

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 26
Том 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вереш М. Т. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гвоздяк О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голік С. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гжесяк Ян – д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща

Девіцька А. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Добровольська О. Я. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет

Мафтин Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Павлак Мірослав – д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школа в Коніні, Конін, Польща

Печарський А. Я. – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка

Попович Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рогач Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Фабіан М. П. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чендей Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чик Д. Ч. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Вченою радою Державного вищого навчального закладу

«Ужгородський національний університет», протокол № 4 від 22.12.2022 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23097-12927Р,

видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)*

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2022

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Архипенко Л.М. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАПОЗИЧЕНОЇ ЛЕКСИКИ ЯК ДЖЕРЕЛА НАЙМЕНУВАННЯ В СУЧАСНИХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ.....	9
Бабій І.М., Кузьма Д.Ф. КОМПОЗИТНА ІМЕННИКОВА ЛЕКСИКА У ПОЕЗІЇ СТЕПАНА САПЕЛЯКА: СЕМАНТИКО-ДЕРИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....	15
Sydorenko L.M., Bereza L.O., Hrechukha L.O. THE PROBLEM OF DERIVATIONAL NORMATIVITY IN TERMINOLOGY: THEORETICAL FOUNDATIONS OF UKRAINIAN TERMINOLOGY.....	21
Бортун К.О. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СЛОВОТВІРНИХ ПРОЦЕСІВ СТУДЕНТСЬКОГО СЛЕНГУ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ГАРДЕРОБУ (ОДЯГУ, ВЗУТТЯ Й АКСЕСУАРІВ).....	27
Вакулович Л.Л. ОСОБЛИВОСТІ МОВНОГО ВТІЛЕННЯ ЛЕКСЕМИ ЄВРОПА ТА СЛІВ З КОМПОНЕНТОМ ЄВРО.....	32
Вусик Г.Л., Глазова С.М. ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНКЕКТИВНОЇ ЛЕКСИКИ: ВІД ПРОЗОВИХ ТВОРІВ КУЗЬМИ СКРЯБІНА ДО СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПІСЕНЬ.....	37
Гдакович М.С. СОЦІАЛЬНЕ МОВЧАННЯ В КОМУНІКАТИВНОМУ АСПЕКТІ.....	43
Думчак І.М. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗМІН У ПРОЄКТІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 1999 РОКУ ТА ЧИННИЙ РЕДАКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 2019 РОКУ.....	47
Євченко О.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	52
Іщенко І.В. СТРУКТУРНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ГЛЮТОНЕМ-НАЇДКІВ.....	56
Комлик Н.Ю. ЛІНГВАЛЬНІ ВИЯВИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ СУРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ.....	60
Корольова В.В. МОРФЕМНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ ОЦІННИХ АПЕЛЯТИВІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ У РОМАНІ ЮРІЯ ВИННИЧУКА «АПТЕКАР».....	64

РОЗДІЛ 2

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

Zubenko K.V., Lazutkina Yu.A. THE PARTS OF SPEECH CLASSIFICATION PRINCIPLES IN THE WORKS OF MAIN EUROPEAN GRAMMARIANS.....	70
Стоянова Д.Ф. МАЙБУТНІЙ ЧАС В НОВОБОЛГАРСЬКИХ ПОВЧАННЯХ ПРОТИ ЯЗИЧНИЦТВА ОДЕСЬКОЇ РУКОПИСНОЇ ЗБІРКИ В. І. ГРИГОРОВИЧА.....	74

РОЗДІЛ 3

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Артеменко А.І. ПЕРЕПИТУВАННЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ В МОВЛЕННІ.....	80
Береговенко Н.С. ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ В СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ «КЕНТЕРБЕРІЙСЬКИХ ОПОВІДЕЙ» ДЖЕФФРІ ЧОСЕРА).....	83
Vogachevska L.O. PASSING OF IELTS AND PREPARATION FOR ITS SPEAKING SECTION AS INITIAL STAGE OF STUDENTS' INTEGRATION IN GLOBAL HIGHER EDUCATION AREA.....	87
Воробель М.М., Калимон Ю.О., Юрко Н.А. ЗНАЧЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ФІЛОСОФСЬКО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	92
Гаврилова І.М. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКИХ ПРИСЛІВ'ІВ ПРО ПРАЦЮ.....	96
Даньків А.К. ДЕЯКІ АСПЕКТИ СЛОВОТВОРЕННЯ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	100
Жугай В.В. ЧОТИРИ КОМУНІКАЦІЙНІ ФУНКЦІЇ ГУМОРУ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ СОЦМЕРЕЖАХ.....	104
Ірчишина М.В. КОНЦЕПТ <i>ITALY</i> У РОМАНАХ ДЕНА БРАУНА.....	113
Kovalevska O.V. THE MAIN PRINCIPLES OF LINGUISTIC AND PRAGMATIC ANALYSIS IN LEGAL DISCOURSE.....	118
Костенко В.Г., Сологор І.М. ВІДТВОРЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ВИРАЗІВ У АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОЇ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ РЕКЛАМИ.....	122
Малашук-Вишнеvsька Н.В., Козачишина О.Л. ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ОПОВІДНОГО ПРОСТОРУ АНГЛОМОВНОЇ ДЕТЕКТИВНОЇ ПРОЗИ.....	129

РОЗДІЛ 4

РОМАНСЬКІ МОВИ

Білецька І.О., Лаухіна І.С., Паладьєва А.Ф. ФОНЕТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ.....	135
Лаухіна І.С., Побережник О.В. ГРАМАТИЧНІ ВАРІАЦІЇ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ.....	140
Паладьєва А.Ф. СУФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ У РОМАНАХ САН-АНТОНІО.....	145
Толстих Н.В. ЛАТИНСЬКИЙ ІМЕННИК <i>TEMPUS</i> ЯК СПІЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО ІТАЛІЙСЬКИХ <i>TEMPO</i> І <i>TEMPIA</i> : СПЕЦИФІКА ІСТОРИКО-ФОНЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ.....	150
Цимбалістий І.Ю. СТРУКТУРНА ТИПОЛОГІЯ АБРЕВІАТУР У СУЧАСНІЙ ІСПАНСЬКІЙ МОВІ.....	156

РОЗДІЛ 5

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Verhovtsova O.M., Ishchenko O.V., Kutsenko O.V. WORD CLIPPING AS A CURRENT LANGUAGE TREND.....	163
Давиденко А.О. ОРГАНІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “SAFETY” У РЕКЛАМНОМУ АВІА-ДИСКУРСІ.....	167
Льченко І.І., Ткаченко Н.В. ТОПОНІМНИЙ ПРОСТІР РОМАНІВ «ЗАЛИШЕНЕЦЬ. ЧОРНИЙ ВОРОН» ТА «МАРУСЯ» ЯК ВИЯВ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В. ШКЛЯРА.....	172
Лаврухіна В.Л. КОГНИТИВНА МЕТАФОРА ЯК ДИСКУРСИВНИЙ ЗАСІБ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АВТОРСЬКИХ ІНТЕНЦІЙ.....	177
Пянковська І.В. КОНЦЕПЦІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ МЕДІАДИСКУРСУ.....	182

РОЗДІЛ 6

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Vorobyova L.V. TECHNICAL TRANSLATION AS THE WAY OF INTERCULTURAL COMMUNICATION.....	188
Vrabel T.T. METHODS AND TECHNIQUES OF TRANSLATING ENGLISH LEGAL TERMS.....	192
Hlushchenko O.V. THE PROBLEM OF UNTRANSLATABILITY IN TRANSLATION STUDIES.....	198
Гумений В.В. РЕКРЕАЦІЯ АВТОРСЬКОЇ ІНТЕНЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ТВОРІВ МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА.....	202
Ліхтей Т.В. МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ ТА ПОПУЛЯРИЗАТОР СЛОВАЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ.....	206
Орел А.С., Піскунов О.В. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗОВИХ ДІЄСЛІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ).....	212
Плетенецька Ю.М., Линтвар О.М. МОВНІ ОБРАЗИ, МЕТАФОРИ ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ У ПЕРЕКЛАДАХ ПОЕЗІЇ СЕРГІЯ ЖАДАНА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ.....	217
Поліщук Л.П., Пушкар Т.М. ЛЕКСИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ПЕРЕКЛАДІ АНГЛІЙСЬКИХ РОМАНІВ В ЖАНРІ ФЕНТЕЗІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (ДЖ. Р.Р. ТОЛКІН «ВОЛОДАР ПЕРСНІВ»).....	221
Полякова О.В., Гастинщикова Л.О., Щербина А.В. ВІДТВОРЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО У ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	226
Чепурна З.В. МОТИВАЦІЙНИЙ ДИСКУРС ПРОМОВ.....	231

РОЗДІЛ 7

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Антофійчук В.І. БІБЛІЙНІ ОБРАЗИ Й МОТИВИ В РОМАНІ МИХАЙЛА ТРАЙСТИ «БЛЯШАНИЙ ХРИСТОС».....	236
Бокшань Г.І. СЕНСОРНА ЛЕКСИКА В АНГЛОМОВНИХ МЕДІЙНИХ НОВИНАХ ПРО СТАН ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ.....	242
Вегеш А.І. ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ АНТРОПОНІМІКОН У РОМАНАХ АНДРІЯ КОКОТЮХИ «ЖИТТЯ НА КАРТУ. КИЇВСЬКА СИЩИЦЯ» ТА «ЗЛАМАНІ ІГРАШКИ. КИЇВСЬКА СИЩИЦЯ».....	247

Гаврилюк Н.І. МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ: НЕОКЛАСИК У ДОБУ СОЦРЕАЛІЗМУ.....	253
Гладкова М.В. ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ СТОЇЧНИХ МОТИВІВ У РОМАНІ В. ДРОЗДА «ІННА СІВЕРСЬКА, СУДДЯ».....	261
Кириленко Н.І., Сердюк К.В. ГУМАНІСТИЧНИЙ ДИСКУРС СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МІЛІТАРНОЇ ПРОЗИ.....	268
Ковальчук Н.В., Маланій О.О. «НІЦШЕАНСТВО» ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ В ХУДОЖНІЙ БІОГРАФІЇ ВАЛЕРІЇ ВРУБЛЕВСЬКОЇ «ШАРІТКА З РУНГУ»	273
Корнілова К.О. ТОПОС МІСТА У ТВОРІ «ЛЕКСИКОН ІНТИМНИХ МІСТ» ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА.....	279
Кулікова О.В., Гелетка М.Л. УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ БАРОКО ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПІЗНІШУ ЛІТЕРАТУРНУ ТРАДИЦІЮ: ТЕОРІЯ ПИТАННЯ.....	285
Куманська Ю.О., Яблонська О.В. ПРИРОДНИЧІ ВІЗІЇ В «ЛІСОВИХ КАЗКАХ» О. ІВАНЕНКО.....	290
Перевертень Н.С. ПЕРШІ ОБРАЗИ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛІГЕНТІВ У ТВОРАХ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО.....	295
Подлісецька О.О. «ЛІСОВА ПІСНЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ТРАГЕДІЯ САМОЗРАДИ.....	300

CONTENTS

SECTION 1**UKRAINIAN LANGUAGE**

Arkhypenko L.M. PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF BORROWED VOCABULARY AS A SOURCE OF NAMING IN MODERN JOURNALISTIC TEXTS.....	9
Babii I.M., Kuzma D.F. COMPOSITE NOUN VOCABULARY IN THE POETRY OF STEPAN SAPELYAK: SEMANTIC AND DERIVATIONAL ASPECT.....	15
Sydorenko L.M., Bereza L.O., Hrechukha L.O. THE PROBLEM OF DERIVATIONAL NORMATIVITY IN TERMINOLOGY: THEORETICAL FOUNDATIONS OF UKRAINIAN TERMINOLOGY.....	21
Bortun K.O. FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF WORD-FORMING PROCESSES OF STUDENT SLANG FOR THE DESIGNATION OF WARDROBE ITEMS (CLOTHES, SHOES AND ACCESSORIES).....	27
Vakulovych L.L. FEATURES OF LANGUAGE IMPLEMENTATION OF THE LEKSEMA EUROPE AND WORDS WITH THE EURO COMPONENT.....	32
Vusyk H.L., Hlazova S.M. FUNCTIONING OF INVECTIVE VOCABULARY: FROM PROSE WORKS BY KUZMA SKRYABIN TO CONTEMPORARY UKRAINIAN SONGS.....	37
Hdakovych M.S. SOCIAL SILENCE IN THE COMMUNICATIVE ASPECT.....	43
Dumchak I.M. COMPARATIVE ANALYSIS OF CHANGES IN THE DRAFT OF THE 1999 UKRAINIAN ORTHOGRAPHY HANDBOOK AND THE CURRENT EDITION OF THE 2019 UKRAINIAN ORTHOGRAPHY HANDBOOK.....	47
Yevchenko O.V. LEGAL PRINCIPLES OF THE LANGUAGE POLICY OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.....	52
Ishchenko I.V. STRUCTURAL DIFFERENTIATION OF GLUTONEMS THAT ARE CONNECTED WITH FOOD.....	56
Komlyk N.Yu. LINGUAL MANIFESTATION OF THE UKRAINIAN MENTALITY IN PHRASEOLOGIZED CO-ORDINATE PHRAEES.....	60
Korolova V.V. MORPHEMIC METHODS OF WORD FORMATION OF EVALUATIVE APPEALS FOR DESIGNATION OF PERSONS IN YURIY VINNYCHUK'S NOVEL "APOTHECARY".....	64

SECTION 2**SLAVIC LANGUAGES**

Zubenko K.V., Lazutkina Yu.A. THE PARTS OF SPEECH CLASSIFICATION PRINCIPLES IN THE WORKS OF MAIN EUROPEAN GRAMMARIANS.....	70
Stoianova D.F. THE FUTURE TENSE IN THE SERMONS OF THE XVIII CENTURY AGAINST PAGANISM FROM ODESA MANUSCRIPT COLLECTION OF V. I. HRYHOROVYCH.....	74

SECTION 3**GERMANIC LANGUAGES**

Artemenko A.I. ECHO-QUESTIONS AS LINGUISTIC PHENOMENON IN SPEECH.....	80
Berehovenko N.S. EVALUATION CATEGORY IN MIDDLE ENGLISH LANGUAGE (BASED ON "THE CANTERBURY TALES" BY GEOFFRY CHAUCER).....	83
Bogachevska L.O. PASSING OF IELTS AND PREPARATION FOR ITS SPEAKING SECTION AS INITIAL STAGE OF STUDENTS' INTEGRATION IN GLOBAL HIGHER EDUCATION AREA.....	87
Vorobel M.M., Kalymon Yu.O., Yurko N.A. MEANING OF PROPER NOUNS IN ENGLISH: PHILOSOPHIC AND LINGUISTIC PERSPECTIVES.....	92
Havrylova I.M. LEXICAL AND SEMANTIC FEATURES BY TRANSLATION OF GERMAN PROVERBS ABOUT WORK.....	96
Dankiv A.K. SOME ASPECTS OF WORD FORMATION IN ENGLISH MEDICAL TERMINOLOGY.....	100
Zhuhai V.V. FOUR FUNCTIONS OF HUMOR IN COMMUNICATION IN THE GERMAN-LANGUAGE SOCIAL MEDIA.....	104
Irchyshyna M.V. CONCEPT <i>ITALY</i> IN THE NOVELS BY DAN BROWN.....	113
Kovalevska O.V. THE MAIN PRINCIPLES OF LINGUISTIC AND PRAGMATIC ANALYSIS IN LEGAL DISCOURSE.....	118

Kostenko V.H., Solohor I.M. RECREATING OF PRECEDENT EXPRESSIONS IN TEXTS OF ENGLISH DENTISTRY TRADE ADVERTISEMENT.....	122
Malashchuk-Vyshnevskaya N.V., Kozachyshyna O.L. FEATURES OF CREATING THE NARRATIVE SPACE OF ENGLISH DETECTIVE PROSE.....	129

SECTION 4

ROMANIC LANGUAGES

Biletska I.O., Laukhina I.S., Paladieva A.F. PHONETIC TRANSFORMATIONS AS A WAY OF CREATING AUTHOR'S NEOLOGISMS OF THE MODERN FRENCH LANGUAGE.....	135
Laukhina I.S., Poberezhnyk O.V. GRAMMATICAL VARIATIONS AS A WAY OF CREATING AUTHOR'S NEOLOGISMS OF THE MODERN FRENCH LANGUAGE.....	140
Paladieva A.F. SUFFIX METHOD OF AUTHOR NEOLOGISMS CREATION IN THE NOVELS OF SAN-ANTONIO.....	145
Tolstykh N.V. THE LATIN NOUN <i>TEMPUS</i> AS THE COMMON SOURCE OF THE ITALIAN <i>TEMPO</i> AND <i>TEMPIA</i> : THE SPECIFICS OF THE HISTORICAL PHONETIC DEVELOPMENT.....	150
Tsymbalistyi I.Yu. STRUCTURAL TYPOLOGY OF ABBREVIATIONS IN MODERN SPANISH.....	156

SECTION 5

GENERAL LINGUISTICS

Verhovtsova O.M., Ishchenko O.V., Kutsenko O.V. WORD CLIPPING AS A CURRENT LANGUAGE TREND.....	163
Davydenko A.O. ORGANIZATION OF THE CONCEPT "SAFETY" IN ADVERTISING AVIATION DISCOURSE.....	167
Ilchenko I.I., Tkachenko N.V. TOPONYMOUS SPACE IN THE NOVEL «BLACK RAVEN. ZALYSHENETS» AND «MARUSIA» AS A PICE OF EVIDENCE OF V. SHKLIAR'S LINGUISTIC FEATURE.....	172
Lavrukhina V.L. COGNITIVE METAPHOR AS A DISCOURSE MEANS FOR REPRESENTATION OF AUTHOR'S INTENTIONS.....	177
Piankovska I.V. CONCEPT AND METHODOLOGY OF MEDIA DISCOURSE.....	182

SECTION 6

TRANSLATION STUDIES

Vorobyova L.V. TECHNICAL TRANSLATION AS THE WAY OF INTERCULTURAL COMMUNICATION.....	188
Vrabel T.T. METHODS AND TECHNIQUES OF TRANSLATING ENGLISH LEGAL TERMS.....	192
Hlushchenko O.V. THE PROBLEM OF UNTRANSLATABILITY IN TRANSLATION STUDIES.....	198
Humenyi V.V. RECREATION OF THE AUTHOR'S INTENT IN THE TRANSLATION OF WORKS OF MASS LITERATURE: FEATURES AND SPECIFICITY.....	202
Likhtei T.V. MAKSYM RYLSKYI AS A TRANSLATOR AND PROMOTER OF THE SLOVAK POETRY.....	206
Orel A.S., Piskunov O.V. FEATURES OF THE TRANSLATION OF PHRASAL VERBS FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN (BASED ON JOURNALISTIC TEXTS).....	212
Pletenetska Yu.M., Lyntvar O.M. LINGUISTIC IMAGES, METAPHORS AND THEIR ENGLISH TRANSLATIONS IN THE POETRY OF SERGIY ZHADAN.....	217
Polishchuk L.P., Pushkar T.M. LEXICAL AND GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN THE TRANSLATION OF ENGLISH FANTASY NOVELS INTO UKRAINIAN (J.R.R. TOLKIEN «THE LORD OF THE RINGS»).....	221
Poliakova O.V., Hastynshchykova L.O., Shcherbyna A.V. RENDERING OF THE LINGUISTIC PERSONALITY OF THE PRESIDENT OF UKRAINE VOLODYMYR ZELENSKYI IN THE MILITARY-POLITICAL DISCOURSE.....	226
Chepurna Z.V. MOTIVATIONAL DISCOURSE OF SPEECHES.....	231

SECTION 7

UKRAINIAN LITERATURE

Antofichuk V.I. BIBLICAL IMAGES AND MOTIVES IN MIKHAIL TRAISTY'S NOVEL «THE TIN CHRIST».....	236
Bokshan H.I. SENSORY VOCABULARY IN ENGLISH LANGUAGE MEDIA NEWS ABOUT THE SITUATION IN HOSPITALITY INDUSTRY.....	242
Vehesh A.I. PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE NOVELS BY ANDRIY KOKOTYUKHA "LIFE ON THE MAP. KYIV DETECTIVE" AND "BROKEN TOYS. KYIV DETECTIVE".....	247
Havryliuk N.I. MAXIM RYLSKY: A NEOCLASSIC IN THE AGE OF SOCIAL REALISM.....	253
Hladkova M.V. THE ARTISTIC IMPLEMENTATION OF STOIC MOTIFS IN THE V. DROZD'S NOVEL «INNA SIVERSKA, THE JUDGE».....	261
Kyrylenko N.I., Serdiuk K.V. HUMANISTIC DISCOURSE OF MODERN UKRAINIAN MILITARY PROSE.....	268
Kovalchuk N.V., Malanii O.O. OLHA KOBYLIANSKA'S "NIETZSCHEANISM" IN VALERIIA VRUBLEVSKA'S FICTIONALIZED BIOGRAPHY "SHARITKA FROM RUNH".....	273
Kornilova K.O. TOPOS OF THE CITY IN THE CREATIVE WORK BY YURII ANDRUKHOVYCH "LEXICON OF INTIMATE CITIES".....	279
Kulikova O.V., Heletka M.L. MORPHEMIC METHODS OF WORD FORMATION OF EVALUATIVE APPEALS FOR DESIGNATION OF PERSONS IN YURIY VINNYCHUK'S NOVEL "APOTHECARY".....	285
Kumanska Yu.O., Yablonska O.V. NATURAL VISIONS IN "FOREST FAIRY TALES" O. IVANENKO.....	290
Pereverten N.S. THE FIRST IMAGES OF UKRAINIAN INTELLIGENTS IN THE WORKS OF I. NECHUY-LEVYTSKY.....	295
Podlisetska O.O. "THE FOREST SONG" BY LESYA UKRAINKA: THE TRAGEDY OF SELF-BETRAYAL.....	300

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81'373

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.1>

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАПОЗИЧЕНОЇ ЛЕКСИКИ ЯК ДЖЕРЕЛА НАЙМЕНУВАННЯ В СУЧАСНИХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ

PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF BORROWED VOCABULARY AS A SOURCE OF NAMING IN MODERN JOURNALISTIC TEXTS

Архипенко Л.М.,

orcid.org/0000-0002-9846-9493

кандидат філологічних наук,

*доцент, доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця*

У запропонованій статті мова йде про функційні вияви іншомовних слів у сучасних українських публіцистичних текстах. Тексти сучасної публіцистики з електронних ресурсів (електронні версії газет та журналів), які є частиною засобів масової інформації, відіграють значну роль у формуванні та розвитку мовленнєвих уподобань нашого сучасника; актуалізують та популяризують новітні запозичення, оскільки саме вони віддзеркалюють розмаїтість змін і розвитку суспільства. Потреба у вживанні іншомовної лексики власне й пов'язана із відображенням цих змін. Завдяки ЗМІ іншомовні слова різнопланово адаптуються в українській мові; тексти сучасної публіцистики не лише відображають зміни на лексичному рівні мови, а в численних випадках є першим писемним фіксатором нових лексем, у тому числі й запозичених. Результати дослідження доводять, що в сучасному публіцистичному тексті іншомовні слова, запозичені для називання нових явищ, в основному первинні номінації. Вторинна номінація проявляється в разі позначення іншомовною лексемою поняття чи явища з уже наявною питомою назвою й супроводжується поповненням синонімічних рядів, уточненням поняття про предмет найменування шляхом диференціації семантичних відтінків слів. У процесі номінації іншомовне слово може поєднувати в собі кілька функцій: ідентифікаційну, предикативну, функціональну та інші, які разом зреалізують ще одну – номінативну. Названі функції мають відмінності: функція ідентифікації здійснює встановлення схожості, збігу, тотожності, виключення хибної ідентифікації; функція предикації покликає вказати на властивості предметів, встановити їхню валентність; функціональна називає осіб за родом діяльності.

Ключові слова: публіцистичний текст, засоби масової інформації, іншомовне слово, запозичена лексика, функції запозичень, номінація.

The article deals with the functional manifestations of foreign language words in contemporary Ukrainian journalistic texts. Texts of contemporary journalism from electronic resources (electronic versions of newspapers and magazines), which are part of the mass media, play a significant role in the formation and development of our contemporary's language preferences; they actualize and popularize the latest borrowings, since they reflect the diversity of changes and development of society. The need to use foreign language vocabulary is actually related to the reflection of these changes. Thanks to the mass media, foreign words are being adapted in various ways in the Ukrainian language; texts of contemporary journalism not only reflect changes at the lexical level of the language, but in many cases are the first written record of new lexemes, including borrowed ones. The results of the study prove that in a modern journalistic text, foreign words borrowed to name new phenomena are mainly primary nominations. Secondary nomination is manifested when a foreign language lexeme denotes a concept or phenomenon with an already existing specific name and is accompanied by the replenishment of synonymic series, clarification of the concept of the subject of the name by differentiating the semantic shades of words. In the process of nomination, a foreign language word can combine several functions: identification, predicative, functional, and others, which together realize another one – nominative. These functions have differences: the identification function establishes similarity, coincidence, identity, and excludes misidentification; the predication function is intended to indicate the properties of objects, to establish their valence; the functional function names persons by their occupation.

Key words: journalistic text, mass media, foreign language word, borrowed vocabulary, borrowing functions, nomination.

Постановка проблеми. У лексичній системі сучасної української літературної мови важливими складниками виступають іншомовні слова, запозичені з різних мов світу: тюркських, грецької, латинської, німецької, французької, англійської та

ін. Кінець ХХ століття позначився значною активізацією процесу запозичування, що свідчить про розширення сфери міжнародних контактів, зміни в політичному, економічному житті, розвиток науки, техніки тощо. Іншомовна лексика

переважає в політичному мовленні, наприклад: *санкція, конвергенція, брифінг, саміт, омбудсмен, спічрайтер* тощо. Терміни-запозичення займають провідні позиції під час називання нових явищ і понять у таких галузях людської діяльності, як наука і техніка: *промоутер, гаджет, логін, провайдер, скайп, смартфон, твітер, плазма, девайс*. Номінації в галузі культури поповнили такі слова, як: *фронтмен, саундтрек, фултрек*. Серед іншомовних слів значна кількість економічних термінів: *фішинг, дискаунтер, брокер, емісія, офшор, аутсорсинг, стагнація* тощо. Необхідно вказати на те, що запозичення збагачують лексичну систему українську мови, але іноді можемо спостерігати й невиправдане використання іншомовних слів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема запозичень постійно перебуває в колі уваги лінгвістів і зараз невпинно викликає зацікавленість багатьох з них. Її досліджували Б. Ажнюк [1], О. Стишов [11], М. Навальна [9], Ю. Молоткіна [8], В. Роман [10]. Перелік новітніх наукових розвідок зазначеної тематики збагатився дисертаціями Я. Битківської [3], О. Лапінської [6], Т. Майструк [7], С. Федореця [13], Н. Ясинецької [14] та інших. Кількість наукових розробок у цьому напрямі постійно зростає. Увага мовознавців до процесу запозичування породжує наукові дискусії навколо низки питань, які потребують системного й ретельного вивчення, зокрема продовження глибокого й усебічного аналізу вимагають причини потрапляння запозиченої лексики в українську мову та особливості її функціонування в мові-реципієнті.

Постановка завдання. Об'єктом нашого аналізу стали запозичені слова в сучасних українських публіцистичних текстах, а предметом дослідження – функційні вияви іншомовної лексики в публіцистичному тексті. Джерелом матеріалу обрано публіцистичні тексти з електронних ресурсів (електронні версії газет та журналів), що зумовлено, по-перше, тим, що названі тексти становлять частину засобів масової інформації, які зараз відіграють значну роль у формуванні та розвитку мовленнєвих уподобань нашого сучасника; по-друге, тексти сучасної публіцистики, на наш погляд, актуалізують та популяризують новітні запозичення, оскільки саме вони віддзеркалюють розмаїтість змін і розвитку сучасного суспільства. Потреба у вживанні іншомовної лексики власне й пов'язана із відображенням цих змін. І саме завдяки ЗМІ, які сприяють поширенню запозичень, іншомовні слова різнопланово адаптуються в українській мові; тексти сучасної публіцистики не лише відображають зміни на лексичному рівні

мови, а в численних випадках є першим писемним фіксатором нових лексем, у тому числі й запозичених. Мета роботи – відібрати та описати іншомовні лексеми з функційними виявами первинної та вторинної номінації в сучасному публіцистичному тексті. У статті розглядаємо запозичення на лексичному рівні, тому рівнозначно застосовуємо поняття «запозичення» та «іншомовне слово», під яким розуміємо слово, запозичене з іншої мови й адаптоване в мові-реципієнті.

Виклад основного матеріалу. Запозичене українською мовою слово часто виступає джерелом найменування явищ навколишнього світу. Спостереження за іншомовними лексемами в сучасних публіцистичних текстах показують, що запозичення називають нові явища сучасної дійсності або виступають вторинними назвами вже відомих реалій. Під вторинними назвами розуміємо слова, що йменують явища з вже наявними позначеннями в сучасній українській мові. У такому випадку за допомогою запозичення здійснюється поповнення синонімічних рядів чи відбувається сприяння уточненню поняття, диференціації семантичних відтінків.

Номінацію (лат. *nomination* – називання, іменнування) ми розуміємо як: «1) творення й надання назв (та інших мовних позначень) пізнаним і вичленованим фрагментам дійсності, тобто встановлення відношень позначального і позначуваного між певною мовною одиницею і відповідним предметом (явищем, ознакою і т. ін.); 2) результат цього процесу, тобто сама назва; 3) називання як використання вже готових найменувань у процесі мовленнєвих актів» [12, с. 417]. Процес номінації зумовлений прагненням людини описати навколишній світ, зафіксувати й потім відтворити свої знання про нього, назвати кожен його елемент: «Лексична номінація відображає як рух людського пізнання від більш до менш помітного і відомого, від наявного до нового, тобто етапи пізнання навколишньої дійсності, так і етапи практичного освоєння цієї дійсності. Номінація (як процес творення назв) реалізується в мові на основі власних ресурсів і шляхом запозичення з ін. мов» [12, с. 419]. Розрізняють первинну та вторинну номінацію. Аналізу різних аспектів як первинної, так і вторинної номінації присвячено низку спеціальних робіт (О. Тараненко, Є. Карпіловська, О. Селеванова Ю. Степаенко). Прихильники порівняльно-історичної парадигми (Н. Арутюнова, О. Кубрякова та ін.) дотримуються думки, що первинна номінація – явище доволі рідкісне, а такі слова усвідомлюються як первісні утворення й потребують тлумачення через етимо-

логічний або історичний аналіз. Згідно з такою позицією запозичення не може бути результатом як первинної, так і вторинної номінації. Інша ж група науковців (В. Гак, А. Уфимцева та ін.) первинну номінацію співвідносять зі словами та словосполученнями, а вторинну – з реченнями: «Слово і стійке словосполучення – це готові й відтворювані номінативні знаки мови, які співвідносяться з позначуванним фрагментом дійсності через опосередкування відповідним узагальненим поняттям. Вільне словосполучення і речення – це номінативні знаки мовлення, які співвідносяться з позначуванним одиничним (не узагальненим) фрагментом дійсності через його відображення в уявленні мовця і в кожному акті мовлення заново створюються (комбінуються) для позначення того чи ін. конкретного об'єкта. <...> Вторинна номінація – це надання об'єкту ще однієї назви: з іншою мотивованістю і з певною спеціальною метою (метонімічна або метафорична номінація, перифрази, евфемізми та ін.) або як трансформація попередньої назви об'єкта, напр.: мінеральна вода (назва у формі словосполучення) – мінеральна (субстантиват), мінералка, мінвода, вода» [12, с. 418].

Розглянемо процес номінації та її структуру як «семантичний трикутник»: реалія – поняття – ім'я (семіотична модель, запропонована американськими лінгвістами Ч. Огденом і А. Річардсом [15]). Номінація виступає результатом ідентифікації елементів дійсності, повідомлення про їхні ознаки, виконання певної функції тощо. Унаочнимо структуру «семантичного трикутника» на прикладі ідентифікації лексичного запозичення. Функцію ідентифікації (встановлення збігу, схожості) виконують назви істот і предметів. Семантика подібних номінацій, втілених у формах конкретних іменників, відображає чуттєво відчутний образ позначуваного поняття. Наприклад: «У США лікар знайшов спосіб посміхатися до пацієнтів з коронавірусом, не знімаючи маски. Про це лікар розповів на своїй сторінці в Instagram. Лікар на ім'я Робертіно працює в лікарні Scripps Mercy Hospital в Сан-Дієго. Він працює з пацієнтами з COVID-19, тому він не може зняти маску і захисний костюм. Чоловікові не подобалося, що через уніформу пацієнт не може побачити емоції лікаря, а той у свою чергу посміхнувся і підбадьорити хворого. Робертіно прийшла в голову ідея прикріпити до костюму своє фото, на якому він усміхається. Знімок замінює бейдж і трохи розряджає обстановку. Колегам медика сподобалася його ідея, і вони підтримали її, прикріпивши свої фото до костю-

мів» («Кореспондент.net», 9 квітня 2020, 17:41). Запозичене слово *бейдж* (від англ *badge* – значок, емблема) позначає картку із зазначеним ім'ям, прізвиськом, фото, посадою особи, яку прикріплюють до лацкана одягу працівникам установ, учасникам конференцій і т. ін. [4, с. 74]. У наведеному тексті лексема *бейдж* виконує функцію ідентифікації, адже людина ототожнює навколишні об'єкти з дійсністю. У цій ситуації денотат – конкретна реалія (картка з інформацією). Денотат позначений загальною назвою *бейдж*, яка допомагає пацієнту виділити риси конкретного лікаря. Відсутність цієї реалії може призвести до хибної ідентифікації. Денотативна спроможність іменника *бейдж* виявляється через можливість відображати уявлення не тільки про елемент уніформи, а й про особливості професійної діяльності її носія. Слово-ідентифікатор *бейдж* утворює «знак-субститут», заміщує під час комунікації предмет, про який йдеться в повідомленні. Лексема виступає сигналом, здатним викликати в комунікантів суб'єктивні уявлення: «знак-субститут» вказує на приналежність носія *бейджа* до певної групи людей, професійна діяльність яких може вимагати використання цього атрибуту уніформи. Контакти з оточенням формують у свідомості адресанта й адресата суб'єктивно ідеальний світ, у якому всі лікарі мусять мати *бейдж* із контактними даними. У процесі мовлення за допомогою мовних засобів збудовано матеріальну модель – писемний текст. Проте існування такої моделі в індивідуальній свідомості особистості не завжди завершується її реалізацією. Іншомовне слово *бейдж* постає як елемент індивідуальної моделі – *бейдж* з контактними даними лікарів. Через цю модель індивід здійснює особистісну експлікацію уявлень, думок, знань про об'єкти зовнішнього світу та їхню взаємодію. Ми спостерігаємо предметну за змістом первинну модель, адже її елементи виступають поняттям про предмет та його зв'язки. Джерело моделі – трудова діяльність (медична професія). За умови, що значення (смісл) іншомовного слова *бейдж* для адресата буде іншим, як результат сприйняття цього слова в його свідомості можуть вибудовуватися різні суб'єктні моделі з відображенням співвідношення явища та його номінації. Нерозуміння адресатом значення лексеми *бейдж* призведе до повного нерозуміння тексту, тобто унеможливить побудову в його свідомості суб'єктної моделі, відповідної змісту тексту. Наведений приклад здійснюваного в мовленні процесу номінації підтверджує залучення до мовленнєвого акту не двох компонентів

(денотат – ім'я), а значно більше: адресант, денотат, ім'я, адресат. Отже, запозичене слово *бейдж*, здійснюючи функцію ідентифікації та співвідносячи предмет з навколишньою дійсністю, виконує ще й функцію економії мовних засобів під час передачі інформації та виступає знаком зовнішньої відмінності. Лексема *бейдж* – первинна номінація, оскільки в українських реаліях до певного моменту був відсутній цей предмет.

Наступна функція, виконувана іншомовними словами, – функція предикації, або повідомлення про властивості субстанції. Наприклад: «Щороку представники світової політичної та економічної еліти збираються в швейцарському Давосі обговорити виклики, з якими стикаються. Останнім часом ці зустрічі пережили не одну метаморфозу. З "пандемічного 2020-го" Світовий економічний форум декілька разів переносили, намагалися змінити локацію та повністю переводили в **онлайн-режим**. Перша після пандемії зустріч світових лідерів віч-на-віч у травні минулого року була традиційно присвячена світовим викликам.<...> До української делегації на чолі з президентом Володимиром Зеленським, який приєднався **онлайн**, увійшли зокрема перша леді Олена Зеленська, віцепрем'єр-міністерка економіки Юлія Свириденко, очільник "Нафтогазу" та донедавна міністр розвитку регіонів Олексій Чернишов та голова Офісу президента Андрій Єрмак. Під час свого виступу Зеленський наголошував на важливості подальшої фінансової підтримки фінансово та зброєю, а також на необхідності отримання гарантії безпеки для України, поки держава прямує до НАТО» («Економічна правда», 20 січня 2023, 18:30). Запозичення *онлайн* називає абстрактну властивість такої реалії, як режим (від англ. *online* – на зв'язку) – «1. Тип зв'язку, при якому зв'язок підтримується у режимі реального часу (безперервно). 2. Режим підключення приладу, що відповідає його готовності до роботи» [4, с. 843]. Характерною рисою найменування *онлайн* є наявність у нього семантичної валентності зі словом *режим*.

У проміжному положенні між назвами предметів та назвами ознак перебувають назви осіб, позначувані за родом занять. Наприклад, для номінації видів діяльності органів державної влади залучаються різні іншомовні слова та словосполучення: «Потік звинувачень у корупції розпочався після телевізійного репортажу у 2020 році, який нібито показав, як **спікер** парламенту та впливовий законодавець стверджували, що вони можуть обійти правила і надати гро-

мадянство фіктивному китайському інвестору, нібито засудженому за шахрайство в його країні» («Європейська правда», 19 січня 2023, 09:00).

Запозичення *спікер* означає «оратор». Первинне значення лексеми *спікер* – член близького королівського оточення. Спікера як представника палати громад на переговорах із лордами та королем обирали серед депутатів. Сучасний спікер здійснює контроль за дебатами, спостерігає за порядком та визначенням черговості виступів депутатів, офіційно представляє парламент у відносинах із виконавчою владою. Унаслідок розбіжності функцій, виконуваних спікером раніше й зараз, сталося перенесення імені з однієї категорії предметів в іншу. Семантична структура лексеми *спікер* (від англ. *speaker* – оратор) зберігає виділення функційного компонента значення, яке зближує це найменування з одиницями, належними до предикатного семантичного типу. Слово *спікер* було запозичене разом з реалією (парламент), тому, за нашим баченням, – це первинна номінація.

Розглянемо ще одну назву. «Боротьба України проти РФ – це і наша боротьба, їхня оборона – це оборона США, – **конгресмен Шифф** на дебатах щодо імпичменту Трампа» (Цензор.net, 19 грудня 2019, 11:50); «Для стримування Путіна потрібні "небачені" санкції, – **конгресмен США Шифф**» (Цензор.net, 2 січня 2022, 21:19). Значення англізма *конгресмен* (від англ. *congress* – конгрес, *man* – чоловік) – член конгресу [4, с. 563] містить сему «причетність до влади». У тексті один і той же суб'єкт мови має дві назви:

1) Шифф (власне ім'я); 2) конгресмен США (номінація функцій на – називання за родом занять). Мета використання таких назв – ідентифікація предмета промови. Отже, запозичення *конгресмен* виконує в тексті як ідентифікаційну, так і функціональну роль. Лексема *конгресмен* застосовується винятково до членів Конгресу – законодавчого органу в США. У нашій державі законодавчий орган називається Верховна Рада України, а її представники, обрані народом, – народні депутати України, тому синонім до слова *конгресмен* в українській мові відсутній, а отже, це запозичення ми віднесемо до первинної номінації.

Проілюструємо вторинну номінацію прикладом з лексики політичної сфери. Термін *спічрайтер* запозичено з англійської мови в кінці ХХ століття. Він позначає це особу, яка пише тексти виступів політичних діячів, бізнесменів та інших публічних людей. Поява такого виду діяльності пов'язана зі змінами в державному устрої країни, а саме з падінням комуністич-

ного режиму, розвитком багатопартійності тощо. Демократичні зміни вплинули на виникнення нового роду заняття: написання текстів виступів. Іншомовне слово *спічрайтер* (від англ. *speech* – мова, *writer* – письменник, автор) – той, хто складає тексти промов, виступів для державних діячів, політиків тощо [4, с. 1369] протягом останніх десятиліть актуальне в політичній лексиці, проте офіційний класифікатор професій такої назви не містить, адже в заклади вищої освіти не готують фахівців за відповідною спеціальністю. Як назву цієї професії використовують інші слова: запозичення *референт* або питома слово *помічник*. Наприклад: «Президент Володимир Зеленський призначив нового посла України у Литві. Як повідомляє Інтерфакс-Україна, Петро Бешта з 2020 року обіймає посаду генерального директора Політичного директорату Міністерства закордонних справ України. <...> Попередні роки Бешта був заступником постійного представника України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві, а також **референтом** третього президента України Віктора Ющенка» («Європейська правда», 15 січня 2022, 09:56); «Згодом ЗМІ з посиланням на джерела у правоохоронних органах повідомили, що у рамках розслідування була арештована одна з віцепрезиденток Європарламенту Єва Кайлі. Стверджується, що вона фігурує у справі про незаконний лобізм на користь Катару в установі ЄС. У справі також арештували **помічника** євродепутата з групи соціалістів і демократів, який є колегою Кайлі, і колишнього депутата Європарламенту від Італії П'єра-Антоніо Панцері» («Європейська правда», 10 грудня 2022, 12:42). Як бачимо, поряд з іншомовним словом *спічрайтер*, яке називає особу за родом діяльності, в українській мові функціонують два синоніми: *референт* і *помічник*, тому це запозичення – назва вторинна. Функціонування синонімічного ряду уможливлене наявністю спільної семи – допомога офіційній особі.

Наведені приклади ілюструють функціонування запозичених найменувань осіб у політичній сфері. Розглянемо іншу галузь – економіку. Початок ХХІ століття позначений суттєвими змінами в економіці країни (реформи різних системи економіки, стрімкий розвиток інформаційних технологій та засобів комунікації тощо), які спричинили виникнення нових найменувань осіб за родом діяльності. Наприклад: «Тому Заходу важливо запровадити додаткові санкції на продаж танкерів, які вже були у використанні. Це потрібно, щоб не дозволити Росії, її союзни-

кам і пов'язаним із ними **трейдерам** купувати старі танкери для використання в обхід обмеження, а також заборонити перевалку російської нафти в територіальних водах і виняткових економічних зонах країн санкційної коаліції», – пишуть Світлана Романко та Лаури Міллівірт» («Європейська правда», 12 січня 2023, 11:50). Іншомовне слово *трейдер* (от англ. *trader* – торговець) – представник брокерської фірми на біржі; юридична чи фізична особа, яка володіє правом укладати на біржі угоди [4, с. 1471] в українській мові має відповідний синоніми – продавець, торговець. Отже, *трейдер* – вторинна номінація особи за родом занять. Проте слід зауважити, що питома слово *торговець* у сучасній мові в одному із значень має негативні відтінки конотації, пов'язані з відповідним ставленням до професії: «Торговець – той, хто займається приватною торгівлею як професією; крамар; зневажл. лицемірна, безпринципна людина, що торгує своєю честю, совістю, переконаннями, талантом» [4, с. 1463]. У цьому випадку, на нашу погляд, запозичення *трейдер* – евфемізм, а його вживання вказує на престижність професії. Також функціонування назви *трейдер* уточнює позначувану діяльність, звужуючи уявлення про продаж лише в межах цінних паперів і біржових угод. Слово *продавець* (той, хто продає який-небудь товар. // Особа, що займається продажем, торгівлею; торговець. // Працівник торгового підприємства, що відпускає товари покупцю [4, с. 1150]) має ще один синонім – активно вживане запозичення-словосполучення *менеджер з продажу*: «Рівень ділової довіри в Китаї впав до найнижчого рівня з січня 2013 року – це відображає вплив різкого зростання кількості випадків COVID-19 на економічну активність та можливу рецесію в 2023 році. Про це пише Reuter із посиланням на результати опитування World Economics. Індекс впав до 48,1 в грудні з 51,8 в листопаді, показало опитування **менеджерів з продажу** в більш ніж 2300 компаніях, проведене World Economics з 1 по 16 грудня» («Економічна правда», 19 грудня 2022, 17:05). Нам видається, що назва *менеджер з продажу* (*менеджер* від англ. *manager* – завідувач, директор) – людина, яка відповідає за координацію і контроль над організацією праці) [4, с. 658]) виступає евфемізмом, оскільки приховує реальну діяльність продавця. Лексичні одиниці *трейдер*, *продавець*, *торговець*, *менеджер* поєднані спільною семою – здійснення продажу.

Наведений синонімічний ряд доповнюється запозиченням *дилер*, яке також виступає вторинною номінацією особи за родом діяльно-

сті: «Китайські автовиробники збільшують свої прибутки на російському ринку, оскільки західні санкції та припинення поставок американських і європейських брендів викликали небувале зростання цін на машини. Про це повідомляє ТАСС. Зазначається, що товарні запаси за марками, що пішли, будуть розпродані до кінця I кварталу 2023 року, а вартість нових машин зростає на 10%, проте в агентстві не вказують поріг цін, від якого відитовхуються дилери» («Економічна правда», 18 грудня 2022, 11:01). Англійське слово *дилер* (від англ. *dealer* – торговець) фізична або юридична особа, що здійснює перепродаж товарів, а також цінних паперів і валют» [4, с. 295] функціонально та семантично більш наповнене, порівняно зі словом *трейдер* та словосполученням *менеджер з продажу*, адже дилером може бути і фізична, і юридична особа, яка здійснює з купівлю-продаж; дилери присутні на ринку нерухомості, в оптово-роздрібній торгівлі тощо. Результатом вивчення уявлень про професію дилера, який перепродає товари від виробника, стало виділення питомих українських синонімів – *посередник* і *перекупник*, значення яких зрозумілі будь-якому адресату, тоді як розуміння іншомовного слова *дилер* буде залежати від його загальної ерудиції і фонових знань.

Висновки. У сучасному публіцистичному тексті іншомовні слова, запозичені для називання нових явищ, в основному первинні номінації. Вторинна номінація проявляється в разі позначення іншомовною лексемою поняття чи явища з уже наявною питомою назвою й супроводжується поповненням синонімічних рядів, уточненням поняття про предмет найменування шляхом диференціації семантичних відтінків слів. У процесі номінації іншомовне слово може поєднувати в собі здійснення кількох функцій: ідентифікаційну, предикативну, функціональну та інші, які разом зреалізують ще одну – номінативну. Названі функції мають відмінності: функція ідентифікації здійснює встановлення схожості, збігу, тотожності, виключення хибної ідентифікації; функція предикації покликана вказати на властивості предметів, встановити їхню валентність; функціональна називає осіб за родом діяльності. Засоби масової інформації та комунікації – основне джерело актуалізації та популяризації новітніх запозичень, які постійно потребують виявлення й фіксації з метою подальшого вивчення, опису їхнього семантичного й стилістичного статусу та включення до словників української мови як унормованих і кодифікованих лексем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ажнюк Б. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 48–54.
2. Архипенко Л. Англійськи в українській мові: причини, наслідки, перспективи запозичування. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71). № 5. Ч. 1. С. 1–6.
3. Битківська Я. В. Тенденції засвоєння та розвиток семантики англійських слів у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук. Тернопіль : Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2008. 368 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Карпіловська Є.А. Вторинна номінація в сучасній українській мові: тенденції розвитку. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць*. К, 2010. Вип. 20. С. 28–32.
6. Лапінська О. М. Англійськи в структурі українського художнього тексту кінця ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ : Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара, 2013. 20 с.
7. Майструк Т. С. Англійськи запозичення у функціонально-стильових різновидах української мови кінця ХХ – початку ХХІ століть: автореф. дис. канд. філол. наук. Кривий Ріг, 2010. 20 с.
8. Молоткіна Ю. Функціонування медіа-лексики іншомовного походження в сучасних українських інтернет-виданнях. *Соціум. Документ. Комунікація*. Збірник наукових статей. Випуск 5. Серія «Філологічні науки». 2018. С. 57–70.
9. Навальна М. Складнощі редагування іншомовних лексем у мові засобів масової інформації. *Мова. Суспільство. Журналістика: матеріали ХХІV міжнародної науковопрактичної конференції з проблем функціонування і розвитку української мови (Київ, 2 листопада 2018 р.)*. Київ : Інститут журналістики. 2018. С. 42–45.
10. Роман В. Особливості адаптації лексичних запозичень у мові засобів масової інформації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2018. № 36. С. 118–121.
11. Стишов О. А. Нові іншомовні слова в українськомовних ЗМІ початку ХХІ ст. *Studia philologica*. 2017. Випуск 9. С. 66–75.
12. Тараненко О. О. Номінація. Українська мова : Енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 417–419.
13. Федорець С. А. Англійськи запозичення в мові сучасної української реклами : дис. ... канд. філол. наук. Харків : Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2005. 203 с.

14. Ясинецька Н. А. Структурно-семантичні особливості та функціонування новітніх англійців в українській мові : дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2013. 253 с.

15. Ogden C. K. Richards I A The meaning of the meaning: A study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism. London, New York, 2001.

УДК 811.161.2'373'38:821.161.2'06-3

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.2>

КОМПОЗИТНА ІМЕННИКОВА ЛЕКСИКА У ПОЕЗІЇ СТЕПАНА САПЕЛЯКА: СЕМАНТИКО-ДЕРИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

COMPOSITE NOUN VOCABULARY IN THE POETRY OF STEPAN SAPELYAK: SEMANTIC AND DERIVATIONAL ASPECT

Бабій І.М.,

orcid.org/0000-0002-1568-7920

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Кузьма Д.Ф.,

orcid.org/0000-0003-0842-7183

магістрантка факультету філології і журналістики

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Стаття присвячена розгляду композитної лексики у поезії Степана Сапеляка, зокрема предметом дослідження були складні іменники. Мета статті полягала у здійсненні семантико-дериваційного аналізу іменників-композитів, ужитих у поезії Степана Сапеляка. Для реалізації мети поставлено такі завдання: 1) виокремити та описати семантичні групи складних іменників, виявлених у поезії Степана Сапеляка; 2) з'ясувати способи творення композитних іменників; 3) виокремити їх продуктивні словотвірні моделі; 4) простежити особливості вживання складних іменників в аналізованій поезії.

У мовостилі Степана Сапеляка складні іменники становлять найбільш чисельну групу серед інших граматичних класів композитів. Із застосуванням семантико-граматичного підходу виділено три основні семантичні групи: назви осіб, іменники з конкретно-предметним значенням, іменники з абстрактним значенням, серед яких найбільше абстрактних композитних іменників. Виділено тематичні групи складних іменників.

У результаті здійсненого аналізу виявлено, що складні слова, вжиті у поезії Степана Сапеляка, утворені всіма основними способами творення композитної лексики, які виділяють у сучасному мовознавстві (осново- і словоскладанням, змішаними способами (складанням із суфіксацією, складанням із нульовою суфіксацією), лексико-синтаксичним способом (зрощенням)). Не виявлено у поезії аббревіатур. Продуктивними способами творення композитних іменників є словоскладання, складання із суфіксацією і складання з нульовою суфіксацією. Непоширеним способом творення композитних іменників є зрощення. У статті виділено і проаналізовано продуктивні словотвірні моделі творення похідних іменників-композитів.

Виявлено, що всі проаналізовані складні слова утворені традиційними способами творення, властивими українській мові. У поезії Степана Сапеляка зафіксовано низку індивідуально-авторських іменникових лексем, які у поетичному дискурсі стилістично марковані, створюють метафоричні образи, виконують оцінну та емоційно-експресивну роль.

Ключові слова: складне слово, складний іменник, композит, композитна лексика, композитний іменник, спосіб творення, складання, ідіостиль.

The article is devoted to the consideration of composite vocabulary in the poetry of Stepan Sapelyak, in particular, the subject of research was complex nouns. The purpose of the article was to carry out a semantic and derivational analysis of composite nouns used in the poetry of Stepan Sapelyak. In order to realize the set goal, it was necessary to solve the following tasks: 1) to identify and describe the semantic groups of complex nouns found in the poetry of Stepan Sapelyak; 2) find out the ways of creating composite nouns; 3) distinguish their productive word-formation models; 4) trace the peculiarities of the use of complex nouns in the analyzed poetry.

In the speech style of Stepan Sapelyak, compound nouns are the most numerous group among other grammatical classes of composites. With the application of the semantic-grammatical approach, there were distinguished three main semantic groups: names of persons, nouns with a concrete object meaning, nouns with an abstract meaning, among which there are the most abstract composite nouns. There were highlighted thematic groups of complex nouns.

As a result of the analysis, it was found that the complex words used in the analyzed poetry were formed by all the main methods of creating composite vocabulary, which are distinguished in modern linguistics (basic and word formation, mixed methods (composition with a suffix, composition with a zero suffix), lexical-syntactic method (splicing). Abbreviations are not found in poetry. Productive ways of creating composite nouns are compounding, compounding with a suffix, and compounding with a zero suffix. Splicing is an unproductive way of creating composite nouns. The article highlights and analyzes productive word-formation models for the creation of derivative composite nouns. It was found that all the analyzed complex words were formed by traditional methods of creation used in the Ukrainian language. In the works of Stepan Sapelyak, there was recorded a number of individually authored noun lexemes, which are stylistically marked in the poetic discourse and which create metaphorical images, and perform an evaluative and emotionally expressive role.

Key words: complex word, complex noun, composite, composite lexemes, composite noun, method of creation, idiostyle.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя особливої актуальності набули наукові розвідки, присвячені дослідженню письменницького ідіостилію. Помітним сьогодні є послідовне формування окремої лінгвістичної галузі – ідіостилістики. Важливе завдання дослідника письменницького стилю полягає у виявленні та аналізі особливого авторського коду, тих мовних засобів, які виступають вагомими ідейно-виражальними засобами створення художньої картини світу митця, формою висвітлення його ідей. Вони, власне, й формують ідіостиль автора, є тим словесним «містком», за допомогою якого письменник втілює свій творчий задум. Як зазначає С. Бибик, «мова – це система знаків, правил, текстів, що задовольняють комунікативно-прагматичні, пізнавальні, естетичні, психічні і т. ін. потреби спільноти» [3, с. 8]. Письменник «намагається створити свій власний авторський світ, вивчивши мовні закони творення й опанувавши основними тенденціями мовотворчості, добре оволодівши семантико-естетичним потенціалом мови, відштовхуючись від традицій художнього письма, що складаються протягом певних історичних періодів» [2, с. 143].

Цікава й оригінальна система образотворення в поезії відомого українського письменника Степана Сапеляка. Дослідник творчості письменника В. Саган пише, що «Степанові Сапеляку даровано абсолютний літературний «слух». Філігранність форми, філософська метафоричність змісту, ідейна безкомпромісність, широкий тематичний діапазон, розмаїта символіко-образна палітра, суто національне поетичне світовідчуття творять «пісню в слові» [6, с. 143].

Вагомим компонентом мовно-стильової системи поетичного дискурсу Степана Сапеляка є складні слова. Майже кожен вірш автора містить по кілька композитів, ужитих, як правило, в переносному значенні.

Предметом нашої праці стали складні слова у поезії Степана Сапеляка. Актуальність виконаного дослідження зумовлена відсутністю наукових розвідок, присвячених вивченню ідіостилію письменника, розгляду композитної лексики у поетичних творах автора.

Степан Сапеляк – лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1993 р.) за збірку поезій «Тривалий рваний зойк». За словами Олеся Гончара, творчість митця «у найтяжчу годину уособлювала незламність духу і громадянську совість сучасної української літератури». Матеріалом для аналізу слугуватимуть книги поезій «Тривалий рваний зойк» і «Страсті по любові».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці дослідженню складних слів присвятили свої праці такі науковці: Л. Азарова, О. Безпояско, К. Городенська, В. Горпинич, М. Доленко, Є. Карпіловська, Н. Клименко, В. Ліпич, М. Плющ, Н. Сологуб та ін. Мовознавці розглядають ці лексеми в різних аспектах: семантичному, дериваційному, функціонально-стилістичному, історичному та ін. Семантику, творення, особливості вживання композитів представлено у монографіях Н. Клименко («Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові» [4]), Л. Азарової («Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої пропорції» [1]), О. Рудь («Складні прикметники поетичної мови ХХ століття» [5]).

Постановка завдання. Мета статті – здійснити семантико-дериваційний аналіз іменників-композитів, ужитих у поезії Степана Сапеляка, зокрема описати семантику, способи творення та особливості вживання цих лексем.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) виокремити та описати семантичні групи складних іменників, виявлених у поезії Степана Сапеляка; 2) з'ясувати способи творення композитних іменників; 3) виокремити їх продуктивні словотвірні моделі; 4) простежити особливості вживання складних іменників в аналізованій поезії.

У роботі застосовано такі методи: описовий – для характеристики різних семантичних груп композитів, систематизації та узагальнення результатів; статистичний – для представлення кількісних показників, з'ясування частотності уживань різних семантичних груп аналізованих складних лексем; метод словотвірного і морфемного аналізу – для з'ясування дериваційної структури

компаративних іменників, виявлення продуктивних словотвірних моделей творення іменникових складних лексем; метод контекстного аналізу – для представлення семантико-граматичної природи та функціонування складних іменників у поетичному дискурсі Степана Сапеляка.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Творчість Степана Сапеляка – «особливе явище в сучасній українській поезії. Вона не відзначається традиційно сповідальністю, але музичність, поліфонія досягаються в інший спосіб. Вірш його пружний і живе глибоким внутрішнім почуттям, більшим, ніж словесним. Стрибокподібна інтонація дуже природна для його поетичного мислення. Переривчасте дихання тут є рисою поетики. Поет наказує сам собі обривати фразу, дрібнити інтонацію» [9, с. 6].

Степан Сапеляк часто вживає у своїх творах складні слова, надаючи їм різноманітних смислів та естетичної ваги. У проаналізованій поезії виявлено, що серед ужитих складних слів найбільше складних іменників. Засвідчено вживання трьох груп іменників, які традиційно виділяють науковці, застосувавши семантико-граматичний підхід. Це назви осіб (30), назви з конкретно-предметним значенням (72), назви з абстрактним значенням (108). Найбільшою є група абстрактних іменників.

Розглянувши семантико-граматичні параметри складних іменників, їх функціонування у віршах Степана Сапеляка, ми об'єднали ці лексеми у відповідні тематичні групи. Так, складні іменники на позначення осіб за семантикою поділено на такі групи:

1. Назви осіб за дією. Найчастіше ці лексеми характеризують осіб за професією, діяльністю, посадою і под.: *хлібороб, богослов, літописець* («в пошуках долі щезаємо без князівств без літописців» [8, с. 80]; «Німий богослов заповідає ношню» [8, с. 47]); характеризують особу за певною дією, яка спрямована на самого діяча: *самогубець, самовбивченька, самовидці* («Я розчинивсь. Я знову самогубець» [8, с. 73]).

2. Назви осіб за матеріальним і соціальним становищем, роллю в суспільстві: *найманець-царевич, Чураївна-панна, княгиня-діва* («Княгиня-діва у коляди зореколі хлоп'ятко пеленає» [51, с. 150]; «щедро дарована Триптолема найманцю-царевичу» [8, с. 111]).

3. Назви осіб за національністю, за місцем проживання: *солдат-українець, зеки-краяни* («Матері радянського солдата-українця, що загинув у Афганістані» [8, с. 156]; «З-під терпінь німоти – сірі зеки-краяни...» [8, с. 11]).

4. Назви осіб за оцінною характеристикою людини: *атланти-бунтарі, зорелюби, злotosлов, коханолубка, діволубка* («в тій світлиці леля моя коханолубка...діволубком взяв віночок підійняв доля зацвіла» [7, с. 78]; «Цвітуть купальські срібні зорелюби / Їм сніться сни, як сни Сковороди» [7, с. 105]).

Помічено активне вживання автором оцінних назв осіб, які характеризують людину за злочинними, розбійницькими діями, містять негативне оцінно-експресивне забарвлення: *головосіки, людодіди, людодіди* («Минули губ головосіки. В очах піску червоний смерч» [8, с. 83]; «Раби Раби. Ваш кесар людодід» [8, с. 45]; «Це сніг?.. Це людодіди! Куди ВИ?.. На стриженом коні» [7, с. 106]).

6. Назви міфічних істот, божеств: *Богоматір, Богородиця, Великомученик* («Яви скорботна Богоматір / Святу під Крутами сльозу» [8, с. 65]; «День Ангела Пресвятої Богородиці» [8, с. 151]).

Проведені кількісні зіставлення дозволяють зазначити, що серед композитних назв осіб, виявлених у поезії Степана Сапеляка, найбільшою є група назв осіб за дією. Особливістю поетики письменника є вживання релігійної лексики, що характеризує самого автора як віруючу людину, виховану на традиціях Біблії, людину, яка сповідує принципи християнської моралі, проповідує ідеали добра, справедливості, національної гідності.

Виокремлені у поезії Степана Сапеляка іменники з *конкретно-предметним* значенням можна об'єднати в такі тематичні групи:

1) назви продуктів харчування, напоїв тощо: *медунець-солодець, свят-насіння* («упиваю дівочтво її медунцем-солодцем» [7, с. 76]);

2) назви предметів побуту, хатнього вжитку, одягу: *свят-стіл, небога-свіча, хаклі-емалі, козир-карта, віночок-колобочок* («Небога-свіча. Дум воскреслий катрен» [8, с. 46]; «а віночок-колобочок журу прикотив» [7, с. 78]);

3) назви металів, корисних копалин, ґрунтів тощо: *срібло-злото, чорнозем* («гора каменіє срібло-злото кривцею стікає» [8, с. 36]; «під хрестом – череп серця / у чорноземі скиб» [8, с. 62]);

4) локативні назви на позначення місць, приміщень, простору тощо: *чужодалля, краєвид, лісостеп, лісопарк* («голосами любистку в чужодаллі поля її» [7, с. 83]; «Краєвид моєї Вітчизни» [8, с. 163]);

5) назви частин тіла, рис обличчя: *вустоньки-вуста, рученькі-любов, сухожилля, кровожилля* («А вустоньки-вуста. А хустонькою піт... Ці тіні на очах. А рученькі-любов, а рученьки – як лід» [7, с. 35]; «Німіє зір із пухирцями в оці. Бо Слово в кровожилля затекло!» [7, с. 94]);

б) географічні власні назви, назви міст, районних центрів: *Зміїв-град, Лебедин-град, Київ-град, Чернігів-град, Сіверець-Донець* («і святіє річі пророчі не в Чернігові-граді но в склепі злочиннім» [8, с. 51]; «перший лицар на Сіверці-Дінці змія огнем поборов... / на землиці Слобожанській Зміїв-град заснував» [8, с. 132]);

7) світлові назви, назви небесних світил, їх характеристики: *зореколо, медовичок-місяць, зорепад* («їде козак за Дунай медовичку-місяцю наш прощавай» [7, с. 82]);

8) збірні назви: *чорнокрилля, чорнополля, пізньоцвіт, чорнокнижжя* («В озвученім Слові, моєму, матусю,... / У цей пізньоцвіт я до Вас озвуся» [7, с. 88]; «Життя чорнополлям щоденним вторю» [8, с. 87]).

У мовостилі Степана Сапеляка зафіксовано чисельні групи складних іменників на позначення рослинного і тваринного світу. З емоційно-експресивною сутністю вжито назви птахів, звірів: *гуси-гусенята, лебідонька-ліронька, жар-птиця, крук-крученька, чорногалка* («подав джигун водиченьки лебідоньці-ліроньці / лебідонька ся радує» [7, с. 102]; «і страшная свічка чорногалкою круком-крученьком / З великого посту» [8, с. 136]).

Рослинний світ репрезентований такими композитами: назви дерев, кущів, їх плодів: *тернослив, виноград*; назви квітів, рослин: *первоцвіт, перекотиполе, горицвіт, пустоцвіт, чорнобривці, жито-пшениченька, цар-квіт* («Твій чистий первоцвіт завіяв у силует» [8, с. 182]; «ради не дам / піду звідси перекотиполем» [7, с. 79]); г) збірних назв: *квіт-цвіт, Тройзілля, диво-сад, сад-виноград* («мені коня напувай / квітом-цвітом розчешу тя» [7, с. 82]; «буденно і святочно / кроплю нею Тройзілля святе» [8, с. 18]).

У поезії Степана Сапеляка найбільше виявлено іменників з абстрактним значенням (108), які презентують такі тематичні групи:

1) назви станів людини, які можна розмежувати на:

а) назви, які характеризують фізичний стан: *самозгуба* («щоночі сповнені надій / на самозгубу і воскресіння» [8, с. 26]);

б) назви, які характеризують психічний стан: *самовіддача, свавілля, немилосердність, милосердя, правда-воля, воля-небога, умиротворення, многожалля* («На Благовіщення Софії умиротворенням повіє» [8, с. 104]; «і до днів сімох не освячених і освячених божевіллям свавілля» [8, с. 31]);

2) назви рис характеру, манери поведінки: *благородність, благородство, довготерпеливість, людинолюбство, богопочитання* («посилаю Вам миру полинового / елєпомазатися довготерпели-

вістю Господньою» [8, 32]; «помолімося благомилосердно беззаконіє людинолюбства» [8, с. 130];

3) назви психічних, інтелектуальних властивостей: *божевілля, скорботонька-серденька, чуття-почуття* («А дари осінні із персня калини Прийміть цих цимбалів чуття-почуття» [7, с. 88]);

4) назви дій, рухів, процесів та способів їх виконання: *благословення, благословіння, марнотратство, сновиддя, сновидіння, кровоток, кровотеча, всеспалення, богослужіння, літописання, материнохульство, буйноквіття (хмар), многопрокльоння* («шануйся в тлінні атеїстичного марнотратства» [7, 113]; «коло смертне повсякчасним сновиддям пророче вічний малюнок ... Мого всеспалення у посаг» [8, с. 114];

5) назви природних явищ, процесів, стихій: *сніголистопад, сонцестояння, снігопад, зорепад, вітровії, листопад* («Прийми цей вірш на відстані любові / У хризантемний сніголистопад» [7, с. 65]; «Ідуть етапи чорним ходом. А білим ходом снігопад» [8, с. 66]);

6) назви звуків, рухів: *многоголосся, багатоголосся, стоголосся* («стоголосся русів шаблею булатною возноситься» [8, с. 15]; «гучне багатоголосся» [8, с. 35]);

7) назви мовленнєвих процесів, мови, слів тощо: *слово-колесо, світ-слово, часослов* («в цій писемності народжується світ-слово і вмирає світ-слово» [8, с. 53]);

8) назви процесів мислення, мисленнєвих операцій тощо: *думи-парафіяни* («Летить мій янгол до офіри болю / У безвідлуння строф. До дум-парафіян» [8, с. 141]);

9) часові назви, назви доби, місяців, років тощо: *листочок-листопад, листопад, вікочисла, століття*, наприклад: «Впаде вина у листопад, / Чолом до ніг чернечим оком» [7, с. 64]; «А сніг іде. Століття за століттям» [7, с. 106];

10) назви кольорів, забарвлення: *барви-квіти, злotosяйво* («і сотворімо дух козацький у злotosяйві моїм дитиннім» [8, с. 18]);

11) назви термінів, наукових понять тощо: *верлібр-колаж, родовід* («Новорічний верлібр-колаж» [8, с. 145]);

12) назви релігійних свят, обрядів: *Благовіст, Водохрестя, Всенічна, Благовіщення, свят-вечір* («На Благовіщення Софії умиротворенням повіє» [8, 104]; «Ще скресають тайну Всенічної з благословенням Варсави» [7, с. 112]; «омелодійнений струмок при битій дорозі пахне Водохрестям» [7, с. 108]);

13) оцінні назви предметів, явищ, процесів: *сатрапоганія, бистролет, червослів'я, звідослів'я, злotosлів'я, благодать, світики-пройди-*

світи, лихоліття, чорнокнижжя («в святій Софії верхотворчою і нарекли його невольником сатрапопоганії» [8, с. 51]; «всіма заповідями несвятого лихоліття» [8, с. 33].

У мовостилі Степана Сапеляка зафіксовано велику групу авторських новотворів, наприклад: *цар-квіт, диво-сон, сніголистопад, медовичок-місяць, звіздослів'я, злotosлів'я, злotosяйво, чужодалля, думи-парафіяни, кровожилля, людоЮДИ, небога-свіча, сатрапопоганія, многопрокльоння, верлібр-колаж* та ін. Помічено, що майже всі вони є стилістично марковані, створюють цікаві й оригінальні образи, часто метафоричні, як наприклад, у контекстах:

«Летить мій янгол до офіри болю

У безвідлуння строф. До *дум-парафіян*...

В *злotosлов*. У Боже *злotosлів'я*.

У срібен дзвін. У безтілесний хрест» [7, с. 94–95];

«Це попіл? Ні. Це сніг?.. Це *людоЮДИ!*

Куди ви?.. На стриженом коні» [7, с. 106].

При цьому простежується оцінна та емоційно-експресивна роль складних іменників.

Зафіксовано, що складні слова, вжиті у поезії Степана Сапеляка, утворені всіма основними способами творення композитної лексики, які виділяють у сучасному мовознавстві, а саме: осново- і словоскладанням, змішаними способами (складанням із суфіксацією, складанням із нульовою суфіксацією, складно-флексивним способом), зрощенням. Зауважимо, що не виявлено жодного слова, утвореного способом аббревіації.

У царині композитного іменникового словотвору продуктивність виявляє словоскладання. Твірною базою таких іменників виступають два іменники, наприклад: солдат-українець – солдат, українець; найманець-царевич – найманець, царевич.

Велику групу складних назв осіб утворено змішаними способами творення складних слів (складанням із суфіксацією і складанням із нульовою суфіксацією). Складно-суфіксальний спосіб – це творення похідних шляхом поєднання двох слів та суфіксації. У поезії Степана Сапеляка виявлено чисельну групу композитів, утворених цим способом. Продуктивними є словотвірні моделі творення таких іменників із суфіксами -ець- (самовидець – сам видіти + -ець; самогубець – сам губити + -ець-), твірною базою для яких виступають основи займенників і дієслів; -к- (коханолубка – кохану любити + -к- + -а). Іменник утворено шляхом поєднання прикметника і дієслова.

Продуктивним способом творення іменників-назв осіб є складно-нульсуфіксальний (поєднання двох слів (основ) та усічення другого твір-

ного компонента). У поезії Степана Сапеляка цим способом утворені іменники *зорелюб, людоїд, головосік* (зорелюб – зорю любити + ъ с; головосік – голову сікти + ъ с); вони виникли шляхом поєднання іменника з дієсловом та нульового суфікса. Це продуктивна словотвірна модель.

Виявлені у поезії Степана Сапеляка складні іменники з конкретно-предметним значенням нерідко утворені основоскладанням, зокрема, це назви рослин, тварин: *первоцвіт, пізньоцвіт, пустоцвіт, чорногалка* та ін. (пізньоцвіт – пізній цвіт); назви частин простору, навколишнього і под.: *лісостеп, лісопарк, краєвид* (лісостеп – ліс, степ; краєвид – край, вид); назви предметів, продуктів харчування, побутових предметів і под.: *небога-свіча, кахлі-емалі, колокольце* (небога-свіча – небога, свіча). Допоміжними при творенні цих похідних є інтерфікси -о-, -е- (-с-).

Географічні назви, виявлені в аналізованій поезії, є результатом словоскладання, тобто поєднання двох слів. Це назви міст, річок, наприклад: *Зміїв-град, Лебедин-град, Київ-град, Чернігів-град, Сіверець-Донець* та ін., а саме: Київ-град – Київ, град; Чернігів-град – Чернігів, град.

Складно-суфіксальним способом утворені іменники *сухожилля, кровожилля, чорнокрилля*. Продуктивною є модель творення іменників способом поєднання прикметникової основи з іменниковою та додаванням суфікса -й-, а саме: сухожилля – сухі жили+ -й- + -а; чорнокрилля – чорні крила+ -й- + -а.

Зафіксовано кілька іменників, утворених способом зрощення, як-от: назви рослин *горицвіт, перекотиполе*, які з'явилися в результаті поєднання, зрощення дієслова в наказовому способі та іменника.

Складні іменники з абстрактним значенням з'явилися такими ж способами творення, як і з конкретно-предметним, а саме: осново- і словоскладанням, складанням із суфіксацією, складанням із нульовою суфіксацією.

Велику групу становлять іменники, утворені основоскладанням. Найчастіше твірною базою таких слів, як наприклад: *слово-колесо, правда-воля*, виступають дві іменникові основи: слово-колесо – слово, колесо; правда-воля – правда, воля.

За дериваційними особливостями значно більшою є група виокремлених у поезії Степана Сапеляка абстрактних іменників, утворених змішаними способами творення складних слів: складно-суфіксальним і складно-нульсуфіксальним. Так, способом складання із суфіксацією виникли назви дій, рухів, процесів та способів їх виконання, наприклад: *марнотратство* – марно

тратити + -ств- + -о, а також іменники *материнохульство, кровотеча*; назви рис характеру, манери поведінки, а саме: *свавілля* – своя воля + -й- + -а; *людинолюбство* – людину любити + -ств- + -о.

Продуктивною є словотвірна модель творення іменників *стоголося, многоголося, багатоголося*: числівникова основа (означено-кількісний числівник або неозначено-кількісний) + іменникова основа слова *голос* + суфікс -й- + флексія -а. Відповідно: *стоголося* – сто голосів + -й- + -а; *многоголося* – много голосів+ -й- + -а; *багатоголося* – багато голосів+ -й- + -а.

Поширеною також є словотвірна модель творення композитів-назв мови, мовлення, слів: *звіздослів'я, злослів'я, червослів'я, чорнокнижжя*. Всі вони утворені шляхом поєднання іменникової чи прикметникової основи з іменниковою та суфіксом -й-, а саме: *чорнокнижжя* – чорна книга + -й- + -а; *злослів'я* – золоті слова + -й- + -а.

Складанням із суфіксацією з'явилися також складні іменники на позначення часу, часових відрізків: *століття, тогосвіття, лихоліття*, які виникли в результаті поєднання двох основ та додаванням суфікса -й-, наприклад: *століття* – сто літ; *тогосвіття* – той світ; *лихоліття* – лихі літа. Допоміжними при творенні складно суфіксальних похідних виступають інтерфікси -о-, -е- (-е-).

Менш поширеним є творення абстрактних іменників способом складання із нульовою суфіксацією. Так утворено складні іменники на позначення дій, рухів, процесів, наприклад: *листопад, кровоток* (*листопад* – листя +о+ падати + -о с; *кровоток* – кров +о+ точити + -о с). Засвідчено також групу іменників, утворених цим способом, на позначення явищ природи: *снігопад, сніголистопад* (*снігопад* – сніг падати + о с).

Закцентуємо на незвичному творенні іменника *сніголистопад*, який варто вважати оказіональ-

ним, індивідуально-авторським. Особливістю його творення є те, що твірною базою виступає не два компоненти, як більш поширено, а три, а саме: *сніголистопад* – сніг + -о- + лист + -о- + пад + о с. Відповідно саме слово містить три корені.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, у мовистилі Степана Сапеляка зафіксовано чисельну групу складних іменників (назви осіб, іменники з конкретно-предметним значенням, з абстрактним значенням), серед яких найбільше абстрактних композитів.

Засвідчено, що виявлені у поезії Степана Сапеляка складні слова утворені всіма основними способами творення композитної лексики, які виділяють у сучасному мовознавстві, а саме: осново- і словоскладанням, змішаними способами (складанням із суфіксацією, складанням із нульовою суфіксацією), лексико-синтаксичним способом (зрощенням), крім абревіації. Продуктивними способами творення є словоскладання, складання із суфіксацією і складання з нульовою суфіксацією. Простежено також уживання кількох іменників, утворених способом зрощення.

Загалом усі вжиті у поезії Степана Сапеляка складні слова утворені традиційними способами творення, властивими українській мові. Зафіксовано низку авторських іменникових лексем, які у поетичному дискурсі стилістично марковані, виступають компонентами метафоричних конструкцій, виконують емоційно-експресивну роль.

Творчість Степана Сапеляка надзвичайно цікава і багатогранна, але, на жаль, сьогодні ще не достатньо вивчена, особливо з мовознавчого погляду, тому подальші дослідження варто акумулювати навколо аналізу ідіостилі письменника, характеристики мовних особливостей його поезій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої» пропорції. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2000. 222 с.
2. Бабій І. М. Семантико-естетична парадигма назв кольорів у сучасній українській мові (на матеріалі художньої прози ХХ століття): монографія / за наук. ред. Н. М. Сологуб. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2021. 238 с.
3. Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення: монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. 590 с.
4. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ : Наукова думка, 1984. 251 с.
5. Рудь О. Складні прикметники поетичної мови ХХ століття: монографія. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 248 с.
6. Саган В. На вістрі тривоги: сім секретів поезії Степана Сапеляка / Сапеляк С. Є. Во ім'я Слова: Поезії. Харків : Майдан, 2007. С. 138-144.
7. Сапеляк С. Є. Страсті по любові: Поезії. Харків : Майдан, 2000. 132 с.
8. Сапеляк С. Є. Тривалий рваний зойк: Поезії. Київ : Рад. письменник, 1991. 189 с.
9. Ткачук М. П. Скорботна пісня України (Творчий портрет Степана Сапеляка) / Сапеляк С. Є. Страсті по любові: Поезії. Харків : Майдан, 2000. С. 5–26.

**THE PROBLEM OF DERIVATIONAL NORMATIVITY IN TERMINOLOGY:
THEORETICAL FOUNDATIONS OF UKRAINIAN TERMINOLOGY**

**ПРОБЛЕМА ДЕРИВАЦІЙНОЇ НОРМАТИВНОСТІ У ТЕРМІНОЛОГІЇ:
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО ТЕРМІНОЗНАВСТВА**

Sydorenko L.M.,

orcid.org/0000-0002-7148-6146

PhD in Philology,

*Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and General Linguistics
Cherkasy State Technological University*

Bereza L.O.,

orcid.org/0000-0002-7142-6952

PhD in Pedagogy,

*Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and General Linguistics
Cherkasy State Technological University*

Hrechukha L.O.,

orcid.org/0000-0002-6723-2944

PhD in Philology,

*Associate Professor of Applied Linguistics and Translation Department,
Cherkasy State Technological University*

The article deals with the need to standardize terminology as an effective means of regulating and codifying the language of Science, which contributes to the development of a system of conceptual tools, codification of scientifically based Ukrainian terminology, and clarification of existing concepts. In addition, it is determined that the relevance of the scientific paper is due to several factors, primarily the need to analyze linguistic processes caused by technological progress; intensive development of scientific and technical information and integration of Sciences. Presented linguistic definition of a derivational professional terminological norm. The article analyzes the productivity of resources of the term-forming potential of the Ukrainian language. It reveals possible ways to improve scientific and technical terminology from a linguistic point of view. The main reasons that determine variation in the field of terminology are described. Each term is noted to have its own definition expressed with the language signs of a certain form. Thus, the task of terminological derivation is to create a material shell reflecting the content of the concept. Any language sign somehow correlates its meaning with some concept, because correlation with a concept is the basis of a semantic content of a language sign. It is noted that the semantics of the form is implemented in a formant, as each formant has a certain degree of generalization, expresses a specific sema in the definition of a term. Violation of unambiguity in the ratio of a content plan and an expression plan, causing the possible implementation of the same meaning by two or more modified forms, is a manifestation of the asymmetry of a language sign. It is emphasized that as a term should accurately denote a special concept, one of the problems of modern linguistics is the study of the process of nominating the realities of reality, interiorized in thinking, and the conceptual sphere as a system of concepts. The prospects for further research are outlined. That vision is seen in the standardization of texts of normative legal acts, normative documents, legal, scientific, educational, technical, reference, professional and other literature in accordance with the Ukrainian-language way of thinking.

Key words: prescriptive norm, derivational normality, word-forming norm, word-forming affixes, term.

У статті йдеться про необхідність стандартизації термінології як ефективного засобу регулювання та кодифікації мови науки, що сприяє розробленню системи поняттєвих засобів, кодифікації науково-обґрунтованої української термінології, уточненню наявних понять. Окрім того, визначено, що актуальність наукової студії зумовлена кількома чинниками, передовсім необхідністю аналізу лінгвістичних процесів, спричинених технічним прогресом; інтенсивним розвитком науково-технічної інформації та інтеграції наук. Сформульоване лінгвістичне визначення дериваційної професійно-термінологічної норми. У статті здійснено аналіз продуктивності ресурсів термінотворчого потенціалу української мови, розкрито можливі шляхи вдосконалення науково-технічної термінології з мовознавчого погляду. Схарактеризовано основні причини, що визначають варіантність у галузі термінології. Зауважено, що кожен термін має свою дефініцію, яка виражається за допомогою мовних знаків певної форми, тому завданням термінологічної деривації є створення такої матеріальної оболонки, яка відбивала б зміст поняття. Будь-який мовний знак так чи інакше співвідноситься своїм значенням із якимось поняттям, бо співвіднесеність із поняттям – це основа семантичного змісту мовного знака. Зазначено, що семантика форми реалізується у форманті, оскільки кожен формант має певний ступінь узагальнення, виражає конкретну сему в дефініції терміна. Порушення однозначності в співвідношенні плану змісту та плану вираження, спричиняючи можливу реалізацію того самого значення двома чи більше модифікованими формами, є виявом асиметрії мовного знака. Акцентовано на тому, що, оскільки термін має точно позначати спеціальне поняття, однією з проблем сучасної лінгвістики є дослідження процесу номінації реалій дійсності, інтеріоризованих у мисленні, та поняттєвої сфери як системи концептів. Окреслені перспективи

подальших розвідок, які вбачаються у стандартизації текстів нормативно-правових актів, нормативних документів, правничої, наукової, навчальної, технічної, довідкової, фахової та іншої літератури відповідно до українськомовного способу мислення.

Ключові слова: прескриптивна норма, дериваційна нормативність, словотвірна норма, словотворчі афікси, термін.

Problem statement. The development of science and technology, and ensuring conditions for effective professional communication determine the need to streamline the relevant term systems, and to introduce terminological standards in various branches of human activity. Science and technology have developed term systems, periodically updated and supplemented. Ordering and systematization of terminology is an important component of the development of scientific and practical activities in any field.

Research analysis. The analysis of scientific research confirms that theoretical and practical aspects of term formation constantly attract the attention of linguists (O. Dyakov, T. Kiyak, A. Kryzhanovskaya, N. Nepiyvoda, T. Panko, O. Petrina, L. Simonenko, etc.). The structure of a term, its semantics in the context of specific branch term systems was the subject of study by such Ukrainian linguists as N. Articutsa, L. Veklinets, M. Godovana, M. Zubkov, L. Kozak, V. Marchenko, V. Morgunyk, I. Rebeznyuk, O. Serbenskaya, L. Simonenko, O. Kocherga, I. Kochan and others.

The topicality of the scientific research is determined by several factors, primarily the need to analyze linguistic processes caused by technological progress; intensive development of scientific and technical information and integration of sciences.

The goal of the paper is to investigate logical and linguistic problems of the process of forming technical terminology and to formulate a linguistic definition of the derivational professional and terminological norm.

The novelty is caused by a multidimensional integrated approach to the consideration of derivational normativity in terminology. The article analyzes the productivity of resources of the term-forming potential of the Ukrainian language. Possible ways to improve scientific and technical terminology from a linguistic point of view are revealed. The main reasons determining the variation in the field of terminology are described. The definition of a derivational professional and terminological norm is proved.

Research methods. The main research method is analytical. It allows us to find out the scientific validity and expediency of a specific language unit (including lexemes and a term, in particular). It also covers a set of the other methods, such as: methods of semantic, logical-conceptual, component analysis, the method of hypotheses, the method of grammatical analogy, the method of priority functioning, etc.

Presentation of the main data. In connection with the revival of national terminology and the development of the domestic terminological apparatus, the issue of rationing scientific and technical terminology, which has long developed under the influence of the Russian language, is becoming increasingly relevant. Therefore, one of the central issues of linguistic studios was the language norm studying, the main trends in term formation and the development of scientific recommendations for making new terminological units. The study used a systematic approach that allows us to interpret a term system as a complex, integral, self-organized, dynamic, structured system of terminological units that are interconnected, interact and develop according to the laws of language and under the influence of extra-linguistic factors.

Ukrainian linguists [2; 3; 10; 11; 12] analyze terminological security, and the ability to convey complex scientific abstractions, to designate phenomena and processes related to the development of technology and production. They develop scientific recommendations for the creation of new terms and the development of a terminological system. They also underline the problems that accompany these processes. There are three main directions in the methodology of terminology studying: lexicological, applied lexicographic, and theoretical lexicographic.

We highlight the problem of a norm in terminology in the second half of the 20-th century considering the logical and linguistic problems of technical terminology. Nowadays, this problem is becoming increasingly important for the development of modern national terminology, because the scientific style is characterized by the opposition: the general language norm is the style norm.

Linguistic accuracy of a term formation is an integral part of the normative aspect of the scientific style of terminology, as conscious term formation, according to T. Panko, defines the normativity of terminological systems [13, p. 16]. It is T. Kiyak [7, p. 65] who thoroughly examines the norm in the terminology. He reveals different views on the understanding of the norm in terminology, and general processes of ordering scientific and technical terminology. He analyzes the internal form and motivation of a term, and considers the compliance with its rules and norms of a certain language to be one of the requirements for a term [7, p. 8]. In the monograph A. Dyakov, T. Kiyak, 3. Kudelko analyze linguistic and extra-linguistic

factors that influence the construction and standardization of terms, study language interference as a sociolinguistic factor in the formation of term-systems, provide recommendations for the formation of the external form of new terminological units in the Ukrainian language [4].

L. Kazak points out the importance of standardization of terminology as an effective means of regulating and codifying the language of science. It's because standardization..." promotes:

- a) development of a system of conceptual tools,
- b) clarifying existing concepts,
- c) codification of scientifically based Ukrainian terminology" [9, p.14].

Due to the fact that a term like any other language sign reflects realities of various nature, M. Zaritsky notes the necessity to take into account the nature of realities that determine the features of creating a terminological unit and its standardization [5, p. 20].

So, the problem of standardization of terminological units is mainly reduced to the linguistic justification of the choice of such language forms for the designation of scientific and technical concepts that would correspond to the descriptive and prescriptive norm.

In considering the issues of unification and standardization of terminology, T. Kiyak suggests creating structural and semantic standards that can be used to form and normalize terms [8, p. 36]. In our opinion, it will contribute to the definition of a prescriptive norm.

While studying the scientific style of the Ukrainian language in diachronic and synchronous terms, it is necessary to realize that Ukrainian terminology should be developed and normalized taking into account its national and international functions. Analyzing semantic and word-forming phenomena and processes that reflect the extra-linguistic influence of the achievements of the scientific and technological revolution, F. Nikitina defines the characteristic word-forming features of newly formed terms. He indicates the influence of mass media in the field of normalization, unification and standardization of certain elements of terminological vocabulary [12, p. 24]. As T. Panko underlines term formation to be the conscious process, and therefore the internal form of a term is related to its motivation due to its definitive function. Defining the issues of motivation of derivational nature as the most important task in the study of terminological lexics, the researcher notes that the motivation of any terminological unit is primarily associated with the understanding of its semantic structure, with the awareness of the connections between the components of its systems [13, p. 12].

As a term is sure to denote a special concept, one of the problems of modern linguistics is the study of the process of nominating the realities of reality, interiorized in thinking, and the conceptual sphere as a system of concepts. Members of the Prague linguistic school noted that the necessity to talk about some problems of practical life accurately and systematically makes us create words-concepts ... for logical abstractions, as well as for a more accurate definition of logical categories by linguistic means of expression [15, p. 131].

Each term has its own definition expressed with the language signs of a certain form. Thus, the task of terminological derivation is to create such a material shell that could reflect the content of the concept. Any language sign somehow correlates its meaning with some concept, because correlation with a concept is the basis of a semantic content of a language sign. It is noted that the semantics of the form is implemented in a formant, as each formant has a certain degree of generalization, and expresses a specific sema in the definition of a term. Violation of unambiguity in the ratio of a content plan and an expression plan, causing the possible implementation of the same meaning by two or more modified forms, is a manifestation of the asymmetry of a language sign. Developing the thesis of language asymmetry of a sign, S. Kartsevsky notes that any linguistic sign is a homonym and synonym at the same time. He underlines that the same language sign can transmit different meanings, and therefore, the same meaning can be represented by different signs [6, p. 87]. A language sign, due to S. Kartsevsky, has two opposite centers of semiological functions: formal and semantic. The exact semantic meaning of a word can only be determined depending on the specific situation. Although synonymy is a natural manifestation of the laws of speech development, it is undesirable in terminology, because a term must be symmetrical in terms of the ratio of sign and meaning. "Only the meaning of scientific terms is fixed once due to the fact that they are included in the system of ideas" [6, p. 88]. And it is the asymmetry of a language sign that is the reason for the variation in terminology: "...the coexistence of single-root derivatives with the same word-forming meanings, but with structurally different types of derivational forms, is caused by the asymmetry of form and content in word formation" [1, p. 150].

Taking into account the needs of the development of the Ukrainian terminological apparatus, the problem of normalization of terminology in the word-forming aspect is topical nowadays. The problem of normalization of technical terminology is related to the question of internal form and lexical meaning, as a newly created terminological unit

must denote one of the features and focus on the denotation. The concept is fixed in the language as a meaning, which is indicated by the internal form. The internal form is a mandatory characteristic of any word that fixes the concept. Motivation as a characteristic is always potentially included entirely in the internal form. Analyzing motivation by internal form T. Kiyak distinguishes between morphological and semantic motivations. Morphological motivation, in his opinion, is determined by the word-forming model of a lexical unit, while semantic motivation is characterized by the relationship between word-forming formants and the basis, between a new and a previous meaning. Contrastive analysis of the form and content of a semantic sign (internal form and lexical meaning) will make it possible to determine the presence of motivation of derived units, which acts mainly as a result of a purposeful word-forming process determined by the presence of a non-derived root part and a word-forming formant in the lexeme.

Each terminological unit is included in a certain microsystem of terms. It has a certain place there depending on the designated concept in the entire system of concepts, which affects the structure of terms and its way of creation. The consistency of terminology reflects the consistency of the object under study, that determines the presence of regular derivational chains.

The formation of a new term due to a certain word-forming tool is accompanied by normative labeling of its corresponding morphological characteristics.

The word-forming norm consists in the compatibility of word-forming affixes, that manifests itself in two ways: functionally semantic (internal) and morphological (external). That is, an affix with a certain function tends to be added to the generating basis of a derivative with the corresponding word-forming meaning. The generating basis formally adds morphemes of the corresponding sound composition: word-forming meanings of the same type are expressed using many different formats.

A suffix is known not to express specific values. It only sets a range, indicates the possibility of updating certain semas. At the same time, the postpositional derivative fixes the restrictions that are imposed on the functioning of the word-forming model.

Several works devoted to terminological word formation have been recently supplemented by Ukrainian terminologists. The word-forming structure of terms has attracted the attention of many researchers. O. Pinchuk analyzes the structure of simple terms. A. Moskalenko, O. Pinchuk, N. Klimenko examines composite terms in their articles. In the

study "Comments on the development of state standards in scientific and technical terminology" [10] V. Morgunyk briefly defines the ways of naming such core concepts as action, consequence of action, ability to act, state of action, etc. in comparison with the corresponding Russian word-forming types. With the help of self-explanatory word-forming tools, the author clearly distinguishes between these concepts and their varieties, for instance: *transference* (incomplete action) – *transference* (complete action) – *transmission* (consequence of an action); *heating* (incomplete action) – *heating* (complete action) – *heating* (consequence of an action) [10, p.6].

Terminology originated and functions on the basis of the literary language and should develop according to its systemic patterns. Therefore, it is clear that a term should not contradict the requirements of the general literary norm in terms of its formal language structure. To make a term, it is necessary to identify the essential features of a given phenomenon, object, or their features, to separate them from the others, and to select the language tools that most accurately ensure the unambiguity and structural transparency of a term.

The possibility of implementing the same word-forming meaning with several word-forming affixes – formed in the process of formation of the word-forming system of the Ukrainian language – led to the variation of word-forming means. According to K. Gorodenska, variant word-forming means are interchangeable semantic and functionally identical affixes connected by parity relations [2, p. 3]. Depending on the functioning and normativity I. Verbovskaya identifies the following pairs of word-forming synonyms and variants in the Ukrainian language:

- with non-normative concurrency (the normative component varies with the non-normative one);
- with equilibrium parallelism (pairs consist of derivatives that are identical both semantically and functionally);
- with active parallelism (derivational synonyms have different scope and frequency of use, or have approximate word-forming meanings);
- with possible parallelism (multi-valued components that enter into random word-forming relations only in one of the meanings, or one of which is rarely used) [1, p. 78].

I. Verbovskaya is sure that derivational variation of words is primarily associated with a change in the morpheme (just as the synonymy of some derivatives is related to the synonymy of affixes). Derivational formal variants of word terms are terms belonging to the same denotation. But they differ in the semantics of word – forming elements.

The main reasons determining the variation in the field of terminology are:

- 1) changes in the productivity of parallel derivational forms as a result of constant language development;
- 2) desemantization of affixes and neutralization of their primary values;
- 3) synonymy of word-forming tools inherent in variant terms;
- 4) adaptation of foreign language terms to the Ukrainian language system;
- 5) restoration of organic word-forming types for the Ukrainian language.

The presence of derivational terminological variants determines the principles of their choice: in word formation the preference should be given to those options that reflect the main trends of term formation best of all (regularity, specialization, and nuclear correlative formations of word terms similar in meaning).

The issue of normalization of terminological units is closely related to the choice of options. Normalization of special names is associated with the specific semantics of terms and professional means of expression in general.

Ukrainian terminologists recognize the existence of a professional version of a norm in terminology. Such norm does not contradict the norms of the general literary language. Highlighting the logical, semantic and linguistic levels of normalization of terminology, T. Kiyak considers "professional version of a norm" to be an object of correction on the part of linguistics and the sphere of influence of the language usage [8, p. 36]. In addition to the linguistic and conceptual aspects of a professional version of a norm, the logical aspect also determines the reliability of reflecting the hierarchy of scientific concepts in terminology. K. Gorodenskaya [2, p. 3] emphasizes the fact that in the formation of branch term systems on a national basis it is important to preserve the identity of new terms due to the ways of creating words and word-forming types inherent in the Ukrainian language.

While choosing the means and methods of making terminological units, it is necessary to adhere to the principle of analogy, as the main trend in term formation is semantic and pragmatic regularity. A newly created term should be "organically included" in the word-forming set. Besides, terms for designating concepts of the same type should be formed according to the same word-forming model.

The need for a derivational professional and terminological norm arises in connection with the need to implement special names atypical of the literary

language. While choosing an appropriate word-forming affix for the formation of a certain terminological unit, it is also necessary to take into account the content of the designated concept. As the representative of a scientific and technical concept is its definition, it is necessary to analyze the definition of the concept while making a new term.

To define the concept of "derivational professional terminological norm", one of the criteria should be the criterion of functional expediency of a terminological unit. It justifies the presence of lexical units that do not meet the norms of the modern Ukrainian literary language, but perform a nominative function in terminology and ensure the classification regularity of terms.

As a normative term is a special name in the field of science or technology that functions in the field of professional communication and is a component of the modern scientific classification system, the consideration of the most important features of a special concept, semantic compatibility of the creative and formant determine the possibility or impossibility of making a terminological unit.

In terminology, there are cases when one unit of the content plan correlates with several units of the expression plan. Thus, the introduction of the concept of "derivational professional terminological norm" will make it possible, in our opinion, to solve the problem of a language norm and a variation. Due to this, the main goal of compliance with the "derivational professional terminological norm" is to eliminate unjustified diversity and variation of linguistic means of expressing special concepts, but, it is undesirable for a scientific style.

The main characteristic for any norm, including a word formational one, is the supposed monotony of certain phenomena in all cases under the same conditions. And the terminological nomination, in contrast to the language one, is a purposeful creative process caused by the interaction of external and internal language factors. Therefore, in terminology, thanks to word-forming analysis, it is possible to reveal the patterns of formation of terms determined by the general theoretical provisions of derivatology. In our opinion, it might allow to determine the prescriptive norm for the term formation.

Conclusion. The conducted research allows us to give a linguistic definition of a derivational professional terminological norm. Thus, the derivational professional terminological norm is a set of optimal word-forming tools for expressing special concepts (word-forming models, word-forming affixes) representing the conceptual motivation of terms and ensuring their classification regularity.

The prospects for further exploration are seen in the standardization of texts of normative legal acts, normative documents, legal, scientific, educational, technical, reference, professional and other literature in accordance with the Ukrainian-language way of thinking, especially in the orde-

ring of language tools. Such ordering is necessary for intra-lingual coordination of scientific and technical terminology, that will satisfy the unambiguity of the text and will contribute to the polishing of the Ukrainian scientific and technical style of speech.

BIBLIOGRAPHY:

1. Verbovska I. T. Word-forming synonyms and word-forming variants of adjectives in Ukrainian: Thesis of PhD in philology: 10.02.01. Lviv, 2000. 310 p.
2. Gorodenska K. G. Word-forming variant and problems of modern normalization of Ukrainian terminology. *Ukrainian terminology and nowadays: Collection of scientific papers*. KNEU. Vol. 5. 2003. P. 3–6.
3. Gorpynich V. O. Linguistic bases of formation of a word-forming norm of outsubstitutive adjectives in the Ukrainian language. *Linguistics*. 1992. No. 1. P. 11–17.
4. Diakov A. S., Diakov A. S., Kyiak T. R., Kudelko Z.B. Fundamentals of term formation: Semantic and Sociolinguistic aspects. Kyiv: "Asasietia", 2000. 218 p.
5. Zaritsky M. Problems of theory and practice of modern Ukrainian Terminology. *Bulletin of The Book Chamber*. 1998. No. 1. Pp. 20–24.
6. Kartsevsky S. On the asymmetric dualism of a linguistic sign. *History of linguistics of the XIX-XX centuries. In essays and extracts*. Part II. Moscow: Prosveshchenie, 1965. Pp. 85–90.
7. Kiyak T. R. Linguistic aspects of term science. Kyiv: UMKVO, 1989. 104 p.
8. Kiyak T. R. Pragmatic aspects of standardization of Ukrainian terminology. *Linguistics*. 1993. No. 1. Pp. 35–38.
9. Kozak L. V. Ukrainian electrotechnical terminology (word-forming aspect): Thesis of PhD in philology: 10.02.01. Kyiv, 2002. 19 p.
10. Morgunyyuk V. Comments on the development of state standards in scientific and technical terminology. Kyiv, 1993. 32 p. (Prepr. Institute for Problems of Strength of the National Academy of Sciences of Ukraine).
11. Morgunyyuk V., Zubkov M., Rebeznyuk I. Editing of reasoning texts in accordance with DSTU 3966 and the Ukrainian way of thinking. *Problems of Ukrainian terminology: Collection of scientific papers of participants of the XVI International Scientific Conference "SlovoSvit2020"*. Lviv, 2020. P. 83–96.
12. Nikitina O. F. Semantic and word-forming problems of terminology. Kyiv, 1971. 31 p.
13. Panko T. I. Inner and outer language motivation of social and political terms. *Ukrainian linguistics*. 1984. Vol. 12. P. 11–17.
14. Petrina O. S. Complex nominations in banking terminology (based on the English and Ukrainian languages). *Scientific Proceedings: Philology Series*. Kirovograd, 2016. Vol. 146. P. 455–459.
15. Zvegintsev V. A. History of linguistics of the XIX–XX centuries. In essays and extracts, Part II. *Theses of the Prague linguistic circle*. Moscow: Prosveshchenie, 1965. 495 p.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СЛОВОТВІРНИХ ПРОЦЕСІВ СТУДЕНТСЬКОГО СЛЕНГУ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ГАРДЕРОБУ (ОДЯГУ, ВЗУТТЯ Й АКЕСУАРІВ)

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF WORD-FORMING PROCESSES OF STUDENT SLANG FOR THE DESIGNATION OF WARDROBE ITEMS (CLOTHES, SHOES AND ACCESSORIES)

Бортун К.О.,

orcid.org/0000-0003-1223-347X

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри інформаційної, бібліотечної, архівної справи
та соціально-політичних і гуманітарних дисциплін*

Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

У статті подано результати дослідження словотвірних процесів студентського сленгу на позначення предметів гардеробу (одягу, взуття й аксесуарів), проаналізовано основні причини їхнього виникнення, з'ясовано структуру, функції та особливості використання студентського сленгу. Нами було наголошено, що лексичний склад української мови, як і будь-якої іншої, містить велику кількість сленгових утворень, що відповідають певним соціальним та професійним групам людей, особливо сучасній студентській молоді.

Процес соціалізації студентів відображений у їхньому мовленні зокрема за допомогою використання сленгу. На основі виділених соціокультурних аспектів (самостійність, соціалізація, самопрезентація, система ціннісних пріоритетів, норми поведінки, інтерпретація інформації, замкненість) нами було розглянуто сленгові одиниці на позначення предметів гардеробу (одягу, взуття та аксесуарів), які активно використовує сучасне студентство. Адже воно як окремий соціум зі своєю універсальною мовою та лінгвальними рисами, окремою дериваційною будовою, яку ми розглянули у публікації.

Маємо наголосити, що найпродуктивнішим словотвірним шляхом утворення сленгових одиниць на позначення предметів гардеробу (одягу, взуття та аксесуарів) є семантична деривація, яка реалізована за допомогою метафори, метонімії, омонімії тощо. Саме дериваційний арсенал допомагає студентам висловити своє ставлення на реалії, які їх оточують. Водночас маємо наголосити, що сучасна молодь не часто усвідомлює, що використання сленгових лексем загрозово впливає на культуру рідної мови, збіднює її, не дозволяє використовувати сповна її багатий мовний арсенал.

Нами проаналізовано та виокремлено 2220 сленгових одиниць на позначення предметів гардеробу (одягу, взуття й аксесуарів), зокрема їхню словотвірну природу та особливості. Ядром нашої вибірки постають елементи, утворені шляхом семантичної деривації (700 одиниць), приядерними є слова, утворені за допомогою суфіксального способу творення (500 одиниць), шляхом суфіксально-афіксального способу нами було зафіксовано 350 одиниць, ближню периферію сленгізмів становлять англіцизми (300 одиниць), далека периферія утворена суржиковими елементами (250 одиниць), найменш уживаними сленговими прикладами є утворення словоскладання (120 одиниць).

Ключові слова: студентський сленг, експресивна лексика, соціальні параметри, деривація, соціокультурні аспекти.

The article presents the results of the study of the word-forming processes of student slang to denote wardrobe items (clothes, shoes, and accessories), analyzes the main reasons for their occurrence, and elucidates the structure, functions, and peculiarities of the use of student slang. We emphasized that the lexical composition of the Ukrainian language, like any other, contains a large number of slang formations that correspond to certain social and professional groups of people, especially modern student youth.

The process of students' socialization is reflected in their speech, in particular, through the use of slang. On the basis of selected socio-cultural aspects (independence, socialization, self-presentation, system of value priorities, norms of behavior, interpretation of information, closed-mindedness), we considered slang units for designating wardrobe items (clothes, shoes and accessories) that are actively used by modern students. After all, it is like a separate society with its own universal language and linguistic features, a separate derivational structure, which we considered in the publication.

We have to emphasize that the most productive word-forming way of forming slang units to denote wardrobe items (clothes, shoes and accessories) is semantic derivation, which is implemented with the help of metaphor, metonymy, homonymy, etc. It is the derivational arsenal that helps students express their attitude to the realities that surround them. At the same time, we must emphasize that today's youth do not often realize that the use of slang tokens has a threatening effect on the culture of the native language, impoverishes it, and prevents the full use of its rich language arsenal.

We analyzed and singled out 2220 slang units for items of wardrobe (clothes, shoes, and accessories), in particular their word-forming nature and features. The core of our sample is the elements formed by semantic derivation (700 units), the core is words formed with the help of a suffix method of creation (500 units), we recorded 350 units using the suffixal-affixal method, the near periphery of slangisms is made up of anglicisms (300 units), the far periphery is formed by slang elements (250 units), the least used slang examples are word formation (120 units).

Key words: student slang, expressive vocabulary, social parameters, derivation, sociocultural aspects.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Лексичні шари української мови містять велику кількість мовних утворень і нашарувань, що відповідають соціальним і професійним утвореннями людей. Існування різноманітних діалектизмів, сленгізмів тощо, що доводить, що мова є динамічною системою, яка активно живе, зазнає розвитку та трансформацій, попри наявності єдиного стандарту літературної мови. Дослідження студентського сленгу тісно пов'язане із сучасною молодіжною субкультурою, яка в основному характерна специфікою навчального закладу, дозвіллям, поведінкою, своєрідністю моди та смаків, популярними напрямками в музиці тощо.

Виникнення особливих молодіжних субкультур поєднана з провідною роллю засобів масової комунікації і відповідним рівнем життя завдяки чому створюються нові ринки специфічної продукції, що спрямовані насамперед на сучасну молодь. Студентський сленг, його одиниці не лише є віддзеркаленням жаргонізмів маргінальних груп, але й є одним із найпотужніших каналів їхньої популяризації і асиміляції в загальному сленгові, в окремих випадках – у розмовному стилі сучасної літературної мови.

Попри активне дослідження та чималий ареал вивчення явища сленг, досі поза увагою дослідників було вивчення сленгізмів на позначення предметів гардеробу (одягу, взуття та аксесуарів), зокрема його словотвірної природи у цьому вбачаємо *актуальність* нашої роботи.

Мета нашого дослідження полягає у дослідженні словотвірних особливостей у студентському соціолекті на позначення предметів гардеробу (одягу, взуття та аксесуарів), зазначити природу та особливості сленгових одиниць, їхню дериваційну будову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Сленг сучасної молоді є одним із джерел збагачення української літературної мови, її основні шари на граматичних, лексичних, словотвірних рівнях. Ця група лексики є відкритою, система її проникна, водночас деякі одиниці студентського сленгу, набуваючи більшої популярності, розширивши сферу свого використання, стають елементами загального сленгу.

Проблематика сленгу, його природа, жанрові різновиди та чинники формування були предметом наукових студій, які привертали увагу дослідників (С. Пиркало, Л. Ставицька, С. Мартос, Т. Кондратюк, Т. Беляєва, В. Хом'яков, Т. Гриценко, В. Явір тощо).

Молодіжний сленг – соціолект людей у віці 12–22 років, що виник із протиставлення себе не стільки старшому поколінню, скільки офіційній системі. Існує в середовищі міської учнівської та студентської молоді, а також окремих замкнутих референтних групах. Молодіжний жаргон є одним із шарів розмовного пласту української мови, який зазнає динамічних змін і поповнення [2].

В контексті вивчення дискурсу дослідники трактують його як формування мови (language in use), «мовний корелят відповідної сфери комунікативно-мовленнєвої діяльності, людської свідомості та практики» [3, с. 105].

Молодіжний сленг, як і будь-який інший, є тільки лексиконом на фонетичній і граматичній основі загальнонаціональної мови і відрізняється розмовним, а іноді й грубо-фамільярним забарвленням.

Розглядаючи природу сленгу, його конотативне навантаження, можна виокремити близькі за експресією сленгізми в такі групи:

1) лексеми, які в молодіжному сленгу виражають негативну оцінку понять, що називаються. Ця група є найповнішою і представлена такими сленгізмами: наприклад, *башка, бухло, бабло, бабоси, задовбав, паца, патлатий, садистка, фігня, дубак, забити, завалити, мочити, юзлес, анімешник, блін, капець, бухати*, тощо;

2) лексеми, які в молодіжному сленгу виражають нейтральну оцінку названих понять. До цієї групи належать лексеми, наприклад: *капуста, юзати, універ, політех, шпора, воркати, рофлити, унік, тіпа, короче, жиза, штука, лол, кек, вангую, пацан, препод, днюха, шарити* тощо. Нейтральна лексика преважає в категорії «навчальна, трудова діяльність»;

3) лексеми, які виражають позитивну оцінку названим поняттям. Ця група є найменш репрезентативною і представлена такими лексемами: *фішка, реальний, класний, файно, кайф, круто, найс, сасно, топчик* тощо [5, с. 42-43].

Щодо визначення безпосередньо поняття «сленг» існує досить багато суперечливих підходів та дефініцій. Єдиного, однозначного тлумачення поданого терміну не існує і досі, бо складно охопити всі поняття, функційні особливості й аспекти сленгу.

Мовознавиця Т.Нікітіна ототожнює поняття «сленг» та «жаргон» [3, с. 4]. Л. Ставицька зараховує сленг до жаргонної лексики [9, с. 300]. Найпоширенішим є визначення О.Широких, який під терміном «сленг» розуміє особливий периферійний пласт нелітературної лексики та фразеології, що знаходиться як поза межами літератур-

ної розмовної мови, так і поза межами діалектів загальнонародної мови [6, с. 228].

В.О. Чеховський називає сленг «мовною грою, що допомагає особистості заявити про себе у власному мікросоціумі та водночас відокремитись разом з ним від решти суспільства». [10, с. 7].

Надамо й таке потрактування сленгової природи: «Сленг – це розмовний варіант професійного мовлення, жаргон; жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення» [1, с. 1147].

Сам термін сленг в перекладі з англійської мови означає: мова соціально чи професійно відособленої групи в протилежність літературній мові; варіант розмовної мови (в тому числі експресивно забарвлені елементи мови), що не співпадають з нормою літературної мови [11, с. 356].

На нашу думку, сленг – різновид розмовної мови, який активно вживається різними соціальними або професійними групами та характерний різним експресивним забарвленням, якому притаманні постійні, динамічні зміни в лексичному складі, що поповнюються за рахунок інших мовних елементів різної природи, складності та характеру.

Важливим чинником у творенні сленгових лексем є схожість інтересів осіб, які формують певні особливості цього ненормативного утворення. За цією ознакою лексичні одиниці молодіжного сленгу можна виокремити на такі: шкільний, студентський жаргони, музичний, армійський, комп'ютерний жаргони, жаргон, що стосується вживання наркотичних та алкогольних напоїв тощо.

С. Пиркало говорячи про особливості студентського сленгу наголошує, що студентський сленг – це мікросистема просторіччя, досить неоднорідна за своїм генетичним складом, яка має емотивну та комунікативну функції. Студентський сленг, на думку дослідниці, є одним із шарів лексики молодіжного сленгу. Відмінність студентського сленгу від сленгів інших типів полягає у тому, що:

- по-перше, дані сленгові слова слугують для спілкування людей однієї вікової категорії;
- по-друге, студентський сленг відрізняється «зациклованням» на реаліях світу молоді та студентства;
- по-третє, у числі сленгової лексики нерідко зустрічаються і досить вульгарні слова [7, с. 4].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Маємо наголосити, що ядром лексич-

ної системи студентського сленгу постає людина враховуючи такі риси: зовнішність, частини тіла, органи тощо, одяг, взуття, соціальний статус, національність тощо. Субмова студентів містить велику велике різноманіття виразів, поняття, які деталізовано характеризують інтереси носіїв, світ, тенденції, тренди, які є реаліями дій і станів.

Сучасна словотвірна система студентського сленгу підпорядкована законами української мови. Найрозповсюдженим та продуктивним способом словотвору усіх частин мови є афіксальний спосіб. Враховуючи те, що найголовнішою функцією сленгу є номінативна, тому переважну частину лексики студентського спілкування становлять іменники, які утворюють назви одягу взуття та аксесуарів. Нами було також виявлено словосполучення, які вказують на зовнішній вигляд або на одяг, у складі яких є прикметники, наприклад, *палений шмот* (прикметник+іменник), *бабціне взуття* (прикметник+іменник).

Основна частина похідних у лексиці молодіжного сленгу утворена від лексем основних шарів української граматики та лексикології (різноманітні словотворчих засобів та шляхом семантичної деривації) і жаргонних слів, які отримали нове лексичне значення. Варто наголосити, що словотвірні процеси виконують загалом експресивну функцію та постають вагомим чинником оновлення словника сленгу.

Характеризуючи питоми українські сленгізми, ми можемо навести приклад таких слів: *капці* (взуття), *скатерттина* (сукня), *шаровари* (штани), *карасі* (кросівки), *шнурок* (пояс), *мішок* (портфель), *капуста* (зовнішній вигляд) тощо. Сленгізми українського походження не такі популярні у застосуванні, як сленгізми з англійським корінням, елементи, утворені за допомогою впливу суржика.

У нашій роботі, семантична деривація є найпоширенішим і найпродуктивнішим способом творення сленгових елементів, за допомогою метафори, метонімії, омонімії тощо. Саме він допомагає сучасній молоді висловити свою емоційно-експресивну оцінку, візію щодо певного елемента одягу, аксесуару чи взуття. Зазвичай це є т. зв. «іронічна номінація» чи негативне ставлення до елемента одягу, наприклад: *ганчіркою* називають зазвичай або страшний, на думку мовця, одяг, або дешевий, непривабливий, неприємний на вигляд; *колготи* – іронічне позначення дуже вузьких джинсів або штанів.

Назви одягу, взуття та аксесуарів набувають комічної назви за через їхнє семантичне або лексичне перенесення з:

Номінації назв іншого одягу: *халат* (плащ), *чешки* (туфлі), *танки* (взуття), *носки* (взуття), *шаровари* (штани), *лосіни* (штани), *колготи* (штани), *валянки* (взуття) тощо.

Назвою інших предметів: *занавеска* (сукня), *штори* (сукня), *шкура* (дублянка, шуба), *нашийник* (чокер), *скафандр* (шапка, кепка, капюшон), *багаж або багажник* (портфель), *капуста* (вдягнувшись так, щоб один елемент одягу одягнути поверх іншого), *ковдра або одіяло* (дуже великий шарф, яким можна накритися), *танки, капці* (взуття), *риболовна сітка* (колготи сіткою), *шайби* (прикраси на вуха) тощо.

Назвою ознак тварин: *копитця* (слідки, шкарпетки, які закривають лише стопу), *копита* (туфлі на підборах), *карасі* (кросівки), *гусі* (бренд «Gucci») тощо.

Назвою певних ознак навколишньої дійсності: *тунелі* (вушний аксесуар), *обманки* (вушний аксесуар) тощо.

Нами було зафіксовано сленгові словосполучення на позначення взуття та одягу, наприклад: «*взув(ла) і забув(ла)*» у значенні «вдягнути швидко будь-яке взуття, що попало під руку»; «*хайповий шмот*» у значенні «речі, які зараз дуже модно носити»; «*бабціне взуття*» у значенні «старе, немодне взуття» тощо.

Окрім семантичної деривації, фіксуємо такі продуктивні способи словотвору: афіксація, аббревіація, словоскладання, основокладання та усічення основи.

Сленгові іменники, утворені за допомогою суфіксації мають не лише суто українську природу, ай жаргонні інтенції. Саме останні приклади формують репрезентативну вибірку нашого дослідження. Особливість афіксації під час утворення субстандартної лексики полягає у використанні ширшого арсеналу словотворчих засобів. Жаргонні суфікси, зафіксовані у лексиконі студентського сленгу, відрізняються чималою розмаїтістю: *-фан*, *-к(а)*, *ан(и)*, *-ш(а)*, *-сл(я)*, *-арь*, *-ік(и)*, *-ик*, *-ар (-яр)*, *-ин(а)*, *-чик*, *-ер(и)*, *-н*, *-ок* тощо. Наприклад: *куртофан* (-фан), (куртка), *мішок* (-ок) (портфель), *спальник* (-ик) (піжама), *джампер* (-ер) (кофта) тощо.

Джерелом неологізації студентського сленгу є не лише запозичення з інших мов, а й імітація звучання іншомовних слів засобами суфіксації (*шузи* (взуття), *Гусі* (фірма одягу), *вотчери* (наручний годинник) *снікерси* (взуття)).

Скорочені лексеми, які зафіксовані нами у вжитку сучасної молоді становлять суто іменники, усічені лексичні одиниці літературної мови, а також сленгові слова, які отримали нове категоріальне значення: *комбез* – *комбінезон*,

кабли – *каблуки* (взуття на підборах), *шмот* – *шмотки* (речі).

І. Рубцов наголошує, що суфіксація, під якою традиційно розуміють спосіб словотвору шляхом приєднання словотворчого суфікса до кінця базової морфемі, вважають другим за продуктивністю способом створення інновацій у сучасній англійській мові. Незважаючи на великий інвентар стандартних суфіксів, більшість дериватів студентського сленгу було сформовано за участю лише незначної кількості суфіксів, що, на нашу думку, обумовлено специфікою даного лексичного шару та сферою його вживання. З іншого боку, виборче використання студентами суфіксів при формуванні дериватів показує, що студент вибирає лише ті структурні елементи, які належним чином, на його думку, можуть служити модифікації вихідного концепту в концепт-мету в межах даної картини світу [8, с. 45].

Дослідження показало нам, що, окрім суфіксального способу словотвору, можливе також творення нових сленгізмів на позначення одягу, взуття та аксесуарів за допомогою афіксів (*вотч[i]*, *тунел[i]*).

Фіксуємо також суфіксально-афіксальний спосіб творення, за допомогою такого поєднання, зазнали утворення утворилося найбільше сленгових слів: *шмотки* «-к(и)», *снікерси* «-с(и)», *вотчери* «-ер(и)», *обманки* «-к(и)», *розтяжки* «-к(и)», *ганчірка* «-к(а)» (одяг) тощо.

Водночас нами не зафіксовано новотворів, утворених префіксальним, префіксально-суфіксальним, постфіксальним способами словотвору.

Маємо також виокремити утворення сленгових елементів шляхом неологізації. Джерелом неологізації студентського сленгу є не лише запозичення з інших мов, а й імітація звучання іншомовних слів засобами суфіксації (*шузи* (взуття), *Гусі* (фірма одягу), *вотчери* (наручний годинник) *снікерси* (взуття)). Нами виокремлено такі шляхи неологізації:

Англіцизми – сленгізми, які були утворені з англійської мови, зазвичай це запозичення основ певного слова з англійської мови та додавання до них флексій, наприклад: *тішка* (англ. T-shirt + суфікс «ка») – футболка, *лонгслів* (long «довгий» и англ. sleeve «рукав») – кофта; *світшот* (англ. Sweatshirt) – кофта; *крокси* (англ. Crocs, взуття американської фірми «Крокс») – взуття з полімерного матеріалу, *кріпери* (з англ. «сгеерг» у перекладі «той, що крадеться») – кеди, *джокери* (англ. Joker); *конверси* (слово пішло від назви американської компанії «Converse») – кеди, *чокер* (з англ. «choke» у перекладі «душити») тощо.

Суржикові елементи – сленгові елементи, утворенні шляхом змішування розмовної, поза-літературної мови, нові слова утворюють за допомогою флексій та основи певного слова: *берці* – розмовна назва високих масивних військових черевиків із шнурівками та твердим передком, які закривають гомілку, гомілкові, тому ця назва перейшла й на самі такі черевики; *спортівки* – назва спортивного одягу (спортивки); *занавеска* – сукня, *шмотки* – речі, *танки* – взуття, *пальонки* – палений одяг, *прикид* – зовнішній вигляд, *варежки* – рукавиці (варежки), *труселя* (корінь «*трус*» + суфікс «*еля*» – суфіксальний спосіб), *ліфарь* (корінь «*ліф*» + суфікс «*арь*» – суфіксальний спосіб) тощо.

Нами проаналізовано та виокремлено 2220 сленгових одиниць на позначення предметів гардеробу (одягу, взуття й аксесуарів), зокрема їхню словотвірну природу та особливості. Ядром нашої вибірки постають елементи, утворені шляхом семантичної деривації (700 одиниць), приядерними є слова, утворені за допомогою суфіксального способу творення (500 одиниць), шляхом суфіксально-афіксального способу нами було зафіксовано 350 одиниць, ближню периферію сленгізмів становлять англiцизми (300 одиниць), далека периферія утворена суржиковими елементами (250 одиниць), найменш уживаними сленговими прикладами є утворення словоскладання

(120 одиниць). Кількісний розподіл елементів соціолекту молоді на позначення предметів гардеробу (одягу, взуття й аксесуарів) нами унаочнено у діаграмі 1.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, студентський сленг – це лексика, притаманна студентам різних вищих навчальних закладів, яка позначає переважно їхнього життя, його ознаки. Майже уся молодь більшою чи меншою мірою вживає у своєму мовленні сленгізми. Це прошарок розмовної мови, що має тенденцію швидко трансформуватися, постійно змінюватися та оновлюватися. Причинами цього є бажання надати своєму висловлюванню лаконічності та експресивного забарвлення; бажання закодувати інформацію, щоб її не зрозуміли інші; розвиток мови і модернізація мовлення.

Український студентський сленг використовує молодь для емоційного розрідження свого мовлення, надання йому яскравих барв і сучасних трендів, для створення нових, «свіжих» назв для тих слів, які найчастіше вживаються в їхньому житті на позначення предметів гардеробу (одягу, взуття й аксесуарів). *Перспективними* щодо нашого дослідження є вивчення соціолінгвістичних параметрів українського студентського сленгу, процесів сленгізації та десленгізації в сучасній українській мові з урахуванням вивчених нами вище груп сленгової лексики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.
2. Гавіланес Д. Структура та функції студентського сленгу. Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ, Вінниця, 23–24 березня 2016 р. URL: <http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2016/paper/view/251>.

3. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / Л.Р. Безугла, Є.В. Бондаренко, П.М. Донець та ін. Харків : Константа, 2005. 356 с.
4. Друм Т. Сленг: погляд зсередини. *Дивослово*. 1998. № 12. С. 4–5.
5. Мельник Я.Г., Яценко О.Б. Експресивність у молодіжному сленгу як спосіб вираження ставлення до навколишньої дійсності. *Наукові праці*. Т. 119. Вип. 106, С. 42–43.
6. Науменко Л. М. Молодіжний сленг – реалії сьогодення. *Наукові праці ... університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 34. С. 227–230.
7. Пиркало С. Походження сучасного українського молодіжного сленгу. *Українська мова та література*. 1998. № 25. С. 4–5.
8. Рубцов І. В. Когнітивно – ономазіологічний підхід до формування суфіксальних дериватів у студентському слензі США. *Вісник ХНУ Когнітивна лінгвістика*. 2010. № 930. С. 43–47.
9. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. Київ : Критика, 2005. 464 с.
10. Ставицька Л. Про взаємодію жаргону і сленгу. *Українська мова та література*. 2000. № 15. С. 7–8.
11. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. д-ра філолог. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. 1008 с.

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.5>

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОГО ВТІЛЕННЯ ЛЕКСЕМИ ЄВРОПА ТА СЛІВ З КОМПОНЕНТОМ ЄВРО

FEATURES OF LANGUAGE IMPLEMENTATION OF THE LEKSEMA EUROPE AND WORDS WITH THE EURO COMPONENT

Вакулович Л.Л.,

orcid.org/0000-0003-2189-6275

викладач кафедри української та іноземних мов

Національного університету фізичного виховання і спорту України

Одним із основних напрямів та завдань мовознавства є всебічне вивчення шляхів розвитку, функціонування і збагачення сучасних мов. В процесі розвитку мовної системи відбувається безперервна зміна словникового складу, що виявляється насамперед у появі запозичень, модифікації значень, переході певних лексем до групи архаїзмів чи історизмів, активної чи пасивної лексики.

Унормування, освоєння та кодифікація таких нових лексем відбувається нерівномірно, часом суперечливо. Найінтенсивніше освоюються і входять до української літературної мови нові іншомовні слова європейського та інтернаціонального характеру, які поповнюють термінологічні підсистеми, зокрема політологічну, соціально-економічну, науково-технічну, спортивну, культурологічну тощо.

В українській мові нині активно постають і використовуються новотвори, поява яких зумовлена різними причинами, серед яких дослідники найчастіше виділяють такі як демократизація суспільства, зміна ідеології, зміни в економіці та культурі, відсутність чи послаблення цензури, виникнення нового поняття, що потребує назви і т.д..

Процеси адаптації інноваційної лексики, досліджені в статті, відображаються на особливостях функціонування української мови сучасного періоду.

Досить продуктивним способом творення нових слів є осново- та словоскладання.

Нині насамперед в ЗМІ, а також і в українській мові загалом простежується тенденція до інтенсивного використання складника євро. Активне використання в українській мові складних лексем із євро- насамперед пов'язане з геополітичними змінами на карті Європи та європейським вибором України, новими відносинам імідж Україною та Європою.

У статті проаналізовано лексеми компонентом -євро, які активно функціонують сучасній українській мові, а також визначено особливості їх творення, з'ясовано соціальну доцільність вживання цих лексичних одиниць, простежено їх стилістичне навантаження в мові сучасних газет і журналів. Крім цього, проаналізовано та виокремлено семантичні групи складних слів із -євро: суспільно-політична, економічна, спортивна, побутова лексика., зконцентровано увагу на обґрунтованому вживанні цих лексем у сучасному медійному дискурсі.

Ключові слова: лексеми, Європа, євро-, семантика, морфема, лексичні утворення, словники, концепт.

One of the main directions and tasks of linguistics is a comprehensive study of the ways of development, functioning and enrichment of modern languages. In the process of development of the language system, there is a continuous change in the vocabulary, manifested primarily in the appearance of borrowings, modification of meanings, the transition of certain lexemes into a group of archaisms or historicisms, active or passive vocabulary.

The regulation, development and codification of such new lexemes is uneven, sometimes contradictory. New foreign words of European and international nature are most intensively mastered and included in the Ukrainian literary language, which replenish the terminological subsystems, in particular, political science, socio-economic, scientific and technical, sports, cultural studies, etc.

New works are actively appearing and being used in the Ukrainian language today, the appearance of which is determined by various reasons, among which researchers most often single out such things as the democratization of society, a change in ideology, changes in the economy and culture, the absence or weakening of censorship, the emergence of a new concept that needs a name, etc. d.

The processes of adaptation of the innovative vocabulary studied in the article are reflected in the peculiarities of the functioning of the Ukrainian language in the modern period.

A fairly productive way of creating new words is stem- and word-combination.

First, in the media, as well as in the Ukrainian language as a whole, there is a tendency towards intensive use of the euro component. The active use of complex lexemes with the euro in the Ukrainian language is primarily associated with geopolitical changes on the map of Europe and the European choice of Ukraine, new relations between Ukraine and Europe.

The article analyzes the lexemes with the euro component, which are actively functioning in the modern Ukrainian language, and also determines the features of their creation, clarifies the social expediency of using these lexical units, traces their stylistic load in the language of modern newspapers and magazines. In addition, the semantic groups of complex words from the euro are analyzed and highlighted: socio-political, economic, sports, everyday vocabulary. The attention is focused on the reasonable use of these lexemes in modern media discourse.

Key words: lexemes, Europe, Euro-, semantics, morpheme, lexical formations, dictionaries, concept.

Постановка проблеми. Починаючи з 2014 року Україна впевнено тримає курс на інтеграцію в європейський простір. Разом зі стрімким розширенням міжнародних відносин України із Заходом поштовх до впровадження нового отримала й українська мова. Активні запозичення простежуємо не лише на лексичному, а й на словотвірному рівні. В українській мові на даному етапі можна спостерігати в загалом тенденцію до інтенсивного використання складника євро для творення нових слів.

Процес розвитку мовної системи – це оновлення її словникового складу, внаслідок чого в мові з'являються нові лексичні утворення, виникають запозичення, а деякі лексеми переходять до групи архаїзмів чи історизмів, пасивної лексики. В період значних суспільних перетворень словниковий склад мови особливо інтенсивно збагачується, внаслідок чого мова поповнюється лексичними інноваціями, з'являється потреба в називанні нових понять науково-технічного, політичного, культурно-освітнього життя суспільства, а це, як наслідок, спричиняє якісні зміни у складі тематичних груп лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню даного питання приділяли увагу такі вчені як Н. Клименко, Є. Карпіловська, І. Кочан, О. Стишов, О. Мітчук, М. Навальна, Г. Шаповалова, С.Климович, О. Гриценко, Ю. Педенко, Я. Прихода. Незважаючи на чисельні дослідження, подібні лексеми залишаються ще не достатньо вивченими. У зв'язку з цим дане питання набуває особливого значення та актуальності.

Про широке вживання в нашій мові нових слів, зокрема і з компонентом –євро, зауважували і дослідники К. Г. Городенська Ж. В. Колоїз, І. М. Кочан, І. Я. Мислива-Бунько, В. П. Олексенко, та ін. Однак тематичні групи таких слів постійно поповнюються новими одиницями, потребують додаткових лінгвістичних досліджень.

Постановка завдання. Мета статті – виокремити лексико-семантичні групи похідних із компонентом -євро- та виявити основні стилістичні функції цих слів в українській мові, насамперед в мові публіцистики ХХІ ст.

Також завданням статті було проаналізувати лексеми з новими формантами, які активно функціонують в українській мові загалом та мові сучасної української періодики, та визначити основні тенденції їх творення, а також вмотивованість цих лексичних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Досить активного вжитку в останні роки в українській мові набула лексема Європа, а особливо компонент євро-, який став словотвірною основою багатьох нових слів нашого часу.

Для українського сучасного мовлення, зокрема ЗМІ, домінуючою є політична метафора Європа в особі людини, що містить певну персоніфікацію цього поняття [1, с. 12]. В таких текстах Європа постає як сильна впевнена особистість, котра висуває вимоги, чітко контролює ситуацію, швидко реагує на події та навіть іноді застосовує політичну силу: *реакція Європи, Європа може спати спокійно, Європа надасть ППО* і т.д.

Євро як лексему у словниках зафіксовано як самостійну мовну одиницю зі значенням «грошова одиниця більшості країн Європейського Союзу». Крім того, в українській періодиці простежуємо вживання компонента *євро* як самостійної лексики з іншою семантикою: *євро* – чемпіонат Європи з футболу.

Крім лексики *євро*, особливої актуальності набуває компонент *євро-*, який, поєднуючись з різними словотвірними одиницями, стає основою для творення багатьох нових складних слів: *євробанк, євровалюта, євровіза, євровікна, євродвері, євродосвід, євродизайн, євродепутат, Єврокомісія, євроконтейнер, єврокредити, європарламент, євроринок, євроремонт, євростандарт, єврочек, єврошина* та ін. *Євро-* – це морфема, що співвідносна з прикметником *європейський*. Політичні й соціально-економічні процеси, що відбулися в Європі на зламі століть, сприяли інтернаціоналізації цього запозичення.

Науковий аналіз концепту лексики *Європа* відображає його в першу чергу як фрагмент картини світу українця, тобто результат культурного історичного досвіду нації. Вивчення процесу формування ідеї Європи, її особливостей та сучасної стратегії надзвичайно важливе для України. Походження цієї лексики – грецьке (ця назва – субстантивована жіноча форма прикметника *Європа* на позначення грецького міфічного персонажа), хоча деякі вчені пов'язують зі словом *Euros* (південно-східний вітер) чи зі словом *euros* (те, що тече, про воду). В українських лінгвістичних словниках лексема *Європа* зафіксована на початку XIX ст., хоча за різними джерелами перші згадки про неї в цих словниках сягають кінця XVI ст.

Чимало відомих українських діячів, зокрема письменників, пов'язували майбутнє України з широким європейським контекстом. Тож лексему *Європа* та похідні від неї можна зустріти в творах таких відомих українських постатей як Г. Сковорода, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, Л. Українка, П. Куліш, М. Драгоманов та ін.

Зокрема, варто зупинитися на текстах творів видатного філософа та письменника Г. Сковороди: його мандри Європою – один з найцікавіших епізодів життя. Завдяки своїм мандрям Сковорода був обізнаний із тогочасним устроєм університетів Європи, а також він мав певне уявлення про державний устрій європейських країн: Знання про світ, що їх Сковорода здобув у Європі, знайшли своє мовне вираження в різноманітних назвах Європи, її країн, міст, мешканців та інших реалій, згаданих у його текстах. В текстах видатного філософа можна

виокремити лексичні утворення названого концепту: *Європа, європейський, європесць*; досить активно вживаються численні назви європейських країн, міст, їхніх мешканців. Так на основі аналізу текстів Г. Сковороди можна виділити:

1) прямі вербалізатори поняття *Європа* – макротопонім *Європа* та похідні від нього; 2) непрямі вербалізатори, зокрема топоніми – назви європейських країн та похідні від них, полісоніми – назви європейських міст та похідні, катойконіми – назви мешканців європейських країн; назви інших географічних реалій, пов'язаних із Європою: ороніми (назви гір), пелагоніми (назви морів). Варто зазначити, що кожен із цих компонентів не виступає поодиноко, а, поєднуючись з іншими, бере участь у творенні складних когнітивних взаємозв'язків між ними.

Чимало уваги Україні та Європі приділяв у своїх творах, зокрема публіцистичних, і Іван Франко. Його спадщина – і наукова, і поетична, і публіцистична – ґрунтується на різних європейських культурах, у ній органічно й повно присутня Європа. У публіцистичних текстах І. Франко досягнув реалію Європи ширше, ніж його попередники, він розвинув поняття *європейський тип, європейськість*, розширив зв'язки української культури з європейською. *Європейське* для Франка – це насамперед високий рівень культури та суспільного розвитку. Зміст поняття *Європа* в публіцистиці Івана Франка містить різні виміри – і історичний, і географічний, філософський, і передусім – культурний та цивілізаційний. Франко презентує ідеї спільної Європи, й у цьому контексті – ідеї єдиної України.

Звертався в своїй творчості до образу європейського українця і І Нечуй-Левицький, мовна спадщина якого є важливою сторінкою в історії української літературної мови другої пол. XIX – поч. XX ст. Письменник змальовує широку панораму життя тогочасного українського суспільства, звертаючи особливу увагу на зображення представників інтелігентського середовища. У його прозових творах «Над Чорним морем», «Неоднаковими стежками», «Причепа» присутні мовні образи інтелігентів – це освічені люди, які є сучасниками письменника, яких він називає ще *європейцями*. Саме слово *європейці* звучить в творах письменника нечасто, але назва *Європа*, а також похідний прикметник *європейський* вживається набагато частіше. Наприклад, в «Словарі української мови» (1909 р.) за ред. Б. Грінченка слова *Європа, європесць* проілюстровано лише прикладами із творів І. Нечуя-Левицького: «*Ми кланяємося новим гуманним ідеям, які давно розійшлись*

по Європі й ледве оце добираються до нас. Ми вже стали європейцями». *Європейська культура. Європейські ідеї* [4, с. 466]. Слово ж *європейський* подано з цитатами також і інших авторів. Особливо показовим є те, що для стилю письменника характерне поєднання України та Європи, української інтелігенції та європейського світу.

Аналізуючи кількість кодифікованих лексем з ядром *Європа* у сучасних словниках української мови, можна помітити процес зміцнення статусу даної лексеми у словниковому складі мови. Наприклад, у "Великому тлумачному словнику української мови" налічується 27 слів: *євро, євrorакети, євростратегічний, євробанк, євробачення, євровалюти, єврогрупа, євродипозити, євродолари, єврокард, єврокредити, євролінія (кредитна лінія в євродоларах), євроноти, єврооблігація, європесць, європеїзація, європеїзування, європеїзувати, європейка, європейський, європейці, європеїд, європеїдний, європій, європоцентризм, євроринок, єврочек*.

Найновіший "Орфографічний словник української мови" налічує 25 слів: *євразієць, євразійський, Євразія, євро (ч. р.), євробачення, єврогрупа, євродолар, Європа, європесць, європеїзація, європеїзований, європеїзування, європеїзувати, європеїзуватися, європейка, європейський, європейсько-азіатський, європеїд, європеїдний, європій, європоцентризм, європоцентристський, євrorакета, євrorемонт, євростратегічний*.

А сучасний електронний словник містить 22 слова: *євразієць, євразійський, Євразія, євро, євробачення, євробони, євродолар, Європа, європесць, європеїзація, європеїзований, європеїзування, європеїзувати, європеїзуватися, європейка, європейський, європейсько-азіатський, європеїд, європеїдний, європій, європоцентризм, євrorемонт*.

Підтвердженням продуктивності слововжитку похідних із компонентом **євро-** є знайомство з україномовними електронними періодичними виданнями: *євроарена, євроатом, євробанк, євробонд, євровалюта, євровіза, єврозона, єврозони, євроіндекс, євроінтеграція, Єврокомісія, єврокорпус, єврокубок, євроліга, євролуна-парк, єврооблігація, європарламент, євrorегіон, євrorемонт, євроринок, Євросоюз, євростандарт, євроструктура, євротурнір, євро-Україна, єврофутбол, єврохартія, євроцентр, єврочемпіонат*.

«Великий зведений словник сучасної української лексики» містить такі слова: *євразієць, євразійський, євро, євробанк, євробачення, євробонди, євровалюта, євровізія, єврогрупа, євродепозит, євродолар, єврокард, єврокредит, євролінія, євро-*

марка, євронота, єврооблігаційний, єврооблігація, європарламент, європатент, європесць, європеїзація, європеїзований, європеїзування, європеїзуватися, європейка, європейський, євrorакета, євrorемонт, євроринок, євростратегічний, єврочек (всього 40 слів).

Така активна тенденція до розширення лексико-семантичного поля з компонентом *євро-* в українській мові пов'язана передусім із геополітичними змінами на карті Європи, європейським вибором України та новим діалогом між Україною та Європою.

Слово *європейський* не тільки зберігає, а й актуалізує своє традиційне значення – якісний чи найкращий за якістю або ж високий чи вищий. Варто зазначити, що така «європеїзація» характерна і для інших слов'янських мов, що свідчить про активні процеси уніфікації, уподібнення культур [2, с. 232]. «Не має значення, де географічно знаходиться країна, хоч у самому центрі Європи, хоч і на її периферії», – про це йдеться в публікації на сайті «Європейський простір», адже слово «європейський» «означає якість, високий рівень життя».

Лексема *Європа* також є потужним джерелом творення нових аббревіатур, особливо в мові сучасних українських масмедіа. Вони відображають динаміку суспільно-політичного та економічного життя, наприклад: *ЄС* – європейський союз, *ЄКУ* – Європейський конгрес українців, *ЄМЛ* – Європейська міжнаціональна ліга, *ЄПВ* – Європейське патентне відомство, *ЄРО* – Європейська розрахункова одиниця. Як видно, одним із семантично значущих компонентів цих аббревіатур є прикметник європейський, *ЄКА* – Європейське космічне агентство, *ЄАП* – Європейська асоціація психіатрів, *ЄЕЗ* – Європейська економічна зона, *ЄВУ* – Європейська валютна угода, *ЄЕК* – Європейська економічна комісія, *ЄЕП* – Європейський економічний простір, *ЄЕС* – Європейське економічне співтовариство, *ЄЕХ* – Європейська енергетична хартія, *ЄКП* – Європейська конфедерація профспілок, *ЄМП* – Європейський молодіжний парламент, *ЄР* – Європейська Рада, *ЄС* – Європейський Суд і т.д. Функціонування лексем саме зі складником *євро-* займає друге місце після похідних від лексеми Україна.

Отже, за останні роки компонент *євро-* істотно розширив своє лексико-семантичне поле, збагативши власний семантичний та словотвірний потенціал. Новотвори, які досить активно входять у наш ужиток, можна умовно поділити на такі лексико-семантичні групи:

Перша група – **соціально-економічна** лексика – це лексеми, пов'язані з докорінними перетвореннями в суспільстві, передусім в економічній галузі, галузі фінансів, банківської справи, бізнесу і т.д. Новий напрямок розвитку країни породив чимало слів з економічної галузі: *евродепозит, євродопомога, євроекономіка, єврозона, євроіндекс, євроконсорціум, єврооблігації, євроринок, євровалюта, єврокредит, євроринок, євробанк, євроціна*. Здебільшого це інтернаціоналізми – європеїзми, що становлять найчисленнішу групу лексем.

Контакти з іншими європейськими державами сприяли активному входженню в наш лексикон слів із **культурно-мистецької сфери, спорту та освіти**. Так, активного слововжитку набули такі поняття як *євроосвіта*, (освіта за кордоном у Європейських вишах), *Євробачення, євровибір, єврозірка, євроконцерт, євроспіви, єврокубок, євроліга, євроспорт, євротурнір, єврофутбол, єврочемпіонат євроформат, єврохіт, єврохітпарад, єврошоу і т.д.*

До третьої групи можна віднести **суспільно-політичну лексику** – це утворення, пов'язані з суспільно-правовими відносинами тперішньої епохи. формування нової політичної свідомості громадян, нового мислення, а також формування демократичної правової Української держави – усі ці процеси позначаються на лексичній системі сучасної української мови та сприяють появі численних новотворів із компонентом. А поштовхом до таких процесів можна вважати спершу 2012-й, 2013–2014 роки, коли під час Євро–2012 та згодом Євромайдану питання власної ідентичності у зв'язку з Європою ставали для свідомих українців украй нагальними.

В цей час досить активно входять у вжиток складні слова з префіксоїдом, або так звана «євро мова»: *Євросоюз, Євромайдан, Європарламент, Єврокомісія, єврокомісар, євростандарт, євроінтеграція, євростратегії, євроспільнота, євродіалог, єврорегіони, євровіт, євроконституція, євровіза, єврогромадянство, євроєврополітики*. А Словник сучасної української мови та сленгу «Мислово» назвав Євромайдан словом 2013 року – це лексема дуже швидко стала переважати в суспільних дискусіях того часу. Редактори словника відзначають цікаву етимологію слова: префікс *євро-* прийшов до нас із Заходу і до недавнього часу асоціювався в пересічного українця з якісним ремонтом, а *майдан* – стародавнє слово азійського, перського походження, яке означає площу.

Слово *європейський*, зокрема і компонент *-євро*, підтверджує своє традиційне значення –

якісний чи найкращий за якістю або ж високий чи вищий, він, так би мовити «долучає» нас до Європи. На думку О. Гриценка численні перетворення, які «починаються на євро-, та означають звичайні побутові речі», то, ця «євро-наліпка» до предметів і явищ, притаманних нашому, українському сучасному життю, свідчить не стільки про філологічне явище, скільки про дію символіки споживчих товарів, зокрема про «символізм європейських товарів, стандарт» [9, с. 17]. Наприклад, заради полегшення процесу перевезень тарно-пакувальних вантажів було введено поняття *європалети*, що дозволяє використовувати їх на будь-якому виді транспорту в усіх країнах світу. Також дуже популярною темою для обговорень останнім часом стали так звані *євробляхи* – вживані автомобілі, що завезені в Україну з території європейських держав. Отже, лексеми з компонентом *-євро* на позначення предметів домашнього вжитку, одягу, страв, помешкання і т.ін. можна віднести до 4 групи – **побутової лексики**: *єврокосметика, європомешкання, європлоща, євровікна, євровізаж, євроремонт, євродизайн, євроімідж, єврокамера, євроконтейнер, євромода, євроодяг, євросмак, євростиль*.

Досліджуючи культурний концепт *Європа* та похідні від нього, відомий польський лінгвіст Є. Бартмінський, простежив особливості його вживання в польській, білоруській, українській, сербській, болгарській мовах. Учений доводить, що специфіка названого концепту в кожній з країн визначається їх географічним розташуванням країни, рівнем життя людей, розумінням європейських цінностей, що відбивається й у мові. Але визначальним є те, що у всіх Європа асоціюється з матеріальним добробутом, технологічними досягненнями, якістю та високим рівнем культури.

Висновки. Отже, за останні роки лексема Європа стрімко розвинула та збагатила лексичну систему нашої мови, її семантичний та словотвірний потенціал. Преса оперативно фіксує нові реалії, пов'язані з лексемою Європа, називає нові поняття та явища, творить похідні від цих назв. Але цю продуктивність в різних сферах життя суспільно-політичній, економічній, побутовій і т.д. на жаль, ще не вповні ілюструють філологічні словники, подекуди помітна й розбіжність у лексикографічному описі лексем.

Особливості розвитку української мови початку ХХІ століття свідчать про настання нової епохи змін в Україні, які обов'язково виведуть нашу рідну країну на європейський рівень. А українська мова є важливим чинником зміцнення державності, забезпечення культурного та економічного розвитку нашої країни, а крім

цього, вона ще й виконує свою інтеграційну функцію. І мова, як каталізатор національної свідомості і єдності, повинна постійно підтримувати

свою актуальність задля об'єднання українського народу над спільною метою – розбудови нової європейської держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прихода Я. В. Концепт Європа в українській публіцистиці: конітивно-лінгвістичні аспекти [Текст] : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.08. Львів, 2005. 16 с.
2. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). *Видавничий центр КНЛУ*. 2003. 388 с.
3. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія / Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Київ, 2008. 336 с.
4. Словарь української мови: у 4-х т. / за ред. Грінченка Б., Київ, 1907–1909.
5. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
6. Орфографічний словник української мови. Київ, 2002. 232 с.
7. Великий зведений словник сучасної української лексики. Київ, 2003. 325 с.
8. Мялковська Л. «Ми вже зовсім стали європейцями ...» (образ інтелігенції у творах І. Нечуя-Левицького). Київ : Вид. дім Дмитра Бурого. 2010. Вип. 72. С. 81–87.
9. Словник української мови : в 11 т. / за ред. Білодіда І.К. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

УДК 811.161.2'276.2:784

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.6>

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНВЕКТИВНОЇ ЛЕКСИКИ: ВІД ПРОЗОВИХ ТВОРІВ КУЗЬМИ СКРЯБІНА ДО СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПІСЕНЬ

FUNCTIONING OF INVECTIVE VOCABULARY: FROM PROSE WORKS BY KUZMA SKRYABIN TO CONTEMPORARY UKRAINIAN SONGS

Вусик Г.Л.,

orcid.org/0000-0003-1111-5172

*кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри української мови та славістики
Бердянського державного педагогічного університету*

Глазова С.М.,

orcid.org/0000-0001-8984-6923

*кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри української мови та славістики
Бердянського державного педагогічного університету*

У статті описані особливості функціонування інвективної лексики в сучасних українських текстах (від прози Кузьми Скрябіна до виконавців українських пісень (Мюслі UA, Jockii Druce, Пирятин, Oisho btz, Леся Нікітюк)).

У науковій розвідці доведено, що сучасна українська пісенна культура у перші дні повномасштабного вторгнення росії в Україну характеризується зняттям будь-яких мовних заборон та обмежень створює свій мовний світ спротиву, у якому простежується сприйняття реальної дійсності через своєрідну мовну картину світу. З'являються та набувають особливої популярності пісні про війну, у яких спостерігаємо численні порушення норм культури мови й мовлення.

У досліджуваному матеріалі (тексти пісень Мюслі UA «Вова, Їбаш Їх Бл@ть», «Остановіть ви цю х@йню», Лесі Нікітюк «Сіла птаха», Jockii Druce «Шо ви браття», Пирятин «Арта», Oisho btz «Друга армія у світі», і прозові твори Андрія Кузьменка «Я, «Победа» і Берлін», «Місто, в якому не ходять гроші», «Я, Паштет і армія», «Я, Шонік і Шпіцберген») ми виокремили три категорії таких слів залежно від рівня їх непристойності: лайлива лексика (містить у собі літературні слова, використані в образливому значенні, образливі порівняння, прокльони), обценна (позалітературні образливі слова та вирази) та матірна (табуїтована, непристойна, вульгарна).

Лінгвокультурна адаптація вульгаризмів у російсько-українській війні засвідчує процеси демократизації в суспільстві. Вульгаризми в сучасних українських піснях є соціолінгвістичним та лінгвокультурним феноменами. Аналізовані лексеми відображають стан розвитку українського суспільства, дають конкретну оцінку явищам, подіям, людям під час масштабного вторгнення росії на територію України.

Отже, сучасна українська пісенна культура створює свій мовний світ спротиву, у якому ми можемо спостерігати функціонування інвективної лексики через своєрідну мовну картину світу. І саме сучасна українська музика та сучасна українська література є генераторами українського слова.

Ключові слова: інвективна лексика, нецензурна лексика, лайлива лексика, обценна лексика, матірна лексика, табуїтована лексика.

The article describes the peculiarities of the functioning of invective vocabulary in contemporary Ukrainian texts (from Kuzma Scriabin's prose to Ukrainian song performers (Musli UA, Jockii Druce, Pyriatyn, Oisho btz, Lesya Nikitiuk)).

The research proves that modern Ukrainian song culture in the first days of Russia's full-scale invasion of Ukraine is characterized by the lifting of any language bans and restrictions, creating its linguistic world of resistance, which traces the perception of reality through a peculiar linguistic picture of the world. Songs about the war appear and become especially popular, in which we observe numerous violations of the norms of language and speech culture.

In the material under study (lyrics by Musli UA's "Vova, Fuck Them Bl@t", "Stop This F@ck", Lesya Nikitiuk's "The Power of the Bird", Jockii Druce's "You're Brothers", Pyriatyn "Art", Oisho biz "The Second Army in the World", and Andriy Kuzmenko's prose works Me, Victory and Berlin, The City Where Money Doesn't Go, Me, Pashtet and the Army, Me, Shonik and Spitsbergen), we have identified three categories of such words depending on their level of obscenity: swear words (includes literary words used in an offensive sense, offensive comparisons, curses), obscene words (non-literary offensive words and expressions) and profane words (taboo, obscene, vulgar).

The linguistic and cultural adaptation of vulgarisms in the Russian-Ukrainian war demonstrates the processes of democratization in society. Vulgarisms in contemporary Ukrainian songs are sociolinguistic and linguistic-cultural phenomena. The analyzed lexemes reflect the state of development of Ukrainian society and give a specific assessment of phenomena, events, and people during Russia's large-scale invasion of Ukraine.

Thus, the contemporary Ukrainian song culture creates its linguistic world of resistance, in which we can observe the functioning of invective vocabulary through a peculiar linguistic picture of the world. And it is contemporary Ukrainian music and contemporary Ukrainian literature that are the generators of the Ukrainian word.

Key words: invective vocabulary, obscene vocabulary, swear words, obscene vocabulary, maternal vocabulary, taboo vocabulary.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. На певному історичному етапі саме українська музика презентує сучасникам і світовій спільноті стан мови. На наш погляд це є природним, бо пісня вбирає найкращі мовні традиції й водночас зберігає своє естетичне призначення.

У перші дні повномасштабного вторгнення росії в Україну з'являються пісні про війну: Саша Чемеров «Прокинись», Jockii Druce «Шо ви браття», Христина Соловій «Я твоя зброя», Фіолет «Говори», Жадан і Собаки «Діти», Tember Blanche «Ненародженим», Karta Switu «Крила», Jery Heil «Мрія», SadSvit «Світанок».

Далі ми спостерігаємо, як українська сучасна музика втрачає естетичне призначення і вбирає просторічну і сленгову, запозичену й кальковану лексику, орфоепічні та синтаксичні помилки.

За останні місяці кількість пісень з нецензурною лексикою помітно зросла, і вони набули чималої популярності.

Манера поведінки і спілкування українських музичних гуртів є еталонними для сучасної молоді. Також не треба забувати, що світова спільнота пізнає українську мову та культуру насамперед через музику.

У сучасному мовознавстві немає спроб проаналізувати численні порушення норм культури мови й мовлення в текстах сучасних музичних композицій, тому наша стаття – лише перший крок у дослідженні інвективної лексики в українських музичних творах.

Предметом дослідження виступили тексти пісень Мюслі UA «Вова, Їбаш Їх Бл@ть», «Остановіть ви цю х@йню», Лесі Нікітюк «Сіла птаха», Jockii Druce «Шо ви браття», Пирятин

«Арта», Oisho btz «Друга армія у світі», і прозові твори Андрія Кузьменка «Я, «Победа» і Берлін», «Місто, в якому не ходять гроші», «Я, Паштет і армія», «Я, Шонік і Шпіцберген».

Мета пропонованої статті – аналіз функціонування інвективної лексики у сучасній літературі (від прозових творів Кузьми Скрябіна до сучасних українських пісень).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження інвективної лексики і проблеми культури мовлення розглядалися у роботах Н. Арутюнової, Б. Баєвої, А. Бандури, Р. Берона, Т. Вільчинської, Л. Долинської, М. Жинкіної, К. Носенкової, Г. Сагач, Д. Синяк, Л. Ставицької, С. Форманової та інших.

Останнім часом відбувається стрімке зняття табу на використання інвективи у медійному просторі, у результаті чого з'являється все більше музичних творів, насичених ними. Інвективу зазвичай застосовують з метою образити людину, принизити її гідність.

«Інквєтива» – надзвичайно складне та багатогранне поняття, у мовознавстві воно розглядається в різних контекстах. На сучасному розвитку мовознавчої науки виникає багато невирішених питань щодо її дослідження, наприклад: не існує чіткого тлумачення терміна «інквєтива», прийнято ототожнювати інвективу з поняттями «лайка», «мат».

У сучасній лінгвістиці немає чітких критеріїв визначення інвективи, наприклад, у лінгво-історичному аспекті її кваліфікують як мовну та мовленнєву одиницю, яка виконує конкретні прагматичні функції. Також є психолого-культурологічний напрямок, де це поняття розглядають як знак культури – вербальне табу, бо інквє-

тивне висловлення можна вважати мовленнєвою одиницею на позначення конфліктного емоційного стану.

Серед лінгвістів існує два основних підходи щодо тлумачення й дефініції терміну «інвектива»:

1) інвектива розглядається як будь-яка лайлива лексика, яка характеризується такими стилістичними маркерами як «лайливий», «вульгарний», «грубий», обценна та матірня лексика;

2) інвектива має прагматичну мету образити адресата мовлення, використовуючи мовні (лексичні, граматичні) та стилістичні (сарказм, іронія) прийоми.

Провівши ретельний аналіз, проаналізувавши роботи мовознавців, ми можемо стверджувати, що інвективу в більшості випадків трактують як гостре, лайливе, різке, гнівне звинувачення адресата, образливий вислів. Ми дотримуємося тлумачення зі словника сучасної української мови: «Інквєтивa–гостревисловлюванняпротикого-небудь або чого-небудь, гнівне обвинувачення» [2, с. 397].

Інквєтивна лексика – найбільш емоційно забарвлений різновид нецензурної лексики.

С. Форманова у своєму дослідженні виділяє таку класифікацію інвективної лексики:

1) матірня, обценна, лайлива лексика;

2) діалектна, жаргонна, просторічна лексика;

3) груба просторічна лексика розмовної літературної мови;

4) констатуючі номінації особи, які позначають негативну з погляду інтересів суспільства діяльність, заняття, вчинки, поведінку будь-кого;

5) слова і словосполучення, у самому значенні яких за констатуючих умов семантики міститься негативна оцінка діяльності, занять, поведінки;

6) нейтральні номінації особи за професією, родом діяльності, що у переносних значеннях набувають різкої негативної оцінки, яку зазвичай супроводжує експресія несхвалення, презирливості;

7) зоосемантичні метафори: містять негативну оцінку адресата мовлення грубу експресію несхвалення, зневаги;

8) слова на позначення певних дій або якостей, які вважаються несхвальними з точки зору суспільства [7, с. 35–36].

На думку С. Форманової, «характерними особливостями інвективи є її образність, емоційність, оцінка, конотація та тональність, що дозволяє мовцеві утвердити свою перевагу над опонентом» [7, с. 30].

Опрацювання матеріалу зумовило застосування таких методів: за допомогою *описового методу* ми ідентифікували характерні особли-

вості фанкціювання інвективи в прозових творах Кузьми та сучасних музичних творах, її культурологічні аспекти; застосовуючи метод *аналізу й синтезу* ми мали змогу провести огляд і узагальнити наукові дослідження інвективи; метод суцільної вибірки використовувався для вибору інвектив із творів Кузьми та музичних текстів сучасних виконавців.

Виклад основного матеріалу. Дослідження прозових текстів Кузьми Скрябіна дозволило виділити такі три категорії інвективної лексики залежно від рівня непристойності, відрозливленості: лайлива лексика, обценна та матірня. Так, лайлива лексика – та, що містить у собі літературні слова, використані в образливому значенні, образливі порівняння, прокльони; обценна лексика – позалітературні образливі слова та вирази; матірня лексика – табуована, непристойна, вульгарна.

У прозових творах Андрія Кузьменка спостережаємо зростання кількості табуованої лексики. Так, у творі «Я, «Победа» і Берлін» здебільшого вживається лайка та обценна лексика, у «Місто, в якому не ходять гроші» – переважно обценна лексика й матірня, а в «Я, Паштет і армія» вжито найширший спектр матірньої лексики. Звісно, така динаміка може бути обумовлена розвитком особистого стилю автора, але не варто це розцінювати як пропаганду лайливої лексики, адже її використання обумовлене сюжетом твору. Образи героїв кожного із цих творів відповідають вжитій лексиці. Підтвердженням є твір «Я, Шонік і Шпіцберген», де лайливі слова майже відсутні.

У автобіографічних творах Андрій Кузьменко активно використовує інвективи в словах автора та прямій мові головного героя (ким і є сам автор). Таким чином він намагається якнайскравіше виразити свої почуття, емоції й ставлення до зображуваних подій. У творі «Місто, в якому не ходять гроші» подібна лексика використовується переважно в прямій мові, оскільки автор – лише оповідач, він не висловлює своє ставлення до подій, а змальовує їх через особистість головної героїні.

Висловлюючи свої емоції та емоції інших героїв творів, автор використовував наступні лайливі форми:

– метонімічні образи, або дисфемізми, надаючи тим самим зображуваним об'єктам та героям негативної характеристики: *зараза* (по відношенню до машини), *шмара, швабра, кобила, рагульня* (по відношенню до дівчини), *барани, козли, чурбан, собака* (по відношенню до хлопців та неприємних героїв). Для підсилення емоційно-експресивного навантаження вживається згрубіла форма метонімічного образу: «*Сідай*

збоку, *бичара*» [5, с. 96], – говорить головна героїня твору «Місто, в якому не ходять гроші». Сюди також належать похідні образливі слова, утворені від назв хвороб: «*паркінсонік*», «*холерна*». Присутні серед такої лексики й суржикізм: «*Шо ти їдеш, казліна...*» [5, с. 63];

– принизливі назви, що вказують на приналежність до національності: «*Вони підходити до віконця, за яким сидів пшек* (мова йде про поляка)» [5, с. 53], «*Папал, хахляра* (мова йде про приналежність головного героя до української національності), – *почув я засохлі голоси...*» [5, с. 221];

– образливі словосполучення та означення: «*Та ви, засрані пшеки!*» [5, с. 22], «*Я, я, – хитав головою старий сморчок*» [5, с. 42], «... *вся холерна банда гнила на матрацах...*» [5, с. 46], «... *я підмалював тачку грубосракого німця...*» [5, с. 49], «... *бігатиме, як придурочна, навколо якоїсь засраної станції*» [5, с. 68]. Такі означення вживаються виключно в переносному значенні;

– етнічні українські прокльони: «*Поїздка без страховки загрожувала нам ... конфіскацією машини, шляк би її трафив!*» [5, с. 51];

– Прикладами обценної лексики здебільшого виступають іменники. Це слова, які не мають літературних відповідників і несуть у собі суто негативне значення: *мразь, бидло, придурки, уроди, бред, сволоч, дура, ублюдок, засранець, муділа, чмо, долбень, мимра, дебіл, гнида*. Рідше зустрічаються прикметники: *довбаного, гробане, бредові*. Така лексика є надбанням жаргону низьких соціальних груп, що отримала поширення в соціумі. Проте її використання обмежується рядом умов:

– використання обценної лексики виключає можливість дружніх відносин між мовцями: «*Сідай за руль, чмо*» [5, с. 96], «*Ти, засранець, ка мне беггам!*» [5, с. 113], – подібні вислови вказують на зневагу;

– вживається така лексика переважно в неформальних розмовах: «*Гніда, ти мнє туплі своїм очком убіл*» [5, с. 216], – кричить персонаж під час бійки з недругами;

герої спілкуються подібною лексикою тільки в розмові з певним колом людей. У змалюванні родинних стосунків такі слова автор вживає рідко, це переважно прояви найбільшого емоційного збудження: «*Відстань, мразь мала, що ти придумав? Їдь, віддай її назад*» [5, с. 9], – розсердилася мати головного героя, коли той без її відома купив старий іржавий автомобіль; або ж засіб самоіронії: «*Поняв, але ми з тобою – дві суки. Дві кончені суки, тато*» [5, с. 103], – герой злиться на себе й на батька за підлий вчинок по відношенню

до нього. Тут прояви обценної лексики свідчать також про рівень культури поведінки у родині.

Тож, особливість обценної лексики полягає в тому, що її головна мета – образити адресата. А основний засіб – нецензурні образливі слова, що не мають літературного синоніма.

Матірну лексику автор використовує в моменти найбільшого розлючення: «*Який то товар в пизду! То ж мусор зі свалки, хлопці...*» [5, с. 57], – тут головний герой обурений «рекетом», що застав його практично на фініші подорожі. До того ж його оточили люди відповідного соціального кола, які не викликають у нього поваги. «... *Як ви мене затрахали!*» [5, с. 97], – не приховує своїх почуттів героїня твору «Місто, в якому не ходять гроші». Матірна лексика в такому контексті не сприймається конкретно, а несе в собі лише емоційне навантаження.

Також мат виступає засобом вираження ознаки емоційно-навантаженої: «... *триндиши всяку херню*» [5, с. 44], «... *придумують таку херь*» [5, с. 92], «*Ліпше вмерти в кайфі, ніж жити херово*» [5, с. 78]. Отже, герої лаконічно й емоційно висловлюють своє ставлення, уникаючи розлогих пояснень. Як бачимо, слова мають спільний корінь «хер», що позначає чоловічий статевий орган. Проте в жодному із прикладів Кузьма не вживає його в прямому значенні. Він також вживає слова *суки, блядь* (*блядок, блядун, бляцьке*), *пизда* та ін.

В окрему групу слід віднести вирази, які не мають контексту, а функціують скоріше як вигуки, «для зв'язку слів», і виражають емоції мовця: *твою мат, курва, бля, на', нах, сука, йоптїть, бляха, нафіг, пиздец*. «*Пес граціозно переліз через нього, вимащуючи ізюмом, який завис у нього під хвостом, моє ШКІРЯНЕ, бляха, крісло, нафіг...*» [5, с. 44], «*Убірай, нах...*» [5, с. 114], «*Пиздец, Земля! – урочисто констатував він*» [5, с. 212], «*Як в кіно, бля, на', – сказав він собі під ніс...*» [5, с. 107]. Такі короткі вислови здебільшого виражають невдоволення мовця, або вказує на його зверхнє ставлення до реципієнта: «*Брасай сумку, нах, і пашол убірать лістья, понял, нах?*». У деяких випадках ті ж слова можуть позначати радість чи здивування: «*Концерт був – пиздец!*» [5, с. 242], – з контексту зрозуміло, що головному героєві дуже сподобався концерт: «*А я здичіло кричав хвалебні оди групі...*». Хоч інколи вважають, що для зв'язку слів матірну лексику використовують люди з малим словниковим запасом, то про Андрія Кузьменка такого сказати не можна. Адже його твори наповнені термінологією різних сфер діяльності, а також багаті зворотами та порівняннями.

Нашу увагу привернув приклад трансформації літературних слів з наближенням до матірньої лексики: «... *причиняючи своєму господару страшні муки*» [5, с. 44]. Слово «госпідар» утворене від літературного «господар» та матірнього «підар». Завдяки наявності однакового буквенного складу, двозначне новоутворене слово набуло ознак каламбуру з вираженням негативного ставлення до зображуваного персонажа.

У деяких випадках матірньою лексикою автор замінює літературні слова: «*Ти **попізді** мене щьо...*» [5, с. 211]. Тут автор використав слово «попізді» у значенні «брехати». Так, головна функція цієї лексеми – дослівна передача мовлення та створення відповідного образу мовця. Усі ці матірні вирази – нецензурні назви статевих органів, інтимних процесів та похідні від них слова.

Є серед матірніх виразів також сталі фразеологічні сполучення: «*Хрен його знає – сьогодні перший раз йду сюдою*» [5, с. 64], – виділене сполучення слів можна замінити літературним «не знаю»; «... *час, якого в мене ... було ще доооооооо... херіца*» [5, с. 55], – виділена фраза рівноцінна літературному слову «багато»; «*Не хер сі було бийобував*» [5, с. 221], – виділене сполучення означає «не треба», а всю фразу можна замінити літературним «*Треба було вести себе спокійно*».

На наш погляд, у більшості випадків вилучення матірніх слів з тексту не вплине на контекст, але емоційне навантаження набуде дещо іншого відтінку. Враховуючи загальний стиль текстів, матірні слова вдало компонується з іншими видами нецензурної лексики.

Отже, лайлива лексика доволі різноманітна за своїм лексичним складом, смисловим значенням та емоційним наповненням. Андрій Кузьменко не побоявся використати найвульгарніші з них. Їхне функціонування зумовлене й стильовими особливостями та темою зображуваних подій.

Лайливі слова, як й інші види просторічної лексики, допомагають правдоподібно змалювати події, відтворити реалії звичних речей, не приховуючи неприємних нюансів, яскраво виразити емоції та ставлення автора чи героя до зображуваного. Темі подій творів цілком відповідають обраній лексиці. Тому можна схарактеризувати Андрія Кузьменка як майстра слова, який зумів яскраво та емоційно відтворити реальні події, життя пересічних людей «без прикрас».

322 лютого 2022 року, після повномасштабного вторгнення росії в Україну, українці перестали соромитися використовувати нецензурну лексику. У цей час матюки (знецінена лексика, нецензурні вирази) почали виконувати важливу психологічну

функцію. Завдяки матюкам психіка захищається від зриву, і демонструє неконтрольовані емоції. З'являються віртуозні інвективи, які додають образність, яскравість, комічність, емоційність та вишуканість мовних форм. Саме матюками українці почали розмовляти з ворогом, нецензурною лексикою висловлювати своє презирство до війни. Це яскраво простежується в українських піснях сучасних виконавців, наприклад:

Мюслі UA «Вова, Їбаш Їх Бл@ть»

Але я щас, бл@, життя готов віддати

Вова, їб@ш їх, бл@ть!

Я хочу зараз, бл@ть, запитать в этой

Куля в лоб, так куля в лоб!

Де ви, сука, гандони йобані?

Куля в лоб, так куля в лоб!

Де ви, бл@ть?!

Машин, бл@ть, иномарок стоить -

Потікали всі нах@й з України

Роздать нах, позабирать

Позабирать і роздать все нах.

Мюслі UA «Остановіть ви цю х@йню»

Ну вибачте мене, ну ніужелі делать нех@й больше?

Бл@дь, война в країні, а вони начинают піариться.

То без рожка фотографірується, то сука той довбойоб пулімьоти роздає...

Владімір Олександрович да остановіть ви цю х@йню!

Давайте, бл@, виграєм войну, давайте закінчемо це бл@дство...

Де ви сука були два дня, три дня, неділю, бл@дь?

Бл@дь, война в країні, бл@дь, война в країні, а вони начинают піариться.

Я то бл@дство не позволю!

Всьо пізд@ц, всьо крапка!

Леся Нікітюк «Сіла птаха»

Потім кучно серуть «градом» горобці.

Бійтесь, суки!

Жоккі Друзе «Шо ви браття»

А ну сіли, щоб поїли, обличчя омили,

То шо краса ваша, то і є бл@ть наша сила.

Годі сидіть в інтернеті, х@йню не читайте,

Якщо стало сумно – сядьте пісню заспівайте.

Давайте-давайте, дурака, бл@ть, не валяйте (Ага).

От нашо ви їм пишете, що ви, бл@ть, благаєте...

Раби будуть рабами, ви їх х@й переконаєте.

Канешно, щас воно піде і скине, бл@ть, режим (Угу).

Який нах@й режим, @бать, коли очко жим-жим, @бать,

Якщо комусь переламась ноги наший @баний біт,

Якщо комусь підрозірвуть @бало наші, бл@ть, баци.

Пирятин «Арта»

*Аж раптом ї**нуло*

І замовкли дизеля,

Пригоріли труселя...

Oisho btz «Друга армія у світі»

Друга армія у світі

Пизд@ть в селищі курей,

Гопнік спизд@в БТР.

Руський ваєнний карабль, йди нах@й –

Вся ваша зброя це просто ХУЙНЯ.

Українські артисти теж не стримують себе в емоціях і вульгаризмах, наприклад, Макс Барських після ліричної військової коліскової «Буде весна» створює інтернаціональний трек «Don't fuck with Ukraine», де показує силу українців у всьому світі. Окрім куплетів англійською мовою особливу увагу привертає український фольклор: «*Ра та та та та та та розбігалася русня ра та та та та та та слава нашим пацанам Ру ту ту ту ту ту ту ваші танки роз*бу ру ту ту ту ту ту ту вам п*зда від ЗСУ*».

Пісні сьогодні – зброя українців, тому багато композицій з чорним гумором та позбавлені політкоректності до ворога.

Війна оголює нерви і провокує злість. Ставлення до матюків зараз інакше, ніж було у мирний час. У будь-якій екстремальній ситуації норми моралі стираються.

Саме з початком відкритої широкомасштабної агресії росії нецензурна лексика була ніби легалізована. Зокрема, відома фраза українського захисника острова Зміїний стала мемом. Отже, сьогодні спостерігається якісно новий етап у розповсюдженні інвективної лексики. Бажано б залишити матюки як дискурс війни, а після перемоги почати відбудовувати не лише міста, а й власну культуру мовлення.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Отже, українська література від Андрія Кузьменка до сучасних виконавців пісень створює свій мовний світ спротиву, у якому простежується функціонування інвективної лексики через своєрідну мовну картину світу. Сучасна українська музика є генератором українського слова.

Пропонована стаття відкриває перспективи подальших напрацювань і може стати матеріалом для написання подальших наукових розвідок. Зокрема, нам видається цікавим дослідження «інвективного фрейму», що є специфічною моделлю побудови висловлення з метою реалізації інвективної інтенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бузько С. А. Функціонально-стилістичний потенціал нелітературної лексики в текстах новітніх українських пісень воєнного часу. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/23/part_1/4.pdf.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
3. Вусик Г. Л. Лінгвокультурна адаптація вульгаризмів у російсько-українській війні «Співи Землі: біологія та екологія в літературі та культурі»: *Матеріали міжнародної наукової конференції (22–23.09.2022 р.)*. Бердянськ: БДПУ, 2022. С. 290–293.
4. Глазова С. М., Скуратовська Д. В. Теоретичні засади дослідження просторіччя як соціолекту ненормативної лексики. *Science and innovation of modern world. Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. London, United Kingdom. 2022. Pp. 703–710.
5. Скрябін К. Повне зібрання творів. Харків: Фоліо, 2019. 444 с.
6. Словник сучасного українського сленгу: упорядник Т. М. Кондратюк. Харків: Фоліо, 2006. 350 с.
7. Форманова С. Інвективи в українській мові: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 336 с.

СОЦІАЛЬНЕ МОВЧАННЯ В КОМУНІКАТИВНОМУ АСПЕКТІ

SOCIAL SILENCE IN THE COMMUNICATIVE ASPECT

Гдакович М.С.,

orcid.org/0000-0003-3755-4501

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ

У статті розглядається соціальне мовчання як комунікативно-соціальний феномен, який характеризується багатоаспектністю і багатомодальністю. Спілкування – це поєднання вербальних і невербальних елементів. Мовчання є невербальним компонентом комунікації і, як і мовлення, виконує різноманітні комунікативні й соціальні функції.

Метою даної студії якраз і є привернення уваги до соціального мовчання як до складного соціолінгвістичного явища та вивчення комунікативної значущості соціального мовчання в українському етносоціокультурному контексті.

Соціальне мовчання є потужним інструментом комунікації, вплив якого виходить за межі словесно-звукової комунікативної практики. Мовчання в соціальній комунікації не передбачає відсутності усного мовлення, соціальне мовчання – це замовчування певних аспектів чи проблем суспільного життя. Мовчання також є етносоціальним знаком, сформованим певним соціумом, і водночас виступає таким, що регулює чи встановлює суспільні відносини.

Соціальне мовчання розуміється як соціолінгвістичний маркер культурних та суспільно-політичних процесів. Мовчання як соціальний знак вказує на статус суб'єкта мовчання: соціальне мовчання пов'язується з відстороненістю осіб чи груп від прийняття рішень. З іншого боку, соціальне мовчання – інструмент влади для владної групи, яким вона створює чи регулює суспільно-культурний простір.

Також висвітлені стратегії комунікативної поведінки домінуючих та підлеглих груп в українському соціокультурному контексті, встановлено, що українці як поневолена група в колоніальному дискурсі реалізовувала свої інтенції в стратегіях «мовчання-як гніт» і «мовчання-як опір».

Соціальне мовчання як показник розвитку громадянського суспільства стає водночас і етичною проблемою, бо пов'язане з проблемою вибору мовцем комунікативної стратегії.

Ключові слова: комунікативне мовчання, соціальне мовчання, комунікативна стратегія, невербальна комунікація, комунікативна значущість, соціолінгвістичний маркер, український контекст.

Social silence as a communicative and social phenomenon characterized by multifacetedness and multimodality is covered in the article.

Communication is a combination of verbal and non-verbal elements. Silence is a non-verbal component of communication and, like speech, performs various communicative and social functions.

The purpose of this study is precisely to draw attention to social silence as a complex sociolinguistic phenomenon and to study the communicative significance of social silence in the Ukrainian ethno-sociocultural context.

Social silence is a powerful tool of communication, the influence of which goes beyond verbal and sound communicative practice. Silence in social communication does not imply the absence of oral speech, social silence is the silencing of some aspects or problems of social life. Silence is also an ethno-social sign formed by a certain society and at the same time one that regulates or establishes social relations.

Social silence is understood as a sociolinguistic marker of cultural and socio-political processes. Silence as a social sign indicates the status of the subject of silence: social silence is associated with the exclusion of individuals or groups from decision-making. On the other hand, social silence is a power tool for the ruling group, which it uses to create or regulate the social and cultural space.

The strategies of communicative behavior of dominant and subordinate groups in the Ukrainian socio-cultural context are also highlighted, it is established that the Ukrainian nation as an enslaved group in the colonial discourse realized its intentions in the strategies of "silence as oppression" and "silence as resistance".

Social silence as an indicator of the development of civil society becomes an ethical problem at the same time, because it is related to the problem of the speaker's choice of communicative strategy.

Key words: communicative silence, social silence, communicative strategy, nonverbal communication, communicative meaning, sociolinguistic marker, Ukrainian context.

Постановка проблеми. Мовчання як важливий багатофункціональний елемент діалогічного мовлення реалізує комунікативні інтенції мовців. Мовчання, як і мовлення, виконує основні функції мови – референтну, міжособистісну та текстову, а комунікативна сила мовчання часто

не поступається силі мовленого слова. Мовчання є різновекторним комунікативним знаком, що відкриває широке поле для дослідження та інтерпретації цього явища. Мовчання як невід'ємний компонент невербальної комунікації тісно пов'язане з мовленням та культурою соціуму. Як і мовлення,

мовчання покликане розкривати ідентичність окремих людей та груп; оскільки культурно-соціальні обставини, що породжують мовчання, різноманітні, саме від соціуму залежить, як застосувати чи розуміти таку комунікативну дію, як мовчання. Це дає підстави розглядати мовчання як соціально й культурно детермінований феномен.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поліаспектність комунікативного мовчання визначає міждисциплінарний підхід до його вивчення, в останні десятиліття проблема мовчання стала об'єктом посиленої уваги дослідників із різних сфер гуманітарних наук. У лінгвістичній площині проблема мовчання розглядається в працях Ф.Бацевича, Н.Кондратенко, О.Швачко, Н.Арутюнової, А.Яворського (Adam Jaworski), особливо варто відзначити внесок останнього дослідника в актуалізації й всебічному вивченні мовчання як знаряддя комунікації в різних аспектах, зокрема в суспільно-політичному житті [1].

Постановка завдання. Актуальність дослідження зумовлена тенденціями сучасної лінгвістичної науки, яка все більше звертає свою увагу на дослідження невербальних компонентів мовлення, що репрезентують певну смислову інформацію. Одним із невербальних засобів комунікації є мовчання, вивченню комунікативної значущості окремих різновидів мовчання присвячено чимало праць. Проте феномен соціального мовчання частіше стає об'єктом вивчення соціологів, політологів, аніж соціолінгвістичних чи лінгвокомунікативних студій. Ми зробимо спробу проаналізувати соціальне мовчання як елемент і чинник формування соціальної комунікації в українському етносоціокультурному контексті.

Виклад основного матеріалу. Мова є різновидом людської поведінки, а людська поведінка є водночас фактом психологічним (біологічним) як вияв людського організму і фактом соціологічним як вияв, який залежить від співжиття з іншими організмами. Власне соціальна якість мови дозволяє вивчати мовні феномени як явища суспільного життя.

Головним способом людського спілкування є діалог. В діалогічному мовленні поширеною синтаксичною формою звертання до співрозмовника є питання. Питання, за винятком риторичних питань, вимагає або конкретної відповіді або підтвердження чи заперечення інформації, що міститься у питанні як імовірна [2, с. 47]. У контексті діалогу і міжособистісного спілкування мовчання насамперед асоціюється з не-відповіддю, відсутністю реакцій на діалогічний стимул. Як не парадоксально, але про мовчання можна говорити

лише крізь призму комунікації, тобто тоді, коли можливе спілкування взагалі. Так, Робінзон Крузо до появи на острові П'ятниці міг говорити, але не міг мовчати – тобто не давати відповіді. Отже, ми розглядаємо мовчання як окремих (поряд з мовленням-говорінням) спосіб комунікації.

Н. Арутюнова зазначає [3], що в діалозі мовчання може бути мимовільним (ненавмисним) і навмисним. Мимовільне мовчання зазвичай викликане такими чинниками, як нерішучість мовця, неухважність, вживання їжі, захворювання горла чи голосових зв'язок тощо. Навмисне мовчання – якісно дуже відрізняється від мимовільного мовчання, це свідоме утримання «від голосу». Мимовільне мовчання не є предметом вивчення комунікативної лінгвістики, натомість дослідження навмисного мовчання становить особливий інтерес для соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики, оскільки це мовчання принципово іншого типу – комунікативне мовчання. Комунікативне мовчання можна класифікувати; зокрема розрізняють такі типи: творче мовчання, мовчання ритуальне, мовчання соціальне тощо.

У розумінні мовчання як соціального феномена відбувається зміщення акцентів зі звукового боку на змістовий. Мовчання в соціальній комунікації не передбачає відсутності усного мовлення, тобто говоріння; соціальне мовчання – це відсутність публічного голосу, це наявність мовчазних лакун, зумовлених культурно-історичними обставинами. Як зауважила С.Швачко: «Категорія мовчання людини не може існувати поза часом, темпоральність є її невід'ємною рисою. Мовчання людини пов'язане з часовими та просторовими складовими, однак мовчання влітається в «соціальну тканину життя» та по-різному розвивається історично. Мовчання має бути зрозумілим не лише в режимі мовлення, але і в інших контекстах, у поєднанні з іншими невербальними знаками, так само як воно стає зрозумілим у контексті культури. Оскільки мовчання є залежним від контексту, цей силенціальний феномен може виражати багато значень» [4, с. 227].

Соціальне мовчання може означати різні стратегії поведінки в суспільно-політичному житті. Найперше, мовчання є формою влади в соціальних відносинах. Мовчання як соціальний знак вказує на статус суб'єкта мовчання: традиційно соціальне мовчання пов'язувалося з відстороненістю осіб чи груп від прийняття рішень та позбавленням прав громадян, тоді як соціальна дія та мовлення є привілеєм домінуючих соціальних груп. Соціальне мовчання завжди сконструйоване домінуючими групами через усунення загрозли-

вих для привілейованих груп тем в соціальному дискурсі (як, наприклад, українські «самостійницькі голоси» – ідея Самостійної України в колоніальному дискурсі Російської імперії і СРСР (Советського Союзу, що був фактично продовженням в часі Російської імперії у видозміненій формі)) і також через публічне замовчування опозиційних голосів (в українському суспільно-історичному контексті йдеться не лише про відмову в доступі до публічного висловлювання через пресу чи про неможливість інтелектуального працевлаштування, а й про фізичне усунення – ув'язнення дисидентів та вбивство їх; показовими тут є споріднені долі поетів, розділених століттям у часі, Т.Шевченка й В.Стуса). Більше того: шовіністична політика Російської імперії прагнула досягти «вічного мовчання» щодо українців через позбавлення їх голосу нації – національної мови, адже найбільш репресованою була сама українська мова – численними заборонами вживання української мови в публічному просторі й запереченням самого факту існування української мови («Ніякої особливої малоросійської мови не було, немає і бути не може, і що наріччя їхнє, вживане простолюдом, є ні чим іншим, як російською мовою, лише зіпсованою впливом Польщі», Валуєвський циркуляр 1863 р. [5]). Відтак багатомільйонна українська нація була приречена на мовчання як національно-культурна спільнота, відкинута на маргінес історичного процесу й повинна була зникнути як окремих народ, асимілювавшись в «русском міре».

Отже, бачимо, що мовчання – інструмент влади для владної групи, яким вона створює чи регулює суспільно-культурний простір. Спробуймо встановити, що означає соціальне мовчання для підпорядкованих, позбавлених соціального голосу груп. Сучасні дослідники розрізняють три основні підходи щодо мовчання як соціального акту: мовчання як гноблення, мовчання як опір і мовчання як розширення можливостей [6]. Вважаємо, що опція «мовчання як розширення можливостей» не має місця в українських культурно-історичних реаліях, оскільки стосується окремих груп всередині певного соціуму в демократичних суспільствах (про що говорять самі дослідники), і тому не доцільно її застосовувати під час аналізу соціального мовчання цілої нації у бездержавний і постколоніальний період. Таким чином, соціальне мовчання виступає як «мовчання – дія» (опір, мовчазний протест) і «мовчання – анти-дія/не-дія» (мовчання пригноблених; розуміється як пасивність, позиція невтручання «моя хата скраю»).

Соціальне мовчання-невтручання (гніт) – це примусовий вибір, нав'язаний маргіналізованим групам (безправним); воно протилежне до будь-якої форми вираження соціальної позиції: «Кругом неправда і неволя, народ засмучений **мовчить**...» (Т. Шевченко); «А тюрем! а люду! Що й лічить! Од молдаванина до фінна на всіх язиках все **мовчить**, бо благоденствує!» (Т.Шевченко). Треба брати до уваги, що висловлювання в приватній розмові, які не набули соціального розголосу, не «прозвучали» в суспільстві, прирівнюються до мовчання, є так само «мовчанням – не-дією» (пригадаймо т. зв. «кухонні розмови» часів брежнєвського застою). Для тоталітарного суспільства (яким був український соціум доби УРСР) властиве свідоме уникнення мовцями загрозливих тем, що призвело багатьох до конформізму – пасивного прийняття офіційних постулатів, ідеологем тощо.

Із проблемою соціального мовлення тісно пов'язана проблема цензури (та самоцензури), яка є потужним інструментом соціального контролю. Існування цензури в суспільстві – це соціальне мовчання, створене штучно: громадянин (письменник чи журналіст) хоче і може говорити, має, що сказати, публічно говорить – але фактично мовчить (!). Вимушене соціальне мовчання, визначене соціальними умовами, не є мовчанням внаслідок гармонізації відносин, є оманливим, може закінчитися раптово із соціальним вибухом – часто замовчування певних проблем призводить до перебудови самого суспільства, а не лише інформаційного дискурсу.

Інший комунікативний намір репрезентує стратегія «мовчання – як опір» – це не мовчання (замовчування) безправних груп через відсутність соціальних каналів комунікації, а мовчання як акт боротьби з владою, як свідомий інструмент громадянського чи політичного опору. Таке мовчання – вже не нульовий акт комунікації (як у стратегії «мовчання – пригноблення»), а навпаки – є дією, таким собі мовчазним криком. Тут також можна простежити певний комунікаційний парадокс. У суспільстві обов'язок «не мовчати» – говорити від імені пригноблених, відкинутих груп – насамперед пов'язують з тими, хто за своєю соціальною роллю повинен говорити, – з письменниками, громадськими діячами, вчителями: «Ради їх, людей закованих моїх, убогих, нищих... Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх Поставлю слово» (Т.Шевченко). Говорити повинен той, кому є що сказати, і хто вміє сказати («Слово, моя ти єдина зброе!» Леся Українка). Проте неможливість висловлювання через соці-

альні причини в тоталітарному суспільстві (цензуру, утиски) спричинює або творчу кризу митця – «не маю, що сказати», або навпаки – мовчання як бунт, як вияв зовнішнього протесту – «не хочу говорити» (як писання творів «у стіл», відсторонення від читача/авдиторії через небажання мовців ретранслювати публічно владні наративи тощо): «Прости мені, мій змучений народе, що я мовчу. **Дозволь мені мовчати.** Бо ж сієш-сієш, а воно не сходе, і тільки змії кубляться й сичать» (Л. Костенко). Таке мовчання є промовистим, у суспільстві воно однозначно інтерпретується як соціальний виступ: якщо мовчить той, хто не може за своїм призначенням мовчати, значить – «не все так добре у нашому домі (суспільстві)». Про абсурдність вимушеного мовчання говорять самі письменники: «Страшні слова, коли вони **мовчать...**» (Л. Костенко); «Я заздрю всім, у кого є слова. Немає в мене слів. Розстріляні до слова. **Мовчання** тяжко душу залива. Ословленість – дурна і випадкова» (І. Драч).

Варто зауважити, що аналіз комунікативного концепту соціального мовчання неодмінно входить в етико-аксіологічну царину, адже пов'язана з вибором стратегії мовця (Що говорити? Чи говорити? Як говорити? Чи мовчати? Як мовчати?), і цей вибір пов'язаний з культурно-історичною традицією й суспільно-історичними умовами.

Незважаючи на те, що, на перший погляд, в українській мовній картині світу за словом «мовчати» закріпилася, як правило, позитивна конотація («мовчати», «промовчати») – бути розумнішим від інших, мати життєвий досвід, певний соціальний статус, наприклад: «Мовчи язичку, будеш їсти паляничку»; «Слово – срібло, а мовчання – золото»; «Хто мовчить, той двох навчить»; «Розумний мовчить, коли дурень кричить»; «Порожня бочка гучить, а повна мовчить». Негативна конотація за словом мовчання трапляється рідше: «Мовчить, як баран»), суспільно-історичні події й обставини новітньої доби розкривають протилежні емоційно-сміслові відтінки. Всупереч народній традиції мовчання в сучасній соціальній рецепції не завжди є тим чинником, що гармонізує стосунки, мовчання часто створює дисгармонію, і навіть ворожість; всупереч поширеній приказці «мовчання – знак згоди», мовчання, як правило, приховує той чи інший різновид опозиції. У більшості випадків відповідь мовчанням на репліку, що закликає до дискусії, в соціальному контексті є предметом негативної етичної оцінки, промовчати – позиція слабкої етики. Мовчання еквівалентне втечі від суспільного життя, поразці, неприйнятті виклику, оскільки «мовчання – соціальна позиція» розуміється як відсутність протесту проти утисків прав

іншого, як конформізм. Відповідальність перед суспільством за кожний свій соціальний виступ відчувало багато українських письменників, культурних діячів: «... Як мовчанням душу уяремлю, то який же в біса я поет.» (Л. Костенко).

Сильна етика вимагає говоріння, мовного бунту. В.Стус писав: «Але як то калічить душу – коли ти бачиш і **мовчиш**» [7, с. 500]. Говорити – означає виконати свій моральний обов'язок, якою б не була його ціна: «Давайте чесно, не кнопки ж ми й не педалі, що писав би Шевченко в тридцять третьому, в тридцять сьомому роках? Певно, побувавши в Кос-Аралі, побував би ще й на Соловках...» (Л. Костенко). Справжня громадянська позиція виявляється у не-мовчанні, – треба говорити, навіть якщо більшість мовчить (наприкінці дозволимо собі навести визначний, за лексикою самого автора – маркантний, вірш Івана Франка, який ілюструє громадянську й етичну настанову українського культурного громадянина останніх двох століть):

Не мовчи, коли гордо пишаючись,
Велегласно брехня гомонить,
Коли, горем чужим утішаючись,
Зависть, наче оса та бринить,

І сичить клевета, мов гадюка в корчи, –
Не мовчи!

Говори, коли серце твоє підіймається
Нетерплячкою правди й добра,

Говори, хай слів твоїх розумних жахається
Слямазарність, бездарність стара,
Хоч би ушам глухим, до німої гори, – **Говори!**

Висновки. Отож мовчання як невід'ємний компонент невербальної комунікації тісно пов'язане з мовленням та культурою етносоціуму. Соціальне мовчання є питомим і важливим комунікативним елементом, який може впливати на суспільно-політичний дискурс і визначати комунікативну практику соціуму. Соціальне мовчання також є соціолінгвістичним маркером відкритості суспільства. У демократичних суспільствах соціальне мовчання виступає як окремий (від мовлення) спосіб комунікації, у тоталітарних та постколоніальних соціумах мовчання вказує на дисфункцію соціальної комунікації. Водночас соціальне мовчання є показником розвитку як суспільства, так і особистості зокрема, оскільки пов'язане етичним і/чи громадянським вибором; відтак соціальне мовчання є ознакою слабкої етичної позиції.

Перспективним вважаємо дослідження силенціального ефекту на матеріалі різних дискурсів, осмислення соціального статусу мовчання та значення цього комунікативного елемента у міжкультурній комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Jaworski A. *The Power of Silence: Social and Pragmatic Perspectives*. SAGE, 1993. 189 p.
2. Кондратенко Н. Питання у функції відповіді як комунікативна стратегія адресата в діалогічному мовленні. *Актуальні проблеми металінгвістики* : зб. наукових статей за матер. IV Міжнар. наук. конференції. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2001. Ч. 1. С. 47–51.
3. Арутюнова Н. Феномен молчання. *Язык о языке* / за ред. Н.Д.Арутюновой. М., 2000. С. 417–436.
4. Швачко С. Мовчання як силентціальний ефект. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. Філологія (мовознавство)*. 2012. Вип.15. С. 225–230.
5. Валуєвський циркуляр: як, ким, чому? (Про механізм нищення всього українського. Наслідки. Рецепти). *День*. 2013. № 123. URL: <https://day.kyiv.ua/article/podrobytsi/valuyevskyy-tyrkulyar-yak-kym-chomu> (дата звернення: 31.01. 2023).
6. Mateus S. Communicative Silences in Political Communication. *Pathologies and dysfunctions of democracy in the media context*. Covilhã, Labcom. 2020. URL:https://www.researchgate.net/publication/339353608_Communicative_Silences_in_Political_Communication (дата звернення: 31.01. 2023).
7. Стус В. Твори у 4 т. Т. 4: Повісті та оповідання. Незакінчені твори. Сценарії. Літературна критика. Заяви, публіцистичні листи та звернення. З таборового зошита. Львів : ВС «Просвіта», 1994. 544 с.

УДК 81'354:811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.8>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗМІН У ПРОЄКТІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 1999 РОКУ ТА ЧИННИЙ РЕДАКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 2019 РОКУ

COMPARATIVE ANALYSIS OF CHANGES IN THE DRAFT OF THE 1999 UKRAINIAN ORTHOGRAPHY HANDBOOK AND THE CURRENT EDITION OF THE 2019 UKRAINIAN ORTHOGRAPHY HANDBOOK

Думчак І.М.,

orcid.org/0000-0003-0676-8742

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті здійснено порівняльний аналіз змін чинної редакції Українського правопису 2019 року та проєкту Українського правопису 1999 року. Як відомо, проєкт Українського правопису 1999 р. за загальною редакцією Німчука В.В. був зорієнтований на повернення значної кількості орфограм з Українського правопису 1928 року. З діаспори цей проєкт правопису підтримав найвідоміший український філолог Ю. Шевельов. На жаль, на сьогодні ще існує орфографічна колізія, коли соборні за духом українці по обидва боки океану використовують різні правописи: діаспора – Український правопис 1928 року («харківський», «скрипниківка», «діаспорний»), а материкова Україна – ухвалену Кабінетом Міністрів України 2019 року нову редакцію Українського правопису. Попередньо у 2015–2018 рр. Українська національна комісія з питань правопису розробила проєкт нової редакції цього правопису, який було схвалено на спільному засіданні Президії Національної академії наук України та Колегії Міністерства освіти і науки України 2018 року.

Чи врахували укладачі Українського правопису 2019 р. деякі орфограми з проєкту Українського правопису 1999 року? Безперечно, так. Якщо порівнювати наявні зміни в чинному правописі з анкетною до проєкту Українського правопису 1999 р., то бачимо, що лише 5 позицій не знайшли вияву в новій редакції правопису, а 15 в тій чи іншій формі представлені в ньому. Нами здійснений порівняльний аналіз орфографічних змін, вказано на смислові й формальні відмінності тих чи інших правил в аналізованих правописах. Також досліджено, які орфограми з проєкту Українського правопису 1999 р. зовсім не враховані в чинному правописі.

Вважаємо, що слід видати новий орфографічний словник у зв'язку з виходом чинної редакції Українського правопису, оскільки в багатьох випадках наявні приклади в тексті правопису чи в покажчику до нього не спроможні задовольнити усіх сумнівних випадків.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що в чинній редакції Українського правопису відтворено чимало орфограм проєкту Українського правопису 1999 року і відповідно й Українського правопису 1928 року. Деякі орфограми є обов'язковими, інші – варіантними. Щодо останніх то через деякий час мовна практика підкаже, яка орфограма виявиться більш вживаною і відповідно може набути статусу однієї правильної.

Ключові слова: орфограма, орфографічний кодекс, проєкт Українського правопису 1999 року, транслітерація, чинна редакція Українського правопису.

The article provides a comparative analysis of the changes in the current edition the 2019 Ukrainian Orthography Handbook and the draft of the 1999 Ukrainian Orthography Handbook. The draft of the 1999 Ukrainian Orthography Handbook (edited by V. V. Nimchuk) is known to be aimed at using a significant number of orthograms from the Ukrainian Orthography Handbook of 1928. Among the Ukrainian diaspora, this draft was supported by the most prominent Ukrainian philologist Yu. Sheveliov. At present, there is still a lack of consensus about the type of spelling that Ukrainians on both sides of the ocean use: the diaspora uses the Ukrainian Orthography Handbook of 1928 (also called “kharkivskyi”, “skrypnykivka”, “diaspornyi”), and mainland Ukraine – a new edition of the Ukrainian Orthography Handbook, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine in 2019. Previously, in 2015–2018, the Ukrainian National Orthography Commission developed a draft of a new version of orthography rules, approved at a joint meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Collegium of the Ministry of Education and Science of Ukraine in 2018. Did the editors of the 2019 Ukrainian Orthography Handbook take into account the draft of the 1999 Ukrainian Orthography Handbook? Definitely yes. The current Orthography Handbook contains 15 items from the 1999 draft in one form or another with the exclusion of only five. A comparative analysis of orthographic changes demonstrates semantic and formal differences in certain orthographic rules. The orthograms from the draft of the 1999 Ukrainian Orthography Handbook that were excluded from the current Orthography Handbook are also analyzed in the article. One of the conclusions of the article is that a new orthographic dictionary should be published in connection with the release of the current edition of the Ukrainian Orthography Handbook, since in many cases the existing examples in the Handbook or the index to it are not able to account for all doubtful cases. To sum up, the current edition of the Ukrainian Orthography Handbook reproduces many orthograms of the draft of the 1999 Ukrainian Orthography Handbook and the 1928 Ukrainian Orthography Handbook. Some orthograms are mandatory, others are optional. As regards the latter, in the course of time, language practice will demonstrate which orthograms will be used more frequently and, accordingly, may acquire the status of mandatory ones.

Key words: orthogram, orthographic code, the draft of the 1999 Ukrainian Orthography Handbook, transliteration, the current edition of the Ukrainian Orthography Handbook.

Постановка проблеми. Ухвалення нового орфографічного кодексу 2019 року викликало значний суспільний резонанс. Серед науковців провідних університетів країни панувала думка щодо повернення до проекту Українського правопису 1999 року, який після доопрацювання можна було б ухвалити як соборний правопис для всіх українців. Однак правописна комісія ухвалила нову редакцію правопису на основі попереднього мовного кодексу. Виникла потреба з'ясувати, які орфограми з проекту 1999 року були інкорпоровані в Український правопис 2019 року?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх двох десятиліть у мовознавчих колах (і не лише тут) велися жваві дискусії щодо реформи правопису української мови. Одні вчені, серед яких знані лінгвісти Іван Вихованець [1], Василь Німчук [2; 3], Ірина Фаріон [4], Юрій Шевельов [5], підтримували ідею створення нового правопису з оперттям на Український правопис 1928 року [11]. Такий мовний кодекс відображав би більше самобутності української мови та об'єднав би українців усього світу.

Інший підхід, репрезентований прихильниками удосконалення чинного Українського правопису, представлений Віталієм Русанівським [6], Олександром Тараненком [7] та ін.

Постановка завдання. Ставимо собі за мету порівняти чинну редакцію Українського правопису 2019 року (далі: УП 2019) [8] та Український правопис. Проект найновішої редакції 1999 року (далі: Проект 1999) [9].

Виклад основного матеріалу. «Два правописи – одна мова» – слова Святослава Караванського, українського науковця діаспори,

написані ще 1994 року залишаються актуальними й досі. На його думку, «існування двох українських правописів – це наслідок політики лінгвоциду, якому з початку 30-х років і до останнього часу було підпорядковано культурне життя України» [10, с. 92].

Читаючи університетський курс з «Української мови за професійним спрямуванням», часто пояснюю студентам наявність орфографічної колізії, коли соборні за духом українці по обидва боки океану використовують різні правописи: діаспора – Український правопис 1928 року («харківський», «скрипниківка», «діаспорний»), а материкова Україна – ухвалену 2019 року нову редакцію Українського правопису. Здавалось би, за 31 рік Незалежності цілком реально було узгодити компромісний правопис.

І спроба така була. 1999 року правописна комісія, очолювана директором Інституту української мови, професором Німчуком В.В., ухвалила «Український правопис. Проект найновішої редакції» [9]. Разом з Проектом 1999 Німчук В.В. також видав історико-мовне обґрунтування назрілих змін в українській орфографії, «жодну частку якого науково не спростував ніхто з опонентів» [3, с. 7] (згодом 2002 року вийшла друком окрема книжка із назвою «Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст.» [2]). З діаспори цей проект правопису підтримав всесвітньо відомий український філолог Ю. Шевельов. Орфографічні зміни нового мовного кодексу пов'язані були з відновленням деяких норм «харківського» правопису 1928 року, який ґрунтувався на «реальних самобутніх рисах української мови, незалежно від будь-яких впливів» [10, с. 92].

Основні зміни Проекту 1999 враховують столітні традиції української мови. Зокрема, йдеться про нормативне закінчення **-и** в родовому відмінку однини іменників III відміни з кінцевою групою приголосних, а також у словах *кров, любов, сіль, осінь, Русь*; уведено окреме написання слів **пів** з іменниками, якщо воно означає «половина»; уведено нове правило вживання «и» на початку слова перед приголосними **н** та **р** (*иниший, ирій*); унормовано вживання літери «г» в іншомовних та власне українських словах як в онімних, так і апелятивних назвах; вживання закінчення **-и** в родовому відмінку однини іменників 4 відміни, які при відмінюванні приймають **-ен-**: *ім'я – імени*; використовувати як нормативні паралельні форми: *ефір – етер, кафедра – катедра* і т.д. у словах грецького походження на місці букви **θ (th)**; поширити правило «дев'ятки» на правопис іншомовних власних назв: *Аристотель, Сиракузи* та ін.

Надалі процес ухвалення нового орфографічного кодексу з чисто мовної площини перейшов у політично-медійну сферу. Деякі політики, журналісти, науковці намагалися віднайти вразливі місця і висловити категоричне несприйняття запропонованих змін. Медіа активно підтримували цю кампанію з дискредитації Проекту 1999. Як зазначає Німчук В.В., «кампанія проти нововведень була досить чітко підготовлена, особливо в російськомовних ЗМІ, яким, здавалося б, нічого перейматися справами української орфографії. Опоненти змін у правописі організували послання до високих урядових та наукових інстанцій, написані в дусі «листів трудящих» доби тоталітаризму. Вони не гребували навіть перекрученнями та фальсифікаціями, приписуванням проектів пропозицій, яких у ньому немає» [3, с. 9]. Урешті-решт 2001 року тодішній Президент України Леонід Кучма ветоував цей ще не до кінця опрацьований орфографічний кодекс.

Як відомо, «з метою ознайомлення широкого кола мовознавців із запропонованими в проекті новаціями та залучення фахівців до навколоправописної дискусії того ж року (авт. 1999) було створено й розповсюджено своєрідну анкету, що містила основні правописні нововведення, підстави пропозицій і передбачала їх оцінку» [12, с. 561]. Анкета із 20 змінами була розіслана в усі навчально-наукові інституції. Респонденти могли в 4 колонках бачити, що «запропоновано», яка «причина змін, підстава», «можливі варіанти» і «ваші зауваження» [12]. Логічно цей процес мав завершитися аналізом надісланих на адресу Інституту української мови анкет (звіт про цей аналіз здійснений 2004 року в публіка-

ції Німчука В.В. [3]). Так само цей аналіз могла б обговорити й правописна комісія з підтримкою чи не підтримкою відповідних змін. Однак цього постфактум не відбулося.

Інші спроби удосконалення нашого правопису залишилися малопомітними (скажімо, проект Українського правопису 2003 року (науковий редактор – Русанівський В.М.) [13].

2015–2018 рр. Українська національна комісія з питань правопису розробила проект нової редакції Українського правопису, який було схвалено на спільному засіданні Президії Національної академії наук України та Колегії Міністерства освіти і науки України 24 жовтня 2018 р. [8, с. 8], а остаточно затвердив нову редакцію Кабінет Міністрів України Постановою від 22 травня 2019 р. № 437.

Ще до остаточного ухвалення нової редакції УП 2019 працівники кафедр української мови провідних університетів країни звернулися до правописної комісії з проханням повернутися до розгляду Проекту 1999. Однак якогось чіткого реагування на це звернення не було.

Чи врахували укладачі УП 2019 деякі орфограми з Проекту 1999 року? Безперечно, так. Якщо порівнювати наявність змін у чинному правописі з анкетною до проекту правопису 1999, то бачимо, що лише 5 позицій не знайшли вияву в новій редакції правопису, а 15 в тій чи іншій формі представлені в ньому.

Так, серед облігаторних змін маємо слово *проект* і похідні від нього з орфограмою **є**, а не **е**, як було раніше, **пів** пишемо окремо від іменників, за винятком *північ, піваркуш*, де слово з **пів** становить одне поняття, а також від імен *Ігор* та *Лазар* утворюємо по батькові *Ігорьович* та *Лазарьович*. Ці зміни наявні і в Проекті 1999 року. Щодо правопису разом складних слів з іншомовними компонентами *екс-, віце-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-, міні-, максі-, міді: віцепрем'єр, експрезидент* [8, с. 49], то ця зміна не була наявна в Проекті 1999 року. Так само не має в ньому ще однієї зміни, яка стосується передачі прикметникового закінчення російських прізвищ на **-ой** через **-ий**: *Донський, Трубецький*, але *Толстой*. І слово *священник* тепер пишемо з подвоєнням.

Хочу привернути увагу до прогресивного, як на мене, підходу щодо транслітерації звука [h] у словах, взятих із європейських мов. У пункті 4 параграфа 122 зазначено: «Звук [h] передаємо переважно буквою **г**: *гінді, гостіс, Гельсінкі* та ін. За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов, [h] і фонетично близькі до нього звуки передаємо **х**: *джихад, монджахед, хіджаб, Мухаммед* та ін.» [8, с. 156].

Якщо порівнювати з анкетною до Проекту 1999, то в пункті 7 читаємо: «Писати в запозичених загальних назвах тільки **z**, незалежно від того, **h** чи **g** вимовляють у мові-джерелі: *гербарій, газета, гол*. В окремих словах, запозичених переважно через російську мову з англійської, відповідно до **h** передбачено й далі писати **x**: *хобі, хокей, ноу-хау*» [12, с. 564]. Приклади, наведені в анкеті, не актуальні, бо тут ніколи не виникало жодних проблем. А ось в УП 2019 *гінді* та *госпіс* часто можна прочитати з початковою літерою **x**. Однак варто було розширити цей проблемний перелік ще додатковими прикладами на зразок: *гостел, гештег, гостинг, Гіларі, Гемінгвей* та іншими за потреби.

Щодо факультативних змін у новій редакції правопису то тут значно більше запропоновано новацій. Та й загалом варіантність багатьма сприймається як недолік цього орфографічного кодексу.

Постійною проблемою новітніх редакцій Українського правопису була транслітерація літери **g**. Чинний правопис пропонує у параграфі 122 (пункт 1): «звук **g** та близькі до нього звуки, що позначаються на письмі буквою **g**, звичайно передаємо буквою **г**: *авангард, лінгвістика, Гольфстрим, Гете* [8, с. 155]. І одразу ж у пункті 3 уточнюється про те, що «у прізвищах та іменах людей можна передавати звук [g] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови – буквою **г** (*Вергілій, Гегель*) і шляхом імітації іншомовного [g] – буквою **г** (*Вергілій, Гегель*)» [8, с. 156]. Щодо загальних назв то тут усе зрозуміло, тим більше, що пункті 2 вказано на вживання **г** в давнотранслітерованих словах, таких як: *танок, татунок* та ін. Однак у прізвищах та іменах людей дозволена варіантність. Мені більше до вподоби норма з Проекту 1999, де чітко зазначено, у яких випадках в онімних назвах вживати **г** чи **г**: «В антропонімах та похідних від них лексемах вживати **г** або **г** відповідно до звукового складу (**h-g**) у мовах-донорах: *Гете, Гегель*. У власних географічних назвах вживати **г**, незалежно від того, **h** чи **g** маємо в мові-джерелі [12, с. 564–565].

Різняться і правила в обох правописах щодо передачі буквосполучення **au**. Як зазначено в чинному правописі, «у словах, що походять із давньогрецької та латинської мов, буквосполучення **au** звичайно передаємо через **ав**: *автентичний, лавра*. У запозиченнях з давньогрецької та латинської мов, що мають стійку традицію передавання буквосполучення **au** через **ау**, можливі орфографічні варіанти: *аудиторія* і *авдиторія, лауреат* і *лавреат, пауза* і *павза* [8, с. 162].

Більш категоричне формулювання у Проекті 1999: «Передавати іншомовний дифтонг **au** через **ав** у загальних найменуваннях: *авдит, аудиторія*. **Au** передавати через **ау** тільки в словах: *аут, джоуль, клоун, ноу-хау, Каунас, Лаура, Фауст, Пауль* та деяких інших (за традицією) [12с. 567]. З погляду практичності, гадаю, кращий варіант чинного правопису.

Варіантність паралельних форм наявна і у словах грецького походження, коли букву **θ** (**th**) транслітеруємо через **т** та **ф**, наприклад: *ефір* і *етер, кафедра* і *катедра, міф* і *міт*. Ця норма зафіксована і в УП 2019 [8, с. 156], і в Проекті 99 [12, с. 565].

Запропоновано також паралельне вживання в деяких словах **и** та **і**: *ірій* та *ирій, ірод* та *ирод*; вживання **и** на початку окремих вигуків, часток, дієслів *икати* та похідного від нього іменника *икання* [8, с. 11]. У проекті правопису 1999 зазначене ширше вживання літери **и**, і є облігаторною зміною: «Писати літеру **и** на початку українських питомих та засвоєних слів перед приголосними **н** та **р**, на початку відповідних вигуків, звуконаслідувань і похідних від них утворень: *ишний, ирод* [12, с. 562].

Ще одним факультативом нової редакції правопису стало написання закінчення **-и** в родовому відмінку однини деяких іменників III відміни. Йдеться про іменники з кінцевою групою приголосних, а також слова *кров, любов, осінь, сіль, Білорусь, Русь*, які можуть набувати як варіант закінчення **-и**: *гідности, незалежности, любови, Білоруси, Руси* [8, с. 128]. Аналогічне за змістом правило і в проекті правопису 1999, однак запропоновано його як обов'язкову зміну, хоч у графі «Можливі варіанти» про це теж написано [12, с. 563].

Новою варіантною нормою УП 2019 стало паралельне вживання закінчень **-а, -я** та **-у, -ю** в родовому відмінку однини у стосунку до назв населених пунктів [8, с. 112–118]. Причина такої варіантності полягає в мовній традиції, коли українські класики у творах художньої літератури вживали ці закінчення. Як зазначає Ю. Шевельов, «приміром, у назві Рим сучасний фактичний розмовний стандарт вимагає **-у** і без винятково так літературна традиція («Куди вже йому до Риму» – Котляревський; «Колізей той серед Риму» Шевченко, «Неофіти»; «Будуть гості з Риму» Леся Українка «Йоганна, жінка Хусова»)» [5, с. 503]. У Проекті 1999 у примітці 2 §56 зазначено: «У розмовному мовленні деякі назви населених пунктів можуть мати також паралельні закінчення **-а, -я, -у, -ю**: *Берліна* і *Берліну*,

*Санкт-Петербурга і Санкт-Петербургу, Брюселя і Брюселю тощо» [9]. Як бачимо, не враховано вживання в художніх творах. Також в УП 2019 назви міст із формантами **-бург-, -град- (-город-), -піль- (-поль-), -мир-, -слав-, -форт-** не можуть вживатися із закінченнями **-у, -ю** (пор.: *Санкт-Петербургу*) [8, с. 114].*

Не враховані в чинному правописі такі орфограми з анкети Проєкту 1999: 1) пункт **5** про вживання закінчення **-и** в родовому відмінку однини іменників 4 відміни, які при відмінюванні приймають **-ен-**: *ім'я – імени*; 2) пункт **6** про відмінювання іноземних запозичень на **-о**, крім тих, у яких перед **-о** є інші голосні: *бюро – бюра*; 3) у пункті **10** запропоновано не передавати подвоєння приголосних у загальних назвах іншомовного походження, крім *ванна, вілла, манна, булла* та деякі інші (бо є слова *віла* «русалка в сербів», *мана* і т.д.); 4) у пункті **13** запропоновано в загальних назвах іншомовного походження перед йотованими після губних писати апостроф: *б'юджет, м'юзикл*; 5) у пункті **16** йдеться про написання **іа** в середині слів іншомовного походження на місці **іа**: *артеріальний, геніальний* [12, с. 563–567]. Як бачимо, кількісно невеличка група орфограм залишилася поза увагою укладачів УП 2019, та

й доцільність деяких з них є сумнівною (наприклад, зміна правил щодо подвоєння в іншомовних словах, ставити апостроф в них чи вживати **іа** замість узвичаєного **іа**). Чотири із п'яти неврахованих змін стосуються правопису слів іншомовного походження.

Висновки. Слід видати новий орфографічний словник у зв'язку з виходом чинної редакції Українського правопису, оскільки в багатьох випадках наявні приклади в тексті правопису чи в покажчику до нього не спроможні задовольнити усіх сумнівних випадків (до прикладу, чи подвоювати, як і раніше, букви в словах *одіссея, осанна, алло*, які не зазначені як винятки в параграфі 128 [8, с. 157], чи в парах слів *гостел і хостел, гештег і хештех, гостинг і хостинг* та ін. перший варіант за аналогією до *госпіс* буде нормативним?).

Підсумовуючи, можемо констатувати, що в чинній редакції Українського правопису відтворено чимало орфограм Проєкту 1999 і відповідно й Українського правопису 1928 року. Деякі орфограми є обов'язковими, інші – варіантними. Щодо останніх то через деякий час мовна практика підкаже, яка орфограма виявиться більш вживаною і відповідно може набути статусу однієї правильної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вихованець Іван. Ненаукові пристрасті навколо українського правопису. *Українська мова*. 2004. № 2. С. 3–25.
2. Німчук В.В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. Київ, 2002. 115 с.
3. Німчук Василь. Доля проекту нової редакції «Українського правопису». *Українська мова*. 2004. № 1. С. 3–25.
4. Фаріон Ірина. Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. Львів : Свічадо, 2006. 120 с.
5. Шевельов Ю. Про критерії в питаннях офіційного українського правопису. *Вибрані праці: У 2 кн. Кн. 1. Мовознавство* / упорядн. Л. Масенко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 498–511.
6. Русанівський В.М. Стосунок «Проєкту» до реального українського правопису. *Мовознавство*. 2002. № 6. С. 92–98.
7. Тараненко О.О. Лінгвістичний і соціальний комплекс проблем навколо сучасного українського правопису. *Мовознавство*. 1995. № 2. С. 3–8.
8. Український правопис / Національна академія наук України. Київ : Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2020. 390 с.
9. Український правопис. Проєкт найновішої редакції / під керівництвом члена-кор. НАН України В.В. Німчука. Київ : Наукова думка, 1999. 340 с.
10. Караванський Святослав. Секрети української мови. Київ : УКСП «Кобза», 1994. 152 с.
11. Український правопис (1928). Історія українського правопису XVI–XX століття. Хрестоматія / упорядн. В.В. Німчук, Н.В. Пуряєва. Київ : Наукова думка, 2004. С. 453–487.
12. Проєкт нової редакції українського правопису (1999): анкета для опитування фахівців. *Історія українського правопису XVI–XX століття. Хрестоматія* / упорядн. В.В. Німчук, Н.В. Пуряєва. Київ : Наукова думка, 2004. С. 561–570.
13. Український правопис: проєкт / Ажнюк Б.М. та ін.; за ред. В.М. Русанівського. Київ : Науково-видавничий центр НБУ ім. В.І. Вернадського, 2003. 168 с.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

LEGAL PRINCIPLES OF THE LANGUAGE POLICY OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Свченко О.В.,

orcid.org/0000-0002-5667-312X

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри філософсько-історичних студій та масових комунікацій
Державного університету «Житомирська політехніка»*

Статтю присвячено мовній політиці нашої держави та її правовим основам – одній із найбільш дискусійних проблем українського суспільства, яка значно актуалізувалася нині. У статті розглянуто питання функціонування української мови як державної в умовах воєнного стану внаслідок військової агресії з боку Російської Федерації. У зв'язку з цим окреслення правових засад функціонування української мови, а також системний аналіз означеного питання набуває актуального значення.

У статті визначено, що мовне законодавство є складовою частиною мовної політики будь-якої держави, проаналізовано українське законодавство, яке регламентує функціонування державної та інших мов у країні, його вплив на мовну ситуацію, подано перелік законодавчих актів, котрі утворюють чинне мовне законодавство України.

З урахуванням того, що гострота мовного питання є результатом довготривалого процесу утисків української мови, наголошено на чинниках, які вплинули на мовну ситуацію, яка складалася в Україні впродовж тривалого періоду, та окреслено наслідки ігнорування вимог законодавства щодо обов'язкового застосування державної мови з боку посадових осіб органів державної влади різних рівнів або органів місцевого самоврядування.

Зазначено особливості сприйняття на сучасному етапі невиконання вимог мовного законодавства громадянським суспільством та окремими громадянами України, котрі усвідомлюють значення української мови для майбутнього нашої держави.

Зроблено висновки про нинішню мовну ситуацію в Україні, котра сприяє забезпеченню повноцінного функціонування української мови як державної, оскільки наявна низка чинників, яка забезпечує означені процеси, як-от: мовне законодавство, суспільні запити, пов'язані з національним піднесенням внаслідок протистояння агресії Російської Федерації, зростання патріотизму, небажання використовувати російськомовний контент тощо.

Ключові слова: мовна політика, правова основа, мовна ситуація, державна мова, національна безпека.

The article is devoted to the language policy of our state and its legal foundations – one of the most debatable problems of Ukrainian society, which has been significantly updated today. The article examines the functioning of the Ukrainian language as a state language in the conditions of martial law as a result of military aggression by the Russian Federation. In this regard, the delineation of the legal basis of the functioning of the Ukrainian language, as well as the systematic analysis of the specified issue, acquires urgent importance.

The article defines that language legislation is an integral part of the language policy of any state, analyzes the Ukrainian legislation that regulates the functioning of the state and other languages in the country, its impact on the language situation, provides a list of legislative acts that form the current language legislation of Ukraine.

Taking into account the fact that the acuteness of the language issue is the result of a long-term process of suppression of the Ukrainian language, the factors that influenced the language situation in Ukraine over a long period are emphasized, and the consequences of ignoring the requirements of the legislation regarding the mandatory use of the state language by officials are outlined persons of various levels of state authorities or local self-government bodies.

Peculiarities of perception at the current stage of non-fulfillment of the requirements of language legislation by civil society and individual citizens of Ukraine, who are aware of the importance of the Ukrainian language for the future of our state, are noted.

Conclusions have been made about the current language situation in Ukraine, which contributes to ensuring the full functioning of the Ukrainian language as a state language, since there are a number of factors that ensure the specified processes, such as: language legislation, public requests related to national elevation as a result of resisting the aggression of the Russian Federation, growth patriotism, reluctance to use Russian-language content, etc.

Key words: language policy, legal basis, language situation, state language, national security.

Постановка проблеми. Основи мовної політики в Україні закладено в Конституції України, міжнародних зобов'язаннях, в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Від часу здобуття Україною незалежності позиції російської мови дещо послабились, але й нині, після тридцяти років самостійності нашої держави, вона залишилася

часто вживаною у різних сферах: бізнесі, науковій та мистецькій діяльності, судочинстві, повсякденному житті та інших. Особливо мовні питання загострились у воєнний час, тому правова основа мовної політики в Україні стала відігравати одну з основоположних ролей для забезпечення національної безпеки та національних інтересів нашої держави.

З огляду на згадані вище аспекти системний розгляд питання правових основ мовної політики в Україні на сучасному етапі набуває актуального значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням особливостей мовної політики в Україні присвячено значну кількість досліджень: зокрема, І. Усенко [1] зосереджує увагу на правовому статусі мови у законодавчих проектах; М. Гінзбург та А. Ганжа [2] розглядають поліпшення якості нормативних документів як чинник зміцнення державного статусу української мови; Т. Демченко та І. Філіпчук [3] зосереджуються на правових проблемах функціонування української мови як державної; Ю. Прадід [4] досліджує поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній практиці; О. Доценко [5] та В. Хомрач [6] здійснили загальний огляд мовної політики в Україні. Зауважимо, що зазначено далеко не вичерпний перелік останніх досліджень та публікацій. Однак досліджень щодо нинішнього стану мовної політики та її правових засад в умовах воєнного стану вкрай мало, а ситуація, що склалася, потребує теоретичного осмислення й узагальнення.

Постановка завдання. Метою нашої розвідки є з'ясування особливостей здійснення мовної політики в умовах воєнного стану та дослідження її правових основ.

Виклад основного матеріалу. Питання належного функціонування української мови як державної набуває визначального значення в умовах воєнного стану, котрий уведено в Україні у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Як свідчать останні події після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, розвиток і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України є важливим елементом забезпечення національної безпеки та національних інтересів нашої держави.

Мовне законодавство є складовою частиною мовної політики держави – «сукупності ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі» [7].

У цьому контексті важливими є такі чинники: «законодавче регулювання мовних процесів; нормативність і стилістична диференціація літературної мови; взірцевість мови друкованих та електронних ЗМІ, державних документів, парламентських виступів, виступів провідних політичних діячів; підвищення мовної культури в середній і вищій школі; систематична й планомірна

пропаганда лінгвістичних знань у пресі, по радіо, на телебаченні; урахування проблем багатомовності, мовних прав представників етнічних меншин; створення громадських та державних організацій, покликаних контролювати й корегувати стан мовної політики» [5].

Правовою основою для здійснення державної мовної політики в Україні є стаття 10 Конституції України, яка підкреслює, що «держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» [8] та Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», де зазначено: «Українська мова є визначальним чинником і головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформувалася і протягом багатьох століть безперервно проживає на власній етнічній території, становить переважну більшість населення країни і дала офіційну назву державі, а також є базовим системотвірним складником української громадянської нації» [9].

Для кожної країни фундаментом мовного законодавства виступає мовний закон, який встановлює державну мову та мови національних меншин. У такий спосіб мовне законодавство стає провідним чинником, що сприяє формуванню демократії та гарантує реалізацію мовних прав громадян країни, особливо в умовах воєнного стану.

Чинне мовне законодавство України включає такі законодавчі акти: стаття 10 Конституції України; Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 25 квітня 2019 року; рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [10]; рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) [11]; Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05 вересня 2017 року (стаття 7) [12]; Закон України «Про телебачення і радіомовлення» № 3759-XII від 21 грудня 1993 року [13]; Закон України «Про державну службу» № 889-VIII від 10 грудня 2015 року [14]; Указ Президента України «Про Концепцію

державної мовної політики» №161/2010 від 15 лютого 2010 року [15]. Однак разом з тим мовне законодавство не обмежується означеними законодавчими та нормативно-правовими актами.

Мова українського народу – це чинник, який сприяє поєднанню національного історичного минулого із сьогоденням. Розвинена державна мова забезпечує унікальність існування нації і країни в контексті світової культури та цивілізаційних процесів, створюючи підґрунтя для глобального розвитку.

Неоднорідність національного мовного простору зумовила непросту мовну ситуацію, яка складалася в Україні упродовж тривалого періоду. Вона спричинила порушення мовної та культурної єдності, викликала непорозуміння, яке доволі часто використовується певними політичними силами для дестабілізації ситуації у країні. Внаслідок цього мовна тема перетворюється на інструмент маніпуляцій і спекулятивних дій, особливо напередодні виборів.

Саме мовне питання стало одним із центральних у риторичі Російської Федерації щодо причин збройного конфлікту спочатку в Донецькій і Луганській областях, тимчасової окупації Автономної Республіки Крим у 2014 році, а пізніше і повномасштабного вторгнення на територію України у 2022 році.

Гострота мовного питання – результат довготривалого процесу утисків української мови. Наприклад, імперська політика Російського самодержавства, коли було прийнято Валувський циркуляр (1863 р.), Емський указ (1876 р.) та інші акти про заборону української мови у школах, під час церковних служб, виданні друкованої продукції, у театральних постановках тощо; русифікаторська політика радянських часів, котра була спрямована на обмеження, а іноді приховану заборону використання української мови. Наслідки такої мовної політики виявилися у витісненні української мови з мовно-інформаційного простору міст, засобів масової комунікації, сфери обслуговування та багатьох інших сфер суспільного буття.

Як зазначає Уповноважений із захисту державної мови Т. Кремінь, «практична реалізація положень мовного закону є критично важливою для забезпечення стійкості держави, місцевих громад, згуртованості українського народу у протидії ворогові» [16]. У зв'язку з цим він звернувся до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій державної і комунальної форм власності щодо дотримання законодавства про державну мову в умовах воєнного стану та зазначив, що

«питання належного функціонування державної мови, яка є визначальним чинником нашої ідентичності, базовим складником української нації, інструментом об'єднання українського суспільства, засобом зміцнення державної єдності та територіальної цілісності України, її незалежної державності і національної безпеки набуло в умовах воєнного стану ключового значення» [17].

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначає статус української мови як єдиної державної та передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади й органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя. Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року «загроза українській мові рівнозначно є загрозою національній безпеці України» [10].

В умовах воєнного стану ігнорування вимог законодавства щодо обов'язкового застосування державної мови з боку органів державної влади або органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб вкрай негативно сприймається громадянським суспільством та окремими громадянами України, які стали на захист держави й усвідомлюють значення української мови для майбутнього України.

Однак звіт за результатами огляду застосування державної мови посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування, керівниками установ та організацій державної і комунальної форм власності, іншими посадовими особами, які здійснюють інформування громадян на період дії в Україні правового режиму воєнного стану, опублікованому на офіційному вебсайті Уповноваженого із захисту державної мови 13 липня 2022 року засвідчив, що окремі посадовці продовжують порушувати закон про державну мову й у воєнний час [16]. Переважно робочою мовою діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності є українська мова. Проте послугоування недержавною мовою зафіксовано в діяльності деяких керівників військових адміністрацій, посадових осіб місцевих рад, керівників комунальних підприємств. Випадки використання недержавної мови виявлено як у телевізійних ефірах, так і в соціальних мережах.

Огляд проводився Секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови з 1 березня 2022 року по 30 червня 2022 року шляхом вибір-

кового обстеження ефірного мовлення, офіційних сторінок центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій; на таких інтернет-платформах, як Ютуб, Фейсбук, Телеграм, а також через пошук за ключовими запитами із прізвищами керівників органів та їх заступників у мережі Ютуб.

Оскільки з 16 липня 2022 року набув чинності підпункт 1 пункту 7 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яким вносяться зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, використання недержавної мови може мати наслідки

у вигляді адміністративних стягнень, зокрема, попередження і штрафи.

Висновки. Отже, на загальний слід констатувати, що наразі в Україні склалася ситуація, коли наявність низки чинників, зокрема мовного законодавства, суспільних запитів, пов'язаних з національним піднесенням внаслідок протистояння Російській Федерації, зростання патріотизму, небажання використовувати російськомовний контент, сприяють забезпеченню повноцінного функціонування української мови як державної. А за умов належної реалізації чинного мовного законодавства українська мова як державна може виконати свою основну функцію – об'єднувальну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Усенко І. Б. Правовий статус мов у законопроектах Верховної Ради України 2017 року. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : Матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем розвитку та функціонування державної мови. Київ, 30 листопада 2017 року. Ч. 1. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirniki/2017/ukr_mova_30112017.pdf (дата звернення: 22.11.2022).
2. Гінзбург М., Ганжа А. Поліпшення якості нормативних документів – головний чинник зміцнення державного статусу української мови. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. № 503. Львів, 2004. С. 20–23.
3. Демченко Т., Філіпчук І. Українська мова – правові проблеми. *Право України*. 1996. № 7. С. 47–50.
4. Прадід Ю. Ф. Поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній практиці. *У царині лінгвістики і права*. Сімферополь : Еліньо. 2006. С. 159–160.
5. Доценко О. Мовна політика України: погляд зсередини. URL: https://www.researchgate.net/publication/345942795_MOVNA_POLITIKA_UKRAINI_POGLAD_ZSEREDINI (дата звернення: 22.11.2022).
6. Хомрач В. Основні напрями політико-мовної стабілізації в Україні. *Наукові записки*. Випуск 1(63). URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/homrach_osnovni.pdf (дата звернення: 22.11.2022).
7. Мовна політика. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 08.11.2022).
8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
9. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
10. Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 р. № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
11. Рішення Конституційного Суду України від 14.12.1999 р. № 10-рп/99 про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
12. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. (ст. 7). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
13. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
14. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015. № 889-VIII. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist/zakonodavstvo-pro-diyalnis/zakoni-ukraini/72725.html> (дата звернення: 08.11.2022).
15. Про Концепцію державної мовної політики : Указ Президента України від 15.02.2010 р. № 161/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
16. Звіт за результатами огляду застосування державної мови посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування, керівниками установ та організацій державної і комунальної форм власності, іншими посадовими особами, які здійснюють інформування громадян на період дії в Україні правового режиму воєнного стану. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/v-umovakh-voiennoho-stanu-okremi-posadovtsi-prodovzhuiut-porushuvaty-zakon-pro-derzhavnu-movu> (дата звернення: 08.11.2022).
17. В умовах воєнного стану питання належного функціонування державної мови набуває ключового значення. URL: https://galinfo.com.ua/news/v_umovah_voiennoho_stanu_pytannya_nalezhnogo_funktsionuvannya_derzhavnoi_movy_nabuvaie_klyuchovogo_znachennya_383574.html (дата звернення: 08.11.2022).

СТРУКТУРНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ГЛЮТОНЕМ-НАЇДКІВ

STRUCTURAL DIFFERENTIATION OF GLUTONEMS
THAT ARE CONNECTED WITH FOOD

Іщенко І.В.,

orcid.org/0000-0001-6949-0544

аспірантка кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

У статті на матеріалі окремого доробку сучасного жіночого письменства (зокрема прозових творів Л. Денисенко «Сарабанда банди Сари», Г. Вдовиченко «Інші пів'яблука», «Тамдевін. Вовчі історії замку Гербуртів», Г. Пагутяк «Новий рік у Стамбулі», С. Пиркало «Кухня егоїста», Ю. Смал «Теплі історії з корицею», М. Матіос «Кулінарні фіглі», Ж. Куяви «Із медом полин») з'ясовано місце глютонем-наїдків. У відповідних текстах глютонічні найменування посідають особливе місце, бо вони надають творам модерної літератури мовно-естетичної виразності: кожна номема має свій структурно-семантичний і функційно-стилістичний потенціал, оригінальний лінгвокультурний вияв. Прозові тексти сучасних українських письменниць доволі часто насичені лінгвістичними знаками, що передають індивідуально-авторську манеру письма, містять нові, цікаві назви, що привертають увагу читача. Окрім того, глютонемі в українськомовній сучасній жіночій прозі являють собою не лише зразки національної культури, але й репрезентують авторську літературну традицію.

Розглянуто основні підходи до структурної диференціації глютонічної лексики, акцентовано на актуальності вивчення глютонем у межах сучасного прозового доробку: праці науковців демонструють високий ступінь наукового підґрунтя, що стосується розподілу номем за семантичним, функційним та структурним принципами. Наше дослідження висвітлює лише окрему частину розвідки – у ньому зосереджено увагу на структурних типах та морфологічних моделях глютонем-наїдків. Так, скажімо, класифіковано й описано однокомпонентні й багатоконпонентні назви, що, своєю чергою, поділяються на такі групи, як-от: 1) найменування, що мають залежний іменник із прийменником з (*із*) в орудному; 2) найменування, що мають залежний іменник із прийменником з (*із*) у родовому відмінку; 3) найменування, що мають залежний іменник із прийменником на, у (*в*) у місцевому відмінку; 4) найменування, що складаються з відносного прикметника та іменника; 5) найменування, що мають складну поширену структуру.

Результати статті демонструють специфіку структурного членування глютонем-наїдків, якими авторки активно послуговуються в межах окреслених творів, взаємозалежність мотиваційних та якісних ознаках основних компонентів страв (форма, текстура, колір, розмір тощо). У процесі дослідження з'ясовано, що найменування різних типів вирізняються й за способом приготування, що так само впливає на структуру назв.

Ключові слова: глютонема, структурний принцип, однокомпонентні назви, багатоконпонентні назви, жіноча проза.

The article is based on the material of a separate edition of modern women's literature (in particular, the prose works of L. Denysenko «Sarabanda bandy Sary», H. Vdovychenko «Inshi piv'abluka», «Tamdevin. Vovchi istorii zamku Herburtiv», H. Pahutiak «Novyi rik u Stambuli», S. Pyrkalo «Kukhnia ehoista», Yu. Smal «Tepli istorii z korytseiu», M. Matios «Kulinarni figli», Zh. Kuyavi «Iz medom polyn») the place of glutonems that are connected with food has been clarified. In the corresponding texts, glutonems occupy a special place, because they give the works of modern literature linguistic and aesthetic expressiveness: each nomen has its own structural-semantic and functional-stylistic potential, an original linguistic and cultural expression. The prose texts of modern Ukrainian women writers are quite often saturated with linguistic signs that convey the individual author's style of writing, contain new, interesting names that attract the attention of the reader. In addition, glutonems in Ukrainian-language modern women's prose are not only examples of national culture, but also represent the author's literary tradition.

The main approaches to the structural differentiation of glutonic vocabulary are considered, the relevance of the study of glutonems within the framework of modern prose work is emphasized: the works of scientists demonstrate a high degree of scientific basis, which concerns the distribution of nouns according to semantic, functional and structural principles. Our research covers only a separate part of the exploration – it focuses on the structural types and morphological models of glutonem-nodules. For example, single-component and multi-component names are classified and described, which are divided into such groups as: 1) names that have a dependent noun with a preposition with (from) in the instrumental case; 2) nouns having a dependent noun with a preposition with (from) in the genitive case; 3) nouns having a dependent noun with the preposition on, in in the local case; 4) names consisting of a relative adjective and a noun; 5) names with a complex common structure.

The results of the article demonstrate the specificity of the structural division of glutonems, which the authors actively use within the outlined works, the interdependence of motivational and quality features of the main components of dishes (shape, texture, color, size, etc.). In the process of research, it was found out that the names of different types are also distinguished by the method of preparation, which also affects the structure of the names.

Key words: glutonema, structural principle, single-component names, multi-component names, women's prose.

Постановка проблеми. Глютонічна лексика споконвічно посідала вагоме місце в системі лексикону за багатством та розмаїттям структурно-семантичних і граматичних форм. Сьогодні в науковій літературі питання критеріїв поділу глютонічних найменувань є проблемним, оскільки вчені підходять до аналізу відповідного явища з різних позицій. Передовсім це зумовлено популяризацією тих чи тих лінгвістичних тенденцій, які побутували в наукових колах у певний період. Хоч в основу класифікаційних схем глютонічних найменувань і покладено різні критерії, проте не можна залишити поза увагою структурний принцип, який, на нашу думку, є одним із основних, бо уможливує встановлення лінгвістичних закономірностей та специфіки кореляційних відношень між глютонічним корпусом, наявним в аналізованій джерельній базі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні наукові доробки акумулюють доволі різні класифікаційні схеми, які стосуються структурного розподілу найменувань. Так, більшість учених удається до теоретичного осмислення вживання однокомпонентних, двокомпонентних, трикомпонентних та багатокомпонентних структурних типів. Відповідні розвідки апелюють до опису як загальних мовознавчих термінів, що опосередковано стосуються структури глютонічних найменувань (Ю. Осінчук, Д. Козловська, О. Карпенко, Ю. Дідур, Л. Сегін), так і вузькоспеціальних, передовсім пов'язаних із глютонією (О. Остроушко, О. Оскирко, А. Роллер, О. Залужна, З. Козирева).

Одним із яскравих джерел, що репрезентує багатство структурних типів глютоном, є сучасна письменницька практика, яка являє собою ресурс оновлення глютонічного корпусу української мови. З огляду на те, що запропонована стаття не претендує на статус фундаментального дослідження, вона акцентуватиме лише на окремих моментах, а саме – ґрунтуватиметься на структурному описі глютоном-наїдків, наявних у текстах сучасної української жіночої прози.

Мета статті полягає у висвітленні структурних типів глютонічної лексики (зокрема глютоном-наїдків), наявних у межах прозових творів сучасних українських письменниць.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі побутують певні відмінності в трактуванні глютонічних найменувань крізь призму структурного принципу. Так, скажімо, О. Остроушко диференціює глютонічні назви на дві великі групи – прості (однослівні) та складні (кількакомпонентні) найменування, що являють

собою здебільшого двокомпонентні словосполучення [1, с. 404]. З. Козирева класифікує лише багатокомпонентні найменування, називає їх одним загальним терміном «складна описова конструкція», яка, власне, передбачає подальший розподіл за різними морфологічними моделями [2, с. 53]. Зауважимо, що доволі часто відповідний поділ є умовним, адже безпосередньо залежить від аналізованого фактичного матеріалу, його кількісних та якісних характеристик. За основу класифікацій здебільшого взято певні мотивувальні ознаки, які є знаковими для окремої глютонічної назви. Зокрема, мова йде про спільний продукт, якість, форму, вигляд, смак, спосіб приготування та призначення / використання страви чи сировини. Названий принцип констатує й те, що номени належать до системи складної парадигми, яка на основі взаємодії окремих диференційних ознак утворює низку мікропарадигм.

Нам імпонує розподіл глютоном у варіації структурного членування назв за О. Остроушко, проте для того, аби більш точно класифікувати фактичний матеріал, вважаємо за потрібне всі глютонічні найменування, що стосуються страв, розподілити на однокомпонентні (ті, що складаються тільки з однієї лексичної одиниці) та багатокомпонентні (складаються з двох і більше лексичних одиниць). Наявний фактичний матеріал демонструє розмаїття як іншомовних, так і власне українських глютонічних найменувань, виражених однією лексемою іменникового походження: *бублик, мюслі, дерун, пончик, пампух, крендель, галета, тарталетка, бісквіт, марципан, чебурек, гуляш* і т. ін.

Продуктивність окреслених назв очевидна, проте такі найменування часто утворюють глютоніми із багатокомпонентною структурою, кількісна репрезентація яких представлена більшою мірою, оскільки відповідна тенденція уможливує активні парадигматичні зв'язки в межах кількох творів. Звідси, відповідно, варто акцентувати на варіативності багатокомпонентних структур глютоном-наїдків:

- 1) найменування, що мають залежний іменник із прийменником *з (із)* в орудному;
- 2) найменування, що мають залежний іменник із прийменником *з (із)* у родовому відмінку;
- 3) найменування, що мають залежний іменник із прийменником *на, у (в)* у місцевому відмінку;
- 4) найменування, що складаються з відносного прикметника та іменника;
- 5) найменування, що мають складну поширену структуру.

До назв, що мають залежний іменник із прийменником *з (із)* в орудному відмінку уналежно-

емо такі, як-от: *пиріжки з печінкою / з грушами, омлет з шинкою, сирничок з родзинкою; млинці із сиром, булочка з повидлом, свинина з картоплею, паста з морепродуктами, пиріг із нототенією, рогалики з висівками, омлет з грибами / кропом / анчоусами та ін.* Структура окреслених глутонем увиразнюється додатковим залежним іменниковим компонентом, який являє собою здебільшого збірне поняття, демонструє не тільки інгредієнт, або ж начинку, які є ключовими складниками у приготуванні тієї чи тієї страви, але й ілюструє винятковість, унікальність їжі.

Наступна група хоч і засвідчує схожість поширювальних компонентів, їхнього семантичного значення, проте вирізняється передовсім граматичними модифікаціями. Так, на сторінках жіночої прози фіксуємо назви, що мають залежний іменник із прийменником з (*із*) у родовому відмінку: *котлети з свинини, брикет з фуагра, бануш із бринзов, джем з лимоннику, ікра з баклажанів, бульйон із птиці, суп з фрикадельок, біск із омара, пудинг із кропиви.* Контекст подекуди демонструє й порушення норм української мови, зокрема законів милозвучності, що зумовлено, імовірно, індивідуально-авторським стилем написання: *А дядя Тарас теж постійно пив каву, коньяк, їв котлети з свинини та баранячі ноги натиссерце...* [3]; *Ти не забула, що ми завтра варимо джем з лимоннику?* [4] та ін.

Менш продуктивною, ніж попередні, але так само значущою групою є найменування, що мають залежний іменник із прийменником *на*, у (*в*), у місцевому відмінку: *хліб на дровах, арахіс у цукрі, геркулес на воді, морепродукти на грилі, яблука в клярі, сосиски в тісті.* У відповідних глутонічних фрагментах наявні супровідні компоненти, які ретранслюють інформацію про особливості приготування страви, специфіку кухонного приладдя, використовованого у процесі тієї чи тієї обробки, додаткових або основних інгредієнтів. Напр.: *Тепер на противагу тому несправжньому хлібу в нас почали пекти хліб на дровах, і я намагаюсь його купувати* [5].

На окрему увагу заслуговують назви, що мають складну поширену структуру. У прозових творах відповідні глутонемі привертають увагу читача не тільки великими за обсягом елементами, які іноді складно сприймаються зорозво, але й цікавим поєднанням продуктів, обраних для приготування певної страви. Структуру таких найменувань, скажімо, можна порівняти з міні-рецептами, адже на основні розширеного значення черпаємо інформацію про головні та другорядні інгредієнти, способи обробки про-

дуктів, їхні варіанти приготування і т. ін.: *філе ягняти у м'ятному желе, стейк лосося на грилі під соусом з горобини, малинове парфе з живицею (смолою дерева), морквяний пиріг з білим та чорним шоколадом, сирні пироги з шоколадною поливкою і полуницями, смажене з сіллю на бляшаній бритванці соняшникове насіння.* Такі назви демонструють нагромадження поширювальних компонентів, які, своєю чергою, конкретизують рецептуру страви, уточнюють її елементи.

Зазначимо, що прозове мовлення сучасної української жіночої прози маніфестує й безліч інших багатокомпонентних конструкцій різного складу, як-от: *кропивний борщ із грибами, пиріг із грушево-горіховою начинкою, медовий торт з мигдальними горішками, кропивні кнедлики з копченим м'ясом, вершковий суп з креветками клем-чаудер та ін.* Не менш знаковими є й іменниково-прислівникові словосполучення, у яких додатковий елемент ретранслює довідкову інформацію не тільки про певну своєрідність приготування страви, але й про її територіальне походження, місцевість: *соус по-новоорлеанськи, ребра по-південноамериканськи, макарони по-флотськи, жаб'ячі ноги по-луїзіанськи / по-парижськи.* Напр.: *Запивати ребра по-південноамериканськи треба крижаною кока-колою зі скляної пляшки або крижаним пивом – українським* [6].

Деся-не-деся глутонемі набувають метафоричності, а їхні структурні елементи інтертекстуально відсилають реципієнта до попередньо відомих образів. Часто у відповідних номемах натрапляємо на іменниково-іменникові конструкції, поєднані субстантивно-апозитивними відношеннями: *шоколадки-бедрики, тістечка-пальчики, торт-курінь, торт-дамські пальчики, торт-мурашник, яйця-вічка.* Здебільшого постпозитивний компонент у найменуваннях такого типу відтворює семантичне перенесення за подібністю форми кулінарного витвору мистецтва: *Коханій дістав крихітну коробочку шоколадок-бедриків* [7, с. 48]; *Шоколадне сім'ячко обсіло липку медову диню, і виник новий різновид чи то цукерок, чи то тістечок – чудернацькі шишки-катуляшки, досконалий тандем взаємодоповнюючих смаків* [8].

Тексти сучасної української жіночої прози містять назви-прикладки антропонімічного походження, у яких закодована інформація про ту чи ту історичну особу, на честь якої, власне, і поіменовано страву: *торт «Пішінгер», салат «Цезар», соус бешамель.* Так, *торт «Пішінгер»* отримав своє ім'я завдяки австрійському кондитеру – автору відповідного виробу – Оскару

Пішингеру, салат «Цезар» – названий не на честь Юлія Цезаря (як заведено вважати), а на честь повара італійського походження Цезарія Кардіні, соус бешамель – це найменування-присвята гофмейстеру при дворі Людовіка XIV Луї де Бешамелю.

Поодинокі натрапляємо на глютонами-наїдки, що являють собою складну багатокомпонентну структуру, поширювальні складники якої прямо чи опосередковано містять вказівку на авторство, автентичність рецепта: «*зупа від Рози*», *мариноване овочево асорті від Киячки*, *салат квашені зелені помідори від Клави*, *паштет Катерини*, *перекладанці*, *спечені Богдановою мамою*, *рум'яні та пахучі бабусині картопляні лінивіці з печі* та ін. У контексті такі назви створюють своєрідний колорит, увиразнюють особистісні якості персонажів. Напр.: *Отже, салат квашені зелені помідори від Клави – це на один головний біль менше, коли взимку треба швиденько нагодувати або ж домашніх, або ж сторонських татар* [9]; *І жодна страва не смакує їй так, як рум'яні та пахучі бабусині картопляні лінивіці з печі* [10].

Структурний аналіз глютонічних найменувань уможливує висновок: глютонами-наїдки в текстах сучасної української жіночої прози фактично є інструментами реалізації образів, ціннісних систем через відносно компактну мовленнєву форму – письменниці доволі продуктивно вживають як однокомпонентні, так і багатокомпонентні назви, які на основі тих чи тих мотивувальних

ознак за формою вираження маніфестують різноманітні морфологічні моделі.

Висновки. Отже, сучасна українська література – це цінне джерело для студіювання глютонічних назв не лише з позиції семантичної, функційно-стилістичної диференціації, але й структурної. Це пов'язано з тим, що у прозових творах письменниці вдаються до різноаспектного зображення епізодів із описами їжі та напоїв, бенкетів, трапез, застіль та ін. Досліджувані тексти вирізняються активним використанням глютоном-наїдків, які можна згрупувати за певними структурними моделями.

Специфіка розподілу номем на групи ґрунтована передовсім на мотиваційних та якісних ознаках основних компонентів страв, як-от: форма, текстура, колір, розмір тощо. Найменування різних типів вирізняються й за способом приготування, що так само впливає на структуру: здебільшого глютонічні найменування мають поширювальні компоненти, які являють собою так звану ущільнену форму кулінарного рецепта. Окрім того, глютонами класифіковано на основі типових морфологічних елементів, що безпосередньо ілюструють лінгвістичні особливості назв страв. Утім, опис матеріалу за структурним принципом унеможливує комплексний підхід до аналізу глютоном-наїдків, наявних у текстах сучасної жіночої прози, засвідчує розробку окремих моментів, а тому – сприяє ґрунтовному, комплексному й усебічному дослідженню в перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Остроушко О. А. Структурні типи назв страв у «Практичній кухні» Ольги Франко. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2017. Вип. 16. С. 399–412.
2. Козирева З. Г. Українська когнітосфера «їжа» як предмет лінгвістичного дослідження. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного ун-ту. Філологія. Педагогіка. Психологія* : зб. наук. праць. 2014. Вип. 29. С. 48–55.
3. Денисенко Л. Сарабанда банди Сари. Київ : Нора-друк, 2008. 240 с. URL: https://www.e-reading.club/bookreader.php/1024973/Denisenko_-_Sarabanda_bandi_Sari.html
4. Вдовиченко Г. Інші пів'яблука. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. 256 с. URL: https://www.e-reading.club/bookreader.php/1034606/Vdovichenko_-_Inshi_piv%92yabluka.html
5. Пагутяк Г. Новий рік у Стамбулі. Львів : Піраміда, 2015, 84 с. URL : https://www.e-reading.club/bookreader.php/1050273/Pagutyak_-_Noviy_rik_u_Stambuli.html
6. Пиркало С. Кухня героїста. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Pyrkalo_Svitlana/Kukhnia_Ehoista_zb/
7. Смаль Ю. Теплі історії з корицею. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2014. 148 с.
8. Вдовиченко Г. Тамдевін. Вовчі історії замку Гербуртів. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. 224 с. URL: https://www.e-reading.club/bookreader.php/1041109/Vdovichenko__Tamdevin._Vovchi_istorii_zamku_Gerburtiv_%28zbirka%29.html
9. Матіос М. Кулінарні фірлі. URL : https://www.e-reading.club/bookreader.php/1023298/Matios_-_Kulinarni_figli.html
10. Куява Ж. Із медом полин. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. 272 с. URL: https://www.e-reading.club/bookreader.php/1034598/Kuyava_-_Iz_medom_polin.html

ЛІНГВАЛЬНІ ВИЯВИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ СУРЯДНИХ СЛОВСПОЛУЧЕННЯХ

LINGUAL MANIFESTATION OF THE UKRAINIAN MENTALITY IN PHRASEOLOGIZED CO-ORDINATE PHRAEES

Комлик Н.Ю.,

orcid.org/0000-0002-3083-8328

аспірант кафедри української мови

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Стаття присвячена дослідженню особливостей формально-граматичної організації та семантичного наповнення сурядних словосполучень, які трансформувалися у фразеологічні одиниці. У пропонованій студії окреслено такі диференційні ознаки розгляданих синтаксем: взаємодетермінованість компонентів, нечленованість, відтворюваність у процесі комунікації, невмотивованість загального значення семантикою кожного окремого конститuenta, неможливість розширення ряду новими компонентами. З'ясовано запроєктованість фразеологізованих сурядних словосполучень на розкриття особливостей української ментальності. Наголошено, що ментальність та мова перебувають у тісних взаємодетермінувальних відношеннях. Ментальність експлікована через концепти як найзагальніші, максимально абстраговані, але конкретно представлені в мовній свідомості «ідеї» «культурного предмета» в сукупності всіх валентних зв'язків із національно-культурною маркованістю. У концепті міститься інтралінгвальна й екстралінгвальна інформація. Виявлено такі репрезентовані сурядними словосполученнями основні позитивно й негативно конотовані риси національного характеру: витривалість, ризикованість, винахідливість, миролюбство, незламність, легковажність, простакуватість, ледачість тощо. Проаналізовано реалізацію традиційних українських концептів (назви релігійних понять, свят, їжі) на рівні фразеологізованих сурядних словосполучень. Ці концепти на рівні сталого виразу втратили своє первинне значення і часто фігурують для презентації зовсім не пов'язаних із ними понять. Доведено, що сурядний зв'язок попри зовні просту формально-граматичну організацію, має потенціал для репрезентації глибинних вторинних значень, які накладаються на безпосереднє значеннєве тло сурядних словосполучень. Унікальність сурядного зв'язку в тому, що з його допомогою можуть набувати семантичної значущості навіть службові слова. Здійснена студія засвідчила значний потенціал розглянутих синтаксем у генеруванні образності як невід'ємної риси живого спілкування.

Ключові слова: ментальність, національна самобутність, сурядне словосполучення, фразеологізм, сурядний сполучник, семантичне наповнення.

The article is devoted to the study of the features of the formal-grammatical organization and semantic content of co-ordinate phrases that have been transformed into phraseological units. The author outlines the following differential features of these syntaxes: interdeterminacy of components, indivisibility, reproducibility in the process of communication, lack of motivation of the general meaning by the semantics of each separate constituent, impossibility of expanding the series with new components. These syntactic units were studied through the prism of their semantic content and the possibility of representing the national features of Ukrainians. Attention was drawn to the lack of a clear definition of the concept of mentality. In the opinion of the author, mentality should be considered as a deep and relatively stable set of the most characteristic common features of the collective and individual consciousness of Ukrainians, which determine the national character, traditions, social psychology, developed cultural and spiritual values and own image of the world. It is emphasized that the Ukrainian mentality was formed over the centuries in very difficult conditions. However, the events of the second half of the 19th – the first third of the 20th century, when Ukraine began to establish itself as an independent state on the international arena, played a special role in the formation of the mental image of Ukrainians. The author has researched those "frozen" co-ordinate phrases, in the meaning of which various aspects of the Ukrainian mentality are hidden. The following main national traits have been identified, which are explained through these phrases: endurance, risk-taking, ingenuity, peacefulness, indomitability, frivolity, procrastination, laziness, etc. The author concluded that coordinate phrases have a powerful potential in creating imagery. Phraseologized co-ordinate phrases are a decoration of live communication.

Key words: mentality, national identity, co-ordinate phrase, phraseology, coordinating conjunction, semantic content

Постановка проблеми. Мова як своєрідний генетичний код нації акумулює в собі досвід її поколінь. Вона репрезентує духовну культуру, особливості світосприйняття народу, тобто є виразником його ментальності, під якою розуміють «сприйняття і тлумачення світу в системі духовного життя народу, нації, соціальних суб'єктів» [2]. Національна мова покликана виконувати такі важливі для народу функції, як: етнотвірна

(мова є головною етнодиференційною рисою), націєтвірна (найвагомішою є об'єднувальна роль літературного стандарту, національний характер літературної мови), ідентифікувальна (має здатність до транслювання відчуття спільності з попередниками й нащадками), культуруносна (розкриває сутність мови в системі культурних цінностей) [11, с. 42]. Із утвердженням антропоцентризму в мовознавчих студіях посилюється інте-

рес до вивчення прояву національної свідомості й характеру в мовних одиницях різних рівнів. Доведено, що ментальні риси народу актуалізуються в найбільш важливих і значущих культурних одиницях мови – концептах, що відображають склад розуму й душу народу. Багатством національно забарвлених конотацій вирізняються фразеологічні одиниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження відображення мовою мисленневих структур, притаманних певному етносу, бере початок від В. фон Гумбольда й О. Потебні. Так, німецький лінгвіст зауважував, що «мова тісно переплетена з духовним розвитком людства і супроводжує його на кожному етапі локального прогресу, відбиваючи у собі кожну стадію культури», «мова завжди втілює у собі своєрідність усього народу» [3, с. 349]. Різні аспекти сталих фразеологічних одиниць висвітлено в працях М. Ковшова, Б. Ларіна, Н. Моїсєєвої, В. Мокієнка, В. Ужченка, О. Селіванової та ін. З другої половини ХХ століття антропоцентризм стає домінуючим у вивченні фразеологізмів, відтак мовознавці не лише висвітлюють історико-етимологічну інформацію, а й намагаються розкрити загальнокультурне тло фраземіки, проаналізувати участь її елементів у репрезентації самотутньої національної ментальності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість досліджень апелюють до семантичного рівня фразеологізмів, залишаючи поза увагою закономірності синтаксичної організації означених одиниць. Фразеологічний словник української мови за редакцією В. Білоноженка фіксує значну кількість фразем, які на формально-граматичному рівні корелюють із сурядними словосполученнями. Однак у сучасній лінгвістичній науці не представлено ґрунтовних досліджень вияву концептуальних рис української ментальності крізь призму сурядного синтаксичного зв'язку, що функціонує між компонентами фразеологічних одиниць.

Мета статті. Головною метою пропонованої роботи є аналіз репрезентативних можливостей тих фразеологічних одиниць, які за своєю будовою є застиглими формами сурядних словосполучень, дослідження особливостей формальної організації розглянутих структур та їхньої запроектованості на відображення ментальності українців.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що поняття «ментальність» є міждисциплінарним, а тому позбавлене єдиного уніфікованого тлумачення. Автори колективної праці «Ментальний вимір української цивілізації»

трактують цю категорію як «глибинну й відносно усталену сукупність найхарактерніших спільних рис колективної та індивідуальної свідомості українців, що визначають національний характер, традиції, суспільну психологію, вироблені культурно-духовні цінності та власний образ світу» [6, с. 8]. Фахівці часто виокремлюють три основні її складники: емоційний (колективні психічні стани, переживання), вербальний (знання про об'єкти, явища та ситуації життєдіяльності), поведінковий (є імпульсом актуалізації ціннісних орієнтацій етносу, виявляє особливості його життєдіяльності [1, с. 61]). Ментальність – своєрідний код нації, репрезентований найрізноманітнішими лінгвальними засобами – від фонем до тексту. На думку О. Потебні, саме в мові кодуються глибинні пласти національної самосвідомості, і культурна спадкоємність між поколіннями можлива лише через мову. Формування української національної ментальності тривало десятиліттями під впливом суспільно-політичних, соціальних та культурних чинників. Однак особливу роль у становленні ментального образу українця, як уважають науковці, відіграли події другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття, коли Україна почала утверджуватися як незалежна держава на міжнародній арені [8, с. 162]. Попри негативні умови (колоніальні, шовіністичні, імперські та українофобські) розвитку, українське суспільство розвинуло такі риси національного характеру, як: любов до рідної землі, прагнення до незалежності, гостинність, ошадливість, працьовитість, гуманність, високий рівень статевої моралі, любов до дітей, прагнення культурного розвитку, шана до предків, повага до матері, гумористичність, волелюбність, щирість, миролюбність тощо. Мова ж як невід'ємний складник культури є засобом віддзеркалення різних аспектів ментальності. Людська діяльність є тією цариною, яка забезпечує тісний взаємозв'язок ментальності й мови. Лінгвокультурологи й етнолінгвісти стверджують, що першість у формуванні індивідуальних ментальних рис варто віддавати мові, адже саме в ній закладено картину світу, тобто сукупність історично сформованих колективних уявлень про довкілля й роль мовної особистості в ньому. Певний лінгвальний засіб є «кодом, який сигналізує своєю структурою та змістом про свідомість людини, рівень її життєвої та мовної компетенції, ставлення до світу» [7]. Ментальність експлікується в мові через концептосферу. Кожен концепт є своєрідним згустком культурного середовища у свідомості людини й виконує функцію посередника між словом і дійсністю. Н. Данилюк

наголошує, що концепт – це «фрагмент знання – ментальний образ, превербальне утворення, яке частково вербалізується і виражається у мові. У концепті міститься інтралінгвальна й екстралінгвальна інформація, тобто „знання про мову й знання у мові”» [4, с. 292]. До диференційних ознак концепту належать: 1) поняттєві складники; 2) образні складники; 3) ціннісні складники; 4) дискурсивна зумовленість і мотивованість; 5) статичність; 6) динамічність; 7) варіативність; 8) інваріантність; 9) тематичне закріплення; 10) регулятивність; 11) значущість; 12) національно-культурне навантаження [5, с. 44].

Серед мовних одиниць – екплікаторів національної самобутності вирізняються фразеологізми, які є не лише окрасою мови, а й важливими засобами пізнання національного характеру й виразниками української концептосфери. На думку В. Ужченка, фраземи є специфічними мовними формулами, картинами світу із закодованою інформацією про минуле, про наших предків, їхній спосіб сприйняття світу та оцінку всього суцього; вони акумулюють культурні потенції народу, тільки йому притаманним способом маніфестують дух і неповторність ментальності нації [9, с. 6]. Українці свою життєву позицію, ціннісні й світоглядні орієнтири сфокусували в численних фразеологізмах.

З-поміж досліджуваних фразем – ментальних репрезентантів національного характеру, привертають увагу одиниці на зразок *був та загув; вірою і правдою; пан або пропав; ні вашим, ні нашим* тощо. Вони утворилися шляхом «застигання» вільних сурядних словосполучень. Припускаємо, що цей процес був тривалим, оскільки для означених синтаксичних одиниць характерний найвищий рівень незалежності між компонентами. Їхня формально-граматична організація мінімізує шанси на появу семантико-синтаксичної нечленованості словосполучення. Проте екстралінгвальні чинники стимулюють протилежну тенденцію. Такі сталі словосполучення набули низки специфічних ознак. По-перше, якщо у вільних сурядних словосполученнях компоненти є відносно рівноправними й незалежними, що дає змогу потенційно додавати нові конституенти для розширення ряду, то у фразеологізованих спостерігаємо семантичну взаємодетермінованість. Наприклад, словосполучення *ні жарене, ні парене* можна розширити новими словами: *ні жарене, ні парене, ні печене, ні сушене*, однак образне значення втрачається. Тому другою істотною ознакою сталих сурядних словосполучень є їхня відтворюваність, а не утворюваність, як

у звичайних словосполученнях. Вони існують як готові нечленовані одиниці у свідомості мовця. По-третє, для таких синтаксем неприпустимою є перестановка компонентів, інакше втрачається їхній смисл. По-четверте, за будовою фразеологізовані сурядні словосполучення є здебільшого двокомпонентними одиницями із єднальними та розділовими сполучниками в ролі засобів конекції між ними. Серед них є і такі, що утворені поєднанням службових слів: а) прийменників: *за і проти, від і до*; б) часток: *мабуть та нехай*; та вигуків: *ні бе, ні ме; ні тпру, ні ну*. По-п'яте, під час комунікації ці образні одиниці замінюють якесь слово чи словосполучення і виконують функцію одного члена речення. Якщо у вільному сурядному словосполученні кожен компонент бере участь у формуванні ряду однорідних членів речення, то у фразеологізованому вони втрачають самостійну функцію, утворюючи єдину смислову одиницю аналітичної будови, стають репрезентантами певного концепту.

Попри просту формальну організацію подібні фразеологізми запроєктовані на відображення різних граней національного характеру українців. Аналіз цих одиниць засвідчує трансформацію первинного значення компонентів для відображення неоднорідних за семантикою аспектів національної ментальності. Значний відсоток таких фразем запроєктований на представлення позитивних якостей українців, з-поміж яких вирізняємо такі:

1) витривалість і наполегливість: *не знаючи сну й відпочинку; днювати й ночувати; не давати ногам та рукам спочинку*;

2) схильність до ризику: *або пан, або пропав; на свій страх і ризик; не на життя, а на смерть*;

3) спритність і винахідливість: *і риби наловити, і ніг не змочити; бути вдома й замужем*;

4) миролюбство, схильність до знаходження компромісу: *і нашим, і вашим; і вовки ситі, і кози цілі*;

5) уміння долати перешкоди: *пройти і Крим, і Рим, і мідні труби; пройти крізь вогонь і воду; пройти крізь сито й решето*;

6) незламність духу: *вставати з попелу і руїн*.

Фразеологізовані сурядні словосполучення функціують активно в українській мові й для розкриття негативних поведінкових рис:

1) легковажність: *в одне вухо влізти, а в друге вилізти*;

2) простакуватість і невизначеність: *ні пава, ні тава; ні жарене, ні парене; ні пес, ні баран; ні риба, ні м'ясо*;

3) ледачість: *ні грач, ні помагач*.

Окрему групу становлять фраземи, які апелюють до совісті та мають повчальний характер, як от: *ні стида, ні сорому*.

Українці здавна цінували розум і гостро засуджували неучтво. Про тямущу, вправну людину знаходимо оригінальний фразеологізм *і швець, і жнець, і на дуду грець*. А от про безглуздість прийнято говорити *ані верша, ані ворітниця*.

Виявлено специфічні одиниці, які експлікують притаманну українцям манеру лайки: *бий тебе лиха та нещаслива година; цур тобі, пек тобі; побий тебе хрест та свята сила; щоб тебе понесло по нетрях та по болотах; бодай він не знав ні дна, ні покришки*. Є зразки фразеологічних сурядних словосполучень, які слугують формулою привітань та побажань: *з роси та з води*.

Для опису зовнішності людини узвичаєними є одиниці, які можна диференціювати на дві групи:

а) для розкриття привабливості й краси: *хоч малюй, хоч цілуй; як молоко та кров*;

б) для зображення відсутності краси: *ні з плечей, ні з очей; ні з лиця, ні з росту*.

Через те, що Україна довгий час була під ярмом поневолення інших держав, в українців сформувалося специфічне відчуття страху за життя, невпевненості в завтрашньому дні, що ілюструє фраза *ні в дві, ні в п'ять*.

Відбилися у фразеологізованих сурядних словосполученнях й назви національних елементів побуту та їжі. Так, концепт «мед» часто має антонімічні трансформації у творенні образного значення: *з медом та з маком* означає «облесливо, нещиро», а фразеологізм *медові та молочні ріки* використовують для того, щоб сказати про надзвичайний статок.

Регулярними компонентами фразеологічних одиниць є назви народних свят: *прибрався як пастух у Петрівку; живе як жид у Спасівку; жити лишилося від куті до Різдва* тощо. Своєрідну асоціацію із віком втілює сталий вислів із сурядним зв'язком між компонентами *не до Петра, а до Різдва*, який означає «бути немолодим, похилого віку». Така семантика зумовлена, ймовірно, довгим проміжком часу між літнім і зимовим святом.

Невід'ємною частиною життя українців є релігія. До того ж віра завжди була не віддаленою від людей, а «приземленою», органічно вкрапленою в побут: з молитвами споживали їжу, вирушали на поле чи в похід; зверталися до Бога і в radoщах, і в горі. У фразеологічному словнику зафіксовано сурядні сталі словосполучення, які репрезентують використання концептів віри й релігії в потрактуванні буденних явищ: *Ні до Бога, ні до людей; ні Богу свічка, ні чорту кочерга; жити та Бога хвалити; цар і Бог*.

Однією із негативно конотованих рис української ментальності є принцип «якось то воно буде», який свого часу Остап Вишня висміяв у гуморесці «Чухраїнці». З одного боку, названа сентенція передає тенденцію до відсутності старання й заповзятості, а з іншого – саме така життєва позиція допомогла українцям вижити й витерпіти багато бід та негараздів. Серед сурядних сталих словосполучень є чимало зразків, які репрезентують розглянутий постулат: *і так і перетак; і так, і сяк; так чи інакше; хоч так, хоч так; не тепер, то в четвер*.

Висновки. Трансформація сурядних вільних словосполучень у фразеологічні одиниці засвідчує їхній значний потенціал у генеруванні образності. Варто зауважити, що ці одиниці належать не до пасивного словника, а є неодмінним елементом розмовного стилю. Часто можна почути фразеологізми на зразок *ні сіло, ні впало; або пан, або пропав; вірою й правдою* тощо. Для таких одиниць з їхньою елементарною будовою характерне багате семантичне наповнення. Унікальність сурядного зв'язку в тому, що з його допомогою можуть набувати семантичної значущості навіть службові та вигуківі слова. Значна кількість «застиглих» сурядних словосполучень репрезентує особливий і самобутній характер української ментальності. Щодо концептосфери спостерігаємо двовекторну тенденцію: з одного боку, такі синтаксеми мають у своєму складі назви визначальних для українського етносу ментальних доміант, а з іншого боку – компонентний склад сурядних фразеологізованих словосполучень запроєктований на розкриття націєцентричних концептів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Власевич Т. Ментальність як вихідний вимір народного світобачення. *Вісник Львівського університету. Серія : філософсько-політологічні студії*. 2011. Вип. 1. С. 56–65.
2. Грабовська І. М., Грабовський С. І. Ментальність. *Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2018. Т. 20. URL : <https://esu.com.ua/article-66534> (дата перегляду : 23.01.2023).*
3. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. М., 1985. 448 с.

4. Данилюк Н. О. Концепт «Україна» в мові української народної пісні. *Науковий вісник. Філологія*. 2006. № 7. С. 292–297.
5. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : Монографія. Вид. 3-тє, виправл. і доп. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.
6. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Ментальний вимір української цивілізації. Київ : Генеза, 2017. 560 с.
7. Корольова Н. О. Мова як засіб відображення національної ментальності. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2017. № 3(52). С. 36–41.
8. Семергей Н. В. Трансформація традиційної ментальності українців у другій половині XIX – першій третині XX ст.: новітня історіографія. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Історичні науки*. 2019. Том 30 (69), № 4. С. 161–166.
9. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : посібник. М-во освіти і науки України, Луган. Нац. Пед. Ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ : Альма-матер, 2005. 399 с.
10. Фразеологічний словник української мови. / Уклад. В. М. Білоноженка та ін. К. : Наук. думка, 1999. 984 с.
11. Шарманова Н. М. Етнолінгвістика: навчальний посібник для студентів факультету української філології. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2015. 192 с.

УДК 811.161.2'373.611

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.12>

МОРФЕМНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ ОЦІННИХ АПЕЛЯТИВІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ У РОМАНІ ЮРІЯ ВИННИЧУКА «АПТЕКАР»

MORPHEMIC METHODS OF WORD FORMATION OF EVALUATIVE APPEALS FOR DESIGNATION OF PERSONS IN YURIY VINNYCHUK'S NOVEL "APOTHECARY"

Корольова В.В.,

orcid.org/0000-0002-7482-0517

доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри української мови

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті досліджено використані в романі Юрія Винничука «Аптекарь» оцінні найменування осіб, утворені морфемним способом. Проаналізовано структурні типи похідних оцінних дериватів та причини виникнення оцінності. Оцінну семантику найменувань осіб пов'язуємо передусім з особливостями суфіксів, що утворюють аугментативи та демінутиви. Семантику емоційно-оцінних суфіксів, позбавлених параметричної ознаки, пояснюємо семантичним типом твірної основи й контекстом, що актуалізує емоційну сему в полісемантичному морфі. Похідні назви осіб з негативною оцінністю визначено як засоби категоризації непередикатної семантико-синтаксичної функції суб'єкта стану, що характеризує осіб за їх зовнішніми або внутрішніми ознаками та наявністю негативного оцінного значення. Проілюстровано розмежування параметрично-оцінних та емоційно-оцінних суфіксів в оцінних апелятивах, доведено ширшу семантичну валентність мейоративних суфіксів порівняно з пейоративними. Демінутивно-мейоративні суфікси в похідних назвах осіб вносять у семантику слова певний ступінь суб'єктивної оцінки, а сема «зменшеність» перебуває на периферії значення або відсутня загалом.

Схарактеризовано складання як продуктивний спосіб творення аксіологічних найменувань осіб з яскравою репрезентацією оцінної семантики, подано класифікацію оцінних композитів-назв осіб за характером мотивації. Виникнення оцінності в дериватах, що утворилися за допомогою композиції, пояснено аксіологічним знаком у семантиці одного з компонентів, що складають композит, або компресією фразеологічних одиниць. Особливістю досліджуваного роману визначено активне залучення похідних оцінних найменувань осіб до нагромадження однорідних рядів, що сприяє відтворенню художнього тексту в кліповому режимі. Зроблено висновок про відсутність у романі Юрія Винничука «Аптекарь» індивідуально-авторських рис й оказіональних дериватів серед оцінних назв осіб, творення яких оприявлює всі сучасні тенденції українського словотворення.

Ключові слова: оцінний дериват, афіксальне словотворення, композит, юкстапозит, оцінність.

The article examines the appraisal names of personages, formed by the morphemic method, used in the novel «Apothecary» by Yuriy Vynnychuk. The structural types of derived appraisal derivatives and the causes of appraisal are analyzed. We connect the appraisal semantics of personages' names primarily with the features of suffixes that form augmentatives and diminutives. Derived personages' names with a negative appraisal are defined as means of categorization of the non-predicated semantic-syntactic function of the subject of the state, which characterizes the personages according

to their external or internal features and the presence of a negative appraisal value. The distinction between parametric-appraisal and emotional-appraisal suffixes in appraisal appellants is illustrated, the broader semantic valence of meiorative suffixes compared to peiorative ones is proved. Diminutive-meiorative suffixes in the derived personages' names contribute a certain degree of subjective appraisal into the semantics of the word, and this «diminution» is on the periphery of the meaning or is absent altogether.

The addition is characterized as a productive way of creating axiological naming of personages with a clear representation of the estimated semantics. The origin of appraisal in derivatives, which was hidden behind the additional composition, is explained by the axiological sign of the semantics of one of the components that make up the composite, or by the compression of phraseological units.

It is concluded that there are no individual-author features and occasional derivatives in the novel by Yurii Vynnychuk «The Apothecary» among the estimable names of persons whose creation manifests all modern trends of Ukrainian word formation.

Key words: appraisal derivative, affixal word formation, composite, juxtaposition, appraisal.

Постановка проблеми. Для вияву найтонших людських почуттів та оцінок українська мова має багату систему словотвірних засобів, що постають формальними показниками експресивності. Похідні основи морфологічно мотивованих експресивів семантично ширші, ніж твірні, оскільки вони збагачені оцінними семами за збереження денотативних і первинних експресивних. Вивченню експресивного словотвору української мови присвячені праці Н. Бойко, К. Городенської, І. Ковалика, Л. Родніної, Г. Сагач та інших мовознавців. Питання словотвірних способів вираження категорії оцінки торкалися у своїх дослідженнях Т. Вільчинська, Л. Летюча, Л. Шутак, при цьому основну увагу науковців було зосереджено на аналізі оцінних суфіксів, на характеристиці їхньої продуктивності.

Актуальність пропонованої наукової розвідки, що відповідає важливим антропоцентричним тенденціям сучасного мовознавства, визначено потребою докладного лінгвістичного дослідження словотвірних характеристик іменників-назв осіб як засобів реалізації категорії оцінки, визначення ідіостилістичних особливостей їхнього творення й уживання. Доцільним є аналіз специфіки оцінних найменувань осіб на матеріалі художніх творів окремих авторів, зокрема Юрія Винничука, що дасть змогу простежити кореляцію загальномовних тенденцій творення цих назв й індивідуально-авторських стильових особливостей певного художнього твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку І. Ковалика, дериваційна категорія назв осіб в українській мові належить до найбагатших щодо структурно-мотиваційних характеристик і багатогранності ономазіологічних типів [8, с. 26]. Вторинні номінації осіб з оцінним значенням привертають увагу дослідників своєю варіативністю та оригінальністю. Ця група лексики відбиває емоційний стан мовця, ставлення до об'єкта мовлення, характеризує його за певною ознакою чи характеристикою, а також може бути засобом впливу на нього.

У лінгвістичних працях останніх років аналіз оцінних найменувань осіб відбувався за різноманітними параметрами, зупинімося на найосновніших. Актуальним є дослідження словотвірних особливостей утворення фемінітивів, зокрема й оцінних, ужитих у різних дискурсах, їхня стилістична характеристика (А. Архангельська [1], М. Брус [3], М. Навальна [10] та ін.).

Окремі наукові розвідки присвячено вивченню оказіональних найменувань осіб у межах художнього дискурсу (Л. Кислюк [6], І. Лоцинова [9], Ю. Чорна [15] та ін.). У дослідженнях Л. Павленко [12], Т. Вільчинської [5] проаналізовано особливості оцінних найменувань в окремих творах українських письменників для з'ясування особливостей авторського художнього стилю.

Отже, вторинна номінація осіб дає змогу розкрити словотвірний потенціал мови, її динамічність і поліфункційність. Лексеми, що складають цю групу, об'єднують наявний компонент оцінної характеристики особи.

Постановка завдання. Основним завданням у межах нашого дослідження було виявити подібні лексеми в романі «Аптекарь» Юрія Винничука, подати їхню систематизацію за словотвірною характеристикою, виявити індивідуально-авторські особливості. Безумовно, лексичний склад художнього твору завжди пов'язаний з його тематикою. Події роману відбуваються в 1646–1648 роках переважно у Львові. Історичне тло уміло використане для зображення життя реальних і вигаданих персонажів, для відбиття свого ставлення до яких автор активно використовує оцінні найменування. «Роман наче вдало зміксований пиріг має добре змішану основу – сюжет (який не має сенсу переповідати, бо на ньому усе тримається, який же пиріг без основи), і смачну начинку – із цікавими героями, описами Львова, відьомськими рецептами, ліками із трупів», – таку характеристику творові дають сучасні критики [13]. Отже, актуальним вважаємо словотвірний аналіз оцінних назв осіб – героїв цього роману.

Виклад основного матеріалу. Оцінна семантика українського іменника пов'язується передусім з особливостями суфіксів, що утворюють аугментативи та демінутиви. На сьогодні аугментативи тлумачать як слова, що виражають значення збільшення й нерідко мають відтінки негативної оцінки, зневажливості, згрубілості, розмовної стилістичної забарвленості. Аугментативи протиставлені демінутивам – словам, що виражають значення зменшення та переважно мають відтінки позитивної оцінки, пестливості (рідше негативної оцінки й зневажливості). Сучасні мовознавці розрізняють такі різновиди оцінних суфіксів: параметрично-оцінні, тобто демінутиви й аугментативи, та емоційно-оцінні, тобто емотиви, серед яких виділяють гіпокористики та пейоративи. Параметрично-оцінні афікси поєднують значення об'єктивної кількості та оцінний компонент. Семантика емоційно-оцінних суфіксів позбавлена параметричної ознаки й полягає у вираженні емоційної оцінки суб'єктом мовлення. Розмежування цих різновидів залежить від кількох ознак:

1. Семантичний тип твірної основи. У такому разі у слів, що не мають семантичного відтінку параметричної ознаки, похідні можуть поставати лише як емотиви, напр.: *Я оце маю невеличку корчму, а корчмаркою там одна молодичка, котра поклала око на жвавого ченчика з монастиря бернардірів* [4, с. 41].

2. Контекст, завдяки якому відбувається актуалізація параметричної або емоційної семи в полісемантичному морфі. Наприклад: *Але те дівчишко – це та штука! Вона сама варила у тієї Вівді чаклунське зілля* [4, с. 105].

Первинну оцінність мотивовано твірними з нейтральною семантикою й зумовлено виникненням певної емоційної ситуації та особливостями людського сприйняття, напр.: *говорун* – від «говорити»; *купчик* – від «купець».

Категорію негативної оцінки ґрунтовано на таких основних негативних емоціях оцінної шкали, як осуд, зневага, огида, приниження, презирство, лайка, іронія, сарказм, легка посмішка тощо. Серед негативно-оцінних суфіксів виділяються дві групи: суфікси збільшеності-негативної оцінки, що одночасно зазначають збільшеність та негативну оцінку; суфікси негативної оцінки, що виконують лише пейоративну функцію [16, с. 10–11].

Негативна оцінка в похідних лексемах з оцінними суфіксами першої групи є наслідком інтенсивно виявленої ознаки, характерної для особи. Такі найменування трактують як засоби кате-

горизації непредикатної семантико-синтаксичної функції суб'єкта стану, що визначає осіб за їх характерними зовнішніми або внутрішніми ознаками та наявністю негативного оцінного значення. Проаналізуємо докладніше виявлені в романі аугментативно-пейоративні суфікси, що надають оцінності найменуванням осіб.

Високим ступенем ефективності позначено суфікс **-иськ-**, який у поєднанні з твірними основами передає несхвальну оцінку з відтінком фамільярної зневажливості, напр.: *Дрібничкові перелякані людиська, чиє лайно він вивозить за межі міста, він бачить їх наскрізь, усі їхні грішки і збочення...* [4, с. 108].

Номінації осіб із суфіксом **-ань** мають семантику негативної зовнішньої характеристики, напр.: *Ходи обідати, – сказав горбань і рушив до зграї* [4, с. 100].

Афікс **-уг- (-юг-)** характеризується різко виявленим пейоративно-оцінним значенням, приєднано до негативно оцінних основ, напр.: *Але ніхто не нарікав, бо належали вони якимсь волоцюгам, які б і так рано чи пізно сконали десь під мостом* [4, с. 184].

Деривати з суфіксом **-аг- (-яг-)** передають відтінки негативної або позитивної характеристики залежно від взаємодії суфікса з семантикою основи або контексту, напр.: *То був високий стрункий чолов'яга зі закрученими догори вусами і довгим чорним волоссям, заплетеним у дві кіски, як у лемків* [4, с. 141]. Унаслідок негармонійної семантичної взаємодії мотивувальної основи й суфікса останній повністю втрачає негативний компонент у значенні й поєднує збільшеність із фамільярною прихильністю.

Серед афіксів, що передають суб'єктивну оцінку особи й не пов'язуються з аугментативністю, виділяють багато суфіксів. Проаналізуємо зафіксовані в досліджуваному творі. Суфікс **-ун-** поєднано з прикметниковими основами й надає таким утворенням значення «носії атрибутивної ознаки», що постає негативною характеристикою особи. Наприклад: *Потім самобчмхав йому бороду й кудли, аби той не виглядав на дикуна, і доручив розчистити садок, що геть заріс бур'яном і здичавілими кущами агресту та малини* [4, с. 102]. Поєднання суфікса **-их-** з твірними основами нейтральних назв чоловічого роду актуалізують семи «несхвалення», «фамільярності», напр.: *Каспер згадав, як після чергової забави з тією мельничихою у Стрию подався до корчми* [4, с. 75].

Протилежною до пейоративної є категорія демінутивності, що має особливий статус в українській мові. Її функційне спрямування визна-

чено не лише комунікативними потребами мовця, а й експресивними та залежить від особливостей національно-психічного складу носіїв тієї чи тієї мови. Доведено, що категорія зменшеності для української мови є показовою й нормативною. У сучасному мовознавстві демінутивні суфікси за співвідношенням об'єктивної зменшеності та оцінності поділяють на три групи: а) суфікси раціональної оцінки **-ок**, **-ик** (чоловічий рід), **-к(а)** (жіночий рід), **-ц(е)** (середній рід), що є характерними виразниками значення об'єктивної зменшеності; б) суфікси раціонально-емоційної оцінки, серед яких **-ець**, **-чик**, **-к-** (чоловічий рід), **-очк-**, **-ечк-**, **-ичк-**, **-ачк-**, **-иц'** (жіночий рід), **-ечк(о)**, **-очк(о)**, **-ен'(а)** (середній рід); в) власне пестливі суфікси **-еньк-**, **-оньк-**, **-ус'**, **-ун'**. Вивчаючи функції демінутивно-мейоративних суфіксів у похідних назвах осіб, слід зазначити, що ці афікси завжди вносять у семантику слова певний ступінь суб'єктивної оцінки, а сема «зменшеність» перебуває на периферії значення або навіть відсутня загалом. Подекуди приклади ілюструють модифікацію оцінної семантики в назвах осіб додаванням пестливих суфіксів до негативно оцінних основ, напр.: *Будете дуже симпатичним упирчиком* [4, с. 108].

Серед суфіксів позитивної оцінки для утворення експресивних варіантів назв осіб в аналізованому романі використано: суфікс **-к-**, напр.: *А далі сталося так, що Головача провідало кілька богомільних черничок з метою принести йому духовну потіху* [4, с. 162]; суфікс **-ун'**, напр.: *Тоді інкуб змінив тактику: він став з'являтися красуні в образі юнака надзвичайної вроди з золотавими кучерями, в одязі багатого венеційця* [4, с. 243].

Аналізуючи структурну будову оцінних дериватів-найменувань осіб, виділяємо в аналізованому матеріалі такі словотвірні моделі:

1. Відіменникове творення, що характеризується словотвірним значенням «особа – носій предметної ознаки»; формантами цієї моделі виступають суфікси **-аг** (**-яг**): *чолов'яга* ← чоловік, **-иськ-**: *дівчисько* ← дівча, **-их-**: *мельничиха* ← мельник, **-ань-**: *горбань* ← горб, **-ик-**: *купчик* ← купець.

2. Відприкметникове творення зі словотвірним значенням «особа – носій атрибутивної ознаки». Усі найменування особи, мотивовані прикметниками, вважають оцінними; до цієї моделі належать суфікси **-ун-**: *дикун* ← дикий, **-уг-** (**-юг-**): *жаднюга* ← жадний.

Порівнюючи семантичну валентність позитивних і негативних оцінних суфіксів, можна зробити висновок, що мейоративні суфікси мають ширшу валентність порівняно з пейоративними. Можна

відзначити також однаково важливу роль словотворчих суфіксів і твірних основ у формуванні позитивного оцінного значення в найменуваннях осіб і вирішальну роль лексичного значення твірної основи у вираженні негативної оцінки.

Аксіологічна префіксація, на відміну від афективної суфіксації, у сучасній українській мові кількісно обмежена. На думку В. Чабаненка, до експресивних префіксів належать усього лише два: **пре-** і **роз-** [14, с. 160]. І. Онищенко до компонентів функціонально-семантичного поля оцінки зараховує префікси **архі-**, **супер-**, **а-**, **не-**, **анти-**, **дис-**, **лже-**, **псевдо-**, **квазі-**, **пре-**, більшість з яких є запозиченими [11, с. 8].

У досліджуваному матеріалі функцію префіксів у моделюванні оцінного значення доцільно вивчати не лише в межах префіксального, а й серед комбінованого суфіксально-префіксального способу словотворення. Зазначимо, що серед афективних префіксів оцінне значення в назвах осіб активізують лише деякі з них:

1. Префікс **без-**, що маркує відсутність позитивної семантики, наявної в мотивувальному слові, напр.: *Мусили люди знову ховати безбожника, але наступної ночі те саме сталося, і третьої те ж* [4, с. 114]. Як зазначає Н. Бойко, префікс **без-** «ускладнює семантичну структуру іменника, надаючи йому нового, пейоративного емотивно-аксіологічного значення» [2, с. 241]. Наприклад: *безбожник* – людина, що не вірить у Бога + негативна оцінка + відтінок несхвалення.

2. Префікс **не-**, який змінює на антонімічну (негативну) оцінку мотивувального слова, напр.: *Туди, де ніхто її не звинуватить у відьмацтві і не змусить жити з нелюбом* [4, с. 210]. Аксіологічне значення префіксів ґрунтується на семантиці інтенсивності та відсутності певних ознак у супровідних мотивувальних словах, на основі яких утворено оцінні найменування осіб.

Аксіологічні найменування осіб широко репрезентовані в сучасній українській мові композиціями та юкстапозитами. Оцінні назви, утворені складанням, становлять особливий функціонально-стилістичний прошарок загальнонародної лексики. Під композицією, або основоскладанням, у сучасній лінгвістиці визнають поєднання кількох основ слів (основи й цілого слова) за допомогою інтерфіксів **о**, **е** або без них. Традиційно підґрунтям творення всіх композитів вважають синтаксичну конструкцію (словосполучення чи речення), трансформовану в номінативну одиницю. Найбільшу кількість серед оцінних дериватів становлять назви, співвіднесені із словосполученням підрядного типу, об'єднання компонентів

у яких здебільшого відбувається за допомогою сполучних голосних. В. Чабаненко фіксує активне використання композиції як способу творення емоційно-оцінних одиниць, серед яких значне місце посідають оцінні назви осіб, напр.: *баболуб, борзописець, вертихвістка, головоріз, голодра-нець, голоштан, голоштанець, голоштанько, грошлюб, дармоїд, держиморда, дурносміх, душо-губець, живоїд, живолуп, життєлюб, жмюкрут, зірвіголова, книгогриз, книгоїд, кровопивець, лизоблюд, лихослов, людинолюб, людоджер, молоко-сос, окомиллювач, правдолюб, пройдисвіт, пустобрех, свинопас, себелюб, серцеїд, словоб-луд, товстосум, шибайголова* тощо [14, с. 161].

За характером мотивації всі композити-назви осіб у досліджуваному романі можна класифікувати на такі групи:

1. Конструкція з дієсловом теперішнього часу й залежним іменником, яка утворює композит із другим дієслівним компонентом: *конокрад* ← красти коней, напр.: *Суддя, який уже й місця собі не знаходив од такої невідшкодованої втрати, зра-дів, наче вдруге на світ народився, і на тих радо-щах звелів підвісити конокрада на гак...* [4, с. 70].

2. Конструкція з дієсловом у наказовій формі й залежним іменником: *пройдисвіт, шелихвіт*. Такі іменники утворені зрощенням, наслідком якого є номінації, тотожні словосполученню. Синтаксичний зв'язок і послідовність компо-нентів у цьому разі зберігаються, проте утворена одиниця має граматичне оформлення і лексичне значення слова, напр.: *... всюди підстерігали роз-бійники та різні волоцюги і пройдисвіти. Які тільки й чекали на такого, як я, мандрівця* [4, с. 8].

Серед суфіксальних формантів, що одночасно приєднують до компонентів композита, виділя-ємо суфікс **-ник**, напр.: *О, то ви ще більший богохульник, коли сумніваєтеся в тому, що ТАМ знають про все достеменніше, аніж ми всі разом узяті, – підловив його я* [4, с. 70].

Виникнення оцінності в дериватах, що утво-рилися за допомогою композиції, пояснюємо такими причинами:

1. Оцінне значення деривативної назви зумов-лене аксіологічним знаком у семантиці одного з компонентів, що складають композит. Це утворення на зразок: *конокрад* (мотивувальна негативно оцінна лексема *красти*), *злочинець* (мотивувальна негативно-оцінна лексема *зло*), *доброзичник* (мотивувальна позитивно оцінна лексема *добро*), напр.: *... в той час, як по всій Європі розпанахування трупа з науковою метою забороняли і переслідували, за винятком хіба трунів злочинців...* [4, с. 10].

2. Оцінність похідних композитів утворюється компресією (згортанням) фразеологічних оди-ниць: *шкуродер* (фразеологізм – *дерти шкуру*), напр.: *А бодай вас, шкуродери! – гаркнув він. – Забирайте його! Він ваш!* [4, с. 116].

Іншим різновидом складання є словоскла-дання, або юкстапозиція, що полягає в поєд-нанні кількох слів в одному складному слові. Як зазначає Н. Клименко, серед назв осіб більшість юкстаполитів «бувають назвами професій (інже-нер-економіст, технік-механік, читець-деклама-тор), військових і наукових звань (віце-прези-дент, член-кореспондент, генерал-полковник, інженер-контр-адмірал). Іноді такі юкстапо-зити означають назви посад, належність до певних партій, угруповань, національностей: прем'єр-міністр, радикал-соціаліст). Значно рідше вживаються юкстаполити, що підкреслю-ють зовнішні ознаки людини (чудо-багатир) або виражають збірні поняття (батько-мати, отець-мати, отець-ненька – батьки)» [7, с. 123]. У дїбра-них юкстапозах оцінне значення найменування одержує від приєднуваної до нього прикладки (апозитива). Трактуюмо такі найменування як складні слова, утворені на базі прикладкових словосполучень, що виражають одне поняття.

За оцінним значенням такі назви осіб у про-аналізованому матеріалі унаочнено поєднанням нейтрального слова з оцінним ідентифікатором, що виступає абсолютизатором негативної ознаки особи. Утворення цієї групи можна подати як модель $N(0) \rightarrow N(-)$, де $N(0)$ – нейтральне узуальне найменування, $N(-)$ – оцінне сло-во-ідентифікатор, а стрілка позначає приєд-нання до основного слова залежного, напр.: *По той бік вулиці аптекар помітив двох братів-товстунів Шмельців, схожих одне на одного, як два глечика одного майстра* [4, с. 133]. Юкстаполити-назви осіб характеризо-вано незначною продуктивністю.

Оцінні назви осіб Ю. Винничук використовує неодноразово в романі в межах довгих однорідних рядів, що унаочнюють певне нанизування реалій дійсності одна на одну для подрібнення вербаль-ної інформації, членування її на менші частини, що сприяє її опрацюванню в кліповому режимі. Наприклад: *І це він дає окремим жінкам вказівку бути ідіотами, пройдисвітками, стервами, хвойдами, вар'ятками з мокрою головою, пові-ями, нехлюями, ледацюрами, скандалістками, вертихвістками* [4, с. 226]. Назви осіб регулярно експліковано в романі як однорідні ряди, що дає змогу розчленувати простір на окремі елементи, наголосивши на їх чисельності.

Висновки. Оцінні найменування осіб утворюють окремий словотвірний розряд, співвідносний з іншими розрядами в межах загальної словотвірної категорії особи. Серед дериватів, утворених афіксацією, переважає суфіксальних способів, що відзначено багатством словотвірних типів з різним ступенем продуктивності. Серед оцінних суфіксів виділяємо параметрично-оцінні та емоційно-оцінні. Префікси відіграють значно меншу роль у створенні оцінності в найменуваннях осіб і постають виразниками синкретичної суб'єктив-

ної оцінки. Складання як продуктивний спосіб творення аксіологічних найменувань осіб також яскраво репрезентує оцінну семантику. Загалом роман Юрія Винничука «Аптекарь» унаочнює всі сучасні тенденції словотворення оцінних найменувань осіб, характеризується відсутністю індивідуально-авторських рис й оказіональної деривації. Перспективним вважаємо порівняння таких словотвірних процесів у текстах інших творів автора, а також аналіз сучасних художніх текстів інших письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. 2013. № 6. С. 27–40.
2. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. 552 с.
3. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.
4. Винничук Ю. П. Аптекарь : роман. Харків : Фоліо, 2017. 318 с.
5. Вільчинська Т. П. Оцінні назви осіб у «Лісовій пісні» Лесі Українки: естетичний аспект. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2001. № 7. С. 25–27.
6. Кислюк Л. Узуальне й оказіональне в авторських новотворах назв осіб. *Культура слова*. 2018. Вип. 89. С. 208–217.
7. Клименко Н. Ф. Осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови. *Українська мова*. 2003. № 3–4. С. 83–105.
8. Ковалик І. І. Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. Львів : Видавництво Львівського університету, 1958. 153 с.
9. Лоцинова І. С. Оказіональна номінація осіб у творчості письменників Дніпропетровщини. *Український смисл*. 2014. № 4. С. 150–164.
10. Навальна М. І. Функціонування назв осіб жіночої статі у мові інтернет-видання «Українська правда» на початку ХХІ ст. *Стиль і текст*. 2013. Вип. 14. С. 74–80.
11. Онищенко І. Оцінка як функціонально-семантичне поле поліцентричного типу. *Рідний край*. 2003. № 2. С. 84–88.
12. Павленко Л. Загальні особові назви у творах Івана Вишенського. *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 5. С. 155–70.
13. Різник К. Мікстура хорошої прози від «Аптекаря» Юрія Винничука. URL: <https://ksenyak.wordpress.com/2015/10/07/books-vynnychuk-aptekar/> (дата звернення: 12.01.2023).
14. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
15. Чорна Ю. Ю. Словотвірні особливості відмінних оказіоналізмів – назв осіб. *Філологія ХХІ століття*. 2020. С. 47–50.
16. Шутак Л. Б. Словотвірна категоризація суб'єктивної оцінки в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002. 20 с.

РОЗДІЛ 2 СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

UDC 81-112.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.13>

THE PARTS OF SPEECH CLASSIFICATION PRINCIPLES IN THE WORKS OF MAIN EUROPEAN GRAMMARIANS

ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ В ПРАЦЯХ ОСНОВНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГРАМАТИСТІВ

Zubenko K.V.,

orcid.org/0000-0003-4874-8408

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Language Training
Donbas State Machine-Building Academy*

Lazutkina Yu.A.,

orcid.org/0000-0002-0232-7598

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Language Training
Donbas State Machine-Building Academy*

The article represents basic principles of parts of speech classification in the works of main grammarians. Parts of speech are lexical-grammatical word classes characterized by a general abstract grammatical meaning expressed in certain grammatical markers. It means that within certain classes of words certain grammatical features are common to all words of the class.

The problem concerning the essence of parts of speech and the principles of their classification in various languages of the world is one of the most debatable problems of general linguistics. Statements on the matter of what the distribution of words into parts of speech is based on are varied, but also contradictory. The problem of parts of speech classification within theoretical aspect is differently interpreted by linguists. Thus, V. I. Degtyarev identifies two principles of parts of speech classification: morphological and syntactical. In the works of O. P. Sunik general categorical meanings of parts of speech are regarded as lexical, and on this basis he highlights another principle of parts of speech classification – semantic. V. O. Plotnikova (Robinson) also speaks about semantic, morphological and syntactic principles, as well as their combination. According to B. O. Serebrennikov, it is appropriate to allocate semantic (lexical-semantic), morphological, syntactic and lexical-grammatical principles.

From the viewpoint of numerous linguists for the inflected and agglutinative languages morphological principle is a leading one, and for isolating languages (Chinese, for example) – syntactic.

The logical principle occupied a significant place in the works of representatives of the Geneva School, Copenhagen Linguistic Circle. Later the Russian linguist I. I. Meschaninov used logical principle.

In East Slavic grammatical tradition logical principle was added to semantic one in grammars of M. V. Lomonosov, F. I. Buslaev, O. H. Vostokov, G. P. Pavskiy, M. I. Grech, O. P. Pavlovskiy, M. Luchkay, etc., which suggests the logical-semantic principle.

The psychological principle found its realization in the works of I. A. Baudouin de Courtenay, O. O. Potebnya and others.

Within the formal grammatical (morphological) principle language is the subject of detailed analysis of a form. This principle was relied on by P. F. Fortunatov, followed by his students and followers.

Lexical-grammatical principle was developed in the works of L. V. Shcherba, V. V. Vinogradov, etc. The system of parts of speech developed by V. Vinogradov is more streamlined and is considered the most successful.

Samples of cognitive onomasiological analyzing parts of speech and grammatical categories based on semantic invariants are present in the works of M. Dokulil, J. Layonz, J. Lakoff, G. Leneker, O. S. Kubriakova, M. O. Sheliakin, V. P. Danylenko, S. O. Jabotinskaya and others.

Key words: part of speech, morphological principle, syntactic principle, logical principle, psychological principle, lexical and grammatical principle, cognitive principle.

У статті представлено основні принципи класифікації частин мови в працях відомих граматистів. Частини мови – це лексико-граматичні класи слів, що характеризуються загальним абстрактним граматичним значенням, вираженим певними граматичними ознаками. Це означає, що в певних класах слів певні граматичні ознаки є спільними для всіх слів класу.

Проблема сутності частин мови та принципів їх класифікації в різних мовах світу є однією з найбільш дискусійних проблем загального мовознавства. Твердження з приводу того, на чому ґрунтується розподіл слів на частини

мови, різноманітні, але й суперечливі. Проблема класифікації частин мови в теоретичному аспекті по-різному трактується лінгвістами. Так, В. І. Дегтярьов виділяє два принципи класифікації частин мови: морфологічний і синтаксичний. У працях О. П. Суника загальнокатегоріальні значення частин мови розглядаються як лексичні, і на цій основі він виділяє ще один принцип класифікації частин мови – семантичний. Про семантичний, морфологічний і синтаксичний принципи, а також їх поєднання говорить і В. О. Плотнікова (Робінсон). На думку Б. О. Серебреннікова, доцільно виділяти семантичний (лексико-семантичний), морфологічний, синтаксичний та лексико-граматичний принципи.

На думку багатьох лінгвістів, для флективних і аглютинативних мов провідним є морфологічний принцип, а для ізолюючих мов (наприклад, китайської) – синтаксичний.

Значне місце займав у працях представників женеvської школи, Копенгагенського лінгвістичного гуртка логічний принцип.

У східнослов'янській граматичній традиції логічний принцип доповнився семантичним у граматиках М. В. Ломоносова, Ф. І. Буслаєва, О. Г. Востокова, Г. П. Павського, М. І. Греча, О. П. Павловського, М. Лучкая та ін., що свідчить про застосування логіко-семантичного принципу.

Психологічний принцип знайшов свою реалізацію у працях І. А. Бодуена де Куртене, О. О. Потебні та ін.

У рамках формально-граматичного (морфологічного) принципу мова є предметом детального аналізу форми. На цей принцип спирався П. Ф. Фортунатов, а потім його учні та послідовники.

Лексико-граматичний принцип отримав розвиток у працях Л. В. Щерби, В. В. Виноградова та ін. Система частин мови, розроблена В. Виноградовим, є більш конкретною і вважається найбільш вдалою.

Зразки когнітивного ономаcіологічного аналізу частин мови та граматичних категорій на основі семантичних інваріантів наявні в працях М. Докуліла, Дж. Лайонза, Дж. Лакоффа, Г. Ленекера, О. С. Кубрякової, М. О. Шелякіна, В. П. Даниленка, С. О. Жаботинської та ін.

Ключові слова: частина мови, морфологічний принцип, синтаксичний принцип, логічний принцип, психологічний принцип, лексико-граматичний принцип, когнітивний принцип.

The problem of parts of speech classification is one of the most relevant and controversial in linguistics. Since modern linguistics is based on the experience of linguistic research, turning to the scientific heritage of grammarians of the past is extremely relevant.

The analysis of scientific literature shows the existence of a small number of special works devoted to the problem of parts of speech in European linguistics and the principles of their selection in the linguistic-historiographical aspect. Studies systematizing the views of linguists on the problem of parts of speech classification in the 19th–20th centuries, are mostly general in nature, they lack a detailed analysis of specific material. So, in modern linguistics there are no comprehensive linguistic-historiographical works devoted to the problem of parts of speech and the principles of their selection.

The topic of the article is to consider the principles of parts of speech classification as a scientific problem in modern linguistics.

It should be noted that the topic of the parts of speech classification principles in the theoretical aspect is disclosed by linguists in different ways.

Internal differences are also observed within classification by one criterion (homogeneous classification) and classification by several different criteria (heterogeneous classification). For example, supporters of homogeneous classification recognize either the lexical, morphological, or syntactic criterion as the only criterion for the distribution of words by parts of speech. S. Bally acted as a consistent representative of the lexical classification of parts of speech. The need to introduce only a morphological criterion is now advocated, in particular, by A. Mukhin.

For example, V. I. Degtiarev singles out two principles for parts of speech classification: morphological and syntactic [2, p. 180–185]. At the same time, it should be borne in mind that the main (generally categorical) meanings of parts of speech (subjectivity, attributiveness, procedurality, abstract quantification, attributive and predicative familiarity, indicativeness) are interpreted by V. I. Degtiarev followed O. O. Potebna, O. M. Peshkovskiy, M. M. Panov and other grammarians as grammatical ones, noting that O. O. Shakhmatov considered them semasiological, and V. V. Vynogradov – «grammaticalized» [2]. We would like to emphasize that in a number of works, the general category values of parts of speech are considered as lexical, and on this basis, another principle of classification of parts of speech is distinguished – semantic (while, of course, we are talking about lexical semantics).

This is the way O. P. Sunik considers parts of speech. In his book, three principles for parts of speech classifying are identified: morphological, syntactic and semantic [3]. According to Sunik, the general grammatical meanings of speech parts are the only feature according to which words are combined into these classes. The heterogeneous classification in various modifications was reflected in the works of L. Shcherba, V. Vinogradov, V. Zhirmunskiy, V. Admoni, V. Kodukhov, I. Kucherenko, etc. With a heterogeneous parts of speech classification, both quantitative and qualitative varieties of it are observed.

It is also important to note that, from the point of view of numerous linguists, for languages with an inflectional and agglutinative structure, the morphological principle is the leading one, and for isolating

languages (for example, for Chinese) it is the syntactic one [4]. As O. O. Reformatykyi noted, the approach to determining the parts of speech in Chinese differs from the corresponding approach in Ukrainian, since words in Chinese, as a rule, do not have external morphological features, which is typical for the words of the Ukrainian language. To determine which part of speech a certain word in Chinese belongs to, it is necessary to be limited by two features: 1) which part of the sentence the given word acts as; 2) with what categories of words this word can or cannot be combined [4].

V. A. Plotnikova (Robinson) also talks about semantic, morphological and syntactic principles, as well as their combination. From the researcher's point of view, the semantic principle was put forward by A. A. Potebnya, the morphological one – by P. F. Fortunatov. V. A. Plotnikov connects the principles combination with A. M. Peshkovskyi. V. A. Plotnikov considers A. A. Shakhmatov the representative of the syntactic principle [5].

V. Vinogradov believed that the division of words into parts of speech is due to five factors:

1) differences in those syntactic functions that different categories of words perform in connected speech, in the structure of a sentence;

2) differences in the morphological structure of words and word forms;

3) differences in the real (lexical) meanings of words;

4) differences in the way of reflecting reality;

5) differences in the nature of those correlative and subordinate grammatical categories that are connected with one or another part of the language.

Citing such features of speech parts, V. Vinogradov emphasized that differences in the grammatical structure of speech parts are caused by differences in their syntactic functions.

V. Zhirmunskyi, sharing mainly the views of the V. Vinogradov's school, considers parts of speech as lexical and grammatical categories of words, in the definition of which it is necessary to take into account both the meaning of the word, its lexical and semantic meaning, and its grammatical form – morphological and syntactic.

However, the scientist makes a significant remark that the complex relationship between the lexico-semantic and grammatical aspects of a particular category in different cases is not the same and any of its features may dominate. I. Kucherenko considers the real meaning of the word to be the initial and leading one in defining the concept of "part of speech" and the grammatical classification of words, emphasizing that the specifics of the real meaning of the word ultimately determines its grammatical attributes. Not all

supporters of the heterogeneous parts of speech classification are inclined to give preference to one of the criteria. Thus, V. Admoni rightly points out that the simultaneous application of several criteria follows from the very essence of linguistic phenomena, but considers it unlawful to proceed from the dominant position of one of the criteria.

According to B. A. Serebrennikov, it is advisable to single out semantic (lexical-semantic), morphological, syntactic and lexical-grammatical principles [1].

Semantic, morphological and syntactic principles for classifying parts of speech are also postulated by V. M. Alpatov [6]. He argues that when considering modern points of view, one cannot proceed only from the definitions of parts of speech contained in certain works [6]. As N. D. Arutiunova noted, "one of the characteristic limits of traditional grammar is the lack of correlation between the applied principles of classification and the definitions of the resulting classes or categories" [1, p. 59].

Traditional grammar, faithfully reflecting the linguistic intuition of native speakers, often gave it a one-sided (semantic) interpretation. But it does not follow from this that the very principles of the material systematization were also one-sided semantic. In many cases, the principles of speech parts defining (not always realized by the researcher) are visible primarily from a specific classification.

It is possible to outline, according to V. M. Alpatov, several basic approaches to the allocation of speech parts, which usually are not contained in a "pure" form in the works of linguists.

The semantic approach, according to V. M. Alpatov, manifests itself most of all in the definitions of speech parts than in the actual division of vocabulary (at least in relation to Indo-European languages) [6].

However, this point of view has repeatedly been subjected to justified criticism. The discrepancy between the parts of speech familiar to us and the semantic classes of vocabulary is especially obvious in relation to nouns, which, in terms of lexical meaning, may not differ from the words of other speech parts.

The semantic definition of an adverb is also difficult, according to V. M. Alpatov [6]. Characteristically, in V. V. Vinogradov's book, the adverb is the only part of speech whose definition refers to semantics.

Finally, the difference between states and qualities is not always obvious, which shows a comparison of different languages.

J. Laions' statement is true: «The difference between «quality» and «state» (if it is not illusory at all) is less striking than the difference between «action» and «state»».

For many languages of the world, primarily inflectional-synthetic, the morphological approach has clear advantages, notes V. M. Alpatov. Morphological features of certain words classes in these languages are usually quite obvious. In fact, the traditional classification of the speech parts (especially in its early, Alexandrian version) is basically (regardless of definitions) a morphological classification. All full-valued parts of speech, identified by ancient scientists, have certain morphological features in the ancient Greek and Latin languages [6].

The morphological criterion for the so-called isolative languages, where morphological classes are absent or weakly differentiated, encounters great difficulties. The consistent use of this approach to the Chinese language led the Chinese scientist Gao Mingnai to the idea of the speech parts absence in this language.

An extreme case of the syntactic approach is the identification of speech parts and sentence members. In European science, according to V. M. Alpatov, such a point of view was sometimes encountered in theory, but was not fully realized in practice: with the traditional distinction between subject and object, no one introduced an appropriate division for parts of speech.

It is noteworthy, however, that this is how the authors of early Europeanized grammars in China, Ma Jianzhong, and in Japan, Tanaka Yoshikado, treated parts of speech in their languages. Direct identification of a speech part and a sentence member takes place where morphology helps least of all: quite often adverbs and complements are identified.

However, more often, with a syntactic approach, classes are distinguished the way in order not to conflict with what A. I. Smirnitskyi called “word identity,” says V. M. Alpatov. From this point of view, a word can act as different members of a sentence, but some of the different syntactic functions are recognized as essential and defining: those words for which the function of the predicate is essential are called verbs, the function of the subject and object – nouns, the function of the definition – adjectives.

From our point of view, a significant drawback of the classifications discussed above is that within their limits, parts of speech are interpreted exclusively within the linguocentric paradigm. At the same time, it should be noted that over the past decades, an anthropocentric paradigm has reigned in linguistics. In particular, the positions of cognitive linguistics are strong. In the studios of grammarians-cognitologists,

parts of speech are interpreted from the point of view of the cognitive principle. This is taken into account in the detailed parts of speech classification proposed by A. A. Selivanova.

O. O. Selivanova postulates seven principles of parts of speech classification: 1) logical, 2) logical-semantic (semantic), 3) psychological, 4) formal-grammatical, 5) lexical-grammatical, 6) functional (functional-syntactic, syntactic), 6) cognitive [6, p. 788–793].

Samples of cognitive-onomasiological analysis of speech parts and grammatical categories based on semantic invariants are found in the works of M. Dokuleel, J. Laions, J. Lakoff, R. Lenecker, A. S. Kubriakova, M. A. Sheliakin, V. P. Danilenko, S. O. Zhabotinskaya and others [6].

The cognitive principle in grammar is not new, because it either corresponds to the postulates of logical universalism, or follows the ethnocentric psychological approach developed by W. Humboldt [6].

Proponents of the cognitive principle note that parts of speech in the most general form express the speaker's internalized picture of the world, where important vectors are people and objects as subjective things, their signs and relationships, actions, states, quantitative indicators, spatial and temporal characteristics, etc., [6, p. 439–440].

This classification seems to us the most complete. Of the doublet terms logical-semantic / semantic and functional / functional-syntactic / syntactic, in our opinion, the terms semantic and syntactic are more accurate and do not cause ambiguous interpretation. As for the term “formal-grammatical”, then, bearing in mind the above thesis of O. P. Sunik, we note that the formal-grammatical approach is possible within the morphological principle, it is a consequence of excessive formalization of the morphological features of words. It is more expedient to single out the morphological principle, speaking of the possibility within the formal-grammatical (narrow-formal) approach.

So, the variety of principles for distinguishing parts of speech in the studies of scientists of the 19th–20th centuries causes the need for a comprehensive, in-depth analysis of their works, a comparison of the conclusions made by linguists. This will make it possible to clarify the features of scientific approaches to the problem of speech parts and determine the degree of their study during the 19th–20th centuries.

BIBLIOGRAPHY:

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ, 2004. 398 с.
2. Ковалик І. І. Самійленко С. П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів спец. «Укр. мов. і л-ра». Київ, 1985. 215 с.

3. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. 2-ге вид. Вінниця, 2003. с.
4. Левицький А. Е., Сингаївська А. В., Славова Л. Л. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. Київ, 2006. 104 с.
5. Огієнко І. Історичний словник граматичної термінології. Київ, 1908. 129 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010. 844 с.

УДК 811.163.2'366.584:2-282

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.14>

МАЙБУТНІЙ ЧАС В НОВОБОЛГАРСЬКИХ ПОВЧАННЯХ ПРОТИ ЯЗИЧНИЦТВА ОДЕСЬКОЇ РУКОПИСНОЇ ЗБІРКИ В. І. ГРИГОРОВИЧА

THE FUTURE TENSE IN THE SERMONS OF THE XVIII CENTURY AGAINST PAGANISM FROM ODESA MANUSCRIPT COLLECTION OF V. I. HRYHOROVYCH

Стоянова Д.Ф.,

orcid.org/0000-0001-9741-2519

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Статтю присвячено дослідженню граматичних засобів вираження майбутнього часу в новоболгарській пам'ятці 2-ої половини XVIII ст. та визначенню стадії формування футуральних форм в означений період. Об'єктом дослідження обрано комплекс проповідей антиязичницького спрямування, який входить до складу збірника № 1/154 рукописної колекції В. І. Григоровича, що зберігається в Одеській національній науковій бібліотеці. Встановлено, що комунікативна мета комплексу повчальних проповідей сатирично-викривального звучання – виявлення, засудження і викорінення зі свідомості тогочасного суспільства марнославних дохристиянських уявлень.

Отримані результати показують, що у досліджуваних повчаннях представлена багата система граматичних засобів вираження майбутнього часу. Граматичне оформлення досліджуваної темпоральної категорії розгортається в межах визначальної для новоболгарських пам'яток тенденції – синтезу в одне функціональне ціле книжних і народних лексико-граматичних елементів як співвідносних варіантів. Проаналізований мовний матеріал ілюструє різні стадії становлення граматичних форм майбутнього часу: сполучення особової форми допоміжного дієслова *хотѣтихощѣ* з інфінітивом, сполучення особової форми цього ж допоміжного дієслова з *да*-конструкцією, утворення граматичної частки і її поєднання з *да*-конструкцією. Фіксація у пам'ятці діалектних різновидів граматичної частки доводить її остаточну сформованість у живому мовленні. Факт нечастого вживання у тексті форм, складовим компонентом яких була граматична частка, свідчить про свідоме обмеження книжниками їх використання у писемній мові, оскільки вони сприймалися ними як простонародні і не відповідали мовно-стилістичним параметрам жанру проповіді. Здатність форм простого майбутнього вживатися у підрядних речення не змінилася впродовж століть; стабільною вона є і в досліджуваних повчаннях.

Ключові слова: майбутній час, граматична форма, рукописна збірка В. І. Григоровича, збірник № 1/154, повчання проти язичництва.

The analysis proposed in this article focuses on the “Odeskyi zbirnyk” – the manuscript No. 1/154 kept in the Odesa National Scientific Library, V. I. Hryhorovych manuscript collection and presents the already extended verb system of the 18th – century Bulgarian Language. The object of the study is complex of anti-pagan sermons which are the part of manuscript No 1/154/. The main communicative purpose of the sermons is to identify, condemn and eradicate from the people's minds the pre-Christian ideas. The special attention is paid to the temporal system, the future tense, more precisely to the diachronic changes, that result the development tendencies and namely from the general tendency towards analyticism. The sermons present a rich system of future tense forms of the different chronological stages which is due to the main New Bulgarian Language feature – the combination of the bookish and vernacular lexical-grammatical elements as correlated variants. In the analyzed linguistic material the most frequent are such future tense forms as: conjugated auxiliary verb *хотѣтихощѣ* + infinitive, conjugated auxiliary verb *хотѣтихощѣ* + *da*-construction, particle + *da*-construction. Fixation in the manuscript of dialect varieties of the particle proves its final formation in spoken language. The fact of their infrequent use indicates a conscious limitation of their use in the written language by scribes. They seem to perceive such forms as inappropriate to the linguistic and stylistic parameters of the sermon genre. The forms of the simple future tense (present verbs of perfective and imperfective aspect) are stably used in adverbial clauses of conditions and time and some other types of clauses. This function of simple future tense forms remains unchanged throughout the historical development of the Bulgarian Language, from the Old Bulgarian to the New Bulgarian period.

Key words: future tense, grammatical form, manuscript collection of V. I. Hryhorovych, manuscript No. 1/154, sermons against paganism.

Постановка проблеми. Рукописний фонд Одеської національної наукової бібліотеки, як відомо, складають писемні пам'ятки Одеського слов'янського благодійного товариства, колекція видатного славіста та знавця слов'янської старовини В. І. Григоровича, зібрання одеського колекціонера графа М. М. Толстого, окремі придбання й пожертви різних періодів [8]. Однак, попри важливе значення рукописів Одеської книгозбірні для вивчення історичного розвитку слов'янських мов, вони ще не були об'єктом всебічного та ретельного дослідження, окрім таких найдавніших і найвідоміших на слов'янському терені писемних пам'яток, як Хіландарські листки (XI або XII ст.), Охридське євангеліє-апракос (XI ст.), Євангеліє-апракос Кохно (XII ст.), Зографська Мінея святкова (XII ст.), і ще чекають свого часу [7, с. 103]. Тож звернення до рукописної спадщини Одеської національної бібліотеки наразі залишається актуальним та перспективним.

Ми зупинимо свою увагу на розгляді комплексу повчань антиязичницького спрямування, який входить до складу рукопису № 1/154 (старий шифр 38/64) 2-ої половини XVIII ст., привезеного вихідцем з Одеської області та професором тогочасного Новоросійського університету В. І. Григоровичем у 1845 р. з болгарського міста Свиштов після своєї славнозвісної подорожі по Балканах [20, с. 152]. Пам'ятка належить до нечисленної в Одеській рукописній колекції групи дамаскинів болгарського походження. Дамаскинами прийнято називати скомпоновані збірники різноманітного складу переважно релігійно-дидактичного змісту. Значення терміну «дамаскин», який походить від імені грецького митрополита, проповідника та письменника XVI ст. Дамаскина Студита, змінювалося і розвивалося [19, 4]. Спочатку термін вживався на позначення повних або часткових болгарських перекладів книги «Тезаурус» Дамаскина Студита, опублікованої у Венеції в 1570 році. Згодом, у XVII–XVIII ст., до складу дамаскинів починають входити так звані «недамаскинові слова (повчання)» – переклади інших праць грецьких авторів, оригінальні твори староболгарських письменників, різноманітні компіляції, житія, апокрифи та ін. [16, с. 284]. З 2-ої половини XVIII та на початку XIX ст. зустрічаються дамаскини, які не містять жодної проповіді видатного релігійного діяча Греції, однак за традицією залишають за собою цю назву. Рукопис № 1/154 належить до збірників саме такого типу.

Твори Дамаскина Студита набули великої популярності та широко розповсюджувалися

серед болгар у XVI–XVIII ст., про що свідчить велика кількість їхніх списків. Перші переклади та їх списки було здійснено архаїчною, книжною, віддаленою від живого мовлення мовою, що за багатовіковою традицією використовувалася у церковно-богослужбній літературі. Дамаскини, які містять цей переклад, називають «архаїчними». Починаючи з 2-ої половини XVII ст., як результат впливу загальноєвропейських та балканських ідей Гуманізму, рецепція і розвиток яких в Болгарії відбувається з деяким запізненням через низку важливих соціально-політичних причин, до писемної мови активно проникають живомовні інновації; спостерігається орієнтація книжників на демократизацію писемно-літературної мови, її синхронізацію з народно-розмовним компонентом [4, с. 44]. Погляд на живе мовлення як основу літературно-писемної мови знайшов своє відображення у дамаскинах 2-ої половини XVII–XVIII ст., які в науці прийнято характеризувати як «новоболгарські». Одеські дамаскини теж належать до пам'яток новоболгарської доби, що було встановлено ще П. А. Лавровим який здійснив їхній первинний огляд та визначив набір найтиповіших прогресивних живомовних змін [10, с. 34].

Дослідження літератури дамаскинів новоболгарського періоду є важливим для вирішення проблем, пов'язаних з кардинальними змінами болгарської мовної системи внаслідок дії тенденцій до аналітизму та її перебудовою до сучасного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиліття в болгарській науці накопичено чимало праць, присвячених дослідженню різних аспектів дамаскинської літератури як культурно-історичного та мовного феномену. У центрі наукового інтересу вчених стоять питання мовних особливостей новоболгарських дамаскинів на різних рівнях мовної системи (А. Милтенова, О. М. Младенова, Б. Велчева, Д. Илиев, В. Мичева, Л. Перчеклийски, Е. Кочева); локалізації першого болгарського дамаскинового перекладу, та побутування новоболгарських дамаскинів у рукописній традиції, їхнього складу (О. М. Младенова, Д. Радослава, Е. Мирчева); створення та поширення дамаскинської продукції в межах певних літературних осередків та скрипторіїв, репертуару писемних пам'яток (Д. Радославова). Особливу увагу сконцентровано на дослідженні своєрідності мови окремих дамаскинів: Райковського (Л. Стефова, Хр. Гиневски, Г. Митринов), Котленського (А. Манолева), Свиштовського (Е. Кочева, В. Шалагин), Сливенського (Д. Иванова),

Жеравненського (В. Шалагин), Троянського (М. Байрамова, Л. Перчеклийски). Вивчення дамаскинів відбувається і з точки зору панівних на сьогодні мовознавчих напрямів: лінгвокультурології (Й. Кирилова, В. Мичева) та етнолінгвістики (К. Мичева-Пейчева, Ю. Ниномия). До наукового обігу вводяться ще не відомі і не описані писемні пам'ятки (Вл. Балчев, А. Джурова, В. Велинова). Важливою подією у науковому світі стало видання Ловецького дамаскина у 2013 році (О. М. Младенова, Б. Велчева).

Комплекс антиязичницьких повчань Одеського збірника 1/154 був опублікований у 1903 році М. В. Мочульським [18]. Коротка каталожна інформація про нього подається у описі цього ж вченого [17, с. 110–112]. Проповіді, націлені на боротьбу з пережитками язичництва, викликали зацікавлення у багатьох визначних у славистиці постатей, таких як В. Ягич, В. В. Качановський, П. А. Лавров, та таких добре знаних болгаристів, як Б. Ангелов, Д. Петканова-Тотева. Останні дослідження сучасності присвячено текстологічному аналізу відомих на сьогодні списків антиязичницьких повчань (А. Ангушева, М. Димитрова) чи окремих його проповідей (Д. Димитрова-Маринова), визначенню текстологічних редакцій списків (А. Ангушева, М. Димитрова), аналізу основних мовно-стилістичних (Н. Иванова) та деяких лінгвістичних характеристик (Д. Стоянова). У 2022 році відбувся захист кандидатської дисертації, предметом дослідження якої було обрано палеографічні, кодикологічні та деякі лексичні особливості новоболгарських дамаскинів Одеської збірки.

Постановка завдання. Хоч повчання проти язичництва Одеського збірника № 1/154 і не залишилися поза увагою істориків болгарської мови, до сих пір ще не здійснено повного аналізу їхніх мовних особливостей. Тож метою даної розвідки є дослідження одного з аспектів граматичної системи новоболгарської пам'ятки, а саме з'ясування способів вираження майбутнього часу як важливої ділянки темпоральної системи болгарської мови означеного періоду та визначення стадії формування футуральних форм.

Виклад основного матеріалу. Антиязичницькі повчання – це проповіді моралістично-наставницького змісту, метою яких є зафіксувати наявність язичницьких світоглядно-духовних рудиментів у свідомості народу, їх химерне переплетення з християнськими уявленнями, викрити відступників, які забезпечують збереження та подальшу передачу залишків поганської віри наступним поколінням, показати страшні і непо-

правні для людського духу наслідки, до яких призводить викривлення під впливом язичницьких забобонів основоположних постулатів християнського вчення. На думку упорядника проповідей (не говоримо про авторство, оскільки комплекс повчань носить перекладний, компілятивний і лише частково оригінальний характер), носієм хибних і згубних для душі вірувань є жіноцтво. Тож цільовою аудиторією проповідника є передусім жіноча половина суспільства. Зважаючи на специфіку адресата, у болгарській науці іноді цей блок повчань називають «Жіночим збірником».

У «Жіночому збірнику» подається цінна і важлива інформація про стан духовного розвитку чи, скоріше, занепаду звичайних неосвічених народних мас, нестійких у вірі і не утверджених в основах християнської доктрини, що викликає глибоке занепокоєння і біль у проповідника. Перераховуються засуджені і заборонені церквою як цитаделлю істинного Христового вчення дії, до яких всупереч строгим настановам священнослужителів, які дотримувалися повелінь Святих Отців і не відхилялися від них, полюбляли звертатися люди: знахарство, ворожбитство, чаклунство, чародійство, замовляння, шептання; описуються конкретні магічні ритуальні практики, націлені на досягнення бажаного ефекту, згадується предметна атрибутика, яка застосовується під час їх перебігу; гостро критикується вшанування не визначених церковним законом бісівських свят і неробочих днів. Як духовні злочинці у проповідях представлені не лише знавці та берегині давнього дохристиянського знання, а й ті обмануті й спокушені сатаною овечки, які приходили до них за допомогою. Проповідник також розкриває правду своїм слухачам про те, що всі надприродні здібності знахарок, чаклунк та чарівниць даровані їм дияволом, а значить є смертельно небезпечними для людської душі.

Тема, проблематика, мета та завдання антиязичницьких повчань Одеського збірника 1/154, соціальні характеристики аудиторії, для якої вони призначені, їхній культурно-освітній рівень, майновий стан, а також загальний історико-політичний контекст детермінують вибір мовно-стилістичних засобів, які мають забезпечити реалізацію комунікативних інтенцій проповідника. Спільною рисою для мови новоболгарських дамаскинів є комбінація мовного інструментарію, успадкованого з книжної архаїчної мови попередніх століть, та нових й потужних можливостей живого мовлення, яке виявлялося у своєму діалектному розмаїтті [3, 12, 13].

Як відомо, у староболгарській мові форми

майбутнього часу ще не були остаточно сформованими і перебували у процесі свого становлення [15, с. 117, 14, с. 221, 6, с. 4]. Для вираження значення майбутньої дії існувало декілька способів, найголовніші серед яких: 1. прості форми, репрезентовані дієсловами теперішнього часу доконаного та рідше недоконаного виду; 2. складені форми – сполучення особової форми допоміжного дієслова $\dot{\text{х}}\text{от}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$, $\text{нм}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$, $\text{нм}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$ $\dot{\text{ѣ}}\text{з}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$, що служив, у першу чергу, показником граматичного значення, та інфінітива – виразника лексичного значення; 3. сполучення особової форми майбутнього часу дієслова *быти* – $\text{б}\dot{\text{ѣ}}\dot{\text{д}}\dot{\text{ѣ}}$ з дієприкметниками пасивного стану [15, с. 118]. Складені форми майбутнього часу доцільно вважати описовими засобами, оскільки допоміжні слова ще не були достатньо граматикалізованими і зберігали свою семантику: $\dot{\text{х}}\text{от}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$ – бажаність, можливість, намір виконання майбутньої дії, $\text{нм}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$ – її обов'язковість, необхідність, часом примусовість, $\text{нм}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$ $\dot{\text{ѣ}}\text{з}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$ – її стартовий, початковий етап [14, с. 222].

У середньоболгарський період спостерігається поступове обмеження використання простих форм майбутнього часу з подальшим його зникненням. Життєздатними вони залишаються лише у обставинних підрядних реченнях умови, часу та деяких з'ясувальних, що можна простежити на кожному етапі історичного розвитку болгарської мови, на сучасному зокрема [6, с. 68].

Лексико-граматичні конструкції з фазисними допоміжними дієсловами, які у староболгарську добу вживалися вкрай рідко, перестали функціонувати вже наприкінці цього ж періоду [14, с. 223–225]. Найбільшої фреквентності уживання у староболгарський період досягли лексико-граматичні сполучення з допоміжним дієсловом $\text{нм}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$, конструкції ж з допоміжним дієсловом $\dot{\text{х}}\text{от}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$ вживалися спорадично, але вже з XIII–XIV ст. вони стають у стверджувальних формах основним засобом вираження майбутнього часу [14, с. 224]. При запереченні, однак, допоміжне дієслово $\text{нм}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$ не втрачає своїх позицій і продовжує вживатися з високою частотою. Після ряду фонетико-морфологічних змін, які, проте, не зафіксовані у писемних пам'ятках, сполучення $\text{нм}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$ розвивається у граматичну частку *няма да*, яка у сучасній болгарській мові бере участь в утворенні заперечних форм майбутнього часу [6, с. 96]. Закріплення допоміжних дієслів $\dot{\text{х}}\text{от}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$ та $\text{нм}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$ у формах майбутнього часу, а пізніше і похідних від них граматичних часток є результатом дії типологічно спільних балканських тенденцій і вважається одним з найприкметніших балканізмів [10].

Подальший розвиток форм майбутнього часу нерозривно пов'язаний з ще одним важливим і типовим для балканських мов явищем – занепадом інфінітива та експансією *да*-конструкцій [10]: трансформація допоміжного дієслова $\dot{\text{х}}\text{от}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$ відбувається паралельно з появою конкурентних граматичних форм (інфінітива та *да*-конструкцій) та витісненням інфінітива з ужитку. Однозначно визначити чіткі і хронологічні параметри кожної зміни не видається можливим, адже переважна більшість пам'яток середньоболгарського періоду не віддзеркалює реальних процесів народного мовлення. Окреслимо загальну схему, основний алгоритм розвитку форм майбутнього часу в болгарській мові.

У рукописах XIII ст. зафіксовані перші випадки вживання сполучень усічених особових форм допоміжного дієслова $\dot{\text{х}}\text{от}\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$ (без елементу $\dot{\text{х}}\text{о}$: $\dot{\text{ѣ}}\text{тн}$, $\dot{\text{ѣ}}\text{ешн}$, $\dot{\text{ѣ}}$ та ін.), що сполучаються з інфінітивом [6, с. 111]. Волосько-болгарські грамоти XV ст. демонструють на місці інфінітива *да*-конструкції [2]. Наступною стадією становлення граматичних форм майбутнього часу у болгарській мові стало використання форми 3 ос. одн. допоміжного дієслова ($\dot{\text{ѣ}}$) для всіх особових форм однини і множини та її закріплення як граматичної частки. У новоболгарських дамаскинах XVII – XVIII ст. її можна вважати формотворчою часткою [6, с. 120–121]. Після генералізації форми $\dot{\text{ѣ}}$ втрачається сполучник *да* [2].

Незважаючи на те, що *да*-конструкції на певному історичному етапі починають домінувати, у пам'ятках XVII – XVIII ст. інфінітив продовжує функціонувати у скороченому вигляді (без інфінітивного суфікса *-тн*) [14, с. 224]. Новоболгарські дамаскини також ілюструють його використання [9, с. 102; 22, с. 106; 11, с. 68; 5, с. 33].

Сполучення з особовими формами допоміжного дієслова $\text{б}\dot{\text{ѣ}}\dot{\text{д}}\dot{\text{ѣ}}$ з дієприкметниками пасивного стану без змін проходять через всі історичні етапи болгарської мови і активно використовуються й нині [14, с. 224].

У досліджуваному нами матеріалі стабільним є вживання простого майбутнього часу (дієслів теперішнього часу доконаного виду) у підрядних обставинних реченнях часу: 289 *егда по̀пѣстнѣ бѣгъ гнѣвъ на тебе можеше ли ты в безѣмна женю сошь твоего празника да возвратиши гнѣвъ егво; ѣдоа егда бѣгъ по̀слаетъ агѣла своего и по̀вѣантъ да оуморнѣтъ и дѣшѣ возметь тогда можеш ли ты в ѡкаѣна сопротнѣтн се бѣжю повеленію; 313б егда же раскает се и пакн прѣндаѣтъ на хрѣтианскн законъ нмать за̀прещеніе зъ лѣтъ; 312а: егда оумрѣтъ да гн не ѡпоете; 321б: егда те по̀знаетъ врагъ за мала вѣщѣ*

пославшашн его тогда н по на велнко сло те тегантъ; 322а аще что **прѣидеть** некое сло ѿ вѣднмнх н невѣднмнх врагъ за все бл҃гдарн б҃га; 332а егда такова **сотворнши** тогда покрнвашн главѣ свою со златна крѣпа; 324б егда же **се составляютъ** станать магесніцн; та оумовн: 313б аще таковн **не покают се** ѿ тогѡ беззаконї...ннкакѡ да се мешашн сос ннх; 314а аще бѡ прежде смертн **покают се** за ꙗзѣкъ да нмѣ дадаты запрещенїе; 322а ако **дондеть** тебе неко скорбѣ н печаль а ты плачешн н жалнши тогда велнка радость нмать врагъ; ѿѿа: аще лн кон штворать еѡлане трн годннх да се не комка. Зафіксовано лише один випадок використання дієслова недоконаного виду у цій функції: 331а егда **нмѣть** такова добра дѣда тога бѣдѣть за поучестъ н похваала.

Традиційно вживання дієслова **бѣдѣ** розглядається у контексті функціонування простих форм майбутнього часу. Специфіка семантики цього дієслова (тривалість протікання майбутньої дії, процесу, стану) забезпечувала можливість його використання у складі головних та підрядних речень на всіх етапах історичного розвитку болгарської мови. Проте у рукописах, що відображають новоболгарський стан граматичної системи, таких випадків вже не зустрічається [6, с. 59]. Результати дослідження нашого матеріалу дещо відмінні. Спорадичне використання дієслова **бѣдѣ** свідчить про значний авторитет середньовічної писемно-літературної традиції, яка у свідомості книжників, перекладачів та переписувачів асоціювалася з поняттям писемної норми, і прагнення до її наслідування [12; 13]. Наприклад: **ѿѿа н да насладнѣт с вска блага дѣша ваша н жнѣвѣдѣть** дѣша ваша; 332а-332б егда такова сотворнши тогда покрнвашн главѣ свою со златна крѣпа ... тогда н твон мѣж **славѣнь бѣдѣть** междо народа; 293а вонте се б҃га н г҃дѣ **бѣдѣть** са вамн.

Складені форми майбутнього часу представлені комбінацією повної особової форми допоміжного дієслова **хотѣти** та інфінітива чи **да-**конструкції. У кількісному відношенні з невеликим відривом переважають форми з **да-**конструкціями: 307б **хощѣть** многѡ ажнебогове **да се нарекаѣть** н хощѣть да прѣлацають народн; **хощѣть** всакнн **да се поклоннѣть** б҃гѡ своемѡ по своемѡ; 323б **тамо всн магесннцн хощаѣть да бѣдѣть**; 325б токмо **хощѣ да рекѣ** ѿкоже рече нманѣ златооучѣсть; 327б а днесѣ **хощѣ да похваалнмѣ** конто творать добро; 333а момн конто любать на то свѣтъ да ходаты н на он свѣтъ **хощаѣть да сѣ** дрнпавн н грознѣ н гнѣснн н конто сѣ носнлн сребро н злато тамо **хощаѣть да станѣть** лютїн змнн да гн ѿдѣть по рѣцѣ н по шїю н да нмѣ оулазаты оу пазѣха тако **хощаѣть да** гн **мѣуаты** враговето. Для порівняння наведемо приклади сполучень допо-

міжного дієслова з інфінітивом: 292б такѡ н насѣ **хощѣть всѣднѣти** во вѣчноѡ мѣкѡ аще не сотворнмѣ неговѡ повелѣнїе; 305а далн **хощѣ уздрѣветн** нан ке да оумретѣ; 311б тн же **хощѣши лншнѣти** се тогда неко пара за пнене н за ѿдѣне; 314а-314б праведнн сѣдн /**хощѣть** насѣ радн ннхѣ страшно **нстѣзѡватн**; 315б востанн петре н ндн в рнмѣ тамѡ **хощѣши бѣти** за велнка потреба; 316а н тамѡ **хощѣ** васѣ **мѣунѣти** ѿко престѣпнїцн.

В «Жіночому збірнику» зустрічаються форми майбутнього часу, утворенні сполученням особової форми майбутнього часу дієслова **бѣти** з інфінітивом, що може бути викликане впливом друкованих книг, які потрапляли до Болгарії зі східнослов'янських земель і були дуже поширеними серед книжників [12; 13]. Наприклад: 293а егда такѡ **бѣдѣте творнѣти** всѣгда вам бѣдѣ помагати; 322а егда тн тако **творнѣти бѣдѣши** тогда оударешн врага по главѣ сосѣ цапенїца; 334а продаждѣ нменїе н рече дан ннцнмѣ н оубогнм н **бѣдѣши нмѣты** сокровнще на нбсн; 322б такѡ **бѣдѣши творнѣти** н б҃гѡ **бѣдѣть оугоднѣти**.

Важливими та цінними є зафіксовані випадки вживання граматичної частки майбутнього часу, що відображають реальний стан розвитку граматичної форми. Більше того, вона представлена у своїх діалектних варіантах: західно-болгарської ке та властивої для деяких сіл Софійського та Пазарджицького районів кѡ [21, с. 239]: 304б да вн каже далн **кѡ да оумре** или кѡ **да уздрѣве**; 305а: но **ке да оумре**; но **ке да оумрѣши**.

Основним способом утворення заперечних форм майбутнього часу є додавання до сполучень **хощѣ** частки **не**: 291а азѣ не **хощѣ да мѣ сотворнмѣ** що рекохѣ; 305а: § **вн агѡ оубненї не хощѣ да оумретѣ**; 305а: н ѿнде ѿ врага да нска помощь н лек н **не хощѣ да встанѣть жнѣ**.

Висновки. Як бачимо, у повчаннях проти язичництва 2-ої половини XVIII ст. рукописної колекції В. І. Григоровича представлена багата система граматичних засобів вираження майбутнього часу. Граматичне оформлення досліджуваної темпоральної категорії розгортається в межах визначальної для новоболгарських пам'яток тенденції – синтезу в одне функціональне ціле книжних і народних лексико-граматичних елементів як співвідносних варіантів. Проаналізований мовний матеріал ілюструє різні стадії становлення граматичних форм майбутнього часу: сполучення особової форми допоміжного дієслова **хотѣти** з інфінітивом, сполучення особової форми цього ж дієслова **да-**конструкцією, утворення граматичної частки і її поєднання з **да-**конструкцією. Фіксація у пам'ятці діалектних різновидів

граматичної частки доводить її остаточну сформованість у живому мовленні. Факт нечастого вживання у тексті форм, складовим компонентом яких була граматична частка, свідчить про свідоме обмеження їх використання у писемній мові, оскільки вони сприймалися книжниками як

простонародні і не відповідали мовно-стилістичним параметрам проповіді як жанру.

Здатність форм простого майбутнього часу вживатися у підрядних речення не змінилася впродовж століть; стабільною вона є і в досліджуваних повчаннях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Асенова П. Балканско езиковознание. Основните проблеми на Балканския езиков съюз. Велико-Търново : Фабер, 2002. 375 с.
2. Велчева Б. Към въпроса за хронологията на някои промени в българските футурни конструкции *Известия на института за български език*. 1968. кн. XVI. С. 363–369.
3. Велчева Б. Норма и традиция в българския книжовен език от XVI-XVIII век. *Български език*. 1966. № 2. С. 110–121.
4. Дел'Агата Дж. Гръцките и славянски встъпителни формули към словата на Дамаскин Студит. *Студии по българистика и славистика* / прев. от итал. и състав. А. Влаевска-Станчева. София, 1999. С. 39 – 52.
5. Иванова Д. За един малко познат дамаскин от края на XVII в. (№ 119/37). *Филологически проучвания на Великотърновския университет «Св.св.Кирил и Методий»*. 2016. Т. 35. С.31–46.
6. Иванова-Мирчева Д. Развой на бъдеще време (futurum) в българския език от X до XVIII век. София : Изд-тво на БАН, 1962. 201 с.
7. Ищенко Д. С., Zubov M. I. Рукописи південнослов'янського походження в зібранні Одеської державної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького : стан і перспективи дослідження. *Мовознавство*. Київ, 2008. № 2–3. С. 103–110.
8. Королькова Е. Г., Кравченко Ж. Н. Славянские рукописи нерусского происхождения Одесской государственной научной библиотеки им. А. М. Горького. *Известия на народна та библиотека и библиотека на Софийския държавен университет*. София, 1963. Т. 3 (IX). С. 29–41.
9. Кочева Е. Морфологични варианти в североизточнобългарските дамаскини от XVIII век. *Български език*. 2005. № 3. С.99–103
10. Лавров П. А. Дамаскин Студит и сборники его имени дамаскины в югославянской письменности. Одесса : Экономическая типография, 1899. 115 с.
11. Манолева А. Езикови особености на Котленския дамаскин от 1765 г. (преписан от Софроний Врачански). *Български език*. 2012. №. 3. С. 64–75
12. Минчева А. Ролята на традицията при възникването на новобългарския книжовен език. *Годишник на Софийския университет «Климент Охридски»*. Серия : Факултет по славянски филологии. Езикознание за 1983 г. София, 1987. т. 77. С. 75–122.
13. Минчева А. Въпроси на нормата в ранния етап на формирането на новобългарския книжовен език. *Годишник на Софийския университет «Климент Охридски»*. Серия : Факултет по славянски филологии за 1980. 1985. т. 74, 3. С. 149–163.
14. Мирчев К. Историческа граматика на българския език. София : Наука и изкуство, 1978. 276 с.
15. Мирчев К. Старобългарски език: краток граматичне очерк. Велико Търново : Фабер, 2000. 144 с.
16. Мирчева Е. Недамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII век. Велико Търново, 2001. 316 с.
17. Мочульский В. Н. Описание рукописей В. И. Григоровича. *Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете*. Одесса, 1890. Т. 1. С. 5–133.
18. Мочульский В. Н. Слова и поучения, направленные против языческих верований и обрядов (к бытовой истории болгар). Одесса: типография «Экономическая», 1903. 53 с.
19. Петканова–Тотева Д. Дамаскините в българската литература. София, 1965. 260 с.
20. Петрунь Ф. Є. Рукописна збірка В. І. Григоровича : бібліографічні замітки. *Праці Одеської центральної наукової бібліотеки*. Одеса, 1927. Вип. 1. С. 137–163.
21. Стойков Ст. Българска диалектология. 4-то фототипно издание. София : Марин Дринов, 2002. Available at: <http://macedonia.kroraina.com/>
22. Шалагин В. Жеравненският дамаскин и организацията на темпоралната система на българския език през XVIII-ти век. *Български език*. 2005. № 3. С.104–112

РОЗДІЛ 3 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.161

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.15>

ПЕРЕПИТУВАННЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ В МОВЛЕННІ ECHO-QUESTIONS AS LINGUISTIC PHENOMENON IN SPEECH

Артеменко А.І.,
orcid.org/0000-0003-2426-875x
старший викладач кафедри іноземних мов
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

У статті розглядаються перепитування і вказується, що перепитування як лінгвістичне явище є досить вживаним в мовленні. Вони поширені в діалогічному мовленні і дають можливість мовцю більш глибоко зрозуміти співрозмовника, а особливо його внутрішній стан. В статті здійснюється аналіз перепитувань із врахуванням їх прагматичних особливостей. Перепитування важливі, коли ви хочете показати свій внутрішній стан співрозмовнику. Вони використовуються, щоб показати, що їх зацікавила інформація мовця. Зазначається, що перепитування – це особливий тип питальних речень, які вживаються з метою уточнення інформації та передавання своїх внутрішніх емоцій та почуттів. Морфологічно та синтаксично вони мають більше спільного з питальними реченнями, але вони відрізняються від питань тому, що вони використовуються, щоб поставити під сумнів фактично сказані слова, а не передати зміст попередніх висловлювань. Вони передають думки мовців. Перепитування не обов'язково передбачають точне фонетичне повторення висловлювання. Крім того, їм не потрібно повторювати слово за словом. Вони можуть повторювати повністю висловлювання, або його окреме слово чи фразу.

Перепитування вважають металінгвістичними, оскільки вони потребують попереднього висловлювання в межах дискурсу та вимагають лінгвістичного контексту.

Використання перепитувань показує бажання адресата продовжувати комунікацію та спонукати співрозмовника до продовження висловлювання своїх думок та переживань. Перепитування спонукують адресанта повідомити додаткові факти чи нову необхідну інформацію, а адресату дають можливість осмислити почуте.

Розрізняють в мовленні різні типи перепитувань. Зазначають, що є перепитування, які просто повторюють попередню репліку не надаючи їй емоційного забарвлення, а є перепитування, які передають внутрішній стан мовця. Стверджують, що перепитування надають мовленню достатню експресивну силу для вираження внутрішнього стану мовця.

Ключові слова: перепитування, мовлення, прагматичні особливості, адресат, адресант.

The article examines echo-questions and indicates that echo-questions as a linguistic phenomenon is quite common in speech. They are common in dialogue speech and give the possibility to the speaker to understand the interlocutor more deeply and especially his inner state. The article analyzes the interviews taking into account their pragmatic features. Echo-questions are important when you want to show your inner state to the interlocutor. They are used to show that they are interested in the speaker's information. It is noted that echo-question is a special type of interrogative sentences that are used to clarify information and convey one's inner emotions and feelings.

Morphologically and syntactically they have more in common with interrogative sentences, but they differ from them in that they are used the words actually spoken, rather than to convey the meaning of previous statements. They convey the thoughts of the speakers. Echo-questions do not necessarily involve exact phonetic repetition of the utterance. They don't need to repeat themselves word for word. They can repeat the entire statement, or its individual word or phrase.

Echo-questions are considered as meta-linguistic ones because they require a prior utterance within the discourse and require a linguistic context.

The use of echo-questions shows the addressee's desire to continue communication and encourage the interlocutor to continue expressing his thoughts and feelings. Echo-questions encourage the sender to report additional facts or new necessary information, and the addressee is given the opportunity to reflect on what he heard.

Different types of echo-questions are distinguished in speech. It is noted that there are echo-questions that simply repeat the previous utterance without giving it an emotional color, and there are echo-questions that convey the speaker's inner state. It is suggested that echo-questions give speech enough expressive power to express the speaker's inner state.

Key words: echo-questions, speech, pragmatic features, addressee, sender.

Постановка проблеми. Перепитування – це особливий тип питальних речень, які вживаються з метою уточнення інформації та передавання своїх внутрішніх емоцій та почуттів. Створювати перепитування складно. Потрібно розуміти допоміжні дієслова і вміти використовувати їх в режимі реального часу, коли ви спілкуєтесь.

Перепитування важливі, коли ви хочете показати свій внутрішній стан співрозмовнику. Вони використовуються, щоб показати інтерес до розмови з мовцем. Якщо їх правильно вживати, з відповідною питальною інтонацією, ваше мовлення буде природне. Вони допомагають уникнути мовчання під час розмови та заохочують вашого співрозмовника продовжувати розмову. Дійсно, перепитування є катализатором будь-якої розмови [am. sp.].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням перепитувань займалися такі дослідники як Франк Паркер, Джон Пікераль, Сун-Ю Нох А, Стрельченко Н.С., Балкемор Д., Павлик Н.В. [1; 2; 3; 4; 5].

Дослідження показують, що слова та словосполучення, які вживаються для перепитування, можуть бути у тій же формі, або ж можуть змінювати свою форму. Перепитування свідчать про увагу зі сторони адресата, його налаштованість на контакт та активну участь у процесі спілкування. Використання перепитування показує бажання адресата продовжувати комунікацію на певному рівні та підштовхнути співрозмовника до продовження висловлювання своїх думок та переживань. Такі одиниці спонукають адресанта повідомити додаткові факти чи нову необхідну інформацію, а адресату дають можливість осмислити почуте. Мовленнєві акти перепитування є автоматичними реакціями на висловлювання мовця та дають можливість виражати різні види емоцій.

Незважаючи на те, що багато вчених досліджували перепитування, вони потребують більш детального дослідження.

Тому **метою** нашої статті є аналіз перепитувань як лінгвістичного явища в мовленні.

Постановка завдання. Завдання нашої статті наступні:

- проаналізувати перепитування як лінгвістичне явище в діалогічному мовленні;
- вказати на прагматичні особливості перепитувань;
- вказати на особливість перепитувань передавати внутрішні почуття мовця.

Виклад основного матеріалу. Перепитування є питальними повтореннями. Вони повторюють те, що було сказано, незалежно від типу речення. В наступному діалозі:

“What is it ?” murmured Alice after a few moments a terrible suspense.

“What is it ?” repeated Heyward .[J. F. Cooper, 1994: 69].

перепитування передається з допомогою спеціального питання *What is it ?* і вживаються з метою уточнення інформації та передає здивування.

Перепитування можна відрізнити від інших за характерним контрастним наголосом. Вони повторюють сказане. Вони стосуються попереднього висловлювання в контексті дискурсу. Морфологічно та синтаксично вони мають більше спільного з питальними реченнями. Вони відрізняються від питань тому, що вони використовуються, щоб поставити під сумнів фактично сказані слова, а не передати зміст попередніх висловлювань [4].

Значимо, що перепитування – це запитання, які повторюють те, що було сказано мовцем. Перепитування не обов'язково передбачають точне фонетичне повторення висловлювання. Крім того, їм не потрібно повторювати слово за словом. Вони можуть повторювати повністю висловлювання, або його окреме слово чи фразу.

В наступному діалозі:

“Hello.” She turned back to Kenneth Bailey.

“And you're Ace investigations?”

“That's right. What's your scam?”

“My-?” Then realizing, “I'm attorney.” [Sidney Sheldon: 32–33]

перепитування *My?* повторює лише одне слово попередньої репліки – присвійний займенник .перепитування в цьому діалозі вживається з метою заповнення комунікативної паузи та показує здивування мовця.

Перепитування вважають мета -лінгвістичними, оскільки вони потребують попереднього висловлювання в межах дискурсу. Вони вимагають лінгвістичного контексту.

В наступному діалозі:

“Perhaps I shall. – Yes, yes, if you please, no reference to examples in books. Men have had advantage of us in telling their own story. Education has been theirs in so higher a degree, the pen has been in their hands, I will not allow books to prove anything.”” *But how shall we prove anything?*” [Jane Austen: 184]

перепитування *But how shall we prove anything?*, яке розглядається в лінгвістичному контексті, повторює попереднє висловлювання з метою уточнення інформації.

Перепитування вживаються в прагматичному мовленні і визначаються відповідно до їх функціональних особливостей (висловити емоції,

перевірити своє розуміння співрозмовника або зробити) [3].

В наступному діалозі:

“Hey, and guess what?”

“What?”

“I applied to the University of Mannesota” [Nicolas Evans: 423]

перепитування *What?* повторює один елемент попереднього висловлення – питальний займенник, передає здивування і одночасно уточнює інформацію, яка йому не зрозуміла.

Зазначають, що перепитування відрізняються від не-перепитувань тим, що вони можуть передавати свої внутрішні емоції. Перепитування можна використовувати тоді коли ми сумніваємося в правдивості інформації. Перепитування відрізняються від не-перепитувань тим, що вони можуть вживатися для заповнення комунікативної паузи і мовець може не відповідати на запитання. Репрезентант ставить під сумнів думку, передану попереднім висловлюванням \бенфілд\.

В наступному діалозі:

“Okay, I’ll spell it out. They’re saying you and Luke are having some kind of affair or something”.

“Or something?” [Nicolas Evans: 444]

перепитування *Or something?* передає здивування.

В наступному діалозі:

“He wants to stay with his grandma”, Eleanor said.

Don’t you honey?”

Hey, you can have him. Will you keep still, you little monster!

Was I ever like this Kandy asked.

“Worse.”

“There’s worse?” [Nicolas Evans: 386]

перепитування *There’s worse?* вживається з метою уточнення інформації.

Проаналізувавши діалоги ми розуміємо, що мовленнєва інтеракція де вживаються перепитування, характеризується участю як адресанта, так і адресата. Кожен з учасників мовлення виконує свою роль у процесі підтримки спілкування. Діалогічна сукупність мовленнєвих актів на етапі підтримки контакту складається як мінімум з двох мовленнєвих ходів – стимулу та реакції. Мовленнєві акти адресата у процесі комунікації з вживанням перепитувань спрямовані на підтримку контакту і є репліками-реакціями на про-

мовлене адресантом. Вживання адресатом мовленнєвих актів для підтримки контакту свідчить про те, що він виконує роль «активного слухача» та впливає на ефективність спілкування та відображає взаємну налаштованість на контакт [5].

Наступний діалог:

“The wolves have killed some of Doug Millward’s calves.

Your father shot them.”

“Shot the wolves?” [Nicolas Evans: 443]

демонструє мовленнєвий акт з перепитуванням *Shot the wolves?*, який вживається адресатом і показує, що інформація, яка була зазначена адресантом цікава адресату і тому адресат, використовуючи перепитування, хоче показати, що він зацікавлений і одночасно хоче показати своє здивування.

Використання навіть мінімальних вербальних одиниць зі сторони слухача сигналізуватиме про його участь у процесі спілкування, про що обов’язково повинні знати спеціалісти, професійність виконання обов’язків котрих залежить від ефективності комунікації [5].

Розрізняють в мовленні різні типи перепитувань. Зазначають, що є перепитування, які просто повторюють попередню репліку не надаючи їй емоційного забарвлення, а є перепитування, які передають внутрішній стан мовця [2]. Стверджують, що перепитування надають мовленню достатню експресивну силу для вираження внутрішнього стану мовця [1].

Висновки. В статті розглядаються перепитування, які є поширеним лінгвістичним явищем в мовленні. Зазначається, що вони поширені в діалогічному мовленні. Вони відрізняються від питань тому, що вони використовуються, щоб поставити під сумнів фактично сказані слова, а не передати зміст попередніх висловлювань.

В мовленні розрізняють різні типи перепитувань. В мовленні можуть вживатися перепитування, які просто повторюють попередню репліку не надаючи їй емоційного забарвлення, або перепитування, які передають внутрішній стан мовця.

Перепитування – лінгвістичний засіб. Який допомагає мовцю передавати позитивні та негативні емоції, може вживатися для уточнення інформації, заповнення комунікативної паузи.

Отже, перепитування -цікаве явище в лінгвістиці і потребує більш детального дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Frank Parker, John Pickeral. Echo-questions in English / American Speech. Vol. 60. No. 4. Duke University Press. 1985. P. 337–347. <https://doi.org/10.2307/454911>
2. Eun-Ju Noh. A Pragmatic Approach to Echo-questions. Inha University. 1998.

3. Strelchenko N.S. Speech Acts Performed by Echo-questions in English Conversational Discourse / Science and Education a new Dimension. Philology, VII(59), Issue: 195, 2019. P. 69–72.

4. Balkemore D. Echo-questions: a pragmatic account / Lingua. Vol. 94. Issue 4, 1994. P. 197–211.

5. Павлик, Н.В. 2018. Комунікативна та структурно-семантична організація фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах (на матеріалі драматичних творів кінця XIX – початку XX століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова. 23 с.

УДК 81-11(477)«19»

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.16>

ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ В СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ «КЕНТЕРБЕРІЙСЬКИХ ОПОВІДЕЙ» ДЖЕФФРІ ЧОСЕРА)

EVALUATION CATEGORY IN MIDDLE ENGLISH LANGUAGE (BASED ON “THE CANTERBURY TALES” BY GEOFFREY CHAUCER)

Береговенко Н.С.,

orcid.org/0000-0003-3825-0390

асистент кафедри романо-германської філології

Білоцерківського національного аграрного університету

Дана наукова розвідка має на меті визначити та описати засоби вираження категорії оцінки в середньоанглійській мові на матеріалі твору Джеффри Чосера «Кентерберійські оповіді». Наукова новизна праці полягає в тому, що через абстрактність категорії оцінки та відсутність єдиної класифікації вираження оцінних суджень дана проблема лишається актуальною і в наш час, адже засоби вираження категорії оцінки виділяються на усіх мовленнєвих рівнях, а саме: фонологічному, морфологічному, лексичному, семантичному та синтаксичному. Відповідно, категорія оцінки пронизує всі аспекти мови. Новим також є матеріал дослідження – твір Джеффри Чосера «Кентерберійські оповіді», який є одним із найяскравіших художніх творів середньоанглійського періоду.

Оцінка, походить від емоційного ставлення того, хто говорить. Через відсутність чіткого визначення емоції оцінна шкала має спрощений вигляд, а саме «плюс / мінус». Крім того, в лінгвістиці розрізняють нейтральну або нульову оцінку, яка є крапкою відліку на шкалі цінності. Актуалізація категорії оцінки здійснюється через різноманітні вербальні та невербальні засоби вираження з метою реалізації тим, хто говорить, певної позитивної чи негативної установки, яка є направленою на оцінку об'єкта або ситуації в цілому. До таких мовних засобів відносяться оцінна лексика, оцінний вокатив, зменшувально-пестливі суфікси, різні прикметники (в звичайному (позитивному), вищому (або порівняльному) та найвищому ступенях порівняння), якісно-означальні прислівники оцінної семантики та багато інших. Встановлено, що у творі Джеффри Чосера «Кентерберійські оповіді» категорія оцінки виражається більшою мірою через оцінні прикметники, іменники, фразеологізми, метафори та ін. Визначено, що категорія оцінки головною мірою залежить від людини, тобто суб'єктивного фактору, який є основним при формуванні думки чи оцінки. Крім цього, оцінна лексика мовця середньоанглійського періоду залежала і відповідала нормам того часу, а також загальноприйнятим стандартам, стереотипам, тощо.

Ключові слова: категорія оцінки, оцінна лексика, прагматика, мовна картина світу, мовна норма, художній твір.

This research aims to identify and describe expressive means of evaluation category in Middle English on the material of Geoffrey Chaucer's work "The Canterbury Tales". The scientific novelty of the work lies in the fact that due to the abstractness of the evaluation category and the lack of a single classification of the expression of evaluation judgments, this problem remains relevant even in our time because expressive means of evaluation category are distinguished at all speech levels, namely: phonological, morphological, lexical, semantic and syntactic. Accordingly, the evaluation category permeates all aspects of language. The research material is also new – Geoffrey Chaucer's work "The Canterbury Tales", which is one of the most striking works of art of the Middle English period.

Evaluation comes from the emotional attitude of the speaker. Due to the lack of a clear definition of emotion, the evaluation scale has a simplified form, namely "plus / minus". In addition, in linguistics, a neutral or zero rating is distinguished, which is the reference point on the value scale. Actualization of the evaluation category is carried out through various verbal and non-verbal means of expression in order to realize to the speaker a certain positive or negative attitude, which is aimed at evaluating the object or the situation as a whole. Such linguistic means include evaluative vocabulary, evaluative vocative, diminutive-affectionate suffixes, various adjectives (in the ordinary (positive), higher (or comparative), and highest degrees of comparison), qualitatively descriptive adverbs of evaluative semantics, and many others. It has been established that in Geoffrey Chaucer's work "The Canterbury Tales" the category of evaluation is expressed to a greater extent through evaluative adjectives, nouns, idioms, metaphors, etc. It was determined that the evaluation category mainly

depends on the person, that is, the subjective factor that is the main factor in forming an opinion or evaluation. In addition, the evaluative vocabulary of a speaker of the Middle English period depended on and corresponded to the norms of that time, as well as generally accepted standards, stereotypes, etc.

Key words: evaluation category, evaluative vocabulary, pragmatics, linguistic picture of the world, linguistic norm, work of art.

Постановка проблеми. Дослідження присвячено вираженню категорії оцінки в середньоанглійській мові. Оцінка – це думка людини, її ставлення – схвалення чи несхвалення, бажання, заохочення тощо. З точки зору аксіології категорія оцінки позначає комунікативну ціль та загальний зміст повідомлення мовця. **Актуальність** роботи полягає у виявленні специфіки вираження категорії оцінки в середньоанглійській мові, яка є детермінована недостатньою опрацьованістю у встановленні точності вираження «категорія оцінки», яка являю собою особливості детального відображення образу світу за допомогою мовних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню категорії оцінки в мові присвячено багато робіт. Можна виділити таких вчених, як Артюнова Н. Д., Вольф Є. М., Токарева Є. Н., S. Hunston, J. R. Martin, P. H. Matthews, P. R. White, які неодноразово досліджували дану тему в своїх роботах. Через абстрактність категорії оцінки та відсутність єдиної класифікації вираження оцінних суджень дана проблема лишається **актуальною** і нині. **Новим** також є матеріал дослідження – твір Джеффри Чосера «Кентерберійські оповіді», який є одним із найяскравіших художніх творів середньоанглійського періоду.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у визначенні й описі засобів вираження категорії оцінки в середньоанглійській мові на матеріалі твору Джеффри Чосера «Кентерберійські оповіді».

Виклад основного матеріалу. Звернення до теми людського фактору в мові та мовного фактору в людині визначило новий ракурс досліджень у зв'язку з вивченням мовної картини світу. В другій половині ХХ століття відбулася зміна базисної наукової парадигми – від «іманентної» лінгвістики, яка направлена на вивчення системи мови, до антропологічної, згідно якої мова розглядається як конститутивна якість людини в контексті загальнолюдського та індивідуального буття. Загальновідомим є той факт, що всі явища, які людина сприймає в нашій свідомості мають певну цінність, тобто їх можна оцінити. З когнітивної точки зору оцінка є невід'ємним компонентом пізнання, в основу якого закладений ціннісний підхід до явищ природи і суспільства, без чого неможливе ні діяльність, ні саме життя людини, як істоти, яка має різноманітні потреби, інтереси та цілі. Люди з давніх-давен оцінюють минуле

і теперішнє, вітчизняне та іноземне, зовнішність та поведінку індивіда, форму та розмір предметів, речей, тривалість та частоту явищ, ступінь складності завдань і таке інше. Оцінює трактування обставин, явищ та предметів є одним із найважливіших видів мисленнєво-мовленнєвої діяльності в повсякденному житті особистості. Відповідно, об'єктивний світ оцінюється людиною з точки зору його ціннісного характеру – добра та зла, правди та неправди, справедливості і несправедливості, шкоди та користі, краси та потворності і таке інше. Оцінка носить прагматичний характер, бо діяльність людини є доцільною лише тоді, коли направлена на ті явища чи властивості, з яких можна отримати щось корисне чи цінне.

В лінгвістиці оцінка розуміється як універсальна мовна категорія, сутність якої – відображення в мові ціннісного відношення суб'єкта, що пізнає світ до об'єктивної дійсності. Розглядаючи природу оцінки в її мовному вираженні багато дослідників безпосередньо пов'язують категорію оцінки з основними функціями мови. Отже, слідуєчій такій точці зору, категорія оцінки властива будь-якому висловлюванню, тобто будь-яка інформація, яка передається від одного мовця до іншого, має не тільки констатацію фактів, але і суб'єктивну оцінку цих фактів. Таким чином, відображення об'єктивної дійсності людською свідомістю завжди показує відношення суб'єкта, що пізнає до об'єктів навколишнього світу, що і є по своїй природі оціночним відношенням. Як зазначає О. Шуменко, новітні лінгвістичні дослідження спрямовані на вивчення різних типів дискурсу та категорії оцінки з комунікативно-прагматичної точки зору, що передбачає вивчення мови не лише як засобу спілкування, але й як механізму впливу на формування та заміну поглядів на ситуацію, що у свою чергу, визначає поведінку соціуму [5, с. 76].

Г. В. Кислякова вважає, що термін «оцінка» включає в себе не лише лінгвістичні компоненти, але й паралінгвістичні [3, с. 164]. Вивчення категорії оцінки напряму пов'язане з аксіологією – це філософська дисципліна, що досліджує категорію цінностей. На формування оцінки впливає певний набір та ієрархія цінностей соціуму. Отже, не зважаючи на відмінності в мовах, культурах, світосприйнятті, віросповіданні та рівень освіти, таке поняття як «категорія оцінки» притаманне

усім мовам. Були розглянуті деякі підходи до вивчення категорії оцінки, які за Токаревою поділяються на чотири групи, а саме: логіко-філософський, комунікативно-прагматичний, інтелектуально-логічний та когнітивний [3, с. 164]. Проте, варто зазначити, що метод вивчення категорії оцінки закордонних лінгвістів дещо відрізняється від методів вітчизняних вчених. Так, в іноземних працях вивчають не саму категорію оцінки, а власне природу оцінок. Наприклад, М. Арнольд розглядав оцінку й визначав її як «безпосередній, миттєвий інтуїтивний акт, не пов'язаний з роздумом». Також вченими Дж. Мартіном та П. Уайтом була створена теорія категорії оцінки (Appraisal theory), яка структурує категорію оцінки в трьох основних семантичних системах або областях: взаємодія (engagement), ставлення (attitude) і градація (graduation) [9, с. 103]. У свою чергу Сьюзан Ханстон при використанні корпусної лінгвістики вдосконалює теорію оцінки Мартіна та Уайта. Вона виокремила такі методи дослідження категорії оцінки як: дискурсійний, квантитативний і квалітативний [8, с. 77]. Таким чином серед вчених відсутня спільна думка щодо методів дослідження категорії оцінки. Існують лише точки зору які доповнюють одна одну. Категорія оцінки включає в себе пряму чи опосередковану реакцію мовця чи суб'єкта на спостережувані або уявні дії або предмети, які сприймаються органами чуття мовця. Виокремлюють п'ять типів оцінювання: емоційне, естетичне, етичне, сенсорне та кількісне [4, с. 33].

У ході дослідження було виявлено, що оцінне значення ґрунтується на фундаментальній фізіологічній функції зорового сприйняття, зокрема сприйняття розміру. Люди народжуються з фізичним тілом і мають фізичні обмеження, такі як розмір, як і інші елементи навколо них. Ця фізична властивість виявляється вирішальною властивістю для людських тіл та оточуючих предметів. Отже, люди через свою потребу зрозуміти і впорядкувати свій світ і свою потребу вижити вимушені сприймати розмір. Як тільки людина починає сприймати розмір, відповідно навколишні об'єкти підлягають оцінюванню щодо розміру. Ці концепції, настільки важливі для людини, що кодуються в мові в таких мовних формах, як морфеми для вираження категорії оцінки. Нарешті, ця основна оцінка розміру розширюється до більш абстрактного типу оцінки за допомогою аналогій, метафор та подібних образних асоціацій. Завдяки цим метафорам, метоніміям та асоціаціям «розмір» виявляє «важливість», «прихильність», «близькість» тощо [7, с. 189]. Як зазначала Е. Вольф,

засоби вираження категорії оцінки виділяються на усіх мовленнєвих рівнях, а саме: фонологічному, морфологічному, лексичному, семантичному та синтаксичному або комбінація мовленнєвих засобів. Відповідно, категорія оцінки пронизує всі аспекти мови. Було виявлено, що оцінні морфеми краще розглядати як спонукальні процеси побудови значень, а не лише як такі, що мають власне значення. Оцінка, походить від емоційного ставлення того, хто говорить. Через відсутність чіткого визначення емоції оцінна шкала має спрощений вигляд, а саме «плюс / мінус».

Для середньовікової культури характерно парадоксальне переплетення полярних протилежностей – сублимованого і низинного, духовного і тілесного, сумного та комічного, життя та смерті. Тобто в середньовічній культурі мають місце опозиції – оцінка дійсності відбувається завдяки контрастним критеріям: суто позитивним або надто негативним. Наприклад, прославляється вченість і презирливо засуджуються невігластво, нерозумність, убогість духу і навіть безумство. Символізм пронизує середньовічне життя на всіх рівнях, від витонченої технологічної екзегези і ритуалів посвячення в лицарі до жахливої процедури анафемі, віри в чудеса та знаки, магічної причетності речі та її володаря, розуміння людського колективу як спільноти живих та мертвих, відсутності відчутної дистанції між людиною та природою, оживлення духовних істот.

Так, наприклад, в пролозі до оповіді Мельника, прослухавши оповідь Лицаря, Мельник викрикує: *By armes and by blood and bones! I kan a noble tale for the nones! With which I wol now quit the Knightes tale!* [6, с. 17–19]. – *Клянусь руками, кров'ю, моцями Христа, що я теж можу розповісти благородну історію, яка затьмарить оповідь Лицаря!* [Переклад мій – Н. Б.]. Абсолютно очевидним є те, що Мельник визнає той факт, що оповідь Лицаря є надзвичайно хорошою, адже в його оцінці згадуються атрибути божественної символіки, що було досить характерним для того часу.

Однією з основних характеристик оцінки є її орієнтованість на позитивне або негативне відношення суб'єкта оцінки до об'єкта, який оцінюється. Відповідно прийнято виділяти позитивну і негативну оцінки. Крім того, в лінгвістиці розрізняють нейтральну або нульову оцінку, яка є крапкою відліку на шкалі цінності. Актуалізація категорії оцінки здійснюється через різноманітні вербальні та невербальні засоби вираження з метою реалізації тим, хто говорить, певної позитивної чи негативної установки, яка є направленою на оцінку об'єкта або ситуації в цілому.

До таких мовних засобів відносяться оцінна лексика, оцінний вокатив, зменшувально-пестливі суфікси, різні прикметники (в звичайному (позитивному), вищому (або порівняльному) та найвищому ступенях порівняння), якісно-означальні прислівники оцінної семантики та ін.

Найбільш широке розмаїття способів вираження оцінних суджень представляє лексичний рівень мови, як було зазначено вище. Ми небезпідставно можемо визнати прикметник основною частиною мови, що виражає оцінку частіше за інших [2]. За ступенем вживаності тут особливо виділяється діада «хороший / поганий» і її семантичні синоніми, а також всі прикметники, що включають так чи інакше компонент оцінки в своєму складі. Не існує також і єдиної класифікації оціночних прикметників, тому що їх різні види можуть мати різні підстави і утворювати різні шкали: естетичні (*briliant / awful*), утилітарні (*fit / unsuitable*), сенсорні (*tasty / tasteless*), емоційні (*nice / unpleasant*) та інші. Слід зазначити, однак, що кожна з подібних класифікацій характеризується високим ступенем абстрактності, а також індивідуальна. Остання властивість пов'язане з тим, що будь-яка об'єктивна ознака предмета може пересуватися за оціночною шкалою в залежності від суб'єкта оцінки [2].

Прикметники можуть бути класифіковані як в залежності від підстави, так і від об'єкта оцінки. У більшості випадків це буває особа, рідше – предмет або явище. Існує кілька класифікацій суб'єктивних прикметників, які характеризують особи: особливо серед них виділяються група оцінки (*terrible, amiss, primely*), група властивостей, що виявляються по відношенню до іншої особи (*polite, kind, rude*), і група оцінки особи, володіє ознакою з точки зору ставлення даної особи до іншої особи [1, с. 153].

Наприклад, в пролозі до оповіді Мажордома, останній вислухав оповідь Мельника про те, як був обманутий тесляр, підмічає: *This drunken Miller hath y-told us heer how that beguiled was a carpenter* [6, с. 59–60]. – *Цей н'яниця-мельник розповів нам тут про те, як обманули того теслю* [Переклад мій – Н. Б.]. Тобто, Мажордом показує цим своє негативне відношення до Мельника і історії, яку він розповів, використавши описовий прикметник *drunken* (н'яниця, н'ячуга). Вкінці прологу, перш ніж розпочати

свою оповідь, Мажордом говорить: *Right in his cherles termes wol I speke. I pray to God his necke mot tobreke – he can well in mine eye seen a stalke, but in his own he can not seen a balke* [6, с. 63–66]. – *Я буду розповідати по-простому (по-селянськи), як і він (Мельник). Прошу у Господа, нехай зламає він свою шию – у чужім оці скінку бачить, а в своїм дрючка недобачає* [Переклад мій – Н. Б.]. В даному пролозі Мажордом показує зневажливе ставлення до Мельника, порівнюючи його мову з простою селянською, а побажавши йому зламати шию і використавши фразеологізм, підкреслив настільки йому не сподобалась оповідь Мельника, так як той висміяв в своїй оповіді теслю, яким колись можливо і був Мажордом.

В іншому випадку в пролозі до оповіді Мельника, прослухавши оповідь Лицаря, хазяїн шинка, де зібралися прочани, вигукує: *So mote I goon, this goth aright! Unbuckeled is the male! Let see now who shall tell another tale? For trewely the game is well begunne!*[6, с. 5-8]. – *Я мушу сказати, гарно розказано! Сумка відкрита!* (метафора – тобто змагання на найкращу оповідь серед присутніх розпочалося). *Давайте ж подивимось, хто розповість наступну історію? І дійсно наше змагання гарно почалося!* [Переклад мій – Н. Б.]. Поданий приклад слугує зразком прямої позитивної оцінки мовцем (хазяїном шинка) не тільки цікавою історією, але і ситуацією в цілому – мовець задоволений, як все почалося і сподівається на не менш цікаве продовження.

Висновки. Таким чином, суб'єктивний фактор є основним в оцінюванні предметів та подій об'єктивної реальності, оскільки, перш ніж оцінити той чи інший предмет чи подію, який має місце в об'єктивному світі, людина пропускає їх через себе, формуючи таким чином, власне відношення до дійсності, що залежить від певної картини світу. Разом з тим, не варто категорично відкидати той факт, що явища та предмети об'єктивної реальності дійсно мають певні, існуючі поза свідомістю людей, характеристики, які впливають в кінцевому результаті на формування думок та оцінок суб'єкта (наприклад, загальновідомі стандарти та стереотипні уявлення).

Перспективним вбачається подальше дослідження вираження оцінних суджень в середньоанглійському періоді в творчості інших поетів та письменників того часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К. : Видавничий центр Академія, 2004. 244 с.
2. Воробйова М. В. Алюзивні засоби у текстах полемічного дискурсу як спосіб впливу на читача. URL : [http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2006/11\(95\)1/1_Vorob'eva.pdf](http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2006/11(95)1/1_Vorob'eva.pdf) (дата звернення: 28.12.2022).

3. Кислякова Г.В., Ковтун О.В. Морфологічні засоби вираження категорії оцінки в англійській мові. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2022. Вип. 14, № 1. С. 163–166.
4. Ніколенко А. Г. Соціальні аспекти мовлення. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Вінниця : Нова книга, 2005. 256 с.
5. Шуменко О., Шишкін М. Лексико-семантичний рівень категорії оцінки в англійській мові. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : матеріали VII всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників, м. Суми, 18–19 квітня, 2019 р. / СумДУ, 2019. С. 75–78.
6. Chaucer J. *The Canterbury Tales. The Complete works of G. Chaucer*. Oxford: Clarendon Press, 1894. 645 p.
7. Gilbert Ryle. *The concept of mind*. London; New York: Hutchinson's University Library, London, 1949. 334 p.
8. Hunston Susan *Corpus Approaches to Evaluation: Phraseology and Evaluative Language (Routledge Advances in Corpus Linguistics Book 13) 1st Edition, Kindle Edition*. 326 p.
9. Martin J. R. & White P. R. *Language of evaluation: Appraisal in English*. London : Palgrave Macmillan, 2005.

UDC 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.17>

PASSING OF IELTS AND PREPARATION FOR ITS SPEAKING SECTION AS INITIAL STAGE OF STUDENTS' INTEGRATION IN GLOBAL HIGHER EDUCATION AREA

СКЛАДАННЯ АЙЛТС І ПІДГОТОВКА ДО ЙОГО РОЗМОВНОЇ СЕКЦІЇ ЯК ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ІНТЕГРАЦІЇ В ГЛОБАЛЬНУ ЗОНУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Bogachevska L.O.,

*orcid.org/0000-0002-2367-541X**Candidate of Philological Sciences,**Ph.D. Associate Professor at the Foreign Languages and Translation Department
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*

Global educational system and the Bologna process as its part develop very important tendencies for inclusive study process where all the students have equal possibilities for learning, staying in a comfortable educational environment where they may feel valued and supported gaining University qualification and for innovative approach as a crucial factor of acquiring new knowledge and competence.

The article covers various themes such as presenting informative stuff about IELTS, regarding speaking as a very important skill in the language learning process, singling out the constituent components of Speaking section and giving some recommendations as to the preparation for the exam in the best possible way.

So, fluency, an important element in Speaking assessment, is the ability of expressing thoughts and ideas straight away. Coherence and cohesion help to organize oral speech logically with “linkers” and “discourse markers”. Rich lexical resource may ensure the ability to speak much more vividly with expressive means in the foreign language. A wide range of words will help to express thoughts. Another aspect of speaking is grammatical range which involves usage of complex and compound sentences with subordinating conjunctions, prepositional phrases with different parts of speech, and relative pronouns to join the subordinate clause to the main one. All of these components can provide the exam taker getting a higher score while being assessed on the grammatical component of Speaking section of IELTS.

All means of practicing which may help to make some progress are beneficial: recording one's answers to possible questions; continuation of imaginary further discussion with examiner; expressing one's thoughts on some certain topics or trying to share all above mentioned types of speaking with an English native speaker or a good adviser for analyzing himself or herself positive and negative moments or taking into account feedback given competent listeners in order to consolidate and feel strong with the right things gained and to work more on weak side, as a result of hard study to feel confident and get a high band score.

Key words: the Bologna process, Speaking section in IELTS, fluency, coherence, lexical resource, grammatical range.

Глобальна освітня система та Болонський процес, як її частина, виявляють дуже важливі тенденції для інклюзивного процесу навчання, де всі студенти мають рівні можливості для навчання, перебування в комфортному освітньому середовищі, де вони можуть відчувати цінність і підтримку в отриманні університетської кваліфікації, а також для інноваційного підходу як вирішальний фактор набуття нових знань і компетенції.

Стаття охоплює різні теми, такі як представлення інформативних матеріалів про АЙЛТС та розгляд мовлення як дуже важливої навички в процесі вивчення мови, виокремлення і вивчення складових компонентів розділу Говоріння та подача рекомендацій щодо підготовки до іспиту найкращим чином.

Вільне володіння мовою – важливий елемент оцінки мовлення та здатність одразу висловлювати думки, ідеї. Зв'язність допомагає логічно організувати усне мовлення за допомогою «лінкерів» і «маркерів дискурсу». Багатий лексичний ресурс може забезпечити можливість говорити набагато яскравіше з більшою кількістю експресивних засобів на іноземній мові. Широкий вибір слів забезпечуватиме вільне висловлювання думок. Іншим аспектом мовлення є граматичний ряд, який передбачає використання складносурядних і складнопідрядних речень із підрядними сполучниками, прийменниковими словосполученнями з різними частинами мови та відносними займенниками для приєднання підрядного речення до головного. Усі ці компоненти можуть забезпечити учаснику іспиту отримання вищого балу під час оцінювання граматичного компоненту розмовної частини IELTS.

Корисними є всі способи практики, які можуть допомогти досягти певного прогресу: запис відповідей на можливі питання; продовження уявної подальшої бесіди з екзаменатором; висловлювання своїх думок на певні теми або намагання поділитися всіма вищезазначеними видами спілкування з носієм англійської мови чи хорошим порадиником для аналізу позитивних і негативних моментів або врахування відгуків компетентних слухачів для засвоєння та праці над слабкими сторонами, в результаті наполегливого навчання почуватися впевнено та отримати високий бал.

Ключові слова: Болонський процес, секція Говоріння в АЙЛТС, вільне володіння мовою, зв'язність, лексичний ресурс, граматичний ряд.

Problem statement emphasizes that the Bologna Process is aimed at reforming the educational policy at global scale; improving the quality of teaching process; overcoming obstacles for learning mobility; building “no boundary” academic cooperation; unification of degree structure; the academic recognition of qualifications in higher education systems in EU member states and beyond. “The Bologna Process also provides a forum for dialogue with neighboring countries regarding higher education reforms and questions related to shared academic principles, such as the independence of universities and the participation of students in civil society activities” [1, p. 1]. It should be noted that the European government’s reform is thoroughly worked-out due to modern and democratic principles.

Fortunately, Ukraine has been a full member of the Bologna Process since 2005. “Participation of Ukraine at the Bologna process is a huge advantage for all students who graduate from its universities” [2, p. 1]. So, Ukrainian education becomes much closer to the European Higher Education area as it is also trying to implement all the necessary steps for becoming an integral part of the Bologna Process and this gives us a chance for integrated transnational cooperation in education, research and innovation.

Stressing on the paramount importance of the recognition of Ukrainian diplomas of higher education in Europe provided by our state which are the basis for further development abroad for young generation, nevertheless bachelor, master applicants should get prepared for the oversea study themselves and the first step to achieve the goal is taking international test in English and IELTS is one of many of such exams.

Analysis of recent research and publications. Actuality of the research subject reveals itself in the fact that speaking was mostly regarded as an element of communication and as a useful skill to be developed and in our article more practical side of deve-

loping speaking ability for passing IELTS and thus, becoming a participant of global educational integration within the Bologna process is presented.

British philologist and methodologist R. Allwright stresses on the importance of speaking skill for language learners and states that “language teaching, globally, has not led to a satisfactory level of communicative skill in the vast majority of cases” [3, p. 167]. He addresses to the scientists to pay special attention to the development of the speaking skill which is the basis for international oral communication.

A team of Oxford scientists S. D. Krashen and T. D. Terrell presented “acquisition-learning” hypothesis. They explain that human beings “not necessarily aware that they are acquiring language” [4, p. 26] and “language acquisition” is “natural way” to develop speaking abilities and this belongs to “a subconscious process”. On the contrary, referring the process of learning “explicit knowledge of rules, being aware of them and being able to talk about them” [4, p. 26] and this is “a conscious process”. Their strategy explains the connection of speaking process with our mental abilities and truly shows that language reveals itself through both subconscious and conscious brain acts.

American philologist D. Nunan gives the following definition: “Speaking is a productive aural/oral skill and it consists of producing systematic verbal utterances to convey meaning” [5, p. 48]. In the interaction process the information is conveyed verbally and shared with the listener for his or her understanding. So, in order to communicate effectively in everyday life speaking skills should be developed and it gives the feeling of confidence and fluency. Speaking skills are very important because this is an opportunity to express thoughts and ideas both in formal and informal environment. In family circle and with friends we may develop some emotional connections and at work place or with unknown people we should talk politely and officially.

Cambridge scientist S. Thornbury remarks that words, phrases, clauses and sentences are “glued together by the insertion of the appropriate grammatical markers” like articles, auxiliary verbs and word endings [6, p. 4]. His conception explains speaking as “an essentially linear” that is pronounced “utterance-by-utterance” [7, p. 13].

The aim and task statement of the article is to emphasize on the importance of educational integration; to describe the peculiarities of the fourth part of IELTS exam which is Speaking section; to present some practical recommendations; to stress on some organizational moments; to motivate young people to study foreign language and prepare successfully for the exam where English is tested as a foreign language; to arouse interest of students in further studying abroad. In our paper we will talk about Speaking section of IELTS.

The material presented in the article explains the essence of the Speaking section of the IELTS (International English Language Testing System). IELTS proposes both computer-based tests and test performed in some Language centers where one can use paper and a pencil. So, this opportunity gives some space for a choice. For a student with great typing skills but a bad handwriting it is better to take test on the computer though the skills of using headphones are very important in this activity. The one who feels comfortable for in-person communication may use the alternative way which is off-line and fulfill the speaking tasks in a real classroom.

Awareness of the structure and constituent components of Speaking section (which is number four in order of test course) is of great value for an exam taker. It is held as an interview with an examiner and all the communication is recorded. In Task 1 “Introduction and General Questions” questions about the work, family, studies, and interests are asked. Task 2 “Long Turn” involves a card with a topic for the student’s discussing (one minute to prepare, two minutes to speak up, then one or two follow-up questions from the interviewer must be answered). In Task 3 “Analytical Discussion” where a deep discussion of a topic in Task 2 by an exam taker and an examiner for 4-5 minutes is performed. In the preparation process a student should pay attention to all types of tasks and find the best way on how to get prepared for them.

One of IELTS Speaking assessment criteria is “Fluency and Coherence” which involves speaking at length; logical idea formation; expressing and justifying ideas; discussing and speculating on different issues. All of these abilities of a speaker should be performed without long pauses and word repetitions.

Fluency is a natural arrangement of proper language flow without hesitation. As it is natural to avoid unnecessary pauses English native speakers usually use fillers such as: “well”, “ummm...”, “I guess”, “It’s a tricky question, actually, basically”. Speaking at slower pace is also possible but with appropriate tone and intonations, so, a speaker may stop, also take some pauses in between the sentences or between the words during exam as well. Thus, fluency is not about the speed at which one can speak, it is the flow of consistent thoughts revealed in speech. It is advisable to take persistent efforts to think everything in English without translating which is difficult at the beginning but it is one of the ways to improve fluency. It is also useful to get engaged in conversations with English native speakers.

A good recommendation is to ask someone to listen to the speaking on a certain topic or to the answers of the discussion, afterwards the listener will explain if it was easy to understand or not and it will become clear how to develop the skill. Another way to analyze and enhance the ability is to simply record the speech, then to listen to it, find some mistakes and to make some progress in the future. It is sometimes beneficial to think less and to speak right away for better fluency. “Fluency is the ability to hear words and understand them straight away” [8, p. 1]. An exam taker should feel free to express himself or herself, to speak up one’s mind, to be open-minded without being worried of what the listener might think about him or her. It is well-known fact that improvements go with some practice.

Coherence is the logical organization of your speech or conversation and the connection of the sentence with one another. When it is difficult to understand one’s speech, the listener would get confused and if it is easy to follow the flow of thoughts that means the speaker expresses himself or herself coherently.

To make speaking clearer for the listener it is recommended to use connecting words, so called “linkers” or “discourse markers”. They could make a person sound much more natural in English if used correctly. For example: “well, let me see” (giving yourself time to think); “I have to say” (giving opinion); “The thing is” (focusing on an idea); “and”, “also”, “in addition”, “furthermore” (adding ideas); “but”, “however”, “In my view there are two differences” (contrasting ideas); “I agree because...”, “I am sure I agree with that...” (responding to a point); “I think we’ll probably see...”, “Maybe there will be...”, “It’s unlikely that we’ll have...” (speculations on the future). Cohesive devices used in speaking are usually simpler and more informal than those used in writing.

It is advisable to listen for “discourse markers” that people use when they are speaking in the sample IELTS speaking test tasks and to make some notes of them and then to write down some of own examples. After that it will be good to try using them, both when you are doing IELTS speaking practice and when you are speaking to anyone in English. Such practicing will help you speak more cohesively and naturally.

Using of familiar linkers or “discourse markers” when speaking will help to feel more confident, but it is also important to avoid overusing them. It is helpful at first to record oneself saying these example sentences in order to get used to them and also to analyze how to pronounce them correctly. It is recommended to single out them in speech, to think if they are used in a proper way and to analyze which “linkers” would be preferably to use more.

For getting better band score for coherence, one should remember that general information is given first, then more specific details with some life examples may follow. It gets logically clearer this way. Listener’s understanding can be seen on facial expression and moreover this can even expand the answer if the speaker can see that ideas and information is correctly perceived.

Cohesion and coherence are assessed under “Fluency and Coherence” in the IELTS Speaking descriptors. The highest-level candidate usually speaks coherently with fully appropriate cohesive features, a bit lower than the highest-level candidate uses a range of connectives and discourse markers with some flexibility as a rule. The middle-level candidate may sometimes use a range of connective and discourse markers, but not always appropriately, and somewhat lower than the middle-level candidate may overuse certain connectives and discourse markers. All of these criteria are described in the requirements for the assessment of this section for the examiner and an exam taker should take this into regard.

Another assessment criterium is having a sufficient lexical resource. It is essential for all parts of IELTS for Speaking, Writing, Listening and Reading. The more words and phrases you know, the better you’ll go through the test. To get a higher band score an exam taker needs to use collocations, linking words, complex language. Using of synonyms and being able to incorporate them into speech are of great importance. Repeating of some words over and over again while speaking will lead to a low band score in IELTS. A big weight is given to vocabulary or lexical resource in the final grade.

A person who is getting ready for IELTS should work with the list of topics which may become the subject of speaking on the exam. One should keep

in mind the main ideas or issues to talk about on a certain topic and also get ready to use some relevant words and phrases. An exam taker may be proposed to speak about “Friends; Family” describing relations, values, people’s characters, appearance and importance or meaning of friends and family. To speak up on the topic one should have a number of ideas which are appropriate to mention and also apply some of collocations prepared in advance as a topical vocabulary. For example, one can use: “Long lost friend” or “A lifelong friend” talking of connections with a friend; describing friendly relations one may say: “Close knit family”, mentioning that not everything is so good in the family just say: “Relationship problems”. Talking on “Food and nutrition” it is good to remember different kinds of food which may be healthy or junk; and its role to the health of the body; eating habits; serving foods manners. So, if someone wishes to speak about good food he or she may say: “balanced diet”, “packed with vitamins” or “homemade food”.

Also the following topics may also be proposed in speaking section: “Modern technology”, “Coronavirus”, “Pollution and the environment”, “Fitness and health”, “School and education”, “Work and careers”, “University and student life”, “Accommodation”, “Books, film and art”, “Climate change”, “Working from home”, “Social media”, “Advertising”, “Fashion and shopping” and others. It is useful to have a phrase book and write down unfamiliar words and expressions. As for collocations and idioms, they can be extracted from books, films, songs, videos and English podcasts, however, it is recommended to use audio material more because there are no visual clues, making listening a little harder.

A person should practice reading of textbooks, science fiction or fiction as a result he or she acquires reading skills and also absorbs lexical units which were used there. If the exam taker comes across any unfamiliar word in the text, it is good to try guessing otherwise finding them up in the dictionary. “Vocabulary development is where students understand the meanings and pronunciations of words necessary for communication” [8, p. 2]. When the utterance is clear an exam taker can keep up a conversation. “If they understand what the other person is saying and they know what vocabulary to say back, they are halfway there to communicating effectively” [8, p. 2]. A wide range of words and phrases which were learnt before the exam will help to express thoughts and ideas in a proper way. It is good to emphasize that if one finds the vocabulary of terminology in different fields or subjects, it is just enough to try to understand or interpret the meaning, it is not

necessary to enlarge one's active vocabulary with scientific terms as a learner may not often see these words again.

While reading and listening in English you constantly build passive vocabulary. "A couple of weeks of listening and reading, and perhaps speaking a bit, and it comes back stronger than ever before. It's in there soundly because it's built up based on this very large passive vocabulary" [9]. After accumulating of passive lexical resource try to implement it in your utterings this way changing passive vocabulary into active. "When you are ready to speak, and as you speak more and more, the vocabulary will activate naturally". So, carrying out discussion or conversation try to incorporate new vocabulary and add it to your speech in a proper way. Nevertheless, keep in mind forcing new words into the language may lead to sounding odd and artificial.

Mastering of grammar in the students' preparation for international exam such as IELTS is rather difficult and challenging. "You may think that grammar is something we only need for written language. But grammar includes lots of important areas for spoken language such as an understanding of tenses and the correct way to structure sentences. Grammar helps us to convey information in a way that the listener will recognize and understand" [8, p. 2]. It should be noted that two essential components are to be taken into regard: variety of grammatical structures (grammatical range) and avoiding of grammar mistakes (accuracy).

Being able to incorporate simple (one clause), compound (two and more main causes), complex (one main clause and one or more subordinate (dependent) clauses) sentences into oral speech during exam is of a great importance. The following coordinating conjunctions, such as "and", "but", "or", "yet", and "so" are used to join some parts of grammatically equal sentences within one compound sentence. It is usually not so difficult for high-level and middle-level speaker to use them. It is often much more challenging to operate subordinating conjunctions for making up a complex sentence where they help to join a subordinate (or dependent) clause to a main (or independent) clause.

To present a good fluency in Speaking section an exam taker should be able to show how nine different parts of speech (nouns, pronouns, verbs, adjectives, adverbs, prepositions, conjunctions, interjections and articles) can function depending on their position in a sentence and their connection to other words. It is a standard direct word order in English where subject is followed by a predicate and then also direct or indirect object can follow.

To enrich the grammatical potential of the language one may use different parts of speech so they will change the pattern of most common sentence structure as a result this will demonstrate the high-level skill of incorporating of various grammatical patterns. Usage of prepositional phrases which is composed of a preposition, and a compliment which is most commonly a noun, a pronoun, an adverb or a verb in the -ing form. Common prepositions include: "about", "among", "at", "in", "of", "since", "through", and "with" (since the start of the semester; from house to house; with regards to; in time of; among them; at first glance; until quite recently). Another way of showing one knows how to operate grammatical structures efficiently is usage of relative pronouns: who, whom, which, whoever, whomever, whichever, and that to link subordinate clauses in sentences.

Repeated errors in verb tenses, adjectives clauses or any other grammar forms show that the exam taker has profound gaps in specific aspects of grammar. Some occasional, isolated mistakes may occur in those whose answers will be regarded as high-scoring responses. One of main aims of exam taker is using grammar with minimal error.

It is advisable to improve grammar skills by record one's speech, then listening to it, trying to understand the mistakes and avoiding them for the next time. Recommendations from English native speakers, some teachers' corrections and also rules from the textbooks can also be of great value in polishing grammar.

In conclusion it should be said that, first of all, during Speaking section of IELTS fluency is assessed. This ability is to accept what was being asked, give answer straight away or continue discussion on the topic proposed. So, expressing one's thoughts and ideas clearly, coherently "linkers" or "discourse markers" help, moreover there should be a good balance on how to use them in a proper way though not in abundance. Secondly, sufficient lexical resource counts as it enables the speaker to express his or her thoughts vividly with various synonyms, collocations, idioms, showing a great vocabulary enriched in the thorough process of study through listening, reading, speaking with English native speakers. Thirdly, not only limiting grammar mistakes is essential but also usage of a wide range of grammatical constructions in an appropriate and accurate way. To get a high band score you together with simple sentences it is good to master also compound and complex structures, show ability to use different tense forms and some advanced grammar patterns such as prepositional phrases and others.

Thus, motivation and desire to get some progress in the future career to improve employment prospects can lead a person in doing great things in their

life such as studying international language which English truly is and consequently to become an integral part of global higher educational area.

BIBLIOGRAPHY:

1. The Bologna Process and the European Higher Education Area URL: <https://education.ec.europa.eu/education-levels/higher-education/inclusive-and-connected-higher-education/bologna-process> (дата звернення: 23.01.2023).
2. Bologna process in Ukraine URL: <https://toget.education/bologna-process-in-ukraine/> (дата звернення: 15.01.2023).
3. Allwright R. Language learning through communication practice. In: The Communicative Approach to Language Teaching. Oxford : Oxford University Press, 1979. P. 167–182.
4. Krashen S. D. and Terrell T. D. The natural approach: language acquisition in the classroom. Oxford : Pergamon Press, 1983. 191 p.
5. Nunan D. Practical English Language Teaching. Singapore : International Edition: McGraw-Hill, 2003. 88 p.
6. Thornbury S. How to Teach Speaking. Harlow : Longman, 2005. 163p.
7. Thornbury S. and Slade D. Conversation: From Description to Pedagogy. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 361 p.
8. What are Speaking Skills? – Answered – Twinkl Teaching Wiki URL: <https://www.twinkl.com/teaching-wiki/speaking-skills> (дата звернення: 15. 01.2023).
9. Steve Kaufmann. Active and Passive Vocabulary in Language Learning. URL: <https://medium.com/the-linguist-on-language/active-and-passive-vocabulary-in-language-learning-9d7ec939cdb0> (дата звернення: 3.01.2023).

УДК 81'811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.18>

ЗНАЧЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ФІЛОСОФСЬКО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

MEANING OF PROPER NOUNS IN ENGLISH: PHILOSOPHIC AND LINGUISTIC PERSPECTIVES

Воробель М.М.,

orcid.org/0000-0001-9128-7809

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри української та іноземних мов

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

Калимон Ю.О.,

orcid.org/0000-0002-0062-2382

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української та іноземних мов

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

Юрко Н.А.,

orcid.org/0000-0001-7077-2442

старший викладач кафедри української та іноземних мов

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

У статті здійснено огляд провідних поглядів вчених, які склалися стосовно власних назв (на прикладі англійської мови) з точки зору філософських та лінгвістичних постулатів. Встановлено, що цим питанням цікавилися як вчені ще Древнього Риму та Греції, епохи Відродження, а також сучасні дослідники. Водночас природа цієї категорії іменників становить непростий предмет дослідження, про що свідчить і довга історія вивчення їх потрактування. Не останню роль відіграє і той факт, що власні назви часто можуть відігравати роль загальних. Отже, тут на перший план виступає проблема лексичного значення цієї категорії слів. Встановлено, що першочергово цим зацікавилися логіки та філософи, проте й вони не могли дійти до спільного тлумачення – одні стверджували, що власні назви не описують предмет, а лише називають його, інші – власна назва не передає всіх характеристик об'єкта, але й не виключає з нього нічого, що характеризує цей об'єкт. Ще інші наполягали на логічній теорії значення власних назв

у теорії мови. Нейтральну позицію висловлювали ті, хто вважають, що власна назва є функцією певної лексичної одиниці, але не її сутністю. Психологічний підхід акцентував увагу на тому, яке «враження» справляє власна назва на мовця. Загалом більшість цих теорій належить логікам, які не володіють достатнім лінгвістичним матеріалом. І, навпаки, лінгвісти, які володіють мовним матеріалом, не можуть абстрагуватися від особливостей певної мови. Відтак жодна теорія не може базуватися лише на лінгвістичних даних, логіка відіграє тут важливу роль через те, що ономасіологічна лексика пов'язана з об'єктами, які вона позначає, і ці зв'язки не є мовними, їх доля в мові визначається екстралінгвістичними факторами. Перспективним є вивчення власних назв, які перейшли в категорію загальних, а також особливості такої категорії іменників в різних мовних групах.

Ключові слова: власні назви, загальні назви, філософія, лінгвістика, логіка.

The article provides an overview scientific approaches regarding proper names (on the example of the English language) from the point of view of philosophical and linguistic postulates. It is established that scientists from Ancient Rome and Greece, of the Renaissance epoch, and modern researchers were interested in the topic. At the same time, the nature of this category of nouns is a difficult subject of research, as evidenced by the long history of studying their interpretation. Not the least role is played by the fact that proper names can often play the role of common ones. So, here the problem of the lexical meaning of this category of words comes to the fore. It was found that logicians and philosophers were primarily interested in this, but even they could not come to a common interpretation – some argued that proper names did not describe an object, but only named it, yet others stated that a proper name did not convey all the characteristics of an object, but it didn't exclude the fact there was nothing from it that characterized this object. Still others insisted on a logical theory of the meaning of proper names in the theory of language. A neutral position was expressed by those who believed that a proper name was a function of a certain lexical unit, but not its essence. The so-called psychological approach focused on the "impression" a proper name made on the speaker. In general, most of these theories belonged to logicians who did not possess sufficient linguistic material. And, on the contrary, linguists who had linguistic material could not abstract from the peculiarities of a certain language. Therefore, although no theory can exist without linguistic data, logic still plays an important role here due to the fact that onomasiological vocabulary is connected with the objects it denotes, and these connections are not linguistic, their fate in the language is determined by extralinguistic factors. Further research may regard proper nouns that have passed into the category of common nouns, peculiarities and existence of such nouns in different language groups.

Key words: proper nouns, general nouns, philosophy, linguistics, logic.

Постановка проблеми. Культура будь-якого народу знаходить своє відображення в ономастиці. З одного боку, власні назви створені в мові, а з іншого – вони є словами, які реагують на будь-які зміни в культурі, історії. Кожна культура породжує певні типи власних назв, і кожна така назва відображає частину цієї культури [2, с. 26–27]. «Власна назва – це слово, яке відповідає меті – вказати, про що ми говоримо, – пише Джон Стюарт Мілль у «Системі логіки», – але не розповідає нічого про це що» [9, с. 37]. Проблема визначення власних назв і пояснення їх значення є однією з найбільш контроверсійних у сучасній науковій думці, в першу чергу через властивість власних назв переходити в категорію загальних [6].

Отже, первинний зв'язок між власними і загальними назвами – походження останніх від перших. Тому постає проблема лексичного значення таких слів. Вперше власні назви привернули увагу давньогрецьких і римських учених. Як окремий клас слів їх згадували стоїки, але пізніше, в період Середньовіччя, вивчення цієї проблеми було припинено церковною догматикою. Втім в епоху Відродження (як і в XIX столітті) полеміка розпочалася знову, а численні теорії сприймалися або заперечувалися вченими [1; 3; 4; 6; 11; 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш дискусійним є питання про особливості значень власних назв. Ця проблема досліджували скоріше з логічної точки зору, ніж

з лінгвістичної. Тому цим займалися філософи та логіки [5, с. 185–186]. Зокрема, Джон Стюарт Мілль дійшов висновку, що власні назви не мають жодного значення, вони є лише позначками, які допомагають розпізнавати та розрізняти речі. Вони не конотують (описують) річ, а лише позначають (називають) її. Ось деякі з тверджень Мілля: *«Власні назви не є конотативними: вони позначають осіб, яких вони називають; але вони не вказують і не мають на увазі жодних атрибутів, що належать цим особам. Коли ми називаємо дитину Джоном або собаку Цезарем, то ці імена є просто ознаками, які використовуються для того, щоб зробити цих людей предметом дискурсу. Можна сказати, що ми мали б мати певну причину дати їм ці імена, а не будь-які інші; і це правда; але ім'я, яке було дано, не залежить від причини. Людина могла бути названа Джоном, тому що це було ім'ям його батька... Це не частина значення слова Джон, що батько цієї особи носив те саме ім'я»* [10, с. 33–45]. *«З попередніх спостережень легко зрозуміти, що коли назви, дані об'єктам, передають будь-яку інформацію, тобто коли вони мають певне значення, значення полягає не в тому, що вони позначають, а в тому, що вони конотують. Єдині назви, які нічого не значать, – це власні назви; і вони не мають жодного значення»* [10, с. 48–50].

Інший англійський вчений – Г. Джозеф – не погоджувався з ним і стверджував, що власні

назви мають більше значення, ніж загальні. На думку вченого, власні назви означають існування об'єктів, а загальні назви позначають те, що поєднує цей об'єкт з іншими подібними об'єктами. Він мав на увазі, що власна назва не передає всіх характеристик об'єкта, але не виключає з нього нічого, що характеризує цей об'єкт: «Якщо я почую фразу *«Watlang street (Вулиця Уотлен)»*, я точно дізнаюся більше про об'єкт, ніж коли почую просто *«street»*. Тому власні назви отримують своє значення від предмета, який вони позначають. Тому для людини, яка не знайома з об'єктом, його назва нічого не означає. Якщо на запитання *«Who frightened you? (Хто вас налякав?)»* я почую відповідь: *«Gamby (Гембі)»*, я ніколи не дізнаюся, хто це, тому що я не зустрічав його раніше. Якщо я знаю, що це собака, дитина чи привид, то я знатиму не тільки хто це, але й що це за річ/особа» [9, с. 151–153].

Постановка завдання. Відтак метою цієї розвідки є дослідження еволюції поглядів на потрактування місця та ролі власних назв (на прикладі англійської мови) в філософському та лінгвістичному потрактуванні, а також основні труднощі та виклики, з якими стикнулися вчені, аналізуючи це явище.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ХХ ст. логічну концепцію розробив відомий англійський логік і філософ Б. Рассел. Відповідно до його теорії все, що називається власними назвами, можна пояснити більш чітко і науково. Щодо повсякденного мовлення, простих розмов, то власні назви більш вживані. Ось одна з його думок на цю тему: «Звичайні слова, навіть власні назви, зазвичай є описами. Тобто думка людини, яка правильно використовує власну назву, загалом може бути виражена чітко, лише якщо ми замінимо власну назву описом. Водночас опис, необхідний для вираження думки, буде різним для різних людей або для однієї людини в різний час. Єдине, що залишається незмінним (допоки власна назва використовується правильно), це об'єкт, до якого ця назва відноситься» [12, с. 170–172].

Ідеї Рассела підтримав зокрема Тайлер Бердж, який зацентрував увагу на проблемі логічної ролі власних назв у теорії мови. Він виокремлює дві основні позиції власних назв у семантичній теорії – 1) власні назви відіграють роль сталих іменників в однині, та іншу, розроблену Расселом: 2) власні назви відіграють роль предикатів [7, с. 426]. На підтримку першої точки зору вважаємо, що в більшості повсякденних вживань власні назви є окремими термінами, призначеними для виділення унікального об'єкта, відтак

їм бракує внутрішньої семантичної структури. З одного боку, вони наче і не описують об'єкти, які позначають, а з іншого боку, вони конкретизують об'єкти, які позначають.

Власна назва, що функціонує як термін, позначає об'єкт лише в тому випадку, якщо об'єкт отримав цю назву відповідним чином. Незважаючи на певну розпливчастість, це визначення дає пояснення того, що існує лише буквальне використання власних назв. Буквальне використання контрастує з метафоричним. На відміну від метафоричного вживання (напр., «George Wallace is a Napoleon (Джордж Уоллес – Наполеон)»), буквальне використання власних імен передбачає їх застосування лише до об'єктів, які вони позначають.

Тут З. Вендлера вказує на те, що є «щось незвичайне» в іменникових фразах на кшталт *«the Joe in our house (саме той Джо в нашому будинку)»*, водночас такі фрази трапляються й зрозумілі мовцям. Однак такий контекст є фатальним для імені як власної назви, принаймні для контексту, в якому воно вжито. Повний контекст, явний чи неявний, буде такого типу: *«The Joe in our house is not the one you are talking about... (Джо в нашому будинку – не той, про кого ви говорите...)»*. Як замітник іменника *one* стає тим, що власна назва тут симулює статус злічуваного іменника. В контексті цього речення передбачається два *Джо*, і це, звичайно, несумісне з ідеєю логічної власної назви. *Джо* тут дійсно еквівалентне фразі *людина на ім'я Джо*, але оскільки ця фраза підходить багатьом особам, логіки повинні розглядати її як загальний термін [14, с. 154].

Недоліки константного підходу, тобто власні назви як одиничні іменники-терміни, впливають із роздумів над відповідними описами «неоднозначності» власних назв. Якщо власні назви розглядати як індивідуальні константи, то вживання, що позначають різні об'єкти, повинні бути диференційовані (індексовані) у філософській теорії істини для кожної особи. Інакше умови істинності речень, які розглядає теорія, були б неоднозначними; і початкова умова буде порушена. Така диференціація створює проблему. Немає чіткого обмеження щодо кількості об'єктів, які носять певну назву. Отже, неможливо дізнатися, скільки індексів надати, а тим більше, які позначення їм присвоїти.

Прихильники константного підходу, задля уникнення цієї проблеми, стверджують, що кількість об'єктів, які людина в даний момент часу знає, щоб співвідноситися з будь-яким даним ім'ям, ймовірно, є обмеженою та керованою. Таким чином, вимога полягатиме в тому, що потрібно лише надати позначення для кожного

індексованого імені, для якого особа має позначення в своїй голові. Ця позиція не така проста, як може здатися. По-перше, таке ім'я, як “*John (Джон)*”, значно ускладнило б семантичну теорію. Тоді як індивідуально-константний підхід мав би надати велику кількість правил позначення для цього імені (скажімо, чотириста), то предикатний підхід надає єдине задовільне правило для нього, а також набір простих зворотів, застосованих до всіх появ (імпліцитних або експліцитних) цього слова в реченнях. По-друге, згідно з теорією істини щодо ідіолекту людини в даний момент буде поставлено завдання фактично відстежити та уточнити кожного з Джонів, які людина має на увазі, щоб завершити свою теорію. Отже, окрім пов'язаних практичних труднощів – труднощів, які не мали б аналогів у будь-якій іншій частині теорії – існують й інші теоретичні проблеми у визначенні того, які саме об'єкти потрапляють у свідомість людини в даний момент [7, с. 431–435].

Основна ідея Т. Берджа полягає в тому, що власні назви є предикатами. Коли власна назва зустрічається в однині, об'єкт, позначений назвою (якщо є), вибирається користувачем мови. І теорія істини визначає цей об'єкт у контекстно-незалежний спосіб. Тоді «неоднозначність» власних назв відображається змінною у формальних представленнях. Наскільки власні назви є прикладом фундаментального способу зв'язку мови зі світом, настільки вони дають підстави зосереджуватися не на окремих константах, а на змінних, які отримують своє тлумачення екстралінгвістично, через референтні дії користувачів мови [7, с. 427, 429].

Проте ця проблема в цілому залишилася однією з найбільш дискусійних в ономастиці. Одні вчені (О. Есперсен, О. Потебня) визнають існування лексичного значення власних назв, інші (А. Гардінер) – підтримують нейтральну позицію і схильні підкреслювати особливості вживання власних назв взагалі. Вони вважають, що власна назва є функцією певної лексичної одиниці, але не її сутністю. Тому було б неправильно стверджувати, що слово може бути і власною назвою, і загальною [4; 8].

Інші вчені (наприклад, Ч. Огден і А. Річардс) вказували на психологічне враження, яке може справляти слово, і на його логічну цінність. Справа в тому, що психологічно «багате» слово може бути в цілому «бідним» мовно. Ось чому

імена родичів настільки важливі в родині, але нічого не означають у мові. Згідно з цим спостереженням Х. Бертельсен робить висновок, що з точки зору сигніфікативного значення власні назви не мають цінності [5, с. 186].

Отже, суперечливість результатів цих дискусій можна пояснити такими чинниками:

1) складність власних назв;

2) різноманітні підходи до вивчення лексичного значення власних назв. В одних випадках семантика власних назв розглядається як їх зміст у структурі мови, в інших – як суто матеріальне уявлення про ці іменники в дійсності та їх мовне тлумачення.

Більшість цих теорій належить логікам, які не володіють достатнім лінгвістичним матеріалом. І, навпаки, лінгвісти, які володіють мовним матеріалом, не можуть абстрагуватися від особливостей певної мови. Жодна теорія не може базуватися лише на лінгвістичних даних, логіка відіграє тут важливу роль через те, що ономастологічна лексика пов'язана з об'єктами, які вона позначає, і ці зв'язки не є мовними, їх доля в мові визначається екстралінгвістичними факторами.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Власні назви займають особливу нішу в структурі мови. Хоча загальне сприйняття цієї категорії в англійській мові виглядає досить простим і логічним (як назви, що позначають осіб, міста, тощо), її існування в мові породжує ряд проблем, які досі привертають увагу науковців. Насамперед стояли вказували на багатозначність власних назв. Тоді логіки продовжили полеміку, хоча їхній підхід був досить однобічним, оскільки вони базували свою теорію в основному на логічному сприйнятті, а не на лінгвістичних даних. З іншого боку, лінгвісти, які досліджували цю проблему, не дійшли однозначного висновку, оскільки не могли абстрагуватися від лінгвістичних даних певних мов. Були спроби вивчити цю проблему з психологічної точки зору, але цей підхід можна розглядати лише як допоміжний, а не провідний. Перспективним є дослідження розвитку цієї тематики на основі мови з інших мовних груп, а також виокремлення групи власних назв, які перейшли в категорію загальних, та їх лінгвістичне вивчення в новому статусі з подальшим зіставленням зі схожою групою слів в мові з іншої мовної групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексєєва О. Функціонування антропонімів у фразеологічному дискурсі. *Мова і Культура*. Видавничий дім Дмитра Бураго. Вип. 18. Т. I (176). 2015. С. 253–258.
2. Голотова І. Вивчення власних назв крізь призму етносоціономастики: теоретичні аспекти. *Актуальні питання сучасної лінгвістики*. Київ : НАУКМА, 2021. С. 26–29.

3. Зимовець, Г. Фреймовий підхід до мотивації власних назв. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*, 88. 2021. С. 109–115. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2021-88-17>
4. Снитко О. Психолінгвістичні ідеї О. О. Потебні і сучасна наука. О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури. *Зб. наук. праць*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2004. С. 89–93.
5. Чорноус О. Класичні підходи до проблеми значення власних назв у зарубіжних дослідженнях. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. С. 185-188.
6. Alba A., Vitali, G. The Definition of (Common) Nouns and Proper Nouns. *Actes Del XXIV Congrès Internacional d'ICOS Sobre Ciències Onomàstiques*. Barcelona, Generalitat De Catalunya. 2014. P. 202–213.
7. Burge, T. Reference and proper names. *The Journal of Philosophy*. Vol. 70 (14). 1973. P. 425–439.
8. Gardiner, A. The theory of proper names: a controversial essay. London : Oxford University Press, New York, Toronto, 1954. 78 p.
9. Joseph, H. An Introduction to Logic. Oxford : Clarendon Press. 608 p.
10. Mill, J. A System of Logic, Ratiocinative and Inductive, Being A Connected View of the Principles of Evidence, and the Methods of Scientific Investigation. "Chapter II: Of Names". New York : Harper and Brothers. (1882). P. 29–57.
11. Polakof A. A linguistic account of singular terms. *Aufklärung: revista de filosofia*. Vol. 8, N°. Extra 1, 2021. P. 133–144.
12. Russel B. Introduction to Mathematical Philosophy. 2éd. London. Ch. XVI. Descriptions 1920. P. 167–180.
13. Van Langendonck W. Theory and Typology of Proper Names. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. 2007. 378 p. <https://doi.org/10.1515/9783110197853>
14. Vendler Z. Linguistics in philosophy. Ithaca; London: Cornell University Press, 1967. 224 p.

УДК 811.1

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.19>

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКИХ ПРИСЛІВ'ЇВ ПРО ПРАЦЮ

LEXICAL AND SEMANTIC FEATURES BY TRANSLATION OF GERMAN PROVERBS ABOUT WORK

Гаврилова І.М.,

orcid.org/0000-0003-2322-8051

старший викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

У статті розглянуто лексичні та семантичні особливості німецьких прислів'їв про працю. Фразеологізми становлять скарбницю культури кожного народу, адже в них відображається історія народу, його мудрість, особливості побуту та світогляду. Прислів'я є предметом дослідження не тільки лінгвістики, але й історії, культурології, літератури, функціональної лінгвістики. Прислів'я – це влучний образний вислів, який віддзеркалює суть певного процесу, явища і має повчальний зміст. Серед його основних характеристик виділяють стійкість, народність, лаконізм, образність та експресивно-емоційну насиченість. Прислів'я представляє завершену самостійну фразу з повною граматичною структурою. До джерела виникнення прислів'їв дослідники відносять різноманітні ситуації, що пов'язані з побутом, трудовою діяльністю, віруванням людини, а також Біблія, латинські тексти і конкретні історичні персоналії. Прислів'я можна класифікувати за джерелом походження, а також тематично. Тематично прислів'я можна ділити як на групи, так і на підгрупи. Серед способів перекладу прислів'їв виділяють дослівну відповідність, адекватний відповідник, калькування, описовий переклад висловлювання. Спираючись на свій досвід і знання перекладач вибирає той спосіб перекладу, який може точно передати зміст висловлювання вихідного тексту. Прислів'я про працю будь-якої країни відображають загально-національне ставлення до праці. Образність – це одна з найхарактерніших рис німецьких прислів'їв про працю. Традиційність (усталеність), фіксована форма, варіативність, загальність, стислість, метафоричність, стилістична забарвленість – це основні риси німецьких прислів'їв про працю. Здебільшого майже усі німецькі прислів'я про працю мають відповідники в українській мові.

Ключові слова: фразеологізм, прислів'я, повні еквіваленти, часткові еквіваленти, описовий переклад.

The article examines the lexical and semantic features of German proverbs about work. Phraseologisms are a treasury of the culture of every nation, because they reflect the history of the nation, its wisdom, peculiarities of life and worldview. A proverb is the subject of research not only in linguistics, but also in history, cultural studies, literature, and functional linguistics. A proverb is a figurative expression that reflects the essence of a certain process and has an instructive meaning.

Among its main characteristics there are stability, nationalism, laconicism, imagery and expressive and emotional saturation. A proverb represents a complete independent phrase with a complete grammatical structure. To the source of the emergence of proverbs, researchers refer to various situations related to everyday life, work activities, human beliefs, as well as the Bible, Latin texts and specific historical personalities. Proverbs can be classified by origin, as well as thematically. If classified thematically, proverbs can be divided into groups and subgroups. Among the ways of translating there are literal translation, adequate counterpart, tracing, descriptive translation of the statement. Based on his experience and knowledge, the translator chooses the method of translation that can accurately convey the meaning of the statement of the source text. Proverbs about the work of any country reflect the national attitude to work. Imagery is one of the most characteristic features of German proverbs about work. Traditionality, fixed form, variability, generality, brevity, stylistic coloring are the main features of German proverbs about work. For the most part, almost all German proverbs about work have counterparts in the Ukrainian language.

Key words: phraseology, proverb, full equivalents, partial equivalents, descriptive translation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Останніми десятиріччями жодна галузь лінгвістичної науки не привертала до себе такої уваги мовознавців, як фразеологія. Якщо у 50-ті роки ХХ ст. говорили, що вона ще перебувала у стані розвитку, то сьогодні можна сказати, що фразеологія по праву зайняла місце самостійної лінгвістичної дисципліни, це пов'язано також і з дослідженням мови у зв'язку з культурою, мисленням, свідоглядом. Багатство культурного надбання мови зумовлює зацікавленість її фразеологічним проширком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Прислів'я не перестають бути предметом дослідження різних сфер лінгвістики. Різні дослідники припускають або не припускають можливість розгляду прислів'їв як одиниць фразеології, бо у відношенні до об'єму фразеології вчені дотримуються різних точок зору. О.В. Кунін стверджує, що прислів'я повинні вивчатися у двох площинах: як у фразеології, так і у фольклорі. В.Н. Телія бачить протиріччя у тому, що прислів'я, водночас будучи одиницями фразеології, відносяться і до фольклору. Н.М. Шанський називає прислів'я «фразеологічними виразами». Прислів'я та його різноманітні властивості досліджували Сиротків В.М., Зорівчак Р.П., Качан А. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Розвідки щодо дослідження різних аспектів прислів'їв викладають зацікавленість серед науковців. Не зважаючи на значну кількість робіт, існують різні точки зору на питання походження прислів'їв, на їх семантику, структуру, різні підходи до класифікації.

Мета роботи полягає у дослідженні етимології та семантики німецьких прислів'їв про працю та про риси характеру і стосунки між людьми. Для досягнення мети сформульовано такі **завдання**: з'ясувати зміст поняття прислів'я, залучити теоретичні джерела та опрацювати досліджуваний матеріал.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Прислів'я відіграють помітну роль майже в усіх галузях життя сучасної людини як об'єкта діяльності в суспільстві. Їх часто можна зустріти в творах класичних та сучасних авторів, їх використовують в засобах масової інформації, в пресі, у буденному спілкуванні завдяки здатності коротко, образно і емоційно висвітлити думку.

За структурними ознаками прислів'я представляє собою «текст малої форми» або «нетиповий текст малої форми», для якого характерні стійкість, народність, лаконізм, образність та експресивно-емоційна насиченість. До фразеологічних одиниць відносять прислів'я, приказки, усталені звороти, крилаті вислови.

Прислів'я найчастіше представлено двочленним реченням і є завершеною самостійною фразою, що допомагає зробити правильний вибір, наставляє, підказує, повчає, наприклад:

«Wer zwei Hasen hetzt, fängt keinen» – «Хто два зайці гонить, той жодного не зловить».

Прислів'я представляють собою одиниці паремії.

Джерела виникнення прислів'їв досить різноманітні. Переважну більшість прислів'їв було створено ще в давні часи як повчання для певних життєвих ситуацій, передаючись з покоління в покоління.

Існують різні підходи до класифікації прислів'їв, наприклад, за джерелом походження, за сферою людської діяльності, за використанням назв природних явищ тощо. Прислів'я розділяють на наступні ідейно-тематичні групи за класифікацією М.М. Пазяка [19]:

- 1) Біблійні прислів'я
«Wer anderen eine Grube gräbt, fällt selbst hinein»;
«Hochmut kommt vor dem Fall»;
«Der Mensch denkt und Gott lenkt!».
- 2) Прислів'я про гроші
«Zeit ist Geld»;
«Geld allein macht nicht glücklich»;
«Geld allein macht nicht glücklich, aber es hilft».

3) Негативні риси людей, втілені в образі тварин

«*Wie ein Esel am Berg stehen*»;

«*Wie Hund und Katze*».

4) Ставлення до праці

«*Schmutzige Arbeit, blankes Geld*»,

«*Wer der Arbeit zusieht, wird davon nicht müde*»,

«*Wer vorher nicht reich gewesen, dem tut die Arbeit nicht wehe*».

5) Прислів'я про здоров'я

«*Gesundheit ist der größte Reichtum*»,

«*Gesundheit schätzt man erst, wenn man krank wird*»,

«*Gesundheit und Geld durchstreifen die Welt*».

6) Прислів'я про погоду

«*Es gibt kein schlechtes Wetter, es gibt nur falsche Kleidung*»,

«*Der März soll kommen wie ein Wolf und gehen wie ein Lamm*», «*Tanzen die Mücken im Januar, so wird Futter und Butter rar*».

7) Прислів'я про час

«*Gutes braucht seine Zeit*»,

«*Wer nicht zur rechten Zeit, der muss seh'n was übrig bleibt*», «*Der liebe Gott hat uns die Zeit geschenkt, aber von Eile hat er nichts gesagt*».

8) Прислів'я про сфери людської діяльності

«*Der Mensch denkt und Gott lenkt*»,

«*Ende gut, alles gut*».

Дослідник Кунін О.В. запропонував класифікувати прислів'я відповідно до структурно-семантичних типів. Також, на його думку, прислів'я на відміну від приказок не можуть бути заперечними, вони завжди мають стверджувальний зміст [12].

В численних дослідженнях зазначається складність перекладу прислів'їв, зокрема через метафоричний характер цих фразеологічних одиниць. Певні складнощі зумовлені національно-культурними відмінностями між близькими за значеннями фразеологізмами у різних мовах, проте прислів'я можуть нести різну емоційну функцію або стилістичне забарвлення. В перекладознавстві пропонуються такі способи перекладу фразеологізмів: повні та часткові еквіваленти, калькування, аналоговий переклад та описовий переклад [Корунець, с. 182–195].

Повні еквіваленти – це еквіваленти, що збігаються за значенням, стилістичним наповненням, лексичним складом, образністю та граматичною структурою.

Wer nicht arbeitet, soll auch nicht essen.

Хто не працює, той не їсть.

Guter Anfang ist halbe Arbeit.

Добрий початок - половина роботи.

«*Arbeit verkürzt den Tag*» – «*Праця день скорочує*»;

«*Bald getan ist viel getan*» – «*Швидко зробити – багато зробити*».

Натомість часткові еквіваленти мають однакове значення, але граматично і лексично не співпадають з мовою оригіналу.

Arbeit bringt Brot, Faulenzen - Hungersnot.

Праця чоловіка годує, а лень марнує.

Schwere Arbeit in der Jugend ist eine sanfte Ruhe im Alter.

Трудова копійка годує довіку.

«*Es ist nichts ohne Mühe*» – «*Ніщо не робиться без зусиль*»;

Калькування або дослівний переклад фразеологізмів зазвичай не відбувається при наявності повного або часткового еквівалента.

Значення прислів'їв, до яких не можна підібрати повний або частковий еквівалент, зазвичай передається описово або називається загальний зміст паремії. Наприклад:

«*Fremder Leute Brot essen, tut weh*» – «*Чужа хата гірше ката*»;

«*Geduld und Fleiß bricht alles Eis*» – «*Терпи, козаче, отаманом будеш*».

Arbeit macht das Leben süß.

Добре роби - добре й буде.

Arbeiten im Lande ist besser als in der Wüste beten.

Зароблена копійка краще за крадений карбованець.

Arbeit und Sparen macht reiche Knechte.

Хто дбає, той і має.

Більшості уживаних прислів'їв притаманна така лексико-семантична риса, як образність:

«*Behalte dir etwas auf die Nachhut*» – «*Звикай господарювати змолоду, не будеш знати на старість голоду*».

«*Guter Gewinn macht fette Suppen*» – «*Добре заробив – смачно поїв*».

Образні перенесення, що характерними для прислів'їв, надають висловлюванню яскравості та експресивності, а також значне використання у мові.

Аналіз відібраних прикладів показав, що інформація з лінгвокультурологічних, довідкових, лексикографічних джерел надає достатньо матеріалу для ґрунтовного дослідження прислів'їв про працю, а також виявлення притаманних їм спільних та відмінних рис в німецькій та українській мовах.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для лексичного опрацювання прислівного фонду

мови варто брати до уваги такі характеристики прислів'їв як традиційність (усталеність), фіксована форма, загальність, стислість, метафорич-

ність, стилістична забарвленість. В наступній роботі планується розглянути етимологічний аспект дослідження прислів'їв про працю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гаврись В. І. Сталі сполучення слів у сучасній німецькій мові. Київ: Рад. школа, 1971. 248 с. 12.
2. Гаврись В.І. Німецько-український фразеологічний словник в 2-х т. Київ: Рад. школа, 1981. 382 с.
3. Гудзик К. Про що говорить мова? К. : «День», №161, 2004. 50 с.
4. Денисенко С. Н. Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом прикладів на українську та російську мови. Вінниця : НОВА КНИГА, 2005. 288 с.
5. Деркач Н. В. Систематизація жанрових ознак англійського прислів'я. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер. Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : КДПУ, 2009. Вип. 81(2). С. 175–181.
6. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. Львів: Вища школа, 1983. 176 с.
7. Качан А. Мова без прислів'я, як їжа без солі. Урок української. 2002. № 7. С. 52-53.
8. Корень О.В. Системно-функціональні особливості англійських прислів'їв : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2000. 20 с. 29.
9. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : Підручник. Вінниця : «Нова Книга», 2003. 448 с.
10. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с. 30.
11. Кудіна О.Ф. Перлини народної мудрості : посіб. для студ. та виклад. вищ. навч. закл. Вінниця : НОВА КНИГА, 2005. 320 с.
12. Кунін А. В. Про стилістичний контекст у фразеологічному ракурсі : Збірник наукових праць. К., 1976. Вип. 103. С. 102–110.
13. Кунін А.В. Англійська фразеологія. К., 1970. 218 с.
14. Кушнір І.О. Загальне і національно-специфічне у фразеології емоцій. *Наукові записки. Сер. Філологічні науки*. 2008. С. 203-210.
15. Лановик М.Б. Українська усна народна творчість: навч. посіб. Київ : Знання-Прес, 2006. 591 с.
16. Ліждвой М. П. Українські народні прислів'я та приказки в радянську епоху. Київ: Вид-во Акад. наук УРСР, 1962. 136 с.
17. Мерзлікіна О.В. Екстралінгвістична зумовленість та комунікативно-прагматичні особливості функціонування прислів'їв у спонукальних мовленнєвих актах. Київський національний ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Вип. 2. Київ : ВПЦ «Київськ. ун-т», 2003. С. 253–259.
18. Мишко С.А. Лінгвокраїнознавчий аспект у вивченні іноземної мови як чинник розвиваючого навчання. Київ : Вища школа, 2002. 153 с. 41.
19. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки: Проблеми пареміології та пареміографії. Київ : Наук. думка, 1984. 203 с.
20. Потебня А.А. 3 лекцій з теорії словесності. Байка. Прислів'я. Приказка. Вища школа. 1990. С. 90–97.
21. Рогач О.О. Прислів'я та приказки як особливий вид фразеологічних одиниць. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки 2009. С. 148–150.
22. Сиротків В. М. Прислів'я та приказки як джерело вивчення етико-правових звичаїв і уявлень народу. *Народна творчість та етнографія*. 1987. № 1. С. 39–42.
23. Сухенко К. М. Лексичні проблеми перекладу. Київ : Київ. Нац. Універ. ім. Тараса Шевченка, 1992. 252 с.
24. Тараненко Л.І. Просодичні засоби реалізації зв'язності тексту англійської прозової байки (експериментально-фонетичне дослідження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний ун-т. К., 2003. 18 с.
25. Das Neue Testament: Interlinearübersetzung Griechisch-Deutsch, übersetzt von Ernst Dietzfelbinger, 1986.
26. Neumann S. Zur Terminologie der parömiologischen Strukturanalyse. *Proverbium*, 1966. N. 6. 230 S.
27. Бойко Н.Б. DEUTSCHE SPRICHWÖRTER UND SPRICHWÖRTLICHE REDENSARTEN. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/38566/1/Hrabiichuk_magistr.pdf
28. Sandra Gotz – 16 BELIBTE REDEWENDUNGEN. URL: <https://www.lingarts.com/redewendungen-wo-kommen-die-beliebtsten-her/>
29. Deutsche Sprichwörter – ihre Herkunft und Bedeutung. URL: <https://www.sprachschule-aktiv.de/nuernberg/deutsche-sprichwoerter-ihre-herkunft-und-bedeutung/>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СЛОВОТВОРЕННЯ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

SOME ASPECTS OF WORD FORMATION IN ENGLISH MEDICAL TERMINOLOGY

Даньків А.К.,

orcid.org/0000-0003-2846-4352*асистент кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін, медичного факультету № 2
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

Мова медицини – це складна терміносистема, яка ґрунтується на взаємозв'язках різних мов, процесах мислення та реаліях довкілля. Медичну термінологію, як і мову в цілому, слід сприймати в діалектичному ключі у своїй цілісності та перманентному розвитку. Словотворення медичних термінів є складним процесом взаємозв'язків та специфіки міжмовних стосунків. У дослідженні словотворення медичних термінів в англійській мові можливо використовувати різноманітні методи: класифікація і систематизація (під час групування синонімів, онімів, неологізмів, паронімів тощо); опис на базі статистики, генетики, етимології, словотвору, порівняння тощо; порівняння (під час зіставлення термінологічних одиниць); кількісний підрахунок (під час визначення типів медичних термінів) та соціальна типізація (під час вивчення мовних явищ у соціології та історії). Серед безлічі лінгвістичних феноменів, присутніх у медичній термінології, цікавим видається ономастика, а саме епоніми та їхній синонімічний ряд в комбінації з онімами в медичній термінології англійської мови. Серед шляхів передачі ономастичних одиниць за допомогою різноманітних прийомів в медичній термінології англійської мови: транслітерація, типологічні відповідники, транспозиція власних назв у прикметники, які сприяють збереженню семантичного забарвлення ініціального терміну у перекладі та певною мірою передають значення та інформацію даних лексичних одиниць (семантичне калькування, комбінована реномінація, перифрастичний переклад). Ці засоби забезпечують адекватність сприйняття медичної термінології. В даній роботі, серед чисельних мовних явищ термінотворення, було обрано поняття синонімії. Йдеться про медичні епоніми, які містять оніми. Для їх аналізу використано текстологічний та стилістичний аналіз, класифікацію, структурний, етимологічний та словотворчий аналіз. Типологія утворення англійської медичної термінології уможливила укладання комплексної схеми та характеристики медичних онімів. Вважаємо думку щодо викоренення синонімії з термінології хибною, оскільки синоніми сприяють міжкультурному обміну та необхідні для вибору кращої денімінації терміну.

Ключові слова: медична термінологія, субмова медицини, синоніми, медичні оніми, словотвір.

The language of medicine is a complex terminological system based on the different languages' interrelationships, thought processes and environmental realities. Medical terminology, like language in general, should be perceived in a dialectical way in its integrity and permanent development. Word formation in medical terminology is a complex process of interrelationships and specifics of interlanguage relations. In the study of the word formation of medical terms in the English language, it is possible to use various methods: classification and systematization (when grouping synonyms, onyms, neologisms, paronyms, etc.), description based on statistics, genetics, etymology, word formation, comparison, etc., comparison (when comparing terminological units), quantitative counting (when determining the types of medical terms) and social typification (when studying linguistic phenomena in sociology and history). Among the many linguistic phenomena present in medical terminology, onomastics seems interesting, namely eponyms and their synonymous series in combination with onyms present in medical terminology of the English language. Among the examples of the transfer of onomastic realities using various techniques in English language medical terminology: transliteration, traditional equivalents, transposition of the proper name into an adjective, which contribute to the preservation of the national color of the original work in translation and to some extent convey the denotative information of these lexical units (semantic tracing, combined renaming, periphrastic translation). These tools ensure the adequacy of perception of medical terminology. In this work, among the numerous linguistic phenomena of term formation, the concept of synonymy was chosen in terms of eponyms that contain onyms, textological and stylistic analysis, classification, structural, etymological and word-formation analysis were used. The typology of the formation of English medical terminology made it possible to draw up a complex scheme and characteristics of medical names. We believe that the idea of eradicating synonymy from terminology is wrong, since synonyms contribute to intercultural exchange and are necessary for choosing the best denomination of the term.

Key words: medical terminology, sublanguage of medicine, synonyms, medical onyms, word formation.

Постановка проблеми. Дослідження медичної термінології та процесів термінотворення в різних мовах на часі викликає гостре зацікавлення. В особливості активного розвитку набуло дослідження синонімів в медичній термінології англійської мови, оскільки наявність синонімів є досить поширеним явищем серед медичних термінів. Завдяки спільним зусиллям лінгвістів

та медиків анатомічна термінологія, тобто анатомічна номенклатура є ґрунтовно вивченою, а отже стандартизованою та уніфікованою. Та актуальним на часі є дослідження проблематики пов'язаної з упорядкуванням англійської клінічної термінології, яка характеризується вираженим насиченням варіативних форм. Існування таких паралельних форм зумовлено тим, що тер-

міносистема під час генезису та постійних трансформацій залишається стабільною і здатною до ефективного виконання комунікативних й когнітивних функцій. Саме варіативність форм серед медичних термінів англійської мови є не достатньо вивченою та становить необмежений ресурс для наукових робіт. Метою статті є розгляд синонімічних пар епонімів в англійській клінічній термінології з опертям на існуючу наукову базу та виявлення причин їх утворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основною вимогою як до медичної терміносистеми так і решти існуючих термінів є присутність чіткого однозначного визначення без синонімічного ряду та розбіжностей в межах термінологічного поля [9, с. 84]. Та, незважаючи на це, синонімічні форми є досить поширеним явищем в медичній термінології, яка перебуває в активній фазі свого формування [8, с. 215]. В сучасному мовознавстві відсутнє загально прийняте визначення такому феномену синонімії. Найбільш поширеним є припущення, що синонім – це термін зі спільним значенням, проте, з розбіжним вираженням, що має тотожне або майже тотожне значення [10]. Щодо термінів, які містять оніми, пропонуємо наступну дефініцію: синоніми – це взаємозамінні слова, значення яких тотожне, за винятком інформації, яку вони містять та формою вираження, оскільки епоніми – це єдиний когнітивний комплекс, який окрім суто медичної дефініції, містить також культурологічний компонент мовної картини світу (гендерна приналежність, національність, соціальний статус тощо). За означенням предмету як унікального або як представника певного класу всі іменники поділяють на власні (оніми) та загальні. Складно визначити, які іменники переважають в мові – власні чи загальні. Загальний іменник – лексема, що називає предмет за його приналежністю до одного чи іншого класу. Такі слова є узагальненим найменуванням однорідних предметів. Власна назва може означати не тільки категорію предметів, а й будь-який її окремий предмет всередині. Власна назва – це слово, що означає індивідуальну назву одного з ряду аналогічних предметів чи взагалі одного існуючого і виконує ідентифікаційну функцію. Розділ мовознавства, що займається вивченням власних імен, їх історією та закономірностями їх виникнення, їх функціонуванням, змінами та структурою, називається ономастиком. Термін *ономастика* походить від грецького *ονομακρῖα* – власне ім'я. Епонім – це ім'я людини, реальної чи вигаданої, на основі якого створене інше слово чи словосполучення [6].

Важливою особливістю медичної терміносистеми є їх когнітивно-комунікативна функція, оскільки, з одного боку, вона містить знання, а з іншого – забезпечують комунікацію [7, с. 67]. Оскільки О.В. Гордієнко пропонує розглядати синонімію у всіх мовних варіантах, тобто в таких проявах як морфологічних, лексичних, синтаксичних, семантичних, фразеологічних, фонологічних варіантах в парадигматичному плані [5], то з огляду на вищезгадане, вважаємо, що таке явище як синонімія серед термінів, які містять оніми у медичній термінології охоплює: дублети, варіанти та еквіваленти. В ракурсі дослідженого явища слід згадати функціональну специфіку перекладу англомовних медичних термінів. Під час перекладу перетинаються не лише дві мовні системи, але й дві різні культури [4, с. 35]. У зв'язку з цим вивчення словотвору медичних термінів в англійській мові в цій роботі націлене саме на явищі синонімії в епонімах, присутність яких у медичному дискурсі та надає йому оригінальності та етнокультурної специфіки.

Постановка завдання. Завданням даної роботи є опис явища синонімії як одного зі шляхів словотвору медичних термінів в англійській мові. На прикладах медичної термінології, виявити та проаналізувати присутні синоніми в онімах та дослідити можливі засоби їхнього перекладу, також проаналізувати процеси формування латинізованих клінічних термінів.

Виклад основного матеріалу. В медичних епонімах, власне в синонімії, аналізуємо поняття дублетів, еквівалентів, варіантів та однорідних термінів. Дублети в медичній термінології – це абсолютно тотожні терміни, які співвідносяться з одним і тим же поняттям, не характеризуючи властивість, а тільки висвітлюючи його з різних позицій [3]. В свою чергу В. Г. Гринь, Н. О. Черкун, О.О. Головка вважають, що в межах термінології синоніми можуть існувати тільки як дублети. Оскільки медичні терміни створювались на основі грецької та латинської мов, тому цілком природно, що для медичної термінології є характерним наявність дублетних пар. Серед термінів, які містять оніми також спостерігається дублетність [6]. Наприклад: *Shy-Magee syndrome* (Шая – Мейджі синдром) – *central core disease* (захворювання центрального стержня) [1, с. 2288].

Gifford's reflex (Гіффорда рефлекс) – *orbicularis papillary reflex* (повіково-зіничний рефлекс) [1, с. 2001].

Еквіваленти в медичній термінології – це різні назви одного і того ж поняття, які передаються різними морфологічними формами абсолютних

синонімів [9, с. 90], що зумовлено певними факторами, зокрема культурологічними. Наприклад: **Grave's disease** (Грейва хвороба) – синдром дифузної гіперплазії щитоподібної залози. Характеризується гіпертиреозом, зазвичай із зобом і очними проявами [1, с. 676]. Така ж характеристика подається й до терміна Базедова хвороба у словнику whonamedit. **Basedow's disease** – is a disorder characterized by a triad of hyperthyroidism, goiter, and exophthalmos. Що у перекладі: **Базедова хвороба** – це розлад, що характеризується тріадою ознак таких як гіпертиреозом, зобом та екзофтальмом (ненормальним випинанням очного яблука) [1]. Термін Базедова хвороба вживається здебільшого у Європі, хвороба Грейва – у Сполучених Штатах та Канаді, у інших країнах поширена назва тиреотоксикоз [1].

Поняття «варіант» в медичній субмові – це видозмінена, паралельна форма існування лексичної одиниці, що модифікує різноманітні аспекти свого вираження (фонемного, морфемного або лексичного, місця наголосу, парадигми відмінювання, порядку слів тощо), але при цьому не порушує принципів тотожності [10]. Наприклад, серед термінів-епонімів варіативність проявляється здебільшого на графічному рівні, оскільки видозмінення прізвища відбувається в залежності від правил мови. Зазвичай варіативна форма виникає у процесі транслітерації слів'янських прізвищ. Приклад: Абрикосова пухлина (гранульозо – клітинна пухлина) – **Abrikosov's (Abrikosoff's) tumor** [1]. До варіанту можуть відноситися аббревіатури та еліптичні онімні формування, тобто багатокомпонентні змінні терміни, які зазнали змін у структурі, оскільки опускання одного з компонентів в еліптичних термінах не порушує принципу тотожності.

Howell – Jolly bodies (Говелла-Жоллі тільця) → **Howell bodies** (Говелла тільця) → **Jolly bodies** (Жоллі тільця) [2, с. 301].

Germann-Straussler syndrome (Герстманна-Штройслера синдром) – група рідкісних пріонових хвороб з автономно-домінантним типом успадкування, які пов'язані з різними мутаціями гена білкового пріону) → **GSS** є ініціальною аббревіатура вищеприписаного терміна [2, с. 2272].

Серед клінічних термінів-епонімів є й такі, які не мають жодної вищезгаданої синонімічної пари. Вважаємо, що брак паралельної форми та присутність опису та дефініції уможлиблює уніфікацію та стандартизацію медичних термінів, незважаючи на їх пропріативні складові. Візьмемо до прикладу **Ludwig's angina** Людвіга ангіна – тяжка форма целюліту підщелепної ділянки із вторин-

ними ураженнями під'язикового і підборідного простору, переважно спричиненого інфекцією в ділянці великого кореневого зуба або проникаючого ураження ротової порожнини [1].

Незважаючи на застереження лінгвістів, що існування декількох термінів для означення єдиного поняття може спричинити зміни в семантичній структурі і в надалі означитиме цілком інакше поняття, присутність синонімів в медичній терміносистемі є пріоритетним для виокремлення оптимальної номінації терміну.

Погоджуємось з думкою, що синонімами в межах одного термінологічного поля мають бути слова абсолютно тотожними у медичному значенні. Поділ на абсолютні (так би мовити ідеальні) та відносні (часткові) синоніми [8] саме в англійській медичній термінології є недоречним, оскільки приблизне трактування може мати фатальні наслідки.

Утворення синонімів пов'язане з великою кількістю інтра та екстралінгвістичних факторів. Та основні тригери формування паралельних форм в англійській медичній термінології є наступними:

- науковий розвиток, що призводить до діяльності архаїчних та нових форм, аббревіатур тощо;
- існування запозичених та автохтонних термінів (етноспецифічних форм);
- неналежний рівень стандартизації медичної термінології, яка постійно трансформується;
- уникання повторів в цілях мовної економії.

Отже, клінічні терміни-епоніми характеризуються наявністю синонімічних пар, які не мають семантичного впливу, але можуть виконувати різні когнітивні та комунікаційні функції. Усунення синонімів з англійської медичної термінології можлива лише за умови повного дослідження галузі, що не є можливим, оскільки вона знаходиться у стадії розвитку. Незважаючи на думку лінгвістів, що синонімія є негативним явищем у термінології, ми вважаємо що у медичній термінології вона сприяє міжкультурному обміну та підвищує професійний рівень медика та є, навіть, необхідного для виокремлення найкращої номінації терміну.

Висновки. Отже, епоніми широко вживані у позначенні нових явищ в науці, винятково в країнах, які є щонайпершими в галузі медичних досягнень, що є доказом розвитку сучасної медицини. Усі наведені вище приклади свідчать про поєднання соціолінгвістичних та власне лінгвістичних характеристик, що сприяють виникненню медичного сленгу, а відповідно генезу словотвору. Статистичний аналіз термінологічних словоспо-

лучень, представлених в англійській медичній термінології, показав те, що найбільш частотними є двослівні термінологічні словосполучення.

Отже, в лексичному складі мови англійські терміни-епоніми на позначення інфекційних хвороб та вірусів являються важливими та невід'ємними. Вивчаючи структуру англійських термінів-епонімів, виявлено, що вони є стійкими, неприйменниковими, що складаються з однієї або декількох власних назв та одного або декількох іменників. Зважаючи на те, що структура англійських термінів-епонімів є різною, то доцільний був поділ даних епонімів на дві групи: епоніми, що складаються з однієї власної назви; епоніми, що складаються з двох і більше власних назв.

Епоніми в медичній термінології вказують на їх походження. В англійській мові медичні епоніми відіграють важливу роль у формуванні клінічної термінології, а також сприяють збагаченню лексики даної мови. Особливість медичних термінів-епонімів полягає у їхній головній функції – заміні довгих та складних конструкцій коротшими і простішими.

В медичній лексиці існують епоніми двох видів: номенклатурні назви, які ідентифікують

будь-яку нозологічну форму в офіційній медичній номенклатурі і прості назви, які складають загальнозживаний пласт медичної лексики.

Найбільша кількість епонімічних термінів фіксується в клінічній номенклатурі. Епоніми в медичній термінології вказують на автора, який вперше спостерігав те чи інше захворювання, яке отримало широке розповсюдження, або набуло масштабів епідемії.

Однією зі специфічних характеристик медичної термінології є використання епонімів – професійних лексичних одиниць, які складаються з власної назви. Вважаємо, що найбільш поширені є епоніми в термінології інфекційних захворювань, а саме в номінації лихоманок, вказуючи на автора, який відкрив захворювання. Крім того, зустрічаються складені терміни, в структуру яких також входять допоміжні елементи.

Епоніми з'являються в медичній термінології тоді, коли етіологічні і патогенетичні ознаки хвороби невідомі. Виникнення епонімів є соціолінгвістичною проблемою в термінознавстві, оскільки їх назва нерідко вперше створюється в текстах засобів масової інформації при описі епідемії невідомої етіології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Англо-український ілюстрований медичний словник Дорланда: в 2-х т. Т. 1 А-Л. Львів : «НАУТИЛУС», 2002. 2688 с.
2. Англо-український ілюстрований медичний словник Дорланда : в 2-х т. Т. 2 М-З. Львів : «НАУТИЛУС», 2002. 2688 с.
3. Chen L. H., & Kageura K. Multilingualization of Medical Terminology: Semantic and Structural Embedding Approaches. In *Proceedings of the 12th Language Resources and Evaluation Conference*, 2020, May. P. 4157–4166. URL: <https://aclanthology.org/2020.lrec-1.512> (date of access: 09.01.2023).
4. Chrásková M., & Chráska M. Availability of implementation of standards of digital competence of secondary education teachers. *Futurity Education*. 2021. P. 32–40. URL: <https://doi.org/10.57125/fed.2022.10.11.4> (date of access: 09.01.2023).
5. Gordiyenko O. V. English medical lexicography: diachronic analysis. *Transcarpathian Philological Studies*. 2020. Vol. 1, no. 14. P. 72–76. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.12> (date of access: 09.01.2023).
6. Hryn V. H., Cherkun N. O., Holovko O. Eponymous terms in morphology and pathology of human skull. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії*. 2019. Vol. 19, no. 2. P. 174–182. URL: <https://doi.org/10.31718/2077-1096.19.2.174> (date of access: 09.01.2023).
7. Kharitonenko L. Innovations and traditions in Ukrainian language teaching at the educational establishments of Ukraine: cases, models of the future. *Futurity Education*. 2022. P. 57–71. URL: <https://doi.org/10.57125/fed.2022.25.03.7> (date of access: 09.01.2023).
8. Lamy J. B., Van Bui Thuy A. L. L., Lillo-Le Louët A., & Bousquet C. An Iconic Approach to the Browsing of Medical Terminologies. *MedInfo*. 2019. P. 213–217. <https://doi.org/10.3233/SHTII90214>
9. Abidova M., Guzacheva N. Features of Medical Terminology Teaching in English Lessons. *Bulletin of Science and Practice*. 2020. Vol. 6, no. 4. P. 434–437. URL: <https://doi.org/10.33619/2414-2948/53/50> (date of access: 09.01.2023).
10. Wermuth C., Verplaetse H. Chapter 4. Medical terminology in the Western world. *Handbook of Terminology*. Amsterdam, 2019. P. 84–108. URL: <https://doi.org/10.1075/hot.2.05wer> (date of access: 09.01.2023).

ЧОТИРИ КОМУНІКАЦІЙНІ ФУНКЦІЇ ГУМОРУ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ СОЦМЕРЕЖАХ

FOUR FUNCTIONS OF HUMOR IN COMMUNICATION IN THE GERMAN-LANGUAGE SOCIAL MEDIA

Жугай В.В.,

orcid.org/0000-0003-1381-6028

аспірант кафедри германської філології та перекладу

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто можливість застосування теорії Дж. Меєра про чотири комунікаційні функції гумору на матеріалі гумористичних виступів німецькомовних коміків у мережах YouTube та Instagram. Такий формат дослідження дозволяє перевірити не лише практичну можливість застосування чотиріступінчатої теорії про комунікаційні функції гумору в контексті німецького гумору, а і зробити це не в письмовій формі, що характеризує предмет цієї розвідки.

Гумор часто можна зустріти в розумінні комічного або дотепного, можливим видається поділяти смішне на власне гумор, іронію, сарказм, проте, керуючись логікою видатного дослідника гумору В. Раскіна, це дослідження відштовхується від позиції, що гумор – це те, що викликає сміх в контексті жарту. Відомо, що гумор може знаходити свою реалізацію в різних формах, як вербальних, так і невербальних, наприклад слепстик-комедія (slapstick), що реалізувалась без допомоги слів, як у німому кіно, в тому числі роботах Чарлі Чапліна чи таких мультсеріалах як Looney Tunes (1930–1969) або Tom and Jerry (1940–1994), США. В рамках цього дослідження увагу зосереджено саме на вербальних формах вираження гумору.

Проаналізовано німецький простір мережі Інтернет із застосуванням фільтрів релевантності та часу в пошуковому Google і виявлено 50 імен коміків, артистів та представників німецькомовної розважальної індустрії (надалі – коміків), чий імена фігурували найчастіше, зокрема у контексті вручень нагород та номінацій в Німеччині й інших країнах німецькомовного простору, як Австрія і Швейцарія. Також було встановлено умовні часові рамки з 1960 по 2023 рр., зважаючи на період активності коміків, і відібрано виступи, що зібрали найбільшу кількість переглядів та реакцій, що свідчить про їх високу успішність у німецькомовній аудиторії.

У ході дослідження вдалося встановити співвідношення чотирьох функцій гумору в комунікації від найбільш поширених, таких як ідентифікація, до найменш популярних – нав'язування соціальних норм на прикладах 63 гумористичних актів з 50 контекстів німецькою мовою в соціальних мережах YouTube та Instagram.

Ключові слова: гумористичний акт, соціальне явище, соціальні мережі, мовець, слухач, функції в комунікації, ідентифікація, роз'яснення соціальних норм, нав'язування соціальних норм, диференціація, контекст.

The article considers the possibility of applying J. Meyer's theory of the four functions of humor in communication in the context of humorous performances of German-speaking comedians on YouTube and Instagram. This research format allows us to test not only the practical feasibility of applying the four-stage theory of the communicative functions of humor in the context of German humor but also to do so in a non-written form, which characterizes the subject of this research.

Humor can often be interpreted as comic or witty, and it seems possible to divide it further into humor, irony, and sarcasm. However, following the logic of the prominent humor researcher V. Raskin, this study dwells on the position that humor is what causes laughter in the context of a joke. It is known that humor can find its realization in various forms, both verbal and non-verbal, for example, slapstick comedy, which was realized without the help of words, as in silent films, including the works of Charlie Chaplin or such cartoon series as Looney Tunes (1930–1969) or Tom and Jerry (1940–1994), USA. In this study, attention is focused on verbal forms of humor expression.

The German Internet space was analyzed using Google's relevance and time filters, and 50 names of comedians, artists, and representatives of the German-speaking entertainment industry (hereinafter referred to as comedians) were identified. Their names appeared most often, particularly in the context of awards and nominations in Germany and other countries of the German-speaking area, such as Austria and Switzerland. Also, a conditional time frame from 1960 to 2023 was established, considering the comedians' activity period, and the performances that gathered the largest number of views and reactions were selected, indicating their high success among the German-speaking audience.

In the course of the study, it was possible to establish the correlation of four functions of humor in communication from the most common, such as identification, to the least popular – imposing social norms on the examples of 63 humorous acts from 50 contexts in German sourced on YouTube and Instagram.

Key words: humorous act, social phenomenon, social networks, speaker, hearer, functions in communication, identification, clarification of social norms, enforcement of social norms, differentiation, context.

Постановка проблеми. Американський гуморознавець та автор першої лінгвістичної теорії про гумор Віктор Раскін назвав гумор універсальним явищем, а здатність цінувати й насолод-

жуватися гумором – притаманною всім людям, навіть якщо види гумору кардинально різняться між собою [1, с. 16]. За В. Раскіним, обсяг і ступінь взаєморозуміння в гуморі безпосередньо

залежать від наявності спільного соціального підґрунтя у його учасників [1, с. 16]. Кожен гумористичний акт виникає в певній культурі, яка існує в межах суспільства, для якого є характерні спільні соціальні цінності, норми та звичаї, що, в свою чергу, безпосередньо впливає на успішність сприйняття такого гумору представниками цього соціуму [1, с. 5]. Британський літературознавець Джон Янг Томсон Грейг запропонував власну думку, згідно з якою ніщо не є смішним саме по собі, оскільки смішне запозичує цю властивість у особи чи групи осіб, які над ним сміються [2, с. 71]. Для досягнення сміху, оповідач повинен бути добре знайомим з особою чи групою осіб, які складають аудиторію для жарту. З огляду на це, встановити, що якийсь жарт будь-якою мовою, зокрема німецькою, є смішним або ні, представляється неможливим без визначення певної аудиторії. Тим не менше, можна проаналізувати реакції глядачів, зокрема в Інтернет-мережах YouTube та Instagram, а також звернути увагу на кількість переглядів, що свідчать про успіх чи невдачу коміка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науковій спільноті існує певний консенсус щодо того, що здатність до гумору є визначною та винятковою характеристикою для людини, хоча подібні реакції були помічені за приматами та іншими видами ссавців [3, с. 131]. Філософ Анрі Бергсон вважає, що комічне не може існувати за межами людської суті [4, с. 62]. Деякі види поведінки тварин можуть здаватися кумедними і, таким чином, нагадувати ненавмисні прояви людського гумору. Разом з тим, можна стверджувати, що комічність тут викликана персоніфікацією поведінки тварини, що робить такий сміх метафоричним продовженням людського гумору [1, с. 14].

Антрополог Махадев Л. Апте говорить про «жартівливі стосунки» (з англ. *joking relationships*), які він розуміє як шаблонну грайливу поведінку, що виникає між двома індивідами, і яка визначає особливу спорідненість або тип соціальних зв'язків між ними [5, с. 29–31]. З цього випливає, на думку М. Апте, що жартівливі стосунки можуть демонструвати групову ідентичність або солідарність з групою. Таким чином, саме на основі усвідомлення й визнання жарту як автором (оповідач), так і аудиторією, яка сприймає цей жарт, спільної особливої спорідненості або соціальних зв'язків між ними, оповідач і його аудиторія будують свої жартівливі стосунки [5, с. 66]. Сучасне розуміння гумору має місце в контексті певної культури, що обумовлює існування гумору виключно в межах суспільства. Гумор – це складний історично, полі-

тично та культурно сформований феномен, про що свідчить той факт, що в різних куточках світу можуть існувати радикально відмінні культури сміху та у представників народів може бути різне «почуття гумору».

Американський мовознавець Емі Керелл також висуває подібну теорію до тієї, що сформулював раніше Т. Грейг, згідно з якою ніщо не є смішним, поки аудиторія не визнає його смішним [6, с. 304]. Отже, аудиторія грає невід'ємну роль при створенні і дії гумору.

Ще одним прихильником ідеї щодо невід'ємності гумору від суспільства є Девід Віктороф: «Ніхто ніколи не сміється на самоті – сміх завжди є сміхом певної соціальної групи». (3 англ. *One never laughs alone laughter is always the laughter of a particular social group*) [7, с. 14]. Отже, щоб визначити щось смішним, особа має перебувати у складі певної соціальної групи, а сміх, за Вікторофом, – це кінцевий результат і доказ наявності гумору в жарті чи жартах, розказаних аудиторії оповідачем [7, с. 14].

Вагомий внесок у дослідження гумору був зроблений французьким філософом Анрі Бергсоном у його есе «*Laughter: An Essay on the Meaning of the Comic*» («Сміх: Есе про значущість комічного»), опублікованому в 1900 році. Бергсон зробив важливе спостереження зокрема про те, що сміх – це соціальне явище, та про те, що будь-який комічний ефект у тій чи іншій формі базується на протиріччі та / або на безглузді, втілених у конкретній (візуальній чи вербальній) формі. Анрі Бергсон також вважав сміх, а отже й гумор, інструментом, спрямованим проти когось і для їх приниження [4, с. 62].

Сучасник А. Бергсона Зигмунд Фрейд описує соціальну природу гумору, перераховуючи шість аспектів, які сприяють і супроводжують подію, що містить гумор:

- (а) найсприятливішою умовою створення комічного задоволення є загальний веселий настрій, в якому людина «схильна до сміху»;
- (б) такий же сприятливий ефект дає очікування комічного, налаштованість на отримання комічного задоволення;
- (в) несприятливі умови для комічного виникають з того виду психічної діяльності, якою зайнята в даний момент конкретна людина;
- (г) можливість для вивільнення комічного задоволення зникає і в тому випадку, якщо увага зосереджена саме на порівнянні, з якого може виникнути комічне задоволення;
- (г) якщо комічна ситуація збігається в часі з сильним афектом, це сильно порушує її ефект;

(д) виникнення комічного задоволення може заохочуватися за допомогою будь-яких інших супутніх обставин [8, с. 282–285].

Таким чином, З. Фрейд надав контрольний список з шести умов, необхідних, на його думку, для успішної гумористичної події [6, с. 304].

Більш сучасний дослідник гумору запропонував чотириступеневу класифікацію функцій гумору. Так, у своїй праці «Гумор як палиця з двома кінцями: чотири функції гумору в комунікації» (“Humor as a double-edged sword: Four Functions of Humor in Communication”) американський професор університету Канзасу Джон Меєр майже за 100 років після А. Бергсона знову пропонує розглядати гумор як соціальний феномен [9, с. 310]. Згідно з дослідженнями у цій сфері, людям властиво менше сміятися під час перегляду кумедних шоу, коли вони наодинці, аніж у групі. Люди, що здатні розпізнавати та цінувати гумор, мають більший успіх у спілкуванні в компаніях [9, с. 310]. Професор Д. Меєр розрізняє такі чотири комунікаційні функції гумору: ідентифікація, роз’яснення соціальних норм, нав’язування соціальних норм та диференціація [9, с. 311]. Нижче детально проаналізовано кожен з цих функцій.

Реагування на гумор, за В. Раскіним, є частиною людської поведінки, здібностей або компетенцій, такими як й інші важливі соціальні та психологічні прояви людини розумної: мова, мораль, логіка чи віра [1, с. 2].

Список причин для сміху може налічувати невимірну кількість об’єктів і стимулів. Англійський есеїст та літературний критик Вілліам Газлітт запропонував свою класифікацію, яка хоч і не претендує на вичерпність, дозволяє поглянути на гумор з широкої перспективи [10, с. 8–9].

За В. Газліттом, люди сміються з абсурду, а також з потворства та каліцтва. Сміх може викликати як опудало, так і пантоміма або карикатура, чи карлик, що стоїть біля велетня. Ми сміємося над одягом іноземців, а вони над нашим. Будь-хто, одягнений за останнім віянням моди, або зовсім не за модою, так само може стати об’єктом насмішок. Людям властиво сміятися з пустощів, а також з того, що викликає недовіру, здається абсурдним або пробуджує заздрість. Ми говоримо, що абсурдний аргумент або твердження є смішним. Ми сміємося, аби продемонструвати задоволення собою, або своє презирство до інших. Ми сміємося над дурнями, простаками, незграбністю, лицемірством чи підлабузництвом [10, с. 8–9].

Як видно з прикладів, наведених вище, стимули для гумору можуть бути як візуальними, так і вербальними. У випадку, якщо гумор про-

являється вербально, у нього зазвичай є один або декілька адресатів. Адресантом може виступати співрозмовник, автор тексту або ведучий телебачення чи радіо [1, с. 3].

Одиничне проявлення гумору в тому чи іншому контексті Віктор Раскін називає гумористичним актом. Його складовими є такі критерії: мовець (S – ‘speaker’), слухач (H – ‘hearer’), стимул (St – ‘stimulus’), досвід (E – ‘the experience’), психологія (P – ‘psychology’), ситуація (Si – ‘Situation’) і суспільство (So – ‘Society’). Таким чином, учасниками гумористичного дискурсу є мовець (S) і слухач (H), стимул (St) – висловлювання або ситуація, що містить гумор, досвід (E) – обмеження та специфіка сприйняття гумору, зумовлена віком, психологія (P) – тип особистості, яка бере участь у гумористичному акті, ситуація – це певне фізичне середовище чи контекст, в якому виникає гумор [1, с. 4–5].

Зважаючи на специфіку гумору та велику кількість культурно-специфічних нюансів, сконцентруємось на ще одному критерії, який має назву «суспільство» (So).

Суспільство є чи не найважливішим критерієм для гумору, оскільки останній існує в межах соціуму і може сприйматися або не сприйматися його членами, а також членами іншого суспільства з відмінним набором соціальних цінностей, норм та звичаїв [1, с. 5].

Постановка завдання. Метою цієї розвідки є дослідження застосування Загальної вербальної теорії гумору та теорій про чотири функції гумору в комунікації до аналізу німецького гумору на емпіричному матеріалі, зокрема на матеріалі виступів коміків. Методом цільової вибірки було дібрано виступи німецькомовних коміків за допомогою моніторингу німецькомовних засобів інформації та доборою імен, що найчастіше впливали за популярністю чи у контексті відзначень номінаціями та нагородами у країнах німецькомовного простору. У ході дослідження було довільним чином відібрано 50 контекстів німецькою мовою, що містять гумористичні акти, за В. Раскіним (4849 слів, 30315 знаків) серед списку зі 50 коміків, чий період активності припадає між 1960 роком і теперішнім часом, проте переважним чином, з 1991 року і пізніше. Об’єктом дослідження слугували виступи коміків з вербальним гумором у соціальних мережах YouTube та Instagram.

Виклад основного матеріалу. За Віктором Раскіним, учасники спілкування можуть бути в різній мірі ознайомлені з соціальними скриптами, способами спілкування та досвідом, а також відрізнятися у своєму бажанні оцінити гумор. Якщо

члени аудиторії ознайомлені з очікуваними скриптами або моделями взаємодії, вони здатні зрозуміти жаргівливе відхилення від них. На додачу, однак, вони повинні бути готовими до того, щоб оцінити гумор, а не образитись, відчувати роздратування, страх чи інші сильні емоції» [9, с. 316].

Ще одним важливим фактором у сприйнятті гумору є елемент сюрпризу. З цього твердження випливає, що поняття, що породжують гумор, мають бути лише в певній мірі невідомими для аудиторії. Якщо ці елементи вже відомі або зовсім невідомі аудиторії, то остання не зможе зрозуміти жарт, оскільки раптове сприйняття нової перспективи втрачається, а гумор не виникає [9, с. 316].

Зважаючи на вищеназвані фактори, можна виокремити чотири потенційні ефекти гумору в комунікації. У першому випадку аудиторія, ознайомлена з темою гумору, може ідентифікувати гумор. Останній у цьому випадку сприяє розподіленню спільного значення між комунікаторами. У другому випадку аудиторія з нижчим ступенем ознайомлення з темою гумору та рівнем готовності до сприйняття може вбачати в гуморі інструмент для роз'яснення проблеми. По-третє, аудиторія, яка певною мірою не згодна чи не ознайомлена з переданою проблемою, може сприйняти гумор як нав'язування соціальної норми. Нарешті, аудиторія, яка сильно не погоджується з предметом гумору, навіть при значному ступені ознайомленості з проблемою, зазнає ефекту диференціації через використання гумору [9, с. 317].

Рівень ознайомлення та сприйняття аудиторією проблеми, яка передбачається або породжується вживанням гумору, відіграє вирішальну роль для визначення функції гумору. Функції можна розглядати як своєрідний континуум, що починається з ідентифікації, переходить у роз'яснення, нав'язування соціальних норм, а в іншому випадку – диференціації [9, с. 317]. Цей континуум стратегій, що починаються з ідентифікації, переходять у роз'яснення соціальних норм, нав'язування соціальних норм, і завершається диференціацією, ілюструє розподіл основних комунікативних функцій гумору на стратегії, що об'єднують, і ті, що розділяють:

1. Ідентифікація. Ідентифікування комунікаторів з їх аудиторією дає можливість підвищити рівень довіри до оповідача та сприяти згуртованості груп. Почуття можуть вільно передаватися за допомогою гумору, в той час як за інших обставин вони можуть блокуватися соціально прийнятною точкою зору. Оцінка почуття гумору є важливою частиною будовання та поглиблення стосунків з людьми, оскільки взаємна недовіра та невпевненість зменшуються. Функція іден-

тифікації дозволяє оповідачеві не лише зняти напругу за допомогою гумору, але й змусити свою аудиторію почуватися вищою в тому сенсі, що остання почуватися рівноправною з мовцем. Для досягнення цього ефекту, деякі мовці використовують самопринизливий гумор, щоб побудувати тісніші взаємовідносини зі своєю аудиторією: *“Завдяки своєму прізвищу, я можу в Англії казати: Wegen meines Names kann ich in England sagen: ‘Because my last name ist Schulte-Loh, I am used to ending on a low’ (з нім. та англ. “Оскільки мене звали Крістіан Шульте-Лоу, я звик опинятися на дні”)* [11, с. 103].

2. Роз'яснення. Комунікатори також використовують гумор, щоб узагальнити свої погляди за допомогою пам'ятної фрази або коротких анекдотів. Ця стратегія не лише сприяє кращому запам'ятовуванню події аудиторією (Гольдштейн, 1976; Грунер, 1967, 1985), але і в сучасну епоху коротких шоу та швидкого контенту також забезпечує більшу увагу у ЗМІ. Стислий жаргівливий рядок отримує більше уваги в ефірах новин на радіо та телебаченні, ніж ретельна презентація політичних позицій, як у наступному прикладі про Брекзит: *Ich hatte es gehnt, ein Referendum, so etwas ist nie eine gute Idee. Jetzt ist England raus, und der ehemalige französische Präsident Jacques Chirac hat wohl doch rech behalten: “Man kann Menschen nicht vertrauen, die so schlecht kochen.” (з нім. Я підозрював, що референдум ніколи не був гарною ідеєю. Тепер Англія вийшла, і колишній президент Франції Жак Ширак мав рацію: «Не можна довіряти людям, які так погано готують».)* [11, с. 14].

Гумор, який виникає в результаті гри слів, може слугувати для прояснення соціальної норми без подальшого виправлення або осуду будь-кого з учасників. Гумор тут слугує для того, щоб протиставити ситуацію до проблеми. Заступання за межі соціальних норм висвітлюється з акцентом на очікуваній нормі, а не на серйозності порушення. Гумор походить від відносно доброзичливого протиставлення або унікальної презентації ситуації: *Wörter wie “awesome” oder “great” benutzt in diesem Zusammehang kein Brite. Man ist schließlich nicht in Amerika. Der Engländer bemüht solch positive Attribute nur im Falle des absoluten Gegenteils. Verliert jemand sein Portmonnaie, ist das “great.” (З нім. Жоден британець не вживає в прямому контексті слова “дивовижно” або “чудово”. Це ж не Америка, врейті-рейт. Англійці використовують такі позитивні характеристики лише у випадку абсолютної протилежності. Якщо хтось загубив гаманець, тоді це “чудово”)* [11, с. 50].

3. Нав'язування соціальних норм. Гумор дозволяє оповідачеві делікатно виконувати соціальні норми у висловленні критики, зберігаючи певний ступінь ідентифікації з аудиторією [9, с. 320]. Гумор також може навчити соціальних норм та їх застосовування. Ці норми виникають у когнітивній площині та стосуються очікувань щодо поведінки в конкретних ситуаціях. Будь-які відхилення від таких очікувань можуть розцінюватися як жартівливі і викликати насмішки або сміх, щоб дисциплінувати тих, хто не дотримується належним чином правил соціальної групи [9, с. 320].

Гумор із залученням дітей часто виконує функцію нав'язування соціальних норм, оскільки порушення норм, що створюють смішний ефект, висвітлюють те, чого дитина ще не повинна знати. Таким чином, аудиторія знайома з проблемою, але існує розбіжність щодо перспективи, що породжує гумор. Перспективи дітей часто створюють гумор з їх різнорідного, незвичного погляду на соціальні норми та діяльність дорослих. Тим не менше, такі повідомлення часто вказують на необхідність виправлення або застосування соціальних знань та норм. У одного вчителя діти писали листи до Бога із запитаннями, які вони хотіли б задати. Одна дівчина написала: «*Ти справді невидимий, чи це просто фокус?*» Хлопчик хотів знати: «*Чому недільна школа в неділю? Я думав, це мав бути наш день відпочинку*» [9, с. 320]. Гумор у таких випадках викликається відсутністю знань або «правильної» соціокультурної точки зору з боку дітей. Іноді такий тип гумору може насправді передбачати, що діти «виправляють» деякі точки зору дорослих на світ, наприклад, коли один хлопчик пише: «*Я ходив на це весілля, і вони цілувалися прямо в церкві. Хіба це нормально?*» [9, с. 320-321]. Одна дівчина запитала: «*Замість того, щоб дозволяти людям помирати і постійно створювати нових, чому б Вам просто не зберегти тих що є зараз*» [9, с. 321]. Ці запитання вказують на певну невідповідність знань дитини або перспектив дорослих, які потребують корекції шляхом викладання або через розуміння загальноприйнятої перспективи.

Подібним чином інші вчителі просили маленьких дітей закінчити старі прислів'я самостійно, щоб побачити, що діти придумують. Один першокласник зазначив, що «*краще бути в безпеці, ніж... ударити учня 5 класу*» (з англ. “*Better safe than sorry*”) [9, с. 321]. Інший звернув увагу на те, що «*Найтемніший час завжди перед... переходом на літній час*» (з англ. “*It's always darkest before daylight*”). Також надійшла пропозиція

дитини, що «*дітей слід бачити, а не... шльопати або карати*» (з англ. “*Children should be seen and not heard*”) [9, с. 321]. Ці твердження є жартівливими, бо вони є явним порушенням загальних очікувань чи знань, оскільки вони не відповідають загальновідомим висловам, і вони також викликають сподівання, що вони будуть виправлені у процесі дорослішання дітей та вивчення загальновідомих приказок як частини культурних знань про своє суспільство.

Наступні приклади пропонуються із уривків з відповідей на тести школярів на музичних заняттях. Одна дитина написала, що: «*Утриматися означає не робити цього. Рефрен у музиці – це та частина, яку вам краще не намагатись співати*» [9, с. 321], а інший учень зазначив, що «*Бетховен помер в останній частині свого життя*». Одному студенту було зрозуміло, що «*опера – це пісня великого розміру*» [9, с.321], а інший написав, що «*більшість авторитетів сходяться у думці, що музика античності була написана давно*» [9, с. 321]. Ступінь «неправомірності» цих відповідей вражає більше, і потреба у виправленні є очевидною. Тим не менш, одержувачі цих повідомлень часто вважають їх жартівливими.

Функція гумору з нав'язування соціальних норм дозволяє робити наголос на порушенні норм, яке, хоча і породжує веселощі, потребує виправлення, що полягає у сміху над особою та прийнятті відповідальності за це порушення: [...] *Kein Fahrer [hat] einen so bleibenden Eindruck hinterlassen wie Dickie. Dickie wurde mir vorgestellt als jüngerer Bruder eines sehr erfolgreichen und mittlerweile wohlhabenden Veranstalters. Alles, was sein älterer Bruder an Ambition, Geschäftssinn und Antrieb in seinen Genen hat, ist bei Dickie pendelartig in die andere Richtung ausgeschlagen. [...] Man mochte meinen, Dickie wäre eigentlich der perfekte Fahrer, lässt er sich schließlich nie aus der Ruhe bringen. Das Problem war nur, Dickie genießt das Leben in vollen Zügen. Und zwar gerne aus der Dose.* (з нім. ...*Жоден водій не залишив такого незабутнього враження, як Дікі. Дікі представили мені як молодшого брата дуже успішного і нині заможного промоутера. Все, що є в генах його старшого брата в плані амбіцій, ділового чуття і драйву, в Дікі, як маятник, хитнулося в інший бік. [...] Можна було б подумати, що Дікі буде ідеальним водієм, адже він ніколи не виходить з себе. Єдина проблема полягала в тому, що Дікі звик сповна насолоджуватися життям і полюбає робити це з пляшки*) [11, с. 113]. У цьому прикладі протиставляються особисті

якості «в плані амбіцій, ділового чуття і драйву» до «любові насолоджуватися життям» в значенні пристрасті до алкоголю. Оповідач натякає на своє несхвалення такої поведінки водія, хоча у контексті жарту це експліцитно не висловлюється, а натомість набирає форму гумору. Об'єкт для гумору піддається висміюванню, що свідчить про потребу у виправленні порушень соціальних норм, зокрема водіння у тверезому стані.

4. Диференціація. Як завершальну із чотирьох функцій гумору комунікатори використовують диференціацію, протиставляючи себе своїм опонентам, свої погляди – поглядам опонента, власну соціальну групу – іншій тощо. Гумор використовується як для об'єднання, так і для протиставлення. Ця функція гумору в риториці є найбільш роз'єднуючою, оскільки часто об'єкти для гумору не мають можливості відповісти або захиститися. Різкі коментарі на користь протиборчих сприймаються як жартівливі по суті. Ця функція гумору однозначно ефективна для диференціації (поділу) соціальних груп: «своїх» (оповідача та його аудиторії) та «чужих» (об'єктів висміювання, які не погоджуються з перспективою): *Man hat auf einer schottischen Beerdigung mehr spaß als auf einer deutschen Hochzeit* (з нім. «На шотландських похоронах веселяться більше, ніж на німецькому весіллі») [11, с. 152]. Цей жарт з'явився у контексті коментаря шотландського відвідувача на шоу німецького коміка в Единбурзі і був націлений на критику німців і їх почуття гумору.

Однак існує багато випадків, коли члени однієї соціальної групи розповідають анекдоти про власну групу. Такий гумор, імовірно, об'єднує членів однієї групи проти проблеми чи типу поведінки, що виступає об'єктом висміювання, слугуючи формою ідентифікації через взаємовизнаний диференційний гумор. Члени однієї групи явно не погоджуються на раціональному рівні з порушеннями, які стали причиною гумору, і ймовірно заперечуватимуть, якщо «стороння особа» розказуватиме ті самі зневажливі жарти про їх групу. Функція диференціації гумору допомагає мовцям робити чіткі розмежування та поділи між протилежними (соціальними) групами, думками та людьми, що належать до відповідних соціальних кіл. Ось наприклад жарт із виступу німецького коміка в Британії: – *Also gut, was machen Sie beruflich?* / – *Ich arbeite fürs Holocaust-Zentrum.* / – *Na ja, mein Großvater hat was Ähnliches gemacht...* (з нім. – *Гаразд, а чим Ви заробляєте на життя?* / – *Я працюю в "Центрі Голокосту".* / – *Ну, мій дід займався чимось подібним...*) [11, с. 86].

Опираючись на чотириступеневу теорію про функції гумору в комунікації та частково використовуючи термінологію, запропоновану раніше Віктором Раскіним, було розглянуто їх практичне застосування на предметі дослідження.

Опрацювання інтернет-джерел та відеохостингів, які є набагато більш динамічними та актуальними джерелами інформації, ніж традиційне телебачення, дозволяє проводити подібні дослідження дистанційно, не перебуваючи безпосередньо в Німеччині чи іншій німецькомовній країні впродовж тривалого періоду часу. Мережі YouTube та Instagram було відібрано тому, що за неофіційною статистикою, перша користується більшою популярністю серед людей від 25 років і старше, а друга мережа набирає все більшої популярності серед обидвох категорій, проте найбільше – серед молоді. Це підтверджується і в рамках цього невеликого дослідження: серед 50 коміків лише у 34 є власний або асоційований канал на YouTube, в той час як в Instagram сторінку мають 43.

Услід за шістьма аспектами, які сприяють гумору і супроводжують гумористичний контекст, як згадувалось раніше за З. Фрейдом, розглянемо такі складові гумористичного акту, користуючись термінологією В. Раскіна, як: мовець (S), слухач (H), ситуація (Si – 'Situation') і суспільство (So – 'Society'), а також з'ясуємо комунікативну функцію гумору за теорію Дж. Меєра. Такі аспекти як стимул (St), досвід (E) і психологія (P) комунікаторів не видається можливим проаналізувати в практичній площині, тому в контексті цієї роботи їх не буде розглянуто. Отже, структура аналізу матиме такий вигляд: S -> H -> Si -> So і F (функція гумору в комунікації) [1, с. 4–5].

Аналіз 50 контекстів та 63 гумористичних актів виявив 11 (YouTube) і 17 (Instagram) випадків застосування комунікативної функції ідентифікації, наприклад: *Ich bin ein 80er Jahren Kind, ne? Wir hatten früher ganz andere Probleme. Unser größtes Problem früher war – wir mussten viel warten. Das können die Kids gar nicht mehr. Wir müssten warten. Wenn ich zum Beispiel einen Kumpel auf dem Spielplatz getroffen habe, und der ist nicht gekommen – musste ich bis zum nächsten Tag in der Schule warten um zu erfahren ob er überhaupt noch lebt. "Alter, wo warst du? Ich dachte, du bist tot." "Nein, bei uns gab es Lasagne"* (з нім. «Я виріс у 1980-х, зрозуміло? Раніше у нас були зовсім інші проблеми. Найбільшою нашою проблемою було те, що нам доводилося багато чекати. Теперішні діти зовсім не вмють це робити. А нам доводилось чекати. Наприклад, якщо я зустрівся

з другом на дитячому майданчику, а він не з'являвся, мені доводилося чекати до наступного дня в школі, щоб дізнатися, чи живий він ще. «Чувак, ти де був? Я думав, що ти вмер». «Ні, ми їли лазанью») [12]. У цьому прикладі, взятому з виступу коміка Чюнейта Акана (нім. Cüneyt Akan) на YouTube, оповідач ідентифікує себе з усіма людьми в аудиторії в залі, які також виростили у 1980-х роках минулого століття і знають, про що йдеться, тож здатні сприйняти жарт.

Аналіз гумористичного акту виглядатиме наступним чином:

S: Комік

H: Аудиторія в залі

Si: Дитинство у 1980-х

So: Німеччина (100% німецькомовна аудиторія)

F: Ідентифікація

Ось інший гумористичний акт з мережі Instagram, який належить коміку Інго Аппельт: «Коли жінка переживає критичні дні, у кого депресія? У чоловіка, звісно ж» (з нім. *Die Frau hat ihre Tage, wer hat die Depression? Na, der Mann natürlich*) [13]. Цей жарт, розказаний жінкою, націлений на інших жінок в аудиторії, які переживали або переживають подібні проблеми в стосунках з чоловіком і здатні ідентифікувати себе з оповідачкою.

Аналіз:

S: Комік

H: Аудиторія в залі

Si: Поведінка жінки при менструації

So: Німеччина (100% німецькомовна аудиторія)

F: Ідентифікація

Дослідження також виявило, що другою за сумарною частотою використання є функція диференціації, наприклад: Мій батько 40 років прожив і пропрацював у Німеччині, а в кінці свого життя заявив, «Щось вже багато турків у Німеччині з'явилося». «Але як так? Ти ж сам турок.» [З турецьким акцентом] «Я інший турок!» (З нім. *Mein Vater hat 40 Jahre in Deutschland gelebt, gearbeitet und am Ende seines Lebens sagte – "Es gibt schon viele Türken in Deutschland." "Aber was soll das? Du bist selber Türkisch. [Mit Türkischem Akzent] "Ich bin ein andere Türke!"*) [14]. Цей жарт, розказаний представником турецької етнічної спільноти в Німеччині, націлений на інших турків, які перестали вважати себе такими і почали скаржитись на прибуття своїх співгромадян, як небажаних прибульців до Німеччини.

Аналіз:

S: Комік

H: Аудиторія в залі

Si: Турки, які вважають себе німцями

So: Німеччина і турецька етнічна спільнота, яка володіє німецькою

F: Диференціація

Ще один приклад з мережі Instagram: «Англійці та французи чудово підходять один одному: в одних є королева Камілла, а в інших – відпустка на королівські конюшні.» (з нім. *Engländer und Franken passen wunderbar zusammen: Die haben Queen Camilla, wir haben Urlaub auf dem Reiterhof*) [15]. У жарті протиставляються англійці та французи і їх нерівноцінні стосунки.

Аналіз:

S: Комік

H: Аудиторія в залі

Si: Історичні стосунки англійців та французів

So: Німеччина

F: Диференціація

Третьою за популярністю категорією гумористичних актів виявились акти, що виконують функцію роз'яснення, наприклад: «Я зайшов у супермаркет [...], супермаркет з фруктами та овочами органічного походження, і я вперше купив банани, так, банани з регіону, що це було, Південна Америка – мені байдуже. У будь-якому випадку, це чесний бізнес, і це для мене важливо. Так, ці банани були вирощені етичним чином, так, тоді я як кінцевий споживач отримую гарантію від виробника, що діти на плантаціях в Південній Америці отримують належну оплату праці.» (з нім. *Bin ich rein im Supermarkt [...], im Biosupermarkt mit Obst und Gemüse, und ich habe erstmal Bananen gekauft, ja, Bananen aus der Region, was war sie, Südamerika – es its mir egal. Auf jedenfall sind die fair gehandelt, und das ist mir wichtig. Ja, diese Bananen sind fair gehandelt, ja, dann kriege ich als Endverbracuher von Anbauer, da ich bekomme die Garantie, dass in Südamerika auf den Plantagen die Kinder ordentlich bezahlt werden.*) [16]. У жарті висвітлюється, проте не засуджується, гостра соціальна проблема, що існує в країнах Південної Америки, що розвиваються. Оповідач вдається до функції роз'яснення.

Аналіз:

S: Комік

H: Аудиторія в залі

Si: Використання дитячої праці в Південній Америці

So: Німеччина

F: Роз'яснення

Приклад з мережі Instagram з висвітленням особливого бачення ситуації, що містить гумор, без елемента засудження: *Bedingungsloses*

Grundeinkommen. Für die jungen Leute heißt das einfach nur: die Eltern (з нім. «Безумовний базовий дохід, а для молоді – просто батьки») [17].

Аналіз:

S: Комік

H: Аудиторія в залі

Si: Стосунки батьків й дітей

So: Німеччина

F: Роз'яснення

Четвертою за популярністю в ході цієї розвідки виявилась комунікативна функція гумору – нав'язування соціальних норм, наприклад: «Скажи мені, чим ти витираєшся?» «Рушником». «Так, я бачу, але яким рушником?» «Ну тим, що там висить». «Рушник, який там висить з блискітками, – це для рук», «Ним витирають руки й обличчя». «Ти ж не використовуєш його для того, щоб витирати дупу?» «Чому ні? Ось [витирається ним], підтирається, [нижче], готово! Тепер сухо! [...]» (з нім. “Sag mal, womit trocknest du dich da ab?” “Mit einem Handtuch.” “Ja, das sehe ich, aber mit was für einem Handtuch?” “Mit dem was da hängt.” “Das Handtuch, dass da hängt, ist ein Verspeckenhandtuch“ “Damit trocknet man sich die Hände und das Gesicht ab”. “Damit trübelt (?) man nicht den Arsch trocken”. “– Wieso? Hier [trocknet sich], trocken, [trocknet sich mehr unten], trocken! Jetzt trocken! [...]”) [18]. Гумор у цьому контексті може слугувати інструментом для висміювання чоловіка у його неперемінливості і нав'язуванні дисципліни у використанні особистих засобів гігієни.

Аналіз

S: Комік

H: Глядачі фільму

Si: Гендерні відмінності у ставленні до особистого використання рушників

So: Німеччина

F: Нав'язування соціальних норм

Оскільки гумор не обмежується штучно до одного жарту в межах гумористичного акту в одному контексті, то в ході дослідження зустрічалися контексти з двома функціями, наприклад: “Keiner macht mehr Witze über Rohlstuhlfahrer. Warum nicht? Ihr müsst Witze machen über alle: über Behinderte, über Schwule, über Schwarze. Gut, nicht über schwule Schwarze, das wäre zu krass. Ja? Es gibt nur eine Regel – ihr müsst noch über sich selber lachen können. Nehmt euch selber nicht so ernst! Weil, wenn ihr jetzt... Viele sagen, ich mache keine Witze über Rohlstuhlfahrer. Ja, aber stellt ihr euch aber über den. Also bildlich gesprochen. Ja? Haben wir heute hier Rohlstuhlfahrer? Mak kurz aufstehen.” (з нім. «Ніхто не жартує сьогодні про

інвалідів. Чому ні? Жартувати треба про всіх: про інвалідів, про геїв, про темношкірих. Ну, не про темношкірих геїв, це було б занадто грубо. Так? Є тільки одне правило – треба ще вміти сміятися над собою. Не сприймайте себе занадто серйозно! Тому що якщо ви зараз... Багато хто каже, що я не жартую про людей на візках. Так, але ви ставите себе вище за нього. Образно кажучи. Так? Чи є у нас сьогодні в залі інваліди-візочники? Нумо, встаньте на секунду».) У цьому контексті присутні два гумористичні акти – про відсутність жартів про меншини, який виконує функцію роз'яснення позиції оповідача, і гумористичний акт диференціації, націлений на інвалідів-візочників [19].

Аналіз:

S: Комік

H: Аудиторія в залі

Si: Критика цензури в комедії

So: Німеччина

F: Роз'яснення; Диференціація

У рамках цього невеликого дослідження вдалося встановити практичну можливість застосування теорії про чотири функції гумору в комунікації: ідентифікації; роз'яснення, нав'язування соціальних норм і диференціації, сформульованих професором Канзаського університету США Джоном Меєром у 2000 у тандемі з термінологією, запропонованою видатним дослідником гумору в лінгвістиці Віктором Раскіним, зокрема концепції гумористичних актів та термінів: «оповідач», «слухач», «ситуація» і «суспільство», до аналізу гумору в контексті німецькомовних виступів коміків у соціальних мережах YouTube та Instagram.

Висновки. Загалом було проаналізовано 50 контекстів і 63 гумористичні акти від 50 артистів комічної сцени за період 1960–2023 рр. в німецькомовних країнах (Німеччина, Австрія, Швейцарія) у мережах YouTube та Instagram та встановлено наступне співвідношення використання оповідачами комунікативних функцій в гуморі: YouTube – ідентифікація: 11 (33,3%); роз'яснення: 6 (18,2%); нав'язування: 4 (12,1%); диференціація: 12 (36,4%). З них: контексти з подвійними функціями: 8/25 (32%), Instagram – ідентифікація: 17 (56,6%); роз'яснення: 3 (10%); нав'язування: 3 (10%); диференціація: 7 (23,4%). З них: контексти з подвійними функціями: 5/25 (25%), що дозволяє зробити припущення, що в контексті німецького гумору домінує комунікативна функція ідентифікації (11 і 17 збігів), на другому місці – функція диференціації (12; 7), на третьому – роз'яснення (6; 3), і найменш популярною виявилась функція нав'язування соціальних норм (4; 3). Загалом було зафіксовано 13 кон-

текстів, що містили понад один гумористичний акт і виконували більше однієї комунікативної функції. В подальшому необхідним є збільшення вибірки для виведення узагальнень щодо функціонування гумору в різних контекстах.

Це дослідження продемонструвало практичну можливість застосування уже згаданих теорій і пропонує інструментарій для подальшого вивчення та поглибленого аналізу гумору як

в німецькій, так і в інших мовах з метою дослідження ролі вербального гумору в комунікативних процесах, виступах відомих осіб, політиків, журналістів, письменників та інших осіб. Наразі існує великий потенціал для вивчення гумору в діахронії та синхронії в художній літературі, публіцистиці, кінематографії та в порівняльній лінгвістиці, окрім уже усталених досліджень з історії, лінгвістики, психології та соціології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Raskin V. *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht-Boston-Lancaster : D.Reidel, 1985. 302 p.
2. Greig J.Y.T. *The Psychology of Laughter and Comedy*. George Allen & Unwin. London, 1923. 304 p.
3. Darwin C. R. *The expression of the emotions in man and animals*. John Murray. 1st edition. London, 1872. 131 p.
4. Bergson H. *An Essay on the Meaning of the Comic*. *The Project Gutenberg EBook of Laughter*. 2009. URL: <https://www.gutenberg.org/files/4352/4352-h/4352-h.htm> (access date: 17.01.2023).
5. Apte M. L. *Humor and Laughter: An Anthropological Approach*. New York : Ithaca, 1985. P. 31–66.
6. Carrell A. *Historical views of humor*. *The Primer of Humor Research I* edited by Victor Raskin. Berlin. New York : De Gruyter Mouton. 2008. P. 303–332. URL: <https://doi.org/10.1515/9783110198492.303> (access date: 17.01.2023).
7. Viktoroff D. *Introduction a la psycho-sociologie du rire*. Paris: Presses Universitaires de France, 1953. P. 14.
8. Freud S. *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*. Leipzig/Vienna: Dueticke. English translation: *Jokes and Their Relation to the Unconscious*. New York : Penguin Books, 1976. P. 282–285.
9. Meyer J.C. *Humor as a Double-Edged Sword: Four Functions of Humor in Communication*. *Communication Theory*. Volume 19, Issue 3, 1. August 2000. P. 310–331. URL: https://www.academia.edu/12308428/Humor_as_a_Double_Edged_Sword_Four_Functions_of_Humor_in_Communication (access date: 17.01.2023).
10. Hazlitt W. *Letters on the English comic writers. Lecture I. On wit and humour*. *Collected Works*. Vol. 8, 5–30. P. 8–9.
11. Schulte-Loh C. *Zum Lachen auf die Insel*. München : Piper Verlag GmbH, 2017. 239 p.
12. Cüneyt A. *Wir Männer sind sehr einfache Wesen!* Hr Comedy Festival. 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fgUuJMfKLZ4> (access date: 17.01.2023).
13. Appelt I. *Männer und Frauen Probleme*. 2018. URL: https://www.instagram.com/p/BhbdqKxBw9N/?utm_source=ig_web_copy_link (access date: 17.01.2023).
14. Kaya Y. *Höflich, höflicher, Schweiz*. 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LCAUpnUVwMU> (access date: 17.01.2023).
15. Appelt I. *Kabarett aus Franken. Heute wieder. 21 Uhr*. BR – Bayerischer Rundfunk Fernsehen. 2022. URL: <https://www.instagram.com/p/CjXsphEsY4r/> (access date: 17.01.2023).
16. König J. *Mit dem Porsche zum Bio-Supermarkt. Spätschicht*. 2012. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=j8JfbVLmfVk&t=171s> (access date: 17.01.2023).
17. Appelt I. *Nuhr im Ersten. Auch das noch. Heute Abend. 22:50*. ARD. URL: <https://www.instagram.com/p/Ci0a7kRojOG/> (access date: 17.01.2023).
18. Engelke A. *Princess Kath Official*. 2022. URL: https://www.instagram.com/reel/CiV6a6DgUfx/?utm_source=ig_web_copy_link (access date: 17.01.2023).
19. Tall C. *Lustig machen über Minderheiten? Ist es möglich, dies zu tun?* Chris Tal bei TV total. 2015. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nwAL06N3XX4&t=7s> (access date: 17.01.2023).

КОНЦЕПТ *ITALY* У РОМАНАХ ДЕНА БРАУНАCONCEPT *ITALY* IN THE NOVELS BY DAN BROWN

Ірчишина М.В.,

orcid.org/0000-0003-3044-9194*старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Наукова стаття присвячена висвітленню особливостей вербалізації концепту «Italy» у циклі романів відомого американського письменника Дена Брауна. Наголошено на багатозначності терміну «концепт» та розглянуто особливості лінгвокультурного концепту. Обґрунтовано необхідність дослідження лінгвокультурного концепту «Italy» на матеріалі художніх текстів. Актуальність наукової розвідки засновується також на недостатній висвітленості особливостей вербалізації концепту «Italy» у сучасній англійській мові.

Метою дослідження є виявлення особливостей функціонування концепту «Italy» у зразках сучасної американської англійської літератури, що у подальшому дозволить зробити висновки щодо репрезентації концепту «Italy» у сучасній англійській мові. До переліку розглянутих творів включено «Янголи та демони» (2000), «Код да Вінчі» (2003), «Втрачений символ» (2009), «Інферно» (2013) та «Джерело» (2017) оскільки більшість подій, описаних у романах, відбуваються на території Італії.

Упродовж наукових студій автором статті було здійснено частотний аналіз використання лексеми «Italy» у перерахованих романах та спроба структуризації семантичних складових для подальшого вивчення. У результаті проведення дослідження автором було з'ясовано певні закономірності: концепт «Italy» найчастіше вербалізується у романах Дена Брауна у значенні «територія держави» та особливо часто автор романів підкреслює, що ця держава знаходиться на значній відстані від Сполучених штатів Америки, тому одним з найбільш часто вживаних значень є «співставлення із США». Наступними найчастотнішими категоріями в ході дослідження виявилися «високорозвинена держава», «видатні правителі та митці» та «історичне минуле». Найменш частотними у проаналізованих творах виявилися такі значення концепту «Italy» як «одна з країн Європи», «співставлення з Францією», «унікальні витвори мистецтва» та «побут». Результати проведеного дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення особливостей вербалізації концепту «Italy» у художньому дискурсі, сучасній американській або англійській літературі та сучасній англійській мові.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, лексема, значення, репрезентація, вербалізація.

The scientific article is devoted to highlighting the peculiarities of the verbalization of the concept "Italy" in the series of novels by the famous American writer Dan Brown. The ambiguity of the term "concept" is emphasized and the peculiarities of the linguistic and cultural concept are considered. The necessity of researching the linguocultural concept "Italy" based on the material of artistic texts is substantiated. The relevance of scientific research is also based on insufficient coverage of the peculiarities of the verbalization of the concept "Italy" in the modern English language.

The purpose of the study is to identify the peculiarities of the functioning of the concept "Italy" in samples of modern American English-language literature, which will further allow us to make conclusions about the representation of the concept "Italy" in the modern English language. The list of considered "The Lost Symbol" (2009), "Inferno" (2013) and "Origin" (2017), since most of the events described in novels take place on the territory of Italy.

During scientific studies, the author of the article carried out a frequency analysis of the use of the lexeme "Italy" in the listed novels and an attempt to structure the semantic components for further study. As a result of the research, the author found out certain regularities: the concept "Italy" is most often verbalized in Dan Brown's novels in the meaning of "the territory of the state" and especially often the author of the novels emphasizes that this state is at a considerable distance from the United States of America, therefore one of the most commonly used meanings are "Italy vs the USA".

The next most frequent categories in the study were "a highly developed state", "prominent rulers and artists" and "historical past". The least frequent meanings of the concept "Italy" as "one of the countries of Europe", "Italy vs France", "unique works of art" and "lifestyle" were found in the analyzed works. The results of the conducted research can be used for further study of the peculiarities of the verbalization of the concept "Italy" in artistic discourse, modern American or English-language literature, and modern English language.

Key words: linguistic and cultural concept, lexeme, meaning, representation, verbalization.

Постановка проблеми. У зв'язку зі зростанням популярності міждисциплінарних досліджень, які висвітлюють зв'язок між людською свідомістю, культурною спадщиною та їх вербальною репрезентацією сучасні українські лінгвістичні студії все активніше займаються вивченням таких моделей репрезентації знань та уявлень людини про навколишній світ, як картина

світу, фрейм, концепт. Концепт забезпечує основу розуміння та сприйняття суті феномену або процесу та є «формою мислення (думки, позиції, рекомендації), яка відображає загальні суттєві властивості феномену об'єктивної реальності, загальні взаємозв'язки між якими є цілісною сукупністю рис» [1]. Беручи до уваги думку про те, що термін «концепт» можна використовувати

для репрезентації світоглядних, інтелектуальних та емоційних намірів особистості, відображених у творах, є доцільним провести аналіз літературних творів з метою виявлення закономірностей та можливих узуальних особливостей та дослідження особливостей вербалізації певного концепту в англійській мові.

Концепт “Italy” є лінгвокультурним оскільки його лінгвістична інтерпретація нерозривно пов’язана із культурною складовою. Незважаючи на те, що мовна репрезентація того чи іншого концепту у художньому творі не обов’язково надає об’єктивно правдиву інформацію через те, що є складовою вигаданої історії, яка підпорядковується художньому задумові автора; вона все ж таки має величезне значення для дослідження, адже художній дискурс відображає не лише унікальну картину світу особистості письменника та його індивідуальний стиль, а й національно-культурну специфіку певного етапу розвитку суспільства та його свідомості. Твори видатного американського письменника Дена Брауна безперечно посідають важливе місце в англійській літературі XXI сторіччя, тому їх дослідження є доцільним та перспективним. Також варто відзначити, що майже всі романи циклу тим чи іншим чином пов’язані з Італією, що робить творчість Дена Брауна обов’язковою складовою дослідження вербалізації концепту «Italy» у сучасній англійській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі відображення об’єктивного світу у концептах присвячено чимало праць, наприклад А. П. Бабушкіна, С. Т. Воркачова, В. З. Дем’янова, В. І. Карасик, М. А. Красавського, Д. С. Лихачова, А. М. Приходька, Г. Г. Слишкіна, Ю. С. Степанова, І. А. Стерніна. Проте дослідженню вербалізації концепту «Italy» у сучасній англійській мові чи англійській літературі не було приділено достатньо уваги.

Постановка завдання. Італія, і як концепт, і як країна, являє собою унікальний культурний феномен, в тому числі через особливості її державного підпорядкування. Як єдине політичне об’єднання Італія виникла лише у другій половині XIX сторіччя у результаті революційного процесу на чолі з Джузеппе Гарібальді. До цього на території Апеннінського півострова переважали самостійні політичні утворення у осередках у таких містах як Венеція, Флоренція, Неаполь та Рим. Саме тому значною мірою лінгвокультурний концепт “Italy” нерозривно пов’язаний не лише із культурною спадщиною античного минулого та стародавнього Риму, але й з періодом роздробленості та культурного піднесення кожного з цих утво-

рень окремо. Тому надзвичайно важливою вбачається також подальша перспектива дослідження вербалізації концептів “Italy”, “Rome”, “Roman”, “Vatican”, “Venice”, “Florence”, «Milan», які є невід’ємними складовими поля концепту “Italy” зокрема у художніх творах Дена Брауна.

У процесі розгляду циклу романів цього американського письменника важливо не лише здійснити частотний аналіз використання концепту “Italy” з метою подальшого дослідження, а й звернути увагу на антропоцентричний фактор, тобто проаналізувати не лише моменти безпосередньої зустрічі митця із реальністю, що належить до іншої ментальності, а й виокремити зв’язки між цією реальністю та певними явищами та феноменами у його свідомості. Таким чином, певною мірою реконструюючи семантичні зв’язки концепту “Italy” у свідомості письменника, актуалізуються концепти, які групуються навколо нього та пов’язані з «італійським» як із явищем культурної реальності. Матеріалом для такого аналізу у даній науковій розвідці слугує корпус художніх текстів “Angels and Demons” (2000) [2], “The Da Vinci Code” (2003) [3], “The Lost Symbol” (2009) [4], “Inferno” (2013) [5] та “Origin” (2017) [6], у яких автор передає слово та думку своїм літературним героям, віддаляючись від власного «я».

Виклад основного матеріалу. Подібно до переважної більшості англійських словників романи Дена Брауна найчастіше використовують репрезентацію концепту «Italy» для позначення Італії як геополітичного об’єкту, тобто **«території певної держави, яка знаходиться на півострові, оточеному морем»**. Тому досить часто згадується те, що вона має «узбережжя» (**“coast of Italy”**), можна знаходитися на території та навкруги **«in and around»** та з дієсловами руху на зразок **“depart”**, як у наведених прикладах:

1) “Five miles off the **coast of Italy**, the 237-foot luxury yacht *The Mendacium* motored through the predawn mist that rose from the gently rolling swells of the Adriatic.” [5, с. 24];

2) “The provost watched through his office window as the man’s helicopter lifted off the deck and headed back toward the **coast of Italy**.” [5, с. 68];

3) “She quickly patched into the NetJets Europe system, centered in Paço de Arcos, Portugal, and checked the current positioning of their jets **in and around Italy**.” [5, с. 215];

4) “Five miles off the **coast of Italy**, aboard *The Mendacium*, facilitator Knowlton watched in silence as the provost stalked around the perimeter of the cubicle like a caged animal.” [5, с. 234];

5) *"It sounds like Sienna Brooks departed Italy shortly after we did."* [5, с. 313];

6) *"We won't be the only ones trying to find this plague, and for your own safety, we can't let a soul know you're in Italy looking for it."* [5, с. 241].

Дуже тісним із першим пунктом є зв'язок реалізації значення концепту на позначення Італії як **«однієї з країн Європи»**. Як частина гіперконцепту "Еуропа", "Italy" неомінно співставлятиметься з іншими лінгвокультурними концептами-топонімами, адже Італія не лише географічно знаходиться майже в центрі Європи, а й вважається колыскою людської цивілізації завдяки надзвичайному науково-технічному та культурно-просвітницькому рівню розвитку Римської імперії. Привертає особливу згадування Італії впродовж перерахування великих міст європейських країн, при чому назви самих держав не вербалізуються, але наприкінці, персонаж «із особливою насолодою» говорить про «Італію», що свідчить про висловлення особливої любові та захоплення країною: *"Our inventory", the caller said, "you will find quite convincing. There is Cardinal Lamassé from Paris, Cardinal Guidera from Barcelona, Cardinal Ebner from Frankfurt..." Olivetti seemed to shrink smaller and smaller after each name was read. The caller paused, as though taking special pleasure in the final name. "And from Italy... Cardinal Baggia."* [2, с. 81].

Особливої уваги заслуговує той факт, що у єдиному випадку, де концепти-назви країн вербалізуються в межах одного речення, Італія згадується поряд саме із Францією. **«Співставлення із Францією»** не є випадковим пунктом у даному процесі аналізу репрезентації концепту "Italy", адже як розташуванням, так і історією, країни тісно межують, а сучасні італійська та французька мови походять від латинської, яка була розповсюдженою саме на території Італії. Саме розмірковування на тему мови стало приводом для вербалізації обох концептів: *"Not even the feminine association with the left-hand side could escape the Church's defamation. In France and Italy, the words for "left" – gauche and sinistra – came to have deeply negative overtones, while their right-hand counterparts rang of righteousness, dexterity, and correctness. To this day, radical thought was considered left wing, irrational thought was left brain, and anything evil, sinister."* [3, с. 105]. Ймовірно, наведений приклад становитиме наукову цінність упродовж наукової розвідки присвяченої репрезентації концептів "left" та "right".

Другим за частотою використання є позначення за допомогою концепту "Italy" Італії як суве-

ренної держави, економічно успішної країни, яка має **високий ступінь наукового, культурного та технічного розвитку**. В тексті одного з романів йдеться про винагороду, яку отримав американський вчений: *"For his dazzling translation, Mandelbaum had received Italy's highest honor, the Presidential Cross of the Order of the Star of Italian Solidarity"* [5, с. 187] та факт відвідування ним науково-мистецьких конференцій: *"Langdon felt like he had awoken inside a Max Ernst painting. What the hell am I doing in Italy? Normally Langdon came here every other June for an art conference, but this was March" (DB INF P 23)*, що вірогідно свідчить про те, що Італія знаходиться на настільки високому рівні наукового розвитку у сфері лінгвістики та перекладознавства, що має градацію відзнак за заслуги та призначає винагороди, які цінуються навіть у настільки віддалених географічно країнах, як Сполучені Штати Америки. Щодо культурного розвитку, то спілкуючись між собою, дійові особи зазначають: *"Destruction of property doesn't look like this everywhere in Italy," Sienna said, apparently reading his mind. "The Florence Art Institute is on the other side of this stone wall"* [5, с. 79], що можна інтерпретувати як вказівку на велику кількість пам'яток культури та увагу посадовців до зносу. Також цікаво, що вислів **«друзі світу мистецтва»** використовується у контексті переліку осіб, які прибули "з усієї Італії" **«From all over Italy, government officials, friends, and art-world colleagues had flooded into the church to remember the jovial mountain of a man they had lovingly called il Duomino»** [5, с. 371], що також можна розуміти як вербалізацію складової концепту "Italy", що позначає «культурний рівень», «мистецтво Італії».

Згадка про швидкісний потяг (*The noon sun glinted off the sleek roof of Italy's high-velocity Frecciargento train as it raced northward, cutting a graceful arc across the Tuscan countryside. Despite traveling away from Florence at 174 miles per hour, the "silver arrow" train made almost no noise, its soft repetitive clicking and gently swaying motion having an almost soothing effect on those who rode it* [5, с. 222]) говорить про високий технологічний прогрес. Крім того, одна з дійових осіб посилається на розвинену систему права та міграційної системи, бо розуміє, що її порушення не уникне покарання у разі викриття: *"Sienna pursed her lips, mulling over options. "Okay, but as soon as you make that call, you're on your own. I can't be involved. You definitely can't meet them here. My immigration situation in Italy is ... complicated."* [5, с. 49].

Беручи до уваги той факт, що цикл романів було написано американцем, неможливо не відзначити протиставлення Італії США. Попри захоплення прогресивністю Італії, яке буде розглянуто далі, Ден Браун все ж таки не втримався від порівняння з Америкою на користь останньої. У прикладах, що наведені нижче, концепт «Italy» вжито у контексті «співставлення із США», де акцент уваги зміщено на деякі недоліки в Італії, на кшталт проблеми із працевлаштуванням: “Jobs in **Italy** were hard to find these days, even boring ones”. [5, с. 116], та таких явищ як «сумісне використання автомобілів» та «неетилований бензин», які вірогідно добре знайомі пересічним американцям: ““You ever heard of carpooling?” “In **Italy**?” Glick checked the intersection. “They haven’t even heard of unleaded gas.”” [2, с. 140];

У значенні «співставлення із США» у романах також підкреслюється факт географічної віддаленості двох країн, високої вартості подорожі та низької ймовірності вибору Італії як частого місця перебування громадян США. Концепт «Italy» також використовується у значенні «територія країни», але у контексті «в Італії, а не в США». Головний герой надзвичайно дивується, прийшовши до тям не на Батьківщині, а далеко за її межами, тому що:

1) подорож має занадто високу вартість для пересічного американського вчителя: “**Italy** is a bit far to come on a lark when you make a teacher’s salary» [2, с. 91];

2) зрозуміти, де саме він знаходиться вдається лише завдяки розумінню мови: “The bearded doctor rushed in as well, apparently hearing the call button. He checked Langdon’s heart monitor as the young doctor spoke to him in rapid, fluent Italian – something about how Langdon was “agitato” to learn he was in **Italy**” [5, с. 21];

3) переміщення на таку велику відстань настільки дивовижна, що героя запитують про особистий літак: “Maybe you flew in on a private jet? Or maybe it was given to you when you arrived in **Italy**?” [5, с. 49];

4) інша дійова особа висловлює здивування, що герой в Італії: “Yeah, I just thought you were in the States,” Faukman said. “I’m surprised to learn you’re in **Italy**.” [5, с. 214];

5) героя було переміщено певною організацією без його згоди та наражено на небезпеку: “Let it be?!” Langdon felt his anger rising. “The hell with that! I need some answers! Your organization brought me to **Italy**, where I was shot and lost several days of my life! I want to know how it happened!” [5, с. 222]. Вербалізація кон-

цепту “Italy” у контексті роботи таємних або нелегальних організацій вбачається одним з перспективних напрямків подальшої роботи.

Автор романів також зазначає, що США «започинали в Італії набагато більше, ніж просто концепцію республіки», чим висловлює повагу до історичних досягнень Італії та поєднує концепти “USA” та “Italy”: “Langdon often showed slides of this work to his students, pointing out its similarities to *The Apotheosis of Washington in the U.S. Capitol* – a humble reminder that fledgling America had adopted far more from **Italy** than merely the concept of a republic”. [5, с. 166].

Наступною складовою концепту “Italy” у циклі романів Дена Брауна є «історичне минуле», зв’язок з визначними постатями з різних галузей та періодів. У висловлюванні головного героя ми бачимо, що про Італію у минулому говорять як про величну самодостатню державу, яка мала такий вплив, що вважала англійську мову занадто маргінальною для того, щоб нею послуговуватися: ““But this was in the 1600s,” Langdon argued. “Nobody spoke English in **Italy**, not even – “He stopped short, realizing what he was about to say. “Not even... the clergy.” Langdon’s academic mind hummed in high gear. “In the 1600s,” he said, talking faster now, “English was one language the **Vatican** had not yet embraced. They dealt in **Italian**, Latin, German, even Spanish and French, but English was totally foreign inside the **Vatican**. They considered English a polluted, free-thinkers language for profane men like Chaucer and Shakespeare.”” [2, с. 111–112]. Також, говорячи про Італію герой говорить про «жахливий період» в її історії, що є показником того, що історія країни багатівікова та включає в себе найрізноманітніші події: ““That long-beaked mask,” Langdon said, “was worn by medieval plague doctors to keep the pestilence far from their nostrils while treating the infected. Nowadays, you only see them worn as costumes during Venice Carnevale – an eerie reminder of a **grim period in Italy’s history**.”” [5, с. 45].

Лінгвокультурний концепт «Italy» також вербалізується в історичному контексті поряд зі згадками про видатних митців та правителів: “Some years later, at the behest of Cosimo I, the room was renovated and enlarged substantially. **Cosimo I**, the most powerful man in **Italy**, chose as the project’s overseer and architect the great **Giorgio Vasari**.” [5, с. 128]. Надзвичайно цікавим видається приклад, у якому йдеться про «Леонардо да Вінчі, якого мала Італія», бо в даному випадку концепт “Italy” ніби набуває людської подобу та спроможність до «володіння», на яку зазвичай вказує «s» в англій-

ській мові: «Langdon wondered how the original Renaissance visitors here would have reacted at the sight of a real-life helicopter—a fantastical dream of Italy's own Leonardo da Vinci—hovering outside the grotto» (DB INF P 109). Подібна конструкція вже зустрічалася у попередніх прикладах, та сама по собі варта уваги, адже, говорячи про предмети чи осіб, які певним чином пов'язані з Італією, автор романів міг би послуговатися прикметником «італійський», але надає перевагу саме формі «Italy's», що посилює роль концепту «Italy». Ще одним зразком подібної репрезентації є цитата: «As Langdon moved toward the first recess, he passed the tomb of one of Italy's Catholic kings» [2, с. 124], де згадка про католицьких правителів одночасно є ствердженням прадавньої історії цієї держави та наявності язичницького періоду. Другим історичним фактом, із яким часто пов'язують концепт «Italy» є Друга світова війна: «Ruthless, violent, and uncompromising, Francisco Franco had risen to power with the military support of Nazi Germany and Mussolini's Italy. He killed thousands of his opponents before seizing total control of the country in 1939 and proclaiming himself El Caudillo—the Spanish equivalent of the Führer.» [6, с. 179].

Складова концепту «Italy», яка формує уявлення про Італію, як «державу, що має зв'язок з таємними організаціями напередодні епохи Просвітництва» виражена згадками про діяльність «товариства ілюмінатів»: «With the church closing in, the remaining Illuminati fled Italy.» [2, с. 18], та, безперечно, пов'язана із розвитком, спричиненим діяльністю дослідників в епоху Просвітництва: «Some of Italy's most enlightened men—physicists, mathematicians, astronomers — began meeting secretly to share their concerns about

the church's inaccurate teachings.» [2, с. 18].

Надзвичайно перспективними для подальших досліджень, але майже не представлених у циклі романів Дена Брауна є репрезентації концепту «Italy» у сенсі «держава, яка має унікальні витвори мистецтва»: «Langdon shook his head in bewilderment. “I'm in ... Italy!?” “Good,” she said. “You're remembering.” “No!” Langdon pointed out the window at the commanding edifice in the distance. “I recognize the Palazzo Vecchio.”» [5, С. 21]; «країна та притаманний їй жителям побут». «The air inside smelled of MS cigarettes — a bittersweet fragrance as ubiquitous in Italy as the aroma of fresh espresso. (DB INF P 31)» та через гіпоконцепти, як наприклад «Флоренція»: «“Tell me,” Sinskey demanded, more forcefully than Langdon would have expected. “Well, how do you feel about Florence, Italy?”» [5, с. 220].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що у циклі романів Дена Брауна «Янголи та Демони», «Код да Вінчі», «Інферно», «Втрачений символ», «Інферно» та «Джерело» вербалізація лінгвокультурного концепту «Italy» пов'язана зі значенням «територія країни», яка значно посилюється малочисельними репрезентаціями зі значеннями «одна з країн Європи» та «співставленням із Францією». Також значення «територія країни» підкріплено та тісно пов'язано зі значенням «співставлення із США», яким американський письменник приділив надзвичайно багато уваги. Другим за частотою використання у романах є значення «високорозвинена держава». Менш часто концепт вербалізується у контекстах, пов'язаних зі значеннями «видатні правителі та митці» та «історичне минуле». Найменш частотними у проаналізованих романах

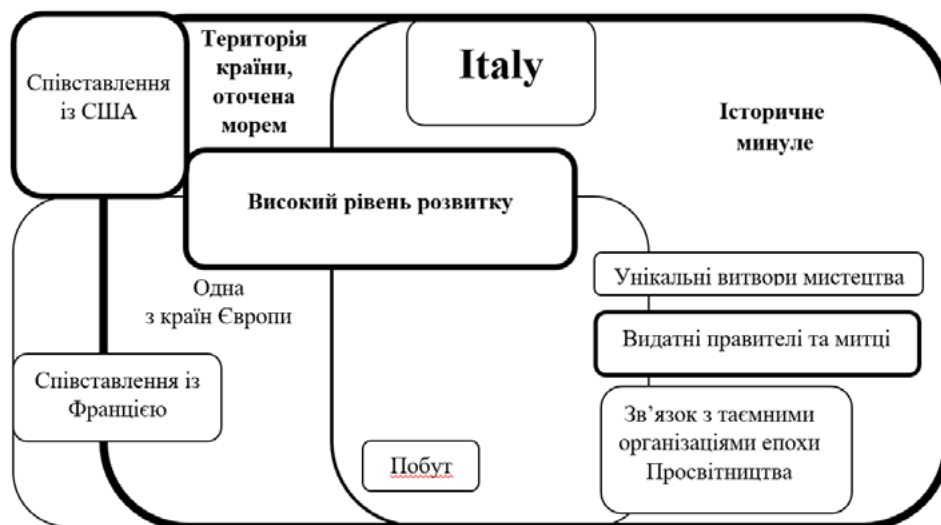

Рис. 1. Структура значень концепту «Italy» у романах Дена Брауна

є «унікальні витвори мистецтва» та «побут». Результати проведеного дослідження є перспективними для подальшого вивчення особливостей

вербалізації концепту "Italy" у сучасній англійській мові та можуть бути схематично зображені так, як запропоновано на Рис. 1.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кернякевич-Танасійчук Ю. В., Сезонов В.С., Ничитайло І.М., Савчук М. А., Царьова І.В. Проблеми криміналістичної ідентифікації почерку у судовій експертизі. *Вісник Національної академії правових наук України*. Т. 28. № 1. 2021. С. 197.
2. Dan Brown. *Angels and Demons*. New York. 2000. 287 p.
3. Dan Brown. *The Da Vinci Code*. 2003. URL: <https://www.pdfdrive.com/the-da-vinci-code-e20959774.html> 383 p.
4. Dan Brown. *The Lost Symbol*. New York. 2009. 267 p.
5. Dan Brown. *Inferno*. London. 2013. 374 p.
6. Dan Brown *Origin*. New York. 2017. 484 p.

УДК 81`4.34

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.23>

THE MAIN PRINCIPLES OF LINGUISTIC AND PRAGMATIC ANALYSIS IN LEGAL DISCOURSE

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЛІНГВО-ПРАГМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ

Kovalevska O.V.,

orcid.org/0000-0003-1244-5720

*Postgraduate at the Department of English philology and Linguistic Didactics
Zaporizhzhia National University*

Modern linguistic pragmatics, which is considered as the relationship of linguistic signs to their interpreters, is interactive, because the pragmatic meaning of utterances remains unclear beyond their semantic content, which depends on the syntactic structure. Linguistic pragmatics is one of the the branches of philology that studies the functioning and use of linguistic signs of speech communication in relation to the interactivity of communication subjects, their features, reactions, and current situation. The subject of study of linguistic pragmatics is the analysis of the following aspects of communication: under what circumstances, for what purpose, in what communicative situations speech communication is carried out; whether mutual understanding is achieved or not.

Linguistic pragmatics is one of the relatively new directions in linguistics. It has accumulated many achievements of rhetoric, stylistics, socio-, and psycholinguistics. This direction is closely connected with the theory of speech acts and developments in field of communication technologies. Linguopragmatics presents of particular interest to those who deal with the problems of communicative efficiency.

The article is devoted to the main principles of the linguistic and pragmatic analysis of legal discourse. The main concepts concerning the development of scientific paradigms in linguistics are generalized and the specifics of the linguistic and pragmatic study of discourses of various types are determined. The methods of lingual-pragmatic research are presented and the relevance of each person is studied in relation to the study of political discourse. The disputable issue of the existence of the linguistic and pragmatic method is described and the expediency of using discursive and intentional types of analysis in political discourse has been proved.

Key words: linguopragmatic approach, scientific paradigm, discursive analysis, legal discourse.

Важливим розділом науки, пов'язаним з міжкультурної комунікацією, лінгвістикою, теорією комунікації, психологією і рядом інших наук є лінгвістична прагматика. Лінгвістична прагматика – один із відносно нових напрямків у лінгвістиці, що вивчає вияви суб'єктивного (людського) чинника на всіх рівнях мови й у межах усіх аспектів її функціонування, комунікації людей. Методологічні засади дослідження мовних одиниць пов'язані з розмежуванням магістральних підходів до вивчення мови, що отримали назву наукових парадигм. Традиційно заведено виокремлювати три основні наукові парадигми у мовознавстві: порівняльно-історичну, системно-структурну та антропоцентричну (або функціоналістську). Для розуміння сутності лінгвопрагматики потрібно з'ясувати специфіку методологічного підходу, що актуалізований у межах цієї науки.

Лінгвопрагматичний підхід у дослідженні політичного дискурсу зумовлює поєднання антропоцентризму й дискурсоцентризму щодо вивчення специфіки дискурсу, визначеного як вербальна репрезентація комунікативної ситуації з внутрішніми (текст) та зовнішніми (умови комунікації, учасники комунікативної взаємодії, комунікативна

настанова та результат) конститuentами. Одним із різновидів дискурсу є політичний, що реалізує інституційне спілкування. Основними методами лінгвопрагматичного аналізу слугують дискурсивний, інтенційний, трансакційний, структурний і контент-аналіз. Для юридичного дискурсу релевантними є інтенційний і дискурсивний види аналізу. Перспективи дослідження полягають у розробленні нових методів і прийомів дослідження політичного дискурсу в лінгвопрагматичному аспекті.

Стаття присвячена основним засадам лінгвопрагматичного аналізу правового дискурсу. Узагальнено основні концепції щодо розвитку наукових парадигм у лінгвістиці та визначено специфіку лінгвопрагматичного дослідження дискурсів різних типів. Представлено методи лінгвопрагматичного дослідження та досліджено релевантність кожної особи у дослідженні політичного дискурсу. Описано дискусійне питання існування лінгвопрагматичного методу та доведено доцільність використання дискурсивного та інтенціонального типів аналізу в юридичному дискурсі.

Ключові слова: лінгвопрагматичний підхід, наукова парадигма, дискурсивний аналіз, юридичний дискурс.

Problem statement. Language aims at communication. The study and analysis of language provide us an insight into how we communicate, how we think and feel and how we behave in social contexts. Linguistics which studies language is a by-product field where the linguist strives to study structural values of language. A sub-field of linguistics emerged in the 1970s which later came to be known as 'Pragmatics'. Communication done in one community in one situation with a certain set of sentences may vary in some other community in some other situation with the same lot of sentences. It is essentially because of this that one needs to dive deep into the matters of pragmatic analysis of communication.

In modern linguistics, there is a tendency of enhanced studying of language as an instrument of communication and expressing thoughts and intentions. The present study which is based on German laws highlights the issues connected with studying language structure, properties, and functions as well as analyzing legislative genre. There are also important issues of examining the substance, system and structure of the language and its functions which are discussed in the present paper.

The latest research analysis. The study of pragmatic functions of language is crucially important for understanding legislative texts' functionality in language and speech. The classical view on general pragmatic language functions was presented in the theories of J. R. Searle and J. Habermas. J. R. Searle determines five pragmatic functions corresponding to five classes of speech acts: assertives (the pragmatic function is to commit the speaker to the truth of the expressed proposition); directives (the pragmatic function is an attempt by the speaker to make the listener perform an act); commissives (the pragmatic function is that the speaker commits himself to perform an act); expressives (the pragmatic function is to express the speaker's psychological state about a state of affairs specified in the propositional content of the speech act); declaratives (the pragmatic function implies that a successful performance guarantees that the propositional content of the speech act corresponds to the world).

J. Habermas singles out only 3 major classes: constatives (the pragmatic function is to present states of affairs); expressives (the pragmatic function is to present something from the subjective world of the speaker); regulatives and imperatives united in a single class (the pragmatic function is to regulate the interaction between the actors in the social world) [3].

Task statement. Lawyers form one such community who possess "a set of conventions" in their speech. A pragmatic analysis of legal discourse would be immensely important in order to eradicate the idiosyncrasies and ridiculous nature of language employed in it. Legal discourse seems to have failed in communicating thoughts with common men and women. Legal discourse is known for its obscurity, ambiguity, and complexity.

In order to make legal language easy to understand, one needs to follow certain principles of communication as advised by pragmatics. Grice, a noted pragmatics, has discussed four principles for effective and rational communication.

They are as under:

1. Principle of Quality
2. Principle of Quantity
3. Principle of Relevance
4. Principle of Manner

Most of the the times all these four principles of communication are violated in legal discourse which ultimately leads to confusion. This paper shall discuss and examine legal discourse comprehensively in the light of above four principles of communication and shall derive following conclusions.

1. All the four principles of communication discussed above should be sincerely executed in legal discourse.

2. Obscure writing not only makes the language unintelligible but also wastes time of the reader.

3. The teaching of linguistics, pragmatics, and semantics is of prime importance for the students of law if at all we wish to reform the age old fashion of legal discourse.

4. Omission of unnecessary words, use of proper basic verbs, much use of active than passive voice, shorter sentences, proper punctuation and proper

arrangement of words will surely lead one to a more successful communication in legal language.

5. If the foundation of a democracy or a civilized society is law, it should be readable, comprehensible and should be able to communicate with laymen.

6. The legal discourse should be put forward in clear prose without aphoristic and artificial expressions. This is the demand of the time.

The main methods of linguistic and pragmatics

The main statements of lingo-pragmatics were set out in the work of J. Austin “How to do things words” (“Word as action”) [2].

In this work, J. Austin draws attention to the fact that not all statements of natural language describe something, affirm or deny, that is, not all are judgments, there is a separate group of statements, which already at the time of pronunciation is certain actions – oaths, promises, guarantees, etc. Calling similar statements are performative, J. Austin describes them, suggests own typology of performative statements and determines the specifics: performatives are characterized by equationality, equitemporality, verifiability, specific grammatical expression and the presence of certain powers of the speaker.

Linguopragmatics is used as a branch of linguistics a set of methods. F. Batsevich identifies five main methods of linguopragmatics [1, p. 37–41]:

1. Structural analysis, which consists in the study of components components of a particular linguistic phenomenon and arose within the system-structural scientific paradigm. It is implemented in the form specific methods of distributive analysis, component, transformation, immediate components, including in linguopragmatics actively use the component and transformational. Structural analysis has a long history and due to the traditional approach to the analysis of linguistic phenomena, however, do without it when studying “language in action” it is practically impossible, because it is aimed at revealing the essence of a holistic language formation through its study individual components. O. Selivanova defines structural analysis as one that serves “knowledge of the internal organization of language as systems with inherent invariant elements that in speech correlate with regulated specific realizations” [4, p. 55], and in this sense structural analysis is indispensable in linguopragmatics;

2. Discourse analysis related to the manifestation of the subjective factor in communication, in the study of primarily spontaneous oral communicative interaction and different types of discourses. The most popular methods of discourse analysis are conversational analysis and analysis of adjacent pairs. Due to terminological fluctuations in the

definition of discourse, the same situation is observed and with discourse analysis, within which critical is distinguished discourse analysis (N. Ferklo) and historical discourse analysis (R. Vodak). Critical discourse analysis “conceptualizes language as a form of social practice” and is designed to demonstrate that language and social structure interact with each other [4, p. 199]. According to O. Selivanova, the tasks of discourse analysis are “the study of social, textual and psychological contextualization of discourse, its patterns and genres with a certain a set of variables (social norms, roles, statuses of communicators, their conventions, strategies, indicators of interactivity and the effectiveness of communication), the study of patterns of communication of communicative cooperation or factors generation of communicative conflict, methods of implementation communicative rivalry; description of institutional forms and types discourses, etc” [4, p. 626–627].

3. Content analysis provides a quantitative description of communication, the certain calculations of functioning language units in texts and discourses. Besides it gives fairly objective results concerning elementary language units and their features semantics and functioning in the communicative process. Units of content analysis are the smallest components of texts in which find out the frequency and nature of variables (properties of categories) [5, p. 94]. Preferably content analysis is used in research of mass media communication, which allows to trace objective indicators of changes in the functioning of language units in dynamics;

4. Intent analysis involves identifying real intentions of communicators “according to the peculiarities of their speech, communicative behavior in general with the use of special methods and techniques of analysis of live speech” [1, p. 40]. So the traditional linguistics has studied what has been said or written, i.e. the result of speech activity, and intention of the speaker, often hidden, remained unnoticed by researchers.

In linguopragmatics, the illocutionary phase, which corresponds to the intention of the speaker, is one of the most important, so it is considered in various aspects. Thus, S. Shabat-Savka defines the intention as communicative category that “represents the mental world human in syntactically delineated, model-relevant sentence realizations” [7, p. 50], updating the syntactic aspect. Intent analysis is a priority method of PC research: at the first stage determine the specific content of the text and the obviousness of its intentional plan, and at the second stage – submit “expert qualification of the intention underlying the analyzed statement” – this procedure is obtained.

Regarding the existence of a separate pragmatic analysis, it should be noted that most do not recognize the existence of such a separate method, which should include the study of strategies and tactics communication, axiological aspects of communication, speech genres, laws, and rules of communication, etc.

F. Batsyevych emphasizes: "it should be noted that so far the methods and techniques of language analysis inherent only in this method have not been created, and therefore to speak of the existence of a separate pragmatic method of language analysis at the present stage of development of linguistics is too early" [1, p. 41]. However, it should be noted that the latter sometimes scientific investigations appear, where the method of pragmatic analysis is defined as separate (R. Vavrinchik, V. Pustovalova).

However, it is too early to talk about the existence of pragmatic analysis as a specific method. For the legal discourse is primarily relevant discourse analysis, which is presented by methods of studying communicative roles, types communicative interaction, and strategies and tactics.

A pragmatic study of legal discourse

Though it may seem quite simple, it is difficult to define and analyze language. Language is the most natural way for the expression of the human mind and heart. The study and analysis of language provide us an insight into how we communicate, how we think and feel and how we behave in a social context. De facto, language lies at the heart of understanding all aspects of human culture, human behavior, human thinking, and human psychology. Linguistics which studies language is a product field where the linguist tries to study language and its structural values. But it was still left for some others to study and understand how language performs differently and invites various communications in various contexts – social, behavioral, psychological, or cultural. As a result, a sub-field of linguistics emerged in the 1970s which later came to be known as "Pragmatics". Communication done in one community in one situation with a certain set of sentences may vary in some other community in some other situation with the same lot of sentences.

A pragmatic analysis of legal discourse would be immensely important in order to eradicate the idiosyncrasies and ridiculous nature of language employed in it. When it comes to approving or disapproving a point in the court or when it comes to claiming their clients' right, the lawyers, it has been observed, leave no stone unturned to interpret or misinterpret the words written in law. This is precisely because of the ambiguous and obscure language of law. This paper does not in any way aim

at disqualifying and condemning the lawyers and their tactics. Instead it shall humbly try to point out how language plays its terrific role in communication inside the court. The language employed in law and that employed by the lawyers in the court is known to have been full of complexity. Most of the times, to interpret or to comprehend it proves to be hard nut to crack for the common man. Even a sweet, little, easy flowing poem can be killed mercilessly by the legalese.

Language fails to communicate the moment these all or one of these principles are violated, which actually happens in legal discourse. Firstly, one must follow the principle of quality, that is, one should neither say what he/she knows it is false nor speak something the evidence of which he/she does not have. Now it is quite obvious that the principle of quality is violated most of the times by the lawyers. The very fact that one out of two parties in the court is proved wrong lays it crystal clear that one out of two parties continuously spoke lies even in spite of knowing that they are lies. Not only this false evidences are also projected in the courtrooms. Secondly, the principle of quantity should also be followed in order to derive effective communication. It means that statements spoken or written should be as much informative as required, neither too much informative or descriptive nor too much less informative. But it is seen that this principle of quantity is also violated in legal discourse.

Conclusions. In the present paper we have tried to contribute to development of pragmatics. The results of our research are based on the study of the characteristics of the language functions in legislative texts. The conducted linguistic and pragmatic analysis develops a deeper understanding of the fundamental features of the language system and, to a certain extent, may be applicable to the studies of texts belonging to different genres in other languages. Pragmatics of the XXI century can be described as an actively developing branch with the multiple sources of new theoretical problems and applied tasks.

The functions of language reflect its essence, purpose and social nature. The main basic language functions are split into special language functions. The latter can be considered the specific actualization of a communicative act's certain elements. The number of special language functions varies in different studies. These functions determine either the basic kinds of speech acts or definite types of speech activity. Thus, the information presented in the legislative text affects the attention, and memory of the text's recipient. The text of a law dictates the terms and requires strict obeying them. The legislative texts, analyzed in the present paper, can be referred to a special type of speech activity.

Their pragmatic analysis allows us to single out the set of special language functions appropriate for legislative texts: the functions of nomination, message, communication, and influence. These functions are exercised in the texts of laws in a specific manner. The most significant function is the function of influence, since it is the function that exercises the communicative goal of a legislative text as a regulator of social relations. Thereby we consider that the function of influence is the basic one for legislative texts because along with the communicative and cognitive functions, it serves the main purposes of the legal text.

In the future we think it will be possible to study various types of texts and determine their basic and special functions, the list of which will differ from the

typical classification of language functions according to their significance. The research in this direction will allow changing the existing opinion that there are only two basic linguistic functions – communicative and cognitive, and the rest are just their derivatives. The analysis of the language functions of legislative texts makes it possible to systematize the means of realization of this or that special language function.

In perspective, the authors intend to develop certain models of the legislative texts which correspond to special language functions of nomination, message, communication, and influence. Modeling the texts of laws can also be refined by attributing the legislative texts to a specific type of legal rules (the models of legislative texts with binding, dispositive, encouraging or recommendatory legal norms).

BIBLIOGRAPHY:

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів, 2011. № 3. С. 87–90.
2. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2003. 716 с.
3. Тічер С. Методи аналізу тексту та дискурсу, Харків, 2009, 356 с.
4. Austin J. How to do things with words. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975.
5. Turi Joseph-G. Language Law and Language Rights. International Journal of Law, Language & Discourse, Australia, Hong Kong and UK, Academic Scholars Publishing House, vol. 2, iss. 4, 2012, p. 1–18.

UDC 811.111.659 (3)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.24>

ВІДТВОРЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ВИРАЗІВ У АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОЇ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ РЕКЛАМИ

RECREATING OF PRECEDENT EXPRESSIONS IN TEXTS OF ENGLISH DENTISTRY TRADE ADVERTISEMENT

Костенко В.Г.,

orcid.org/0000-0001-9077-2191

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри іноземних мов, латинської мови та медичної термінології
Полтавського державного медичного університету*

Сологор І.М.,

orcid.org/0000-0001-9899-6552

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри іноземних мов, латинської мови та медичної термінології
Полтавського державного медичного університету*

Запропоноване дослідження висвітлює особливості відтворення прецедентних феноменів в текстах англійської друкованої комерційної стоматологічної реклами. Матеріалом дослідження слугувала друкована галузевої реклами інноваційних продуктів (інструментів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення тощо), розміщена в спеціалізованих стоматологічних виданнях “Dentistry Today” (США), “Compendium of Continuing Education in Dentistry” (США) та “The Journal of American Dental Association” за 2015–2022. Джерелами прецедентних виразів, зафіксованих у мові досліджуваних текстів, є твори художньої літератури, кіномистецтва, сучасної пісенної творчості, афоризми дискурсу моди, спортивні лозунги, мовні афоризми, які можна побачити (почути) у масмедійному дискурсі, або ж у повсякденній мовній практиці носіїв мови. Більшість виявлених прецедентних виразів функціонують у трансформованому вигляді, що спонукає адресата реклами до своєрідної гри, у якій він має самостійно відновити існуючі інтертекстуальні зв'язки для правильної інтерпретації повідомлення. У кожному з розглянутих реклам-

них повідомлень актуалізація семантико-оцінного потенціалу прецедентних виразів тісно пов'язана з рекламною ідеєю; прецедентні вирази використані для експліцитної чи імпліцитної характеристики предмета рекламування, для посилення прагматичного впливу реклами, що зумовлено їх достовірністю, персуазивністю та високим асоціативним потенціалом. Розглянуті прецедентні вирази сприяють компактному вираженню ідеї, при цьому збільшуючи смисловий обсяг повідомлення, та завуальованому прагматичному впливу. Дослідження прецедентних феноменів у професійному дискурсі сприяє не лише ідентифікації культурних кодів, символів та цінностей певної макрогрупи – професійної спільноти, але й виявленню культурних та суспільних цінностей у цілому.

Ключові слова: прецедентний феномен, прецедентний вираз, друкована стоматологічна реклама, адресат, адресант, комунікативна настанова.

This study is devoted to investigating the peculiarities of recreating precedent phenomena and their implementations in texts of English printed commercial dental advertisements. The study material included dentistry printed advertising texts found in special dentistry journals "Dentistry Today" (USA), "Compendium of Continuing Education in Dentistry" (USA) and "The Journal of American Dental Association" for 2015–2022. These texts promote innovative products (tools, equipment, materials, software, etc.). Precedent expressions identified in the language of the studied texts are borrowed from fiction, cinematography, modern songs, fashion discourse aphorisms, sports slogans, and popular aphorisms, which that can be seen (heard) in mass media discourse, or practiced by native speakers in their everyday communication. Most of the identified precedent expressions underwent certain lexical or grammar transformations that prompts the addressees of the advertisement to play a kind of game to unveil the existing intertextual connections for correct interpreting the message. The semantic and evaluative potential of precedent expressions are in line with the advertising idea; precedent expressions are used to explicitly or implicitly characterize the product of advertising and to strengthen the pragmatic impact of advertising enhanced by the credibility, persuasiveness and high associative potential of the expressions. The recreated precedent expressions in the advertising slogans enable to condense the idea about the product, to expand the semantic capacity of the message, and to veiled pragmatic influence. The study of precedent phenomena in professional discourse contributes not only to the identification of cultural codes, symbols and values of a certain macrogroup, e. g. professional community, but also help to recognize shifts in cultural and social values in a national scale.

Key words: precedent phenomenon, precedent expression, printed dentistry commerce advertisement, addressor, addressee, communication goal.

Постановка проблеми. Поняття прецедентного феномену виходить за межі мовознавства у традиційному його розумінні й торкається таких галузей знань, як когнітивістика, лінгвокультурологія, соціолінгвістика, психолінгвістика. З цієї причини прецедентність як феномен свідомості, мови та культури потребує комплексного вивчення із залученням аналізу індивідуальних, етнокультурних, соціальних особливостей носіїв певної лінгвокультури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві розуміння прецедентних феноменів тісно пов'язане з уявленням про них як про одиниці, «насичені» культурною інформацією, що детермінують культурний простір і здатні виконувати функцію «мови культури» [1, с. 30]. Теоретики прецедентності визначають їх як ядерні елементи культурного простору, одиниці з глибинною соціокультурною основою, «маркери колективної культурної ідентичності, розкриваючи при цьому зв'язок із ціннісними домінантами цієї спільноти» [2, с. 210]. Досить ґрунтовне визначення прецедентних феноменів пропонують С. В. Лазаренко та О. М. Назаренко, трактуючи їх як «інтертекстуальні елементи, що мають надособистісний / масовий характер, неодноразово відтворюються в мовленні, викликають різноманітні асоціації між текстом-донором (прототекстом) і текстом-реципієнтом, надаючи останньому нових / додаткових смислів» [3, с. 73]. Прецедентні фено-

мени не лише виступають трансляторами культурно значимої інформації, і таким чином, як зазначає Л. Суховецька, «забезпечують культурну континуальність в синхронії (між окремими субкультурами) та діахронії» [4, с. 100], але й формують склад мислення, логіку світосприйняття та світооцінку представників певного лінгвосоціуму, регулюють їхню соціальну поведінку [5; 6].

Прецедентність є досить складним і багатовимірним явищем, тому в мовознавстві не існує єдиної дефініції як власне цього явища, так і пов'язаних ним з таких ключових понять як прецедентний феномен, прецедента одиниця. Так, у загальних рисах, прецедентний феномен визначають як «матеріальну базу категорії інтерсеміотичності / інтертекстуальності / інтердискурсивності» [7, с. 23], як «актуальні в когнітивному плані одиниці лінгвокультурної компетентності мовців, що, перебуваючи у тісному зв'язку з усім контекстом життя в конкретному культурно-інформаційному середовищі» [8, с. 138], як «мінімальний культурний знак, який виконує спеціалізовану прагматичну функцію, що регулює відношення цього письмового висловлення до попереднього, культурну пам'ять про який зберігає прецедент, що потрапив у новий контекст» [9, с. 141]. У запропонованому дослідженні спираємося на визначення О.О. Селіванової, за яким прецедентними феноменами є «компоненти знань, позначення та зміст яких добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти,

актуальні й використані в когнітивному й комунікативному плані» [10, с. 492]. А прецедентні одиниці, відповідно, є вербалізаторами прецедентних феноменів у конкретному тексті.

Різна природа прецедентних феноменів зумовлює їх розподіл на вербальні (прецедентні тексти в широкому розумінні), вербалізовані (прецедентні ситуації та жанри), та невербальні (твори живопису, скульптури, архітектури, музичні твори). Відсилання до прецедентних феноменів має прагматичну спрямованість і дозволяє виявляти цілі, мотиви і установки окремої мовної особистості, а також лінгво-когнітивну спрямованість, що включає особистість у мовне спілкування в рамках конкретної культури і сферована на виявлення "свого" серед "чужих" [11]. Очевидно, це можна екстраполювати і на колективи мовців, які можуть бути виділені за ознаками професійної, етнічної, політичної, вікової, гендерної, релігійної приналежності, тощо.

Професійна комунікація є важливим аспектом будь-якої професійної діяльності. Вивчення спілкування, пов'язаного з практичною суспільно-значимою діяльністю, яка формувалася під впливом певних історичних, етноспецифічних, соціокультурних чинників, визначає вектори руху знань, інформації та особливості комунікативної поведінки своїх членів, знаходиться у фокусі дослідницької уваги вітчизняної та зарубіжної гуманітаристики упродовж двох останніх десятиліть. Дослідження прецедентних феноменів у професійному дискурсі сприяє не лише ідентифікації культурних кодів, символів та цінностей певної макрогрупи – професійної спільноти, але й виявленню культурних та суспільних цінностей у цілому.

Постановка завдання. Мета запропонованої розвідки – проаналізувати особливості відтворення прецедентних виразів у креалізованих текстах сучасної друкованої американської галузевої реклами інноваційних продуктів (інструментів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення тощо), орієнтованої на споживачів – фахівців у галузі стоматології. Об'єктом дослідження стали прецедентні вирази, виявлені методом суцільної вибірки з текстів реклами, розміщеної в спеціалізованих стоматологічних виданнях «Dentistry Today» (США), «Compendium of Continuing Education in Dentistry» (США) та «The Journal of American Dental Association» за 2015–2022 р.; предметом – їхнє семантичне значення та комунікативні функції. Методологія дослідження включала: інтерпретативний метод – при аналізі значень прецедентних вербальних феноменів та їх тлумаченні за допомогою

первинного тексту (тексту-джерела); контекстуальний аналіз – для виявлення смислу прецедентних вербальних феноменів у новому контексті; метод компонентного аналізу для з'ясування семантики прецедентних висловлювань; метод функціонально-стилістичного аналізу для з'ясування специфіки використання прецедентних вербальних феноменів у сфері реклами; описовий метод – для систематизації досліджуваного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Реклама, яка тривалий час існувала як форма маркетингової комунікації, спрямованої на досягнення певних цілей економічного характеру, давно вже не обмежується рамками ринкової діяльності, її значення зростає майже в усіх сферах життя. Рекламний дискурс в лінгвістичних дослідженнях розглядають як складне комунікативне явище, якому притаманна акцентована прагматичність, динамічність (оперативно реагує на зміни в житті суспільства, на появу й поширення нових ідей), часова маркованість, чутливість до текстів попередньої культури й насиченість «чужим словом» (рекламні тексти – площина ущільненого, згущеного цитування), здатність ставати текстами впливу для «своєї» культури і входити у формат прецедентних висловлень в актуальну мовну практику [12, с. 28]. Рекламний дискурс, апелюючи до комунікативно релевантних соціокультурних знань певної лінгвокультурної спільноти, використовує саме ті одиниці, які мають значне смислове та емоційне навантаження і сприяють правильній інтерпретації рекламного повідомлення [5; 12; 13]. Тому при створенні реклами враховують такі лінгвоетнокультурні чинники, які відображають ціннісні орієнтації, культурне тло та менталітет спільноти, у їх числі і прецедентні феномени.

Прецедентні вербальні одиниці в тексті, який уважають результатом дискурсивного процесу, матеріалізованим дискурсом, актуалізуються у вигляді прецедентних імен та виразів. Прецедентний вираз – це продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності, завершена та самодостатня одиниця, яка може бути реактуалізована на різних структурних рівнях [14, с. 28]; складний знак, зміст якого при кожному відтворенні є ширшим за формальну суму значень його компонентів; визначальними рисами прецедентних виразів також є міцний зв'язок із прототекстом-джерелом як фактом культури, без знання якого повне адекватне розуміння значення прецедентної одиниці неможливе, та їхня відтвореність у мовленні представників певної лінгвокультурної спільноти.

Аналіз досліджуваних текстів виявив, що вербальні прецедентні одиниці не входять до активного інструментарію створення професійно-орієнтованої комерційної стоматологічної реклами: так, усього було виявлено 32 прецедентних вирази та 7 прецедентних імен. Це можна пояснити тим, що згадані рекламні повідомлення, створені для просування високотехнологічного продукту на ринку, спрямовані на колективного адресата, який демонструє високу фахову компетентність, спільний фонд знань, достатні навички для ефективного сприйняття спеціальної інформації, подібні статусні та соціокультурні характеристики, з метою спонукати його ухвалити рішення на користь цього продукту. Тому важливо актуалізувати ті фрагменти знань адресата, які здатні виступити в ролі компонентів ситуації прийняття рішення: це, як правило, професійно релевантна інформація про технічні та споживчі властивості продуктів, яка виокремлює його серед об'єктів-конкурентів, здатна найбільше зацікавити адресата та значною мірою відповідає його очікуванням. Створюючи рекламні повідомлення для певної професійної групи, адресант, втілюючи «Я» замовника повідомлення та «Я» його реального продуцента (копірайтера), демонструє внутрішньогрупову ідентичність з адресатом, глибоке розуміння предметної сфери, авторитетність у колі професійної спільноти, яка ґрунтується на чіткому уявленні про комунікативних партнерів та їхні професійні потреби. Тобто позиціонується рівність учасників професійного спілкування, притаманна, за визначенням І. А. Колеснікової, власне професійному [15, с. 8] та науковому дис-

курсам. З іншого боку, спрямованість досліджуваних текстів на промоцію продукту на ринку з метою отримання прибутку спирається на установлену модель статусно-рольових відносин «агент (відправник рекламного повідомлення) – клієнт (отримувач рекламного повідомлення)», що лежить в основі створення рекламного дискурсу і в рамках якої учасники інституціонального дискурсу в статусному плані не є рівними один з одним. Дискурс реклами, як підкреслюють дослідники цього унікального соціокультурного явища, зумовлюється соціальними, психологічними, лінгвістичними чинниками, естетичними уподобаннями та культурними традиціями, є «виразно часово маркований і динамічний» [5; 12; 13]. Тексти професійно-орієнтованої комерційної стоматологічної реклами, хоч і менш інтенсивно, зазнають оновлення виражальних засобів. Як і інші типи реклами, вони чутливі до ігрового використання різностильових мовних засобів, в основі якого лежить «нестандартність, яскравість форми, що і дозволяє мовній грі виступати засобом створення експресивного ефекту» [16, с. 7]. До арсеналу засобів втілення мовної гри відносять і прецедентні феномени [11; 16; 17].

У межах дослідження прецедентних феноменів в текстах професійно-орієнтованої комерційної стоматологічної реклами виокремлюємо такі напрямки для вивчення: а) джерела прецедентних виразів; б) механізми їхньої імплементації у рекламний текст; в) семантика й оцінність прецедентних одиниць у рекламному тексті.

Жанрове походження прецедентних виразів, зафіксованих у мові досліджуваних текстів, різне:

To Drill or Not to Drill

Now You Can Immediately Detect Early Occlusal Caries often Missed by X-rays and other Methods

Breakthrough electronic conductance technology developed and tested at US dental school

Detects if lesions breached the DEJ, advanced further into the dentin, are non-cavitated or just affected by stain

Quantitative caries score
Permanently calibrated
Fast and easy to use

100% Sensitivity; 93% Specificity
Conserves tooth structure
Not affected by stain

New profit center
Return on investment in days

Learn more and review testimonials today
Visit ortekecd.com or call 1-888-ECD-0023
Ortek-ECD® Electronic Caries Detector

Transform Your Practice
Special Pricing - just \$650
Includes all accessories

TOP Innovative Products 2022

The new standard in caries detection

Фото 1. Реклама електронного детектора оклюзійного карієсу Ortek-ECD®

їхніми джерелами є твори художньої літератури, кіномистецтва, сучасної пісенної творчості, афоризми дискурсу моди, спортивні лозунги, мовні афоризми, які можна побачити (почути) у масмедійному дискурсі, або ж у повсякденній мовній практиці носіїв мови.

Так, вираз *To Drill or Not to Drill* у рекламі спеціального приладу – електронного детектора оклюзійного карієсу Ortek-ECD® (*Foto 1*) є легко впізнаваною переосмисленою та адаптованою цитатою «*To be, or not to be*» зі знаменитого монологу Гамлета з однойменної п'єси В. Шекспіра, яка стала символом роздумів, вагання, сумніву. Рекламований прилад створений для визначення глибини і обсягу каріозного ураження зуба: наявні високоточні дані дозволяють лікареві обрати найоптимальніший метод препарування каріозних порожнин, уникаючи найменших сумнівів. Вихідна цитата Шекспіра зазнала лексичної трансформації, а граматична структура залишилася незмінною. Розглянутий прецедентний вираз має значний суггестивно-інтертекстуальний резонанс, на тлі якого постає емпатичність цього рекламного твору.

Відома цитата «*Don't Worry. Be Happy*» з відомої пісні американського музиканта Боббі МакФеррина, яка удостоїлась численних номінацій та високих рейтингів у хіт-парадах, використана в рекламі тримачів гігієнічних серветок (нагрудників) одноразового використання: «*Don't Worry. Be Happy with Bib-Eze. Bib-Eze – Disposable Bib Holders. Easy and clean*». Вихідна цитата також слугує прикладом лексичної трансформації: її було розширено шляхом додавання нового елемента – назви рекламованого продукту. Цей девіз оптимістично надає рекламі привабливості, оскільки підкреслює можливість дотримання високих гігієнічних стандартів під час надання стоматологічних послуг, та слугує для реалізації персуазивної функції, в основі якої лежить «спроба провести паралель між подіями, описаними в тексті, і актуальною для комунікантів ситуацією, тобто саме те, що в юриспруденції називається посиланням на прецедент» [18, с. 102].

Переосмислено й адаптовано до прагматики рекламованого реставраційного стоматологічного матеріалу цитату «*Faster! Stronger! A better core experience! CompCore AF. Dual-Cure Composite Core Build-Up Material*» з іншого відомого хіта в жанрі електронної музики «*Harder, Better, Faster, Stronger*» французького дуєта Daft Punk:

Work it
Make it
Do it

Makes us
Harder
Better
Faster
Stronger

Ця пісня слугувала саундтреком для кількох фільмів і мультфільмів, на її основі створені ремейки, тож вона є досить впізнаваною для представників західної культури. Трансформація розглянутого прецедентного виразу відбувається на рівні лексичного складу (розширення), при цьому прецедентна граматична структура й ритмомелодійна організація залишаються досить впізнаваними.

У рекламі системи дентальних імплантів слоган «*Much less for much more. Reflect™ Implant Systems*» постає як семантико-синтаксична трансформація відомого вислову «*less is more*» – давньогрецького прислів'я, яке набуло значного поширення завдячуючи архітектору Л. Міс ван дер Роє. Він використав його як девіз, щоб описати свою естетику граничної простоти і функціоналізму дизайну, відповідно до якої один елемент чи деталь можуть служити декільком візуальним та функціональним цілям. Перевагою продукту, на якій наголошують у згаданій рекламі, є не лише висока зручність системи у використанні, але і її висока сумісність з компонентами інших систем – лідерів ринку. Оскільки філософія протестантської етики, серед принципів якої є скромність та стриманість в економічній поведінці та прагнення злагоди між різними соціальними верствами, залишається домінуючою філософією країн Заходу, то апелювання до базових цінностей цільової аудиторії посилює впливовість реклами.

Реактуалізацію впізнаваної прецедентної синтаксичної моделі «*Ready, Steady, Go!*» у поєднанні з заміною другого ключового дієслова демонструє слоган «*Ready, SET, Go! AH Plus Bioceramic Sealer*» реклами пломбувального матеріалу для кореневих каналів. Значною перевагою рекламованого продукту є швидкий і передбачуваний час схоплювання (setting time). У цьому випадку заміщення змістово визначального компонента «*Steady – Set*» відбулося на підставі формальної та семантичної подібності двох лексем. Подібну лексичну трансформацію спостерігаємо і в слогані «*Faster Easier Stronger*» реклами фіксувального цементу Meron Plus QM, спеціального матеріалу для реставрації зубів. Чіткий зв'язок з прецедентним виразом «*Faster! Higher! Stronger!*» – олімпійським гаслом, яке закликає всіх учасників до вдосконалення своїх здобутків, передбачає негайну та однозначну реакцію у мовців, чий соці-

окультурний досвід включає спортивні змагання, дитячі естафети. Розглянуті рекламні слогани є прогнозовано емоційно резонансними, а отже, мають бути ефективними з погляду маркетингу.

Прецедентне кліше «... – *it's the new black*», яке, виникнувши в дискурсі моди, набуло поширення в медіа і поп-культурі, використане у рекламі одного зі світових лідерів з професійного відбілювання зубів Philips Zoom!®: «*White – it's the new black. A bright white smile is the perfect fashion statement for every event and every day. And now it can yours with Philips Zoom!®*». Словник Oxford Dictionary Online тлумачить цей вираз як «*a colour that is currently so popular that it rivals the traditional status of black as the most reliably fashionable colour*» [19]. На поверхневому рівні цей прецедентний вираз означає надзвичайну популярність нової ідеї, проте більш глибоке його значення вказує на те, що, хоча мода завжди орієнтована на сучасність, однак традиція становить важливе джерело модних інновацій. Зазначений рекламний слоган апелює до культурного підґрунтя адресата з метою вплинути на його інтелектуальну та емоційну сферу.

Досить промовистим для фахівців у галузі стоматології є слоган реклами, що просуває систему для отримання відбитків зубного ряду: «*Virtual XD impressions system – Make your first impression your best impression!*». Цей каламбур, що ґрунтується на багатозначності виразу *to make an impression*, демонструє вмиле маніпулювання мовним матеріалом: так, у розмовно-побутовому мовленні цей вираз означає «*справляти враження*», а у професійному мовленні стоматологів – «*отримати відбиток зуба чи протезного ложа під ортопедичні конструкції за допомогою відбиткового матеріалу, наприклад, гіпсу*». Правильне зняття відбитків несе всю необхідну інформацію і визначає зручність та довговічність імпланта чи протеза, тому лікарям іноді доводиться виконувати цю процедуру повторно. Високоякісні матеріали та інструменти для отримання відбитків значною мірою забезпечують точність з першого разу. Використання цього вислову у рекламі є прикладом мовної гри, яку слідом за І. Е. Сніховською, розглядаємо як процес і результат свідомої лінгвокреативної діяльності індивіда, спрямованої на нестереотипне варіювання форми та змісту мовних одиниць на ігровому реєстрі комунікації з метою впливу на емоційну та/або інтелектуальну сферу адресата [16, с. 6].

Для передачі емоційно-оцінних моментів при створенні рекламних текстів виникає «необхідність запозичення лексико-фразеологічних оди-

ниць із багатого емоційно-експресивними елементами живого мовлення» [20, с. 44], як наприклад у рекламі 3D стоматологічного принтера, який дозволяє створювати коронки, імпланти, протези та ортодонтичні конструкції: «*The small, but mighty. WHIP MIX VERIBUILD*». Фразеологічна одиниця «*The small, but mighty*» досить вживана в побутовому мовленні, набула значного поширення і масмедійному та науково-популярному дискурсах і міцно закріпилася в свідомості англо-американців, тому очікувано здатна викликати позитивний лінгвоментальну резонанс у адресатів. Ще одним прикладом використання фразеологічного звороту, розширеного і доповненого, є рекламний слоган «*Breathe New Life Into Your Practice Management Software*» для просування програмного забезпечення фірми Curve Dental: у цьому випадку сутність пропонованої інформації викладено у досить привабливій формі, що посилює комунікативну ефективність реклами.

Висновки. Тексти англomовної професійно-орієнтованої друкованої стоматологічної реклами є чутливими до сучасних тенденцій щодо активізації мовно-ігрових практик та креативного переосмислення і використання різноманітних емоційно-експресивних засобів, серед яких особлива роль належить одиницям вербалізації лінгвокультурної компетентності мовців – прецедентним феноменам.

Серед прецедентних виразів, які використовуються у досліджуваних рекламних текстах, зафіксовані фразеологічні звороти, рядки з відомих літературних творів, пісень, назви кінофільмів, кліше дискурсу спорту, моди і дизайну. Більшість виявлених прецедентних виразів функціонують у трансформованому вигляді, що спонукає адресата реклами до своєрідної гри, у якій він має самостійно відновити існуючі інтертекстуальні зв'язки для правильної інтерпретації повідомлення. Важливою умовою для успішного сприйняття реклами є адекватна прагматична пресупозиція адресата – контекст і умови, які забезпечують входження прецедентного феномену у його культурний простір. На нашу думку, проаналізовані прецедентні вирази не перешкоджають досягненню мовної кооперації і можуть бути швидко та легко декодовані освіченими середнього віку представниками англо-американської лінгвокультурної спільноти, що мають різнопланові культурні інтереси. У кожному з розглянутих рекламних повідомлень актуалізація семантико-оцінного потенціалу прецедентних виразів тісно пов'язана з рекламною ідеєю; прецедентні вирази використані для експліцитної

чи імпліцитної характеристики предмета рекламування, для посилення прагматичного впливу реклами, що зумовлено їх достовірністю, персуазивністю та високим асоціативним потенціалом.

Отже, звернення до прецедентних виразів у професійно-орієнтованих текстах стоматологічної реклами зумовлене їхнім значним експресивним та аксіологічним потенціалом. Вони виступають засобом увиразнення тексту за рахунок емотивного посилення його логічних компонентів; їм також притаманна персуазивність, котра впливає з їхньої авторитетності та культурної значимості. Прецедентні вирази сприяють компактному вираженню ідеї, при цьому збільшуючи

смысловий обсяг повідомлення, та завуальованому прагматичному впливу. Використання прецедентних феноменів розраховане на появу у потенційних споживачів потрібних адресанту асоціацій, сприйняття тексту як прозорої загадки і формування позитивного ставлення до рекламованого товару. Перспективами подальших досліджень прецедентних феноменів вважаємо дослідження особливостей функціонування інших прецедентних одиниць у галузевій медичній рекламі, дослідження особливостей їх перекладу, вивчення можливості формування універсальної або міжнародної когнітивної бази в умовах процесів глобалізації та інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маслова В. А. Лингвокультурология: учебное пособие. Москва: Академия, 2001. 206 с.
2. Семочко С. В. Особенности межкультурной адаптации прецедентного феномена «маленький человек» из повести Н. В. Гоголя «Шинель» средствами немецкого языка. *Язык, коммуникация и социальная среда*. Воронеж : НАУКА-ЮНИПРЕСС, 2012. № 10. С. 203–221.
3. Лазаренко С. В., Назаренко О. М. Типология прецедентных феноменов сучасного українського публіцистичного тексту: соціокультурний вимір. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 31 (70) № 1 Ч. 1 2020. С. 72 – 77.
4. Суховецька Л. В. Прецедентна історична ситуація як інструмент актуалізації спонукальної інтенції англійськомовного електорату. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острого : Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5(73). С. 99–102.
5. Garmon C. W. Organizational discourse: culture's effects on pretexts, subtexts, and contexts. *Comunicación y Sociedad*, no. 37. 2000. P. 203 – 232. URL: https://www.academia.edu/34342413/Organizational_discourse_cultures_effects_on_pretexts_subtexts_and_contexts_2000_ (Accessed 28 December 2022).
6. Тимчук О.Т., Сеньків О.М. Функціональний аспект прецедентних текстів. *Молодий вчений*. 2017. № 4.3 (44.3). С. 251–254.
7. Найдюк О. В. Семантичні та функціональні особливості прецедентних феноменів у німецькомовному дискурсі. : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. К., 2009. 357 с.
8. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. М. : ЧеРо, 2003. 349 с.
9. Ташенко Г.В. Культурологічні фактори відтворення прецедентних імен у художньому перекладі. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Сер.: Філологічні науки. Мовознавство. Т. 2. № 5. 2016. С. 139–142.*
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 718 с.
11. Меркотан Л. Й. Прецедентні тексти в системі інтертекстуальності : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кам'янець-Подільський, 2015. 260 с
12. Сютя Г.М. Відтворення і творення прецедентних висловлень у дискурсі української реклами. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 27–37. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.027>
13. Крутько Т. В. Прецедентні феномени у текстах англійської реклами (на матеріалі банерної реклами). *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. К. : Логос, 2011. С. 190–197.
14. Сютя Б. О. Прецедентні феномени як чинники моделювання змістів у музичному мовленні останньої третини XX століття. *Ucrainica IX. Současna Ucrainistika. Problémy jazyka, literatury a kultury*. Sborník příspěvků. Univerzita Palackého v Olomouci. OLOMOUC, 2020. Ss. 177–186.
15. Колеснікова І.А. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри професійного дискурсу : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец.10.02.15. К., 2009. 33 с.
16. Сніховська І.Е. Механізми, засоби та прийоми мовної гри в сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец.10.02.04. Житомир, 2004. 18 с.
17. Сахарук І. Прецедентні феномени як вияв мовної гри в сучасних українських Інтернет-ЗМІ. *Інформація, комунікація, суспільство 2014* : матеріали 3-ої Міжнародної наукової конференції ІКС–2014, 21–24 травня 2014 року. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. С. 134–135.
18. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. М. : Academia, 2000. 141 с.
19. Oxford English Ddictionary Online. URL: <https://www.oed.com/> (Accessed 11 October 2022).
20. Александров В. Є. Інформаційна могутність держави як засіб реалізації її національних інтересів у сучасному світі. *Науковий вісник дипакадемії України*. 1999. № 2. С. 44–49.

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ОПОВІДНОГО ПРОСТОРУ АНГЛОМОВНОЇ ДЕТЕКТИВНОЇ ПРОЗИ

FEATURES OF CREATING THE NARRATIVE SPACE OF ENGLISH DETECTIVE PROSE

Малащук-Вишневецька Н.В.,
orcid.org/0000-0003-0973-8346

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри міжкультурної комунікації, світової літератури та перекладу
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*

Козачишина О.Л.,

orcid.org/0000-0002-7643-453X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Розглянуто особливості творення оповідного простору англійської детективної прози на матеріалі роману Агати Крісті «Убивство Роджера Екройда». Визначено, що оповідний простір тексту формується за допомогою спеціальних наративних прийомів, що пов'язані зі змістом, темою, стилем, композицією, персонажами твору. Виявлено, що у досліджуваному творі найчастіше використовуються такі наративні техніки творення оповідного простору як ненадійний наратор, параліпсис і паралепсис, ретроспекція та ефект бумерангу. Щодо ненадійності оповідача, події у творі подаються від першої особи з обмеженої перспективи. Наратор свідомо приховує важливі факти від читача, надаючи недостатню кількість відомостей та неповну інтерпретацію подій. Упущення інформації є вагомим частинкою ненадійності оповідача і допомагає йому приховувати від читача скоєні злочини. Важливими техніками творення наративного простору, що допомагають наратору вводити читача в оману є параліпсис – упущення або надання меншого обсягу інформації, ніж необхідно та паралепсис – наданням надлишкового обсягу інформації. У романі знайдено велику кількість ремінісцентних ретроспекцій, тобто епізодів повернення з поточного моменту до минулого. Ретроспекція представлена у творі такими лексико-граматичними засобами як вживання граматичних часів Past Simple, Past Perfect, Present Simple, Past Continuous; модальних дієслів (would, ought to, had to); лексики на позначення ментальної діяльності та лексики на позначення часового періоду. Застосування техніки ефекту бумерангу полягає у певній побудові оповіді, в якій позитивні наміри притягують позитивний результат, а негативні наміри призводять до негативних наслідків. Виявлені композиційні наративні прийоми створюють напруження оповідного простору досліджуваного детективного роману. Перспективою подальших наукових розвідок є дослідження оповідного простору текстів різних періодів та шкіл англійської детективної прози.

Ключові слова: детективна проза, ефект бумерангу, наративні прийоми, ненадійний наратор, оповідний простір, параліпсис, паралепсис, ретроспекція.

The paper analyzes the peculiarities of creating the narrative space of English detective prose based on the material of Agatha Christie's novel "The Murder of Roger Ackroyd". It was revealed that the narrative space of the text is formed with the help of special narrative techniques related to the content, theme, style, composition, characters of the text. It was found that the most often used narrative techniques of creating narrative space in the novel under consideration are unreliable narrator, paralipsis and paralepsis, retrospection and boomerang effect. Regarding the unreliability of the narrator, the events in the novel are presented from the first person. The narrator deliberately hides important facts from the reader, providing insufficient information and incomplete interpretation of events. The omission of information is a significant part of the narrator's unreliability which helps him hide his crimes from the reader. Important techniques of creating the narrative space that help the narrator mislead the reader are paralipsis – omission or provision of less information than necessary and paralepsis – provision of an excess amount of information. The novel also contains a large number of reminiscing flashbacks, that is, episodes of returning from the current moment to the past. Retrospection is represented in the novel by such lexical and grammatical means as the use of grammatical tenses: Past Simple, Past Perfect, Present Simple, Past Continuous; modal verbs (would, ought to, had to); vocabulary denoting mental activity and vocabulary denoting time period. The application of the boomerang effect technique is the certain construction of a story in which positive intentions attract positive results, and negative intentions lead to negative consequences. The identified compositional narrative techniques create tension of the narrative space in the investigated detective novel. Further research on narrative space can touch upon analysis of this linguistic phenomenon based on texts of different periods and schools of English detective prose.

Key words: detective prose, boomerang effect, narrative techniques, unreliable narrator, narrative space, paralipsis, paralepsis, retrospection.

Постановка проблеми. Творення оповідного простору детективної прози – визначальний аспект успіху будь-якого детективу. Автори вда-

ються при цьому до різноманітних наративних прийомів або наративних технік, як їх ще називають, котрі допомагають створювати різні ефекти,

викликаючи у читача емоції та передаючи певні абстрактні ідеї. Іншими словами, наративний прийом – це спосіб, який використовується для передачі інформації читачам і, зокрема, для розвитку подій розповіді, як правило, для того, щоб зробити її більш повною, складною або цікавою. Існує велика кількість наративних прийомів пов'язаних зі змістом, темою, стилем, композицією, персонажами твору. Однак деякі прийоми зустрічаються у творах частіше за інші. У нашому дослідженні увагу зосереджено на композиційних наративних прийомах, якими автори послуговуються задля формування напруження оповідного простору англomовної детективної прози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання творення оповідного простору художнього тексту і, зокрема, наративних прийомів привертало увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників (У. Бут [1], Ж. Женнет [2], С. Волкова [3], О. Шаповал [4] та інші).

Серед важливих прийомів наратології – ненадійний наратор – нетрадиційна наративна техніка, яку використовують задля створення атмосфери напруження та невизначеності навколо описаної історії. Концепт «ненадійності» був запропонований вперше У. Бутом [1, с. 158]. Науковець називає надійним оповідача, який говорить або діє відповідно до норм твору, тобто до норм імпліцитного автора, і ненадійним наратора, який цього не робить [1, с. 158-159]. Поняття ненадійного наратора з'являється у ХХ столітті і протиставляється всезнаючому автору. Відповідно до У. Бута, на відміну від надійного, ненадійний наратор спонукає читачів до висновків, зроблених на основі неказаного. Ця наративна стратегія використовується автором для таємного діалогу з читачем.

Одними з поширених наративних прийомів пов'язаних зі структурою оповідного простору С. Волкова називає проспекцію та ретроспекцію [3, с. 268]. Автор створює хронотоп, в якому живе читач. Він вільно переміщає часові межі, адже заздалегідь знає, що має трапитися. У художньому творі часто спостерігається вихід за межі теперішнього часу, який може спрямовуватись у минуле або у майбутнє. Повернення до минулого з поточного моменту називають ретроспекцією, тоді як проспекція – це визначення майбутнього наперед [5, с. 93]. Автор може вводити минуле або кінець історії посеред оповіді, оскільки йому відомо усе про своїх персонажів з самого початку. Це всевідання автора про створений ним світ включає в себе авторське знання про події, не відомі досі ані читачеві, ані героям. Саме це дозволяє формувати темпоральні злами.

Тобто, в основному, ретроспекція включає в себе спогади про минуле героя, про події, які переживав тому моментів розповіді, у якому перебуває він. Ретроспекція у творі вводиться в основному за допомогою граматичних часів групи Past, хоча можливе використання також теперішніх, майбутніх та майбутніх в минулому часів. Крім того, ретроспекція може бути репрезентована наступними лексикограматичними засобами: конструкцією *would + infinitive* для позначення повторюваної звичної дії в минулому [6, с. 8].

Якщо ретроспекція уповільнює хід розповіді, то проспекція як наративний прийом просуває сюжет, слугує привертанню уваги читача до подій. Проспекцію ще називають антиципацією (випередженням, здогадом), «суть якої полягає в тому, що автор від імені оповідача чи ліричного героя або в інший спосіб подає інформацію, яка стосується наступних подій, мотивів, розвитку дії чи поведінки персонажів» [7, с. 49]

Ще однією цікавою наративною технікою творення оповідного простору є ефект бумерангу – наративний прийом, який виникає внаслідок такої побудови оповіді, у якій позитивні наміри притягують позитивний результат, а негативні наміри призводять до негативних наслідків. Загальна наративна схема «ефекту бумерангу» виглядає наступним чином [8, с. 64]: спочатку відбувається подія (ситуація, вчинок) – позитивна або негативна, далі відбувається розгортання дії (час, тривалість), кінцевий результат і, відповідно, повернення до події позитивні – або негативні наслідки. Інакше кажучи, якщо відбувається певна подія, вона триває в часі до моменту поки бумеранг досягне кінцевої точки та принесе відповідні наслідки.

Постановка завдання. Завданнями нашої статті є виявлення та опис наративних прийомів формування оповідного простору англomовної детективної прози. Матеріалом дослідження було обрано роман Агати Крісті «Убивство Роджера Екройда» [9] як приклад застосування різних наративних технік.

Виклад основного матеріалу Оповідний простір твору – це середовище, у якому паралельно відбуваються події, об'єднані між собою певними зв'язками та внутрішніми закономірностями творення оповіді. Такі закономірності вибудовуються шляхом застосування автором певного набору наративних прийомів. У романі «Убивство Роджера Екройда» Агата Крісті використовує наступні наративні техніки формування оповідного простору тексту: ненадійний наратор, параліпсис, паралепсис, ретроспекція та ефект бумерангу.

Одним із сигналів ненадійності оповідача є ведення оповіді від першої особи. У романі «Убивство Роджера Екройда» Доктор Шеппард оповідає історію від першої особи, отже, все, що відбувається в романі ми спостерігаємо з його точки зору. Події подаються наратором з дещо обмеженої перспективи, тому оповідь залишається суб'єктивною. Проте читачі про це не здогадуються, оповідач від першої особи здається їм надійним та викликає довіру.

Оманливий характер оповіді може бути не очевидним для читача, який знайомиться з нею вперше, але його прояви присутні у ранніх сценах. Так, наприклад, коли Доктор Шеппард ділиться деякими своїми думками про смерть місіс Феррар – вдови, яку він шантажував, що читачеві не відомо аж до кінця роману, стає зрозуміло, що насправді Доктора Шеппарда турбує, чи залишила Місіс Феррар передсмертну записку, в якій могла згадати його, а не чи її смерть була самогубством або нещасним випадком. *“I went mechanically on my round. I had no cases of special interest to attend, which was, perhaps as well, for my thoughts returned again and again to the mystery of Mrs. Ferrars' death. Had she taken her own life? Surely, if she had done so, she would have left some word behind to say what she contemplated doing?”* [9, p. 11]. Якби читач знав, що Доктор Шеппард шантажував Місіс Феррар через те, що вона отруїла свого чоловіка, ця сцена сприймалась би по-іншому.

Слідуючи за Т. Якобі, котрий виділяє два типи ненадійних нараторів: той, що свідомо приховує важливі факти від читача; та той, що не до кінця розповідає читачеві деяку інформацію, сам того не усвідомлюючи [10, с. 124], можемо віднести оповідача Доктора Джеймса Шеппарда до першого типу. Він піклується про те, щоб приховати сліди свого злочину та зберегти гарний імідж серед інших персонажів.

Цікавою видається класифікація недостовірності відомостей, які подають ненадійні наратори, описана Дж. Феланом [11]. Дослідник виділяє дві основні категорії таких відомостей: «передача невірних відомостей, невірна інтерпретація (прочитання) і невірна оцінка; та передача недостатніх відомостей, неповна інтерпретація (прочитання) і недооцінка» [там само]. Відповідно до цієї класифікації, Джеймс Шеппард належить до другої категорії, передаючи недостатні відомості читачеві. Вже з перших розділів, як і в подальших частинах, оповідач упускає важливу інформацію, приховуючи та замовчуючи її. Упущення інформації є найважливішою частиною ненадійності

доктора Шеппарда і допомагає йому, як наратору, приховувати від читача, що він насправді вбивця.

Наступними техніками творення наративного простору, які пов'язані з упущенням або надлишком інформації, допомагаючи наратору вводити читача в оману є параліпсис та паралепсис. Ж. Женетт описує ці два особливих типи змін як миттєві порушення у фокалізації, відповідно, параліпсис – це надання меншого обсягу інформації, ніж необхідно читачеві, а паралепсис – надання більшого обсягу інформації, ніж необхідно [2].

Цікавий приклад параліпсису зустрічаємо в описі Шеппардом сцени вбивства, коли слідчий намагався відновити події, що трапились: *“Ackroyd was sitting as I had left him in the armchair before the fire. His head had fallen sideways, and clearly visible, just below the collar of his coat, was a shining piece of twisted metalwork.”* [9, p. 34]. Сам Доктор Шеппард після вбивства залишив Роджера Екройда у такій позі, але він опустив інформацію про те, що жертва насправді вже на той момент була мертва.

Роль Шеппарда, як помічника слідчого детектива, партнера Еркюля Пуаро дозволяє йому забезпечити читача своєю перспективою, висновками та інтерпретаціями подій. Крім того в романі є епізод, коли він пропонує власну версію вбивства. Тоді читач дізнається про те, що Шеппард відчував в той момент. Здається, ніби він приховує щось дуже важливе: *“The letter had been brought in at twenty minutes to nine. It was just on ten minutes to nine when I left him, the letter still unread. I hesitated with my hand on the door handle, looking back and wondering if there was anything. I could think of nothing”* [9, p. 31].

Це найбільш упізнаваний випадок використання параліпсису у романі, оскільки в кінці твору читач дізнається, що насправді під тим, що Доктор Шеппард «залишив незавершеним», мається на увазі десятихвилинний проміжок часу, який він використав для вбивства Роджера Екройда. Тут наратор добре усвідомлює факт свого замовчування такої важливої інформації для читача. В останньому розділі *“Apologia”* Доктор Шеппард вказує на різні випадки замовчування своїх вбивчих дій у манускрипті, в якому він записував усе, що відбувалось навкруги і який у нього попросив Еркюль Пуаро, щоб відновити порядок усіх подій. Ось приклад того, як він коментує саме цей конкретний епізод, вихваляючись своєю письменницькою майстерністю: *“All true, you see. But suppose I put a row of stars after the first sentence! Would somebody then have wondered what exactly happened in the blank ten minutes? When I looked*

round the room from the door, I was quite satisfied. Nothing had been left undone. [...] Then later, when the body was discovered, and I had sent Parker to telephone for the police, what a judicious use of words: 'I did what little had to be done!' [9, p. 184].

Інший приклад параліпсису зустрічається, коли на початку роману у зв'язку зі смертю місіс Феррар, Доктор Шеппард говорить: *"there was nothing to be done. She had been dead some hours"* [9, p. 6]. У той час як ці декілька речень лише обережно натякають на експертизу тіла лікарем, їм не вистачає конкретики, яку зазвичай надають лікарі з усіх інших творів Агати Крісті. Цей випадок параліпсису на початку книги спонукає читача очікувати такого стилю розповіді від Доктора Шеппарда. Ось чому його пізнішу фразу *"I did what little had to be done"* [9, p. 35] по відношенню до огляду мертвого тіла Роджера Екройда, читачі сприймають як підтвердження такого стилю розповіді, а не як вміло приховані за нестачою інформації злочинні дії.

Паралепсис також відіграє важливу роль у тому, як гомодієгетичний наратор Доктор Шеппард здатний приховувати той факт, що він насправді вбивця. Один із розділів роману має назву *"Who's Who in King's Abbot"*. Хоча читачам може бути важливо зрозуміти інформацію про місце, в якому відбуваються події, аж до цього моменту Доктор Шеппард як наратор забезпечував читача такою інформацією тільки, коли необхідно. Він раптово відступає від розповіді про події роману, щоб надати цей потік надлишкової інформації про містечко та його жителів; інформації, яка, натомість, може бути легко введена в ході подальшої оповіді, коли він стикається з цими персонажами та місцями, які він описує.

Серед інформації, що надається про місто, Доктор Шеппард стверджує: *"[Roger Ackroyd] is, in fact, the life and soul of our peaceful village of King's Abbot"* [9, p. 10]. Вірить в ці слова сам Доктор Шеппард чи ні, це приклад паралепсису, оскільки ця інформація не є необхідною. Однак якщо читачі вірять, що Доктор Шеппард так гарно відкликається про Роджера Екройда, це ускладнює уявлення про те, що Доктор Шеппард міг його вбити.

Інший приклад використання паралепсису зустрічається в епізоді з описом ночі вбивства: *"At ten o'clock I rose, yawned, and suggested bed. Caroline acquiesced. It was Friday night, and on Friday night I wind the clocks. I did it as usual, whilst Caroline satisfied herself that the servants had locked up the kitchen properly"* [9, p. 32]. Розповідь про свою звичку заводити годинник, особливо в ніч

п'ятниці, – це зайва інформація. Однак, це дуже розумно використана зайва інформація, оскільки цей і попередній абзаци забезпечують алібі для Доктора Шеппарда на час вбивства.

Таким чином, рішення Агати Крісті зобразити оповідача як найнадійнішого персонажа, а потім змусити нас усвідомити, що це був головний елемент введення в оману, робить роман «Убивство Роджера Екройда» оригінальною та новаторською роботою. Це підриває попередню наративну установку сприймати оповідача як всевідаючий голос, котрий, прагнучи відкрити правду, завжди мав рацію.

Оскільки аналізований твір є детективним романом, що включає в себе наявність вбивства та його розслідування слідчим детективом, який при цьому перевіряє наявність алібі в персонажів та уточнює чим вони займалися в час вбивства, він містить велику кількість ретроспекцій, в основному ремінісцентних: герої поринають у спогади, у зв'язку із запитаннями, викликаними подіями у реальному житті; це допомагає встановити причинно-наслідкові зв'язки.

Маємо приклад ремінісцентної ретроспекції в епізоді, коли після вбивства Роджера Екройда інспектор намагається встановити точний час смерті і розмовляє з його особистим секретарем Реймондом:

"'Mr Ackroyd was certainly alive at half-past nine,' put in Raymond, 'for I heard his voice in here talking.'"

"Who was he talking to?"

"That I don't know. Of course, at the time I took it for granted that it was Dr Sheppard who was with him. I wanted to ask him a question about some papers I was engaged upon, but when I heard the voices I remembered that he had said he wanted to talk to Dr Sheppard without being disturbed, and I went away again'" [9, p. 39].

Або коли інспектор розмовляє з племінницею Роджера Екройда, щоб дізнатись чим займалась вона у той час. Це також приклад ремінісцентної ретроспекції: *"I went in and said, 'Goodnight, Uncle, I'm going to bed now. I'm tired tonight.' He gave a sort of grunt, and – I went over and kissed him, and he said something about my looking nice in the frock I had on, and then he told me to run away as he was busy. So I went."*

"Did he ask specially not to be disturbed?"

"Oh! yes, I forgot. He said: 'Tell Parker I don't want anything more tonight, and that he's not to disturb me.' I met Parker just outside the door and gave him Uncle's message" [9, p. 42].

Увесь останній розділ роману також можна вважати ретроспекцією, адже в ньому Джеймс Шеппард знову повертається до опису вбивства, але вже з усіма деталями і розповідає як він справді здійснив його. Наведемо приклад: *“Then later, when the body was discovered, and I sent Parker to telephone for the police, what a judicious use of words: ‘I did what little had to be done!’ It was quite little just to shove the dictaphone into my bag and push back the chair against the wall in its proper place. I never dreamed that Parker would have noticed that chair. Logically, he ought to have been so agog over the body as to be blind to everything else. But I hadn’t reckoned with the trained servant complex”* [9, p. 182].

Ретроспекція у наведених прикладах визначається такими лексико-граматичними засобами: граматичні часи Past Simple, Past Perfect, Present Simple, Past Continuous; модальні дієслова (*would, ought to, had to*); лексика на позначення ментальної діяльності: *to notice, to dream, to forget, to remember, to know*; лексика на позначення часового періоду: *then, later, at half past nine*.

Ще однією особливістю творення оповідного простору роману є використання техніки ефекту бумерангу. Спочатку Доктор Шеппард шантажує місіс Феррар, коли дізнається, що вона вбила свого чоловіка. Потім, коли розуміє, що вона може розповісти у своєму передсмертному листі до Роджера Екройда про це, він вирішує його вбити. Тобто, Доктор Шеппард здійснює негативний вчинок, який в кінці твору принесе для нього негативні наслідки. Потім відбувається слідство (розгортання дії), є багато претендентів на роль вбивці, але підозра ніяким чином не падає на лікаря аж поки в гру не вступає Еркюль Пуаро. Він розкриває всю правду і дізнається, що Джеймс Шеппард справжній вбивця. Він дає йому вибір – дописати свій манускрипт і додати в нього деталі того, як він скоїв злочин та обіцяє, що владнає цей інцидент з інспектором, але Джеймсу Шеппарду доведеться покінчити зі своїм життям, або він піде до поліції і розповість їм усю правду, тим самим Шеппард потрапить до в’язниці, а його сестра буде осоромленою.

Доктор Шеппард обирає перший варіант і вирішує прийняти веронал – сильне снодійне (негативний наслідок для нього): *“When I have finished writing, I shall enclose this whole manuscript in an envelope and address it to Poirot. And then – what shall it be? Veronal? There would be a kind of poetic*

justice. Not that I take any responsibility for Mrs Ferrars’s death. It was the direct consequence of her own actions. I feel no pity for her. I have no pity for myself either. So let it be veronal” [9, p. 185]. Таким чином, бумеранг завершує своє коло і вбивця зустрічає власну смерть.

Висновки. Відповідно до поставлених завдань, у статті були виявлені та описані наративні прийоми формування оповідного простору детективної прози Агати Крісті на матеріалі роману «Убивство Роджера Екройда». Наративний прийом розуміється у роботі як спосіб, що використовується для передачі інформації читачам і, зокрема, для розвитку подій оповіді, як правило, для того, щоб зробити її більш повною, складною та цікавою. Проаналізувавши ряд найбільш поширених наративних прийомів у детективному романі «Убивство Роджера Екройда», ми встановили, що головними наративними техніками творення оповідного простору тексту є ненадійність наратора, параліпсис, паралепсис, ремінісцентні ретроспекції та ефект бумерангу. Головним наративним прийомом досліджуваного детективного роману є використання ненадійного наратора, котрий свідомо приховує важливі факти від читача, що, в свою чергу, створює суб’єктивність оповіді. Основними складовими ненадійності наратора є маніпуляції з інформацією, а саме її упущення (параліпсис) та надлишок (паралепсис). Завдяки ремінісцентним ретроспекціям читачі поступово дізнаються про події минулого, зокрема, відтворюють послідовність дій вбивці та інших персонажів твору. Прийом ефекту бумерангу, як закономірність побудови наративного простору детективної прози, також присутній у творі: вчинивши злочини, вбивця отримує покарання.

Підсумовуючи, Агата Крісті послуговується різноманітними наративними прийомами у своїх детективах, що робить їх цікавими, заплутаними та непередбачуваними та дозволяє тримати читачів у напруженні до останньої сторінки книги. Володіючи певними теоретичними знаннями про наративні особливості прози, в тому числі наративні прийоми та їх ознаки, читач може швидше розгадати таємницю детективного твору, адже авторка залишила підказки в тексті у вигляді наративних «слідів». Перспективою подальших наукових розвідок є дослідження оповідного простору текстів інших періодів та шкіл англомовної детективної прози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Booth W. C. *The Rhetoric of Fiction*. Chicago, London, 1963. 455 p.
2. Genette, G. *Narrative Discourse Revisited*. Ithaca, New York, 1988. 168 p.
3. Волкова С.В. Міфологний простір англomовних амеріндіанських художніх текстів: когнітивно-семіотичний і наративний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04. Київ, 2016. 446 с.
4. Shapoval, O., Bakhov, I., Mosiichuk, A., Kozachyshyna, O., Pradivlianna, L., & Malashchuk-Vyshnevskaya, N. The Phenomenon of Unreliable Narration in the British Intellectual Prose of the Second Half of the Twentieth Century (Golding, Murdoch). *Postmodern Openings*. 2022. 13(2). P. 273-286.
5. Кухаренко В. А. О Функциональном расслоении художественного времени. *Записки з романо-германської філології*. 2003. №14. С. 87–98.
6. Мерлич В. О. Мовні засоби реалізації перспекції та ретроспекції в романі Зельди Зіцджеральд "Save Me The Waltz": автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04. Миколаїв, 2019. 16 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / уклад. Р. Т. Гром'як та ін. Київ, 2007. 752 с.
8. Жихарева О. Эффект бумеранга як наративний прийом в англomовному біблійному дискурсі: екопоетологічний ракурс. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. 2015. № 138. С. 63–69.
9. Christie A. The Murder of Roger Ackroyd. URL: <https://www.twirpx.-com/file/1989733/> (дата звернення 30.09.2022).
10. Yacobi T. Fictional Reliability as a Communicative Problem. *Poetics Today*. 1981. Vol. 2. № 2. P. 113–126.
11. Phelan J., Martin M. The Lessons of 'Weymouth': Homodiegesis, Unreliability, Ethics, and The Remains of the Day. *Narratologies*. 1999. P. 88–109.

РОЗДІЛ 4 РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.133.1'373.43'342.6

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.26>

ФОНЕТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

PHONETIC TRANSFORMATIONS AS A WAY OF CREATING AUTHOR'S NEOLOGISMS OF THE MODERN FRENCH LANGUAGE

Білецька І.О.,*orcid.org/0000-0002-3372-9100**доктор педагогічних наук,**професор кафедри теорії та практики іноземних мов**Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини***Лаухіна І.С.,***orcid.org/0000-0003-1698-3155**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри теорії та практики іноземних мов**Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини***Паладьєва А.Ф.,***orcid.org/0000-0002-8182-679X**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри теорії та практики іноземних мов**Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

Стаття присвячена фонетичному способу творення індивідуально-авторських неологізмів на прикладі романів французького письменника Сан-Антоніо. Установлено, що утворення нових лексичних одиниць здебільшого підпорядковується загальним закономірностям французького словотвору, однак виявлено й специфічні механізми формування авторських новотворів, зокрема закріплення графічного образу загальноновживаних французьких лексем унаслідок їх фонетичних модифікацій. З'ясовано, що фонетичний спосіб творення індивідуально-авторських неологізмів зафіксований здебільшого в розмовному мовленні, що свідчить про відхилення від стандартних словотворчих моделей сучасної французької мови. Він представлений трьома різновидами: фонетичною деформацією слів, редуплікацією й фонетичною мімікрією.

Виявлено, що найбільш поширеними фонетичними деформаціями, які з'являються внаслідок економії артикуляційних зусиль, є заміна приголосного (асиміляція) і голосного (дилатація) звуків, уставка додаткових звуків на початку (протеза), усередині (епентеза) і в кінці (епітеза) лексичної одиниці, стягнення або скорочення груп звуків. Одночасно з фонетичними змінами відбувається графічне перетворення твірних лексичних одиниць (метатеза голосних і приголосних звуків або складів; епентеза й епітеза приголосного або голосного звуків; зміщення голосного звука; стягнення груп голосних і приголосних звуків; випадання приголосних звуків; регресивна асиміляція приголосних звуків). Виявлено, що редуплікація відбувається як у стандартному, так і субстандартному словотворі, при цьому спостерігається повторення одного й того самого елемента, першого чи останнього складу, окремих букв твірних лексем. Фонетична мімікрія, яка розуміється як звуковий збіг семантично відмінних лексичних одиниць задля створення комічної ситуації, представлена найменшою кількістю прикладів.

Ключові слова: індивідуально-авторські неологізми, словотвір, фонетичні трансформації, редуплікація.

The article is devoted to the phonetic method of creating individually authored neologisms on the example of the novels of the French writer San-Antonio. It has been established that the formation of new lexical units is mostly subject to the general laws of the French word-formation, however, specific mechanisms of the formation of author's innovations, in particular the consolidation of the graphic image of commonly used French lexemes as a result of their phonetic modifications, have also been revealed. It has been found that the phonetic way of creating individually authored neologisms is mostly recorded in spoken speech, which indicates a deviation from the standard word-formation models of the modern French language. It is represented by three varieties: phonetic deformation of words, reduplication and phonetic mimicry.

It was found that the most common phonetic deformations that appear as a result of saving articulatory efforts are the replacement of consonant (assimilation) and vowel (dilation) sounds, the insertion of additional sounds at the beginning (prothesis), inside (epenthesis) and at the end (epithesis) of a lexical units, shortening or contraction of groups of sounds. Simultaneously with phonetic changes, graphic transformation of creative lexical units occurs (metathesis of vowel and

consonant sounds or syllables; epenthesis and epithesis of consonant or vowel sounds; shift of vowel sound; contraction of groups of vowel and consonant sounds; loss of consonant sounds; regressive assimilation of consonant sounds). It was found that reduplication occurs both in standard and substandard word formation, while the repetition of the same element, the first or the last syllable, individual letters of creative lexemes is observed. Phonetic mimicry, which is understood as a sound coincidence of semantically distinct lexical units in order to create a comic situation, is represented by the smallest number of examples.

Key words: individually authored neologisms, word formation, phonetic transformations, reduplication.

Постановка проблеми. Мова – це складна система, процес формування якої відбувається тривалий час, а її розвиток не припиняється, доки вона існує. Зміни в мові розуміються як поповнення новими елементами, які поступово витісняють давніші й застарілі. Такі процеси відбуваються на всіх мовних рівнях, однак лексична система – найбільш рухливий і чутливий конструктивний елемент, оскільки безпосередньо залежить від розвитку суспільства. Нові лексеми, або неологізми, неодноразово ставали об'єктом зацікавлення багатьох лінгвістів, зокрема вони досліджували особливості їх утворення, використання в мовленні, місце в складі мови, час існування, причини появи тощо. Серед мовних новотворів особливе місце належить індивідуальним неологізмам, які з'являються як засіб вираження ставлення їхнього автора до тієї чи тієї ситуації, виконують експресивно-семантичну функцію, надаючи художньому твору більшої виразності, емоційної насиченості. Важливим аспектом вивчення неологізмів як певного класу слів того чи того періоду є їх утворення, яке відображає словотворчі механізми мови загалом і специфічні риси словотвору певного історичного проміжку зокрема, що й визначило **актуальність** нашої роботи.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить, що питання фонетичних змін лексичних одиниць у процесі словотворення вивчали Р. Будагов, Ф. Гадет, О. Єлістратов, Л.-Ж. Кальвет, М. Коен, Ю. Макарець, О. Реформатський, Н. Штейнберг, Л. Щерба.

Мета статті – розглянути фонетичні зміни як один із способів творення індивідуально-авторських неологізмів сучасної французької мови на прикладі словотворення письменника Сан-Антоніо.

Виклад основного матеріалу. Звукова оболонка слова часто визначає його смисл і впливає на сприйняття лексеми суб'єктом і об'єктом спілкування [11, с. 245]. Фонетичні процеси підпорядковуються певним закономірностям, тобто регулярним відповідностям звуків на різних етапах розвитку мови [1, с. 217]. О. Реформатський поділяє такі лінгвістичні реалії на два типи – діахронічний і синхронічний підходи до вивчення фонетичних явищ. З одного боку, йдеться про історичні процеси, «які формують послідовні

етапи звукових змін», з іншого боку, вивчаються «живі фонетичні процеси, які визначаються позиціями, коли зміна співіснує з тим, що змінювалося» [5, с. 479–480].

Фонетичний спосіб творення ІАН Сан-Антоніо полягає в тому, що загальноновживане слово зазнає змін у своєму звуковому оформленні під впливом специфічних процесів усного мовлення, що зумовлює їх закріплення як нового графічного образу лексеми. Цей спосіб творення неологізмів письменника ми виявили переважно серед тих одиниць, які використовуються у французькому субстандарті (розмовному мовленні), що свідчить про його відносну унормованість. Індивідуально-авторські лексеми, утворені відповідно до фонетичного способу субстандартного словотвору французької мови, представлені трьома підтипами: редуплікацією, звуковими трансформаціями й фонетичною мімікрією. Зазначимо, що тільки редуплікацію можна розглядати як спосіб стандартного (нормативного) й субстандартного утворення лексем, а звукові трансформації й фонетична мімікрія характерні для французького словотвору лише субстандартного рівня.

У мові можуть відбуватися фонетичні зміни, які залежать від ситуації спілкування, наприклад, розмовний рівень характеризується «неповним стилем вимови» [8, с. 128], причина якого полягає в артикуляційних ліносах (ослабленні чіткості вимови) і швидкому темпі мовлення. У результаті цих процесів багато звуків деформується, а іноді навіть зникає. Через пришвидшений темп життя сучасного суспільства зростає і потреба передавати необхідну інформацію за короткий час, що призводить до спрощення цілих груп фонем [4, с. 122].

Здебільшого такі трансформації торкаються артикуляційно слабких приголосних: при злитті із сусідніми фонемами слабкий звук поглинається більш сильним [4, с. 126]. Одночасно відбувається деформація серед сильних приголосних і голосних звуків. Найбільш поширеними процесами у цій сфері є заміна приголосного (асиміляція) і голосного (дилатація) унаслідок їх контакту з іншими фонемами; може відбуватися й вставка додаткових звуків на початку (протеза), всередині (епентеза) і в кінці (епітеза) лексичної одиниці через «незручне» з артикуляційної точки зору розташування фонем лексеми-джерела [10, с. 11].

У межах «компресивного утворення» можливі випадки стягнення звуків, що відбувається серед голосних через хіатус як у довгих, так і коротких словах [4, с. 124; 9, с. 25].

Фонетично модифіковані слова часто залишаються такими на рівні звукового оформлення, зберігаючи графічно свою початкову форму. Однак якщо відбувається писемне відображення таких змін, то можна говорити про появу нової лексичної одиниці. Звичайно, у цьому разі з'являється лише спрощення вимови вже закріплених у мові слів, тобто виникають лексичні варіанти (дублети). Ці «двійники» представляють одиниці, які семантично й фонетично відповідають уже існуючим лексемам, але мають інше графічне оформлення. Але повсякденне вживання таких слів час від часу приводить до змін (одиничних, часткових або повних) фонематичної системи мови. Наприклад, скорочення кількості фонем у латинських запозиченнях кардинально змінило їх структуру, завдяки чому французька мова набула відомої нам форми. Таким чином, установлені нормативними приписами подібні явища, на нашу думку, сприймаються як природні процеси, які свідчать про фонетичний розвиток мови.

Зауважимо, що звукові трансформації та їхнє графічне позначення не завжди відбуваються одночасно, оскільки писемність «через свою інертність, не встигаючи за змінами мови, відображає здебільшого минулі епохи» [8, с. 144]. Однак лексема, сформована найбільш простим і відомим способом – ономаатопеєю (ономаатопея – «звуконаслідування, утворення слів шляхом звуконаслідування» [2, с. 168]), – одразу отримує свої графічне оформлення й здатність утворювати похідні слова, наприклад, формування вигуків, які відображають емоційний стан мовця, його реакцію на процес комунікації або на інформацію від співрозмовника.

ІАН Сан-Антоніо, утворені шляхом зміни звукового образу французької лексеми, найбільш численні у французькій мові порівняно із загальною кількістю індивідуально-авторських одиниць фонетичного способу утворення (32 із 47 прикладів). Зазначимо, що всі фонетичні зміни твірних лексем, закріплені письменником графічно, відображають тенденції сучасної французької вимови. Ці трансформації є найбільш поширеними фонетичними процесами: спрощення груп фонем, асиміляція, епентеза, епітеза, стягнення й зміщення звуків.

Одночасно з фонетичними змінами відбувається графічне перетворення твірних лексичних одиниць:

- метатеза голосних і приголосних звуків або складів: *palpitant* → *pilpatant* «серце» [13, с. 91] (*a – i* → *i – a*), *tituber* → *tibuter* «спотикатися» [там само, с. 112] (*t – b* → *b – t*), *rétorquer* → *rétoquer* «заперечувати» [14, с. 157] (*or* → *ro*), *duchesse* → *dusèche* «графиня» [13, с. 201] (*ch – ss* → *s(s) – ch* з редукцією подвоєного [s] і появою *accent grave* через метатезу), *tohu-bohu* → *bohu-tohu* «плутанина» [там само, с. 146] (перестановка формантів складної лексеми);

- епентеза приголосного [l] між голосними при хіатусі: (*je*) *croyais* → *croilais* «(я) вважав» [14, с. 47], *voyage* → *voiliage* «мандрівка» [13, с. 127], *voyageur* → *voiliageur* «мандрівник» [там само, с. 160], (*nous*) *voyons* → *voilions* «(ми) бачимо» [там само, с. 45];

- епентеза фрикативного [j] між голосними при хіатусі: *nettoyage* → *nettoillage* «чищення» [там само, с. 49], *parier* → *pariller* «ставити на парі» [14, с. 46], *prier* → *priller* «просити» [13, с. 127];

- епентеза приголосного [w] при стягненні голосних [o] і [e] при хіатусі: *roème* → *rouème* «вірш» [14, с. 53], *poète* → *rouète* «поет» [там само, с. 53];

- епітеза фрикативного [j] після [i]: *compris* → *comprille*

- «зрозуміло» [там само], *nombriil* → *nombriille* «пупчик» [14, с. 206];

- епітеза голосного [a] з деназалізацією голосного [â] в попередньому складі: *dans* → *dana* «в» [15, с. 195];

- зміщення голосного [i] заднього ряду з його заміною на голосний [y]: *se précipiter* → *se préciputer* «поспішати» [13, с. 161];

- стягнення груп голосних і приголосних: *s'il vous plaît* → *siouplaît* «будь ласка» [там само, с. 36];

- випадання протетичного приголосного [t]: *correct* → *corrèque* «правильний» [там само, с. 31] (приєднання кінцевого *e-muet*; заміна приголосного звука [k] перед голосним [e]; поява *accent grave* у зв'язку з випаданням приголосного [t]), *respecter* → *respéquer* «поважати» [14, с. 210] (заміна приголосного [c] → [qu] для збереження звука [k] перед голосним [e]; поява *accent aigu* у зв'язку з випаданням приголосного [t]);

- випадання протетичного приголосного [b]: *obstiner* → *ostiner* «робити впертим» [там само, с. 129];

- випадання протетичного приголосного [k] у групі [ks] + глухий приголосний: *exclamer* → *esclamer* «вигукувати» [там само, с. 86], *expert* → *espert* «експерт» [там само, с. 50], *exprimer* → *esprimer* «пояснювати» [там само, с. 86], *excuser* → *escuser* «вибачати» [там само, с. 86],

expression → *espression* «вираз» [там само, с. 115],
 textuel → *testuel* «дослівний» [там само, с. 231],
 explication → *espliation* «пояснення» [13, с. 130];

• регресивна асиміляція приголосних [r] → [ʀ]:
 tigoir → *titoir* «висувна шухляда» [16, с. 150].

Отже, звукові трансформації відбуваються в 32 ІАН Сан-Антоніо, при цьому випадання протетичних приголосних звуків ([k] [t] [b]) відбувається в 10 одиницях (31,3%); епентеза приголосного звука – у 9 одиницях (28,1%); метатеза – у 6 одиницях (18,8%); епітеза приголосного звука – у 3 одиницях (9,4%), епітеза голосного звука зафіксована в одному ІАН (3,1%). Зміщення голосних звуків виявлено в одній авторській лексемі, так само лише один ІАН є прикладом, де відбувається зміщення приголосних звуків, або стягнення груп голосних і приголосних звуків, або регресивна асиміляція приголосних (відповідно 3,1%). З огляду на це при формуванні ІАН Сан-Антоніо шляхом звукових змін існуючих лексичних одиниць найбільш активними процесами є випадання протетичних приголосних і епентеза приголосних звуків та, як наслідок, їх графічне оформлення.

Другий тип фонетичного способу творення – це редуплікація («повне чи часткове повторення словотворчого афікса, кореня, основи слова або цілого слова як спосіб утворення слів, описових форм чи фразеологічних одиниць» [2, с. 234]), яка вважається найбільш активним засобом утворення лексичних одиниць французької мови [9, с. 34], наприклад: *papa* «тато», *taman* «мама», *cache-cache* «піжмурки», *pele-mele* «безлад».

Н. Штейнберг виділила такі чотири типи редуплікації [6, с. 6]:

1) «чиста», або «абсолютна», редуплікація, за якої одиниці складаються з елемента, повтореного двічі;

2) ускладнена редуплікація, коли другий елемент відрізняється від першого наявністю кінцевого приголосного звука;

3) слово з трьох або більше складів з подвоєним кінцевим елементом;

4) складні слова зі зміненим початковим приголосним звуком, а також голосним в одному з компонентів.

Зауважимо, що в сучасній французькій мові є лексеми, у яких редуплікація сполучається з усиченнями, ініціальними скороченнями й одним із видів французького аргю – верланом [12, с. 109].

Серед усіх ІАН Сан-Антоніо цього типу формування шляхом редуплікації утворено 13 одиниць. При цьому тільки одна лексема є, за класифікацією Н. Штейнберг, прикладом «абсолютної» редуплікації, за якої лексема складається з двічі

повтореного елемента [6, с. 6]. При утворенні цього ІАН відбувається також приєднання дієслівної флексії *-er*; у результаті чого формується індивідуально-авторське дієслово І групи дієвідмінювання: *boum* «гуркіт» → *boumboumer* «гуркотіти» [13, с. 204]. Найбільшу кількість ІАН Сан-Антоніо цього типу формування утворено шляхом редуплікації кінцевого елемента, який представляє останній склад, флексію французьких дієслів І групи дієвідмінювання *-er* або кінцевий приголосний основи дієслова з першим голосним звуком дієслівної флексії:

outragé → *outragegé* «ображений» [14, с. 54] (опущення *accent aigu* в першому редуплікативному складі);

administrer → *administrerer* «управляти» [там само, с. 87];

jouer → *jouerer* «грати» [там само, с. 84];

souhaiter → *souhaiterer* «бажати» [там само, с. 86];

s'arranger → *s'arrangeger* «улаштовуватися» [там само, с. 57].

Чотири ІАН Сан-Антоніо утворені шляхом редуплікації першого складу:

dame → *dadame* «дама» [13, с. 54];

crocodile → *crocro* «крокодил» [там само, с. 72] (апокопа);

jouer → *joujouer* «грати» [14, с. 84] (редуплікація основи);

ménagère → *méménagère* «хатня робітниця» [15, с. 27].

При формуванні двох ІАН Сан-Антоніо редуплікативного типу утворення повторюються окремі букви твірних лексем:

• *ablution* → *blablution* «миття, омивання» [14, с. 89] (редуплікація кінцевого приголосного звука [b] першого складу й першого приголосного звука [l] другого складу, ужитих на початку твірного слова);

• *énergie* → *énergegie* «енергія» [13, с. 182] (редуплікація кінцевого складу *-g-* з додаванням після цієї букви *e-muet* перед кінцевим складом).

Серед ІАН Сан-Антоніо, утворених шляхом редуплікації, виявлена одна одиниця, при формуванні якої задіяний також механізм афези. У цьому разі відбувається усичення першої частини префікса (*auto-* → *-to-*) з редуплікацією другої його частини: *automobile* → *totomobile* «автомобіль» [там само, с. 204].

Таким чином, при формуванні індивідуально-авторських одиниць Сан-Антоніо цього типу утворення редуплікації зазнає різна кількість букв, а також різні за структурою склади незалежно від їхнього розміщення у твірній лексемі.

Серед ІАН Сан-Антоніо, утворених фонетичним способом субстандартного словотворення французької мови, у досліджуваних романах виявлено два словосполучення, складники яких представляють стандартні лексичні одиниці. Однак ми відносимо ці словосполучення до субстандартних ІАН Сан-Антоніо через незвичайну сполучуваність їх частин, що ми визначили як фонетичну мімікрію:

- *autre temps, autres mœurs* «інші часи, інші характери» → *autre étang, autres nurses* «інший ставок, інші медсестри» [13, с. 97];

- *concordance des temps* «узгодження часів» → *concordance d'étang* «співвідношення ставу» [16, с. 158].

У цих прикладах відбувається «сміхове обігрування» висловів через їхню «формальну схожість з лексемами загальнонародної мови», тобто явище «фонетичної мімікрії» [3, с. 184]. Метою таких перетворень є прагнення письменника надати висловам (і всьому твору) комічного відтінку.

Отже, кількість ІАН Сан-Антоніо, утворених за допомогою фонетичних модифікацій, становить 47 одиниць, із них звукові зміни виявлено в 32 прикладах (68,1%); редуплікація представлена в 13 прикладах (27,6%); фонетичну мімікрію можна спостерігати у 2 прикладах (4,3%).

Таким чином, фонетичний спосіб французького словотвору розвинений меншою мірою порівняно з іншими способами, однак заперечувати значущість цього словотворчого механізму не можна з зв'язку з наявністю у французькій унормованій й ненормованій мові більшої кількості лексем, утворених шляхом редуплікації. Серед ІАН Сан-Антоніо, представлених у досліджуваних романах трьома типами фонетичного способу словотворення (звукові зміни існуючих у французькому стандарті й субстандарті лексем, редуплікація й фонетична мімікрія) найбільшу кількість прикладів виявлено у звукових трансформаціях твірних слів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Будагов Р. А. Введение в науку о языке: учеб. пособие. М. : Добросвет, 2003. 543 с.
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К. : Вища школа, 1985. 360 с.
3. Елистратов А. А. Лексические средства отображения корпоративной культуры спортсменов : дис. ... канд. филол. наук. Челябинск, 2005. 229 с.
4. Макарець Ю. Фонетичні зміни в контексті принципу мовної економії. Проблеми граматики і лексикології української мови. *Часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10. 2014. Вип. 11. С. 125–133. URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua> › bitstream
5. Реформатский А. А. Введение в языковедение : учеб. М. : Аспект Пресс, 2006. 536 с.
6. Штейнберг Н. М. Редупликация в современном французском языке. Л. : изд-во Ленингр. ун-та, 1969. 69 с.
7. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку. М. : Аспект-Пресс, 2007. 259 с.
8. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. М. : URSS : КомКнига, 2007. 427 с.
9. Calvet L.-J. L'argot. Paris : PUF, 2007. 127 p.
10. Calvet L.-J. La tradition orale. Paris : PUF, 1984. 124 p.
11. Cohen M. Une fois de plus des regards sur la langue française. Paris : Editions sociales, 1972. 367 p.
12. Gadet F. Le français populaire. Paris : PUF, 1992. 127 p.
13. San-Antonio. Bouge ton pied que je voie la mer. Paris: Editions Fleuve Noir, 1982. 223 p.
14. San-Antonio. Cocottes-minute. Paris: Editions Fleuve Noir, 1990. 288 p.
15. San-Antonio. De A jusqu'à Z... Paris: Editions Fleuve Noir, 1997. 224 p.
16. San-Antonio. San-Antonio chez les gones. Paris Editions Fleuve Noir, 1996. 192 p.

ГРАМАТИЧНІ ВАРІАЦІЇ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

GRAMMATICAL VARIATIONS AS A WAY OF CREATING AUTHOR'S NEOLOGISMS OF THE MODERN FRENCH LANGUAGE

Лаухіна І.С.,

orcid.org/0000-0003-1698-3155

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії та практики іноземних мов

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Побережник О.В.,

orcid.org/0000-0002-1398-9327

викладач кафедри теорії та практики іноземних мов

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Індивідуально-авторські неологізми відіграють важливу роль у художньому творі, посилюючи його емоційне сприйняття читачем, надаючи звичним предметам, поняттям чи явищам більш образної номінації. Щоб утворити індивідуальну лексичну одиницю, автори використовують стандартні й нестандартні способи словотвору, зокрема французький письменник Сан-Антоніо, відомий своїми мовними утвореннями, часто вдається до специфічних словотворчих моделей, які дають йому можливість трансформувати лексеми, що відповідають нормам сучасної французької мови. Установлено, що такі зміни частіше відбуваються в розмовному мовленні, яке характеризується особливими граматичними формами і конструкціями, уживання яких характерне для неосвічених французів. Виявлено 44 одиниці індивідуально-авторських неологізмів Сан-Антоніо з граматичними видозмінами, що дало підстави виокремити граматичний спосіб творення нових лексем, представлених трьома типами: 1) із заміною форми інфінітива; 2) із заміною форм часу й способу; 3) з утворенням форми жіночого роду іменників і прикметників, які не змінюються за родами в стандарті. З'ясовано, що заміна форми інфінітива дієслів відбувається через спрощення системи дівідмінювання: дієслова II і III груп дівідмінювання переходять до I групи шляхом приєднання дієслівної флексії *-er* або вирівнювання парадигми дієслова за основою *Futur simple* з приєднанням кінцевого голосного [e]. Заміна форм часу й способу в індивідуально-авторських дієсловах Сан-Антоніо характеризується додаванням до дієслівних основ одночасно кількох суфіксів, які не сполучаються з такими елементами у французькому стандарті. Установлено, що в процесі формування більшості авторських неологізмів спостерігається тенденція до ускладнення форм, що суперечить загальному принципу розмовного стилю мовлення французької мови – спрощенню. Утворення форми жіночого роду від незмінюваних за родами іменників і прикметників пов'язане з економією мовних засобів: утворити форму жіночого роду за допомогою стандартного суфікса легше, ніж ужити цілий вислів з тим самим лексичним значенням.

Ключові слова: індивідуально-авторські неологізми, словотвір, граматичний спосіб словотворення, стандарт і субстандарт.

Individually authored neologisms play an important role in a work of art, enhancing its emotional perception by the reader, giving familiar objects, concepts or phenomena a more figurative nomination. To form an individual lexical unit, authors use standard and non-standard methods of word formation, in particular, the French writer San-Antonio, known for his linguistic formations, often resorts to specific word formation models that give him the opportunity to transform lexemes that correspond to the norms of the modern French language. It has been established that such changes occur more often in spoken speech, which is characterized by special grammatical forms and constructions, the use of which is characteristic of uneducated French people. 44 units of individually authored neologisms of San-Antonio with grammatical changes were identified, which gave grounds to single out the grammatical way of creating new lexemes, represented by three types: 1) with replacement of the infinitive form; 2) with the replacement of forms of time and manner; 3) with the formation of the feminine form of nouns and adjectives that do not change according to gender in the standard. It was found that the replacement of the infinitive form of verbs occurs due to the simplification of the conjugation system: verbs of the II and III conjugation groups are transferred to the I group by adding the verb inflection *-er* or aligning the paradigm of the verb based on the *Futur simple* with the addition of the final vowel [e]. The replacement of forms of tense and mood in the individual-authored verbs of San-Antonio is characterized by the addition of several suffixes to the verb bases at the same time, which do not combine with such elements in the French standard. It has been established that in the process of formation of most of the author's neologisms, there is a tendency to complicate forms, which contradicts the general principle of the conversational style of speaking in the French language – simplification. The formation of the feminine form from gender-invariant nouns and adjectives is related to the economy of linguistic means: it is easier to form the feminine form with the help of a standard suffix than to use a whole expression with the same lexical meaning.

Key words: individually authored neologisms, word formation, grammatical method of word formation, standard and substandard.

Постановка проблеми. Лексична система кожної мови перебуває в постійному русі, позбавляючись від застарілих слів, які виходять з активного вжитку мовців, та поповнюючись неологізмами, що позначають нові реалії суспільного життя. Серед мовних новотворів особливе місце займають індивідуально-авторські неологізми. Їхнє використання в літературних творах зумовлене стилістичними завданнями, які ставить перед собою будь-який письменник, намагаючись виділитися із загалу літераторів не тільки через оригінальний сюжет, але й особливу мову, що передбачає й використання незвичайних, раніше не відомих слів і висловів. Найбільш «вдалі», яскраві, образні авторські неологізми стають частиною словникового складу власної мови й навіть запозичуються іншими мовними спільнотами. Більшість із них не є абсолютно новими й утворюються за допомогою стандартних і нестандартних способів словотвору своєї мови. Саме тому **актуальність** дослідження словотворчих механізмів авторських неологізмів дозволяє виявити нові моделі й типи словотворення сучасної французької мови та індивідуальні способи вираження понять, які мають закріплене мовною традицією найменування.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить, що словотворчі механізми французької мови досліджували Ю. Антюфєєва, В. Гак, В. Девкін, Л. Ілія, Л.-Ж. Кальвет, М. Морін, Н. Янко-Триницька.

Мета статті – проаналізувати граматичні видозміни як нестандартний спосіб творення індивідуально-авторських неологізмів сучасної французької мови.

Виклад основного матеріалу. Індивідуально-авторські неологізми (далі ІАН) з'являються в мові як засіб вираження ставлення їхнього автора до тієї чи тієї ситуації. Серед французьких письменників ХХ – початку ХХІ ст. дослідники виділяють Сан-Антоніо (псевдонім Фредеріка Дарда (1921–2000)), він створив власне аргю, що має великий успіх у Франції. Важливе місце у творах Сан-Антоніо займають його неологізми, які з'явилися шляхом активного використання письменником різноманітних способів словотвору французької мови, зокрема й нестандартних, які характерні для розмовного мовлення. Як зазначають дослідники, саме в розмовному стилі, як ні в одному іншому, словотворчий процес не має настільки активного, різнопланового характеру: моделі діють з більшою, ніж у стандарті, свободою, при цьому практично повністю зникають обмеження в їх використанні [1, с. 47; 2, с. 41; 4, с. 474; 6, с. 466].

Розмовний рівень французької мови характеризується особливими граматичними формами і конструкціями: «...відмінність вибраних форм залежно від умов спілкування настільки значні, що вони набирають граматичного характеру» [3, с. 677]. Л. Ілія стверджує, що особлива лексика повинна сполучатися з подібними конструкціями навіть тоді, коли останні не відповідають «вимогам граматичної правильності» [5, с. 9]. Відхилення у сфері граматики на рівні французького субстандарту торкаються різних аспектів цього процесу з різних причин. Уживання однокомпонентного заперечення і випадання безособового займенника *il* у конструкціях на кшталт *il faut, il y a* пов'язані з темпом мовлення, у зв'язку з чим деякі лінгвісти відносять їх до фонетики (зручність/незручність вимови у швидкому мовленні) [8, с. 17–18].

Певну кількість змін можна спостерігати в синтаксисі: відсутність інверсії й використання питальних слів у кінці питального речення, порушення порядку слів у спонукальних реченнях тощо. Найбільш численними є відхилення від норм французької граматики, які свідчать про низький освітній рівень мовців: відсутність узгодження дієприкметника минулого часу в роді й числі; уніфікація форм однини й множини в іменників на *-al*; відсутність злитних форм артикля й прийменника; уживання артикля з власними назвами та ін. [7, с. 97].

Трансформації торкаються й системи дієвідмінювання французьких дієслів у різних часах і способах. З одного боку, такі відхилення свідчать: 1) про тенденцію до спрощення (уніфікація дієвідмінювання неправильних дієслів за однією з форм (*je voirai* замість *je verrai* «я побачу»; *qu'il peuve* замість *qu'il puisse* «щоб він зміг»); 2) про змінювання займенникових і неперехідних дієслів з допоміжним дієсловом *avoir* замість *être*; 3) про вживання у формі вищого й найвищого ступеня прислівника *plus* «більше» з прикметниками-винятками; 4) про утворення форм жіночого роду іменників, які не мають роду в стандарті [там само, с. 31]. З іншого боку, відбувається нагромадження непотрібних форм дієслів у складних часах.

Варто зауважити, що постійна взаємодія розмовного (усного) мовлення й літературної (писемної) мови приводить до того, що різні мовні трансформації, характерні для розмовного рівня, швидко закріплюються в літературних творах сучасних письменників, які вводять слова й вислови з відхиленнями від норми не тільки в мовлення героїв, але й у слова автора.

У процесі аналізу ІАН Сан-Антоніо були виявлені одиниці, при формуванні яких задіяні граматичні механізми, з огляду на це ми віднесли їх до субстандартного граматичного способу словотворення. Ці лексеми представлені трьома типами: 1) заміна форми інфінітива; 2) заміна форм часу й способу; 3) утворення форми жіночого роду іменників і прикметників, які не змінюються за родами в стандарті.

Варто зазначити, що у всіх ІАН Сан-Антоніо цих моделей формування відображена тенденція до використання подібних форм у розмовному мовленні, поширена сьогодні серед неосвічених і малоосвічених французів. З одного боку, такі люди використовують одну форму при відмінюванні, зокрема неправильних дієслів у різних часах і способах (вирівнювання парадигми дієслів за однією з форм). З іншого боку, у своєму намаганні здаватися розумнішими й більш культурними вони вживають неіснуючі надскладні форми дієслів шляхом нанизання на твірну основу однієї лексеми декількох суфіксів різних часів. У досліджуваних романах Сан-Антоніо такі трансформації існують у мовленні тільки одного персонажа, який відображає тим самим свою безграмотність і некультурність.

ІАН Сан-Антоніо із заміною форми інфінітива виявлено найменше (12 одиниць). Причиною таких трансформацій є те, що у французькій мові з її ускладненою системою дієвідмінювання дієслів особливо проблемними на рівні граматики є неправильні дієслова, інфінітив яких суттєво відрізняється від їх форм часів і способів. При аналізі процесу формування таких ІАН Сан-Антоніо виявлено дві тенденції, кожна з яких веде до спрощення системи дієвідмінювання французьких дієслів загалом. У першому разі дієслова II і III груп дієвідмінювання переходять до I групи шляхом приєднання дієслівної флексії *-er*. З п'яти індивідуально-авторських одиниць цього типу утворення лише дві не зазнають додаткових трансформацій в основі твірної лексеми: *affranchir* → *affranchirer* «звільняти» [10, с. 117]; *croire* → *croirer* «вважати, вірити» [там само, с. 53] (опущення кінцевого голосного звука [e] твірної дієслова).

Три інших дієслова в процесі цього переходу з розряду французьких стандартних лексем у розряд ІАН зазнають суттєвих змін в основі:

1) *croire* «вважати, вірити» [там само, с. 110]: фонетична відповідність основі дієслова *croire* в *Présent de l'indicatif* (теперішній час індикатива) другої особи множини (*vous croyez* «ви вірите») зі стягненням [wa] у швидкому мовленні

([yu-кnye] → *vous crouillez*) і приєднанням дієслівної флексії I групи дієвідмінювання *-er* до основи цієї одиниці;

2) *croiver* «вважати, вірити» [9, с. 46]: фонетична відповідність основі дієслова *croire* у *Futur simple* (майбутній простий час) першої особи однини (*je croirai* «я вважаю»), яке вимовляється у швидкому мовленні з призвучком [v] ([krwavre] → *croiverai*), що свідчить про епентезу приголосного [v] на кінці основи, до якої приєднується дієслівна флексія I групи дієвідмінювання *-er*;

3) *cloyer* «мусити» [там само, с. 130]: фонетична відповідність основі

дієслова *devoir* у *Présent de l'indicatif* (теперішній час індикатива) форм однини (*je dois* «я мушу», *tu dois* «ти мусиш», *il doit* «він мусить») із заміною голосного [i] на голосний [y] (особливість дієвідмінювання деяких дієслів I групи, які інколи міняють ці голосні, наприклад: *employer* «уживати» → *j'emploie* «я уживаю») з приєднанням дієслівної флексії I групи дієвідмінювання *-er* до основи цієї одиниці.

Другий варіант заміни форми інфінітива представляє вирівнювання парадигми дієслова за основою *Futur simple* (майбутній простий час: *j'obtiendrai* «я доможуся», *je parviendrai* «я досягну» і т. ін.) з приєднанням кінцевого голосного [e], який у сполученні з приголосним [r] формує дієслівну флексію *-re*, характерну для багатьох дієслів III групи дієвідмінювання. Такі форми здебільшого властиві неосвіченим французам: при дієвідмінюванні цих дієслів вживається не кілька основ, що встановлено правилами французької граматики (у цьому разі відносно майбутнього простого часу й інфінітива), а тільки одна: *obtenir* → *obtiendre* «домагатися» [9, с. 128]; *parvenir* → *parviendre* «досягати» [там само, с. 69]; *prévenir* → *préviendre* «попереджувати» [там само, с. 60]; *retenir* → *retiendre* «затримати» [10, с. 88]; *survenir* → *surviendre* «несподівано з'явитися» [9, с. 149]; *venir* → *viendre* «приходити, приїжджати» [10, с. 113].

Останній приклад серед ІАН Сан-Антоніо, утворених шляхом заміни форми інфінітива твірної лексеми, виділяється з групи інших таких одиниць з огляду на додатковий склад в основі французького дієслова *ouvrir* «відчиняти». Процес формування цього індивідуально-авторського дієслова можна трактувати по-різному. З одного боку, у твірну основу перед флексією *-ir* уставлений склад *-er-*. З іншого боку, схему утворення можна представити так: склад *-re-* додається перед флексією *-ir* у сполученні з кінцевим приголосним основи твірної дієслова:

ouv-er-ir/ouv-ge-gir «відчиняти» [там само, с. 54]. Підкреслимо, що, за винятком трансформацій, пов'язаних з утворенням ІАН *ouvrir*; усі зміни у формі інфінітива твірних лексем приводять до спрощення системи дієвідмінювання французьких дієслів, оскільки в цьому разі відбувається вирівнювання парадигми дієслів за I групою дієвідмінювання або за однією з форм часів дієслів III групи дієвідмінювання.

Як і заміна форми інфінітива, уживання форм часів і способів у сучасній французькій мові прямо залежить від рівня освіченості мовця. ІАН Сан-Антоніо, утворені шляхом заміни цих форм, також відображають цю тенденцію. Однак якщо в процесі формування одиниць простежується спрощення системи дієвідмінювання французьких дієслів, то в цьому разі після дієслівних основ можна спостерігати нагромадження суфіксів, які не сполучаються з такими елементами у французькому стандарті. Інакше кажучи, застосовуються надскладні часові й способові форми, що не існують у французькій мові стандартного рівня. Зазначимо також, що, використовуючи у своєму мовленні такі форми (здебільшого там, де за правилами французької граматики цього не вимагається), герої романів Сан-Антоніо намагаються здаватися розумнішими й освіченішими.

Найбільш складною з точки зору свого утворення виступає форма *eusseriez*: *si vous m'eusseriez laissé* «якби ви мені дозволили» [9, с. 129]. Процес формування цієї індивідуально-авторської лексичної одиниці полягає в тому, що до основи допоміжного дієслова *avoir* «мати» в *Imparfait du subjonctif* (минулий незакінчений час умовного способу) форми множини (наприклад, *que nous eussions*) додається суфікс того самого дієслова другої особи множини в *Conditionnel présent* (теперішній час умовного способу) з кінцевим голосним основи (*vous auriez*). З'єднувальною буквою між цими формами є характерний для французької мови голосний [e]. Цей ІАН уживається в підрядній частині умови складнопідрядного речення у формі *Conditionnel passé* (минулий час умовного способу). Відповідно до правил французької граматики в реченнях цього типу умовний спосіб замінюється на індикатив, тобто в цьому разі *Conditionnel passé* повинен бути замінений на форму *plus-que-parfait* (передминулий час індикатива): *si vous m'aviez laissé*.

У результаті аналізу моделей формування інших ІАН Сан-Антоніо виявлено вставку складу *-er-* перед суфіксом, який утворює дієслово певного часу або способу у французькій мові. Ці одиниці можна поділити на дві групи залежно

від того, яку форму – просту чи складну – передають індивідуально-авторські дієслова.

До першої групи входять три дієслова у формі *Futur simple* (майбутній простий час індикатива): (*on vous*) *conduira* → *conduirera* «(вас) відвезуть» [10, с. 200]; (*tu*) *copieras* → *copiereras* «(ти) скопіюєш» [там само, с. 209]; (*elle*) *mènera* → *mènera* «(вона) відведе» [там само, с. 62].

Друга група ІАН Сан-Антоніо цього типу формування включає вісім прикладів на утворення форм *Futur dans le passé* (майбутній час у минулому) і *Conditionnel* (умовний спосіб): (*je*) *aurais* → *aurerais* «(я) мав би» [там само, с. 48]; (*tu*) *croirais* → *croirerais* «(ти) повірив би» [там само, с. 53]; (*ça*) *ennuierait* → *ennuiererait* «(це) набридло б» [там само, с. 286]; (*on les*) *enseignerait* → *enseignererait* «(їх) навчать» [там само, с. 53]; (*vous*) *seriez* → *sereriez* «(ви) будете» [там само, с. 116]; (*vous*) *feriez* → *fereriez* «(ви) зробили б» [там само, с. 183]; (*je*) *pourrais* → *pourrais* «(я) міг би» [там само, с. 45]; (*ils*) *voudraient* → *voudraient* «(вони) хотіли б» [там само, с. 182].

Останній ІАН Сан-Антоніо, який відноситься до цього типу творення, представляє форму *Futur dans le passé* (майбутній час у минулому), утворену шляхом приєднання до інфінітива твірного дієслова *voir* («бачити») суфікса. Особливість механізму утворення цієї індивідуально-авторської одиниці полягає в тому, що твірне дієслово має у французькому стандарті окрему основу, яка використовується для творення вищезазначеного часу: (*je*) *verrais* → *voirais* «(я) побачу» [12, с. 55].

З наведених прикладів випливає, що в процесі формування більшості ІАН Сан-Антоніо граматичного способу творення спостерігається тенденція до ускладнення форм, що суперечить загальному принципу розмовного стилю мовлення французької мови – спрощенню.

Утворення форми жіночого роду від незмінюваних за родами іменників і прикметників представляє найбільш цікаве явище серед усіх граматичних механізмів, задіяних у процесі утворення ІАН Сан-Антоніо. Причина появи таких одиниць загалом пов'язана з економією мовних засобів: утворити форму жіночого роду за допомогою суфікса, характерного для французького стандарту, легше й швидше, ніж ужити цілий вислів з тим самим лексичним значенням. ІАН Сан-Антоніо цього типу складають найбільшу кількість одиниць, утворених відповідно до субстандартних моделей граматичного способу словотворення (19 із 44 прикладів). Із зазначеної кількості лексем тільки дві одиниці є прикметниками, інші 17 одиниць відносяться до іменників.

У результаті аналізу механізму утворення цих ІАН Сан-Антоніо виявлено різні додаткові процеси, наприклад:

1) заміна суфікса:

- *-eur* → *-euse*: *docteur* «лікар» → *docteuse* «лікарка» [10, с. 113], *encaisseur* «інкасатор» → *encaisseuse* «інкасаторка» [11, с. 119], *chevaucheur* «любитель їздити верхи, наїзник» → *chevaucheuse* «любителька їздити верхи, наїзниця» [9, с. 191];

- *-et* → *-ette*: *mastroquet* «трактирник» → *mastroquette* «трактирниця» [10, с. 228];

- *-oux* → *-ouse*: *sioux* «химерний» → *siouse* «химерна» [12, с. 58];

2) приєднання суфікса:

- *-esse*: *docteur* «лікар» → *docteusesse* «лікарка» [10, с. 115], *autre* «інший» → *autresse* «інша» [9, с. 60] (опущення кінцевого голосного [e] основи твірної лексеми), *pote* «приятель, кореш» → *potesse* «приятелька, подруга» [12, с. 89] (опущення кінцевого голосного [e] основи твірної слова);

- *-ette*: *zigue* «тип, суб'єкт» → *ziguette* «тип, суб'єкт жіночої статі, суб'єктка» [10, с. 126] (опущення кінцевого голосного [e] основи твірної лексеми);

- *-euse*: *orfèvre* «майстер з виготовлення золотих і срібних виробів, золотар» → *orfèvreuse* «майстриня з виготовлення золотих і срібних виробів, золотарка» [12, с. 63] (заміна *accent grave* на *accent aigu* в ненаголошеному складі; опущення кінцевого голосного [e] основи твірної лексеми);

3) приєднання кінцевого голосного [e], у зв'язку з чим кінцевий приголосний звук, який не вимовляється у твірній лексемі, стає вимовленим: *guesard* «жебрак» → *guesarde* «жебракка» [10, с. 283]; *potard* «аптекарь» → *potarde* «аптекарька» [там само, с. 184]; *putois* «тхір» → *putoise* «самиця тхора, тхориця» [там само, с. 78]; *salopiot* «чоловік-бруднуля, неохай-

ний чоловік» → *salopiothe* «жінка-бруднуля, неохайна жінка» [9, с. 81];

4) приєднання приголосних [s] або [t] і кінцевого голосного [e] для розрізнення роду іменника: *individu* «індивід» → *individuse* «індивідка» [11, с. 131]; *pharmago* «фармацевт» → *pharmagote* «фармацевтка» [10, с. 116];

5) уставлення приголосного [t] перед кінцевим голосним [e] для розрізнення роду іменників: *sosie* «двійник» → *sosite* «двійник жіночої статі» [там само, с. 219].

Зауважимо, що тільки два останніх механізми (приєднання і вставлення приголосних) є специфічною рисою французького субстандарту при утворенні форми жіночого роду загалом і від незмінюваних за родами іменників і прикметників зокрема. Інші процеси можна віднести до французького стандартного словотворення, у якому значна частина іменників і прикметників утворює форму жіночого роду шляхом приєднання кінцевого голосного [e] або заміни суфікса, тоді як приєднання суфікса характерне для формування практично будь-якої частини мови. Відповідно, незважаючи на той факт, що утворення форми жіночого роду незмінюваних за родами іменників і прикметників властиве французькому субстандарту, сам механізм підпорядковується правилам стандартного словотворення більшою мірою, ніж процеси, пов'язані з трансформаціями при формуванні індивідуально-авторських форм часів, способів, а також інфінітива дієслова.

Отже, серед індивідуально-авторських неологізмів Сан-Антоніо ми виявили 44 одиниці, серед яких заміна форми інфінітива відбулася у 12 лексемах (27,2%), заміни форм часів і способів дієслова зазнали 13 одиниць (29,6%), 19 одиниць (43,2%) – це нові форми жіночого роду іменників і прикметників, що репрезентує також і основний спосіб передачі інформації про суб'єкт або об'єкт мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антюфеева Ю. Н. Английские новообразования в развитии: потенциальное слово, окказионализм, неологизм : дис. ... канд. филол. наук. Тула, 2004. 184 с.
2. Гак В. Г. Беседы о французском слове: из сравнительной лексикологии французского и русского языков. М. : URSS, 2008. 334 с.
3. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка : учеб. М. : Добросвет, 2004. 860 с.
4. Девкин В. Д. «Односторонний» юмор – только для реципиента *Язык и действительность* : сб. науч. тр. М. : ЛЕНАНД, 2007. С. 469–480.
5. Илия Л. И. Пособие по теоретической грамматике французского языка. М.: Высшая школа, 1979. 215 с.
6. Янко-Триницкая Н. А. Словообразование в современном русском языке. М. : Индрик, 2001. 504 с.
7. Calvet L.-J. L'argot. Paris : PUF, 2007. 127 p.
8. Morin M. Stylistique française. Moscou : Ecole supérieure, 1970. 262 p.
9. San-Antonio. Bouge ton pied que je voie la mer. Paris : Editions Fleuve Noir, 1982. 223 p.
10. San-Antonio. Cocottes-minute. Paris : Editions Fleuve Noir, 1990. 288 p.
11. San-Antonio. De A jusqu'à Z... Paris : Editions Fleuve Noir, 1997. 224 p.
12. San-Antonio. San-Antonio chez les gones. Paris Editions Fleuve Noir, 1996. 192 p.

УДК 811.133.1'373.43'373.6:821.133.1-31.0(092)
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.28>

СУФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ У РОМАНАХ САН-АНТОНІО

SUFFIX METHOD OF AUTHOR NEOLOGISMS CREATION IN THE NOVELS OF SAN-ANTONIO

Паладьєва А.Ф.,

orcid.org/0000-0002-8182-679X

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії та практики іноземних мов

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

У статті розглянуто індивідуально-авторські неологізми (ІАН) французького письменника Сан-Антоніо, утворені суфіксальним способом. З'ясовано, що суфіксальні ІАН можна поділити на дві групи: стилістично нейтральні, які належать до стандартного словотвору, і стилістично забарвлені, які вживаються в розмовному мовленні (субстандарті). При класифікації французьких суфіксів, за допомогою яких утворено авторські неологізми, ураховано як значення словотворчого елемента, так і граматичний клас твірного слова. Виявлено, що твірною основою ІАН Сан-Антоніо є іменники, прикметники, дієслова, від основ дієслів та іменників утворено найбільшу кількість авторських лексичних одиниць; похідні лексичні одиниці представлені іменниками, прикметниками й прислівниками. Установлено, що при субстандартному словотворенні використовуються арготичні й просторічні суфікси, які мають пейоративне значення, надаючи ІАН зневажливого відтінку. З'ясовано, що при формуванні ІАН Сан-Антоніо відбуваються графічні і/або фонетичні процеси на морфемному рівні, найбільш поширеними зі всіх змін є інша, ніж у стандарті, частина мови твірної основи й заміна суфікса – процеси, специфічні для утворення індивідуально-авторських одиниць письменника. Ці трансформації мають як загальний (заміна або усичення суфікса, інтерфіксація, накладання морфем), так і частковий характер (зміна твірних основ, зокрема подвоєння або редукція кінцевих приголосних, часткова або повна деназалізація кінцевих носових звуків, заміна кінцевих носових звуків, заміна кінцевих приголосних при збереженні звукового образу основи). Виявлено особливості суфіксального способу творення ІАН Сан-Антоніо, які полягають у формуванні лексем від твірного слова, частина мови якого не характерна для приєднання конкретного суфікса. Зроблено висновок, що суфіксальний спосіб словотворення є найбільш продуктивним в утворенні авторських лексичних одиниць, причому суфікси субстандарту більш виразні й експресивні, ніж стандартні морфемі.

Ключові слова: індивідуально-авторський неологізм, суфікс, суфіксальний спосіб творення, похідне слово, твірна основа.

The article examines the individual-author neologisms (IAN) of the French writer San Antonio, formed by the suffix method. It was found that suffixed IAN can be divided into two groups: stylistically neutral, which belong to the standard word-form, and stylistically colored, which are used in colloquial speech (substandard). When classifying French suffixes, with the help of which the author's neologisms were formed, both the meaning of the word-forming element and the grammatical class of the creative word were taken into account. It was found that the creative basis of IAN San-Antonio is nouns, adjectives, verbs, the largest number of author's lexical units was formed from the bases of verbs and nouns; derived lexical units are represented by nouns, adjectives and adverbs. It was established that in substandard word formation, argot and spatial suffixes are used, which have a pejorative meaning, giving IAN a derogatory tone. It was found out that graphic and/or phonetic processes take place at the morpheme level during the formation of the IAN San-Antonio, the most common of all changes are a different part of the language of the creative base than in the standard and replacement of the suffix – processes specific to the formation of individual authorial writer's units. These transformations have both a general (substitution or truncation of a suffix, interfixation, superimposition of morphemes) and partial character (change of creative bases, in particular doubling or reduction of final consonants, partial or complete denasalization of final nasal sounds, replacement of final nasal sounds, replacement of final consonants in preserving the sound image of the base). The peculiarities of the suffixal method of creation of IAN San-Antonio, which consist in the formation of lexemes from the creative word, part of the language of which is not characteristic for the addition of a specific suffix, have been revealed. It was concluded that the suffixal method of word formation is the most productive in the formation of author's lexical units, and substandard suffixes are more expressive and expressive than standard morphemes.

Key words: individually-authored neologism, suffix, suffixal way of creation, derived word, creative basis.

Постановка проблеми. Лексичний склад представляє царину мовної системи, яка найбільше піддається змінам: людська діяльність, природні явища, рослинний і тваринний світ – усі реалії навколишньої дійсності відображаються в словниковому складі мови, який чутливо реагує на будь-які перетворення в тій чи тій сфері

життя. У зв'язку з появою нових предметів, явищ, процесів, понять виникає необхідність у їхньому найменуванні, тобто з'являються неологізми. Особливе місце в мовній системі займають індивідуально-авторські неологізми, їх використання в художній літературі зумовлене стилістичними завданнями, які ставить перед собою письменник

з метою надати своєму твору особливого колориту, більш влучно й образно відобразити навколишню дійсність. Кількість авторських неологізмів, виявлених у різних мовах, величезна: деякі утворювалися для називання яких-небудь нових реалій, але більша частина виникла для надання вже реальним предметам або поняттям нової номінації, більш виразної, ніж ті аналоги, що існують у тій чи тій мові. Їх класифікація, стилістичні функції, словотворчі моделі є об'єктом зацікавлення багатьох мовознавців, однак питання творення індивідуально-авторських неологізмів, зокрема й у французькій мові, потребує комплексного аналізу, що зумовило **актуальність** нашого дослідження.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить, що питання функціонування й творення французьких неологізмів вивчали П. Бакет, О. Земська, А. Ніклас-Салмінен, Г. Моліні, Дж. Чоран.

Мета статті – розглянути індивідуально-авторські неологізми Сан-Антоніо, утворені суфіксальним способом.

Виклад основного матеріалу. Індивідуально-авторські неологізми (ІАН) французького письменника Сан-Антоніо, утворені суфіксальним способом, ми поділили на дві групи: 1) утворені нормативними для французького словотвору суфіксами, які використовуються для формування стилістично нейтральних лексичних одиниць (стандартний словотвір); 2) утворені арготичними або просторічними суфіксами, які використовуються в розмовному мовленні і є стилістично забарвленими (субстандартний словотвір).

ІАН Сан-Антоніо стандартного словотворення, утворені за допомогою суфіксів, найбільш численні – 170 прикладів проти 118 прикладів вербалізації, 11 префіксальних утворень і 12 одиниць, утворених префіксально-суфіксальним способом.

З огляду на те, що деякі французькі суфікси мають декілька значень, їх можна класифікувати або за значенням афікса, або за частиною мови похідного слова. Для розмежування ІАН Сан-Антоніо цього типу творення ми обрали другий критерій (частина мови похідного слова), відповідно до якого в досліджуваних романах письменника виявлено утворені суфіксальним способом іменники (110 одиниць), прикметники (53 одиниці) і прислівники (7 одиниць).

При виділенні суфіксально утворених ІАН Сан-Антоніо вибір другого критерію (класифікація за семантичною ознакою – «дія, результат дії, особа, якість, різне відношення до предмета» та ін.), на нашу думку, є утрудненим, оскільки словотворчі значення суфікса завжди тісно пов'я-

зане з граматичним класом твірного слова, що приводить до утворення слів різного лексичного значення [3, с. 117]. Наприклад, індивідуально-авторські іменники з суфіксом *-erie*, утворені від основи дієслова, мають значення «дія, стан, властивість», а від основи іменника – значення «торгівля, виробництво, діяльність»: *se dévergonder* «бути розпусним» → *dévergonderie* «розпуста» [7, с. 158], *urger* «поспішати» → *urgerie* «поспіх» [6, с. 126], *chiotte* «колимага» → *chiotterie* «торгівля колимагами» [9, с. 140]; *méninges* «мозок» → *méningerie* «продукування думок», «мисленнєва діяльність» [8, с. 38]. Таким чином, при класифікації суфіксів треба враховувати як значення словотворчого елемента, так і граматичний клас твірного слова [5, с. 56].

Твірною основою ІАН Сан-Антоніо є три частини мови – іменники, прикметники, дієслова:

1) твірне слово іменник: *étendard* «прапор» → *étendardiste* «прапорносець» [6, с. 153], *paluche* «рука» → *paluchette* «ручка» [8, с. 149], *blabla* «балаканина» → *blablatureux* «балакучий» [там само, с. 47];

2) твірне слово прикметник: *fugace* «швидкоплинний» → *fugacement* «швидкоплинно» [6, с. 194], *monstre* «жахливий» → *monstrement* «жахливо» [7, с. 275], *émérite* «умілий» → *émériterie* «уміння» [там само, с. 186];

3) твірне слово дієслово: *activer* «діяти» → *activance* «дія» [6, с. 24], *laper* «хлебтати» → *lapée* «хлебання» [там само, с. 66], *chouraver* «красти» → *chouravage* «крадіжка» [7, с. 72].

Від основ дієслів та іменників утворено найбільшу кількість ІАН Сан-Антоніо (66 і 80 одиниць відповідно). Від прикметників утворюється значно менша кількість похідних слів – 24 одиниці.

Похідні ІАН Сан-Антоніо представлені трьома частинами мови: іменниками, прикметниками й прислівниками:

1) похідні іменники: *articuler* «вимовляти» → *articulance* «вимова» [9, с. 119]; *résigner* «відмовлятися, уступати» → *résignance* «відмова, уступка» [6, с. 90], *agripper* «присмоктатися» → *agrippage* «присмокування» [7, с. 242];

2) похідні прикметники: *besogne* «робота» → *besognant* «робочий» [там само, с. 233], *serrure* «замок» → *serrural* «замковий» [8, с. 72], *colimaçon* «слимак» → *colimaçonique* «закручений спіраллю» [6, с. 25];

3) похідні прислівники: *foutrale* «шикарна» → *foutrèlement* «шикарно» [7, с. 276], *guillerette* «грайлива, вільна» → *guillerettement* «грайливо, вільно» [9, с. 107].

Індивідуально-авторські іменники складають найбільш численну групу як з точки зору кількості похідних (110 одиниць порівняно з 56 прикметниками й 7 прислівниками), так і відносно кількості афіксів, які утворюють ІАН. Суфікси іменників і прикметників представлені приблизно однаковою кількістю одиниць – 13 і 12 афіксальних елементів відповідно.

Серед іменникових суфіксів найбільш продуктивним є афікс *-ance*, який утворює іменники жіночого роду зі значенням «дія, стан, властивість» від основи дієслова: *désoler* «спричиняти горе» → *désolance* «горе» [9, с. 107], *hurler* «вити, завивати» → *hurlance* «виття, завивання» [8, с. 211], *préluider* «попереджати» → *préluiderance* «прелюдія» [там само, с. 85], *se vermouler* «бути з червоточиною» → *vermoulerance* «червоточина» [7, с. 18].

Суфікси *-erie* (словотворче значення «дія, стан, властивість»), *-age* (словотворче значення «дія і/або її результат») і *-eur/-euse* (словотворче значення «особа») представлені в досліджуваних романах Сан-Антоніо дещо меншою кількістю ІАН:

- *-erie*: *dégligner* «псувати» → *déglignerie* «псування, руйнування» [9, с. 137], *émérite* «умілий» → *émériterie* «уміння» [7, с. 186], *urger* «поспішати» → *urgerie* «поспіх» [8, с. 51];

- *-age*: *penser* «думати, міркувати» → *pensage* «міркування, думка» [6, с. 195], *chouraver* «красти» → *chouravage* «крадіжка» [7, с. 72], *sourciller* «насупитися» → *sourcillage* «насупленість» [6, с. 149];

- *-eur/-euse*: *ahaner* «важко дихати» → *ahaneur* «людина із задишкою» [9, с. 138], *ragoter* «бурчати» → *ragoteur* «буркотун» [7, с. 242], *ronronner* «мурчати» → *ronronneur* «муркотун» [8, с. 209].

Інші суфікси представлено меншою кількістю утворених похідних слів:

- *-et(te)*: *paluche* «рука» → *paluchette* «ручка» [там само, с. 149], *pinson* «зяблик» *pinsonnet* → «зябличок» [6, с. 35];

- *-iste*: *horoscope* «гороскоп» → *horoscopiste* «укладач гороскопів» [8, с. 81], *opéra* «опера» → *opériste* «оперний співак» [7, с. 203];

- *-ée*: *ahaner* «важко дихати» → *ahaneé* «важке дихання, задишка» [9, с. 138], *laper* «хлебтати» → *lapée* «хлебтання» [8, с. 178];

- *-ation*: *majeur* «повнолітній» → *majeuration* «процес дорослішання, повноліття» [6, с. 170], *lugubre* «понурий, тужливий» → *liigubration* «понуристь, тужливість» [8, с. 18];

- *-oir* : *claper* «жертити» → *clapoir* «рот» [6, с. 129].

Суфікси прикметників за своїм словотворчим значенням і кількістю сформованих за їх допо-

могою ІАН складають більш однорідну групу. Афікси *-ant* і *-esque* (по 7 прикладів), *-eux/-euse* (13 прикладів) і *-é* (8 прикладів), які утворюють прикметники від основи іменника, представлені найбільшою кількістю ІАН. Суфікс *-esque* надає похідному слову відтінку незвичайності, усі інші афікси цього типу мають словотворче значення «різне відношення до предмета»:

- *-eux/-euse*: *fouailler* «хльоскати» → *foiailleux* «хльосткий» [7, с. 242], *sanglot* «ридання» → *sangloteux* «який ридає» [9, с. 172];

- *-ant(e)*: *besogne* «робота» → *besognant* «робочий» [7, с. 233], *tarte* «дурень» → *tartant* «безглуздий» [6, с. 14].

- *-ier/-ière*: *tartuffe* «лицемір» → *tartuffier* «лицемірний» [7, с. 29], *plumard* «ліжко» → *plumardier* «ліжковий» [там само, с. 19];

- *-al(e)*: *Dante* «Данте» → *dantal* «дантівський» [8, с. 69] (реалізація тенденції сучасної французької мови до утворення слів від власних назв [2, с. 116]);

- *-é(e)*: *uppercut* «аперкот» → *uppercuté* «який отримав удар аперкотом, аперкотований» [6, с. 104];

- *-ique*: *anomalie* «аномалія» → *anomalique* «аномальний» [там само, с. 25];

- *-esque*: *dindon* «дурник» → *dindonnesque* «дурний» [7, с. 64], *Ali Baba* «Алі-Баба» → *alibabesque* «алібабський» [8, с. 75].

В утворенні 7 індивідуально-авторських прислівників від прикметників жіночого роду бере участь суфікс *-ment*: *foutrale* «шикарна» → *foutralement* «шикарно» [7, с. 276], *fugace* «швидкоплинна» → *fugacement* «швидкоплинно» [9, с. 92], *morne* «похмура» → *mornement* «похмуро» [там само, с. 79].

У деяких випадках при додаванні суфікса основа твірного слова не змінюється (62 одиниці із загальної кількості (170 одиниць) суфіксально утворених ІАН Сан-Антоніо): *tarte* «дурень» → *tartant* «дурний» [6, с. 14]; *chier* «бути занудним» → *chiance* «занудство» [там само, с. 34]; *vamper* «звabлювати» → *vampage* «звabлення» [там само, с. 191]; *morne* «похмурий» → *mornement* «похмуро» [9, с. 79].

При формуванні інших похідних слів (108 одиниць) відбуваються графічні і/або фонетичні процеси на морфемному рівні, що свідчить про взаємоприспособлення твірної основи й суфікса [1, с. 43]:

- подвоєння або редукція подвоєного приголосного: *œil* «око» → *œillerie* «роздивляння» [7, с. 21], *sorcellerie* «ворожбитство» → *sorceleur* «ворожбит» [там само, с. 157];

- заміна приголосного для збереження звуку твірної основи: *dédicacer* «надписати книжку» →

dédicassage «надписування книжки» [8, с. 168], *paniquer* «паніка» → *paniçard* «панікер» [6, с. 118];

- подвосення кінцевого приголосного основи з частковою деназалізацією носового звука: *pinson* «зяблик» → *pinsonnet* «зябличок» [там само, с. 35], *descensión* «зниження» → *descensionnel* «який знижується» [там само, с. 152], *dindon* «дурник, простака» → *dindonnesque* «безглуздий, простакуватий» [7, с. 64];

- заміна *accent grave* на *accent aigu* в ненаголошеній позиції: *vertèbre* «хребець» → *vertèbre*la «хребетний» [6, с. 166], *bière* «пиво» → *bièreux* «пивний, який напився пива» [там само, с. 100];

- подвійна суфіксація: *obtempérer* «слухатися» → *obtempér-ation-n-el* «слухняний» [там само, с. 161]; *Sherlock* «Шерлок» → *sherlock-on-erie* «шерлокхолмство» [там само, с. 148];

- накладання морфем, коли на морфемному стику частково або повністю тотожні за своїм морфемним складом голосні звуки твірної основи й суфікса насуваються один до одного: *charité* «добročинність» → *chariteux* «добročинний» [там само, с. 178], *bordéleux* «безладний» → *bordèlerie* «безлад» [7, с. 46], *majesté* «величність» → *majestant* «величний» [6, с. 134];

- випадання протетичного приголосного [k] у групі [ks] + глухий приголосний звук (характерна риса швидкої вимови) зі зміною графічного оформлення твірної основи: *expliquer* «пояснювати» → *esplicance* «пояснення» [6, с. 137] (заміна *-qu-* на *-c-* при збереженні звука твірної основи), *expérimenter* «експериментувати» → *espérimentance* «експеримент» [там само, с. 123];

- невимовний приголосний звук стає вимовним: *truand* «жебракський, потворний» → *truandier* «жебрак, бандит» [7, с. 278], *sanglot* «ридати» → *sangloteux* «ридання» [9, с. 172].

Крім наведених вище змін, утворені за допомогою суфіксів ІАН письменника характеризуються інтерфіксами (5 елементів), які складаються з однієї або двох букв залежно від кінцевої й початкової морфем основи й суфікса, забезпечуючи їх фонетичну сполучуваність [4, с. 55]:

- *-t-*: *gonzesse* «баба, дівка» → *gonzestique* «бабський» [7, с. 19], *blabla* «балаканина» → *blabloteux* «балакучий» [8, с. 47], *halte* «зупинка, перерва» → *haltetant* «зупинний, перервний» [7, с. 238];

- *-is-*: *séduire* «спокушати» → *séduisance* «спокушання» [6, с. 168], *tricolore* «триколірний» → *tricolorisant* «який стає триколірним» [7, с. 136];

- *-in-*: *prothèse* «протез» → *prothésiné* «протезований» [6, с. 212];

- *oi-*: *fumer* «курити» → *fumelard* «курець» [8, с. 99];

- *-d-*: *ignare* «неосвічений» → *ignardise* «неосвіченість» [6, с. 69].

Серед суфіксальних ІАН Сан-Антоніо виявлено одиниці, твірною основою яких виступає інший новотвір письменника. Наприклад, індивідуально-авторська одиниця *trucidaire* «убивчий» [там само, с. 155] утворена від іменника *trucidage* «убивство» [там само, с. 48]. Лексема *trucidage*, у свою чергу, утворена від дієслова розмовного рівня *trucider* «убити». Тобто відбувається процес формування ІАН Сан-Антоніо на базі схожих індивідуально-авторських одиниць.

При приєднанні суфікса до твірної основи і/або цілого твірного слова на морфемній межі відбувається два види змін. У першому разі це заміна суфікса, характерна для творення від основи іменника й прикметника: *sénilitéé* «старість» → *sénilant* «старий» [6, с. 110]; *compassion* «співчуття» → *compassif* «співчутливий» [7, с. 215]; *flatulence* «скупчення газів у кишківнику» → *flatulé* «газовмісний» [6, с. 151].

У другому разі твірною основою виступає лексема, частина мови якої не характерна для утворення лексичних одиниць за допомогою таких суфіксів у стандарті:

- *-ance* (похідні від дієслівної основи): *désœurement* «ледарство, безділля» → *désœuvrance* (значення не змінюється) [там само, с. 88]; *malgracieux* «неввічливий» → *malgraciance* «неввічливість» [там само, с. 149];

- *-erie* (похідні від дієслівної основи або прикметника): *couenne* «недотепа» → *couennerie* «недотепність» [8, с. 121], *matuche* «поліцейський» → *matucherie* «поліцейство» [там само, с. 15];

- *-ation* (похідні від дієслівної основи): *lugubre* «тужливий» → *lugubration* «тужливість» [там само, с. 18], *majeur* «повнолітня людина» → *majeuration* «дорослішання, повноліття» [6, с. 170];

- *-eur/-euse* (похідні від дієслівної основи): *répulsion* «огида» → *répulseur* «огидна людина» [там само, с. 48], *infirmière* «медсестра» → *infirmieuse* (значення не змінюється) [там само, с. 171];

- *-iste* (похідні від іменника): *rarissime* «рідкісний» → *rarissimiste* «унікальна, незвичайна людина» [7, с. 203];

- *-eux/-euse* (похідні від іменника): *fouailler* «хльоскати» → *foiailleux* «хльосткий» [7, с. 242];

- *-ant* (похідні від іменника): *tricolore* «триколірний» → *tricolorisant* «який стає триколірним» [там само, с. 136].

Суфіксально утворені ІАН Сан-Антоніо субстандартного словотвору формуються за допомогою арготичних елементів. Їх можна умовно

поділити на дві групи – похідні одиниці, утворені за допомогою французьких просторічних і арготичних суфіксів, що надають ІАН зневажливого відтінку. У досліджуваних романах виявлено низку ІАН Сан-Антоніо з такими просторічними суфіксами:

- *-os*: *peinard* → *peinardos* «безтурботний» [6, с. 189];
- *-ot*: *chacale* → *chacalot* «шакалисько» [9, с. 21];
- *-zingue*: *pompe* → *pompezingue* «помпа» [8, с. 33];
- *-on*: *crochet* → *crocheton* «зубик» [6, с. 50].

Арготичні суфікси, які беруть участь у формуванні ІАН Сан-Антоніо, більш численні, виразні й експресивні. У сучасному французькому субстандарті, зокрема в арго, одним із найбільш продуктивних є суфікс *-ard*, який надає твірним словам відтінку зневаги. Однак серед ІАН Сан-Антоніо, утворених шляхом субстандартною суфіксації, виявлено тільки два приклади з таким афіксом: *gosier* → *gosiard* «глотка» (заміна суфікса *-ier* зі збереженням першого голосного звука; значення не змінюється) [9, с. 158]; *fraîche* «свіжа» → *fraîchouillard* «свіжачок» (подвійна суфіксація шляхом приєднання арготичного суфікса *-ouill-*) [6, с. 139].

Інші арготичні суфікси беруть участь в утворенні більшої кількості ІАН Сан-Антоніо:

- *-oche*: *Arménoche* «вірменчик» [9, с. 61] (заміна суфікса *-ien/jar*); *dinoche* «садівничок» [7, с. 69] (заміна суфікса *-ier*); *pédoche* «гомик» [там само, с. 253] (заміна суфікса *-é*); *naphtaloché* «кокаїнчик» [там само, с. 27] (заміна суфікса *-ine*); *Iglésioche* «Іглесіасик» [6, с. 189] (заміна елемента *-as*); *irlandoche* «ірландський, ірландчик» [там само, с. 94] (заміна суфікса *-ais*);
- *-asse*: *moulassé* «придурак» [7, с. 43], *robassé* «платтячко» [6, с. 153], *vieillasse* «старість» [6, с. 29] (заміна суфікса *-esse*), *ternassé* «бліднячок» [7, с. 277], *veuvassé* «вдовиця» [8, с. 25];
- *-ouille*: *bisouille* «поцілуночок» [6, с. 32], *japonouille* «япончик, япошка» [7, с. 87] (заміна суфікса *-ais*), *larfouille* «гаманець, гаман» [6, с. 28] (заміна елемента *-euil*);
- *-(a/é)ga*: *fuméga* «диміще» [там само, с. 188], *roulaga* «зроблений нашвидкуруч» [7, с. 153];
- *-ouse/-ouze*: *cravetouze* «краваточка» [7, с. 170] (заміна кореневого голосного [a] на *e-muet* для полегшення вимови);
- *-uche*: *poiluche* «волосся на тілі» [там само, с. 126], *larbinuche* «прислужник, холуй» [6, с. 152] (деналізація й заміна кінцевого звука твірного слова);

- *-oune*: *chattoune* «вувльочка» [там само, с. 171];
- *-aille*: *jupaille* «спідничина» [там само];
- *-anche*: *respiranche* «дихання, дихалка» [там само, с. 173] (заміна суфікса *-ation*);
- *-osse*: *chouettosse* «здорово, класно» [8, с. 38];
- *-ingue*: *cosmopolingue* «космополіт» [9, с. 61] (заміна суфікса *-ite*);
- *-aresse*: *chamboularesse* «вражений» [8, с. 104] (заміна суфікса *-é*).

ІАН Сан-Антоніо, утворені за допомогою субстандартних суфіксів французької мови, зазнають додаткових трансформацій, аналогічних до механізмів стандартної суфіксації:

- заміна суфікса: *roulé* → *roulaga* «зроблений нашвидкуруч» [7, с. 153], *bravoure* → *bravoche* «хоробрість, відвага» [8, с. 201];
- збереження першого голосного звука суфікса твірного слова: *rombière* → *rombissime* «важлива дама, тітка» [6, с. 133] (заміна суфікса *-ière*);
- заміна в основі твірного слова відкритого голосного звука на закритий: *crochet* → *crocheton* «зубик» [9, с. 88];
- деналізація й заміна кінцевого приголосного твірного слова: *larbin* → *larbinuche* «прислужник, холуй» [6, с. 152];
- збереження кінцевого *e-muet* твірного слова: *pompe* → *pompezingue* «помпа» [8, с. 33];
- заміна в основі твірного слова відкритого голосного звука на *e-muet*: *cravate* → *cravetouze* «краваточка» [7, с. 170];
- заміна роду похідного слова шляхом приєднання суфікса: *boyau* → *boyasse* «кишка» [8, с. 154] (заміна чоловічого роду на жіночий);
- подвійна суфіксація: *fraîche* → *fraîchouillard* «свіжачок» [6, с. 139].

У деяких прикладах відбувається заміна одного просторічного або арготичного суфікса іншим: *limouse* → *limouille* «сороченція» [7, с. 249]; *virón* → *virouse* «нетривала подорож» [8, с. 203].

Отже, суфіксація є найбільш продуктивним способом утворення індивідуально-авторських одиниць у романах Сан-Антоніо. Суфіксальним способом утворюються іменники, прикметники й прислівники, твірною основою яких є іменники, прикметники й дієслова. Від основи дієслів та іменників утворено найбільшу кількість авторських неологізмів. Індивідуально-авторські іменники є найбільш численними за кількістю утворень та афіксами. Значна кількість ІАН Сан-Антоніо, утворених за допомогою суфіксації, зазнає додаткових змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Земская Е. А. Словообразование как деятельность. М. : КомКнига, 2005. 224 с.
2. Vacquet P. Le vocabulaire anglais. Paris: PUF, 1982. 127 p.
3. Chaurand J. Histoire de la langue française. Paris : PUF, 1993. 128 p.
4. Molinié G. Le français moderne. Paris : PUF, 1991. 127 p.
5. Niklas-Salminen A. La lexicologie. Paris : Armand Colin, 1997. 188 p.
6. San-Antonio. Bouge ton pied que je voie la mer. Paris : Editions Fleuve Noir, 1982. 223 p.
7. San-Antonio. Cocottes-minute. Paris : Editions Fleuve Noir, 1990. 288 p.
8. San-Antonio. De A jusqu'à Z... Paris : Editions Fleuve Noir, 1997. 224 p.
9. San-Antonio. San-Antonio chez les gones. Paris : Editions Fleuve Noir, 1996. 192 p.

УДК 811.131.1

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.29>

ЛАТИНСЬКИЙ ІМЕННИК *TEMPUS* ЯК СПІЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО ІТАЛІЙСЬКИХ *TEMPO* І *TEMPIA*: СПЕЦИФІКА ІСТОРИКО-ФОНЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ

THE LATIN NOUN *TEMPUS* AS THE COMMON SOURCE OF THE ITALIAN *TEMPO* AND *TEMPIA*: THE SPECIFICS OF THE HISTORICAL PHONETIC DEVELOPMENT

Толстих Н.В.,

orcid.org/0000-0002-2157-2169

visiting fellow факультету філології і критики античних та сучасних літератур
Сієнського університету, Сієна, Італія

Статтю присвячено проблемі визначення етимології італійської лексеми *tempia* – «скроня» та її зв'язку з лексемою *tempo* – «час», оскільки обидві лексеми відповідають омонімічній парі латинських іменників *tempus*¹ / *tempus*². Історико-фонетичний та морфологічний аналіз процесу розвитку *tempus*¹ демонструє регулярну зміну в *tempo*, тоді як зміна *tempus*² в *tempia* не виявляється можливою без втручання інших семантико-мотиваційних факторів. У процесі дослідження береться до уваги той факт, що *tempus*¹ вживалося переважно в формі однини, тоді як *tempus*² – у формі множини *tempora*, яка згодом застигла в формі однини жіночого роду. Оскільки форма *tempora* теж фонетично не відповідає кінцевому результату *tempia*, на основі відомих фонетичних закономірностей встановлюється форма *tempia*, яка передувала *tempia*. Подальше дослідження розглядає потенційні джерела форми *tempia*, в першу чергу – можливість семантичної деривації від лексеми *templum* – «храм» (іт. *tempio*), яка має форму множини *tempia*. Оскільки італійські діалекти засвідчують метафоричні найменування скроні, похідні від латинських іменників *somnus* – «сон», *mens* – «розум», *memoria* – «пам'ять», висувається припущення про розвиток у *templum* значення «скроня» на підставі засвідченого виразу «*tempia mentis*» – «чертоги розуму». Спростовує дану гіпотезу збереження в деяких романських мовах різних коренів на позначення скроні та храму. Інша гіпотеза пропонує реконструйовану форму **tempula*, яка може бути результатом морфологічної деривації від кореня *temp-*. На її користь говорить наявність діалектизму *i tempuli*, проте жіночий рід запропонованої форми та відсутність підстав для її поширення ставлять під сумнів дійсне утворення **tempula* на зміну наявного *tempora*. Остання гіпотеза впливає з діалектологічного аналізу зони поширення сучасного *tempia*: на південних межах даної зони наявні форми, що зберігають ознаки латинського *tempora*: *le tempərə*, *una tempria* та інші. Висувається припущення про фонетичну зміну *tempora* > **tempria* > *tempia*, де форма **tempria* пояснюється редукцією і подальшим синкопуванням голосного [o] в заударному складі, а форма *tempia* – як результат нерегулярної, але засвідченої в епоху середньовіччя заміни [pr] > [r]. Дана теорія виявляється найбільш обґрунтованою та рекомендується для подальшого використання на пояснення походження лексеми *tempia*.

Ключові слова: етимологія, італійська мова, народна латинська мова, історична фонетика, **tempula*, *tempia*, *tempora*.

The article is devoted to the problem of identifying the etymology of the Italian word *tempia* – “temple” (a side of the head) and its connection with the word *tempo* – “time”, given that both words correspond to the homonymous pair of the Latin nouns *tempus*¹ / *tempus*². Phonetic and morphological analysis of the development process of *tempus*¹ demonstrates a regular change into *tempo*, while the change of *tempus*² into *tempia* doesn't appear to be possible without an intervention of other semantically motivated factors. It has been taken into consideration that *tempus*¹ was more often used in the singular form, while *tempus*² tended to be used in the plural form *tempora*, which later became fixed as a feminine singular form. Since the form *tempora* in terms of phonetics also doesn't correspond to the outcome *tempia*, there was determined the form *tempia* that according to the phonetical rules was the one to precede *tempia*. Further research regards potential sources of the form *tempia*, first of all, the possibility of semantic derivation from the word *templum* – “temple” (a building, = it. *tempio*), whose plural form is *tempia*. Since Italian dialects attest some metaphorical names for *tempia*, derived from the Latin nouns *somnus* – “sleep”, *mens* – “mind”, *memoria* – “memory”, it is suggested that the word *templum* developed

the meaning *tempia* after the attested expression “*templa mentis*” – “rooms of the mind”. Nevertheless, the hypothesis is refuted by the fact that some Romance languages preserve different roots for *tempia* and *tempio*. Another hypothesis suggests a reconstructed form **tempula*, which may be the result of a morphological derivation from the root *temp-*. It may be the dialect form *i tēmpuli* to speak in its favor but the feminine gender of the proposed form and the lack of grounds for its spread doubt the real formation of **tempula* and replacing the present *tempora* with it. The last hypothesis follows from the dialectological analysis of the modern *tempia* distribution zone: there are forms on its southern borders that preserve the traces of the Latin *tempora*: *le tēmpərə*, *una tēmpra* etc. An assumption is put forward about the phonetic change *tempora* > **tempra* > *templa* > *tempia*, where the form **tempra* is explained by the reduction and subsequent syncope of the vowel [o] in the posttonic syllable, and the form *templa* is the result of an irregular but attested in the Middle Ages substitution of [pr] with [pj]. This theory turns out to be the most justified and is recommended for further use while explaining the origin of the word *tempia*.

Key words: etymology, Italian language, Vulgar Latin, historical phonetics, **tempula*, *tempia*, *tempora*.

Постановка проблеми. Увагу італійських етимологів пригортає проблема утворення лексеми *tempia* (f) – «скроня» та її етимологічний зв'язок із лексемою *tempo* (m) – «час», адже обидві італійські лексеми походять від латинського іменника *tempus* (n), який вживався на позначення як часу, так і скроні. Латинські *tempus* у значенні «час» (далі *tempus*¹) та *tempus* у значенні «скроня» (далі *tempus*²) є фонетично ідентичними в усіх відмінкових формах та зазвичай подаються в словнику як омоніми. Фонетична тотожність лексем (чи, можливо, однієї лексеми?) не забезпечує тотожність подальших фонетичних змін, але створює для цього максимально сприятливі умови. У своєму історичному розвитку *tempus*¹ змінювалося відповідно до загальних фонетичних законів та перетворилося на сучасне італійське *tempo* (m) – «час», тоді як *tempus*² розвинулося в італійську форму *tempia* (f) – «скроня», що з погляду фонетики не було б можливим без посередництва інших словоформ чи дериватів, які не були письмово засвідчені. Дослідження можливих шляхів утворення лексеми *tempia* сприяє поглибленню розуміння історико-фонетичних й морфологічних процесів формування італійської мови та розширює уявлення про логіку ментально-чуттєвого сприйняття, яка безпосередньо відбивається в лексичній номінації.

Аналіз останніх досліджень. Серед етимологів, лексикографів та науковців, що досліджують подальший розвиток латинських лексем у романських мовах, поширено припущення, що італійське *tempia* утворилося від реконструйованої демінутивної форми **tempula*, появу якої, однак, складно пояснити. Німецький філолог-романіст Гаральд Вайнріх підкреслює різне практичне вживання двох омонімів: *tempus*¹, що має абстрактне значення часу, вживається переважно в однині, тоді як для *tempus*², що позначає парну частину тіла, більш характерна форма множини *tempora* – «скроні», яка потім застигла в формі однини жіночого роду. Появу народної форми **tempula* із демінутивним суфіксом *-ul-* дослідник пояснює аналогією з демінутивними назвами інших

невеликих частин тіла, як-от *oculus* (іт. *occhio*) чи *auricula* (іт. *orecchio*) [14, с. 2–3]. Румунський дослідник Овід Денсусіану також посилається на форму **tempula* та пояснює її появу відносно нещодавньою заміною суфікса *-ora* на *-ula* [2, с. 161]. Непоясненими залишаються морфологічні підстави подібного заміщення, адже в формі *tempora* *-or-* є частиною кореня, до якого й приєднувалися суфікси (лат. *temporalis*, *temporaneus*, народн. лат. *temporeus*, *temporinus* тощо). Якщо припустити одиничне утворення неправильної форми, що є можливим у межах народної латини, виникає питання про причини поширення даної форми територіями Римської імперії, адже лексеми на позначення скроні в декількох сучасних романських мовах демонструють спільне походження, відмінне від форми *tempora*. Німецький філолог-романіст Герхард Рольфс, який так само наводить форму **tempula*, справедливо зауважує, що лексема «скроня» вживалася набагато рідше, ніж, наприклад, «око», чому також сприяла відсутність зовнішнього розмежування між скронею, лобом та щокою [6, с. 69]. Гаральд Вайнріх, який розглядає практичну «користь» частини тіла, не наділеної значною увагою, зазначає, що скронями зазвичай цікавляться хворі та їхні лікарі, зокрема ті, хто займається дослідженням серцевого ритму, тобто пульсу, який добре відчувається на скроневої артерії [14, с. 4]. Таким чином, обмежена сфера вживання лексеми «скроня» деякою мірою стримує розповсюдження локальних форм і передбачає наявність вагомих причин для їхнього затвердження. Жодне джерело не надає пояснення несподіваного та повсюдного заміщення форми *tempora* демінутивним новоутворенням **tempula* та не розглядає інші фонетичні, морфологічні чи семантичні шляхи утворення сучасної лексеми *tempia*.

Отже, метою нашого дослідження є: простежити етапи фонетичної еволюції *tempus*¹ / *tempus*² та виявити момент нерегулярної зміни *tempus*²; з'ясувати підстави для реконструкції форми **tempula*; розглянути інші форми, які могли стати джерелом італійської лексеми *tempia*; проаналізу-

вати факти, що свідчать на користь тієї чи іншої гіпотези, та виокремити найбільш вірогідне пояснення походження лексеми *tempia*.

Викладення основного матеріалу.

Дослідження етимології тієї чи іншої лексеми не оминає аналіз фонетичних процесів, які призвели до встановлення певної форми на розглядуваному історичному етапі. Якщо лексема дотримується стандартних моделей фонетичного розвитку, можна з легкістю простежити її модифікації від початкової форми до сучасної. У випадку, коли вихідні фонетичні дані не корелюють із кінцевим результатом, виявлення та пояснення моменту нерегулярної зміни можливі тільки шляхом зворотного руху від сучасної форми до початкової. Омонімічна пара *tempus*¹ / *tempus*² продемонструвала обидві моделі розвитку – регулярну та нерегулярну, що надає підстави припускати втручання семантико-мотиваційних факторів у процес формування італійської лексеми *tempia*. Для протиставлення нерегулярної зміни певній нормі простежимо етапи трансформації *tempus*¹ в *tempo*.

У народній латинській мові, з діалектів якої сформувалися романські мови, класична шести-відмінкова парадигма імен була поступово зведена до двох найбільш релевантних відмінків – номінатива (називного) та акузатива (знахідного), які стали основою для подальшого формування італійських форм [8, р. 5]. Іменник *tempus*¹, який належав до III відміни середнього роду, мав однакові форми номінатива та акузатива, тому після падіння кінцевого приголосного [s] кінцевий голосний [u] в формі **tempu* змінився на [o], що було єдиною можливою зміною в центральних регіонах Італії [7, с. 185] (порівн. лат. *corpus* > іт. *corpo*, лат. *latus* > іт. *lato* тощо). Серед морфологічних змін варто відзначити перехід іменника середнього роду до чоловічого роду. Це був закономірний процес, засвідчений у народній латині вже в I ст. н. е., причиною якого стала значна подібність флексій середнього та чоловічого родів II відміни [8, с. 59]. З огляду на це цілком природним є приєднання до чоловічого роду лексем III відміни середнього роду із основою на -ōs/-ēs- (-ōr/-ēr- у непрямих відмінках), які змінювалися на -ūs в Nom. Sing. та могли помилково сприйматися як закінчення іменника II відміни чоловічого роду.

Якщо ми виходимо з твердження, що італійська лексема *tempia* походить від *tempus*², перед нами постають два питання: що спричинило появу звукосполучення [pj] в основі та в чому причина переходу іменника середнього роду до жіночого? Безсумнівною відповідь на останнє

з них надав Гаральд Вайнріх, який звернув увагу на більш часте вживання лексеми «скроня» в множині, у формі Nom./Acc. Plur. *tempora* [14, с. 2]. Сприйняття множини середнього роду із закінченням -a як однини жіночого роду I відміни було пов'язане із категорією збірності. Іменники, що позначали сукупність об'єктів та вживалися тільки (або переважно) в множині, втрачали зв'язок із відповідними їх відмінам формами однини і за необхідності виокремити одиницю з сукупності об'єктів переходили до однини жіночого роду без зміни флексії. Це виявлялося як в узгодженні з іншими частинами мови, що мали категорії роду та числа, так і в наступній появі нових форм множини із закінченням -e (= Nom. Plur. I відм. -ae). Форма *tempora* була не єдиним випадком переходу іменника III відміни із основою на -ōs/-ēs- до жіночого роду I відміни, іншими прикладами можуть бути латинські лексеми *opus* (Nom./Acc. Plur. *opera*), *pecus* (Nom./Acc. Plur. *pecora*), які відповідають сучасним італійським *opera* (pl. *opere*), *pecora* (pl. *pecore*).

Пошук подальших змін, які призвели б до трансформації *tempora* в *tempia*, відсилає нас до історії звукосполучення [pj], яке, якщо не походить від латинського [pi] і не виникає через випадковий збіг [p] із звукосполученням, утвореним внаслідок інших фонетичних процесів, зазвичай є результатом палаталізації [pl] > [pj]. Даний процес регулярно відбувався як на початку, так і в середині лексеми [7, с. 252, 355,], на підтвердження чого можна навести численні приклади: лат. *exemplum* > іт. *esempio*, лат. *planum* > іт. *piano*, лат. *complere* > іт. *compiere* і т. д. Ця фонетична закономірність дозволяє встановити, що останньою формою, яка передувала сучасному *tempia*, є, безсумнівно, *templa*, і саме ця лексема є засвідченою в середньовічних рецептах IX—X ст. в формі Acc. Plur. *templas* [K1, с. 160]. Однак відомостей, які має у своєму розпорядженні історична фонетика, недостатньо для того, щоб пояснити трансформацію *tempora* в *templa*, і відсутність пояснення походження саме останньої форми становить справжню проблему для етимологів. Була ця форма результатом нерегулярної фонетичної зміни чи морфологічної деривації? Чи, можливо, *templa* не пов'язане із *tempora* та ми маємо справу з випадком семантичної деривації зовсім іншої лексеми? Розглянемо потенційні шляхи утворення форми *templa* та проаналізуємо ймовірність їх реалізації.

Перше, на що неможливо не звернути уваги, – це подібність італійської лексеми *tempia* до лексеми *tempio* – «храм». Так само, як й на подібність

форм, від яких вони походять: якщо *tempia* передувала форма *templa*, то джерелом *tempio* є класичний латинський іменник *templum* із значенням «храм», який мав форму Nom./Acc. Plur. *templa* – «храми». Номінація неявних анатомічних структур, виокремлення яких відбувалося в процесі наукових досліджень, як і ділянок тіла, що не мали чітких контурів, але вирізнялися окремою функцією чи значенням, нерідко відбувалася шляхом метафоризації. Чи може сучасна лексема *tempia* походити не від *tempora* – «скроні», а від *templa* – «храми»? Анатомічна термінологія надає декілька прикладів використання найменувань приміщень на позначення частин тіла: іменник *atrium* (букв. «атрій», іт. *atrio*) позначає кожну з двох порожнин серця, розташованих над шлуночками [1], *vestibulum* (букв. «присінок», іт. *vestibolo*) – порожнину, що передусе проходу чи іншим порожнинам [12], наприклад, лат. *vestibulum oris* (іт. *vestibolo della bocca*) – простір між зубними рядами й внутрішньою поверхнею щік та губ [13]. Помітно менша поширеність іменника *tempus* у значенні «скроня», ніж у значенні «час», могла призвести до появи паралельних діалектних дублетів, в яких відбивалися народні уявлення про ознаки чи функції скроні. Підтвердженням подібної тенденції є відносно сучасні форми на позначення скроні, наведені в «Лінгвістично-етнографічному атласі Італії та Південної Швейцарії» (AIS, 1928) [9]. Так на півдні Італії скроня вважалася ділянкою тіла, що відповідає за сон, тому в регіонах від Сицилії до Молізе спостерігаються переважно форми, похідні від латинського іменника *somnus* – «сон»: *sóñni*, *swóñni*, *súñnə*, *sóñ* тощо. Подібна асоціація виникла в мешканців регіону Емілія-Романья, де засвідчені похідні від дієслова *dormire* – «спати»: *dùrmidoř*, *dòrmidoř*, *dùrmidùř* та інші. На Сардинії в скроні вбачали місце зосередження розуму (лат. *mens*) та пам'яті (лат. *memoria*), про що свідчать форми *metořia* та *meńte*. Вразливість скроні, травма якої може призвести до смерті, підкреслили в Калабрії, де з'являється форма множини *mortúře* (лат. *mors* – «смерть»). І поряд із ментальними функціями чи фізичними процесами, зв'язок яких зі скронею досить зрозумілий, постає архітектурне поняття «храм», гіпотетична причетність якого до скроні хоч і є неявною, проте не зовсім непояснюваною. Порівняння будь-якої частини тіла з приміщенням базується на її сприйнятті як обмеженого порожнього простору, здатного вміщувати певні об'єкти. Що може вміщувати зона скроні в уявленні давніх римлян? Звичайно, розум, пам'ять, центр регуляції сну. Вибір примі-

щення сакрального призначення можна пояснити тим, що іменник *mens* позначав не тільки розум, а й індивідуальний спосіб мислення, характер, особистісні риси, які й становлять так звану «душу» людини. Людську свідомість в образі храму зображено в поемі Тіта Лукреція Кара «Про природу речей», де ми знаходимо вираз *templa mentis* у значенні «чертоги розуму» (Lucr. 5.103), і так само в Лукреція ми спостерігаємо метафоричне вживання лексеми *templum* на позначення ротової порожнини: *umida linguai templa* – «вологі простори язика» (Lucr. 4.624). Обидва приклади можуть свідчити про початкові стадії формування значення «скроня» в іменника *templum*, проте не можна оминати стороною факти, які ставлять під сумнів наявність етимологічного зв'язку між *tempia* та *templum*.

Найбільш вагомий аргумент проти наведеної гіпотези пропонують дані порівняльного мовознавства. Зіставлення лексем зі значеннями «скроня» / «храм» в романських мовах та в мовах, що перебували під їхнім впливом, дозволяє розподілити виокремлені пари на три групи:

1. Похідні від *tempora (templa) / templum*, корені яких збігаються: катал. *templa / temple*, ст.-фр. *temple / temple*, англ. *temple / temple*;

2. Похідні від *tempora (templa) / templum*, корені яких різняться: порт. *têmpora / templo*, рум. *tâmplă / templu*, фріул. *timpli / templi*;

3. Похідні від інших лексем / *templum*: ісп. *sien / templo*.

Про випадковий характер збігу форм *templa* – «скроня» та *templa* – «храми» можуть свідчити румунські *tâmplă / templu* та фріульські *timpli / templi*, які демонструють результати фонетичної трансформації різних вихідних одиниць та говорять про наявність інших форм, що передували *templa* у значенні «скроня».

Іншим свідомством на користь різної етимології лексем *tempia* та *tempio* є тісний семантичний зв'язок між латинськими *tempus* – «час» та *tempus* – «скроня». Поряд із твердженням вчених-індоєвропеїстів, що омонімічна пара *tempus*¹ / *tempus*² є насправді одним словом, яке походить від протоіталійського кореня **tempos-* зі значенням «натягування, вимірювання» [3, с. 611], досить аргументованою бачиться гіпотеза про вмотивованість значення «скроня» процесом вимірювання часу. Гаральд Вайнріх вбачає витoki цього зв'язку в головній особливості скроні – ритмічній пульсації, зміна швидкості якої вказувала античним лікарям на критичний стан пацієнта [A1, с. 8–9]. Дослідник доходить висновку, що скроня сприймалася як місце локалізації відчуття

часу, шостого чуття людини, яке особливо заго-струється в момент прискореного серцебиття [A1, с. 16–19]. Актуальність асоціації скроні з часом підтверджує середньовічний лексикограф Угуцій Пізанський (прибл. 1140 – 1210) у своїй «Книзі деривацій»: «Також від *tempus* <походить> ось це *tempus -oris*, частина голови, тому що вона рухається, та з такою самою жвавістю, немов час певними інтервалами змінюється» [11]. Про надання особливого значення рівномірній пульсації скроні говорять північно-західні діалекти Італії, де на позначення скроні поширені похідні від латинського іменника *pulsus* – «удар»: *pulso*, *pólso*, *púlso*, *puś* *połts* та інші, що за логікою номінації можна зіставити з літературним італійським *polso* – «зап'ястя». Таким чином, зв'язок скроні з храмом видається слабшим, ніж з часом, що змушує нас повернутися до пошуку витоків форми *templa* саме в іменнику *tempus*.

На підставі чого етимологи припускають існування форми **tempula*? З погляду фонетики сліди демінутивного суфіксу *-ūl-* виявити складно, адже ненаголошений голосний */ū/* в передостанньому складі зазвичай синкопувався, якщо його збереженню не сприяв вплив літературної мови освічених кіл суспільства [7, с. 171]. Сучасні романські мови теж не зберегли */ū/* в лексемах на позначення скроні, тому виявити, походить лексема від кореня *tempūl-* чи *templ-*, не виявляється можливим. Лише лінгвістично-етнографічний атлас AIS надає діалектну форму *i tempuli*, одинично засвідчену на Сицилії поряд із *sonni* [9]. Майже повна відсутність інших похідних від коренів *tempor-/templ-/temp-* на півдні Італії дозволяє зробити висновок, що ця форма є запозиченою з центральних чи північних регіонів. Її появу можна пояснити двома способами:

1. Як результат морфологічної деривації від народно-латинської основи *temp-*, яка відповідала значенню «час». Якщо час не втрачав семантичного зв'язку зі скронею, підстава для подібного словотворення була, проте виникає питання щодо роду новоутвореної лексеми. Як правило, додавання демінутивного суфіксу *-ul-* не змінює рід вихідного іменника, тому від іменника *tempo* мала утворитися лексема чоловічого роду. Однак більшість засвідчених форм на позначення скроні належить до жіночого роду, за виключенням деяких форм множини чоловічого роду, які зберегли сліди середнього роду класичної латинської лексеми *tempora*.

2. Як результат вузьколокальної фонетичної зміни *[ǝr] > [ūl]*, яка не має нічого спільного з демінутивним суфіксом. Оскільки в централь-

них регіонах не спостерігаються аналогічні приклади подібної зміни, її реалізацію можна припустити тільки у віддалених регіонах Італії.

Яким би не було справжнє походження форми **tempula*, потрібні вагомні підстави для її поширення та заміщення нею регулярної форми *tempora*. Хоча не можна заперечувати існування кореня *tempūl-*, відсутність відомостей про будь-які джерела, що сприяли б його поширенню, не дозволяє стверджувати, що саме форма **tempula* передувала формі *templa*.

Іншу гіпотезу надає можливість висунути аналіз ареалу поширення діалектних варіантів лексеми *tempia* та форм, що знаходяться на його периферії. За даними AIS, найбільша концентрація форм *tempia* з незначними фонетичними коливаннями знаходиться в центральних регіонах Італії. На півдні, як й на північному заході, переважають форми, які мають іншу етимологію (від лат. *somnus*, *pulsus* тощо), а на північному сході фонетичні варіанти *tempia* перемижуються із місцевими формами іншого походження. Це говорить про те, що інноваційна фонетична чи морфологічна зміна відбулася в центральній частині Італії та поширилася на північний схід. Привертає увагу той факт, що регіон Аbruццо, який є південною межею зони поширення *tempia*, налічує численні форми, що зберегли ознаки *tempora*: *le tēmpərə*, *li tēmbərə*, *lə tēmbərə*, *lè tēmpərə*, *una tēmpərə*, *na tēmbərə* [9]. У наведених формах спостерігається редукція голосного *[o]* в заударному складі, яка призвела до появи «нейтрального» звуку *[ə]* та його подальшого синкопування. На підставі поданих форм можна припустити середньовічну трансформацію *tempora* в **tempra* та появу наступної форми *templa* через неправильну вимову *[pl]* замість *[pr]*. Дана особливість, властива нижнім верствам суспільства, інколи спостерігається на початку слова (наприклад, ліворнійські форми *plima* < *prima*, *pleso* < *preso*, *plutetto* < *protetto*) [7, с. 255], а відомий «Словник середньовічної та варварської латини» Шарля Дюканжа доречно засвідчує народну форму *templales*, яка вживається замість *temporales* у часовому значенні [4, с. 50] та підтверджує можливість подібної зміни в середині слова. І останнім свідченням на користь висунутої гіпотези може бути згадка форми *templum* у значенні «скроня» в «Романо-латинському глосарії XV століття» (1865), що є спробою упорядника реконструювати джерело французької лексеми *tempe*. Лексикограф пояснює, що «слово походить від множини латинського *tempora* через звичайну заміну *r* на *l*» [5, с. 12]. Оскільки для

всіх етапів еволюції *tempora* > **tempra* > *templa* > *tempia* знаходиться чітке пояснення, що базується на об'єктивних історико-фонетичних та діалектологічних даних, розглядувана теорія здається нам найбільш обґрунтованою та достовірною.

Висновки. Проведене дослідження виявило, що причиною розбіжності шляхів розвитку італійських лексем *tempo* / *tempia* стало вживання *tempus*¹ (час) переважно в однині, а *tempus*² (скроня) – у множині (*tempora*). Згідно з фонетичними закономірностями, лексемі *tempia* передувала форма *templa*, щодо походження якої були проаналізовані три гіпотези: 1) семантична деривація *templa* – «храми» > «скроні»; 2) морфологічна деривація від основи *temp-* > **tempula* (> *templa*); 3) фонетична зміна *tempora* > **tempra* > *templa* > *tempia*. Перша гіпотеза виявляється найменш імовірною через наявність різних лексем на позначення скроні та храму в інших романських мовах. Про можливе існування реконструйова-

ної форми **tempula* свідчить наявний діалектизм *i témpuli*, проте жіночий рід запропонованої форми та відсутність вагомих причин для її поширення ставлять під сумнів її дійсне утворення на зміну правильному *tempora*. Кожен етап фонетичної зміни *tempora* > **tempra* > *templa* знаходить підтвердження в сучасних діалектних формах та засвідчених аналогіях подібної зміни в епоху середньовіччя, тому ми пропонуємо дотримуватися останньої теорії задля пояснення походження італійської лексеми *tempia*. Оскільки жодне пояснення не може вважатися беззаперечно достовірним без письмового підтвердження існування реконструйованих форм, **перспективи подальших досліджень** ми бачимо у вивченні середньовічних народно-латинських текстів на предмет наявності форм **tempula*, **tempra* чи *templum* у значенні «скроня», а також детальний історико-фонетичний та діалектологічний аналіз лексем на позначення скроні в інших романських мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Atrio. *Grande Dizionario Italiano di Aldo Gabrielli* / a cura di Massimo Pivetti e Grazia Gabrielli. Hoepli, 2020. URL: https://www.grandidizionari.it/Dizionario_Italiano/parola/A/atRIO.aspx?query=atrio (дата звернення: 31.01.2023)
2. Densusianu O. *Histoire De La Langue Roumaine*. Paris : Leroux, 1901–1938. Vol. 1. 510 p.
3. De Vaan M. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Boston : Leiden, 2018. 825 p.
4. Du Cange C. et al., *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*. Niort : L. Favre, 1887. Vol. VIII. 470 p.
5. *Glossaire roman-latin du XVe siècle : (ms. de la Bibliothèque de Lille) / édité par Auguste Scheler*. J.E. Buschmann, 1865. 57 p.
6. Rohlfs G. *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen: Versuch einer romanischen Wortgeographie*. München : Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1954. 108 S.
7. Rohlfs G. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. Vol. I: Fonetica. Torino : Giulio Einaudi editore s.p.a., 1966. 520 c.
8. Rohlfs G. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. Vol. II: Morfologia. Torino : Giulio Einaudi editore s.p.a., 1968. 401 p.
9. *Tempia. AIS – Atlante Linguistico ed Etnografico dell'Italia e della Svizzera Meridionale* / K. Jaberg, J. Jud ; Trad. It. a cura di G. Sanga Milano : Unicopli, 1988 URL: <https://navigais-web.pd.istc.cnr.it/> (дата звернення: 31.01.2023)
10. Thomas A. *Notes lexicographiques sur les recettes médicales du haut moyen âge publiées par le Dr. H. E. Sigerist*. *Bull. Du Cange*. 1929/30. P. 97–166
11. Uguccone da Pisa. *Derivationes*. Dante Medieval Archive : веб-сайт. URL: https://dama.dantenetwork.it/index.php?id=20&L=0&workSign=Uguccone_Derivationes&pb=2630 (дата звернення: 31.01.2023)
12. Vestibolo. *Grande Dizionario Italiano di Aldo Gabrielli* / a cura di Massimo Pivetti e Grazia Gabrielli. Hoepli, 2020. URL: https://www.grandidizionari.it/Dizionario_Italiano/parola/V/vestibolo.aspx?query=vestibolo (дата звернення: 31.01.2023)
13. Vestibule. *Pocket Atlas of Human Anatomy: Based on the International Nomenclature* / by Heinz Feneis, Wolfgang Dauber. Stuttgart, New York : Thieme, 2000. P. 108
14. Weinrich H. Il polso del tempo o ciò che le tempie fanno del tempo. *Critica del testo*. 1998. Vol. I/1. P. 1–21.

СТРУКТУРНА ТИПОЛОГІЯ АБРЕВІАТУР У СУЧАСНІЙ ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

STRUCTURAL TYPOLOGY OF ABBREVIATIONS IN MODERN SPANISH

Цимбалістий І.Ю.,

orcid.org/0000-0002-7220-6695

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри французької та іспанської філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена аналізу структурних характеристик іспанських абревіатур. В рамках дослідження уточнено класифікаційні та термінологічні аспекти: запропоновано визначення понять *абревіація* і *скорочення*, виділено основні типи лексичних скорочень – усичення та абревіатури. Абревіатури поділено на два підвиди: ініціальні, сформовані з початкової літери кожного компонента словосполучення, та акроніми, створені за принципом довільної сегментації компонентів словосполучення з метою надати новій словоформі стандартних фонетичних характеристик. Така класифікація абревіатур базується на генетичних і структурних критеріях.

Досліджено формальні ознаки абревіатур через кореляцію «твірної основа / похідна форма». Аналіз базувався на таких критеріях: 1) формальні характеристики твірної основи (кількість повнозначних та службових компонентів словосполучення, синтаксичний зв'язок між ними – стале чи вільне словосполучення – порядок їх розташування); 2) структура абревіатури: лінійна протяжність абревіатури та сегментів, що входять до її складу, механізми редукування слів, кількісне співвідношення елементів абревіатури й компонентів твірної основи, позиційна відповідність фрагментів у складі абревіатури щодо слів у словосполученні).

У процесі дослідження виявлено, що пріоритетною є ініціальна абревіація, яка створюється за чіткими мовними канонами. Домінування абревіатур, що складаються з трьох-чотирьох складів зумовлене пошуком оптимального поєднання структурних і фонетичних параметрів. В абревіатурах акронімічного типу спостерігається хаотичний відбір сегментів твірної словосполучення (найпоширенішими є утворення змішаного типу, головною ознакою якого є поєднання початкових сегментів різної лінійної довжини). Домінуючими акустичними моделями акронімів є абревіатури, сформовані з двох-трьох складів.

Ключові слова: скорочення, ініціальна абревіатура, акронім, структура, іспанська мова.

The article is devoted to the analysis of the structural characteristics of Spanish abbreviations. Within the framework of the study, the classification and terminological aspects were specified: the definition of the concepts of abbreviation and reduction was proposed, the main types of lexical abbreviations – truncations and abbreviations – were highlighted. Abbreviations are divided into two subspecies: initials, formed from the initial letter of each component of a word combination, and acronyms, created according to the principle of arbitrary segmentation of the components of a word combination in order to give the new word form standard phonetic characteristics. This classification of abbreviations is based on genetic and structural criteria.

The formal signs of abbreviations were studied through the correlation «creative basis / derived form». The analysis was based on the following criteria: 1) formal characteristics of the creative base (the number of full-valued and functional components of the word combination, the syntactic relationship between them – fixed or free word combination – the order of their location); 2) the structure of the abbreviation: the linear length of the abbreviation and the segments that make up its composition, the mechanisms of word reduction, the quantitative ratio of the elements of the abbreviation and the components of the creative base, the positional correspondence of the fragments in the abbreviation in relation to the words in the phrase).

In the process of research, it was found that the priority is the initial abbreviation, which is created according to clear language canons. The dominance of abbreviations consisting of three or four syllables is due to the search for an optimal combination of structural and phonetic parameters. In abbreviations of the acronym type, there is a chaotic selection of segments of the creative word combination (the most common are formations of the mixed type, the main feature of which is the combination of initial segments of different linear lengths). The dominant acoustic patterns of acronyms are abbreviations formed from two or three syllables.

Key words: abbreviation, initial abbreviation, acronym, structure, Spanish language.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мови бурхливе зростання потоку інформації, активне створення й поширення складних багатослівних найменувань породжує природне прагнення мовців до зменшення обсягу повідомлення шляхом використання скорочених лексичних форм. Структурна мінімізація повідомлення досягається завдяки абревіації, що призводить до

зміни формальних характеристик наявних номінативних одиниць.

Актуальність дослідження зумовлена спрямуванням сучасних лінгвістичних студій на вивчення структурних та функціональних аспектів мов. З огляду на активність процесів абревіації, основна увага у статті приділена виявленню найпродуктивніших типів абревіатурних утво-

рень у сучасній іспанській мові та визначенню їхніх структурних характеристик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Огляд праць, присвячених іспанському словотворенню, свідчить про те, що аббревіації як мовному явищу приділено недостатньо уваги. Дослідники (Р. Альмела Перес, С. Герреро Саласар, М. Ланг, Х.А. Міранда Паса, М.Л. Монтеро Куріель) визнають аббревіацію вузькотематичним, малопродуктивним способом творення нових лексичних форм, що обслуговує незначну частину комунікативних потреб мовців.

Праці останніх десятиліть, присвячені аббревіації в іспанській мові (В. Альба де Дієго, М. Альвар Ескерра, М. Касадо Веларде, Х. Мартінес де Соуса, А. Рабаналес, Ф. Родрігес Гонсалес та ін.), містять ґрунтовніші дослідження: йдеться передовсім про формальні й функціонально-прагматичні характеристики скорочень. Зокрема, М. Касадо Веларде та В. Альба де Дієго детально аналізують морфологічні особливості усічених слів; М. Альвар Ескерра і Х. Мартінес де Соуса визначають структурні параметри аббревіатур; Ф. Родрігес Гонсалес вивчає їхні морфосинтаксичні особливості; А. Рабаналес акцентує увагу на впливі неординарних звукових характеристик цих словоформ на розвиток фонологічної системи іспанської мови.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри динаміку наукових розвідок про аббревіацію, аналіз теоретичних джерел дає підстави стверджувати, що це явище в іспаністиці у структурному та функціонально-прагматичному ракурсах системно не аналізоване.

Мета статті та постановка завдання. Метою статті є дослідження структурних характеристик скорочень аббревіатурного типу в сучасній іспанській мові. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: окреслити зміст поняття «скорочення» в терміносистемі аббревіації; класифікувати скорочені лексичні форми за етимологічними та структурними ознаками, виявити найпродуктивніші типи аббревіатур і визначити їхні структурні характеристики.

Матеріалом дослідження слугували 1022 аббревіатури, виокремлені шляхом суцільної вибірки із загальних та спеціальних лексикографічних джерел та медійних видань (*ABC, El Mundo, El País, El Periódico, La Razón, La Vanguardia*, та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розглядаємо аббревіацію як процес створення одиниць повторної номінації зі статусом слова, який полягає в скороченні елементів джерела мотива-

ції і появі нової лексичної одиниці, структурно меншої за прототип, яка об'єднує в собі сегменти його компонентів [1, с. 254].

Абревіація є найоптимальнішою формою реалізації принципу мовної економії. Економність підвищує ефективність комунікації, регулює співвідношення між зайвим та необхідним у мові і реалізується шляхом мінімізації сегментних засобів при збереженні інформативності повідомлення.

На відміну від традиційних способів словотворення, аббревіація за своєю генезою є протилежним до них явищем, оскільки створення похідної супроводжується не приєднанням додаткових елементів (деривація) чи злиттям двох лексем (словоскладання), а формальним зменшенням твірного слова чи словосполучення [2, с. 43].

Результатом аббревіації є скорочення. Цим терміном позначаємо одиницю усної або письмової мови, створену з окремих елементів звукової чи графічної оболонки розгорнутої форми (слова / словосполучення), з якою її поєднує лексико-семантичний зв'язок. З огляду на формальне співвідношення твірного слова чи словосполучення та його похідного, в іспанському мовознавстві виділяють два головні види лексичних скорочень – усічення та аббревіатури.

Усічення утворюються шляхом фонетичної редукції твірного слова зі збереженням його граматичної категорії [3, с. 202]: *la tele < la televisión, el auto < el automóvil, la foto < la fotografía, el corto < el cortometraje*. Типологічні ознаки усічених словоформ, згідно з принципом відбору композиційних елементів, дозволяють виділити такі механізми їх творення:

– редукція кінцевої частини твірного слова (апокопа): *la propi < la propina*;

– редукція початкової частини твірного слова (афреза): *el chelo < el violonchelo*;

– редукція серединної частини твірного слова (синкопа): *la sita < la señorita*;

– одночасна редукція кількох фрагментів твірного слова: *munipa < municipal* (апокопа+синкопа).

Абревіатура формується через поєднання в одну лексичну структуру фрагментів слів, що входять до складу словосполучення: *ONCE < Organización Nacional de Ciegos de España, PIB < Producto Interior Bruto*. На відміну від усічень, аббревіатури проходять поетапне формування: 1) редукцію компонентів словосполучення та 2) злиття залишкових елементів в одну структуру. Як зазначає Р. Альмела Перес, принцип формування аббревіатур полягає у переміщенні синтагматичного складного слова в однослівну лексичну форму, яке супроводжується графічним

та фонетичним редуванням надто довгої синтаксичної послідовності, щоб зробити її зручнішою у спілкуванні. Цей процес характеризується впорядкованим або довільним скороченням слів словосполучення з наступним поєднанням цих сегментів в єдину лексичну структуру. Дослідник виділяє такі характерні ознаки аббревіатур:

– це складноскорочені словоформи, оскільки формуються з фрагментів слів; отже, аббревіатура повинна налічувати не менше двох графем: *PP* < *Partido Popular*;

– слова твірного словосполучення зазвичай представлені в них початковими графемами: *Renfe* < *Red Nacional de Ferrocarriles de España*; цей принцип побудови є пріоритетним, хоча трапляються й винятки: *BANINBAO* < *Banco Industrial de Bilbao*, *AVIANCA* < *Aerovías Nacionales de Colombia*;

– твірною основою для створення аббревіатури може бути лише стале словосполучення, яке функціонує як унітарний семантико-синтаксичний блок: *Organización de las Naciones Unidas* > *ONU*;

– компоненти аббревіатури піддаються фонетичній інтерпретації; залежно від структурних характеристик, вимова цих словоформ може реалізуватися через літерацію (читання по назвах літер: *FGS* – /éfxeéese/ < *Fondo de Garantía Salarial*), бути силабічною (вимовлятися як звичайне слово: *ONCE* – /ónθe/ < *Organización Nacional de Ciegos de España*) або змішаною (поєднання літерації та силабічного читання: *CMA* – /θéma/ < *Consejo Mundial de Alimentación*) [3, с. 212–213].

З огляду на структурні та етимологічні відмінності в іспанському мовознавстві виділяють два основні типи аббревіатур, які паралельно функціонують на сучасному етапі розвитку мови [4, с. 46]:

1) **ініціальна аббревіатура** (*sigla*) – складноскорочена словоформа, утворена з початкової літери головних, а інколи й супутніх (прийменників, сполучників, часток) компонентів твірного словосполучення: *LODE* < *Ley Orgánica del Derecho a la Educación*, *BOE* < *Boletín Oficial de Estado*, *DRAE* < *Diccionario de la Real Academia Española*, *REDIA* < *Red Española de Itinerarios Asfálticos*, *OVNI* < *Objeto Volante No Identificado* та інші. До ініціальних аббревіатур відносяться також скорочення, у структуру входить однолітерний сполучник *y* (*PYME* < *Pequeña y Mediana Empresa*);

2) **аббревіатура акронімичного типу** або **акронім** (*acrónimo*) – складноскорочена словоформа, створена з початкових, серединних чи кінцевих

елементів слів словосполучення, організованих у милозвучну лексичну форму: *Renfe* < *Red Nacional de los Ferrocarriles Españoles*, *Aviaco* < *Aviación y Comercio, S.A.*, *Afanias* < *Asociación de Familias con Niños y Adultos Subnormales*, *Imserso* < *Instituto de Mayores y de Servicios Sociales*, *Ifema* < *Institución Ferial de Madrid*, *Unex* < *Universidad de Extremadura*, *Repsol* < *Refinerías de Petróleo, Sociedad Limitada* та інші. До категорії акронімів належить будь-яка аббревіатура, при формуванні якої порушено принцип відбору першої літери з кожного компонента. До цієї групи відносяться також словоформи, до складу яких включене ціле слово (*Enagas* < *Empresa Nacional de Gas*, *Mercosur* < *Mercado Común del Sur*, *Insalud* < *Instituto Nacional de la Salud*).

Абревіація як процес поєднує в собі типову та індивідуальну: з одного боку, вона підпорядкована універсальним законам, а з другого – підвладна іманентним властивостям конкретної мовної системи. М. Альвар Ескерра слушно зауважує, що, зважаючи на індивідуальний підхід до створення багатьох аббревіатур – коли можливі будь-які комбінації поєднання сегментів твірних словосполучень – їх типологізація вимагає чималу класифікаційну градацію [5, с. 18]

На підтвердження цієї тези зазначимо, що проведений аналіз дає підстави констатувати наявність регулярних та індивідуальних корелятивних відношень між твірними основами та аббревіатурними похідними. Дослідження базувалося на таких критеріях:

1) формальні характеристики твірної основи (кількість повнозначних та службових компонентів словосполучення, синтаксичний зв'язок між ними (стале чи вільне словосполучення), порядок їх розташування);

2) структура аббревіатури: лінійна протяжність аббревіатури та сегментів, що входять до її складу, механізми редування слів, кількісне співвідношення елементів аббревіатури й компонентів твірної основи, позиційна відповідність фрагментів у складі аббревіатури щодо слів у словосполученні).

Аналіз формальних характеристик **ініціальних аббревіатур** засвідчує, що їхня структура є наслідком типологічних трансформаційних процесів, тобто, перетворення словосполучення в аббревіатуру відбувається за сталими зразками, головними ознаками яких є відбір лише початкової літери та збереження синтаксичної відповідності (розміщення літер згідно з порядком розташування слів, з яких сформована твірна основа).

Проведене дослідження дало змогу виявити такі структурні особливості ініціальних абrevіатур:

1. Кожний головний компонент словосполучення представлений початковою літерою (86% від усього корпусу ініціальних абrevіатур):

AENA < *Aeropuertos Españoles y Navegación Aérea*

BUP < *Bachillerato Unificado Polivalente*

EMT < *Empresa Municipal de Transportes*

CREA < *Corpus de Referencia del Estado Actual*;

2. Кількісно елементи ініціальної абrevіатури не відповідають головним компонентам словосполучення. Ця неузгодженість проявляється у структурному «звуженні» чи «розширенні» абrevіатури:

а) «звуження» структури ініціальної абrevіатури: словоформа не містить елементів деяких слів твірного словосполучення. Ця відсутність зумовлюється, на нашу думку, кількома причинами:

– намаганням уникнути надмірної лінійної довжини абrevіатури:

MOPTMA < *Ministerio de Obras Públicas, Transporte, Urbanismo y Medio Ambiente*

FEAPTD < *Federación Estatal de Asociaciones de Empresas Productoras de Teatro y Danza*;

– прагненням зробити абrevіатуру якомога зручнішою для фонетичної інтерпретації (*PMM* замість *PMMC* < *Parque Móvil de Ministerios Civiles*, *DNEF* а не *DNEFD* < *Delegación Nacional de Educación Física y Deportes*), *AEB* < *Asociación Española de Banca Privada*;

б) «розширення» структури ініціальної абrevіатури може реалізуватися двома шляхами:

– використанням кількох графем одного слова: *PGLA* (*Programa para Graduados Latinoamericanos*), *PASD* (*Partido Andaluz Socialdemócrata*), *ACAN* (*Agencia Centroamericana de Noticias*), *DIU* (*Depósito Intrauterino*), *ATE* (*Antiterrorismo ETA*). Зазвичай, використовуються початкові літери обох коренів складного слова, або ж ініціальні графеми префіксальної і кореневої морфем;

– залученням початкових літер другорядних компонентів твірного словосполучення (службових слів): найактивніше використовуються прийменники (*CEPAL* < *Comisión Económica para América Latina*), частки (*OVNI* < *Objeto Volante No Identificado*) та сполучник *y* (*IRYDA* < *Instituto de Reforma y Desarrollo Agrario*). У деяких абrevіатурах одночасно використовуються літери кількох службових слів: двох прийменників (*ADADA* < *Asociación de Amigos de Alcohol*), прийменника і сполучника (*ASEPEYO* < *Asistencia Sanitaria Económica para Empleados y Obreros*) тощо.

На нашу думку, структурне розширення абrevіатур зумовлено трьома чинниками: *по-перше*, використання початкових літер окремих морфем багатоморфемних слів має на меті надати словоформі більшої структурної вмотивованості (*IOBA* < *Instituto de Oftalmobiología Aplicada*); *по-друге*, залучення графем службових слів продиктоване намаганням створити фонетично прийнятну словоформу, що нерідко суттєво демотивує абrevіатуру та утруднює її розшифрування [4, с. 32] (так, використання початкової фонемі *d* прийменника *de* запобігає надмірній вокалізації абrevіатури *ADADA* < *Asociación de Amigos de Alcohol*); *по-третє*, у деяких випадках присутність фонем службових слів вказує на їхню сигніфікативну значущість для правильної інтерпретації абrevіатури (*EpC* < *Educación para la Ciudadanía*, *JpD* < *Jueces para la Democracia*). З огляду на семантичне наповнення абrevіатури, регулярно задіяною в її структурі є заперечна частка *no* (*ONG* < *Organización No Gubernamental*, *OVNI* < *Objeto Volante No Identificado*, *PND* < *Personal No Docente*) та ін.

3. Абrevіатура містить цифровий компонент (*sigla alfanumérica*). Твірні словосполучення, складовою яких є цифра, зберігають її в структурі абrevіатури: *11 de septiembre* > *11S*, *Grupo de los 14* > *G14*. Місце цифрового елемента не є постійним – воно залежить від його позиції у словосполученні: він може розташовуватися в препозиції чи постпозиції до графеми чи абrevіатури. Функціональними сферами вживання даного типу словоформ є передовсім економіка (*Seat 600*), політика (*M-19* < *Movimiento 19 de abril*), спорт (*G 14* < *Grupo 14*), топонімія (*A-4* < *Autopista 4*) і хронологія (*20-N* < *20 de noviembre*).

Як ілюструє фактичний матеріал, кількість композиційних елементів ініціальних абrevіатур становить від двох до семи літер. Результат аналізу корпусу цих словоформ свідчить, що найпоширенішими є три- (45%) та чотирилітерні (31%) абrevіатури. Перевага словоформ з трьох-чотирьох літер є доказом того, що така кількість знаків оптимальна для запам'ятовування, навіть якщо вони логічно не пов'язані між собою і абrevіатура не має силабічного читання.

Отже, оптимальна структура абrevіатури досягається через вдале поєднання таких параметрів, як кількість знаків та акустична довжина. Це створює сприятливі умови для інтегрованості словоформи в мові. Абrevіатури, які налічують п'ять літер і більше, комунікативно придатні лише за умови, якщо читаються як звичайні

слова: *ICADE* – /i-ká-de/ – *Instituto Católico de Alta Dirección de Empresas*.

На відміну від ініціальних абревіатур, сформованих за сталими типологічними моделями, у формуванні **абревіатур-акронімів** переважає індивідуальний, а не системний підхід. Автор ставить собі за мету створити фонетично зручну абревіатуру, тому відбір сегментів, їхня лінійна довжина, способи сегментації є довільними, а це ускладнює систематизацію цих словоформ. Виділимо такі структурні особливості акронімів:

1. Кожен компонент твірного словосполучення представлений поскладово:

Icona < **I**-nstituto para la **Co**-nservación de la **Na**-turaliza

Petronor < **Petró**-leos del **Nor**-te

Procosona < **Pro**-mociones y **Co**-nstrucciones **So**-to **Na**-varro

Alimerca < **A**-li-mentos del **Mer**-ca-do.

Поскладовий тип є малопродуктивним у формуванні іспанських акронімів. Це пояснюється передовсім кількісним складом компонентів твірного словосполучення і прагматичною мотивацією їхніх авторів: якщо словосполучення налічує більше трьох слів, абревіатура, в якій кожен компонент представлений складом, стає громіздкою, втрачає свою структурну привабливість і комунікативну ефективність.

2. Компоненти твірного словосполучення можуть бути представлені повним / неповним складом, однією літерою (змішаний тип):

PRISA < **Pr**-omotora de **I**-nformación, **S**-ociedad **A**-nónima

Renfe < **Re**-d **N**-acional de los **F**-errocarriles **E**-spañoles

Entel < **E**-mpresa **N**-acional de **Tel**-ecomunicaciones

Afanias < **A**-sociación de **Fa**-mílias con **Ni**-ños y **A**-dultos **S**-ubnormales

Змішаний тип – найпродуктивніший у формуванні акронімів (76%). Як зазначає М. Секо, базовим для створення переважної більшості акронімів є принцип формування ініціальних абревіатур: поєднання перших літер становить своєрідний «каркас» майбутньої словоформи, а приєднання інших фонем зумовлене прагненням надати абревіатурі фонетичної зручності та експресивності [6, с. 193]. Приклади засвідчують, що у змішаному типі відбір сегментів (кілька фонем чи одна фонема) є хаотичним, а отже унеможлиблює проведення загальної типологізації цих абревіатур.

3. Кількісна невідповідність сегментів акронімів і компонентів словосполучення. Як і деякі ініціальні абревіатури, акроніми можуть «звужу-

вати» свою структуру шляхом невикористання сегментів одного або кількох головних компонентів словосполучення:

Encaso < *Empresa Nacional Calvo Sotelo de Combustibles Líquidos y Lubricantes*

Coplaco < *Comisión de Planeamiento y Coordinación del Área Metropolitana de Madrid*

Mercosa < *Empresa Nacional de Mercados de Origen de Productos Agrarios, Sociedad Anónima*.

Як свідчать наведені приклади, тенденція до «звуження» притаманна акронімам, твірні основи яких є багатослівними. Вона зумовлена намаганням створити не лише фонетично експресивну, а й стандартну в лінійному вираженні словоформу (три-чотири склади).

Зазвичай у процесі «звуження» елімінуються слова, що виконують функцію детермінантів, особливо якщо таких слів у структурі словосполучення багато. Проте оказіонально трапляються випадки незадіяння сегментів стрижневих слів твірної основи. Терміном «стрижневе» позначається найголовніше слово словосполучення, яке граматично організовує його структуру, підпорядковуючи собі всі інші компоненти, і несе найбільше семантичне навантаження. В іспанській мові це здебільшого перше слово твірного словосполучення. Наприклад:

COMA < *Música Contemporánea de Madrid*

Noal < *Países No Alineados*

GRECO < *Plan Global de Regulación y Coordinación de la Extranjería y la Inmigración en España*;

4. Включення до структури акроніма цілого слова. Цей структурний тип малопоширений. У процесі дослідження зафіксовано лише декілька таких акронімів:

Mercosur < *Mercado Común del Sur*

Insalud < *Instituto Nacional de la Salud*

Enagas < *Empresa Nacional del Gas*

Unicaja < *Unión de Cajas*

Привертає увагу те, що більшість акронімів залишає цілим останнє слово твірної основи. Вочевидь, це зумовлено фразовим наголосом, який виділяє саме фінальну частину словосполучення. Нами зафіксована лише одна абревіатура, у якій збережене стрижневе слово: *Redia* (*Red de Itinerarios Asfálticos*). В окремих випадках не зазнають скорочення службові слова:

Cedema < *Centro de Métodos Aplicados*

Cendesa < *Central de Saneamiento, Sociedad Anónima*;

Окрему групу цієї категорії акронімів становлять словоформи, до структури яких входять запозичення з інших мов. Використання іншомовних слів зумовлене не лише прагненням

до оригінальності, а й прагматичною метою – полегшити сприйняття абрєвіатури іншими мовними системами:

Bankiber < *Banco Ibérico* (англїцизм)

Exbank < *Banco de Expansión Industrial* (англїцизм)

Bankoa < *Banco Industrial de Guipúzcoa* (англїцизм)

VELUX < *Ventilación y Lux* (латинїзм);

5. Акронїми-телескопи. Явище телескопїї (об'єднання в одну морфологїчну структуру початку першого і кінця останнього слова, або ж кінця першого – початку останнього) малопродуктивне в іспанській мові, а словоформи, які є відносно стабільними в узусі, зазвичай належать до англїйських запозичень [5, с. 5]. Загалом телескопїчні слова, створені на матеріалі іспанської мови, відносяться до оказїоналїзмів, авторських винаходів, а їх поява зумовлена намаганням посилити експресивність висловлювання, здивувати, привернути увагу [7, с. 224]. Під час дослідження нами зафіксовано лише п'ять акронїмів телескопїчного типу:

Banesto < *Ban-co Es-pañol de Crédi-to*

Baninbao < *Ban-co In-dustrial de Bil-bao*

Bandesco < *Ban-co del Des-arrollo Económi-co Español*

Bankoa < *Banco Industrial de Guipúzcoa*

Iberdrola < *Iber-duero e Hi-dro-eléctrica Español-la*;

На відміну від переважної більшості акронїмів, у формуванні яких задїяна лише апокопа, телескопїчні слова редукують свої твірні основи за моделлю «апокопа + афєреза». У випадку словоформи *Iberdrola* реалїзовані складніші редуковані операції: апокопа + апокопа / афєреза + афєреза.

З огляду на лїнійну довжину абрєвіатур-акронїмів, кїлькїсть їхніх складів може коливатися від двох до п'яти: *Unex* < *Universidad de Extremadura*, *Metrovacesa* < *Urbanizadora Metropolitana e Inmobiliaria Vasco-Central*, *Sociedad Anónima* (враховуючи силабїчну природу акронїмів, при аналізі їхньої довжини потрібно брати до уваги кїлькїсть складів, а не лїтер). Найпоширенїшими виявилися дво- (37%) та трискладові (51%) абрєвіатури. Цї параметри є оптимальними, оскїльки відповідають структурі звичайної лексики, а отже, легко інтегруються у фонетичну систему мови і не спричиняють труднощів для оперативної пам'яті людини.

Таким чином, процеси формування абрєвіатур надїлені типологїчними (їніціальні абрєвіа-

тури) та їндивїдуальними ознаками (акронїми). Така різноманїтність формальних характеристик зумовлена, передовсім, метою, якої хоче досягти автор. Стандартні їніціальні абрєвіатури є результатом заощадження мовленнєвих зусиль та простору. Найпоширенїшими виявилися три- й чотирилїтерні абрєвіатури, оскїльки така кїлькїсть лїтер є оптимальною для запам'ятовування і фонетичної їнтерпретації. Кїлькїсна невідповїдність елементів їніціальних абрєвіатур та головних компонентів твірної словосполучення проявляється в структурному «звуженні» й «розширенні» абрєвіатур з метою, з одного боку, уникнути надмірної лїнійної довжини створеної словоформи та полегшити її фонетичну їнтерпретацію, а з другого – використати лїтери службових слів з метою надання словоформї структурної вмотивованості або ж фонетичної зручності.

У формуванні акронїмів переважає варїативність механїзмів, зумовлена намаганням створити фонетично прийнятну лексичну структуру. Найпродуктивнїшою моделлю є акронїми змішаного типу, формування яких базується на використанні початкових сегментів різної лїнійної довжини компонентів словосполучення. З огляду на лїнійні параметри акронїмів, найпоширенїшими виявилися дво- та трискладові словоформи, які відповідають формальним та фонологїчним характеристикам звичайних іспанських слів.

Природна потреба в раціоналїзації мовленнєвих зусиль, схильність іспанського слова до структурного варїювання засвідчують, що тенденція до абрєвіації притаманна іспанській мові на всіх етапах її розвитку. Утвердження скорочень як мовної константи підкреслює важливу їх функцію в еволюції мови та їлюструє, що процеси абрєвіації реалїзуються за законами мови, слугуючи ефективним їнструментом оптимїзації її комунїкативної придатності.

Подальше дослідження іспанських скорочень перспективне в галузі функціональної, когнїтивної та структурної лїнгвїстики. Предметом майбутніх студїй може бути вивчення прагматичного потенціалу скорочень, можливостей і шляхів розширення їхніх семантичних характеристик, компаративний аналіз скорочень латиноамериканського й піренейського ареалів, дослідження абрєвіації в їсторичному плані в порівнянні з відповідними процесами, що відбуваються у близько- та віддалено спорїднених мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Василенко Д.В. Скорочення як спосіб словотворення в системі англїомовної військової лексики. *Науковий вісник Волинського державного університету їмені Лесї Українки. Фїлологїчні науки*. 2007. № 4. С. 253–258.
2. Álvaro Ezquerro M. La formación de palabras en español. Madrid : Arco/Libros, 1996. 77 p.

3. Almela Pérez R. Procedimientos de formación de palabras en español. Barcelona : Ariel Prácticum, 1999. 253 p.
4. Martínez de Sousa J. Diccionario Internacional de Siglas y Acrónimos. Madrid : Pirámide D.L., 1984. 551 p.
5. Álvar Ezquerro M., Miró Domínguez A. Diccionario de Siglas y Abreviaturas. Madrid : Alhambra, 1983. 296 p.
6. Seco M. El léxico de hoy. *Comunicación y lenguaje* / coord. R. Lapesa. Madrid : Karpos, 1977. P. 183–201.
7. Rodríguez González F. Prensa y lenguaje político. Madrid : Fundamentos, 1991. 316 p.

РОЗДІЛ 5 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'373(=161.2=111)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.31>

WORD CLIPPING AS A CURRENT LANGUAGE TREND

СКОРОЧЕННЯ ЯК ТРЕНД СУЧАСНОЇ МОВИ

Verhovtsova O.M.,

orcid.org/0000-0002-0446-190X

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Translation
National Aviation University*

Ishchenko O.V.,

orcid.org/0000-0002-3662-7732

*Senior Lecturer at the Department of Theory, Practice and Translation of English Language
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*

Kutsenko O.V.,

orcid.org/0000-0002-4033-7025

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Translation
National Aviation University,*

The frantic pace of life and feverish communication in social networks and messengers force us to shorten commonly used concepts in correspondence. Being shorter, clipped words are easy to spell and pronounce. Clipped words are more commonly used in everyday language: Xmas, sub, veg, l'apéro, disco, les actus, un ado, la récré, дюраль, декрет, спец. In some cases, the clipped form of a word is more popular (and more frequently used) than the original word itself. But how do experts treat it? Are these ubiquitous abbreviations killing our spoken language and writing literacy?

The coining of clipped word-forms may result either in the ousting of one of the words from the vocabulary or in establishing a clear semantic differentiation between the two units. In a few cases, the full words produce new roots: chapman – chap, brandywine – brandy. However, in most cases a shortened word exists in the vocabulary together with the longer word from which it is derived and usually has the same lexical meaning differing only in stylistic reference. The question naturally arises whether the shortened and original forms should be considered separate words. Though it is obvious that in the case of semantic difference between a shortened unit and a longer one from which it is derived they can be termed as two distinct words: cabriolet – cab. Some linguists hold the view that as the two units do not differ in meaning but only in stylistic application, it would be wrong to apply the term word to the shortened unit. In fact, the shortened unit is a word-variant. The question of whether the original word and the shortened form, which is usually used with some difference in style, should be recognized as two different words remains unresolved.

Key words: apocope, word shortening, clipped words, abbreviations, communication, messages.

Шалений темп життя та гарячкове спілкування в соцмережах і месенджерах змушують нас заощаджувати час та скорочувати повідомлення. Такі «обрізані» слова легко писати та вимовляти: Xmas, sub, veg, l'apéro, disco, les actus, un ado, la récré, дюраль, декрет, спец. У деяких випадках скорочена форма слова є більш популярною (і частіше вживаною), ніж початкове слово. Але як до цієї тенденції ставляться фахівці? Чи ці всюдисущі аббревіатури вбивають нашу розмовну та письмову мову? Створення скорочених словоформ може призвести до витіснення зайвих слів зі словника, або ж до встановлення чіткої семантичної диференціації між двома одиницями. У деяких випадках повнозначні слова породжують нові однокореневі: chapman – chap, brandywine – brandy. Однак у більшості випадків скорочене слово існує в словнику поряд із словом, від якого воно походить, і зазвичай має те саме лексичне значення, що відрізняється лише стилістичним забарвленням. Таким чином, виникає питання, чи слід вважати скорочену і вихідну форми окремими словами. Очевидно, що у випадку семантичної різниці між скороченою та її вихідною формою слова можна говорити про дві різні одиниці: кабріолет – кабіна. Деякі лінгвісти вважають, що оскільки дві одиниці відрізняються не значенням, а лише стилістичним використанням, було б невірно вживати термін «слово» стосовно скороченого варіанту. По суті, скорочене слово є варіантом повнозначної лексики. Залишається невирішеним питання про те, чи слід визнавати вихідне слово і його скорочену форму, яка зазвичай вживається з певною стилістичною відмінністю, двома різними словами.

Ключові слова: апокопа, скорочення слів, аббревіатура, комунікація, повідомлення.

Introduction. The modern world of communication is the world of always hurrying people who want to convey the maximum amount of information with

minimal costs. The need to save time brings to life a lot of abbreviations or shortenings, which are becoming very typical for many languages of modern time.

Chatting via SMS and using the Internet has been part of our daily “diet” for a very long time. Tablets, phones, various social networks have replaced our live communication. People all the time seek to make their life easier and easier by combining many things: work, study, rest, etc. What exactly causes this communication? Fast, productive, convenient, but not always clear, social networks save us time and money. Correspondence with the use of messages allows us to keep in touch at any time: at work, school, at meetings, when there is no possibility to make a call. Does this communication reflect in vocabulary?

The relevance of the topic is determined by the need to study apocope as a linguistic phenomenon from a cultural and linguistic point of view. It is very important to study this phenomenon, because it covers all sides and aspects of the language at the modern stage.

The object of research in this work is apocope as a figure of speech from the point of view of semantics, grammar, and stylistics and the ways of words shortening as well. The research material is represented by original texts, in particular, artistic texts, songs, headlines and oral statements in English, French and Ukrainian.

The purpose of our study is to find out the reasons for shortening words, as well as to determine the level of understanding of commonly used abbreviations and find out the place of shortened words in the system of vocabulary and the language as a whole.

Research methods: since we reviewed a considerable number of apocopes in this work, the research methodology includes various forms of analysis: in particular, descriptive-logical (to establish language characteristics), the method of component analysis, as well as the method of identification and transformation.

Theoretical Background

The problems of abbreviated lexical units attracted the attention of such Ukrainian scientists as V.N. Rychkov, O.M. Medvid, O.V. Palyukh, S.M. Yenikeeva, L.M. Chumak, O.L. Ilyenko, I.A. Kameneva. A significant number of recent publications are devoted to a concept of abbreviation. The Ukrainian linguists Denysovets, Horodenska, Nikolashyna and Pavlova trace the formation of terms “truncation” and “trimming” to define the concept of “cutting off” the phonemic end or a certain part of the creative basis in the process of forming new words in the Ukrainian language [1, 116]. A number of studies explored the apocope in personal names. Fajardo researches the process of clipped personal names in various languages where he distinguishes uncombined or absolute, suffixed, and blend types of

clipped personal names [2, 41]. Nesterchuk looked at apocope with suffix in the variants of a proper woman’s names in Volyn’ region (Ukraine) [3, 105].

In their book “English Words: History and Structure” Stockwell and Minkova dive into the historical origins and the structure of English word stock. They state that in many cases it is apparent that shortenings are deliberately formed to save time and space in lists. Many of them have entered the language and speakers have lost track of where they came from. They also argue that the process of word clipping often applies not just to an existing word, but to a whole phrase [4, 10].

Words are the subjects of mutation. In everyday conversation, they constantly undergo tugs and tweaks and sometimes drift rather far and become visibly different. Their initial sounds can be lost (aphaeresis), e.g. *'twas*, *'cause*, *knock*, or the words can lose their sounds at the end. Apocope or final clipping is just what the term implies: cutting off or clipping the last syllable or some syllables of a word to make the clipped term. In phonology apocope is a type of elision, which is defined by Crystal as “the omission of sound or sounds in connected speech” [5, 166].

Apocope is a term in historical linguistics. From the older stages, when English was a heavily inflected language, apocope stands out in writing. For example, Old English *tellan* led to *tell*, Middle English *kepen* gave us modern *keep*. Another indication that apocope took place is silent letters at the end of the words, e.g. ‘n’ in *column* and *hymn* or ‘b’ in *numb* and *thumb*. Shortenings have been recorded since 15th century and shortening is more and more productive now [6, 59].

Alongside with the examples from diachronic linguistics, the term *apocope* also applies to the changes, which are a kind of elision. This way *traditional* led to *trad*, *microphone* – *mike*, *disrespect* – *diss*, *detoxification* – *detox*. School language gives shortened chem (chemistry), maths (mathematics), psych (psychology).

The omission of sound ‘d’ in *and is* also apocope. It can disappear from some set expressions such as rock ‘n’ roll and fish ‘n’ chips. Another example is the loss of ‘v’ in the well-known phrase *cup of tea* produced more like *cup o’ tea*.

We should note that the apocope is the process itself (the fall of “-mobile”, “-ement”, “-ique”) while the result of the apocope (here, *auto*, *appart*, *magnif*) is an abbreviation. It corresponds to a precise meaning of the complete word when it has several homonyms. This contraction is often used in a familiar way to simplify the language. It can be used knowingly to verbalize a speech or to blur the message for a particular

aesthetic purpose. Thus, it is close to elision, ellipse, and abbreviation and contributes to the formation of neologisms. Words built by affixation, for example, are of a more complex character both structurally and semantically. Shortened words are structurally simple words and in most cases have the same lexical meaning as the longer words from which they are derived.

The linguistic phenomenon of apocope in English also manifests in common usage of peoples' names: *James – Jim; Benjamin – Ben, Elizabeth – Liz*, which is also typical of French *Clotilde – Clo*, and Ukrainian: *Софія – Соня, Денис-Ден*.

Some shortened words appear in the language because people fail to pronounce them in a due way – saying *mos* instead of *most*, for example – most of them function more like nicknames for longer words.

English abounds with examples like *alko* for *alcohol*, *croc* for a *crocodile*, *footy* for *football*, *nopro* for *no problem*, *ad* for *advertising*, *tho* for *though*, *def* for *definitely*, *fab* for *fabulous*, etc.

“Yes, but while they love him and would have had him, he would have spent most of the day sitting on the sofa eating crisps and watching telly” [7, 142].

“Why don't you two go ahead?” she said. “I'll lock up and join you in a mo” [7, 137]

Although apocope is not a dominating feature of the Ukrainian language, it can be frequently found in Ukrainian slang mostly in the language of young people: *універ* (*університет*), *велик* (*велосипед*), *фізра* (*фізкультура*). In Ukrainian apocope is mostly characteristic of nouns: *опер* (*оперуповноважений*); *кіло* (*кілограм*); *спец* (*спеціаліст*); *декрет* (*декретна відпустка*). Moreover, apocope is often used with compounding: *генпрокуратура*, *міськрада*. There are not so many words of this type in English: *Internet*, *Eurobank*. Some words formed by apocope are devoid of expressive coloring and function as normal, albeit artificial, nominations: *зав*, *членкор*.

In the Northern Lemki dialects (Ukraine), the apocope resulted from accent and phonetic processes, with the final [y] lost in the verbs of the imperative mood of the 2nd person singular: *бер* instead of *бери* “take”, *воз* instead of *вози* “carry”, *роб* instead of *роби* “do” [8, 170]. In contrast to the Ukrainian language, apocope is quite typical of French, where it can be used on different language levels. Let's consider the ways the words are shortened.

The last letter is sometimes replaced by the vowel “o” (for example in “apero”, “disco”, “resto”, etc.). It should be noted that some of the examples belong to the colloquial language (“coloc”), while others have become separate words (“auto”). In some cases, the apocope is so integrated into the language that it is not perceived as such by the speaker: *métro*(*met-*

ropolitain)- *le resto* (*restaurant*) – *le labo* (*laboratoire*) – *un dico* (*discothèque*)– *un ado* (*adolescent*) – *le frigo* (*frigoridare*) – *le vélo* (*vélocipède*) – *le porno* (*pornographie*) – *perso* (*personnel(lement)*) – *intello* (*intellectuel*) – *la géo* (*géographie*) – *la philo* (*philosophie*) – *l'apéro* (*apéritif*) – *une auto* (*automobile*) – *un exo* (*un exercice*) – *la techno* (*musique électronique*) – *un facho* (*un fasciste*) – *un écolo* (*un écologiste*) – *un gaucho* (*gauchiste*) – *un collabo* (*collaborateur*) – *hebdo* (*hebdomadaire*) – *McDo* (*McDonald's*).

Moreover, both in literature and poetry, the use of apocope contributes to extending the phenomenon of connotation and symbolic resources:

Et puis aux dire des gens de l'hosto il fallait une certaine expérience pour poser ce pont central [9, 207].

Mais je n'ai rien contre les pédés, bordels, arrête avec ca! Qu'est-ce qu'il y a d'autre dans ton rapport? [9, 206]

We can also see it in Indila's song “Dernière danse” [10]

Je ne suis qu'un être sans importance

Sans lui, je suis un peu paro

Je déambule seule dans le metro

Thus, the apocope is very frequent in oral speech because the speakers tend not to pronounce the end of the words; in this sense, it is an original mechanism for creating new words and even neologisms.

From stylistic point of view, we may distinguish:

a) integrated apocopes: they are no longer perceived as such and the term that gave them birth is often hardly used anymore:

– *auto*: *automobile* (eng, fr); *авто*: *автомобіль* (ukr).

– *ciné*, *cinéma*: *cinématographe*; *cinema*: *cinematography*; *кіно*: *кінематограф* (ukr).

– *radio*: *radiodiffusion*, (eng, fr); *радіо*: *радіодифузія* (ukr).

– *tarmac*: the word comes from tarmacadam in the full form and 1910 in the abbreviated form. A little late to find that it is ugly and useless or too fashionable! The “tar” part means tar, it is a material made of tar and crushed stone. The tarmac is where planes park and circulate; it's not the runway.

The plane waits on the tarmac.

L'avion attend sur le tarmac.

The words of Greek or Latin origin entering into compound nouns and ending in -o lend themselves very well to the apocope because they join a popular ending: *gyneco*, *archaeo*, *philo*, *astro*, *cardio*, *gastro*, *steno*, *dactylo*, *geo* (*geology or geometry*), *bio*.

b) apocope in spoken language is lexicalized in words like: *advert* (*advertisement*), *chimp*

(chimpanzee), *cig* (cigarette), *con* (confidence trick, convention, convict), *intro* (introduction) (eng); *bide* (bidon), *bon app'* (bon appétit), *mater* (maternelle), *mob* (mobylette), *occase* (occasion), *p'tit déj* (petit déjeuner)', *aprèm'* (aprèmidi), *beauf'* (beau-frère.) (fr); *агітка* (агітаційна листівка), *універ* (університет), *док* (доктор), *комп* (комп'ютер), *клава* (клавіатура) (ukr).

c) *I'll take you out to dinner later. There is a new resto in Cirencester.*(eng) [7, 162]

*In fact, I put the **champers** in the fridge so we can celebrate.* [7, 201]

I hope you enjoy the walk, dear? Asks Elisabeth.

*Very much, says Poppy. We used to do hiking at **uni*** [11, 240].

Le prof de gym a sifflé l'heure de la récré. (fr)

Un travail de pro, ambulance bidon, papier administratifs falsifiés [9, 190].

Думаю, що в інтернет-магазині можна купити нормальний комп.

d) apocope in proper names: proper names are often apocoped sometimes with double apocope: Boul'Mich' (Boulevard Saint-Michel), Sébasto (boulevard Sébastopol), the Vel'd'hiv (Winter Velodrome), the Maub (Maubert district), the Mouffe (Mouffetard district), Stras (Strasbourg), Gus (Gustave), Alex (Alexandre), Momo is Maurice and Monique, Fred is Alfred and Frédéric, Коля (Микола), Таня (Тетяна).

Dr Rebecca Spelman, a psychologist at the Private Therapy Clinic comments: 'The way in which names can influence someone's personality is a self-fulfilling prophecy and without recognising it, we build a mental image and certain expectations of what a person is like based on their name. Is your name Bob, Jim, Ron or Bill? If so, you're likely to be a man in demand after new research revealed that having a shortened name increases your appeal among the opposite sex [12].

In fact, the length of the name affects not only people's allure but also their income as her study found. Overall, the study discovered that shorter names had greater appeal than longer ones in a huge 72 per cent of cases.

Tim, you never told me that you went to Leo and Alice on Saturday! [13, 38]

Do you know anyone who may own a red Jag? [14, 106]

Sarko Hebdo, un nouveau journal satirique 100% montpelliérain.

From the structural point we can distinguish the following types of possible clipping processes, depending on which part of the word undergoes structural changes:

a) back-clipping: *temperature* – *temp*, *rhino* – *rhinoceros*, *gym* – *gymnasium*, *ordi* – *ordinateur*, *vélo* – *vélocipède*, *une manif*–*manifestation*, *сней* – *спеціаліст*, *онер* – *онеруповноважений*;

b) fore-clipping: *helicopter* – *copter*, *telephone* – *phone*, *plane* – *aeroplane*, *margarine* – *oleomargarine*, *mum* – *chrysanthemum*, *blème* – *problème*, *crénom* – *sacré nom*, *troquet* – *bistroquet* ;

c) mixed clipping: *influenza* – *flu*, *cuke* – *cucumber*, *refrigerator* – *fridge*, *gater* – *alligator*, *pram* – *perambulator*, *script* – *prescription*, *frigo* – *appareil frigorifique*).

Slang very often uses the apocope which allows a flexibility of the undeniable language in situations of communication where the principle of economy prevails.

C'est une cata for C'est une catastrophe , *Un dej magnif for un déjeuner magnifique.*

Sorry, hon, we've got to go through with it [7, 180].

The studies suggest that apocope is mostly used by young people. They use SMS, e-mails to exchange information thus they appreciate laconism of expressions. The tendency to save up time while speaking is manifested in grammar structures as well: *t'as raison* for *tu as raison*, *l'voilà* for *le voilà*, *m'man* for *maman*, *m'sieur* for *monsieur*; *v'là* for *voilà*.

He wouldn't look like a grass? I dunno, Jane, it's possible, but what I do know is the poor little bastard ended up dead [14, 173].

It is easy to imagine two youngsters speaking in this way:

– *Salut ! T'as vu le foot hier à la télé?*

– *Ah oui, je l'ai vu à la cafet du resto U. Mais au moment de la pub, je suis parti parce que j'ai un exam et je dois réviser. D'ailleurs je te laisse parce que mon vélo est crevé et je dois prendre le tram.*

– *Bon, on se voit à la cafet comme d'hab?*

– *D'accord, à toute!*

Thus, we can make a conclusion that it is almost impossible to do without abbreviations in messengers. Many experts believe that for a person with a large vocabulary, there is nothing wrong with these abbreviations. If necessary, they will be able to write a decent text and correctly state it. It is like two different styles, two genres. Moreover, it is not bad to own both of them. Today's correspondence in WhatsApp and Viber often, of course, looks ridiculous, but it does not affect the purity of speech, either written or spoken. This is just one of the facets of the language.

In spite of the fact that clipped words are the least informative and most predictable, they enter the everyday language which is typical for the vocabulary as the most flexible part of the language. Through a constant use in speech or the urgent incentive of

economy, the final sounds of many words eroded gradually over time. People would tend to shorten words they use often, to save time in writing and

speaking. It is a fast and comfortable way to carry information but we think they should not take over in order to preserve the beauty of the language.

BIBLIOGRAPHY:

1. Denysovets I., Horodenska K., Nikolashyna T., Pavlova I. Truncation and trimming in Ukrainian theoretical derivatology. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*. 2021. Vol. 12(3). P. 115–121.
2. Fajardo J. A. S., González F. R. Motivations and morphological variations in clipped personal names: A cross-linguistic approach. *Lingua*. 2018, Vol. 206. P. 35–48.
3. Нестерчук О. Г. Апокопа із суфіксацією у варіантах власних жіночих імен жителів Маневицького району Волинської області. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2012. № 1(226). С. 102–107.
4. Minkova D., Stockwell R. English words: history and structure. Cambridge University Press, 2009. 231 p.
5. Crystal D. A dictionary of linguistics and phonetics. John Wiley & Sons, 2011.
6. Ільєнко О. Л., Камєнєва, І. А., Моштаг Є. С. Лексикологія англійської мови: навчальний посібник. Харків : ХНУМГ ім.Бекетова, 2020. 218 с. (Англ. мовою).
7. Fforde K. The Perfect Match. Arrow Books, London. 2014, 368 p.
8. Гнатюк М. Терміни на позначення фонетичних процесів: теоретичний і практичний аспекти (на матеріалі північнолемківських переселенських говірок). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2012. № 733. С. 166–173.
9. Levy M. Et si c'était vrais [roman]. Paris: Edition Robert Laffont, S.A., 2000. 251 p.
10. Indila. Dernière danse. URL: <https://www.lettras.com/indila/derniere-danse/> (Last accessed 28.01.2023).
11. Osman R. The man who died twice. Penguin Random House. UK, 2022 . 444 p.
12. Spelman R. Having a short name makes you more sexually attractive URL: <https://www.dailymail.co.uk/femail/article-2417512/People-use-shortened-versions-names-appealing-opposite-sex.html> (Last accessed 28.01.2023)
13. Paris B.A. The Therapist. Harper Collins Publisher. London, 2021. 360 p.
14. Lynda la Plante. Tenisson. Simon and Schuster UK Ltd, 2016. 582 p.

УДК 81.373.73

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.32>

ОРГАНІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “SAFETY” У РЕКЛАМНОМУ АВІА-ДИСКУРСІ

ORGANIZATION OF THE CONCEPT “SAFETY” IN ADVERTISING AVIATION DISCOURSE

Давиденко А.О.,

orcid.org/0000-0001-8499-6674

доктор філософії, доцент,

доцент кафедри іноземних мов і перекладу
Національного авіаційного університету

У статті, на матеріалі текстів англійської авіаційної реклами, було здійснено аналіз особливостей організації концепту SAFETY. У тексті статті наведено підходи до визначення поняття концепту, розглянуто широкі та вузькі підходи до його дефініції, розглянуто характеристики поняття SAFETY на матеріалі англійських словників, а також, визначено структуру фрагментів та периферії концепту SAFETY. Отже, у широкому розумінні, концепти – своєрідні культурні гени, включені в генотип культури, і які визначають феноменологічну поверхню культури, фенотип. У вузькому розумінні концепт визначається як феномен філософії життя, як звичайний аналог ідеологічних концептів, закріплених в лексичі природних мов, які забезпечили стабільність і спадкоємність духовної культури етносу, тобто найважливішої культурної категорії суспільства, внутрішній світ людини. Таким чином встановлено, що концепт – це результат пізнання людиною світу за допомогою різних видів діяльності і його соціалізації. Він включає в себе певні компоненти, які формують цілісну картину: це предметна діяльність, сенсорний досвід, мовні знання, операції з поняттями, що виникли раніше, і знання мовних одиниць.

З точки зору лексикографічного аналізу, концепт SAFETY має такі характеристики, як: a state in which or a place where you are safe and not in danger or at risk; the condition of not being in danger or of not being dangerous; the state of being protected from danger or harm; the condition of not being likely to cause damage or harm; used before a noun to describe equipment, rules, etc. that are designed to keep people from being harmed; the fact of keeping people safe in a

particular place. Він включає в себе такі складові, як: state, condition, protectedness, well-being, security, protection, safeness, reliability, harmlessness, lack of side effects, shelter, haven, cover, safe place, equipment, rules.

В рамках дослідження особливостей організації концепту SAFETY у рекламному авіа-дискурсі, встановлено, що концепт SAFETY включає в себе такі фрагментарні складові: SAFETY – SAFE FLY / SAFE COMPANY; SAFETY – AIRSPACE SAFETY; SAFETY – PROTECT FLY; SAFETY – TRAVEL WITHOUT TROUBLES; SAFETY – SECURITY; SAFETY – TRUSTED AIRLINE; SAFETY – RELIABLE AIRLINE; SAFETY – RESPONSIBILITY. Периферія концепту SAFETY складається з таких елементів: SAFETY – PROGRESS; SAFETY – ABILITY TO FLY LONG DISTANCES; SAFETY – HOME; SAFETY – FRIENDLY SKIES; SAFETY – BEST EXPERIENCE; SAFETY – THE ABILITY TO REST; SAFETY – CARE.

Ключові слова: концепт, концептуальний аналіз, SAFETY, дискурс, авіаційний дискурс.

In the article, an analysis of the features of organizing the concept of SAFETY based on the texts of English-language aviation advertising was performed. The text of the article presents the approaches to the definition of the concept, considers approaches to its wide and narrow definitions, the characteristics of the concept SAFETY based on the material of the English dictionaries, and also defines the structure of fragments and periphery of the concept of SAFETY. In a wide sense, concepts are native cultural genes, which are included in the genotype of a culture, and which determine the phenomenological surface of a culture, the phenotype. In a narrow sense, the concept is defined as a phenomenon of the philosophy of life, as an ordinary analogue of ideological concepts fixed in the vocabulary of natural languages, which ensured the stability and continuity of the spiritual culture of an ethnic group, that is, the most important cultural category of society, the inner world of a person. Thus, it is established that the concept results from a person's knowledge of the world through various activities and socialization. It includes certain components that form a complete picture: subject activity, sensory experience, language knowledge, operations with earlier concepts, and knowledge of language units.

From the point of view of lexicographic analysis, the concept of SAFETY has the following characteristics: a state in which or a place where you are safe and not in danger or at risk; the condition of not being in danger or of not being dangerous; the state of being protected from danger or harm; the condition of not being likely to cause damage or harm; used before a noun to describe equipment, rules, etc. that are designed to keep people from being harmed; the fact of keeping people safe in a particular place. It includes the following elements: state, condition, protectedness, well-being, security, protection, safeness, reliability, harmlessness, lack of side effects, shelter, haven, cover, safe place, equipment, and rules.

As part of the study of the features of the organization of the concept SAFETY in advertising aviation discourse, it was found that the concept SAFETY includes the following fragmentary components: SAFETY – SAFE FLY / SAFE COMPANY; SAFETY – AIRSPACE SAFETY; SAFETY – PROTECT FLY; SAFETY – TRAVEL WITHOUT TROUBLES; SAFETY – SECURITY; SAFETY – TRUSTED AIRLINE; SAFETY – RELIABLE AIRLINE; SAFETY – RESPONSIBILITY. The concept's SAFETY peripherals consist of the following elements: SAFETY – PROGRESS; SAFETY – ABILITY TO FLY LONG DISTANCES; SAFETY – HOME; SAFETY – FRIENDLY SKIES; SAFETY – BEST EXPERIENCE; SAFETY – THE ABILITY TO REST; SAFETY – CARE.

Key words: concept, conceptual analysis, SAFETY, discourse, aviation discourse.

Постановка проблеми. Феномен «концепту» знаходиться в центрі уваги багатьох сучасних дослідників. Наразі неможливо визначити єдину інтерпретацію цього явища через отождолення його зі словом, з одного боку, та з ідеєю – з іншого. У лінгвістичних дослідженнях, концепт асоціюється з етнокультурною специфікою, мовною картиною світу, особливості світогляду певної нації. З огляду на те, що кожен концепт має власну структуру, складові, які визначають його сутність, постає необхідність дослідити кожен концепт окремо, що і обумовлює вибір теми статті – дослідження особливостей організації концепту SAFETY у рекламного авіа-дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття концепту аналізується з точок зору різних підходів та спектрів. Дослідники розглядають структуру та наповнення різноманітних аспектів, аналізують лінгвокультурні аспекти концептів, розглядають концепти з точки зору когнітивної лінгвістики, тощо. На теренах вітчизняної лінгвістики, дослідження особливостей організації концепту SAFETY у рекламного авіа-дискурсі не здійснювалось, що підтверджує необхідність проведеного цього дослідження.

Постановка завдання. Стаття має наступні завдання: розглянути основні підходи до визначення поняття концепту, схарактеризувати концепт SAFETY, здійснити аналіз особливостей організації концепту SAFETY у рекламного авіа-дискурсі.

Виклад основного матеріалу. В рамках дослідження сутності поняття концепту, наведемо визначення дослідження Баррі Сміта, на думку якого, концепт є результатом людського пізнання [12, с. 120]. Концепти можуть бути абстрактними або конкретними, простими або складними, реальними або вигаданими. Концепти може бути чимось обговорюваним, тому вони можуть виступати у функції опису, завдання, функції, дії, стратегії тощо. На думку Стівена Лоуренса та Еріка Марголіса, концепти є найбільш значущими конструкціями в теоріях мислення [10].

Концепт також може бути зрозумілий як ментальне уявлення (детальніше – у роботах М. Джонсона, Р. Лангакера, Г. Лакоффа), як абстрактна одиниця логічної семантики (у роботах В. Сальти, А. Коффа, К. Пікока), як потенціал мислячої особистості (у роботах Р. Брендма, М. Дамметт).

Концепт, як ментальне утворення високого ступеня абстракції, асоціюється зі словом. З цього випливає, що він включає в себе всю комунікативну інформацію. Перш за все, це вказівка на роль, яку виконує знак у лексичній системі, парадигматичних, синтагматичних і словотворчих зв'язків мови. Ф. де Соссюр називає це «значенням», яке відображає «лінгвістичну цінність» [9, с. 69].

Семантична структура концепту також включає в себе всю прагматичну інформацію мовного знаку, пов'язану з експресивними і ілюктивними функціями, що цілком узгоджується з «досвідом» нації [1, с. 14], тоді як інтенсивність [2, с. 25] стоїть на духовних цінностях.

У монографії А. М. Приходько зазначає: «концепти – це своєрідні культурні гени, включені в генотип культури і, які, ймовірно, визначають феноменологічну поверхню культури, фенотип. Це інтегративні функціональні системи, багатовимірні (принаймні тривимірні) ідеалізовані форми, які є самоорганізованими, заснованими на концептуальній (псевдо- або додатковій) основі і закріплені у значенні будь-якого знаку: наукового терміну, слова (словосполучення) або більш складної лексико-граматичної, семантичної структури, невербального суб'єктного (квазісуб'єктного) образу або суб'єктної (квазісуб'єктної) дії...» [3, с. 16].

На думку дослідника, у вузькому розумінні концепт визначається як феномен філософії життя, як звичайний аналог ідеологічних концептів, закріплених в лексиці природних мов, які забезпечили стабільність і спадкоємність духовної культури етносу, тобто найважливішої культурної категорії суспільства, внутрішній світ людини. У більш вузькому сенсі, концепти розуміються як семантичні утворення, які стоять за словом і не мають однослівних еквівалентів при перекладі іншими мовами [3, с. 20].

У широкому сенсі, концепт інтерпретується як нашарування ціннісних конотацій на значення слова, тобто як будь-який вербалізований зміст, заданий в тій чи іншій мірі етнічною специфікою [3, с. 20].

Отже, концепт – це результат пізнання людиною світу за допомогою різних видів діяльності і його соціалізації. Він включає в себе певні компоненти, які формують цілісну картину: це предметна діяльність, сенсорний досвід, мовні знання, операції з поняттями, що виникли раніше, і знання мовних одиниць.

Багато авторів визначають безпеку як стан захищеності [10]. Безпека також розглядається з системної точки зору, і виділяються три відносини в суспільстві, що характеризують певну

позицію деякого суб'єкта-агента в ситуації забезпечення безпеки [4]. У цій статті ми проаналізуємо структуру концепції безпека за допомогою лексикографічного аналізу. Таким чином, Oxford Dictionary [11] визначає SAFETY як:

- a state in which or a place where you are safe and not in danger or at risk;
- the condition of not being in danger or of not being dangerous;
- the state of being protected from danger or harm;
- the condition of not being likely to cause damage or harm;
- used before a noun to describe equipment, rules, etc. that are designed to keep people from being harmed;
- the fact of keeping people safe in a particular place.

Згідно визначення словника Collins dictionary [8], SAFETY може бути визначено, як:

- the state of being safe from harm or danger;
- If you reach safety, you reach a place where you are safe from danger;
- If you are concerned about the safety of something, you are concerned that it might be harmful or dangerous;
- If you are concerned for someone's safety, you are concerned that they might be in danger;
- If you are concerned for someone's safety, you are concerned that they might be in danger;
- Safety features or measures are intended to make something less dangerous;
- well-being, security, protection, safeness;
- reliability, harmlessness, lack of side effects;
- shelter, haven, cover.

Отже, концепт SAFETY включає такі складові, як: state, condition, protectedness, well-being, security, protection, safeness, reliability, harmlessness, lack of side effects, shelter, haven, cover, safe place, equipment, rules.

Проаналізуємо організацію концепту SAFETY у рамках англійського рекламного авіа-дискурсу. Першим кроком, розглянемо фрагментарні складові концепту “SAFETY”. Отже, було виокремлено такі складові концепту “SAFETY”:

1. SAFETY – SAFE FLY / SAFE COMPANY:
– *Fly safe! Fly with us!* [6]

У цьому прикладі компанія звертається до клієнта з пропозицією літати безпечно: *Fly safe*. Thus, this example was related to the fragment SAFETY – SAFE FLY.

– *Global Jet Airlines: Light is Faster, but We are Safer* [5]

У цьому випадку авіакомпанія позиціонує себе як безпечна: *We are Safer*. Таким чином, слоган віднесено до фрагменту SAFE COMPANY.

– *A safe approach* [6]

Авіакомпанія стверджує, що має безпечний підхід до процесу польоту. Таким чином, приклад віднесено до фрагменту SAFETY – SAFE FLY / SAFE COMPANY.

– *Keep everyone safe* [6]

У цьому випадку компанія апелює до того, що вона забезпечує безпеку всіх, хто користується її послугами. Отже, тому цей приклад віднесено до фрагменту SAFETY – SAFE FLY / SAFE COMPANY.

– *Stay safe and travel more* [6]

Компанія, що утворила слоган прикладу, дотримується позиції, що людина, яка вибере її, завжди буде в безпеці. Таким чином, слоган пов'язаний з фрагментом SAFE FLY / SAFE COMPANY.

– *Fly with us to feel safe* [6]

У наведеному прикладі авіакомпанія гарантує, що особа, яка користується її послугами, почуватиметься в безпеці під час польоту. Отже, цей приклад відноситься до фрагменту SAFETY – SAFE FLY / SAFE COMPANY.

– *We'll help you find a place you'll be happy with and ensure that you and your loved ones will be safe and secure throughout your journey* [5].

Авіакомпанія прикладу гарантує, що кожен клієнт *will be safe and secure*. Отже, приклад також відноситься до фрагменту SAFETY – SAFE FLY / SAFE COMPANY.

– *We treat each other like family and we fly our customers to where they need to be safe and sound* [5].

Компанія прикладу дотримується позиції, що людина, яка вибере її послуги, завжди буде *safe and sound*. Таким чином, слоган віднесено до фрагменту SAFE FLY / SAFE COMPANY.

– *Fly safe with ABE* [6]

– *Fly safe – fly AIRSIAL* [6]

У цих прикладах компанії звертаються до клієнта з пропозицією безпечно літати з нею: *Fly safe*. Отже, приклад віднесено до фрагменту SAFETY – SAFE FLY.

2. SAFETY – AIRSPACE SAFETY:

– *Next step in airspace safety* [6]

Компанія фрагмента займає позицію авіакомпанії, яка зробила *Next step in airspace safety*. Отже, приклад віднесено до фрагменту SAFETY – AIRSPACE SAFETY.

– *Safety guaranteed* [6]

У наведеному прикладі, авіакомпанія гарантує безпеку у повітряному просторі. Отже, цей віднесено до фрагменту SAFETY – AIRSPACE SAFETY.

– *We are all part of the Southwest family. From the moment you arrive at our headquarters, to boarding*

time, your safety and comfort are our number one priority [5].

Авіакомпанія стверджує, що безпека та комфорт – *safety and comfort* клієнта – її пріоритет. Отже, приклад віднесено до фрагменту SAFETY – AIRSPACE SAFETY.

– *Aerosafety world*

У слогані компанія була метафорично описана як як “Aerosafety of the world”. Отже, цей приклад віднесено до фрагменту SAFETY – AIRSPACE SAFETY.

– *Let's reunite with care and travel safety in the new norm* [6]

Принцип діяльності цієї авіакомпанії був описаний як “a new norm of travel safety”. Таким чином, приклад включено до фрагменту SAFETY – AIRSPACE SAFETY.

2. SAFETY – PROTECT FLY:

– *Protect fly – protect life* [6]

У слогані оригіналу, концепт SAFETY представлено засобами фрагменту PROTECT FLY: *Protect fly – protect life*.

4. SAFETY – TRAVEL WITHOUT TROUBLES:

– *Travel without troubles* [6]

У цьому випадку авіакомпанія гарантує подорож без будь-яких неприємностей, що також можна розуміти як SAFETY.

5. SAFETY – SECURITY:

– *Sky security* [6]

Слоган цієї авіакомпанії включає в себе лексичну одиницю security, яка є синонімом поняття SAFETY.

6. SAFETY – TRUSTED AIRLINE:

– *Philippine airline. Trusted by the Hawaii government* [6].

Безпечна авіакомпанія – це авіакомпанія, якій довіряють люди, уряд. Отже, приклад віднесено до поняття SAFETY – TRUSTED AIRLINE.

7. SAFETY – RELIABLE AIRLINE:

– *KLM Royal Dutch Airlines: KLM. The Reliable Airline* [5]

Безпечна авіакомпанія – це також надійна авіакомпанія, якій можна довіряти. Таким чином, приклад віднесено до фрагменту SAFETY – RELIABLE AIRLINE.

8. SAFETY – RESPONSIBILITY:

– *Your destination our responsibility* [7]

Авіакомпанія стверджує, що бере на себе відповідальність за пункт призначення клієнта. Отже, приклад відноситься до фрагменту SAFETY – RESPONSIBILITY.

Проаналізуємо також складові периферії концепту SAFETY. В ході аналізу виокремлено такі складові периферії:

1. SAFETY – PROGRESS:

– *KLM's "100 Years Of Progress"* [5]

У наведеному прикладі компанія підкреслює, що має величезний досвід в авіаперельотах. Очевидно, що великий досвід корелює з безпекою, оскільки протягом тривалого часу були певні інциденти, пов'язані з небезпекою та її усуненням. Таким чином, цей приклад був пов'язаний з периферією SAFETY– PROGRESS.

2. SAFETY – ABILITY TO FLY LONG DISTANCE:

– *Singapore Airlines' "The Lengths We Go"* [5]

Зрозуміло, що небезпечна компанія не зможе літати на великі відстані. Таким чином, слоган прикладу віднесено до периферії ABILITY TO FLY LONG DISTANCE.

3. SAFETY – HOME:

– *Qantas' "Feels Like Home"* [5]

У всіх потенційних користувачів продукту авіакомпаній, дім асоціюється з безпекою, затишком, теплом. Компанія стверджує, що на борту її авіалайнера клієнт буде відчувати себе як вдома, а отже, у першу чергу – безпечно. Саме тому, слоган віднесено до периферії.

4. SAFETY – FRIENDLY SKIES:

– *United's original "Come Fly the Friendly Skies" commercials that highlighted the modern age of air travel* [5].

У цьому випадку авіакомпанія використовує метафору з метою опису безпечної подорожі. У прикладі стверджується, що небо «приймає клієнта з розпростертими обіймами» на борту авіалайнера компанії. Отже, гасло віднесено до периферії.

5. SAFETY – BEST EXPERIENCE:

– *Doing What We Do Best* [6]

– *Motto: Lufthansa. There's no better way to fly* [5]

– *Not just an airline, a 5 star flying experience* [5]

– *Virgin Atlantic, more experience than our name suggests.* – *Virgin Atlantic*

Позитивний досвід – найкращий показник безпеки. Таким чином, з метою продемонструвати рівень безпеки, компанії підкреслюють позитивний досвід своєї роботи: *Doing What We Do Best; no better way to fly; a 5 star flying experience; more experience than our name suggests.*

6. SAFETY – THE ABILITY TO REST:

– *Rest, keep warm and drink liquids* [5]

Слоган закликає клієнта відпочити, заспокоїтись: *rest, keep warm.* Але неможливо відпочити і заспокоїтись без високого рівня безпеки. Таким чином, цей слоган також символізує безпеку польотів з цією авіакомпанією.

7. SAFETY – CARE:

– *Air Zimbabwe: Above all, we care!* [5]

– *W'll take more care of you – British Airways* [5]

Безпека – це елемент турботи про клієнтів. Таким чином, *Air Zimbabwe* та *British Airways* стверджують, що вони піклуються про своїх клієнтів. Мається на увазі, що вони стурбовані безпекою клієнтів, а також іншими аспектами польоту.

Висновки. Отже, на основі аналізу встановлено, що концепт SAFETY включає в себе такі фрагментарні складові: SAFETY – SAFE FLY / SAFE COMPANY; SAFETY – AIRSPACE SAFETY; SAFETY – PROTECT FLY; SAFETY – TRAVEL WITHOUT TROUBLES; SAFETY – SECURITY; SAFETY – TRUSTED AIRLINE; SAFETY – RELIABLE AIRLINE; SAFETY – RESPONSIBILITY.

Периферія концепту SAFETY складається з таких елементів: SAFETY – PROGRESS; SAFETY – ABILITY TO FLY LONG DISTANCES; SAFETY – HOME; SAFETY – FRIENDLY SKIES; SAFETY – BEST EXPERIENCE; SAFETY – THE ABILITY TO REST; SAFETY – CARE.

Перспективою подальшого дослідження є можливість аналізу організації концепту SAFETY у інших типах дискурсу англійської мови, а також, дослідження організації інших концептів англійської авіа-дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бешлей О. В. Структура та змістове наповнення концепту Youth. *Філологічні науки*, 2020. 1 (83). С. 13–17
2. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивнодискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
3. Приходько А. Н.П. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск : Белая Е. А., 2013. 307 с
4. Фурдуй М. Мовні засоби увиразнення рекламних текстів. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=298>
5. 100+ Catchy Southwest Airlines Slogans. URL: <https://www.living.com.ng/southwest-airlines-slogan/>
6. Airlines advertising slogans. URL: https://www.google.com/search?q=airlines+advertising+slogan&bm=isch&ved=2ahUKEwiNqN6jhtL3AhW3D1kFHWYPCvgQ2-cCegQIABAA&oq=airlines+advertising+slogan&gs_lcp=CgNpbWcQAzoECAAQEzoCAAQBxAeEBM6BggAEB4QEzoCAAQBRAeEBM6BggAEAgQHICbBFiGF2DIGWgAcAB4AIAB1wGIAZAMkgEFMC41LjOYAQCgAQGqAQnd3Mtd2I6LWltZ8ABAQ&scient=img&ei=Ydd4Ys3zLref5NoP5p6owA8
7. Alaska. URL: <http://www.in-flightmedia.com/alaska-airlines/>

8. Collins Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/>
9. Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, edited by Charler Bally and Albert Sechehaye in collaboration with Albert Riedlinger, translated by Wade Baskin. New York : McGraw-Hill Book Company, 1966. P. 68–73.
10. Laurence S. and Margolis E. *Concepts and Cognitive Science*. URL: <https://www.cs.nyu.edu/courses/fal 107/ G22.30 33-006/CCS.pdf>
11. Oxford Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/safety>
12. Smith B. *Understanding Language*. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 1 June 1992. Volume 92. Issue 1. P. 109–142

УДК 811.161.2'373.21:821.161.2-31'06.09
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.33>

ТОПОНІМНИЙ ПРОСТІР РОМАНІВ «ЗАЛИШЕНЕЦЬ. ЧОРНИЙ ВОРОН» ТА «МАРУСЯ» ЯК ВИЯВ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В. ШКЛЯРА

TOPONYMOUS SPACE IN THE NOVEL «BLACK RAVEN. ZALYSHENETS» AND «MARUSIA» AS A PICE OF EVIDENCE OF V. SHKLIAR'S LINGUISTIC FEATURE

Ільченко І.І.,
orcid.org/0000-0003-0454-1106
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Запорізького національного університету

Ткаченко Н.В.,
orcid.org/0000-0001-6492-9167
аспірантка кафедри української мови
Запорізького національного університету

У статті на матеріалі історичних романів «Залишенець. Чорний ворон» та «Маруся» відомого українського письменника Василя Шкляра здійснено комплексний аналіз топонімів. Творячи географію романів, письменник дотримується за історичної правди, не порушує законів достовірності та композиційної цілісності загальної картини твору. В. Шкляр деталізовано зображує локації, уважно ставлячись до надання оповіді максимально реальних елементів.

Топонімікон романів «Чорний Ворон» та «Маруся» – це розгалужене поле власних географічних назв, котрі окреслюючи певний простір у художньому творі, допомагають читачу зорієнтуватися, де саме відбуваються події, у межах якої території діють головні та другорядні персонажі. Топоніми досліджуваних текстів розподіляємо на такі групи: хороніми, ойконіми (астіоніми, комоніми), урбаноніми, гідроніми (потамоніми, пелагоніми, гелоніми), дримоніми, ороніми.

В аналізованих творах усі події відбуваються на території України, тому маємо чітку локалізацію, яка здійснюється за рахунок хоронімів. Хоронім *Україна* вказує нам не лише на місце подій, а й стає символічним, наче оживає. Герої сприймають Україну як найдорожче для них у цьому світі, як матір. Окрім хороніма *Україна*, сюжетно важливою є власна назва *Холодний Яр*. Загальновідомо, що Холодний Яр здавна був осередком визвольної боротьби українського народу (в часи Коліївщини, УНР, під час Другої світової війни).

З огляду на те, що повстанці переважно перебували у лісах, де переховувалися чи вели бойові дії, значними у романах є дримоніми. З'ясовано, що саме назви лісів згадуються у творах частіше від інших топонімів. Дримоніми виступають важливими стратегічними об'єктами осередку повстанського руху.

Доведено, що топоніми є важливим компонентом романів В. Шкляра «Залишенець. Чорний ворон» та «Маруся». Через надзвичайну ретельність вибору топонімічні розряди є сюжетно та композиційно важливими елементами дотримання правдивості оповіді. Усі географічні назви є актуальними для персонажів твору, проте для читача деякі з них вже застарілі. Вибір топонімів автором є безумовно вмотивованим, географічні власні назви доповнюють історичне полотно романів.

Ключові слова: гідронім, літературно-художній онім, ойконім, роман, топонім, топонімний простір, хоронім.

The article is provided with a toponym complex analysis based on such novels as «Black Raven. Zalyshenets» and «Marusia» by famous Ukrainian writer Vasyl Shkliar. In creating the novel geography, the writer tries to be in the frames of the historical truth, he avoids breaking the laws of credibility and compositional integrity of the overall picture of the work. V. Shkliar gives a detailed description of the places, being rather accurate in the description of the real elements.

Toponymicon of the «Black Raven. Zalyshenets» and «Marusia» novels contains a wide range of the proper geographical names, which not only describe the territory but help the reader to get the idea of the exact place for the occurring events as well as the borders for main and secondary heroes acting. The toponyms of the studied texts are sorted out into the next groups: choronyms, oikonoms (astonyms, comonyms), urbanonyms, hydronyms (potamonoms, pelagonoms, gelonoms), dryonyms, oronyms.

In the studied novels all the events occurred within the territory of Ukraine, thus we have the accurate localization confirmed by the choronyms. The choronym of Ukraine points not only out of the event locations, but gains the features of symbolizing one, acting as a living one. The novel heroes accept Ukraine as the most valuable asset in their world, as their mother. Besides the choronym of Ukraine, it is vital for the plot to speak about another proper name e.g. Kholodny Yar which is concerned as a core place of the independence fight of the Ukrainian people (in times of Koliivshchyna UPR, WWII).

Due to the fact that the rebels were mostly in the forests, where they hid or fought, drimonoms are significant in these novels. It was found that the names of the forests are mentioned in the works more often than other toponyms. Dryonyms serve as important strategic objects for the insurgent movement.

It is proved, that toponyms are important constituents of the V. Shklyar novels «Black Raven. Zalyshenets» and «Marusia». Due to the incredible choice accuracy, toponyms groups are vital elements in the plot and composition to remain in the frame of the truthfulness of the story. All the geographical names are actual for the novel characters, but the reader may find some of them old-fashioned ones. The toponyms choice is a motivated choice performed by the author to enrich the historical scene of the novels with geographical proper names.

Key words: hydronym, literary and artistic onym, oikonym, novel, toponym, toponym space, horonym.

Постановка проблеми. Найяскравіший представник української історичної романістики та «батько українського бестселера» – саме так називають відомого українського письменника, автора великої кількості прозових книжок Василя Шкляра. Найзнаковішими творами митця є історичні романи «Залишенець. Чорний ворон» та «Маруся», які захоплюють стилістично довершеним та розгалуженим онімним полем. Саме топонімам автор приділяє багато уваги. Творячи географію своїх романів, письменник дотримується історичної правди, не порушує законів достовірності та композиційної цілісності загальної картини твору. В. Шкляр деталізовано зображує локації, уважно ставлячись до надання оповіді максимально реальних елементів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом творчий доробок В. Шкляра досліджений в мовознавчому та літературознавчому аспектах – це праці таких науковців як В. Буда, А. Вегеш, Н. Венжинович, І. Глуховцева, М. Доценко, В. Лисенко, О. Мороз, Н. Свистун, В. Семиряк, В. Тихоша, Л. Томіленко, Т. Шевченко. Проте літературно-художній ономастикон романів аналізованого письменника став об'єктом вивчення поодиноких розвідок: О. Пискач «Конотоніми у творах Василя Шкляра», А. Вегеш «Особливості творення літературно-художніх антропонімів у романі Василя Шкляра «Маруся», «Роль промовистих літературно-художніх антропонімів у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон», О. Масло та І. Сосюк «Специфіка антропонімів як вияв авторської точки зору в романі Василя Шкляра «Чорний ворон», Н. Глазова «Первинні та вторинні антропоніми в романі В. Шкляра «Чорний ворон. Залишенець». Тому актуальність дослідження зумовлена необхідні-

стю комплексного аналізу топонімів історичної романістики В. Шкляра.

Мета статті – з'ясувати особливості вживання та функціонування літературно-художніх топонімів (на прикладі історичних романів В. Шкляра «Залишенець. Чорний ворон» та «Маруся»).

Виклад основного матеріалу. Топонімікон історичних романів «Чорний Ворон» та «Маруся» – це розгалужене поле власних географічних назв, котрі окреслюючи певний простір у художньому творі, допомагають читачу зорієнтуватися, де саме відбуваються події, у межах якої території діють головні та другорядні персонажі. Топоніми аналізованих романів розподіляємо на такі групи: хороніми, ойконіми (астіоніми, комоніми), урбаноніми, гідроніми (потамоніми, пелатоніми, гелоніми), дримоніми, ороніми.

В історичному романі «Чорний Ворон» усі події відбуваються на території України, тому маємо чітку локалізацію, яка здійснюється за рахунок хоронімів (вид топоніма, власна назва будь-якої території, області, району, краю [3, с. 188]):

Казав, що ми маємо останній шанс підняти повстання проти московського окупанта по всій Україні [4, с. 98]; В серпні над Україною кружлятимуть літаки, робитимуть мертві петлі [4, с. 20]; По всій Україні п'ятий рік панує розгартія й отаманське свавілля, яке занастило не один добрий намір [4, с. 105]; Розповів, що родом він із Смоленщини, а в Україну його послали для зміцнення совєтської влади [4, с. 185].

Хоронім *Україна* вказує нам не лише на місце подій, а й стає символічним, наче оживає. Герої сприймають Україну як найдорожче для них у цьому світі, як матір: *Живи-и-и!!! – на весь голос закричав Чучупака, і не знати було, до кого звертався він в останню хвилину – чи до брата,*

чи до свого гайдамацького полку, чи, може, до України [4, с. 9]; *Жовто-блакитний і чорний – холодноярський бойовий прапор, на якому срібною заполоччю було вигантувано: «Воля України або смерть»* [4, с. 56]; *Пройшовши сотні верст Великою Україною, вони не реквізували жодної крихти хліба, а коли настали жнива, пішли між боями по людях допомагати збирати врожай за п'ятий сніп* [5, с. 19]; *Ти знав, на що йдеш заради матері України* [4, с. 143]. Саме це ще раз підкреслює, що Василь Шкляр талановито трансформує хороніми, надаючи їм нових конотацій та нових функцій у творах.

Окрім хороніма *Україна*, сюжетно важливою є власна назва *Холодний Яр*. Загальновідомо, що Холодний Яр здавна був осередком визвольної боротьби українського народу (в часи Коліївщини, УНР, під час Другої світової війни): *...він приніс на своїх плечах увесь Холодний Яр з його Мотрониним монастирем і гайдамацькими скарбами* [5, с. 193]; *Наприклад, якби ви дали мені ще зо п'ять козаків та відпустили до Холодного Яру, то ми там за місяць виловили б усіх заблудлих овець* [4, с. 241]; *Тютюнник на чолі кінноти вирушить між двома арміями на Холодний Яр і зробить його центром загального руху* [4, с. 132]; *До того ж я страшенно скучив за Холодним Яром... Я був певен, що так. Але й гадки не міг припустити, що в Холодному Яру на зустріч мене покличе... отаман Веремій* [4, с. 248].

У романах автор згадує й інші країни (*Польща, Росія, Німеччина, Туреччина, Румунія, Австро-Угорщина, Китай, Болгарія*): *Бачите, – почав я, – справа в тому, що Росія розв'язала проти нас війну після того, як було проголошено Українську Народну Республіку... Ще раз кажу: було проголошено нашу незалежну державу, яку на міжнародному рівні визнали Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина, Болгарія...* [4, с. 97]; *З Румунії можна гайнути й до Польщі, за тойтаки Збруч, якщо вже на те пішло* [5, с. 305]; *Між Польщею та Румунією підписано договір про його підтримку* [4, с. 160]; *Він сказав, що з Петлюрою взагалі не буде ніяких переговорів, оскільки це сепаратист-відцепенець і залятий ворог «єдиної і недеїмої» Росії* [5, с. 147].

У обох творах автор використовує варіант назви країни *Росія – Расея* (завжди в негативному, зневажливому ставленні, адже саме ця країна у творі виступає головним антагоністом, країною-окупантом): *Якщо він не потяг у свою Расею, то під землею знайдемо* [4, с. 140]; *Йдьте у свою Расею і більше сюди не вертайтеся. Ще раз мені попадетесь – розстріляю на місці* [5, с. 40].

Окрему групу в романах становлять ойконіми (вид топоніма, власна назва будь-якого поселення: міста, села, а також назви хуторів, висілків [3, с. 130]), що поділяємо на два різновиди: астіоніми (вид ойконіма, власна назва міста [3, с. 52]) та комоніми (вид ойконіма, власна назва будь-якого сільського поселення: села, селища, хутора [3, с. 104]).

Розряд астіонімів представлений здебільшого українськими містами, які є важливими для просторової орієнтації дій персонажів. Письменник використовує у творах як назви великих міст (*Київ, Кременчук, Чигирин, Черкаси, Харків, Умань, Одеса, Кам'янець*), так і невеличких містечок (*Шпола, Жаботин, Кам'янка, Сміла*): *Та він же нарошине назвав нам Київ, бо знав, що ми туди не поїдемо!* [4, с. 162]; *І під голосіння черниць вони скинули монастирські дзвони (їх потім також відвезуть до Кременчука, а далі – до Харкова, як свідчення перемоги...* [4, с. 62]; *Потім, ще не охолонувши, заскочили в Жаботин і зробили ревізію у споживчій кооперації* [4, с. 251]; *Ідемо на Львів через Київ* [5, с. 20]; *Вони отримали у Фастові зброю від петлюрівського штабу, присягаючись, що підуть на фронт* [5, с. 31]; *...наступної суботи у клубі цукрового заводу збереться чи не вся повітова верхівка, приїде начальство зі Шполи, Звенигородки, Кальниболота, щоб відгуляти свято врожаю* [4, с. 15].

Проте у творах В. Шкляр згадує не лише українські міста, а й закордонні: *Томськ, Псков, Москва, Пенза, Ростов, Новгород*. Переважно письменник вживає їх побіжно, задля створення відчуття контрасту. Саме контрастивне вживання астіонімів вказує читачу на зіткнення різних ідеологій: *Після земської школи батечко послав мене аж до Москви на математичні курси* [4, с. 82]; *Матінка Єпистимія була родом із Томська, але й тут уже знали, що в черниці її занесло років із двадцять тому нещасливе кохання...* [4, с. 62]; *А тепер його син Євген Соколовський, низько припадаючи на ногу та опираючись на костур (покалічили в Магадані), спроквола човгав на свій куток Лапаївку* [5, с. 11]; *Оце розвернуть вони свого поїзда й поїдуть навпрошки через поле в Москву* [5, с. 41]; *Коли вона поїхала зі своїм нотарем аж до Відня, Миронові хотілося плакати* [5, с. 100].

У романі «Маруся», коли події розгортаються у столиці України, В. Шкляр зосереджується на описі місцевості одного міста та дуже детально описує кожну вулицю, бульвар, площу. Тобто мікротопонімікон Києва описаний письменником надзвичайно реалістично. Автор вживає наступні урбаноніми (вид топоніма, власна назва

будь-якого внутріміського об'єкта: вулиці, площі, парку, скверу, окремого будинку та ін. [3, с. 184]) (*Безаківська* (нині вулиця Симона Петлюри), *Фундуклівська*, *Ярославів Вал*, *Хрещатик*, *Тереценківська*, *Театральна*, *Інститутська*, *Велика Володимирська*, *Велика Васильківська*): ... *гордо продефілюють його вранішніми вулицями аж до Хрещатика*, де стоїть міська ратуша [5, с. 110]; *Мирон пішов у бік Інститутської вулиці*, яка спиналася на печерські пагорби [5, с. 120]; *На Великій Володимирській* вони побачили, що містом пересуваються військові частини [5 с. 158].

Зазначимо, що деякі з назв вулиць на сьогодні є зміненими. Тому старі назви відповідають загальному часу роману та підтверджують історичну правду описуваних подій: *Твердим кроком вони помаршували бруківкою спершу на вулицю Безаківську*, і вже тут завважили, що місто не лише прокинулося, але й заворушилося святковим життям [5 с. 110]; *На її закличний голос почало збігатися ще більше киян*, які річками стікалися до людського моря з доколишніх вулиць і вуличок – *Фундуклівської*, *Ярославового Валу*, *Хрещатика*, *Тереценківської*, *Театральної*, *Прорізної* [5, с. 115].

Автор також вживає назву київського бульвару *Бібіківський* (нині бульвар Тараса Шеченка) та площі *Соборна*: *Уже на Бібіківському бульварі квіти полетіли на чорношличників і під копита їхніх коней* [5, с. 126]; *Нарешті авто виїхало на Соборну площу і підкотило до гімназії*, у якій розмістився штаб командувача 7-ї піхотної дивізії генерала Бредова [5, с. 146].

Допомагають довершити географічну карту романів й комоніми, які є часто вживаними у аналізованих творах: *Одного разу біля Потіївки отаманша таки потрапила в пазурі большевиків*, червоний комісар хотів порішити її власноруч, та коли вистрілив у Марусю з револьвера, вона виставила вперед долоню і відвела кулю [5, с. 169]; *Гризло вислав до Мокрої Калигірки стежі на вивідки* [4, с. 27]; *І хоч яка була непроглядна сльота*, Мудей швидко доніс його полем до Водяного, потім мав бути Товмач, але... села не було [4, с. 103].

Багато сюжетно важливих подій відбуваються саме в селах (*Грушівка*, *Худоліївка*, *Товмач*, *Мокра Калигірка*, *Водяне*, *Капустяне*, *Миньки*, *Пастирське*, *Михайлівка*, *Горбулів*, *Потіївка*, *Лопайівка*, *Пилиповичі*, *Андріївка*, *Янівка*, *Модулів*, *Будаївка*, *Головецьке*, *Веприк*): ...і так не дуже далеко й заїхав, як за *Худоліївкою* вигулькнуло йому назустріч кілька кіннотників у рогатих шапках-будьонівках з величезними ганчір'яними

зірками на лобі [4, с. 17]; *Вона розповіла Дмитрові про все, що вивідала в селі*, і той наказав козакам обсадити *Горбулів* з усіх боків... [5, с. 44]; *До двох сотень червоних кіннотників стали на ніч у селі Веприк і вже цього ранку збираються вирушати на пошуки «банди Марусі»* [5, с. 289].

Однією із підгруп комонімів, характерних для історичної доби, про яку йдеться у романах «Залишенець. Чорний ворон» та «Маруся» є назви хуторів. На сьогодні поняття «хутір» є менш популярним, ніж на початку ХХ ст. Тому В. Шкляр дуже влучно використовує ці назви у творах, підкреслюючи особливості обраного часу. У аналізованих текстах зустрічаємо такі назви хуторів (*Кресельці*, *Мельники*, *Заяча Балка*, *Головківка*, *Богунів*, *Ляців*, *Лубенецький*, *Черняхки*, *Буда*): *Добралися майже до хутора Кресельці*, але – ніде нічого [4, с. 258]; *Червоний прапор тут краще було згорнути й сховатися*, тож вони почали відходити вбік – до хутора *Заяча Балка* [4, с. 39]; *Він, цей Ілько*, теж трохи понюхав пороху ще в загоні отамана *Яблуньки*, а потім, коли отаман загинув, тихенько осів на хуторі *Буда*... [4, с. 188]; *Тут, на хуторі Вищенькому*, визнається тільки отаманська влада [5, с. 205].

Окрім назв хуторів, зустрічаємо у романах назви повітів. Майстерно вписані автором в художню канву творів такі комоніми: *Звенигородський*, *Черкаський*, *Чернігівський*, *Радомишльський*. Цей клас онімів так само характерний для описуваної автором доби, адже на сьогодні географічний поділ української землі на повіти не є актуальним: *Він походить із села Журжинці Звенигородського повіту* [4, с. 226]; *У Радомишльському повіті біснувався «дурний пан»* [5, с. 26]; *Це був заступник начальника Черкаського повітового ГПУ товариш Вольський* [4, с. 170].

З огляду на те, що повстанці переважно перебували у лісах, де переховувалися чи вели бойові дії, значними у романах є дримоніми (вид топоніма, власна назва будь-якої лісової ділянки, бору, гаю [3, с. 82]). Саме назви лісів згадуються у творах частіше від інших топонімів (*ліси Гунський*, *Шполянський*, *Лебединський*, *Попівський*, *Мурзинський*, *Хлипнівський*, *Чортів*, *Графський*, *Чорний*, *Чутянський*, *Фрузинівський*, *Будянський*, *Сокирний*, *Селище*): *Промачайте все від Чутянського лісу і, якщо буде треба*, аж до *Лебедина* й *Звенигородки* [4, с. 140]; *Сутяга випадково наткнувся в Сокирному лісі на Веремієвого ад'ютанта Чорта*, з яким знайомий давно... [4, с. 268]; *Маруся вирішила через греблю біля водяного млина*, що стояв майже впритул до *Фрузинівського лісу* [5, с. 226].

Як бачимо, дримоніми виступають важливими стратегічними об'єктами осередку повстанського руху: *А через два дні на Лебединський ліс посунула облава* [4, с. 248]; *Залишаючи Чорний ліс (хтозна, що вони надумали після того, як стільки всього тут рознюхали), я думав, як помститися за «отаманську раду»* [4, с. 175]; *Ви ще згадайте про десять возів золота, яке Маруся закопала в Чортовому лісі, – вже веселіше всміхнулася Ліза Євгенівна й рушила до дверей...* [5, с. 14].

Окрему групу серед топонімів становлять гідроніми (вид топоніма, власна назва будь-якого водного об'єкта, природного чи створеного людиною [3, с. 69]), які в досліджуваних текстах ми розділяємо на потамоніми, пелагоніми та гелоніми. Потамоніми (вид гідроніма, власна назва будь-якої ріки, потоку [3, с. 152]) вказують читачеві на координати місця перебування героїв. Письменник використовує назви як загально відомих великих річок (*Дніпро, Збруч, Волга, Тясмин, Дністер*), так і маленьких, локалізованих річечок (*Гнилий Тікич, Уманка, Ірдинь*): *Це син загиблого отамана Веремія, і мені треба переправити його за Збруч* [4, с. 206]; *Затемна обминув Вільхивець, Озірну, спустився згори до Гнилого Тікича, щоб луками попід вербами непомітно в'їхати на свій куток на околиці...* [4, с. 78]; *От у Горбулеві така річечка називається Свинолужка, то там усе зрозуміло: біля води лужок, а на ньому пасуться свині* [5, с. 290]; *Перед мостом через річку Уманку крутилося кілька червоноармійців, однак нас ніхто не спинив, не перебив приємних спогадів, пов'язаних із цим містечком* [4, с. 198].

Стосовно потамонімів слід зазначити, що переважна більшість назв річок протікають на території України: *Осипу по цей бік Збруча вже не раз доводилося чути, що він гуцул, – це, звичайно, ближче, ніж австріяка, але теж пальцем у небо* [5, с. 119]; *Крім того, я пам'ятав застереження Ларіона Загороднього про потаманний і начебто вивірений «місток» через Дністер до Румунії, який, однак, вів просто в більшовицьку пастку* [4, с. 305]; *По обидва береги Дніпра стояли білогвардійці, галицькі корпуси відкотилися на демаркаційну лінію* [5, с. 160].

У романі «Маруся» окрім онімів на позначення водних об'єктів, бачимо гелонім (вид гід-

роніма, власна назва будь-якого болота, заболоченого місця [3, с. 67]) *Козине болото* та пелагонім (вид гідроніма, власна назва будь-якого моря чи його частини [3, с. 147]) *Чорне море*. Це слугує яскравим доказом того, що під час опису місцевості у романі, автор врахував усе до найдрібніших деталей, щоб якомога реальніше передати особливості місцевого колориту: *Хоча, по правді сказати, не було тут аж такого єдинодумля, якого благав у Бога Тарас, котрий теж споглядав Думську площу з портретів, придивлявся, що воно діється на його **Козиному болоті** й хто чим дихає* [5, с. 129]; *Штаб Головного Отамана Симона Петлюри виробив план походу більшими силами на Київ, а меншими – на Одесу, до Чорного моря* [5, с. 16].

Під час описів ландшафтів та розгортання баталій у романах «Залишенець. Чорний ворон» та «Маруся» В. Шкляр використовує ороніми (вид топоніма, власна назва будь-якого елемента рельєфу земної поверхні [3, с. 144]) (*Дівич-гора, Лисоня, Замкова гора, Альпи, Звенигора*): *Аж тут від Дівич-гори вдарила гармата, заторохкотіли кулемети, десь на Бедилівці впали гарматні стрільня* [5, с. 52]; *Миронів батько, поклав свою голову ще на Маківці, старший син упав на горі Лисоні, а тепер от меншенький... більше нікого в неї немає* [5, с. 59]; *Мирон бачив перекошені обличчя стрільців... Петра Гультайчука чи лагідного Михася Проціва, котрий... уцілів на Замковій Горі у Львові* [5, с. 104]; *Це була **Звенигора**, справді насипана людськими руками ще за князівської України, і скидалася вона на високу могилу. На її вершині колись також був дзвін, який сповіщав про наближення ворога...* [4, с. 60].

Висновки. Отже, топоніми – це важливий компонент аналізованих романів В. Шкляра. Через надзвичайну ретельність вибору топонімічні розряди є сюжетно та композиційно важливими елементами дотримання правдивості оповіді. Топоніми вказують нам на конкретний час, адже деякі назви з плином часу було змінено. Усі географічні назви є актуальними для персонажів твору, проте для читача деякі з них вже застарілі. Вибір топонімів автором є безумовно вмотивованим, географічні власні назви доповнюють історичне полотно романів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гриценко Т. Б. Власні назви як засіб стилетворення в українській історичній прозі другої половини ХХ ст. (на матеріалі романів про Б. Хмельницького) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1998. 17 с.
2. Корнієнко І. А. З історії розвитку літературної ономастики. *Слов'янський збірник*. Одеса, 2014. № 18. С. 60–68.
3. Словник української ономастичної термінології / уклад. : Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.

4. Шкляр В. М. Залишенець. Чорний Ворон. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. 384 с. URL : <http://mnk.org.ua/uploads/Zalyshenec-Chornyj-Voron-pdf-Vasyl-Shklyar.pdf>
5. Шкляр В. М. Маруся. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. 320 с.

УДК 811.111'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.34>

КОГНИТИВНА МЕТАФОРА ЯК ДИСКУРСИВНИЙ ЗАСІБ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АВТОРСЬКИХ ІНТЕНЦІЙ

COGNITIVE METAPHOR AS A DISCOURSE MEANS FOR REPRESENTATION OF AUTHOR'S INTENTIONS

Лаврухіна В.Л.,

orcid.org/0000-0001-7545-1592

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри практики англійського усного та писемного мовлення
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*

Статтю присвячено проблемам художнього дискурсу а саме, ролі комунікативної інтенції у художньому тексті. Інтеграція лінгвокогнітивної парадигми до текстових студій дозволяє розглядати семантику тексту як ментальну репрезентацію дійсності. Розглядається поняття інтенціональності як універсального засобу вираження мовленнєвих потреб та ідей автора художнього тексту. Когнітивна метафора, втілена у експресивно виражальних одиницях мови, перебуває у безпосередній залежності від авторського задуму, слугує засобом декодування намірів мовця, відображає комунікативно-інтенційний зміст тексту. Саме в межах лінгвокогнітивної парадигми, з погляду представлених у тексті знань, можливе поглиблене вивчення категорій художнього тексту, і зокрема його інтенціональності. Інтенціональність розглядається як одна з базових властивостей художнього тексту, яка співвідноситься з вербалізованими в ньому знаннями та актуалізується через навантажені текстові компоненти, що втілюють авторські інтенції й моделюють імовірні реакції адресата, пов'язані зі сприйняттям та інтерпретацією дійсності, представленої у художньому тексті. Вивчення мови в динамічному розвитку в художньому тексті, в аспекті активної діяльності мовної особистості має безпосередній стосунок до аналізу лінгвістичних засобів у контексті їх можливостей втілювати комунікативні інтенції мовця, реалізувати авторські задуми за допомогою мовних засобів. Дослідження орієнтується на положення, згідно з якими зміст тексту не може бути зведений до об'єктивного зображення об'єктів та подій текстової дійсності, тому що один і той самий об'єкт (подія) у тексті, залежно від знань і намірів автора, може бути описаний за допомогою різноманітних мовних форм у ракурсі авторського бачення світу. Когнітивна метафора втілена у вербальні форми стає провідним дискурсивним засобом реалізації авторських інтенцій. Вербалізуючи концептуальні метафори, автор використовує різноманітні стилістичні прийоми. Метафоричні моделі створюються на основі асоціативного потенціалу слова на синтагматичному рівні або на основі взаємодії лексики в межах асоціативного ряду.

Ключові слова: інтенційність, інтенція, художній текст, художній дискурс, когнітивна метафора.

The article is devoted to the problems of artistic discourse, namely, the role of communicative intention in the text of fiction. The integration of the linguistic-cognitive paradigm into text studies allows to consider the semantics of the text as a mental representation of reality. The concept of intentionality is considered as a universal means of expressing the language needs, ideas, and instructions of the author of the fiction text. Cognitive metaphor embodied in expressive units of language, is directly dependent on the author's intentions and serves as a means of decoding the speaker's intentions, reflects the communicative-intentional content of the text. It is within the limits of the linguistic-cognitive paradigm, from the point of view of the knowledge presented in the text, that an in-depth study of the categories of the fiction text, and, in particular, its intentionality, is possible. It is considered, that intentionality is one of the basic properties of the fiction text, which correlates with the knowledge verbalized in it and is actualized through loaded text components that embody the author's intentions and model the likely reactions of the addressee related to the perception and interpretation of the reality presented in the fiction text. The study of the language in dynamic development in the fiction text, in the aspect of the activity of the linguistic personality, is directly related to the analysis of linguistic means in the context of their ability to embody the communicative intentions and aesthetic needs of the speaker, to realize the author's ideas with the help of linguistic means. The research focuses on the postulates according to which the content of the text cannot be reduced to an objective image of objects and events of textual reality, because the same object (event) in the text, depending on the knowledge and intentions of the author, can be described using various language forms in the perspective of the author's vision of the world. Cognitive metaphor embodied in verbal forms becomes the leading discursive means of realizing the author's intentions. Verbalizing conceptual metaphors, the author uses various stylistic techniques. Metaphorical models are created on the basis of the associative potential of a word at the syntagmatic level or on the basis of the interaction of vocabulary within the associative range.

Key words: intentionality, intention, artistic discourse, fiction text, cognitive metaphor.

Мовознавство на сучасному етапі характеризується появою наукової парадигми лінгвістичного знання, яка постійно розвивається – когнітивно-дискурсивної. Зростає інтерес дослідників до когнітивних основ процесу засвоєння людиною навколишнього матеріального світу, процесів обробки й передачі інформації з метою впливу на свідомість індивіда, особливостей перетворення інформаційних потоків у складне багатопланове явище – дискурс. Природна мова, як поліфункціональна знакова система, виконує дві основні функції – когнітивну (гносеологічну) й комунікативну (функціональну, прагматичну), що й обумовлює два головні підходи до розгляду явища «мова» [7, с. 10].

Вивчення мови в динамічному розгортанні в художньому тексті, в аспекті активної діяльності мовної особистості має безпосередній стосунок до аналізу лінгвістичних засобів у контексті їх можливостей втілювати комунікативні інтенції та естетичні потреби мовця, реалізувати авторські задуми за допомогою мови. Але дослідження інтенціональності – задача досить важка. Як вважає дослідник Корнелюк Б.В.: «Авторська інтенціональність – це динамічний процес творення художнього тексту, який здійснюється автором. Написання будь-якого художнього тексту є, фактично, реалізацією авторської інтенціональності» [3, с. 6]. Складність полягає в унікальності самого явища, бо спостерігаємо взаємозв'язок мовлення та екстралінгвістичних факторів, і комунікативні інтенції є відображенням певних ментальних процесів. Щодо інтенціональності художнього дискурсу, як і будь-якого іншого, читачи (адресати) «інтерпретують зміст текстів, виходячи з власних установок, життєвого досвіду, впливу попередніх текстів, тому реакція аудиторії досить часто буває неочікуваною, непередбачуваною для автора» [6, с. 242].

Лінгвістичний аналіз художнього тексту припускає розгляд ціннісно-світоглядних установок письменника, виявлення смислових намірів автора, а також вивчення засобів вираження авторської позиції, його поглядів та відношення до зображеної у творі дійсності. Неодмінною лингвопрагматичною властивістю художнього тексту виступає інтенціональність як свідомий вибір способу репрезентації дійсності (лінгвістичні та стилістичні засоби), що відіграє важливу роль в організації дискурсивного простору цього тексту. Поняття інтенціональності як спрямованості свідомості на об'єкт уперше було розроблено у філософії Э. Гуссерлем і його послідовниками. Але це поняття отримало широке поширення

і в лінгвістиці. Розгляд тексту в ракурсі мовленнєвої діяльності та інтенціональності спостерігаємо у дослідженнях Е. Бенвеніста, М. Бахтіна, О. Потебні, і таких мовознавців як І. Гальперін, М. Голянич, А. Загнітко, Г. Колшанський, О. Каменська, О. Кубрякова, В. Марінчак, Т. Радзівська, О. Селіванова, та ін. Тож актуальним є вивчення інтенціональності як універсального засобу вираження мовленнєвих потреб, ідей та настанов мовця (автора, суб'єкта комунікації).

Метою дослідження є з'ясування ролі комунікативної інтенції у текстовій комунікації, окреслення ролі когнітивної метафори та засобів її вербалізації.

Отже, мовознавчі дослідження останніх десятиліть орієнтовані на вивчення мовних одиниць у руслі їх релевантного використання мовцями як засобів впливу на співрозмовника. Розвідки мають комунікативно-прагматичне спрямування та надають можливість аналізу виконання інтенційної програми автора художнього твору. Це аналіз різноманітних мовних структур, всього спектру мовностилістичних фігур використаних автором для досягнення своєї мети.

За визначенням Г. Грайса, інтенція є наміром того, що говорить автор, що він має повідомити щось, передати у висловлюванні певне суб'єктивне значення. Іншу думку має Джон Сьорль, котрий говорить про те, що мова і письмо є інтенціональними видами діяльності, але не всі інтенції є свідомими та умисними. З цього він робить висновок про те, що авторська інтенція також не обов'язково є свідомою та умисною, але всі смисли є обов'язково інтенціональними: «...поет, коли пише, не думає про всі імплікації своїх слів, проте звідси не випливає, що всі ці деталі є неінтенціональними, що поет не хотів висловити смисли, що асоціюються з даними словами» [4, с. 107–108]. А. Компаньон вважає, що: «Іntenція не вичерпується ні тим, що автор збирався написати (наприклад, його заявою про свої наміри), ні тими мотиваціями, які могли спонукати його до письма (наприклад, бажання прославитися або заробити грошей), ні, врешті-решт, текстуальною зв'язністю його твору. В поєднанні написаних автором, слів інтенція – це те, що він бажав сказати даними словами. Іntenція автора, який написав текст, є логічно еквівалентною тому, що він бажав сказати висловлюваннями, які утворюють текст» [цит. по: 11, с. 305].

Слушною вважаємо думку Р. Інгардена про те, що літературний твір – це суто інтенційний твір, джерелом існування якого є творчі акти свідомості автора, а фізичною підставою – текст, уста-

лений на письмі або за допомогою іншого фізичного засобу можливої репродукції [2, с. 180]. Цілком погоджуємося і з Т. Радзієвською в тому, що текст – це комунікативний твір, складне лінгвосоціотичне утворення, що інтегрує в собі образ позатекстової дійсності, комунікативну дію, специфічну формальну структуру [8, с. 5].

На сьогодні у когнітивній лінгвістиці затвердився антропоцентричний підхід, який переносить центр тяжіння з мови на людину, а мова розглядається з точки зору її участі в пізнавальній діяльності людини. Усі когнітивні процеси людини мають бути свідомими, тобто інтенціональними. Когнітивна лінгвістика поставила собі мету описати і пояснити організацію і принципи функціонування людського пізнання. Мова художнього тексту, його словесна організація, виступають відображенням когнітивно-дискурсивної діяльності автора. Ця діяльність спрямована на словесне вираження особового бачення і опису дійсності. В процесі мовної творчості відбувається відбір тих мовних засобів, які якнайповніше відбивають інтенції письменника. В результаті відбувається адекватне і бажане сприйняття тексту читачем.

Не викликає сумнівів, що провідним дискурсивним засобом реалізації авторських інтенцій виступає когнітивна метафора. У художньому дискурсі метафора набуває практично необмежені можливості для вираження когнітивної і комунікативної інтенції. Відповідно до характеру і способу, за якими відбувається концептуалізація предметів і явищ об'єктивної реальності, американські вчені Дж. Лакофф і М. Джонсон вказують на те, метафора від природи властива людському мисленню і пізнанню, і саме людське мислення метафоричне вже за своєю суттю [5].

Комунікативна стратегія автора – мета, з якою він створює текст. Це може бути авторське прагнення нагадати читачеві про щось, вказати йому на важливі аспекти, деталі або загалом активізувати його увагу, реагуючи на описувані в тексті події та явища художньої дійсності. Думка про те, що творення тексту зумовлене комунікативними намірами автора, тобто його інтенцією (від лат. *Intentio* – ‘увага’, ‘намір’)), є у сучасній лінгвістиці незаперечною. Головна проблема дослідження інтенцій полягає в складності й унікальності самого явища. Віддзеркалюючи внутрішній світ людини і являючи собою певні ментальні психічні стани, комунікативні інтенції є дуже нечіткими, що ускладнює їх дослідження. Крім того, висловлення в мовленні завжди зазнають впливу екстралінгвістичних факторів.

Автор створює картину світу, представлену у художньому творі. Він завжди висловлює своє ставлення до предмета тексту, до подій у тексті і до використання тексту в цілому. Особистість автора вільно чи мимоволі проявляє себе в тексті, що виступає як одна з форм об'єктивації його когнітивних і комунікативних дій. Одною з головних рис тексту є його комунікативне призначення, тобто. його прагматична сутність, оскільки текст повинен емоційно та естетично впливати на тих, кому він адресований. Прагматичне функціонування мовних одиниць націлене на учасників акту спілкування, тобто на читачів.

Будь-який мовний засіб може бути стилістичним і використовуватися для вираження того чи іншого стилю в тих чи інших умовах спілкування. Будь-яка мовна одиниця, особливо багатозначна (не тільки лексично, але і граматично), може бути стилістичним засобом. У сучасній когнітивній лінгвістиці метафору тлумачать як «найпродуктивніший засіб збагачення мови, вияв мовної економії, семантичну закономірність, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, нерідко уподібненої їй у якомусь відношенні» [9, с. 388]. Метафори закладені вже в самій понятійній системі мислення людини, тому вони визначають характер її думок та дій. За допомогою метафор людина створює власну реальність у якій живе. З огляду на визначення основного призначення концептуальної метафори в художньому дискурсі розглянемо її функції. Основною функцією є когнітивна, під якою розуміють операцію обробки та переробки інформації [10]. Окрім цього, на основі типології функцій концептуальної метафори, розробленої А.П. Чудіновим [10], визначаємо, що і в художньому дискурсі актуалізуються такі її функції: комунікативна, що полягає в передачі інформації, представленні її в доступній для адресата формі; прагматична, яка передбачає здійснення впливу на реципієнта (читача) та формування в нього необхідного емоційного стану й світосприйняття; моделююча, що дозволяє створити певну модель світу та визначити взаємозв'язки між її елементами; зображувальна, завдяки якій метафора робить текст образним, яскравим, естетично значущим.

Вербалізуючи концептуальні метафори, автор використовує різноманітні стилістичні прийоми. Вони можуть бути основані на взаємодії словникових та контекстуальних предметно-логічних значеннях. Слова в контексті можуть набувати додаткових значень, обумовлені контекстом, що не апробовані ще громадським вживанням.

Ці контекстуальні значення можуть іноді настільки далеко відходити від предметно-логічного значення слова, вжитого поза контекстом, що іноді представляють собою значення зворотні предметно-логічному. Художня метафора таким чином набуває додаткових смислів.

Когнітивна теорія метафори зараз розвивається в різних напрямках. Одне з них – це дескрипторна теорія метафори. Вона використовується для дослідження метафорики дискурсу в цілому, але не для аналізу окремих ізольованих прикладів. Одним із центральних об'єктів вивчення в когнітивній теорії метафори є концептуальні метафори, які визначають способи осмислення людиною дійсності в певній культурі [5]. Кожен художній текст несе в собі відбиток національного мислення, національної психології, національного світосприйняття. Таким чином, це відношення представників різних мовних колективів до дійсності, відображеної в змісті художнього тексту, завжди трохи інакше. Художню метафору розглядаємо як таке мовне явище, що є результатом пізнавальної та мовленнєвої діяльності автора і якому притаманна властивість відображати і зберігати національно-культурну інформацію, а також передавати цю інформацію читачеві.

Тож, метафору, використану автором у художньому дискурсі, необхідно розуміти, не тільки на лексичному рівні, а й на рівні семантики, зв'язку з певною національно-культурною та історичною інформацією. Тільки в цьому випадку можливо зрозуміти інтенцію автора.

Матеріалом розвідки слугувало оповідання Ф.С.Фіцджеральда «Пірат несходжених морів» (“The Offshore Pirate” (1920)).

Перше, що привертає увагу в оповіданні – це його назва «Пірат несходжених морів». Ця назва, на наш погляд, метафоричне уособлення автора та його відношення до оточуючого його світу. Це одне з перших оповідань письменника, яке нібито окреслює майбутнє – невідоме, бурхливе та навіть небезпечне. Оповідання «Пірат несходжених морів», одне з циклу оповідань, які розгортають цілісну картину життя американського суспільства епохи джазу. Це період, коли люди жили безпечно, мали достаток та розкіш, витрачали гроші та виношували амбітні надії. Герої письменника мають все, що потрібно і шукають пригод, а героїні не поступаються чоловікам. Вони рішучі та впевнені, нестримані у пошуках сенсу життя та особистого щастя. Такою є й героїня оповідання Ардіта. Автор знайомить читача з Ардітою: юна леді, струнка та гнучка, (“slender and supple”); золотоволоса “a yellow-headed girl; з примхли-

вими вустами “with spoiled alluring mouth”. Перше знайомство читача з героїнею відбувається, коли молода, заможна та красива дівчина читає роман «Повстання ангелів» Анатолія Франса: “girl reclined in a wicked settee reading *The Revolt of the Angels, by Anatole France*”. Автор не дарма малює героїню з цим твором, підкреслюючи її прагу до саморозвитку, і тим самим викликає позитивне відношення до неї читача. Але хоча вона й інтелектуалка з книгою Анатолія Франса, однак так само, як, будь-яка дівчина мріє зустріти коханого. На початку оповідання автор наводить діалог Ардіти з її дядьком-опікуном. Читачу зразу стає зрозумілим, що характер дівчини норавливий та непокірний. Лимон, який куштує дівчина, допомагає автору у передачі настрою дівчини під час розмови та показі відношення до дядька. Дівчина тримає в руці лимон: “half-lemon was well-nigh pulpless”. З'являється дядько і “Ardita raised the lemon languidly, allowing three words to slip out before it reached her tongue”. Після погроз дядька вислухати його “The lemon descended slowly and scornfully”. А вже після бурхливої сварки дівчина “seated herself and resumed her attention to the lemon”. Але дядько не заспокоюється та сварка продовжується. І саме лимон поклав їй кінець: “Splash! The half-lemon caught him in the neck”. Ардіта марить зустріти чоловіка, який “has an imagination and the courage of his convictions” та вона проти знайомств, які пропонує їй дядько. Несподівана пригода та зустріч з «піратом» змінить її життя.

«Пірат» Карлайл – також мрійник. Аналізуючи факти його життя, про які він розповідає Ардіті, читач переконається, що доля героя відбиває глибинні протиріччя сучасного авторові світу. Перед читачем “...a young man with scornful mouth and the bright blue eyes of a healthy baby set in a dark sensitive face.” Він бачить себе раджею в Індії або Афганістані, але в той же час проводить сумним поглядом тих, хто повернувся з війни, де йому не судилося побувати.

В обох героїв автор звертає увагу читача на рот, використовуючи метафоричні епітети та натякає на їхнє ставлення до зовнішнього світу: “spoiled alluring” (зіпсований, принадний) в Ардіти, та “scornful” (зневажливий) у Карлайла. А от чи щире це ставлення, вирішувати читачеві.

Оповідання демонструє уміння автора глибоко проникнути у психологію сучасників і передати найтонші відтінки їхнього настрою та гостроту відчуттів. Велику роль в цьому відіграють метафоричні описи природи та втручання описів гри та співів музикантів у загальний наратив твору.

Френсіс Скотт Фіцджеральд, який сповістив світові про початок нового століття – «століття джазу», вводить в оповідання музикантів, мелодії яких присутні на протязі усього оповідання.

Історія починається розгорнутим метафоричним описом природи, яке готує читача до участі у незвичайних подіях, можливо у казкових: *“This unlikely story begins on a sea that was a blue dream, as colourful as blue-silk stockings, and beneath the sky as blue as the irises of children’s eyes. From the western half of the sky the sun was shying little golden disks at the sea – if you gazed intently enough you could see them skip from wave to wave tip until they joined a broad collar of golden coin that was collecting half a mile out and would eventually be a dazzling sunset.”*. Але події неодмінно позитивні.

Оцінка автором художньої дійсності пояснює внутрішнє переживання, його універсальну рефлексивну спрямованість на навколишній світ і подається опосередковано за допомогою імплікацій. За допомогою описів настроїв природи письменник попереджає читача, відображує настрої героїв, даючи змогу відчувати з героями тривогу, спокій, розпач та навіть любов.

Так, початок усвідомлення Ардітою та Карлайлом почуттів, які зароджуються між ними, автор зображує зміною природного бекграунду, примушуючи читача замислитися, що ж буде далі: *“The night deepened. A pale blue moon smiled misty-eyed upon the sea, and as the shore faded dimly out and dark clouds were blown like leaves along the far horizon a great haze of moonshine suddenly bathed the yacht spread an avenue of glittering mail in her swift path.”* Читач не очікує негативного розвитку подій, бо *“A pale blue moon smiled misty-eyed”* та надсилає *“glittering mail in her swift path”*. Молоді люди знаходяться не у буденному, звичайному світі,

а на яхті їхніх мрій: *“... the yacht was quiet as a dream boat star-bound through the heavens.”* Потім вони на острові, який не позначений на жодній карті. Обидва герої уособлюють конфлікт між реальністю життя і його ідеалістичними репрезентаціями. Піратство в цьому творі постановкове, а розв’язка швидка і подекуди очікувана. Острів стає місцем зізнання в коханні. Епоха джазу дає про себе знати у чуттєвому танці Ардіти та Карлайла. Фіцджеральд описує музику, під яку танцюють закохані, змушуючи читача разом із ними завдяки опису мелодії пережити бурхливі почуття: *“they floated out like drifting moths under the rich hazy light, and as the fantastic symphony wept and exulted and wavered and despaired Ardita’s last sense of reality dropped away...”* Музика триває: *“sometimes riotous and jubilant, sometimes haunting and plaintive as a death dance from the Congo’s heart.”* Але ж ось *“... they heard the trombones stop in the middle of a bar, and the saxophones give a startled moan and fade out.”* Автор попереджає, що розв’язка близько. А природа знову допомагає донести читачеві, що кінець пригоди близько: *“For a moment sea and sky were breathless, and dawn held a pink hand over the young mouth of life – then from out in the lake came a complaint of a rowboat and the swish of oars.”* Позитивність метафоричних образів стає своєрідним знаменням благополучного кінця.

Отже, метафора в зображенні подій оповідання та передачі почуттів героїв відіграє значну роль. Несподівані смисли, поєднання виникають найчастіше як результат метафоризації. Таким чином, авторська інтенція – це той чинник, який обумовлює добір мовних одиниць, що реалізуються у тексті як одиниці художньої комунікації та слугують інтенціонально спрямованій концептуалізації художнього тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов. *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв.: трактаты, статьи, эссе*. Москва., МГУ, 1987. С. 387–422.
2. Інґарден Р. Про пізнавання літературного твору. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів, 2001. С. 176–206.
3. Карнелюк Б.В. «Теорія інтенціональності та літературознавство: специфіка діалогу та його аналітична продуктивність». *Серія «Гуманітарні науки»*. 2018. № 4 (55). С. 4–13. URL: http://humanities.stateandregions.zp.ua/archive/4_2018/3.pdf (дата звернення 29.04.2022)
4. Компаньон А. Демон теории. Москва, 2001. URL: https://www.academia.edu/43040037/Антуан_Компаньон_-_Демон_теории (дата звернення 10.01.2023)
5. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / пер. с англ. / под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
6. Лапшова О.А. Психологическое содержание текста и его оценивание / Психология высших когнитивных процессов. Антология. Серия: Труды института психологии РАН / под ред. Т. Н. Ушаковой, Н. И. Чуприковой – М.: Институт Психологии РАН, 2004. С. 236–249.
7. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивнодискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем’єр, 2008. 332 с

8. Радзівєвська Т. Комунікативно-прагматичні аспекти текстотворення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство», Київ, 1999. 33 с.
9. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава.: Довкілля, 2011. 844 с.
10. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное. Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 2000. 238 с. URL: <http://www.lingvotech.com/chudinov-0>-Юдин О.А. Поняття авторської інтенції та спроба його обґрунтування А. Компаньоном за допомогою теоретичних підходів В.Г. Фреге, Дж. Остіна та Дж. Сьорла. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. Випуск 7'201. С. 294–310. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/26122/Yudin%20294-310.pdf?sequence=1> (дата звернення 10.12.2022)
11. Fitzgerald F. Scott. *The Offshore Pirate and Other Stories*. Kyiv : Znannia, 2018. 206 p.

УДК 81'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.35>

КОНЦЕПЦІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ МЕДІАДИСКУРСУ

CONCEPT AND METHODOLOGY OF MEDIA DISCOURSE

Пянківська І.В.,

orcid.org/0000-0002-0818-644

кандидат філологічних наук, доцент,

докторант

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено визначенню концепції і методології дослідження медіадискурсу як особливого виду дискурсу.

У статті представлено та узагальнено підходи до тлумачення поняття «дискурсу» в межах англо-американської, французької та німецької шкіл. Розглянуто багаторівневу практичну модель для аналізу лінгвістичного дискурсу, яка враховує міждисциплінарний характер цього феномену та передбачає інтратекстуальний рівень (лексичний, синтактичний, стилістичний, прагматичний аналіз корпусу текстів), дослідження дискурсивних дій (вивчення інтеракційних ролей, дискурсивних позицій та особливостей медіації) та транстекстуальний рівень (аналіз інтертекстуальності, дискурсивно-семантичних базових фігур, топосів та інших власне дискурсивних параметрів). У статті проаналізовано підходи лінгвістів до визначення медіадискурсу та його вивчення як окремого напрямку критичного дискурсивного аналізу на основі соціально-когнітивного підходу. З-поміж основних характерних рис медіадискурсу визначено його взаємозв'язок і взаємовплив із ідеологією, використання різних медіа-засобів передачі інформації, діалогічна форма, інтердискурсивність, інтертекстуальність, мультимодальність тощо. Нові можливості масової комунікації впливають на видозміну медіадискурсу та появу його нових форм та визначають функційні особливості та методологічні підходи до комплексного вивчення цього типу дискурсу. Багаторівнева методика дослідження медіадискурсу передбачає використання структурного, функційного, тематичного, контекстуального, лінгвокогнітивного, комунікативно-прагматичного, динамічно-функціонального і прагмалінгвістичного підходів. Важливими аспектами аналізу є також гіпертекстуальність, інтерактивність, локальна безмежність, можливість синхронної комунікації, анімаційні та аудіовізуальні елементи медіадискурсу.

Ключові слова: дискурс, критичний аналіз дискурсу, медіадискурс, багаторівневий лінгвістичний аналіз дискурсу, динамічно-функціональний підхід.

The article is devoted to defining the concept and methodology of media discourse research as a special type of discourse.

The paper presents and summarizes approaches to the interpretation of discourse within the Anglo-American, French, and German concepts. A multi-level practical model for the analysis of linguistic discourse is considered, which takes into account the interdisciplinary nature of this phenomenon and involves the intratextual level (lexical, syntactic, stylistic, pragmatic analysis of the corpus of texts), the study of discursive actions (the study of interactional roles, discursive positions and features of mediation) and the transtextual level (analysis of intertextuality, discursive-semantic basic figures, topoi and other actual discursive parameters). The approaches to the definition of media discourse and its study as a separate direction of critical discursive analysis are analyzed. Among the main characteristic features of media discourse, its relationship and interaction with ideology, the use of various media means of information transmission, dialogic form, interdiscursiveness, intertextuality, multimodality, etc. are determined. The new possibilities of mass communication influence the change of media discourse and the emergence of its new forms and determine the functional features and methodological approaches to the comprehensive study of this type of discourse. The multi-level method of media discourse research involves the use of structural, functional, thematic, contextual, linguistic-cognitive, communicative-pragmatic, dynamic-functional and pragmalinguistic approaches. Hypertextuality, interactivity, local infinity, the possibility of synchronous communication, animated and audiovisual elements of media discourse are also important aspects of the analysis.

Key words: discourse, critical discourse analysis, media discourse, discourse linguistic multi-level analysis, dynamic-functional approach.

Постановка проблеми. Зміст і структура дискурсів як віддзеркалення реальності здійснюють вагомий соціальний вплив, оскільки вони визначають суспільні, культурні і глобальні зміни – екологічні катастрофи, війни, зміни політичного курсу [1, с. 9]. Саме цей факт пояснює різноманітність підходів до тлумачення поняття «дискурсу» та міждисциплінарний характер наукового вивчення цього концепту.

Особливу роль у формуванні концептуальної картини світу індивідууму та соціуму відіграє медіадискурс, оскільки сучасні мас-медіа є одним із основних засобів впливу на суспільну свідомість, мовну свідомість, політичне і культурне життя певної лінгвоспільноти. З огляду на це, цей різновид дискурсу становить актуальний предмет лінгвістичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Медіадискурс як динамічна багатогранна система перебуває у постійному фокусі дослідження мовознавців. Зокрема, С. Фраас, М. Клемм, А. О'Кіфф, К. Коттер узагальнюють підходи до тлумачення дискурсу та медіадискурсу і визначають ключові питання сучасних досліджень цього концепту [2; 3; 4]. Особливості медіадискурсу на матеріалі окремих мов вивчають І. Мирошниченко (на матеріалі української мови) [5], Р. Махачашвілі та А. Сидоркіна (на матеріалі японської мови) [6] та ін. Лінгвістичну концепцію і методологію зіставного вивчення дискурсу мас-медіа розвиває В. Цахур [7]. А. Полонський досліджує мовні особливості в контексті нових медіа-технологій [8].

Постановка завдання. Завданням статті є характеристика та узагальнення підходів до визначення поняття медіадискурсу, його функційних особливостей та методології лінгвістичного аналізу з метою здійснення подальших емпіричних досліджень.

Виклад основного матеріалу. К. Фраас і М. Клемм розмежовують два основні підходи до визначення поняття дискурсу: англо-американську концепцію, у фокусі якої перебуває міжособистісне мовлення, та французькі постструктуралістичні дослідження, започатковані М. Фуко і спрямовані на вивчення мови політики та міжтекстуальних відносин на суспільному рівні. Причому наголошується, що вихідним пунктом для класичного аналізу соціальних дискурсів є, перш за все, концепція М. Фуко, яка стосується інтертекстуальних відносин на соціальному рівні, а, отже, колективних когнітивних процесів, релевантних для всього суспільства.

Теоретичні засади й методологію поняття дискурсу розвивали й продовжують розвивати

в своїх наукових працях чимало дослідників у всьому світі. Вагомі емпіричні дослідження у галузі соціальних дискурсів здійснювали Гайдельберзька/Маннгеймська група (Д. Буссе, Ф. Германнс, В. Тойберт), Дюссельдорфська школа під керівництвом Г. Штютцеля (М. Юнг, К. Бюке, М. Венгелер) Ольденбурзька група під керівництвом К. Глоя [9, с. 6–13]. Дослідженням критичного аналізу дискурсу займалися насамперед лінгвісти з Дуйсбургського інституту мовних і соціальних досліджень (З. Єгер), робочі групи під керівництвом Т.А. ван Дейка (Амстердамський університет) і Р. Водак (Віденський університет), англосаксонська гілка критичного аналізу дискурсу (М. Фуко) та інші. Узагальнюючи дослідження у царині дискурсу, К. Фраас і М. Клемм виокремлюють такі підходи до визначення і вивчення дискурсу:

1. Дискурси – це набори текстів, пов'язаних за змістом (М. Фуко).

2. Дискурси – це поєднання тем у текстах (К. Зауер).

3. Дискурси – це мережі знаків, слідів і стежок сегментів знання (Д. Буссе).

4. Дискурси формують референтні значення для окремих текстів, оскільки вони існують не ізольовано, а пов'язані з іншими наявними текстами (І. Варнке).

5. Дискурси можна розуміти як «бесіди» між текстами, тобто вони характеризуються діалогічністю (З. Віхтер).

6. Дискурси відповідають системам мислення та міркувань, які абстрагуються від масиву текстів (М. Тітсманн).

7. Дискурси є формою взаємодії в суспільстві, оскільки «користувачі мови активно беруть участь у тексті та спілкуються не лише як оратори, письменники, слухачі чи читачі, але також як члени соціальних категорій, груп, професій, організацій, спільнот, суспільств чи культур» (Т.А. ван Дейк).

8. Дискурси можна розглядати як «віртуальні текстові корпуси, композиція яких визначається змістовими критеріями» (Д. Буссе/ В. Тойберт) [2, с. 2–4].

Найбільш вичерпно підходи до тлумачення концепту дискурсу висвітлено в науковій студії І. Корольова, де дослідник зазначає 43 варіанти визначення цього поняття різними науковцями та пропонує узагальнену дефініцію дискурсу у вузькому та широкому розумінні: у вузькому розумінні – «це зв'язна послідовність мовних одиниць, створювана мовцем для слухача в певний час, у певному місці, з певною

метою»; у широкому розумінні дискурс – це «складне комунікативне явище, усна мовленнєва дія, враховуючи соціальний контекст, що дає відомості про учасників комунікації та їхні характеристики, а також процеси виробництва й сприйняття повідомлення» [10, с. 286–291].

Враховуючи складність поняття дискурсу і міждисциплінарний підхід до його вивчення, І.Г. Варнке і Й. Шпітцмюллер розробили багаторівневу практичну модель для аналізу лінгвістичного дискурсу – DIMEAN (Diskurslinguistische Mehr-Ebenen-Analyse), яка являє собою послідовність етапів дискурсивного лінгвістичного аналізу і дозволяє обирати для конкретних емпіричних досліджень відповідні предметні області. За цією моделлю виокремлено такі основні рівні наукового пошуку: інтратекстуальний (добір і опрацювання корпусу текстів), аналіз дискурсивних дій, транстекстуальний. На інтратекстуальному рівні здійснюється аналіз лексичного матеріалу (ключові слова, імена, терміни), пропозицій (синтаксис, риторичні фігури, метафори, пресупозиції, імплікатури, мовленнєві акти), візуальної структури тексту, а також його макроструктури. Наступний етап – аналіз дискурсивних дій – передбачає вивчення інтеракційних ролей (автор, адресати), дискурсивних позицій (соціальна стратифікація / влада, дискурсивні спільноти, ідеологічні посередники, голос) та медіації (носій тексту, форми спілкування, сфери спілкування та шаблони тексту). Транстекстуальний рівень аналізу присвячений дослідженню власне дискурсивних параметрів (інтертекстуальність, фрейми/скрипти, дискурсивно-семантичні базові фігури, топоси, соціальна символіка, індексальні порядки, історичність, ідеології/менталітети, загальні соціальні та політичні дебати) [11, с. 23–44]. Ідею багаторівневої моделі лінгвістичного аналізу дискурсу підтримують і інші дослідники, зокрема В. Цахур визначає текстовий компонент як основу аналізу дискурсу, який тісно взаємопов'язаний з рівнем мовного вираження та рівнем знань, який функціонує як результат лінгвістичного конструювання, аргументованого обговорення та репрезентує дискурсивний світогляд. Окрім того, у цій методологічній моделі виокремлено компонент влади як показник культурно-специфічного способу мислення, який перетинається з усіма іншими компонентами і розглядається як сполучний елемент між дискурсом і культурним контекстом та виконує дискурсоінтегративну і дискурсотворчу функцію [7, с. 101–102].

Глобальна медіатизація [12, с. 362] людини і суспільства пояснюється не тільки суттєвими інноваціями в комунікативно-технологічному середовищі, а й трансформаціями в житті людей та їхній свідомості, які спричинили, з одного боку, постійну потребу в отриманні нової інформації, а з іншого – бажання публічної самопрезентації шляхом висловлення власних думок [8, с. 187–199]. При цьому першочергову роль відіграє мова медіа-засобів, яка є інструментом впливу на суспільство та формування його свідомості, оскільки, по-перше, транслює моделі структурування й оцінки соціальної інформації, які визначають етичні й естетичні норми повсякдення, та, по-друге, надає соціально-комунікативні зразки, які визначають норми самопрезентації соціальних суб'єктів та їхню взаємодію [13, с. 127].

Медіадискурс як окремий напрям критичного дискурсивного аналізу був започаткований наприкінці 1980-х років Т.А. ван Дейком із появою його ґрунтовних праць «*News analysis: case studies of international and national news in the press*» та «*News as discourse*», концепція яких спрямована на інтеграцію

теорії дискурсу з дискурсом новин, з метою його ретельного аналізу не лише на рівні тексту, а й на рівні продукції та інтерпретації [14, с. 615; 15, с. 257]. Такий підхід до новинного дискурсу був запропонований як «нова, міждисциплінарна теорія новин у пресі», покликана досліджувати масиви міжнародних новин, зокрема проблеми расизму в європейській пресі (Т.А. van Dijk *Racism and the press*, 1991). Перші англomовні підручники про мову мас-медіа були написані А. Беллом (*The language of news media*, 1991), Р. Фаулером (*Language in the news: discourse and ideology in the press*, 1991) та Н. Феркляфом (*Media discourse*, 1995). О. Бойд-Баррет у своїй праці *Language and media: a question of convergence* (1994) узагальнив та проаналізував підходи Т.А. ван Дейка, Н. Фаулера й А. Белла [14, с. 615].

Т.А. Ван Дейк започаткував окремий напрям критичного вивчення дискурсу – соціально-когнітивний підхід, виходячи з того, що приховані в текстах новин ідеологічні структури є важливішими за самі тексти і потребують спеціального аналізу. Таким чином, Ван Дейк розуміє аналіз дискурсу як аналіз ідеології, оскільки, на думку вченого, ідеології виражаються та відтворюються в дискурсі [16, с. 32]. Новинні тексти як ідеологічно упереджені дискурси поляризують «наше» (в межах певної групи) та «їхне» (поза межами групи). Базуючись на цій точці зору, Т.А. Ван

Дейк сформулював принципи вираження ідеологічних позицій, суть яких полягає у підкресленні позитивної інформації про «нас» і негативної – про «них». При цьому увага критичного дискурс-аналізу фокусується на соціальному пізнанні як на посередницькій частині між текстом і суспільством [15, с. 257–258]. Ідею про те, що в текстах новин закодовані цінності та ідеології, які впливають на суспільство та віддзеркалюють його стан, розвиває також К. Коттер, наголошуючи, що більшість лінгвістів розглядають тексти новин або з метою аналізу структури дискурсу та його лінгвістичної функції або з погляду його ідеологічного впливу. Обидва ці підходи передбачають виникнення динамічного механізму, що призводить до унікального відображення медійного дискурсу поза часом, культурою та контекстом [4, с. 416–417]. Грунтуючись на попередніх дослідженнях дискурсу новин, К. Коттер виокремлює три основні підходи до вивчення медіадискурсу: аналітичний дискурс, соціолінгвістичний і «нелінгвістичний», наголошуючи, що дослідники зазвичай поєднують аспекти всіх трьох підходів у своїх працях. Так, парадигма аналітичного дискурсу фокусується на питаннях, що стосуються учасників, теми, функції та структури дискурсу. При цьому вчені часто покладаються на соціолінгвістичне розуміння, щоб охарактеризувати якийсь вимір мови медіа, як-от варіанти та стиль, жанр і реєстр. «Нелінгвістичні» студії включають роботу в галузі політології, медіа-досліджень або комунікації, певною мірою, також у культурології [4, с. 417–418].

Українська дослідниця І.Г. Мірошніченко розглядає масмедійний дискурс як «поле масової комунікації, що охоплює всі мовні практики та комунікативні ситуації з використанням різних засобів (медіа) передачі інформації» [5, с. 38] та визначає його дистинктивні особливості: медіазалежність від каналу інформації, реалістичність, мультимодальність, інтердискурсивність, спрямування на широку масову аудиторію, дистантність мовленнєвого акту, динамічність, спектаклярність, інтенсивну експресивність [5, с. 45–50].

Ірландська вчена Е. О'Кіф розуміє медійний дискурс як публічну, спродуковану, зареєстровану форму взаємодії, причому аудиторія реципієнтів може реагувати на те, що вони бачать, чують або читають, миттєво. Відповідно до цього змінилися й форми та функції медіадискурсу, зокрема підвищився рівень інтертекстуальності та скоротилися відмінності між розмовними й писемними мас-медіа (газети містять посилання на Інтернет і відео, а також звукові фрагменти та опитування

громадської думки; телевізійні програми супроводжуються текстом на екрані, посиланнями на веб-сайти або чат-кімнати тощо; радіопрограми можуть розповідати про зображення та візуальні елементи та розміщувати їх на своїх веб-сайтах або встановлювати веб-камеру в студії, щоб аудиторія могла «бачити» їх) [3, с. 441–450].

Основні функції медіадискурсу, зокрема когнітивна, ціннісна, конструювальна, комунікативна, інформативна, регулятивна, персуазивна, інтегративна, культурна, гедоністична [5, с. 41–43] відображають складність та багатогранність цього виду дискурсу. Різноманітні мас-медіа є засобом поширення та отримання знань, інструментом формування цінностей у суспільстві та проектування його майбутнього. Сучасні медіа-платформи не лише слугують джерелом інформації про події та процеси в суспільстві та довкіллі, а й відкривають широкі можливості для активної комунікації між медіа-засобом та адресатами та мають властивість регулювати суспільні процеси. Персуазивність медіадискурсу – здатність впливати на реципієнтів – є в сучасному світі важливим інструментом формування поведінки, світогляду, діяльності, коли першочергову роль відіграє використання широкої низки лінгвістичних стратегій і тактик, як меліоративних (позитивних), так і пейоративних (негативних). Позитивний вплив мас-медіа на суспільну свідомість, у свою чергу, виконує інтегративну функцію, консолідуючи ту чи іншу лінгвоспільноту задля вирішення глобальних проблем. Не менш важливим є значення медіадискурсу для збереження та поширення культурних національних та міжнародних цінностей. Особливої актуальності набула в останні роки також гедоністична (розважальна або рекреативна) функція медіа-дискурсу. Така мультифункційність медіадискурсу спонукає до використання численних методів і підходів для його аналізу, зокрема й лінгвістичного.

Сучасні технічні засоби суттєво вплинули на можливості масової комунікації. Раніше її розглядали як лінійний, технічно опосередкований, односторонній комунікаційний процес, як масовий і недиференційований процес розподілу інформації, яким керували певні засоби масової інформації. Сьогодні учасником процесу масової комунікації може стати будь-яка приватна особа, використовуючи новітні медіа-засоби, такі як домашні сторінки, форуми, чати або блоги, що, в свою чергу, уможливило діалогічну форму медіадискурсу [2, с. 5]. Такий стан речей вимагає нового розуміння рамок участі мас-медіа в суспільній життєдіяльності та спрямовує основні

методологічні підходи до комплексного вивчення медіадискурсу. Дослідники опосередкованого аналізу дискурсу (Mediated Discourse Analysis) визначають поняття «методологічної інтердискурсивності», яке передбачає використання різних методів та поєднання методологічних інструментів для вирішення складних проблем [17, с. 69], подібна багаторівнева методика дослідження використовується і для вивчення особливостей функціонування медіадискурсу. Окрім структурного, функційного, тематичного, контекстуального, лінгвокогнітивного та комунікативно-прагматичного прийомів, дослідники визначають динамічно-функціональний підхід, який уможливило вивчення прагмалінгвістичних функцій медіадискурсу [6, с. 39]. Необхідність урахування соціально, психологічно й культурно значущих умов і обставин спілкування, потребує «прагмалінгвістичного дослідження, яке дедалі більше враховує когнітивні та психолінгвістичні моделі дискурсу»

[18, с. 221]. Окрім того, під час дослідження онлайн-матеріалу важливими його аспектами є гіпертекстуальність, інтерактивність, локальна безмежність, можливість синхронної комунікації тощо, які також становлять емпіричну основу дослідження медіадискурсу, так само як можливі анімаційні та аудіовізуальні елементи [19, с. 89].

Висновки. Підсумовуючи здійснений аналіз концепту та методології медіадискурсу, можна зробити висновок, що багатоаспектність, міждисциплінарність та поліфункціональність цього лінгвістичного феномену визначають комплексність його дослідження на інтратекстуальному рівні, рівні дискурсивних дій та транстекстуальному рівні із залученням широкого спектру методів і прийомів дослідження його мовних особливостей та екстралінгвістичного контексту. Обґрунтовані в статті теоретичні положення сприятимуть здійсненню подальших емпіричних досліджень у галузі медіадискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Йоргенсен М.В., Филлипс Л.Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков : Изд-во «Гуманитарный центр», 2008. 352 с.
2. Fraas C., Klemm M. Diskurse – Medien – Mediendiskurse. Begriffsklärungen und Ausgangsfragen. *Mediendiskurse. Bestandsaufnahme und Perspektiven* / Fraas C., Klemm M. (Hg.). Frankfurt/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien, 2005. S. 1–8.
3. O’Keeffe A. Media and discourse analysis. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*. / Gee J.P., Handford M. (eds). London/New York : Routledge, 2012. P. 441–454.
4. Cotter C. Discourse and media. *Handbook of Discourse Analysis*. / Schiffrin D., Tannen D., Hamilton H.E. (eds). Malden/Oxford : Blackwell Publishers, 2001. P. 416–436.
5. Мірошніченко І.Г. Стилий текст в українському масмедійному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпро, 2020. 275 с.
6. Махачашвілі Р.К., Сидоркіна А.О. Дискурс японських нових мас-медіа: природа, ознаки та розвиток. *Філологічні студії : збірник наукових праць*. 2019. Вип. 12. С. 38–45.
7. Czachur W. Diskursive Weltbilder im Kontrast. Linguistische Konzeption und Methode der kontrastiven Diskursanalyse deutscher und polnischer Medien. Wrocław : Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2011. 310 S.
8. Polonsky A.V. Language in the context of new media technologies. *Methodology of modern linguistics : collection of articles in honor of the anniversary of V.A. Pishchalnikova* / Ed. : Kardanova-Biryukova K.S. Moscow, 2021. P. 187–199.
9. Linguistische Diskursanalyse : Überblick, Probleme, Perspektiven. Sprache und Literatur / Bluhm C. u.a. *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*. 2000. Vol. 31, Heft 86. S. 3–19.
10. Корольов І.П. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві: визначення структура, типологія. *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 285–305.
11. Warnke I.H., Spitzmüller J. Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen. *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*. Berlin/New York : de Gruyter, 2008. S. 3–54.
12. Kho S.N. Mediatization : A Grand Concept or Contemporary Approach? / Keea Ch.P., Ahmada A.L. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. N. 155, P. 362–367.
13. Полонский А.В., Глушкова В.Г., Ряполова М.А. Язык наших медиа. *Actual issues of modern philology and journalism*. 2021. № 2(41). С. 123–130.
14. Bell A. News language / Brown K. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Vol. 8. Elsevier, Oxford, 2006. P. 615–617.
15. Burak B. The Media Representation of Coronavirus As A Tool of Discredit And Praise : The Cases of Sözcü And Sabah. *Electronic Cumhuriyet Journal of Communication*. 2021, Vol. 3. Issue 2. P. 251–276. DOI: 10.54089/ecider.1023334

16. van Dijk T.A. Ideology and Discourse. A Multidisciplinary Introduction. Barcelona, 2012. 95 p. URL: <https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/06/Teun-A.-van-Dijk-2012-Ideology-And-Discourse.pdf> (дата звернення 19.01.2023).
17. Scollon S.W., de Saint-Georges I. Mediated discourse analysis. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*. / Gee J.P., Handford M. (eds). London/New York : Routledge, 2012. P. 66–78.
18. Прокопенко В.В. Лінгвокогнітивні особливості дискурсу у сучасній мовознавчій науці. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2006. № 29. С. 219–222.
19. Fraas C., Meier S. Diskursive Konstruktion kollektiven Wissens on- und offline. *Internetbasierte Kommunikation. OBST – Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie* / Beißwenger M., Hoffmann L., Storrer A. (Hrsg.). 2004. Heft 68. S. 77–102.

РОЗДІЛ 6 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.111'373

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.36>

TECHNICAL TRANSLATION AS THE WAY OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

ТЕХНІЧНИЙ ПЕРЕКЛАД ЯК ВИД МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Vorobyova L.V.,

orcid.org/0000-0002-1001-1016

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Philology,

Ukrainian Studies and Socio-legal Disciplines

Mykhailo Tugan-Baranovsky Donetsk National University of Economics and Trade

The article has been devoted to technical translation which is considered as a way of intercultural communication. Centuries of geographical and political separation were concurrent with the development of diverse ways of interpreting and translation. The challenges of globalization, immigration, environmental sustainability and hi-tech require that we broaden the spectrum of the term technical translation giving it the intercultural context. Nowadays, entering host culture by the specialists involved into translation business is becoming more and more frequent. The increasing need for global understanding and cross-cultural communication are felt in many areas human activity. Translation is considered as a variety intercultural communication. The quality technical translation may be recognized as the attempt to improve communication between individuals of diverse cultures in technological aspect.

The general goal of this article is to analyze translation as a variety intercultural communication and appreciate the opportunities and challenges that each language presents to translators and to learn how it could be dealt with those opportunities and challenges. The role of the cultural factor in the process of translation is investigated. The term "culture" is defined in details in the aspect of cross cultural communication. The comparison of the term was made.

The paper studies the main barriers to impede intercultural communication. The main difficulties, barriers as the potential breakdowns in translation activities and intercultural communication are revealed, being aware of the main stumbling blocks in intercultural communication is the first step in avoiding them. So, it follows analyze within the framework of linguistic and cultural theory, because translation is not only an act of interlingual communication but also the phenomenon of intercultural communication. It is a synthesis of languages and cultures that complicates the process of adequate interpretation.

Key words: technical translation, intercultural communication, barriers.

Статтю присвячено технічному перекладу, який розглядається як спосіб міжкультурної комунікації. Століття географічного та політичного розділення супроводжувалися розвитком різноманітних способів усного та перекладу. Виклики глобалізації, імміграції, екологічної стійкості та високих технологій вимагають від нас розширення спектру терміну *технічний переклад*, надаючи йому міжкультурний контекст. В наш час все частіше трапляється занурення в культуру приймаючої сторони спеціалістами, які займаються перекладацькою справою. Зростаюча потреба в глобальному розумінні та міжкультурному спілкуванні відчувається в багатьох сферах людської діяльності. Переклад розглядається як різновид міжкультурної комунікації. Якісний технічний переклад можна визнати спробою покращити спілкування між людьми різних культур у технологічному аспекті.

Загальна мета цієї статті — проаналізувати переклад як різновид міжкультурної комунікації та оцінити можливості та виклики, які мова представляє для перекладачів, а також дізнатися, як можна впоратися з цими можливостями та викликами. Досліджено роль культурного чинника в процесі перекладу. Детально визначено термін «культура» в аспекті міжкультурної комунікації. Проведено порівняння терміну.

У статті досліджено основні бар'єри, що перешкоджають міжкультурній комунікації. Виявлено основні труднощі, бар'єри, як потенційні збої в перекладацькій діяльності та міжкультурній комунікації. Усвідомлення основних камейнів спотикання в міжкультурній комунікації є першим кроком до їх уникнення. Отже, переклад слід аналізувати в рамках лінгвокультурологічної теорії, оскільки він є не лише актом міжмовної комунікації, а й феноменом міжкультурної комунікації. Це синтез мов і культур, що ускладнює процес адекватної інтерпретації.

Ключові слова: технічний переклад, міжкультурна комунікація, бар'єри.

Introduction. Today's technical translation challenges are global. The widespread use of English as the language of technological progress and international cooperation increase the feeling of both importance

of simplicity in technical translation and considering it as a way of intercultural communication. Centuries of geographical and political separation were concurrent with the development of diverse ways of

interpreting. The challenges of globalization, immigration, environmental sustainability and hi-tech marketing strategies require effective translating skills.

The second half of the 20th century saw the formation of science about translation as an independent discipline.

At first, philologists expressed doubts about opportunities to reproduce the national specifics of the original text in translation: its artistic features, historical, cultural and literary associations and subtleties. The uniqueness of the grammatical structure and the vocabulary of each language which were known to the translators, made them insist on the idea, that it was impossible to carry out the full the identity of the original text and translated one. It turned out that the practical activity was carried out for many centuries, it appeared theoretically impossible.

The end of the Second World War was characterized with an information explosion with a sharp increase of information exchange between people and nations. It was accompanied by a corresponding increase of the scope of translation activities worldwide. The new types of translations had appeared: simultaneous translation, dubbing of movies, TV programs and radio broadcasts. Together with the big amount of literary works to be translated, that is, more significant number of materials is translated in the framework of the activity of various institutions, organizations and enterprises. Moreover, the boom in computer technology, DNA sequencing, military technology and medicine is concurrent with the technical documentation to be translated. The interpreter plays an important role in the modern business. In the process of negotiations, he not just translates from one language to another, but also creates an atmosphere of partnership and mutual understanding. The translator helps to achieve understanding between people who communicate in different languages and are representatives of different cultures.

Modern living conditions have radically changed targeting of specialists' training. Nowadays society needs more than just foreign languages teachers and translators, but specialists of much wider spectrum – the experts of the international and intercultural communication. Recently, intercultural communication has become important in many fields of human activity, but especially intensified the need for its specialists in the fields of economy, ecology, international politics and technology.

Results and discussion. The term “culture” is considered and found out why it is an important factor in translation. The term “culture” is ambiguous; therefore let's choose the closest value to it ethnographic and anthropological content.

In the nineteenth century the term “culture” was mostly used as a synonym for the word combination “Western culture”. E. Tylor, an English anthropologist, who is widely considered as the founder of anthropology as a scientific discipline and the first Professor of Anthropology at the University of Oxford debated about the relationship between “primitive” societies, and “civilized” societies, a key theme in 19th century anthropological literature. Sir Edward B. Tylor considered the Western civilization as “superior” and popularized the idea that all societies come through the stages of development, where the basic stage was considered as “savage” [6, p.67]. He was convinced that in carrying on the enquiry into the development of culture, evidence of some weight is to be gained from an examination of Language. According to Tylor, comparing the grammars and dictionaries of races at various grades of civilization, it appears that, in the great art of speech, the educated man at this day substantially uses the method of the savage, but only expanded and improved in the working out of details” [6, p.160]. In this variant of definition it is easy to see that Western cultures comprising ancient Greece and Western countries believed that their culture and way of life considered to be superior, the same as Eastern cultures, comprising imperial China.

Nowadays definition of the term “culture” is not associated with countries any more. Transgeographical approach defines the term “culture” as a community or population of people to be self-sustaining, and large enough to reproduce new generations of the members without relying on outside people. The term also comprises the totality of the community's thought, experiences, and patterns of behavior together with assumptions about life, values and concepts.

According to G. Hofstede defined culture as: the programming of the human mind by which one group of people distinguishes itself from another group. Culture is learned from environment and is always a shared, collective phenomenon [3, p.206]. In his theory culture is a complex of four categories: symbols, heroes, rituals and values. According to Hofstede's general idea, culture consists of various layers and can be compared with an onion:

- on the outer layer of the onion, there are the *symbols*. This category refers to verbal and non-verbal language: eating habits, food, logos of companies, flags, colors or monuments. Symbols attach emotions. But the nature of changes of the symbols could have not stable long lasting deep emotional impact;
- the next layer consists of *heroes*. The category of heroes includes real life public figures, like statesmen, athletes or company founders, or imaginary

people who serve as behavior models within culture. Heroes are the people who have shown behaviour which showcase the national spirit. The Ukrainian example is the President V. Zelenskyi, who united the nation and the country while the war started in 2022. Or, within organisations, heroes show behaviour that set the example. In some cultures, heroes can also be the “anti-hero” - they can be the example of what *not* to do. A culture heroes are popularized in myths, novels, folk songs and others forms of literature;

- *rituals* are on the third layer, the closest category to the core. Rituals are the socially essential collective activities, recurring events which shape our unconscious minds. They occur both in society (e.g. celebrating Independence Day, Christmas, Easter, Memorial Day, tipping in restaurants, etc.) and in organisations (e.g. meeting practices etc.);

- *values* are at the core of the onion model culture by G.Hofstede. Values are the broad preferences for a certain state of affairs. In the category of values, the majority of members of a culture shares the feelings and accepts the permanent truth definitions, which are not open for discussion about what is normal or abnormal, beautiful or ugly, good or bad. Transmission of values is performed by the environment in which young generations grow up. The most important role models are introduced by the parents and the teachers who show what is acceptable and what isn't. In fact, that is the process of social transmission of behaviours and thoughts from birth and while getting through school.

By G. Hofstede, this collective programming, consisting of values as the core, and the three layers surrounding that core, is what we mean by culture [3, p. 356]. As culture is considered as a group phenomenon, it is used to analyze and distinguish the main features of the behaviour of groups. Culture, then refers to the totality of a people's socially transmitted products of work and thought.

Communication issues between cultures and peoples are explored not only by philologists and translators. To study the interaction of cultures is possible in the centers, language courses and while participating in the social projects, where the linguists work together with literary experts, psychologists, fashion designers, historians, sociologists and philosophers. In the end of 2022, Poland, as the host country launched the social project in the context of providing aid to refugees from Ukraine and Syria who have settled across the country. The city authorities of Krakow, Poland are financing a fashion eco project. The aims of the project are to explore communication issues between Polish, Ukrainian and Syrian cultures focusing on the environmental protection through

“Zero waste” approach. The project consists of the sets of workshops for Ukrainian and Syrian women about body language, style, fashion, accessories and clothing hand making.

At the current stage the phenomenon of the translation should be studied in the context of mass training professional translators in higher education institutions and highly raised scope of translation activities to be done. Traditional translation specialty, such as technical translator, was also joined by other sub-specializations as translator-compiler of technical documentation. The spectrum of translation activities is developing, along with consecutive and simultaneous translations there are accompanying translation (tour guidance) and video conferences translation [5, p. 137].

Technical translation together with socio-political, scientific and, legal, economic ones plays an important role in terms of volume and significance of the informative translations.

With the introduction of the theory of translation as educational discipline it became obvious that professional the translator must understand the features of the structure foreign language, the logic of interaction of its elements and parts, as well as have philological knowledge of the native language languages. Technical translation requires the basic knowledge of the technical processes targeted in the translation or at least the translator should be given an opportunity to be consulted by engineers involved in the process. As a result, for the translator the importance is not only in deep knowledge of a foreign language and culture the country whose language he or she is studying.

As for the problems, which face the translators, the main ones lie in the field of difficulty which occurs when the native speakers and translators often do not coincide with ideas about how it is accepted and how it is not accepted to speak. The technical translator may face the technical slang, terms to refer to the specialized vocabulary of subgroups. Less well studied is the technical translation within the framework of linguistic and cultural theory, since it is not only an act of interlingual communication, but also a phenomenon of intercultural communication. This is a synthesis of languages, cultures and technical progress, which complicates the process of adequate interpretations.

The interrelationship of languages and culture should be studied within the course disciplines in the context of translators training. As a result of this, the specifics of social consciousness and the conflict of cultures can be understood. The cultural barrier is much more unpleasant and more dangerous than linguistic, because cultural mistakes are usually perceived more painfully than language and they can be overcome

only by going beyond the boundaries of one's culture. Differences between cultures are not possible generalize by putting them into clear rules. For the most part, native speakers are condescending to the language mistakes of foreigners, but cultural mistakes usually have a negative effect on them impressions.

Another set of challenges, the translators may face lie in the field of breakdowns in the intercultural communication. An impossible task may occur if an interpreter or translator tends to learn the norms and the rules governing appropriate and inappropriate behavior of all cultures or subcultures. In this case the communication would rather suffer than to be considered as effective one. The norms violation leads to the decreasing of the communication effectiveness. Tending to behave according to your own culture while respecting the other culture's norms is raises many questions about the effectiveness. The better approach to effective intercultural communication is to examine the possible potential breakdowns of the communication. The generalization of the potential breakdowns will lead us to the defining main barriers to impede intercultural communication.

L. M. Barna [1, p. 350] has developed an approach to examine barriers to intercultural communication on a general level. The categories of barriers are considered as Stumbling Blocks in Intercultural Communication and they refer to the obstacles that can arise in intercultural encounters. These main stumbling blocks are the following: high anxiety, assumption of similarity, preconceptions and stereotypes, tendency to evaluate, language difference and nonverbal misinterpretation. Taking these common barriers into account helps the interpreters and translators improve the intercultural communication skills [2, p. 259]. In this article a few main barriers are to be studied.

The first barrier listed is *high anxiety* or tension; the term stress can be also used. It is common in crosscultural experiences due to the number of uncertainties present. As for the translator, he or she can experience anxiety and avoid interaction with the customer to clear the details of device or process described in the text for translation. As for the interpreter, feelings of tension usually occur for both parties in an intercultural communication act. The hostnational is uncomfortable when talking with a foreigner because he or she cannot maintain the normal flow of verbal and nonverbal interaction.

The second barrier is *assuming similarity* instead of difference. Each culture is different and unique. When information is ambiguous, the wrong conclusions can be easily reached. The assumption of similarity does not often extend to the expectation of a common verbal language but it does interfere with

caution in decoding nonverbal symbols, signs, and signals. It is better to assume nothing but ask.

The next barrier focuses on the *stereotypes*. The term "stereotype" here we understand as the judgments made about others. Stereotypes persist because they are firmly established as myths by one's own national culture and because they sometimes rationalize prejudices.

The last barrier is *nonverbal misinterpretation*. This barrier can occur when nonverbal communication is identified at the different ways. The nonverbal message codes that have been performed can to affect intercultural communication. A language, which an interpreter or a translator mastered, is not avoiding from the stumbling block. The professional training of the future translators comprises the disciplines, where some blocks are focused on comprehension of nonverbal signs and symbols, such as gestures, postures, and other body language. The disability to observe, to learn the meanings and read them may lead to a definite communication barrier [4, p. 81].

During the translation, there is also contact between the two languages, and the clash of two cultures. Let's consider a few examples when, technical terms are acquired altogether unexpected meanings based on the simplest and unambiguous words of everyday life language: aging – визрівання, вистигання (бетону), jack – домкрат, jaws – конструкція «губ» плоскогубців, або пасатижів (втягнуті металеві затиски, оснащені з внутрішньої сторони дрібними зубчиками для поліпшення захоплення), nut – гайка, washer – шайба, sandwich – конструкція, яка складається з декількох шарів, наприклад «сендвіч-панель» – будівельний матеріал, що має тришарову або більше структуру, shoe – колодка, ланка гусениці. It is important for the translator to have not only deep knowledge of a foreign language, but and culture of the country whose language he or she is studying. Because the conflict of cultures is most clearly revealed in communication, then a clash of cultures can cause their conflict. Therefore, it is necessary to know what is behind the word and what are its functions performed in the country where such and such a language is real a means of communication.

So, when translating, it is very important get the phenomenon of ambiguity and that the word is traditionally not perceived in isolation. Depending on the context the word can be translated as a single word, a phrase, a semantic group or even a whole sentence, if there is no equivalent in the relevant language.

Conclusion. In view of the above, it may be concluded that the modern society needs more than just teachers, inter translators but international

and intercultural communication specialists. Nowadays the entering host culture by the specialists involved into translation business is becoming more and more frequent, especially under the circumstances which Ukraine faced on the 24th of February 2022 after the beginning of the full-scale war. The increasing need for global understanding and cross-cultural communication are felt in many areas human activity. Translation is considered as a variety intercultural communication. The quality technical translation may be recognized as the

attempt to improve communication between individuals of diverse cultures in technological aspect. Being aware of the main stumbling blocks in intercultural communication is the first step in avoiding them. So, it follows analyze within the framework of linguistic and cultural theory, because translation is not only an act of interlanguage communication [4, p. 45], but also the phenomenon of intercultural communication. It is a synthesis of languages and cultures that complicates the process of adequate interpretation.

BIBLIOGRAPHY:

1. Barna L. M. Stumbling blocks in intercultural communication. Intercultural communication. 8th ed. Belmont, CA : Wadsworth Publishing, 1997. 403 p.
2. Barna L. M. The stress factor in intercultural relations. *Handbook of intercultural training* / Ed. by D. Landis and R. W. Brislin. Vol. II. New York: Pergamon Press, 1983. P.340 – 345.
3. Hofstede, G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations. 2nd ed. Thousand Oaks, CA : Sage Publications, 2001. 596 p.
4. Jandt F. E. An introduction to intercultural communication. Identities in a global community. 6th ed. Los Angeles, CA: SAGE Publications, 2010. 374 p.
5. Ryabukha T., Zinchenko N., Hostishcheva N. Formuvannia audytyvnoii kompetentsii maibutnikh perekladachiv pid chas navchannia usnoho poslidovnoho perekladu [Formation of auditory competence of future translators during training of oral sequential translation]. *Naukovyi visnyk of Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytskyi*. 2017, no.2(19), P. 137–144.
6. Tylor E.B. Primitive culture: Research into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custum. New York : J. P. Putnam's Sons, 1871. 502 p.

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.37>

METHODS AND TECHNIQUES OF TRANSLATING ENGLISH LEGAL TERMS

МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Vrabel T.T.,

orcid.org/0000-0001-5837-5153

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Philology

of Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

The present article focuses on a highly topical issue of adequacy of translating legal terms from English into Ukrainian as far as it is a significant tool to improve legal regulation and control of international relations. The research hypothesis is that the mechanism of terminological nomination and interpretation of legal terms depends not only on the legal but also on the cultural characteristics of the countries participating in communication. The tasks of the research comprise the classification of formal requirements for the language of legal communication, the identification of groups of terms that pose difficulties for the translator, the definition and description of the terms that have no equivalents in the target language. The author analyses the features of the legal language and professional communication in the field of law, the specific character of legal translation, as well as the difficulties of translating legal discourse. Then he goes on to identify and analyse basic techniques and methods of translating English terms within legal discourse. The main difficulties in the translation of legal discourse terms include: terms are not always monosemantic, it is a translation from one legal system to another with differences existing in the legal systems of different countries, and quite often insufficient training of translators. It is concluded that the most frequently used method is translation equivalent. It can be accounted for by the fact that the main feature of legal discourse is an accurate and precise presentation of the material with a complete exclusion of emotional connotations. Other, less frequent methods of translating legal terminology, include: descriptive translation, the use of partial equivalents, transcription, transliteration, lexical-semantic substitutions, and semantic development.

Key words: translation equivalents, partial equivalents, legal terminology, legal discourse, transcription, transliteration, lexical-semantic substitutions, semantic development.

Стаття присвячена актуальній проблемі адекватності перекладу юридичних термінів з англійської мови українською, оскільки адекватність є важливим інструментом удосконалення правового регулювання та контролю міжнародних відносин. Гіпотеза дослідження полягає в тому, що механізм термінологічної номінації та інтерпретації юридичних термінів залежить не лише від правових, але й від культурних особливостей країн, мови яких представлені в оригіналі та перекладі, від міждисциплінарної взаємодії мовознавства й права, знання та врахування культурно-правових й історичних реалій країн правової взаємодії. Завдання дослідження полягають у класифікації формальних вимог до мови правової комунікації, виявленні груп термінів, які становлять труднощі для перекладачів, визначенні та описі термінів, які не мають еквівалентів у мові перекладу. Автор аналізує особливості юридичної мови та професійної комунікації у сфері права, специфіку юридичного перекладу, а також труднощі перекладу юридичного дискурсу. Наступним кроком є визначення й аналіз основних прийомів та способів перекладу англійських термінів у юридичному дискурсі. До основних труднощів перекладу термінів юридичного дискурсу належать: терміни не завжди є моносемантичними, юридичний переклад – це переклад з однієї правової системи на іншу з урахуванням відмінностей, що існують у правових системах різних країн, і досить часто недостатня підготовка перекладачів. У статті зроблено висновок, що найчастіше застосовується метод перекладацьких еквівалентів. Це можна пояснити тим, що головною особливістю юридичного дискурсу є точний і чіткий виклад матеріалу з повним виключенням емоційних конотацій. До інших, менш поширених способів перекладу юридичної термінології належать: описовий переклад, використання часткових еквівалентів, транскрипція, транслітерація, лексико-семантичні заміни та смисловий розвиток.

Ключові слова: перекладацькі еквіваленти, часткові еквіваленти, юридична термінологія, юридичний дискурс, транскрипція, транслітерація, лексико-семантичні заміни, семантичний розвиток.

Target setting. Modern civilization develops in line with the processes of integration and globalization, which manifests itself in the desire of mankind to interact in various spheres of life. Economic and political cooperation between countries requires legal regulation of interstate relations and is accompanied by legal integration. This phenomenon is characterized by participation of sovereign subjects in the affairs of the world community, as well as the perception and understanding of the legal systems of partner countries. These circumstances give rise to the need to study legal sources in the original, to analyse and correctly interpret the accompanying legal documents, ensuring the legitimacy of interaction.

Translation of legal documents as a means of international professional communication contributes to the internationalization of national law, convergence and interaction of international standards, domestic (regional) legal norms and systems, enables cooperation among specialists from different countries to solve problems and improve the practice of legal regulation and control of social relations.

The process of translation is not just replacing units of one language with units of another. This is a fairly complex process, which includes a number of difficulties that the translator needs to overcome. Speaking about existing difficulties the translator of legal discourse faces, we should mention the famous American scholar E. Rabel's warning about "endless problems that arise in the course of comparative study of different legal systems, in particular while mastering a foreign language and its legal variety" [1, p. 15].

The factual material of this research is represented by texts of official business documents in English (passports, certificates, treaties, reports, agreements, contracts) and their translations into Ukrainian performed by professional translators.

Analysis of the latest researches and publications. Linguists claim that the main purpose of translation is to achieve adequacy [2]. "Adequate or equivocal translation is a translation, which is carried out at a level necessary and sufficient to transfer the unchanging plan of content while respecting the corresponding plan of expression, i.e. the norms of the target language. To translate means to express correctly and completely by means of one language what has been expressed before by means of another language" [3, p. 15].

Researchers show increased interest to modern translation studies, viz. to the study of semantic features of the lexical composition of legal texts [4; 5; 6; 7, p. 132–137; 8]. More and more often linguists are paying attention to the national and cultural peculiarities of the terms in the texts of international law. Comparative analysis of the essence of legal phenomena in different societies reveals new variations in the connotation of legal lexemes in the source and target languages. This work considers practical aspects of nomination and variability of the English-language legal vocabulary taking into account cultural and legal marking.

Purpose statement. The article aims at classifying formal requirements for the language of legal communication, the identification of groups of terms that pose difficulties for the translator, the definition and description of the terms that have no equivalents in the target language.

Presentation of the basic material of the research. The difficulties of translating legal terminology can be attributed to a variety of reasons. The first difficulty is related to the translation of terms. A.A. Reformatsky defines terms [9, p. 110–111] as words limited to their specific function; words that strive to be unambiguous. Terms should clearly represent concepts and define the relations between them

[10, p. 278; 11; 12, p. 129–140; 13]. B.N. Golovin [14, p. 34] claims that although these requirements for an “ideal“ term are well known, but most often they are not observed in practice.

The second difficulty is related to an important characteristic of legal texts – their standardization [15, p. 39; 16, p. 27], i.e. the use of characteristic verbal structures and expressions, stable word combinations, clichés. Legal texts are characterized by expressive neutrality [17, p. 155], their close connection with the worldview of the society in which they are used [18; 19, p. 11]. Each state possesses its own legal system [20, p. 119] with its core terminological units that have no equivalents in other systems.

The third difficulty in the translation of legal terminology is related to the differences in the legal systems of different countries. For the translators this means taking into account the peculiar character of legal and legislative systems in the source and target languages [16, p. 17; 21, p. 313; 22; 23; 24, c. 125–134; 25, c. 7.]. The translator of legal texts must take into account that the UK and the USA use case-law (Anglo-Saxon system), while the European Union and Ukraine use non-case-law (continental system).

The fourth difficulty is quite often insufficient training of translators, who are to be aware of the legal terminology, the specific character of the two legal systems [26, p. 4], and be creative in choosing the best match for a given context. However, the culturally conditioned nature of legal discourse excludes the possibility of artistic translation of specialized texts and official documents [27]. Terms constitute one of the most significant features of the language of law and the most problematic area for the translator. Therefore, legal translation must meet all the formal requirements for the language of official communication and is to be characterized by:

- accuracy (all the provisions interpreted in the original must be stated in the translation);
- expressive neutrality;
- brevity, absence of speech redundancy in the translation of legal concepts;
- unification of terminology at logical, linguistic and content levels [18; 28; 29; 30; 31].

Legal English typically uses so-called “legal doublets” or paired synonyms, e.g. terms and conditions. The appearance of some of these doublets is associated with the former prevalence of French and Latin. These elements were used simultaneously to achieve greater precision: the meaning of one was supplemented by the meaning of the other. More often than not, the words in these doublets mean practically the same thing; “terms and conditions” is translated into Ukrainian as “постанови й умови”.

Modern English-speaking business terminology also retains French loanwords, such as “accuse, act, agree, appeal, authority, benefit, case, cause, change, charge, to commence, control, court, debt, defendant, duty, evidence, government, judge, justice, legislature, merchant, message, money, note, order, place, power, process, profit, property, punish, purchase, question, regard, receive, revenue, royal, rule, special, sum, tax, value” – «звинувачувати, діяти, погоджуватись, апелювати, орган влади, перевага, справа, причина, зміна, звинувачення, починати, контролювати, суд, борг, відповідач, обов’язок, доказ, уряд, суддя, правосуддя, законодавча влада, продавець, повідомлення, гроші, примітка, порядок, місце, влада, процес, прибуток, власність, карати, покупка, питання, ставлення, отримувати, прибуток, королівський, правило, особливий, сума, податок, вартість» which have long ago and firmly entered the basic structure of English and are not perceived as foreign, except for some expressions from the French language used in contracts that are still not assimilated, for example: “Force Majeure”, translated by means of transliteration «форс-мажор».

In English antonymous lexical pairs formed with appropriate endings are used to denote opposite legal relations: the active participant of legal relations, performing some action, is formed by means of suffixes -or or -er; the passive participant of legal relations is denoted by suffix -ee, e.g.: “Employer – Employee, Trustor – Trustee” – «Наймач – Службовець, Засновник – Довірчий власник». The use of antonyms is typical for the language of legal documents, which reflect the opposite interests, oppose and compare such concepts as rights and duties, personal and public, plaintiff and defendant, crime and punishment, etc. The following terms denote different roles in legal relations, but without antonyms: “purchaser, buyer, customer, supplier, contractor, sub-contractor, creditor, liquidator, manager, receiver, administrator, business rescue practitioner, curator, officer, shareholder, director, third party” – «покупець, покупець, клієнт, постачальник, підрядник, субпідрядник, кредитор, ліквідатор, менеджер, отримувач, адміністратор, конкурсний керівник, куратор, посадова особа, акціонер, директор, третя особа».

In order to avoid repetition, adverbs with pronouns, the so-called officialese, are often used – words or expressions of speech characteristic of the style of business papers and documents. There are many archaic adverbs made up of such words as “here, there, where” and some prepositions: “of, after,

by, under” etc., for example: “henceforth/hereafter/hereinafter” – з цього часу, надалі; “hereunder” – на підставі цього закону, договору; “herein” – тут, у цьому; “hereby” – теперішнім, цим; “hereto/hereinto” – до цього, сюди; “hereon” – на цьому; “heretofore” – раніше, до цього часу; “herewith” – при цьому; “thereafter” – після цього, відтоді, згодом, потім; “therefore” – з цієї причини, внаслідок цього, тому, отже; “hereinbefore” – вище. These adverbs are not common, they are archaisms, preserved in legal practice and still used in the texts of contractual documents.

Special attention should be paid to “Incoterms”, which are international rules providing unambiguous interpretation of the most commonly used terms in foreign trade.

“Free on Board” / «вільно на борту» – this term means that the seller delivers the goods on board the ship named by the buyer. The risk of loss or damage to the goods passes when the goods are on board the ship, and from that point the buyer bears all costs.

“Free Carrier (FCA)” / «франко-перевізник з об’єкта Продавця» means that the seller delivers the goods to the carrier or another person nominated by the buyer at the seller’s premises or another named place.

“Carriage Paid To (CPT)” / «фрахт/перевезення сплачені до узгодженого місця призначення» means that the seller delivers the goods to the carrier or another person nominated by the seller at the agreed place; the seller must contract for carriage and bear the costs of carriage.

Realization of these requirements applies to all typological groups of terms:

- terms that form the basis of general legal vocabulary, often functioning outside the field of legal relations and possessing semantic flexibility: “law” (закон), “justice” (правосуддя), “property” (власність), etc.

- special legal terms reflecting the peculiar character of individual branches of law: “jail” (в’язниця короткотермінового ув’язнення), “detention centre” (виправна установа), “probation” (умовне звільнення на поруки підсудного), etc.

- terms-metaphors based on the nomination of concepts taking into account personal evaluation and associative links that are used for interpretation of complex legal phenomena: “right of audience” (право виступати у суді), “washed sale” (маніпуляції з купівлі й продажу цінних паперів), “gardening leave” (відпустка із збереженням заробітної плати перед звільненням), etc;

- culturally marked lexemes-realia, conveying unique legal phenomena and concepts, characteristic

of a particular society: “Exchequer” (казначейство), “Backbond” (зобов’язання-забезпечення, яке видається поручителю), etc.

Legal translation involves the transfer of legal information from one language and culture to another language and culture, given the differences in legal systems. Knowledge of the cultural component is a prerequisite for adequate translation of the source text into the target one [7, p. 133].

Neutral presentation of legal norms increases the effectiveness of legal regulation. The quality of legal translation in a certain way affects the effectiveness of law enforcement, the degree of regulation of specific relations [32, p. 10–11; 33, p. 61–65]. In most cases, the problems of translation are associated with the use of transformations due to linguocultural differences between the two nations, e.g.:

What will be held to be ‘just and reasonable’ must depend upon the particular facts of each case. – Те, що буде вважатися «справедливим і обґрунтованим», має залежати від конкретних фактів у кожній справі.

When translating legal documents special attention should be paid to lexical non-equivalence [34; 35], because in all languages there are words and set phrases that have no completely equivalent lexical units, e.g.:

Bill – біль, законопроект.

“In certain circumstances a Bill may become law without the concurrence of all the component parts of Parliament. – За певних обставин законопроект може стати законом без погодження з усіма органами Парламенту.

From these examples we can see that the ways of translating legal documents can vary and be combined depending on the presence of legal terminology in the target language text, its sentence structure, the presence of conjunctions and introductory words, linguocultural features of a foreign language text, etc.

The main task of translating both common and special (terminological) vocabulary is to find an equivalent in the target language [36; 37], e.g.:

auktion – аукціон, audit – аудит, contract – контракт, credit – кредит, export – експорт, import – експорт, inflation – інфляція; income – дохід, market – ринок, (public) offering – публічна пропозиція, property – майно, stock – акція, tax – податок (income tax – податок на прибуток, sales tax – податок з продажу, property tax – податок на майно), tax base – податкова база, tax rate – податкова ставка, trade – торгівля.

Another frequently used method of translating legal terminology is descriptive translation. When a term has no equivalent in the target language its

definition is given [38]. Descriptive translation means revealing the meaning of a foreign word by means of a detailed explanation, e.g.:

arbitrage – купівля цінних паперів на одному сегменті ринку з одночасним їх продажем на іншому сегменті за вищими цінами; originator – кредитна організація, що видала кредити (власник активів), які потім продаються в пулі в процесі сек'юритизації спеціальній юридичній особі; “hot” issue – цінний папір, що розміщується публічно і користується великим попитом; “watered” stock – статутний капітал в результаті емісії акцій на суму, що не відповідає активам та потенціалу компанії.

Partial equivalents of the source language term in the target language can also be used:

- to introduce a bill – внести на розгляд законопроект, to take the floor – взяти слово, to ask for the floor – попросити слово для виступу, to give the floor – надати слово, to have the floor – виступати з промовою, to be on the floor – обговорюватися, бути предметом дискусії.

Common methods of translating legal terminology are transcription and transliteration, which is the recreation of the sound or graphic form of a foreign lexical unit by means of the target language [39]. These methods are often used for the translation of proper names, e.g.:

PLC – Public Limited Company – Товариство відкритого типу з обмеженою відповідальністю (ТОВ); LLC – Limited Liability Company – Компанія, товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ); IBC – Міжнародна комерційна компанія; IC – Міжнародна компанія; LP – Limited Partnership – Командитне товариство; LDC – Limited Duration Company – Товариство з обмеженою відповідальністю; JSC (Joint stock company) – Акціонерне товариство.

Another method of translating legal discourse terminology is calque, which is morphemic / word-by-word re-creation of a foreign term by means of the target language, for instance:

discontinuity – припинення діяльності, provision – резерв, identifiable assets – ідентифіковані активи, Grand Jury – Велике журі, Magistrate’s Court – Магістратський суд, Queen’s Counsel – Радник Корони;

Lexical-semantic substitutions are quite often applied to translate legal terminology. They involve the use of lexical units in the text of translation, whose meaning does not coincide with the meaning of units in the source language, but can be deduced from them by means of logical reasoning [40; 41; 42, p. 52–5]. Lexical-semantic substitutions include specification and modulation of the meaning of the original unit. The former means replacement of a hyperonym by a hyponym, for example:

offence – правопорушення; criminal offence – кримінальний злочин; disorderly offence – порушення громадського порядку; abortive offence – замах на вчинення злочину.

Modulation, or semantic development, means translation of a term preserving the meaning of the original term and avoiding information loss. This method presupposes the replacement of a dictionary correspondence with a contextual one that is logically connected to it, e.g.:

pickup zone – зона евакуації; target reference point – орієнтир; damage to property – пошкодження майна.

Therefore, the main point that ensures mutual understanding of specialists in any sphere, including legal terminology, is an adequate, equivalent translation of the terms with the maximum preservation of both morphological / syntactic and semantic structures of terminological units [43; 44, p. 15–17].

Conclusions and perspectives of further research. Thus, we have identified and analysed the main techniques and methods of translating English legal terms into Ukrainian. The main way of translating legal discourse terminology is the use of a translation equivalent.

Our research proved that the main aim of any translation is adequacy. Specific procedures for analysing texts of legal discourse constitute an important aspect of translation.

Currently, there is a clear tendency to unify the law of European countries, the desire to make legal terminology and texts of documents understandable to anyone who works with them, whether it is a legal professional or a “layman”.

Comparison and analysis of legal terminology of different countries in synchrony and diachrony is a promising direction for further research.

BIBLIOGRAPHY:

1. Рабель Э. Задачи и необходимость сравнительного правоведения / пер. с нем. ; под науч. ред. проф. Б.М. Гонгало. Екатеринбург : Рос. шк. частного права (Уральское отделение), 2000. 48 с.
2. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Теория и практика перевода с английского языка на русский. М., 1963. 125 с.
3. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. М. : Филология Три, 2002. 416 с.
4. Gubby H. English Legal Terminology. Legal Concepts in Language. 3rd edition. The Hague: Eleven International Publishing, 2011.

5. Максименко Е.С. Национально-культурная специфика отраслевых терминосистем: на материале английской и американской юридической терминологии : автореферат диссертации ... кандидата филологических наук. Саратов, 2002.
6. Тимофеева Н.П. Основы семантической трансформации устойчивых сочетаний при изменении сферы их употребления : автореферат диссертации ... кандидата филологических наук. Саратов, 1997.
7. Умерова М.В. Особенности перевода документации текста официального характера. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2011. № 12. С. 132–137.
8. Хижняк С.П. Формирование и развитие терминологичности в языковой системе (на материале юридической терминологии) : автореферат диссертации . доктора филологических наук. Саратов, 1998.
9. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка. Проблемы структурной лингвистики : сб. ст. М. : Наука, 1967. С. 110–111.
10. Albrecht J. Übersetzung und Linguistik. 2. Aufl. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG, 2013. S. 278.
11. Левитан К.М. Юридический перевод: основы теории и практики. М. : Екатеринбург, 2015. 352 с.
12. Власенко С.В. Перевод юридического текста: когнитивные особенности номинации и реалии-профессионализмы в языковой паре английский-русский. *Филологические науки в МГИМО* : сб. науч. тр. № 21(37). М. : МГИМО, 2005. С. 129–140.
13. Власенко С.В. Договорное право: практика профессионального перевода в языковой паре английский-русский. М. : Вольтерс Клувер, 2006. 320 с.
14. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : уч. пособие. М. : Высшая школа, 1987. С. 34.
15. Богатырева Н.А. Стилистика современного немецкого языка. М. : Академия, 2005. С. 39.
16. Pommer S. Rechtsübersetzung und Rechtsvergleichung. Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 2006. S. 17.
17. Брандес М.П. Стилистика текста. Теоретический курс: учебник. М. : Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. С. 155.
18. Алимов В.В. Юридический перевод. Практический курс. Английский язык. М. : Ком-Книга, 2005. 160 с.
19. Stolze R. Kulturelle Aspekte beim Fachübersetzen // Diskurs und Terminologie beim Fachübersetzen und Dolmetschen / hrsg. von J. Maliszewski. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2010. S. 11.
20. Reinart S. Kulturspezifika in der Fachübersetzung. Berlin: Frank & Timme GmbH, 2009. S. 119.
21. Максименко Е.С. Национально-культурная специфика номинации универсальных правовых концептов, создающих научную картину мира, в английской и американской юридической терминологии. *Языки профессиональной коммуникации* : мат. Междунар. науч. конф. / отв. ред. Е.И. Голованова. Челябинск, 2003. С. 313.
22. Ключина А.М., Здор А.И. Проблемы и способы перевода английских терминов в текстах юридического дискурса. Самара : СГСПУ, 2016.
23. Панкратова Е.А. Особенности межкультурной коммуникации специалистов юридического профиля. *Языки профессиональной коммуникации* : матер. междунар. науч. конф. / отв. ред. Е.И. Голованова. Челябинск : ЧГАКИ, 2003. 351 с.
24. Алексеева Л.М. Переводимые и не переводимые писатели. *Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики* : матер. ежегод. междунар. конф., Екатеринбург, 7 февраля 2014 г. Ч. I. Екатеринбург : Урал. гос. пед. ин-т, 2014. С. 125–134.
25. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика. СПб. : Союз, 2014. С. 7.
26. Федотова И. Г. Теория и практика устного и письменного юридического перевода. Дубна : Феникс +, 2008. С. 4.
27. Ключина А.М., Стойкович Г.В. Категориальные и некатегориальные средства выражения пассивности в английском научном, художественном и политическом дискурсах : коллективная монография / под науч. ред. докт. пед. наук. М.П. Нечаева. Чебоксары : Экспертно-методический центр, 2014. 65 с.
28. Базылев В.Н., Сорокин Ю.А. Интерпретативное переводоведение. Ульяновск : УлГУ, 2000. 134 с.
29. Фокина С.П. Лексико-семантические аспекты перевода юридического текста в международно-правовом контексте (на материале английского языка). *Мир культуры, образовани.* 2021. № 3 (88).
30. Ивакина Н.Н. Юристу о нормах правописания. М. : Норма ; ИНФРА, 2013. 288 с.
31. Латышев Л.К. Технология перевода. М. : Академия, 2005. 320 с.
32. Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах : Общая и особенная части. М., 2000. С. 10–11.
33. Осаке К. Каноны грамотного юридического перевода: размышления компаративиста- цивилиста на примере сравнительной цивилистики. *Право и управление.* XXI век. 2011. № 2. С. 61–65.
34. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. М., 2002. 424 с.
35. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. М., 1999. 136 с.
36. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М., 1975. 240 с.
37. Рецкер Я.И. Пособие по переводу с английского языка на русский. М. : Просвещение, 1982. 159 с.

38. Гамзатов М.Г. Техника и специфика юридического перевода : сб. ст. СПб. : Филол. фак-т СПб. гос. ун-та, 2004. 184 с.
39. Фесенко Т.А. Концептуальные основы перевода. Тамбов, 2001. 123 с.
40. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. М. : Воениздат, 1973. 280 с
41. Швейцер А.Д. Теория перевода. Статус. Проблемы. Аспекты. М. : Наука, 1988. 215 с.
42. Швейцер А.Д. Эквивалентность и адекватность. *Коммуникативный инвариант перевода в текстах различных жанров* : сб. науч. тр. М. : МГПИИЯ, 1989. С. 52–58.
43. Сыроваткин С.Н. Теория перевода в аспекте функциональной лингвистики. Калинин : КГУ, 1978. 85 с.
44. Берг Е.Б. Основные инструменты профессиональной коммуникации в правовой сфере (терминология, оценочные понятия, дефиниции). *Языки профессиональной коммуникации* : матер. междунар. науч. конф. Н. Новгород : НГЛУ, 2002. С. 15–17.

УДК 811.161. 2'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.38>

THE PROBLEM OF UNTRANSLATABILITY IN TRANSLATION STUDIES

ПРОБЛЕМА НЕПЕРЕКЛАДНОСТІ У ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

Hlushchenko O.V.,

orcid.org/0000-0003-3317-5539

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philology
Odessa National Maritime University*

The article is dedicated to the issue of translatability/untranslatability, possible challenges in translation and the ways of overcoming them. It is proved that translatability and untranslatability are related to the psycholinguistic and ethno-linguistic translation adequacy comprising such factors as intellectual, mental, cultural and philosophical. The active participants include the author of the source text as the representative of the authentic foreign culture and the translator, as the mediator and interpreter. Among the possible challenges of translation there are language discrepancies, their asymmetry, the uniqueness of the source text atmosphere as the reflection of the national mentality, and the insufficient amount of preliminary background information necessary for adequate translation.

In the focus of the article there are words in Ukrainian, English and German which don't have exact equivalents in the target language or vice versa may have multiple partial correspondences. Expressions or lexical units which cannot be rendered in translation are termed as lacunas. Lacunas don't prove the impossibility of translation, they indicate at the absence of the proper equivalent with reference to the social, cultural, ethnic and historic peculiarities.

The processes of demotivation, loss of mental and cultural coloring in translation and the resulting idiomaticity are also investigated, possible semantic breeches as well as cases of interlinguistic homonymy and paronymy are taken into consideration. The most efficient translation strategies and operations are worked out. Descriptive translation and translator's commentary are suggested as the most appropriate translation transformations. The overview of the theoretical groundings comprises the most relevant research works on the issue of untranslatability in the paradigm of different approaches and trends.

It is resumed that untranslatability mostly stands for the challenges in translation caused by the absence of the full equivalent either due to the lack of intelligence or competence in a certain field of knowledge or activity, sometimes this may also be predetermined by the insufficient psycholinguistic or sociocultural preparation of the translator. The perspective for further research is seen in the study of the linguistic, social, cultural and psycholinguistic levels in translation.

Key words: translatability, untranslatability, lacunas, translation, idiomaticity.

Статтю присвячено проблемі перекладності та неперекладності, а також можливим проблемам перекладу та способам їх подолання. У роботі доведено, що перекладність і неперекладність співвідносяться з психолінгвістичною та етнолінгвістичною адекватністю перекладу з урахуванням таких чинників, як інтелектуальний, психологічний, культурний і філософський. Активну участь у цьому процесі приймають автор вихідного тексту як представник самобутньої іноземної культури та перекладач, як посередник і інтерпретатор. Серед можливих проблем перекладу відмінності мов, асиметрія мов, унікальність атмосфери твору як віддзеркалення національного менталітету, а також недостатній обсяг інформації, необхідної для адекватного перекладу.

У статті досліджуються українські, англійські та німецькі вокабули, які не мають точних еквівалентів у цільовій мові або, навпаки, мають декілька різноманітних часткових відповідників. Вирази або лексеми, які не можуть бути передані в перекладі, йменуються лакунами. Лакуни не засвідчують неможливість перекладу, а є своєрідними індикаторами відсутності відповідного еквіваленту з урахуванням соціальних, етнічних, історичних і культурних особливостей.

Також досліджуються процеси втрати вмотивованості, психічного та культурного забарвлення, що спричиняють ідіоматичність, можливі розриви семантичних зв'язків, випадки міжмовної омонімії та паронімії. У процесі дослідження виробляються найбільш ефективні перекладацькі стратегії та операції. Серед найбільш відповідних перекладацьких трансформацій слід назвати описовий переклад і перекладацький коментар. Огляд теоретичних засад дослідження проблеми неперекладності охоплює найбільш вагомні наукові розвідки у парадигмі різних підходів і напрямків.

Неперекладність тлумачиться як наслідок таких проблем перекладу, як відсутність знання перекладача про наявність повних еквівалентів певних лексичних одиниць вихідної мови у мові перекладу через недостатню мовну компетентність або обізнаність із термінологією та базовими поняттями певної галузі діяльності, іноді це може бути також пов'язане з недостатньою психолінгвістичною або соціокультурною підготовкою перекладача. Перспектива вбачається у дослідженні лінгвістичних, соціальних, культурних і психолінгвістичних рівнів у перекладі.

Ключові слова: перекладність, неперекладність, переклад, лакуни, ідіоматичність.

Introduction. The relevance of translation as a mediator in cross-cultural communication can't be overestimated. One of the recurrent challenges in translation studies is the issue of untranslatability. The following research is dedicated to the review of the classical and recent scientific works dedicated to untranslatability.

Review of the previous publications on the issue.

The analysis of the research works by Ch. Hadamer, A. Humboldt, A. Finkel, Ye. Vereschahin, D. Buzadzhy [3], L. Latyshev [4], A. Kovalchuk, I. Klymenko, Ye. Yevteyev, L. Barkhudarov, V. Koler, V. Komissarov, Ye. Mishkurov [8;9], N. Tymko, I. Struk, A. Sytko, H. Yenchewa has revealed different aspects of the issue in the focus of the research. Unlike the predecessors, we attempted to analyze different approaches to the issue of untranslatability in translating publicist and belles-lettres texts in the aspect of the choice of the most appropriate translation strategy.

The objective of the research is to interpret the concept «untranslatability», to classify translation transformations, to study various translation theories and functions, to find out the possible causes of untranslatability and to work out the most efficient ways of dealing with lacunas.

The material and methods of investigation. The methods and techniques employed include comparative and semantic analysis, the analysis of the manuals and textbooks on translation, and the descriptive analysis as well. The theoretical grounding was formed by the works by Ch. Hadamer, A. Humboldt, I. Struk and others.

Findings. Translatability is defined in the research as the principal possibility of translating from one language into another. To achieve adequate translation certain «barriers» should be removed:

- linguistic (syntactic, semantic and pragmatic properties of the source text and target text expressions);
- semantic (the distinction of the linguistic semantics: differences in classifications and grammar as well as pseudo-internationalisms, interlinguistic homonyms and paronyms);

- syntactic (utterances and clauses in particular communicative situations);

- pragmatic (correspondence with the source text in rendering stylistic devices including idioms, metaphors, metonymies, similes and peculiarities of the author's individual style);

- additional linguistic (revealing the distinctive features of the source and target language cultures).

When dealing with the «foreign» culture, the addresser intuitively compares it with his native culture. And this factor strongly complicates the interpretation of the rules and principle of the different culture. The more similarities there are between the source and target cultures, the more grounding for untranslatability there appear. Therefore translators choose erroneous translation operations or misinterpret the content of the source culture texts and thus corrupt its perception by the target audience.

The process of the development of translation norms is observed in case of the interaction of five various types of requirements:

- translation equivalence;
- genres and stylistic groundings of translation;
- application of the translation operations;
- translation norms.

Thus, unless there are linguistic barriers, cultural discrepancies may be obstacles in cross-cultural communication. In this case the shortened translation scheme may be at work, which is more typical for the situation when the speaker lacks language competence but adduces to reference books and dictionaries.

Both prolonged and shortened translation schemes are known as cognitive translation strategies, as they are chosen with the relevance to the communicative situation. The methodology and fullness of translation is predetermined by pragmatic conventions.

The translator's task is to demonstrate the knowledge of the essential conventions instead of the literary translation. The process of interpretation presupposes the creation of the certain conceptual acquisition of the sense of the given text apart from the distinctive features of the source and target languages.

When dealing with realia the following tactics are relevant:

- rendering the semantic invariant by linguistic units typical of the target language thus domesticating the source text;
- preserving the uniqueness and authenticity of the source text leaving the realia in their essential form.

Therefore, translator's competence must include the language competence of both target and source languages, translation strategies, tactics and operations, as well as the foreground knowledge. This also presupposes omission of non-relevant information. Transformations form the essence of the translator's occupation.

Untranslatability is the absence in the target language of the equivalent for certain concepts and expressions in the source language. Untranslatability is sometimes interpreted as null translatability of the certain parts and structures of the text on the level of notions rather than the level of the texts. Untranslatability may be differentiated as linguistic and cultural.

Thus, the polarization of the notions becomes evident. Therefore, translatability and untranslatability are interpreted as two poles of the psycholinguistic and ethnolinguistic faithfulness in translation, embracing the following factors: intellectual, psycholinguistic, cultural, and philosophical. The participants are the author of the source text as the representative of the source culture and the translator as the interpreter of the message. The translator's tasks also include rendering the source text and the detailed analysis of the certain culture elements. Thus, not only translation, but also communication of various cultures occurs.

The methodology of the research is represented by the following elements:

- 1) gnoseological grounding of the idea of translatability. According to this theory the full-scale rendering of the original may be achieved only by means of several translations;
- 2) philosophical doctrine about the continuous cognitive process;
- 3) dialectical correspondence of the part and the whole, performing translation on the basis of the uniqueness of the thinking principles;
- 4) the combination of the laws of thinking.

The following linguistic methods of research have been employed: comparative, contrastive, and descriptive.

The following causes of translatability and untranslatability have been outlined:

- 1) the language discrepancy and asymmetry (lexical, grammatical, stylistic);

- 2) the atmosphere in the works of art, which acts as an indicator of identity and the means of national mentality formation;

- 3) insufficient amount of preliminary information necessary for the proper understanding of the source text.

Thus, the following theories are collided in translation:

- the impossibility of translation. The main thesis is the loss of the parts of the initial message in translation, the absence of the possibility of adequate information rendering. This approach was elaborated by the following scholars (A. Shlegel, F. Schleiermacher, V. Benyamin);

- linguistic relativity. The main idea is that postulates, values and way of thinking are determined by the language. This theory was supported by V. Humboldt, L. Weisberger, E. Sapir.

According to linguistic universals adequate translatability is based upon the assumption that actual reality is relatively similar for different languages due to the fact that objective reality is approximately the same for all the nations.

The code of culture and nation's mentality are mostly revealed in a language. This is most vividly manifested in the so-called «pure» languages, mostly corresponding to the norms and requirements. These ideas are studied in detail by M. Zheludenko and A. Sabitova in their article «Language purism as a determinant of identity» [5].

Lacunae don't prove the impossibility of translation but rather indicate the absence of the equivalents with reference to social, cultural, ethnic and historic peculiarities. The most troublesome in translation there are scientific terms, poetry, proverbs and sayings, play on words, and military language.

Translation is a linguistic and cultural transmission of information, determined by the language and culture. Most challenges for translation are due to culture elements like the values, the beliefs, the mode of thinking. The anthropological role of the language was first proclaimed by V. Humboldt [8], who postulated that world picture was formed together with the language.

There are certain words and expressions which become devoid of their cultural and mental coloring in translation. In any language there exist certain lexical units, denoting notions which are typical of one culture but difficult to interpret in foreign language cultures. There is no proper semantic equivalent for English "privacy" in Ukrainian lexicon, as "samotnist" denotes "loneliness" or "solitude".

There are some words in English which don't have ready-made equivalents in Ukrainian and should be translated descriptively as they denote notions which

don't have correspondences in another culture like "collywobbles" ("the pleasant feeling of butterflies in the stomach"), "vagitus" ("the cry of a newborn baby"), "griffonage" ("unreadable writing"), "crapulence" ("the unpleasant feeling you get after eating or drinking too much") and the like. Some set expressions may be interpreted in a different way in different language cultures thus creating the basis for ambiguity. For example, "black cat" stands up for the omen of bad luck while in English it is associated with unexpected lucky chance. In such cases translator's commentary is to be provided.

There are also such words in Ukrainian which can't be adequately rendered in English. Among them there are the following words: "vulharnist" which may be rendered as "vulgarity", "vulgarism" or "blatancy" depending on the context; "istyna" which is still different from "pravda", while "pravda" is mainly translated as "truth", "istyna" may be rendered in translation as both "the truth" and "verity" which borders on with quite another concepts, mainly "pravdyvist" and "dostovirnist".

The issue of translatability: untranslatability sometimes arises due to the difference in the scopes of meaning in the source and target languages. Thus, Ukrainian "kokhaty" is different in its scope from "to love" and "to hold dear" and "to fancy". The difference is mostly in valency or the ability to form collocations. We normally say "kokhaty divchynu", but "liubity Bat'kivschynu" while in English you may use "to love" in both senses at work like "to love a girl" and "to love one's Motherland or Fatherland". In German it's quite another thing: you can only use "mögen" to express your preferences in food, your likes or dislikes. For example, the phrase "Ich mag Früchte" in German is completely identical to English "I like fruit" while "Ich liebe dich" corresponds to "I love you" and "Ich habe dich gern" is equal to "I'm fond of you". In Italian the same idea

of loving another person is still expressed in another way: "Ti voglio bene" which if translated literally word-for-word would make "I wish you all the best". So, as it can be concluded, different nations express the same notions and ideas in their unique ways thus reflecting their authentic mentality.

Findings. Untranslatability mostly stands for the challenges in translation caused by the absence of the full equivalent either due to the lack of intelligence or competence in a certain field of knowledge or activity, sometimes this may also be predetermined by the insufficient psycholinguistic or sociocultural preparation.

Untranslatability is rather a relative than an absolute category which may be both linguistic, cultural, ethnic and social. As it follows, it may be caused by such factors as the absence of the corresponding ethnocultural realia in the target language as well as actual events or situations which may impact the fullness and correctness of information rendering. It is still disputable whether the issue of potential untranslatability exists in reality or only hypothetically in the translator's consciousness.

When translating texts from foreign languages into Ukrainian with the interpretation of social, ethnocultural, historic and other realia translators should obey the following rules: the enrichment of the Ukrainian word stock; linguistic and cultural adaptation, rendering the source text's unique atmosphere; the expansion of personal moral and ethnic boundaries; the formation of intercultural competence.

Translation is a powerful factor of the cultural cooperation and partnership as well as the form of cross-cultural exchange of external linguistic means and inner resources with deep spiritual ideas. And sometimes non-verbal codes of communication like dance, music or art come to help.

The perspective is seen in the study of the linguistic, social, cultural and psycholinguistic levels in translation.

BIBLIOGRAPHY:

1. Антонюк С.М., Бурковська Л.Д. Переклад юридичної, економічної та соціально-політичної літератури. Хмельницький : ХНУ, 2008. 72 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
3. Бузаджи Д.М., Ковальчук А.В. Сутність, причини та види перекладу. 2016. URL: <http://www.thinkaloud.ua/feature/buz-kov-perekladnist.pdf>
4. Євтуєв С.В., Латишев Л.К. До проблеми неперекладності: культурна неперекладність. 2018. URL: <https://article/do-problemy-neperekladnosti-kulturna-neperekladnist>
5. Желуденко М.А., Сабітова А.П. Пуризм як детермінанта ідентичності. Запоріжжя : ЗНУ. 2014. № 62. С. 51–54.
6. Карабан В. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову. Вінниця, 2003. 126 с.
7. Клименко І.М. Міжмовна ідіоматичність в аспекті міжкультурної комунікації (англійсько-українські відповідники). *Філологічні студії*. 2014. Вип. 10. С. 48–54.
8. Мишкурів Е.М. Герменевтико-перекладацький методологічний стандарт у дзеркалі трансдисциплінарності. 2018. URL: <https://article/hermenevtiko-perekladatskyi-metodologichy-standart-u-dzerkali-transdystsiplinarnosti>

9. Мишкурів Е.М. Про «герменевтичний поворот» у сучасній теорії та методології перекладу (частина I). 2013. URL: <https://article/pro-hermenevtychny-povorot-u-suchasniy-teorii-i-metodolohii-perekladu>
10. Нурива Л.Х. До питання про перекладність. 2007. URL: <https://article/do-pytannia-pro-perekladnist>
11. Тимко Н.В. До питання передачі культурної специфіки тексту у перекладі. *Лінгвістичні питання перекладу*. 2010. № 1. С. 61–66.
12. ABBYLINGVO. URL: <https://www.lingvolive.com/ua>
13. 13 українських слів, які важко пояснити іноземцям. URL: <https://svoboda-kultura/13-slivukrayinskyi-movy-iaki-ne-mayut-tochnoho-perekladu-na-inshi-movy-1984565/>

УДК 811.112.2'255.4:821.113.2](042,2)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.39>

РЕКРЕАЦІЯ АВТОРСЬКОЇ ІНТЕНЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ТВОРІВ МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА

RECREATION OF THE AUTHOR'S INTENT IN THE TRANSLATION OF WORKS OF MASS LITERATURE: FEATURES AND SPECIFICITY

Гумений В.В.,

orcid.org/0000-0003-1270-8893

*старший викладач кафедри романо-германської філології та перекладу з німецької мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

У роботі проведено аналіз лексичних, граматичних та стилістичних особливостей рекреації авторської інтенції в романах Г. Гессе «Гра в Бісер» та «Степовий Вовк» та їх перекладах; конкретизовано тематичний та термінологічний апарат; встановлено стан осягнення рівня відстеження впливу дієгетики в перекладі вітчизняними та зарубіжними дослідниками.

Передусім встановлено методи і прийоми перекладу внутрішньо-нарративної структури творів як елемента оповідного стилю в матеріалах, пов'язаних із вивченням творчості автора в гетеросугестивних світоглядних картинах, та розглянуто приклади нарративних оповідних концепцій у перекладах досліджуваних текстів. Висвітлено категорії хибного авторського світу застосованих в оповіді автора та перекладах, визначено рівень впливу хибного наратора.

Крім проблемно-тематичної значущості поетичного пласта художньої літератури, було детерміновано глибинний ефект мовної сугестії. Читачеві повідомляється не тільки про наявність таємного від сторонніх очей нарративного процесу, а й про особливості його перебігу. Також, досліджено функційність «випадкових метрів» в прозовому тексті і «вторинних ритмотворчих ознак», які виконують у перекладах аналогічну функцію.

У процесі дослідження доведено необхідність використання лексико-стилістичних трансформацій при перекладі та їх інтенційність на реципієнта, з'ясовано характеристики, що відповідають стилю масової літератури, та мовним засобам відтворення його оповідних структур, проаналізовано концепт творення інтертексту в перекладах та систематизовано фундаментальні оповідні категорії, відтворення яких значним чином інтенсифікує якісне сприйняття перекладу.

Також, в статті було встановлено, що інтенційна складова оповідного процесу в перекладах творів масової літератури утворюється завдяки кризь структуру образно-пластичного вираження дійсності, збереження якої досягається через часткову заміну, додавання, та граматичні перестановки у перекладах. Також, було доведено порушення категорії суб'єктивної модальності у перекладах творів масової літератури українською мовою.

Ключові слова: наратор, специфіка, автор, персонаж, дієгетика.

The work analyzes the lexical, grammatical and stylistic features of the recreation of the author's intention in H. Hesse's novels "The Game of Beads" and "Steppe Wolf" and their translations; the thematic and terminological apparatus is specified; the state of understanding of the level of tracking the influence of diegetics in translation by domestic and foreign researchers is established.

First of all, the methods and techniques of translation of the intra-narrative structure of works as an element of narrative style in materials related to the study of the author's work in heterosuggestive worldview pictures are established, and examples of narrative narrative concepts in translations of the studied texts are considered. The categories of the false author's world applied in the author's story and translations are highlighted, the level of influence of the false narrator is determined.

In addition to the problem-thematic significance of the poetic layer of fiction, the profound effect of language suggestion was determined. The reader is informed not only about the presence of a narrative process that is secret from prying eyes, but also about the peculiarities of its course. Also, the functionality of "random meters" in the prose text and "secondary rhythmic features" that perform a similar function in translations were investigated.

In the process of research, the necessity of using lexical and stylistic transformations in translation and their intentionality on the recipient was proven, the characteristics corresponding to the style of mass literature and the linguistic means of reproducing its narrative structures were clarified, the concept of intertext creation in translations was analyzed and fundamental narrative categories, reproduction were systematized which are significantly intensified by the qualitative perception of the translation.

Also, the article established that the intentional component of the narrative process in translations of works of mass literature is formed thanks to the structure of figurative and plastic expression of reality, the preservation of which is achieved through partial replacement, addition, and grammatical permutations in translations. Also, the violation of the category of subjective modality in translations of works of mass literature into the Ukrainian language was proven.

Key words: narrator, specificity, author, character, diegetics.

Постановка проблеми. Проблема правильної репрезентації інтенції в перекладі завжди була складною для вирішення. Численні праці українських учених, таких як А. Науменко, М. Фарова, К. Лавецький, І. Ірторик, В. Балдинюк, І. Бехта, Т. Гундорова, створюють міцне теоретичне підґрунтя для перекладознавства, присвяченого збереженню авторської інтенції, проблемах перекладу, а також структурі та методиці перекладу. Сучасна лінгвістика зазнала впливу новітніх наукових парадигм, що спонукало вчених переглянути свої погляди на об'єкт аналізу тексту, тобто об'єктом аналізу тексту є продукт мовленнєвої діяльності, який фіксує процес мовного спілкування. Так само, з точки зору інноваційних методів, сучасне перекладознавство стоїть перед дилемою щодо передачі авторського нарративного стилю в процесі перекладу, і його збереженню слід приділяти необхідну увагу, оскільки саме автор та його стиль рекомбінують оригінальність твору, через що робота перекладача втрачається саме в поєднанні зі стилем

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження відтворення інтенції автора проводиться у синтезі таких напрямів як: перекладознавство (Р. Каралашвілі, Л. Коломієць), компаративістика (В. Саленко, В. Передерій, О. Падучева, О. Мороховський), а також порівняльне літературознавство (І. Полетуша, І. Папуша). Такий міждисциплінарний підхід до дослідження нарративної складової текстів творів масової літератури дозволяє всебічно аналізувати матеріал через охоплення його мовних та когнітивних одиниць у текстах оригіналу та перекладах.

Одна з точок зору полягає в тому, що намір автора полягає в тому, щоб передати щось про оповідача шляхом синтезу емоційних компонентів стану персонажа на лексичному та морфологічному рівнях, тим самим впливаючи на свідомість реципієнта. Хоча дослідники (І. Ільїн, Дж. Женетт, Дж. Ділі, В. Адмоні) використали достатню кількість методів, наразі не існує загальної моделі, згідно з якою можна пояснити авторський переклад інтертекстуальних компонентів, встановленої Одне із завдань дослідження.

Постановка завдання. Для досягнення поставлених цілей необхідно вирішити наступні завдання:

– визначити рівень дослідженості стилістики нарації Г. Гессе в лінгвостилістичному, мовознавчому та перекладознавчому аспектах художньої мови автора;

– провести порівняльний аналіз текстів романів «Степовий вовк», «Сіддхартха» та «Гра в бісер» та їх перекладів на предмет визначення схожостей та розбіжностей у збереженні нарративної стилістики автора;

– з'ясувати мовно-стилістичні особливості нарративної стилістики художніх творів, в контексті перекладу;

– встановити проблеми та рівень збереження авторської модальності при перекладі;

Виклад основного матеріалу. У романі «Степовий вовк», що виділяється серед гессевських творів своєю нарративною інтенцією введені два повноцінних (24 і 30-малих, композиційно організованих) вірші. Дослідники відзначають їх невеликі поетичні гідності (зокрема, просту побудову, схему авав), оскільки не розглядають ці вірші як частину цілісного художнього організму. Ми вважаємо, що повноцінна ретрансляція інтенційної складової нарративу в переклади роману є логічно обумовленими і розгляд особливостей перекладів «Степового вовка» підтверджує це на наступних фрагментах:

Zwei Tage später brachte ein Fuhrmann die Sachen des Fremden, der Harry Haller hieß. Ein sehr schöner Lederkoffer machte mir einen guten Eindruck, und ein großer flacher Kabinenkoffer schien auf frühere weite Reisen zu deuten, wenigstens war er beklebt mit den vergilbten Firmenzetteln von Hotels und Transportgesellschaften verschiedener, auch überseeischer Länder [Hesse, S. 9].

Two days after this the stranger's luggage—his name was Harry Haller—was brought in by a porter. He had a very fine leather trunk, which made a good impression on me, and a big flat cabin trunk that showed signs of having traveled far—at least it was plastered with labels of hotels and travel agencies of various countries, some overseas [Creighton, p. 9].

Через два дні візник привіз речі пожиття. Дуже гарна шкіряна валіза справила на мене добре враження, а чималий плаский саквояж начебто свідчив про колишні далекі мандри, в кожному разі, він був обліплений побляклими етикетками готелів і транспортних агентств різних країн, серед них і заморських [Попович, с. 10].

Аналізуючи тексти на фонетичному рівні, можна помітити лише одну власну назву “*Harry Haller*”, яка перекладена англійською за допомогою транслітерації “*Harry Haller*”.

Тому слід проаналізувати тексти на лексичному рівні. Як вже зазначено раніше, використаний прийом упущення в українському перекладі. В цьому ж першому реченні в оригіналі є слово “*die Sachen*”, яке перекладено по-різному. В англійській версії з’являється “*luggage*”, що означає багаж, але в оригіналі не зазначено, в якій кількості там речей, що уможливило би такий переклад. В українському перекладі вживається слово «речі», що збігається з оригіналом. Також віднесемо сюди наступне: *hieβ* – *his name was* – заміна частини мови; *He had* – додавання; *schien auf frühere weite Reisen* – *showed signs of having traveled far* – логічний розвиток + заміна частини мови; *vergilbten* – опущення; *Transportgesellschaften* – *travel agencies* – заміна значення (не «транспортна організація», а «туристичне агентство»); *überseeischer Länder* – *overseas* – заміна частини мови (*Länder* – опущено); *Transportgesellschaften verschiedener* – *travel agencies of various countries* – вдала конкретизація – перекладач дає зрозуміти, чому саме туристичні агентства є «різноманітними», бо вони належать до різних країн.

В наступному реченні в оригіналі зустрічаються слова “*Lederkoffer*” та “*Kabinenkoffer*”, що мають одну основу, яка перекладається як чемодан. В англійському тексті ми бачимо повну відповідність: «*leather trunk*” та «*cabin trunk*”. В українському варіанті ми бачимо більший синонімічний ряд, представлений словосполученнями: «*шкіряна валіза*» та «*плаский саквояж*»,

Щодо синтаксичного рівня, у нас є уривок, який складається з двох речень. Одне з них просте, а інше – складне. *Ein sehr schöner Lederkoffer machte... Kabinenkoffer schien auf* – *leather trunk, which made... cabin trunk that showed* – перекладач додав на початку речення «*He had*» та повністю змінив тип речення, зробивши зі складносурядного складнопідрядне.

Можна зробити висновок, що переклади двома мовами зроблені адекватно. Використані трансформації обгрунтовані і полегшують розуміння інтенції автора для іншомовного читача.

Авторська інтенція в творах масової літератури, як правило, є внутрішньо пов’язаною. Перш за все, самокатування ліричного героя першого вірша відображені в першій частині другого – «Безсмертні» – як один з ликов «світу божевільного». В обох випадках – та ж динаміка і образність («гнаних», одержимість, кров, раз’ятим на безліч частин і поривів). *Über das Äußere des Steppenwolfes habe ich einige Angaben schon gemacht. Er machte durchaus und gleich beim ersten Anblick den Eindruck eines bedeutenden, eines seltenen und ungewöhnlich begabten Menschen, sein Gesicht war voll Geist, und das außerordentlich zarte und bewegliche Spiel seiner Züge spiegelte ein interessantes, höchst bewegtes, ungemein zartes und sensibles Seelenleben* [Hesse, s. 20].

I have already given some account of the Steppenwolf’s outward appearance. He gave at the very first glance the impression of a significant, an uncommon, and unusually gifted man. His face was intellectual, and the abnormally delicate and mobile play of his features reflected a soul of extremely emotional and unusually delicate sensibility [Creighton, p. 21].

Про його зовнішність я вже децю сказав. З першого ж погляду він, безперечно, справляв враження небуденної, рідкісної, щедро обдарованої людини. Обличчя його світилося інтелектом, а напрочуд тонка, жвава міміка свідчила про цікаве, інтенсивне, надзвичайно емоційне духовне життя [Попович, с. 25].

Спершу порівняємо оригінал та тексти перекладу на фонетичному рівні. Зважаючи на той факт, що це художня література, фонетичний рівень має бути відображений певною мірою. У даному разі яскравим та єдиним прикладом слугує власна назва “*Steppenwolf*”. Щодо лексичного навантаження можна зазначити, що у тексті вжиті власні назви, імена персонажів. Наприклад, у тексті оригіналу можна виокремити “*Steppenwolf*”, який був перекладений англійською як “*Steppenwolf*”, російською як «*Степной волк*». Зазначу, що в перекладі українською мовою власна назва повністю опущена. І в даному випадку ми розуміємо, що це трансформація «опущення» (в українському перекладі). Проте також значення даного слова було генералізовано (трансформація «генералізація»): “*Steppenwolf*” – «*його*». На нашу думку, така заміна була спричинена контекстом, і задля уникнення повторів перекладач міг вжити займенник «*його*».

Якщо порівняти переклад англійською мовою “*Steppenwolf*” з німецький оригіналом

“*Steppenwolf*”, то в даному разі повністю зберігається форма первинного тексту. Жодної трансформації на письмі не було застосовано. Проте під час вимови, тобто фонетичний рівень, бачимо принципову відмінність у звучанні. На нашу думку, наведений спосіб транскодуювання можна вважати адекватним. Перекладач навмисно не змінював форму написання, таким чином зберіг елементи тексту оригіналу

На лексичному рівні було також вжиті трансформації в трьох мовах перекладу. Спершу порівняємо переклад тексту, виконаний англійською мовою. Була використана трансформація «конкретизація». Це можна простежити у наступному прикладі:

“*Angaben*” було перекладено англійською як «*account*», хоча все таки основне значення даної лексичної одиниці «інформація». Саме тому значення було конкретизовано у мові перекладу. “*Voll Geist*” було перекладено англійською як “*intellectual*”. На нашу думку, у даному випадку перекладач не лише конкретизував значення, але й також використав трансформацію логічного розвитку, адже дослівний переклад був би «повний духом», а ми бачимо у мові перекладу “*intellectual*” – «розумний». Зазначимо, що в даному разі це може бути також контекстуальний синонім. “*Voll Geist*” було перекладено українською як «*інтелектом*». Як і в двох попередніх проаналізованих прикладах, бачимо, що перекладач трансформує дану лексичну одиницю до

конкретного значення «*інтелект*». “*Bewegliche Spiel*” було перекладено українською як «*жвава міміка*». На мою думку, це найвлучніший переклад даного словосполучення. Перекладач повністю відійшов від мови оригіналу та вжив саме той вираз, який буде зрозумілим цільовій аудиторії, що дозволило відтворити авторську інтенцію.

Висновки. Отже, авторська інтенція Г. Гессе, в силу своєї гетеросугестивності, завдяки використанню прийомом декомпресії, конкретизацій та транслітерацій власних назв, із збереженням їх фонетичної складової у перекладах, «оживляє» роздуми про душевні переживання наратора-автора, робить переклади його творів образно насиченими і глибокими. Завдяки чому, реципієнт тексту перекладу поступово освоює хибний наративний світ Г. Гессе, вчиться порозумінню з персонажами та оповідачем. Перекладачі, зі свого боку, демонструють не лише інтенційну обмеженість позиції кожного спостерігача, кожної «точки зору», а й їх сукупність.

Виокремлення власних назв, із збереженням їх фонетичної складової у перекладі, а також складносурядні і складнопідрядні зв'язки, причинно-наслідковими зв'язки також створюють стилізацію під науковий трактат у перекладах, сприяють враженню об'єктивної характеристики, відсторонення від емоційно-чуттєвої стихії, що, на нашу думку, ускладнює перекладачами інтенційно-комунікативний аспект автора, наратора та реципієнта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. H. Kasper und D. Wuckel. Grundbegriffe der Literaturanalyse. Leipzig : BI, 1999. 454 S.
2. Адмоні В. Г. Історичний синтаксис німецької мови : посібник. Мелітополь : Вища школа, 1963. 336 с.
3. Ільїн І. П. Наратор: монографія. Харків : Intrada, 2004. 282 с.
4. Папуша І. В. Modus ropens. Нариси з наратології: навч. посіб. Тернопіль : Вид-во «Крок», 2013. 259 с.
5. Рікер П. Сам як інший: посібник. Київ : Дух і літера, 2002. 458 с.
6. Фігури. В 4 т. Т.1 Оповідальний дискурс. / Ж. Женетт [пер. М. Перцова]. посібник. Миколаїв : Наукова думка, 1998. 472 с.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

7. H. Hesse. Das Glasperlenspiel Versuch einer Lebensbeschreibung des Magister Ludi Josef Knecht samt Knechts hinterlassenen Schriften. Herausgegeben von Hermann Hesse. 2 Bände. Fretz & Wasmuth : Roman. Zürich, 1943. 237 S.
8. H. Hesse. Der Steppenwolf: Roman. Switzerland, 1927. 277 S.
9. H. Hesse. Steppenwolf (Translated by Basil Creighton): Novel. Alabama, 2002. 264 p.
10. H. Hesse. The Glass Bead Game (Translated by Richard and Clara Winston): Novel. Princeton, 1949. 558 p.
11. Г. Гессе. Гра в бісер (пер. з нім. Є. О. Поповича) : роман. Харків : Фоліо, 2001. 510 с.
12. Г. Гессе. Степовий вовк (пер. з нім. Євгена Поповича) : роман. Харків : Фоліо, 2012. 252 с.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ ТА ПОПУЛЯРИЗАТОР СЛОВАЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ

MAKSYM RYLSKYI AS A TRANSLATOR AND PROMOTER OF THE SLOVAK POETRY

Ліхтей Т.В.,

orcid.org/0000-0002-6612-5733

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри словацької філології

Ужгородського національного університету

У статті розглядається діяльність визначного поета і вченого, теоретика засад художнього перекладу Максима Рильського в дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин. У цьому контексті Максим Рильський презентується як перекладач та популяризатор словацької поезії в Україні. Разом з Григорієм Кочуром та Леонідом Первомайським він спричинився до появи унікального видання – «Антології словацької поезії» (1964), яке вмістило зразки творчості більш ніж п'ятдесяти словацьких (від класиків Яна Коллара, Яна Голлого та ін. до сучасників Любомира Фелдека, Томаша Яновця) митців в українському перетлумаченні більш ніж п'ятдесяти вітчизняних перекладачів. Сам М. Рильський презентував українською доробок таких знакових постатей у словацькій літературі, як Людовіт Штур, Само Халупка, Янко Краль, Гвездослав, Іван Краско та ін.

Як яскравий репрезентант п'ятірного грона українських неокласиків, якому дивом судилося вижити в сталінській круговерті, М. Рильський часто обирав для перекладу складні поетичні форми, як-от написану секстинами поезію Л. Штура «Розставання» чи сонети Гвездослава з відомого антивоєнного циклу «Криваві сонети».

Особливо імпонувала М. Рильському творчість словацьких поетів-романтиків, які щиро захоплювалися Україною та українською культурою і навіть писали вірші на українську тематику. Інспіровані українським пісенним фольклором поезії Само Халупки «Козак» та «Турок Понічанин» відтворені Максимом Рильським з особливою проникливістю та увагою до оригіналу.

В публікації докладно простежено словацьку поезію в українських перекладах М. Рильського із залученням до процедури аналізу паралельних зразків перекладів з-під пера Івана Франка, Дмитра Павличка, Івана Мацинського та інших українських митців.

Ключові слова: Максим Рильський, словацька поезія, український переклад, українсько-словацький літературний дискурс.

The article examines the activities of Maksym Rylskyi – a prominent poet and scientist, theoretician of the grounds of artistic translation in the discourse of Ukrainian–Slovak literary relations. In this context Maksym Rylski is presented as a translator and promoter of the Slovak poetry in Ukraine. Together with Hryhorii Kochur and Leonid Pervomaiksi, he caused the appearance of a unique edition – “Anthology of the Slovak poetry” (1964), which contained over fifty samples by Slovak artists (starting with the classics Jan Kollar, Jan Holly, etc. to contemporary Lubomyr Feldek, Tomash Ianovets in the Ukrainian reinterpretation by more than fifty domestic translators. M. Rylskyi himself presented the Ukrainian version of such iconic figures in Slovak literature as Ludovit Shtur, Samo Khalupka, Yanko Kral, Hvezdoslav, Ivan Krasko and others.

As a bright representative of the group of five Ukrainian neoclassicists, who were miraculously destined to survive in Stalin's vortex, M. Rylskyi often chose complex poetic forms for translation, such as the sextines poetry “Parting” by L. Shtur or the sonnets of Hvezdoslav from the well-known anti-war cycle “Bloody Sonnets”.

M. Rylskyi was particularly impressed by the works of Slovak poets – romantics who sincerely admired Ukraine and Ukrainian culture and even wrote poems on Ukrainian subjects. With special insight and attention to the original Maksym Rylskyi reproduced the inspired by Ukrainian song folklore the poetry of «Cossack» and «Turok Ponichany» by Samo Khalupka.

The publication traces in detail the Slovak poetry in Ukrainian translations by M. Rylskyi with involvement to the parallel analysis of procedure samples of translations made by Ivan Franko, Dmytro Pavlychko, Ivan Matsynskyi and other Ukrainian artists.

Key words: Maksym Rylskyi, Slovak poetry, Ukrainian translation, Ukrainian-Slovak literary discourse.

Постановка проблеми. Визначний поет і перекладач, теоретик засад художнього перекладу Максим Рильський яскраво прописався в дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин. Разом з Г. Кочуром та Л. Первомайським він спричинився до появи унікального видання – «Антології словацької поезії» (1964), яке вмістило зразки творчості більш ніж п'ятдесяти словаць-

ких митців – від класика Яна Коллара до сучасника Томаша Яновця. Словацькі поети зазвучали солов'їною завдяки зусиллям і прагненням кількох десятків вітчизняних перекладачів, серед яких такі майстри художнього слова, як Григорій Кочур, Микола Бажан, Василь Мисик, Борис Тен, Андрій Малишко, Василь Симоненко, Іван Драч, Дмитро Павличко та ін. Сам Максим Рильський подару-

вав українським читачам вибране з поетичної спадщини таких знакових постатей у словацькій літературі, як Людовіт Штур, Само Халупка, Янко Краль, Павол Ораг-Гвездослав, Іван Краско та ін.

Як яскравий репрезентант п'ятірного грона українських неокласиків, якому дивом судилося вижити в лещатах сталінського терору, Максим Рильський часто обирав для перекладу складні канонічні форми; до прикладу, написану секстинами поезію Л. Штура «Розставання» (сповідальна посвята Марії Поспішилової, фактично декларація політичної і громадянської програми митця) чи Гвездославові сонети з його відомого антивоєнного циклу «Криваві сонети».

Близькою по духу була М. Рильському і творчість інших словацьких поетів-романтиків, адже вони щиро захоплювалися українською історією та культурою, дехто навіть писав вірші на українську тематику. Відчувається, що інспіровані українськими історичними піснями поезії Само Халупки «Козак» та «Турок Понічанин» відтворені Максимом Рильським з особливою проникливістю та увагою до оригіналу.

Аналіз досліджень. Перекладацька спадщина Максима Рильського багата й різноманітна. Митець залишив по собі десятки видань українських перетлумачень найяскравіших зразків світової літератури. Про нього як теоретика і практика художнього перекладу сказано й написано чимало. Однак саме словацька поезія в українській інтерпретації М. Рильського ще не була предметом всебічного вивчення у вітчизняній славістиці. Побіжно на окремих перекладах словацької поезії у творчому доробку митця зупиняються у своїх ширших славістичних розвідках тільки І. Галайда, В. Конопелець та Т. Ліхтей.

Відтак **мета публікації** – докладно розглянути словацьку поезію в українських перекладах Максима Рильського, залучаючи до процедури аналізу також паралельні зразки перекладів з-під пера Івана Франка, Дмитра Павличка, Івана Мацинського та ін.; наголосити на ролі українського перекладача і вченого в дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин.

У роботі над статтею опираємося передусім на культурно-історичний, описовий, контекстуально-інтерпретаційний та компаративний **методи дослідження**.

Виклад основного матеріалу. У відомій книзі «Мистецтво перекладу» (1975) М. Рильський, серед іншого, зупиняється й на актуальних питаннях перекладу зі слов'янських літератур. Так, у ґрунтовній статті «Проблеми художнього перекладу», зокрема, зазначено: «Справа в тому, що

на запитання: що легше – чи перекладати з далеких мов, чи перекладати з мов близьких? – ми відповідаємо: у певному розумінні важчі саме переклади з близьких мов» [6, с. 57]. Свої судження, міркування вчений підсилює десятками конкретних прикладів (серед них – і з власної перекладацької лабораторії), зупиняючись на найбільш типових «небезпеках, які чигають на перекладача художнього твору» [6, с. 56]. Як результат, українські читачі мають змогу насолодитися блискучими перетлумаченнями М. Рильського з низки слов'янських літератур. Словацька поезія в цьому контексті заслуговує на окрему розмову.

Перші зразки перекладів М. Рильського зі словацької літератури з'явилися на сторінках журналу «Всесвіт». Згодом в «Антології словацької поезії» (1964), котра, як уже згадувалося, вийшла у світ не без пропаганди та ініціативи визначного вченого й перекладача, М. Рильський презентував вибране з доробку провідних словацьких митців середини XIX – поч. XX ст.

Особливу увагу перекладач приділяє творчості поетів-романтиків – Л. Штура, С. Халупки та Я. Краля. Так, в доробку Л. Штура як заспівувача генерації словацьких романтиків М. Рильського зацікавила його поезія з раннього періоду творчості – «Розставання» (1841). В ній ще молодий автор прощається зі своєю коханою Марією Поспішиловою, відрікається від особистого (приватного) життя, кладучи його на вівтар служінню рідному народові. Вірш є своєрідною програмою для майбутніх, вільних, поколінь словаків. Хоча до поетичного жанру митець вдавався порівняно рідко, це несподіване одкровення є не тільки ознакою справжнього таланту, але й свідченням аскетичного підпорядкування емоцій та почуттів ліричного суб'єкта прагматичному раціо. Інспірована поезія конкретно життєвою ситуацією, коли Л. Штур був змушений озвучити свою позицію коханій, яка чекала на відповідь: шлюб або чин. Вірш не містить навіть натяку на якісь внутрішні коливання митця, адже вибір ним насправді зроблено давно: найсильніші почуття відступають на задній план, коли попереду – виконання високої, надосібної, місії – служіння рідному народові до останку, до межі, до смерті.

Цікаво, що поезія написана чеською мовою («*Rozžehnaní*») і містить ще елементи класицистичної поетики з чіткою строфічною будовою (складається з чотирьох канонічних секстин), а з іншого боку – нагадує фольклорну силабічну строфу з частими повторами, традиційними зворотами, тавтологіями тощо.

Патетичні слова і вирази з класицистичного словникового лексикону (*jinoch, jun, symbol Tatry, matka Natra* та ін.) чергуються з використанням фольклорної лексики. Поет у щемливому звертанні просить кохану, аби якнайшвидше про нього забула: *zapomeň, Drahá, zapomeň jinocha*.

Це прохання продиктоване прагненням виконати замолоду даний заповіт – працювати задля піднесення словацького народу, який у той час знаходився у непростій суспільно-політичній ситуації. Навіть поезія написана чеською мовою тому, що на той час ще не відбулася славнозвісна кодифікація словацької літературної мови, до якої, як відомо, спричинився саме Л. Штур. Все, що переживав і терпів тоді словацький народ, лунами озивалося в душі його вірного сина, який не відокремлював долю народу від власної планиди: *zapomeň jinocha, /nade nímž mraky se bouřlivé shání*. Рішення ліричного суб'єкта доведене до абсолюту, до духовного крещендо: немає вищої мети, аніж праця на благо народу, через що й змушений згасити вогонь гарячих любовних почуттів: *on na vše světa zapomene slasti, /jenom nikdy, jen nikdy o své vlasti!*

Щирою віддякою за громадянську мужність митця став блискучий переклад його вірша словацькою, виконаний відомим літератором, дослідником творчості Л. Штура, поетом і перекладачем Войтехом Кондротом. Секстина – одна з улюблених канонічних форм і неокласика М. Рильського. Саме нею митець свого часу написав нині вже хрестоматійний вірш про рідну мову «Не бійтесь заглядати у словник...». Крім того, М. Рильський любив розлушувати міцні горішки, адже поезія Л. Штура є таким собі перехідником від класицизму до романтизму. Як результат, увесь лексико-семантичний та формотворчий інвентар цих літературних напрямів українському перекладачеві вдалося відтворити бездоганно.

Простежмо на прикладі першої секстини, з яким відчуттям такту, з якою повагою до тексту оригіналу Войтех Кондрот словацькою, а Максим Рильський українською перекладають поезію «Розставання», передаючи зміст і форму у повній гармонії, а головне – зберігаючи дух першоджерела:

переклад В. Кондрота:

*Zabudni, drahá, zabudni mládenca,
nad ktorým mračná zatienili nebo;
zabudni, drahá, zabudni na chlapca,
ktorý sa bôľne navždy lúči s tebou;
radšej sa zriekne všetkých svetských slastí,
nikdy však, nikdy, nikdy svojej vlasti* [12, с. 62],

переклад М. Рильського:

*Забудь, кохана, забудь про того,
кого вкриває зловісна мла,
збудь, кохана, про молодого,
з яким ти муки б лише знайшла.
Земну забуде він насолоду,
але вітчизну – ніколи, зроду!* [7, с. 43]

До улюблених словацьких авторів М. Рильського належить і романтик Само Халупка. Багата епістолярна спадщина та власне поетична творчість штурівця засвідчує його захоплення українським фольклором, особливо історичними піснями та думами. Як відомо, С. Халупка написав низку віршів та поем на українську тематику, окремі з яких переклав і М. Рильський. Найбільш званою є поезія «Козак» (1845). У творі йдеться про хлопчика, батько якого загинув як герой на полі бою, а мати померла від туги за коханим чоловіком. Сироту взяли до себе козаки й виховали як рідного сина, як відважного та сміливого захисника українського народу. Слід зауважити, що вперше вірш «Козак» українською перетлумачив І. Франко ще далекого 1883 року, другий переклад належить власне М. Рильському, а згодом з'явився і третій зразок перекладу – з-під пера пряшівця І. Мацинського.

Мова перекладу І. Франка (а розповідь у творі ведеться від першої особи – «Гей, я вояк зроду...») є простонародною, вона пересипана типовими для неї вигуками *гей, ой*, діалектизмами та застарілими словами *м'я* (мене), *ми* (мені), *много* (багато), *рожу* (троянду), *вітця* (батька), *фана* (прапор), традиційними пісенними повторами, що повністю відповідає оригіналові вірша, передає дух і колорит періоду козаччини. Подібне спостерігаємо і в перекладі М. Рильського: *мати* «зів'яла, як ружа», *коник* «*бистрий, баский*»; типові пісенні вигуки та повтори створюють атмосферу нашої славної минувшини. Тоді як І. Мацинський більше опирається на сучасну лексику, в його інтерпретації подеколи спостерігаються стилістичні невідповідності, трапляються словакізми. Відтак переклад місцями сприймається як книжний. Простежмо:

*Neumriem na loži,
umriem ja na koni:
ked' z koňa poletím,
šabl'a mi zazvoní* [11, с. 80],

переклад І. Франка:

На коні, не в ліжку
Смерть мене догонить,
Як з коня звалюся,
Шабелька задзвонить [8, с. 476],

переклад М. Рильського:

*На коні умру я,
як бійцю годиться,
задзвенить востаннє
шабля-блискавиця* [7, с. 54],

переклад І. Мацинського:

*Не помру я в ліжку –
у сідлі загину,
і задзвонить шабля,
як на землю зрину* [9, с. 176].

Важко повірити, що козак може сказати «як на землю зрину» (в оригіналі – «як злечу з коня»).

В іншому місці читаємо:

*Dalí mi koníka
bystrého do skoku* [11, с. 80],

що в перекладі І. Мацинського відтворено так:
*і дали назавжди
жеребця до скоку* [9, с. 176].

Дібраний еквівалент «жеребець» – це «самець кобили», він виконує в стаді зовсім іншу функцію. У творі ж ідеться якраз про «коня-скакуна», «бойового коня». А коли *жеребець* посилено ще лексемою *назавжди*, то це взагалі викликає іронічне сприйняття. Цей вираз І. Франко передає як «дали кониченька доброго до скоку» [8, с. 476], а М. Рильський – «дали коня баского, доброго до скоку» [7, с. 54].

Отже, І. Франко та М. Рильський подарували українським читачам дублікати, гідні оригіналу.

Ще один вірш С. Халупки «Турок Понічанин» був інспірований українською народною піснею «Чому, кури, не пієте...». Її поет знайшов у «Піснях польських і руських люду галицького» (1833), упорядкованих В. Залеським. В основі твору – оповідь про те, як синьоокий красень-турок приводить у свої хороми стареньку полонянку: вона має доглядати за його новонародженим сином. Та коли турок переодягався, жінка помітила на його плечі збоку знак у вигляді зірки і впізнала в кривдникові свого сина, якого колись ще дитиною так само, як і її зараз, викрали бусурмани. Коли все з'ясовується, син з невісткою благають прощення і пропонують жити матері з ними в розкоші та багатстві. Однак жінка відмовляється, бо прагне тільки одного – якнайшвидше повернутися на батьківщину.

Задля відтворення колориту тих далеких часів М. Рильський, услід за С. Халупкою, вдається до використання архаїзмів, народнопоетичної лексики («аркан на ню накидає і до коня припинає»; «зашарілася, мов ружа, як зустріла свого мужа»; «тричі місяць одминився, жоден турок не спинився»; «щоб малого колисала, співанки йому співала»; «турчин каву попиває, жінка злотом

вишиває»... Ось, як звучить колискова, яку бранка співає турченяткові-бусурманину, насправді – своєму внукові, в перекладі М. Рильського (1) та І. Мацинського (2):

1. *«Люлі, люленьки, дитино,
принесу тобі калину,
принесу я цвіт рожаний,
мій унученьку коханий»* [7, с. 51];

2. *«Спи, дитинко, гаю-гаю,
принесу я квіток з гаю,
пуп'янків нарву я з рожі,
бо внучок ти мій хороший»* [9, с. 157].

На відміну від перетлумачення М. Рильського, переклад І. Мацинського дещо віддалений від оригіналу і сприймається як книжний. Загалом у тексті прямих перекладачів чимало стилістичних невправностей, є навіть змістові неточності. До прикладу, мати впізнає сина за знаком на боці у вигляді зірки. Ось як це відтворює М. Рильський: «мав він зірочку на боці» [7, с. 51], а ось, що спостерігаємо в І. Мацинського: «що на личку мало цятку» [9, с. 157].

Справжню духовно-інтелектуальну насолоду читач отримує від заключних щемливих строф твору в інтерпретації М. Рильського:

*... та лечу відсіль думками
В край, де вежі із хрестами (...).*

*Там в глибу землі сирії
Сплять батьки мої в спокої,
Там – як воля Божя буде –
І мене схоронять люди... [7, с. 52].*

На жаль, подібних яскравих емоцій не викликають завершальні рядки цієї поезії в перекладі І. Мацинського:

*... я ж лише туди бажаю,
де хрести із веж взирають (...).*

*Там лежать вже під хрестами
предки рівними рядами –
теж, як воля Боже буде,
там мій прах схоронять люди!* [9, с. 157].

Отже, пальма першості у відтворенні Халупкового «Турка Понічанина» однозначно і беззаперечно належить М. Рильському.

Зацікавлення з боку українського перекладача викликала постать ще одного Штурового побратима – Янка Краля. Цей словацький романтик, як і С. Халупка, цікавився Україною та її героїчною історією. В його поезіях українці – це «діти Дніпра», «славні козаки» («До народів», «До слов'ян!» та ін.). М. Рильський перетлумачив українською кілька Кралевих віршів, зокрема й філософсько-медитативну поезію «Вартовий народу».

Згодом цей же вірш переклав І. Мацинський, назвавши його «Нічний сторож народу». Переклади назви твору (в оригіналі – «Hlásnik národa») є дискусійними. Цікаво, що варіант назви «Ночной страж народа» спостерігаємо і в російському перекладі Л. Мартинова. Він з'явився на світ задовго до українського перетлумачення І. Мацинського, а отже, можемо припустити, якраз і послужив пражівському перекладачеві поганим зразком для наслідування.

Насправді обидва переклади назви поезії не відтворюють глибокої символіки, закладеної автором в оригіналі. Підтримку власним судженням знаходимо і в розвідці І. Галайди. «Гласник, – пише дослідник, – це сам поет, це той, хто будить народ, не лише нічний сторож, це щось більше, це основа великої метафори, яка розкривається через окремі образи протягом цілого вірша» [2, с. 81]. І. Галайда наводить синонімічний ряд слів (оповісник, покликач, окличник, провісник, будитель, глашатай...) і вибирає як один з можливих варіантів – «Глашатай народу». Вибір насправді дуже вдалий. Однак найвідповіднішою у конкретному випадку була б якраз назва «будитель». Саме вона закріпилася в народі за словацькими та закарпатськими просвітителями ХІХ століття, котрі проживали на той час у межах однієї держави. Тоді як І. Мацинський введенням у текст назви уточнення «нічний» ще більше звужує значення закодованого автором у поезії символічного образу провісника суспільних змін, народного будителя. Щоправда, саму поезію як М. Рильський, так і І. Мацинський відтворили на високому рівні.

З глибокою пошаною ставився М. Рильський і до визначного словацького поета Гвездослава, автора славнозвісних «Кривавих сонетів». Цей антивоєнний цикл було створено в самий розпал Першої світової. В ньому поет і громадянин засуджує безглузде кровопролиття, паліїв війни, через пиху і примхи котрих гине цвіт його нації. Викриває Гвездослав і псевдохристиянство, адже саме фальшивою любов'ю до Христа прикриваються м'ясники-вбивці. В цьому контексті на особливу увагу заслуговує 28-й сонет, який дослідники творчості Гвездослава умовно означили «пушкінським». Словацький автор сміливо вступає в полеміку з російським поетом. З позицій слов'янина і патріота відстоює право кожного слов'янського народу розвиватися вільно, збагачуючи рідну культуру. З цього приводу Д. Павличко зауважує: «Гвездослав розвивав ідею єдності слов'ян, але він чи не перший із словаків збагнув, що слов'янська ідея розсипається в прах, як

тільки до неї торкається великодержавний російський шовінізм (...). Його слов'янофільська ідея вже перебувала в конфлікті з фальшивим слов'янофільством царської Москви, яка поневолювала українську, білоруську й польську нації...» [1, с. 11].

Такі ж думки знаходимо в аналітичній статті «Гвездослав і Пушкін» відомого славіста М. Неврлого: «Пушкін був представником вищих верств суспільства, був сином великого імперського народу. Гвездослав – на противагу йому – був селянським сином, представником малого поневоленого народу. Те, що боліло Гвездослава, не боліло Пушкіна» [4, с. 43]. Саме тому Пушкін і Гвездослав мали різко протилежні погляди на війни.

Нагадаємо, що весь цикл «Кривавих сонетів» українською переклали А. Патрус-Карпатський (1961) та Д. Павличко (1986). Ось як звучить зачин оригіналу та перекладів 28-го сонета:

Nie, Puškine mój, mys'ou vysoký,
ty mýlil si sa, podráždením chorý:
vraj, musejú sa stieč'-zliať v ruskom mori
tie naše bystré slavian potoky

алебо оно – vyschne ráztoky... [10, с. 404],

переклад А. Патруса-Карпатського:
Ні, Пушкіне, хоч славний твій пеан,
Ти помиливсь, роздратуванням хворий,
Що мусять злитись у російським морі
Колись потоки бистрі всіх слов'ян,

Інакш в розтоках висохне воно... [5, с. 48],

переклад М. Рильського:
Ти помилився, Пушкіне великий,
в роздратуванні мовивши сліпім,
що в руським морі злитися одним
повинні всі слов'янські наші ріки,

а коли ні, то висохнуть навіки... [7, с. 149],

переклад Д. Павличка:
Мій Пушкіне, думок височино,
ти помилився, мовивши у гніві,
що мусять всіх слов'ян річки бурхливі
в російське море злитись, бо воно –

в притоках пересохне аж по дно... [1, с. 25].

Заради справедливості зауважимо, що дух оригіналу вловили всі перекладачі. Кожен, у міру можливостей, намагався якнайкраще відтворити цей складний сонет. Щоправда, в перекладі А. Патруса порушено архітектоніку оригіналу (останній рядок першого катрена має римуватися з першим рядком наступної строфи і т. д.), також у першому

чотиривірші явно бракує дієслова («сказав», «мовив», «написав» і под.). Стосовно ж перекладів М. Рильського та Д. Павличка, – вони є високоякісними, мистецьки довершеними, хоча кожен по-своєму оригінальний і самобутній. Цікаво, що з усіх 32-ох сонетів М. Рильський, невтомний пропагатор рідного слова, переклав тільки цей один – «пушкінський». Упевнені, що не випадково.

Висновки. Отже, М. Рильський яскраво прописався в дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин. Митець спричинився до виходу в світ «Антології словацької поезії» (1964),

на сторінках якої і сам презентувався як перекладач творчості провідних словацьких поетів – Л. Штура, С. Халупки, Я. Краля, Гвездослава та ін. Аналіз перекладів М. Рильського (із залученням зразків паралельних перетлумачень з-під пера І. Франка, Д. Павличка, І. Мацинського, А. Патруса-Карпатського) засвідчив його високу художню майстерність. Знаному теоретикові і практикови поетичного перекладу вдалося передати дух першотворів, гармонійно зберігаючи їх зміст і форму, надто коли йшлося про складні канонічні строфи – сонет чи секстину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антологія словацької поезії ХХ століття / пер. зі словац. Д. Павличка. Київ : Основи, 1997. 254 с.
2. Галайда І. Художній образ та адекватність перекладу на українську мову віршів Янка Краля «Повернення» та «Сторож народу». *Дукля*. 1996. № 2. С. 78–82.
3. Ліхтей Т.В. Слов'янська планида : Словацька поезія ХІХ–ХХ століть у дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин : монографія. Ужгород : Ліра, 2010. 304 с.
4. Неврлий М. Гвездослав і Пушкін. *Дукля*. 2001. № 4. С. 41–44.
5. Орсаг-Гвездослав П. Криваві сонети / пер. із словац. А.Патрус-Карпатський. Братислава – Пряшів : Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1961. 55 с.
6. Рильський М. Мистецтво перекладу: Статті. Виступи. Нотатки. Київ : Радянський письменник, 1975. 344 с.
7. Словацька поезія: антологія / ред. Г. Кочур, Л. Первомайський, М. Рильський. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1964. 416 с.
8. Франко І. В 50 т. Т.11. Поетичні переклади та переспіви. Київ : Наукова думка, 1978. С. 475–477.
9. Халупка С. Провесни сонячний неспокій : вибране / пер. із словац. І. Мацинський. Братислава – Пряшів : Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1984. 280 с.
10. Hvezdoslav. Dielo II. Bratislava : Slovenský tatran, 1996. 560 s.
11. Chalupka S. Básnické dielo. Bratislava : Tatran, 1973. 335 s.
12. Slobodienka moja... : najkrajšie básne, prózy a články štúrovcov / red. H. Brunovská. Bratislava : Perfekt, 2000. 185 s.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗОВИХ ДІЄСЛІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ)

FEATURES OF THE TRANSLATION OF PHRASAL VERBS FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN (BASED ON JOURNALISTIC TEXTS)

Орел А.С.,

orcid.org/0000-0002-4077-1614

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету*

Піскунов О.В.,

orcid.org/0000-0002-7176-7423

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету*

Дослідження присвячено опису основних причин виникнення тенденції щодо частого використання фразових дієслів в англійській мові, а також аналізу питань, пов'язаних з їхнім перекладом українською. Отже, об'єктом вивчення нашої роботи є фразові дієслова, які становлять значний пласт лексичної системи сучасної англійської мови у світлі сучасних перекладацьких методик. Предметом дослідження є приклади перекладу текстів публіцистичного дискурсу з англійської мови українською.

Фразові дієслова використовуються в статтях науково-популярних і розважальних журналів з високою частотністю. Багато фразових дієслів мають вищу частоту вживання порівняно зі своїми односкладними дієсловами-синонімами. При цьому значна кількість фразових дієслів не має зафіксованого у словнику відповідного дієслова-синоніма.

Автори публіцистичних статей надають перевагу фразовим дієсловам, оскільки вони є більш експресивними. Зазначені дієслівні конструкції є активним джерелом збагачення словникового складу мови, а розвиток і поповнення скарбниці фразових дієслів відбувається за двома напрямками: залучення нових дієслів і розвиток семантики вже створених мовних одиниць.

Необхідність перекладу інформаційних джерел українською мовою зумовлено низьким рівнем іншомовного спілкування старшого покоління читачів та слухачів України. Еквівалентність перекладу, на нашу думку, залежить від професіоналізму фахівців, які працюють із текстом, але без формулювання низки правил перекладу, зокрема, перекладу фразових дієслів у публіцистичному тексті, та визначення певних труднощів, з якими стикаються перекладачі, важко зорієнтуватися в різноманітті значень та контекстів.

Тож, нами було визначено перелік питань, які виникають під час перекладу публіцистичного дискурсу, зокрема, наявність переносного (метафоричного) значення, ідіоматичність лексичної одиниці, можливість подвійного трактування, залежність від контекстного оточення, часткова еквівалентність, відсутність реалій у мові перекладу, авторський підхід до використання фразових дієслів

Ключові слова: переклад, фразове дієслова, публіцистичний дискурс, лексичні труднощі, граматичні труднощі.

The study is aimed to describe the main reasons for the tendency to frequent use of phrasal verbs in English, as well as analyzing issues related to their translation into Ukrainian. So, the object of study of our work is phrasal verbs which make up a significant layer of the lexical system of modern English in the light of modern translation techniques. The subject of the research includes the examples of translating journalistic discourse texts from English to Ukrainian.

Phrasal verbs are used in popular science articles and entertainment magazines with high frequency. Many phrasal verbs have a higher frequency of use compared to their monosyllabic synonymous verbs. At the same time, a significant number of phrasal verbs do not have the corresponding synonymous verbs fixed in the dictionary. The authors of articles prefer phrasal verbs because they are more expressive. These verbal constructions are an active source of enriching the vocabulary of the language, and the development and replenishment of the vocabulary of phrasal verbs takes place in two directions: attracting new verbs and developing the semantics of the created language units.

The need to translate information sources into Ukrainian is due to the low level of foreign language communication of the older generation of readers and listeners of Ukraine. In our opinion, the equivalence of translation depends on professionalism of specialists working with the text and without establishing a number of translation rules, in particular, the translation of phrasal verbs in the journalistic text, and identifying certain difficulties faced by translators, it is difficult to navigate in a variety of meanings and contexts.

Therefore, we have identified a list of issues that arise during the translation of journalistic discourse texts, in particular, the presence of a figurative (metaphorical) meaning, idiomatycity of the lexical unit, possibility of double interpretation, dependence on the contextual environment, partial equivalence, lack of realities in the translation language, the author's approach to the use of phrasal verbs

Key words: translation, phrasal verbs, journalistic discourse, lexical difficulties, grammatical difficulties.

Найактуальнішою проблемою сучасного світу є комунікація, особливо під час переважно онлайн спілкування, та шляхи відтворення текстів різних жанрів, зокрема, за рахунок продуктів перекладацької діяльності. Важливість засобів масової інформації, як основного шляху збереження та передачі повідомлень по всьому світу є також безсумнівною. Багато інформаційних ресурсів є англійськомовними з огляду на інтернаціональність англійської мови та зростаючу популярність її вивчення, зокрема, в європейських та азіатських країнах.

Отже, попит на якісний переклад невпинно зростає, що зумовлено в першу чергу в нашій країні потребами людей старшого віку, які мають обмежені знання з англійської мови щодо отримання доступу до світових інформаційних ресурсів. Під час перекладу текстів різних жанрів, зокрема, і публіцистичного, нерідко виникають певні труднощі, пов'язані зі структурними особливостями мови перекладу та мови, з якої здійснюється переклад.

Фразові дієслова, уже не одне десятиліття привертають увагу дослідників, які вивчають як теорію і методику викладання англійської мови, так і перекладознавство (У. Франкіс, Логан. П. Сміт, Р. В. Зандвурт, Дж. Поуві, А. Г. Гудманян, В. Н. Комісаров та інші) [9; 11; 12; 1; 4].

Проте, не дивлячись на безперервне зростання кількості публікацій, присвячених фразовим дієсловом, залишається ще багато нерозв'язаних питань, пов'язаних із цим лексико-граматичним явищем. Труднощі виникають під час перекладу з англійської мови, з огляду на те що дієслівні системи багатьох мов, зокрема, української, не містить таких граматичних форм. Виконання стовідсотково еквівалентного перекладу є ускладненим, що зумовлено необхідністю використання лексико-граматичних трансформацій під час передачі значення фразових дієслів за неможливості прямого перекладу. Цей факт підтверджує **актуальність** нашого дослідження та його практичну цінність. Аналіз публіцистичного матеріалу, проведений у нашому дослідженні дозволяє виділити деякі перешкоди та складнощі, з якими стикається фахівець у процесі перекладацької діяльності.

Метою роботи є аналіз лексико-граматичних труднощів, які виникають під час перекладу фразових дієслів на українську мову. Відповідно до поставленої мети в дослідженні розв'язано такі **завдання**: дослідити лексико-граматичні особливості перекладу англійських фразових дієслів на українську мову; визначити труднощі перекладу, які виникають під час передачі англійських фразових дієслів українською мовою.

На думку А. Г. Гудманяна, В. Н. Комісарова, Дж. Поуві, крім особливостей, характерних для мови кожного жанру текстів засобів масової інформації, та таких, що відрізняють текст аналітичної статті від тексту політичного коментаря або спортивних новин, можна накреслити коло особливостей, властивих мові ЗМІ в цілому. З огляду на те, що ці особливості багато в чому й визначають специфіку перекладу у сфері масової комунікації, перекладач зобов'язаний мати уявлення про них ще до того, як починає власне переклад [4, с. 102; 12, с. 153].

Однією з важливих особливостей текстів ЗМІ практично всіх жанрів є поєднання в них елементів повідомлення та впливу. Фразові дієслова в публіцистичному тексті описують інформацію про події, яка визначається кількісними та якісними змінами дії [12, с. 102]. Експресивність мови є засобом привертання уваги читача, показує ставлення щодо запропонованої інформації, наголошує на оціночних акцентах. До експресивних висловів ми відносимо також і фразові дієслова, особливо ідіоматичні, що підвищує емоційність та образність дискурсу.

В аналізованих статтях зустрічається багато прикладів уживання фразових дієслів: *to get by – зводити кінці з кінцями, жити в бідності, добуватися чогось із труднощами, I used to get by sn my childhood, which was the poorest period in the life of me family* [5, с. 82]; *to be tampered with – бути зінсованим, зміненим (про програмне забезпечення – бути взломаним), The biggest European bank system was tampered with unknown criminals yesterday* [7, с. 20]; *to come to – прийти до тями, She came to and found herself lying on the floor* [8, с. 38]; *to take in – зустрічати схід сонця, It was the greatest idea for refugees to take in sunrises and sunsets together with local people* [6, с. 46]; *to pick up on – помічати, вловлювати щось поглядом (особливо не дуже помітне), to come up against – стикатися, зустрічатися, We came up against several problems in the beginning* [10, с. 19].

У більшості таких випадків прямий переклад неможливий і, для того щоб підібрати найкращий еквівалент, перекладачу, крім власне професійних якостей, необхідне чудове відчуття мови, креативність та винахідливість.

Якщо в тексті для перекладу зустрічаються клішовані сполучення з фразовими дієсловами, то подібні мовні засоби треба обирати й для перекладу. Тим більше, що для багатьох перекладацьких кліше, які використовуються в англійській пресі, неважко знайти змістові стилістичні відповідники серед таких само висловів

в українській мові, які так само властиві текстам публіцистичного стилю. У разі відсутності готових відповідностей на мовному рівні, зміст варто передавати іншими засобами, не порушуючи при цьому жанрового, стилістичного та комунікативного характеру тексту.

Такий саме принцип має бути використаний і в процесі перекладу ідіоматичних висловів та інших експресивних елементів тексту з фразовими дієсловами. Якщо є можливість адекватно перекласти ідіому в первинному тексті за допомогою ідіоми в мові перекладу (подібної структури, лексичного складу, комунікативної функції, яку він виконує), немає причини цього не робити.

Універсальних прийомів, які можна було би застосувати в будь-якій ситуації, немає. Проте, якщо перекладач підготовлений до подібних проблем, якщо він усвідомлює сутність, зміст, комунікативну функцію та стилістичний ефект тих чи тих особливостей тексту, що перекладається, якщо він здатний розпізнавати метафори та алюзії, іронію та каламбур тощо, якщо в нього є необхідні фонові знання та уявлення про реальність, якій присвячено текст, є надія, що його переклад буде цілком адекватним. Звісно ж, за умови, що перекладач на відповідному рівні володіє професійними навичками та робочими мовами.

В. Н. Комісаров зазначає, що переклад фразових дієслів, особливо образних, пов'язаний зі значними труднощами, зумовленими тим, що багато з них є яскравими, емоційно насиченими висловами, належать до певного стилю мовлення, часто яскраво вираженого національного характеру [4, с. 90]. У процесі перекладу сталих словосполучень слід також урахувувати контекст, у якому вони вживаються. Багато англійських фразових дієслів є багатозначними та стилістично різноманітними, що ускладнює їхній переклад на інші мови.

У статтях, які було досліджено та проаналізовано, зустрічається достатня кількість фразових дієслів, багато яких уживано в переносному значенні.

Треба відзначити, що сполучення типу *to cut back* є досить часто вживаними в публіцистичному стилі, особливо в бізнес сфері, новинах, мають ознаки переносного значення, але з огляду на популярність зазначеного дієслова навіть у повсякденному мовленні, говорити про труднощі для перекладача немає сенсу. В обох випадках переклад був однаковим – скорочувати, що стовідсотково збігається з довідковою інформацією.

«*Federal Reserve policymakers have moved into inflation-fighting mode saying they would cut*

back more quickly on their pandemic-era stimulus at a moment of rising prices and strong economic growth...» [15].

Політики Федеральної резервної системи перейшли в режим боротьби з інфляцією, проголосивши, що вони будуть швидше скорочувати свої стимули епохи пандемії в момент зростання цін і високих темпів економічного зростання...

«*...They argue that we should be raising interest rates and cutting back on “money printing” – also referred to as quantitative easing or QE, which most major economies have been doing in recent years*» [15].

...Вони стверджують, що ми повинні підвищувати процентні ставки та скорочувати «друк грошей» – так зване кількісне пом'якшення або QE, яке більшість великих економік застосовували в останні роки.

Так само й в уривку, поданому нижче, є приклад загальновживаного та легкого для перекладу фразового дієслова *to build up* – робота, яка не потребує великої майстерності або довідкової літератури.

«*That story begins sometime between the launch of YouTube in 2005, and 2007, when Netflix began offering licensed streaming titles. In 2013, Netflix launched its first high-profile original series, an adaptation of the BBC political drama House of Cards. So, as HBO and other networks scrambled to develop robust streaming platforms, Netflix and its competitors Amazon Prime and Hulu, built up slates of prestige programming*» [14].

Ця історія починається десь між запуском YouTube в 2005 році та 2007 роком, коли Netflix почав пропонувати ліцензійні стрімінгові фільми. У 2013 році Netflix запустив перший гучний оригінальний серіал, адаптацію політичної драми BBC «Картковий будиночок». Отже, коли HBO та інші мережі намагалися розробити надійні потокові платформи, Netflix і його конкуренти Amazon Prime та Hulu створили версії престижних програм.

У досліджуваному матеріалі використано стійке дієслівне словосполучення *to come to a head*. У цьому випадку ми стикаємося з ідіоматичним висловом, значення якого відрізняється від дослівного перекладу його складових, переклад зазначеної фрази можна також знайти у фразеологічному словнику. І перекласти його також можна за допомогою еквівалентної ідіоми в українській мові – *досягти апогею*, значення також подано в словнику. Інший приклад з цього уривку – *to pass onto*, також ужито в переносному значенні, що й відбито у відповідному перекладі.

«*Several factors are keeping prices elevated. One is the supply chain chaos that came to a head last*

summer. Even though some bottlenecks have eased, the issues are not fully resolved. And higher transport costs will likely be **passed onto** consumers. Another big contributor is the high cost of commodity prices, leading to surging energy and food cost» [15].

Деякі фактори утримують ціни на високому рівні. Одним з них є хаос у ланцюгах поставок, який **досяг апогею** минулого літа. Незважаючи на те що деякі вузькі місця зменшилися, проблеми не вирішені повністю. І більш високі транспортні витрати, ймовірно, **будуть перекладені** на споживачів.

З метою відтворення яскравого та цілісного образу, автори публіцистичних статей часто використовують декілька фразових дієслів в одному реченні або параграфі. Нижче наведено уривок зі статті, де в кожному абзаці можна побачити низку таких лексичних одиниць, які мають як пряме – *to shut down, to sign up, to lay off*, так і переносне значення – *to ramp up, to stave off, to pop in, to take off* тощо.

«The pandemic battered many industries, including entertainment. But when theaters, concert venues, and museums **shut down**, the streaming wars **ramped up**. Besides Netflix, Disney, Amazon Prime, and Apple TV **signed up** thousands of new subscribers a day.

The company has started **laying off** employees and **shutting down** productions in order to **stave off** further declines...

Movies were delivered to your house, and returning them simply involved **popping** them in the mail. But the real opportunity came in the mid-2000s, when bandwidth and data speeds improved enough for streaming to **take off**» [14].

Пандемія вразила багато галузей, зокрема, й індустрію розваг. Але коли **закрилися** театри, концертні майданчики та музеї, **розгорнулися** стрімінгові війни. Окрім Netflix, Disney, Amazon Prime та Apple TV щодня **підписували** тисячі нових клієнтів...

Компанія почала **звільняти** співробітників і **закривати** виробництва, щоб **запобігти** подальшому падінню...

Фільми доставлялися додому, а повернути їх можна було просто **надіславши** поштою. Але реальна можливість з'явилася в середині 2000-х років, коли пропускна здатність і швидкість передачі даних покращилися настільки, що стрімінг **став популярним**.

Низка фразових дієслів, подана далі *to end up, to roll up, to tail off, to hit back, to push up*, є яскравими прикладами того, як складові лексичної одиниці окремо мають настільки прозоре семан-

тичне навантаження, що воно є дуже близьким у сукупності до семантичного значення дієслова в цілому.

«From the reemergence of commercials to bundled subscriptions, the future of TV may **end up** looking a lot like its past. “I think we are going to see a great re-bundling,” said Discovery’s president of global business and legal affairs. He was referring to how deep-pocketed tech titans like Amazon or Apple may ultimately **roll up** rival streaming services into single consumer offerings on their own platforms» [13].

Від повернення рекламних роликів до пакетних підписок, майбутнє телебачення може **виявитися** дуже схожим на його минуле. «Я вважаю, що ми побачимо великий ребандлінг», – сказав президент Discovery з глобального бізнесу та юридичних питань. Він мав на увазі, що такі технологічні титани, як Amazon або Apple, можуть в кінцевому підсумку **згорнути** конкуруючі потокові сервіси в єдині споживчі пропозиції на своїх власних платформах.

«Of course, the pandemic’s gradual **tailing off** isn’t even the biggest story of 2022. Headlines for the past eight months have been dominated by the Russian invasion of Ukraine. Putin’s antics have, not surprisingly, alarmed the west, prompting widespread sanctions. And Russia **hit back** in ways that directly impact consumers, as Yahoo Finance explains» [13].

Звичайно, поступове **згортання** пандемії – це навіть не найголовніша новина 2022 року. Останні вісім місяців у заголовках новин домінувало російське вторгнення в Україну. Не дивно, що витівки Путіна занепокоїли Захід, що призвело до широкомасштабних санкцій. І Росія **вдарила у відповідь** способами, які безпосередньо впливають на споживачів, як пояснює Yahoo Finance.

Треба відзначити, що між мовою оригіналу та мовою перекладу не завжди можна легко знайти мовні паралелі – структурні та семантичні аналогії: однакові моделі фразеологічних зворотів, повний збіг семантичних значень слів, що входять до їхнього складу тощо. Крім того, пошук міжмовних відповідностей не завжди дає позитивний результат, тому що й у галузі фразеології спостерігається феномен випадкових лакун, тобто таких одиниць словника однієї з мов, до яких з будь-яких причин немає відповідників в лексичному складі іншої мови.

Перекладач ймовірно стикається також і з явищем часткового лексичного еквіваленту, яке є одним з типів перекладацьких відповідників. У цьому випадку значення фразового дієслова на мові перекладу є адекватним до значення вислову в мові оригіналу, а за метафоричною ознакою

від нього відрізняється. Недоліком такого шляху перекладу є те, що відмінності в компонентному складі еквівалентів цього типу можуть призводити до різної експресивно-емоційної конотації. Переважна більшість образних фразових дієслів віднесено до цієї групи.

Труднощі перекладу фразових дієслів можуть виникати також у зв'язку з тим, що в англійській названо ті чи ті явища, яких немає в українській культурі, або навпаки.

Причиною виникнення труднощів під час перекладу може бути й своєрідний авторський підхід використання фразових дієслів. Тому найбільші проблеми в процесі перекладу ідіоматичних висловів викликають фразові дієслова, пов'язані з сучасними реаліями. Лише деякі з них швидко

стають популярними й відбиваються в міжнародній довідковій літературі.

Мова засобів масової комунікації є невід'ємною складовою нашого суспільства, а також найвпливовішим інструментом висвітлення суспільної думки у глобальному світі. Використання фразових дієслів є одним із шляхів підвищення експресивності та впливовості публіцистичного дискурсу. До проблем, які виникають під час перекладу публіцистичного дискурсу можна віднести такі: наявність переносного (метафоричного) значення, ідіоматичність лексичної одиниці, можливість подвійного трактування, залежність від контекстного оточення, часткова еквівалентність, відсутність реалій у мові перекладу, авторський підхід до використання фразових дієслів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гудманян А. Г. Основи перекладознавства: навчальний посібник / А. Г. Гудманян, А. В. Сітко, Г. Г. Єнчева. Вінниця : Нова Книга, 2020. 352 с.
2. Джеггер. Дж. Англійська в майбутньому. СПб, 1945. 231 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Вінниця : Нова кн., 2004. 575 с.
4. Комісаров В. Н. Сучасне перекладознавство : курс лекцій. М. : ЕТС, 2000. 192 с.
5. Armstrong L. Putting your look together. *Harpers Bazaar*. 2007. № 10. С. 79–81.
6. Bean M. How to handle annoying people. *Men's Health*. 2007. № 11. С. 45–47.
7. Berreby D. How's your character? *Men's Health*. 2007. № 11. С. 20.
8. Doonan S. Are your clothes aging you? *Harpers Bazaar*. 2007. № 11. С. 45–48.
9. Francis W. Nelson. The structure of American English. New York : Ronald press. 1966. 139 p.
10. Gardner Ch. Jaime Jaime. *Cosmopolitan*. 2007. № 10. С. 19.
11. Logan P. Smith Words and Idioms. *Studies in the English Language*. 1925. 207 p.
12. Povey J. Phrasal Verbs and How to Use Them Paperback. January 1, 1990. 250 p.
13. Business English Pod: Learn Business English Online: Business English News 51 – Energy Costs. <https://podcasts.apple.com/ua/podcast/business-english-pod-learn-business-english-online/id206603090?l=u&i=1000583625905> (дата випуску 23.10.2022).
14. Business English Pod: Learn Business English Online: Business English News 50 – Streaming TV Services. <https://podcasts.apple.com/ua/podcast/business-english-pod-learn-business-english-online/id206603090?l=u&i=1000565301431> (дата випуску 05.06.2022).
15. Business English Pod: Learn Business English Online: Business English News 49 – Inflation and Interest Rates. <https://podcasts.apple.com/ua/podcast/business-english-pod-learn-business-english-online/id206603090?l=ru&i=1000549466713> (дата випуску 30.01.2022).

МОВНІ ОБРАЗИ, МЕТАФОРИ ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ У ПЕРЕКЛАДАХ ПОЕЗІЇ СЕРГІЯ ЖАДАНА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

LINGUISTIC IMAGES, METAPHORS AND THEIR ENGLISH TRANSLATIONS IN THE POETRY OF SERGIY ZHADAN

Плетенецька Ю.М.,

orcid.org/0000-0002-1417-4269

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології і перекладу
Національного авіаційного університету

Линтвар О.М.,

orcid.org/0000-0003-4671-5514

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології і перекладу
Національного авіаційного університету

У статті проаналізовано способи відтворення мовних метафоричних образів у перекладах поезії Сергія Жадана англійською мовою. Поетична творчість Сергія Жадана виділяється в сучасному українському літературному просторі певною провокативністю та багатством стилістичних засобів. В його поезії найчастіше зустрічаються такі мовні образи: урбаністичні, релігійні, зображення поетів та мілітаризм. Крім того, було розглянуто та проаналізовано способи відтворення антропоморфних, природоморфних, зооморфних, флороморфних, артефактних та просторових метафор, які характерні для творчості С. Жадана. З'ясовано, що у структурі антропоморфної метафори виявлені типи перенесень засвідчують досить розширену й деталізовану сферу антропоморфних значень, базованих на зв'язку між тілом людини й реаліями навколишнього світу. Тому найпоширенішими з них є значення, виражені групами слів, що використовуються для позначення частин тіла людини (переважно внутрішніх органів): язик, вени, легені та ті, що використовуються для позначення фізіологічних процесів, властивих людині: дихання, сльози. Антропоморфні метафоричні образи у віршах С. Жадана вказують на значення повільної дії, що асоціюється зі значенням втоми. Це явище втоми переноситься на явища природи, природні об'єкти або одиниці виміру. При формуванні типів переносу в межах природоморфної метафори найчастіше зустрічаються слова зі значенням фізичних процесів, які переносяться на природні явища на основі функціональної спільності та характеру дії. У артефактній моделі метафоричних значень, що утворюються шляхом встановлення подібностей між зоровими, смаковими відчуттями та предметними поняттями, найчастотнішою є група лексики на позначення міських реалій. З образом міста в творах автора пов'язане і використання просторової метафори.

За законом метафори, авторська метафора у творах С. Жадана відтворюється або повністю, або шляхом еквівалентного метафоричного образу часом з додаванням пояснення, або за допомогою порівняння.

Ключові слова: мовний образ, авторська метафора, антропоморфна, природоморфна, артефактна метафора, концептуальна метафора, переклад поезії.

The article analyzes the ways of rendering of language metaphorical images in English translations of poetry by Sergei Zhadan. The poetic works of Serhiy Zhadan are distinguished by certain provocation and abundance of stylistic means in the modern Ukrainian literary space. His poetry often includes such language images as urban, religious, poetic and military ones. In addition, methods of rendering of anthropomorphic, naturalmorphic, zoomorphic, floromorphic, artifact and spatial metaphors, which are characteristic for the poetry of S. Zadan have been considered. It has been shown that the revealed transference types in the structure of anthropomorphic metaphors display a rather expanded and detailed sphere of anthropomorphic meanings based on the connection between the human body and the realities of the surrounding world. Therefore, the most common of them are the meanings expressed by groups of words used to mark parts of the human body (mainly internal organs): a tongue, veins, lungs that are used to mark physiological processes, characteristic to the person, such as: breathing or tears. Anthropomorphic metaphorical images in S. Zhadan's poems indicate the meaning of slow action associated with the meaning of tiredness. This phenomenon of tiredness is transferred to phenomena of nature, natural objects or units of measurement. When forming transference types within the naturalmorphic metaphor, the most common are the words with the meanings of physical processes which are transferred to natural phenomena based on the functional unity and character of action. In the artifact model of metaphorical meanings formed by the establishment of similarities between visual, taste sensations and subject concepts, the most frequent is a group of words to mark urban realities. The use of space metaphor in the works of the author is also connected with the image of a city.

According to the law of metaphor, author's metaphor in the works of S. Zhadan is translated either completely or by an equivalent metaphorical image sometimes with an explanation added, or by a comparison.

Key words: language image, author's metaphor, anthropomorphic, naturalmorphic, artefact metaphor, conceptual metaphor, translation of poetry.

Постановка проблеми. Авторська метафора характеризується самобутністю, специфічністю, виділяє твори певного автора серед інших. Проблема поетичного перекладу, а також збереженню та відтворенню в ньому метафори було присвячено ряд досліджень. Проте, власне практичний аспект досліджень у цій галузі розкритий неповно, адже твори багатьох поетів не були перекладені, або були мало досліджені, зокрема існує не так багато перекладів поетичних творів Сергія Жадана, відповідно бракує також і аналізів таких перекладів.

Метафора – це не просто приховане порівняння як стилістичний троп, це один із способів мислення, ключ до розуміння змісту тексту. Дослідники розробили багато різноманітних класифікацій такого мовного засобу, як метафора. Метафори можуть базуватися на схожості різних ознак предметів: кольору, форми, функції, розташування і т. д. Під час перекладу рішення про збереження метафори має приймати перекладач, аналізуючи кожен окремий випадок та зважаючи на доцільність і загальний характер тексту, тому під час аналізу можна виявити, чим саме керувався перекладач під час, коли приймав якийсь конкретне рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему перекладу поетичних текстів та збереження їх стилістичних особливостей, до яких належить і метафора, досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Д. Девідсон, Г. Склярєвська та Н. Арутюнова (проводили аналіз функціонального аспекту метафоризації), Дж. Лакофф і М. Джонсон (розробляли класифікації метафор), В. Комісаров

та П. Ньюмарк (досліджували труднощі та особливості передачі метафори при перекладі).

Постановка завдання. Метою статті є дослідити особливості відтворення та прийоми збереження авторської метафори у поетичному перекладі творів Сергія Жадана.

Поетична творчість С. Жадана виділяється в сучасному українському літературному просторі певною провокативністю та багатством стилістичних засобів. З часом його твори вже почали вважатися класикою в Україні. Але зараз його вірші почали перекладатися англійською мовою, завдяки чому твори письменника занурюються ще й в англійськомовний контекст, де зовсім інша цільова аудиторія. Саме тому його поетичні твори в англійськомовних перекладах дещо модифікуються, змінюються та набувають нових рис.

Виклад основного матеріалу дослідження. Словесні образи С. Жадана утворюють неймовірно складну систему, яка ставить перед перекладачами чимало викликів. Дослідники вважають, що в його поезії найчастіше зустрічаються такі мовні образи: урбаністичні, релігійні, зображення поетів та мілітаризм. Загалом більшість науковців сходяться на думці, що місто, безперечно, є одним із центральних мотивів поетичної творчості С. Жадана. В той же час О. Резніченко наголошує, що місто символізує для поета агресію, спустошення та зраду [1, с. 58]. Це видно з наведених нижче уривків поезії «Знати, що ти і далі лежиш» та його перекладу англійською мовою Дж. Геннесі та О. Конем, що в перекладі отримав назву “To know that you still lie”.

Що за радість вертатися в місто мертвих, яка з цього користь? [2]

What joy is there in returning to the city of the dead, what's the point? [3]

Місто зради, місто розпачу, місто отрути.

Горе всім, хто не повернеться до власного дому [2].

The city of betrayal, the city of sorrow, the city of poison.

Woe unto thee who won't come back to their homes [3].

Образ міста в очах поета зазвичай настільки похмурий, що стає зрозуміло, що поет не лише спостерігач, а й його жертва. З прикладів видно, що для всіх словесних образів уривка перекладачі знайшли ідеальний відповідник та відтворили метафоричний набір образів без змін в описі міста (*місто зради, місто розпачу, місто отрути*). С. Жадан описує місто, в якому живуть аутсайтери, такі як бідні робітники, студенти, біженці та нещасні

поети з розбитим серцем. В своїх творах він дає їм голос. В другому уривку перекладу також присутня очевидна біблійна алюзія на Книгу Ісайї 33.1 та Єв. від Матвія 23.13-39 (*Woe unto thee – прокляття тим, хто согрішив*). Релігійні мотиви також дуже часто трапляються в творчості поета.

Розглянемо наступний уривок з вірша С. Жадана під назвою «Великі поети печальних часів» та його переклад англійською мовою.

*Поет стоїть посеред порожнього міста, кричить птахам,
що летять на зиму до північної Африки: Я не вірю в бога.
Але це не страшно. Тому що його не існує.*

*В мене не вірять читачі.
 Це теж не страшно. Їх теж не існує [4].
 A poet stands in the middle of an empty city, screams
 at the birds
 flying to North Africa for winter:
 I don't believe in god.
 But that's not scary. Because he doesn't exist.
 Readers don't believe in me.
 That isn't scary. They don't exist either [5].*

У даному уривку С. Жадан яскраво зображає муки поета. Там поезія переплітається з прозою, але вона надзвичайно багата словесною образністю, семантикою та фонетикою, що вдалося зберегти у перекладі. Переклад вийшов майже дослівним, якщо звернути увагу на такі мовні образи, як поет, птахи, бог, читачі, видно, що вони збережені в перекладі. З уривку також видно, що С. Жадан вдається до релігійної тематики у своїй творчості. І це не дивно, адже в нашій країні важко оминати увагою релігійну тематику. Проте інтерес письменника до релігійної тематики не обмежувався лише натяками чи згадуванням бога в своїх текстах. Він ставиться з цікавістю до божественного і зображує його в повсякденності, ніби ставлячи під сумнів його святість і якусь владу над людьми.

С. Жадан відноситься до українських поетів-постмодерністів. Науковці вважають, що найбільш поширеними концептуальними метафорами в творчості авторів-постмодерністів є: антропоморфна метафора, природоморфна (у її межах виокремлено зооморфну, фломорфну, артефактну і просторову), у межах яких виділено семантичні типи перенесень.

Так, у структурі антропоморфної метафори виявлені типи перенесень засвідчують досить розширену й деталізовану сферу антропоморфних значень, базованих на зв'язку між тілом людини й реаліями навколишнього світу [6, с. 24]. Тому найпоширенішими з них є значення, виражені групами слів, що використовуються для позначення частин тіла людини (переважно внутрішніх органів): язик, вени, легені та ті, що використовуються для позначення фізіологічних процесів, властивих людині: дихання, слюзи. Антропоморфні метафоричні образи у віршах С. Жадана вказують на значення повільної дії, що асоціюється зі значенням втоми. Це явище втоми переноситься на явища природи, природні об'єкти або одиниці виміру: *погода повільно сідає на руки, сонце мляво прямує попри дахи, час кульгає ритмічно й глухо* [6, с. 24].

При формуванні типів переносу в межах природоморфної метафори найчастіше зустрічаються

слова зі значенням фізичних процесів, які переносять на природні явища на основі функціональної спільності та характеру дії.

Варто зазначити, що природоморфні метафори, які розглядаються в поезії С. Жадана, також мають значення, засновані на архетипальній символіці. Візьмемо для прикладу фразу з вірша поета «з небес висівається мерехтливий озон», де підставою для метафоричного перенесення є значення дієслова *висівати*, яке пов'язане з обробітком поля і переноситься на сферу небес. Тут окрім зорової асоціації наявне звичне для української міфології ототожнення «неба» і «поля».

У структурі природоморфної метафори підгрупа зооморфних значень найчастотніше реалізується перенесенням назв тваринного світу на абстрактні поняття на основі авторських індивідуальних асоціацій: *мікроби зради, птах зради, метелики надій* [6, с. 24]. У своїх метафорах С. Жадан часто звертається до значень, пов'язаних із водним середовищем: *риба, рибина, луска, ікра, акваріум*. Така лексика досить часто зустрічається і у ранніх поетичних збірках автора. Наприклад, *риби купчаться тромбами в жилі ріки*. образи риб можуть означати в його текстах мудрість, циклічність і багатство.

У артефактній моделі метафоричних значень, що утворюються шляхом встановлення подібностей між зоровими, смаковими відчуттями та предметними поняттями, найчастотнішою є група лексики на позначення міських реалій: *недопалки, асфальт, ліхтар, бруківка, стіна, бинт, бруд* [6, с. 24]. Така лексика використовується постмодерністами для опредмечення психічних процесів і почуттів, зокрема її полюбляє С. Жадан, який часто описує життя міста в своїх творах: *губи з присмаком асфальту, асфальт всотався в сну драговиння, розчинився у морі асфальт*.

Саме з образом міста в творах автора пов'язане і використання просторової метафори. Урбаністичні мотиви часто присутні в поезіях автора, а основними метафоричними моделями є: людина-місто, географічний об'єкт – місто, фізичне явище – місто, природа – місто, просто-

рове поняття – місто; часто зустрічаються назви географічних об'єктів (*лабіринт степів; білий острів; бездонна земля*), група лексики на позначення фізичних понять (*місто як чадна гаряча течія, сірники ліхтарів зігрівають*), назви частин

тіла людини переносяться на простір (*шкіра асфальту, долоня міста, рейки судин*) [6, с. 24].

Розглянемо уривки з поетичного твору С. Жадана під назвою «Історія культури початку століття» та їх переклад В. Ткач і В. Фіппс.

*Ti відпишеш іще сьогодні, торкаючись **теплих літер**,
перебираючи їх у темряві, плутаючи приголосні з голосними,
як друкарка в старій варшавській конторі [4].
You will reply today, touching **warm letters**,
leafing through them in the dark, confusing vowels with consonants,
like a typewriter in an old Warsaw office [5].*

У наведеному вище прикладі видно, що оригінальну метафору *теплі літери*, яка була утворена

на основу перенесення якості, перекладачі повністю зберегли в перекладі.

*Вибираючи курс навчання, поміж інших речей,
ти би мала дізнатись – насправді **культура початку століття**
вже відтиснулася венами на твої повільній руці,
закоренилась в зламах твого цупкого волосся,
перехопленого недбало на вітрі, розвіяного над пальцями,
ніби струмені теплої води над рукомийником,
ніби глиняні кольорові намиста над горнятами і попільницями,
ніби довге осіннє небо
над кукурудзяним полем [4].
When choosing your course of studies you should find out
among other things –
if the culture at the turn of this century
has already pressed itself into the veins of your slow arm,
rooted itself in the whorls of your thick hair,
carelessly blown by the wind,
and tousled by fingers
like streams of warm water in a basin,
like colored clay beads over cups and ashtrays,
like a vast autumn sky
over a cornfield [5].*

Метафору, наведену в фрагменті вище, можна віднести до антропоморфної метафори, адже вона базується на зв'язку між тілом людини й реаліями навколишнього світу (*культура початку століття вже відтиснулася венами на твої повільній руці – the culture at the turn of this century has already pressed itself into the veins of your slow arm*). Також з уривку видно характерну для творів С. Жадана рису: автор намагається розширити семантику, він використовує інші тропи та мовні фігури, але не облишає метафору. Якщо скористатися класифікацією П. Ньюмарка для аналізу твору, то стає очевидно, що всі метафори в уривку оригінальні, саме тому перекладати їх потрібно максимально близько до оригіналу. Перекладачі впоралися з цим завданням, до того ж вони перекладали подібним чином інші твори автора в збірці “What We Live For, What We Die For”.

Висновки. Отже, усі проаналізовані вище поетичні твори доводять, що існує певний закон збереження метафори, тобто наявні прийоми, до яких звертаються перекладачі, коли перекладають метафоричні образи. Найперше, якщо метафора зрозуміла для носія мови перекладу, то її варто зберегти. Якщо прямий відповідник не вдається знайти в мові перекладу, то метафоричний образ замінюють еквівалентом. Якщо еквівалент невдало та неточно передає метафоричний образ, варто перекладати за допомогою порівняння. Якщо метафоричний образ може бути незрозумілим читачеві, його зберігають, але з додаванням певного пояснення. Якщо ж не підходить жоден з попередніх способів, використовують перефразування. В крайніх випадках перекладач може прийти до висновку, що метафору взагалі не потрібно або ж немає

змоги передати в перекладі. Наведеними прийомами користуються перекладачі, щоб максимально влучно передати зміст метафоричного образу в творі. Крім того, цікавим є досвід

перекладачів у перекладі антропоморфних, природоморфних, зооморфних, фломорфних, артефактних і просторових метафор, які характерні для творчості С. Жадана.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Резніченко О. Післямова до зб. «Цитатник». Київ : Смолоскип, 1995. С. 55–59.
2. «Більше немає дому, є лише пам'ять»: вірш Жадана про війну URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/news/85746-bilshe-nemaie-domu-e-lishe-pamyat-virsh-zhadana-pro-vijnu-zvorushiv-merezhu.htm>
3. To know that you still lie there beyond the scorched mountain Poem by Serhiy Zhadan URL: <https://www.poemhunter.com/poem/to-know-that-you-still-lie-there-beyond-the-scorched-mountain/>
4. Жадан С. Господь симпатизує аутсайдерам. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2015. 512 с.
5. SERHIY ZHADAN POEMS URL: <https://www.wordsforwar.com/serhiy-zhadan-bio>
6. Паршак К. Д., Калиновська Я. Б. Семантико-функційні характеристики концептуальної метафори в мові творів поетів-постмодерністів. Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка: Літературознавство, мовознавство, фольклористика / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ: Київський університет, Випуск №1 (29). 2021. С. 24–26.

УДК 37.13:9881

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.43>

ЛЕКСИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ПЕРЕКЛАДІ АНГЛІЙСЬКИХ РОМАНІВ В ЖАНРІ ФЕНТЕЗИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (ДЖ. Р.Р. ТОЛКІН «ВОЛОДАР ПЕРСНІВ»)

LEXICAL AND GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN THE TRANSLATION OF ENGLISH FANTASY NOVELS INTO UKRAINIAN (J.R.R. TOLKIEN «THE LORD OF THE RINGS»)

Поліщук Л.П.,

orcid.org/0000-0002-9468-5412

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської філології та перекладу

Житомирського державного університету імені Івана Франка

Пушкар Т.М.,

orcid.org/0000-0001-5060-7167

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської філології та перекладу

Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті з'ясовано жанрові особливості літератури фентезі на матеріалі роману Дж.Р.Р. Толкіна «Володар перснів». У рамках жанру фентезі яскраво вирізняється фантастична трилогія Дж.Р.Р. Толкіна «Володар перснів». Можна припустити, що причиною привабливості даного роману стало талановите втілення автором канонічних ознак стародавнього епосу в сучасному творі. Аналізований роман переповнений лексико-стилістичними прийомами, які спрямовані на те, щоб створити яскраві образи персонажів, неповторний стиль оповідання, який максимально наближений до героїчного епосу. На лексичному рівні особливо були відзначені авторські неологізми, які виконуючи художню та номінативну функцію, є своєрідним ключем до створеної автором культури етносу, що розкриває сутність його цінностей, традицій та звичаїв, що надає таким чином приховану додаткову інформацію читачеві. До найяскравіших фонетичних, семантичних і синтаксичних характеристик стилю Дж.Р. Р. Толкіна відносяться: використання поетичної лексики, слова з інгерентною конотацією, словотворчість, мовотворчість, включення поетичних уривків, застосування курсиву, увага до деталей, інформаційна надмірність, інверсія, використання розмовної лексики та зворотів, а також поетичних прийомів для мовних характеристик персонажів, використання лінгвістичних ознак оповідей та епосу.

На граматичному рівні відзначається велика кількість дієслівних форм та різноманітних синтаксичних прийомів, інверсій. В авторських описах і репліках персонажів зустрічається схема «прикметник + іменник» у той час, як у прямій мові персонажів вона практично відсутня. Окремо були відзначені графічні прийоми, переважно курсив, яким виділяються слова і висловлювання, що вимагають особливої уваги читача в силу своєї новизни, незвичайності,

чи авторської емпізи, і віршовані форми, з яких автор робить розповідь максимально наближеним до героїчному епосу. Загалом і в цілому зазначимо, що автор використовує набір лексичних, семантичних і фонетичних засобів, які в сукупності допомагають створити закінчений і яскравий образ не лише головних героїв, а й другорядних персонажів.

Ключові слова: лексичні та граматичні трансформації, жанрові особливості, фентезі, поетичні прийоми, авторські неологізми, граматичні прийоми.

In the article on the material of the fantasy novel by J.R.R. Tolkien's "The Lord of the Rings" genre features of fantasy literature are clarified. Within the fantasy genre, the fantastic trilogy of J.R.R. Tolkien "The Lord of the Rings". It can be assumed that the reason for the attractiveness of this novel was the author's talented embodiment of the canonical features of the ancient epic in a modern work. The analyzed novel is full of lexical and stylistic techniques aimed at creating bright images of characters, a unique narrative style that is as close as possible to a heroic epic. At the lexical level, the author's neologisms, which perform an artistic and nominative function, are a kind of key to the culture of the ethnos created by the author, revealing the essence of its values, traditions and customs, thus providing hidden additional information to the reader. The most vivid phonetic, semantic and syntactic characteristics of the style of J.R.R. Tolkien include: the use of poetic vocabulary, words with inherent connotations, word creation, language creation, the inclusion of poetic passages, the use of italics, attention to details, informational redundancy, inversion, the use of colloquial vocabulary and turns of phrase, as well as poetic techniques for the linguistic characteristics of characters, the use of linguistic features of stories and epics.

At the grammatical level, a large number of verb forms and various syntactic techniques and inversions are noted. In the author's descriptions and replicas of the characters, the scheme "adjective + noun" is found, while it is practically absent in the direct speech of the characters. Separately, graphic techniques were noted, mainly italics, which highlight words and expressions that require special attention of the reader due to their novelty, unusualness, or authorial emphasis, and poetic forms, with which the author makes the story as close as possible to a heroic epic. In general and as a whole, we note that the author uses a set of lexical, semantic and phonetic tools, which collectively help to create a finished and bright image not only of the main characters, but also of secondary characters.

Key words: lexical and grammatical transformations, genre features, fantasy, poetic techniques, author's neologisms, grammatical techniques.

Постановка проблеми. В основі перекладу завжди лежить оригінал, з урахуванням якого створюється переклад, інший твір, перенесений в іншомовне «вимірювання». Головна вимога до перекладу – це його еквівалентність, тобто точна передача сенсу оригінального твору з урахуванням його змісту та стилістичних особливостей.

Щоб переклад був еквівалентний оригіналу, перекладачеві необхідно якісно зробити різні міжмовні перетворення, які називаються перекладацькими трансформаціями. Внаслідок цього, текст перекладного видання повинен якомога повніше і точніше передавати всю інформацію, укладену в оригінальному тексті, але при цьому також потрібно дотриматися всіх норм мови, на яку робиться переклад.

Роман «Володар перснів» Дж.Р.Р. Толкіна давно став визнаною класикою літератури. Але, на жаль, україномовний читач стикається з деякими проблемами при знайомстві з цим текстом. Однією з проблем є те, що Дж.Р.Р. Толкін при створенні свого світу наділяє героїв, географічні об'єкти і артефакти «іменами, що говорять» [3]. Більше того, автор створює власний світ із вигаданою мовою, яка у своїй основі спирається на англійську мову. Для читача, який не знає іноземної (англійської) мови, а найчастіше і міфологію Британії, дуже складно, часом і неможливо, зрозуміти іронію чи прихований зміст, які автор вкладає у значення імен.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Для кращого розуміння поняття «перекладацька трансформація» варто звернутись до розгляду трансформаційної моделі перекладу. Трансформаційна модель перекладу розглядалась такими науковцями: Бокова П. М., Зубар Л. С., Єфімов Л.П., Ясінецька О.А., Кадуріна В.М., Карабан В.І., Коптілов В.В., Максимов С.Є., Фадеєва О. В. та ін.

Постановка завдання. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступного ряду завдань теоретичного та практичного характеру:

1. Розглянути перекладацькі трансформації та їх різноманіття у перекладних виданнях художньої літератури.

2. Вивчити жанроутворюючі характеристики романів-фентезі.

3. Провести аналіз лексико-граматичних трансформацій у перекладі роману Дж. Р. Р. Толкіна «Володар перснів».

Виклад основного матеріалу. Для кращого розуміння поняття «перекладацька трансформація» варто звернутись до розгляду трансформаційної моделі перекладу.

Трансформаційна модель перекладу ґрунтується на трансформаційній граматиці [14]. Трансформаційна граматика вивчає утворення синтаксичних структур з спільними лексемами і основними логіко-синтаксичними зв'язками. Відповідно, всі синтаксичні структури можна

об'єднати до обмеженого числа елементарних (ядерних) структур, в яких найбільше простежуються логіко-синтаксичні відношення. За певними правилами перетворення з ядерних структур отримують поверхневі структури.

У ядерних структурах смислові відношення проявляються завжди чітко: предмет завжди позначається іменником, а процес – дієсловом, тобто «трансформація структур в ядерні – це шлях визначення відповідностей між граматичними і семантичними категоріями або однозначної смислової інтерпретації граматичних конструкцій вихідного тексту» [6].

Перекладацький процес, керуючись трансформаційною теорією перекладу, здійснюється в три етапи. Першим є етап аналізу. Конструкції оригіналу (поверхневі) перетворюються в ядерні структури в межах мови оригіналу. Наступний етап – перенесення. На цьому етапі відбувається заміна ядерної структури мов оригіналу на відповідну їй ядерну структуру мови перекладу. Останній етап – етап синтезу або реконструювання. Здійснюється завдяки адаптації ядерної структури іноземної мови в поверхневу структуру тексту перекладу. Слід зазначити, що в кожній мові комплекс трансформацій може мати декілька еквівалентів перефразування, які відрізняються стилістично, на рівні реконструювання трансформація виконується з дотриманням стилістичних обмежень [13].

Приведемо приклад застосування трансформаційної моделі для конкретного перекладу: «*My mother made me change the decision*». В ході зворотного перетворення утворюється дві ядерні структури: «*My mother made me*» і «*I changed the decision*»

Після цього може з'явитися загроза упущення важливої інформації, а саме смислового зв'язку між реченнями. Аби запобігти цьому, ядерні речення трансформуються в складнопідрядне речення з смисловим зв'язком між частинами, що передаються за допомогою сполучників, займенників або інших синтаксичних засобів. Внаслідок перетворення ми можемо утворити одне з двох наступних речень:

1) *My mother made me and I changed the decision.*

2) *My mother made me so that I should change the decision.*

Граматичні трансформації слугують для перетворення в перекладацькому процесі мовних структур за правилами мови перекладу. У зв'язку з відмінностями побудови двох мов це залежить від різних причин граматичного і лексичного плану. Наприклад, інший порядок слів чи розташування головного, підрядного, і вступного речення спричиняє широке використання тран-

сформацій при перекладі з англійської мови на українську [1].

Отже, аналізуючи висловлювання лінгвістів [2; 4; 7], можна зробити загальний висновок: використання граматичних трансформацій полягає у зміні структури речення в процесі перекладу відповідно до норм мови перекладу. Вони можуть відбуватися на синтаксичному рівні:

– синтаксичне уподібнення: *She lives in Kyiv.* – Вона живе в Києві;

– перестановки: *A man came into the room.* – В кімнату увійшов чоловік;

– заміна членів речення: *The fire killed 10 people.* – Внаслідок пожежі загинуло 10 осіб;

– перетворення активних конструкцій в пасивні і навпаки: *He was met by his uncle.* – Його зустрів дядько;

– членування речення: Ні в нього, ні в неї не було почуття гумору. – *He had no sense of humor. Nor had she;*

– об'єднання речень: *I saw him a long time ago. It seemed like a hundred years ago.* – Я бачив його давно – здавалося, що років сто тому.

– заміна типу синтаксичного зв'язку: Я відкусив яблуко і відразу відчув, як я зголоднів. – *I felt pretty hungry, as soon as I took a bite of the apple.* (Заміна поєднувального сполучника на підрядний);

– опущення: *It was hard and difficult.* – Це було тяжко;

– доповнення: *No one would think now that Millicent had been the prettier of the two.* (S. Maugham, *Before the Party*) – Ніхто б тепер не повірив, що з двох сестер більш гарньою завжди була Міллісент;

Також, такі трансформації мають місце на морфологічному рівні:

– заміни частин мови (перетворення займенників: Італія хоче закрити кордон. – *Italy wants its border closed.*; заміна прикметника іменником або прислівником: Вона була дуже красивою. – *She was a real beauty*; заміна дієслівного іменника дієсловом: Він погано танцює. – *He is a poor dancer.*);

– граматична заміна числа: Вони вийшли з кімнати з високо піднятою головою. – *They left the room with their heads held high;*

– заміна граматичного часу: Обсяг продажів склав 1 млн. – *The sales account for 1 million.*

Часто поєднують одні види граматичних трансформацій з іншими. Для прикладу, опущення і доповнення найчастіше застосовують разом із заміною частин мови.

Роман Дж. Р. Р. Толкіна «Володар перснів», який переповнений лексико-стилістичними

прийомами, дав нам можливість аналізувати лексико-граматичні трансформації і прокоментувати труднощі перекладу творів жанру фентезі.

У 1956 році Дж. Р. Р. Толкін прокоментував один із перекладів твору «Володар пернів», де приділив окрему увагу опису «особливих труднощів». Він зазначив, що текст містить «низку слів, яких не знайти у словниках або які вимагають знання давньоанглійської». Тут йдеться про оказіоналізми – індивідуально-авторські слова, створені в певних стилістичних цілях і зрозумілі лише в рамках певного контексту [9].

Для початку слід розглянути основні способи, за допомогою яких Дж. Р. Р. Толкін найчастіше утворював оказіоналізм. Провідним способом можна назвати словоскладання [12]:

1. Іменник + іменник.

Наприклад, *starmoon* («зірка» + «місяць») – магічна субстанція, зроблена ельфами; *lembas* («дорога» + «хліб») – ельфійський провідний хліб; *harfoot* («волосся» + «ступня») – один із трьох різновидів хобітів; *westmansweed* («захід» + «людина» + «трава») – трубкове зілля, призначене для куріння; *kingsfoil* («король» + «аркуш») – рослина з цілющими властивостями.

Конструкція «іменник + іменник» є досить поширеним способом словотвору в сучасній англійській мові. Цей спосіб Дж. Р. Р. Толкін використовував також і для утворення нових слів щодо своїх вигаданих мов з чого видно великий вплив англійської мови на словотворчість автора: ельфійське *Fangorn* (*fang* «борода» + *orn* «дерево» = «бородате дерево») – древній ліс на південних відрогах Млистих гір у Середзем'ї.

2. Прикметник + іменник.

Наприклад, *Smallburrow* (*small* «маленький» + *burrow* «нора») – хобітське прізвище; *Dunland* (*dun* «темна» + *land* «земля») – місцевість на північному заході Середзем'я, країна населена дунландцями; *Barazinbar* (*baraz* «червоний» + *inbar* «ріг») – один з найвищих піків Млистих гір секретною мовою гномів.

3. Прийменник + іменник.

Наприклад, *Mr. Underhill* (*under* «під, внизу» + *hill* «горб») – прізвище дане Гендальфом Фродо Беггінсу; *Bywater* (*by* «при, навколо» + *water* «річка») – село у Ширі.

4. Числівник + іменник.

Наприклад, *Twofoot* (*two* «два» + *foot* «ступня») – хобітське прізвище.

5. Займенник + іменник.

Наприклад, *Shelob* (*she* «вона» + *lob* «павук») – гігантська павучиха, нащадок Унголіант і тих павуків, які мешкали в Нан-Дунгортб.

Крім цього, автор користувався складносуфіксальним або змішаним способом утворення нових слів [11]:

1. Суфікс «-er» означає діяльність: *Bird-tamer* (*bird* + *tame* + *er*)

«Приборкувач птахів» – насмішуваний титул, наданий Радагасту Саруманом.

2. Суфікс «-al» є латинським суфіксом, який служить для утворення іменників зі значенням «наявність якості» від дієслів: *Landroval* (*land* + *rove* + *al*) «мандрівний над землею» – один з Великих Орлів з Туманних Гір.

3. Суфікс «-ir» означає «володар»: *Elrohir* (*el* + *ro(h)* + *ir*)

«Зоряний володар коня» – ім'я персонажа легендаріуму.

4. Суфікс «-ion» є суфіксом прикметника: *Galathilion* (*galad* + *thil* + *ion*) «срібне дерево» – біле дерево ельдар, створене за образом Тельперіона і посаджене в Тіріоні.

Що стосується нової лексики, утвореної від староанглійських слів, то тут прикладом можуть бути: *hobbit* (одна з вигаданих людиноподібних рас) від давньоанглійського слова «*holbytla*», що означає «мешканець нір»; *mathom* (будь-яка річ, що належить хобітам, яку вони не використовують, але й не хочуть викидати) від давньоанглійського слова «*ma'dm*», що означає «цінність, скарб» [5].

Говорячи про лексичний рівень, цікаво відзначити використання у романі авторських перетворених фразеологічних одиниць (ФО). Одним із найчастіше використовуваних типів контекстуальної трансформації є вклинювання, тому що даний прийом дозволяє автору посилити значення фразеологізму, зробити його сенс більш зрозумілим і точним, а також надати мовленню ще більшої виразності. У досліджуваному матеріалі виявили значну кількість ФО, які піддаються даному типу окказіональної трансформації. Ми представимо лише найяскравіші приклади [8]:

1) ФО «*tongues wag*» у значенні реалізується в наступному контексті «пішли плітки».

Eg., *Tongues began to wag in Hobbiton and Bywater; and rumour of the coming event travelled all over the Shire.*

2) ФО «*ask (look) for trouble*» у значенні «напрошуватися на неприємності».

eg. *further for the cause of trouble.*

3) ФО «*in bad taste*» об'єктивізується у значенні «безтактно».

Eg., *It was generally agreed that the joke was in very bad taste, and more food and drink were needed to cure the guests of shock and annoyance.*

У ФО *in bad taste* автор вносить слово *very*, що посилює емоційний вплив фразеологізму.

4) ФО «*keep dead secret*» має значення «зберігати в таємниці».

Eg., But' – and here he looked hard at Sam – 'if you really care about me, you will keep that dead secret.

У ФО слово «*dead*» посилює емоційний вплив на читача.

5) ФО «*to turn upside-down*» реалізує значення «перевернути все догори дригом».

Between them they turned the whole place upside-down.

Автор уточнює, із чіх рук герой хоче вислизнути.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що у творі «Володар перснів» використовуються різні типи – онімів (антропоніми, топоніми, міфоніми, хрононіми тощо). Однак, двома головними групами літературних -онімів є антропоніми, що служать для назви основних другорядних персонажів, і топоніми, які називають будь-які географічні об'єкти (міста, річки, озера, гори тощо) [10].

Переважними прийомами передачі антропонімів та топонімів у перекладі є транслітерація (*Longbottom* – Лонгботтом, *Boffins* – Боффіни, *Isengrim* – Ісенгрім), транскрипція (*Hoarwell* – Хорвелл, *Brandy Hall* – Бренді Холл, *Galadriel* – Галадріель), калька *Marches* – Західні болота, *Firefoot* – Вогненний) та півкалька (*East Wall of Rohan* – Східна стіна Рохана, *Elwing the White* – Ельвінг Біла, *Old Toby* – Старий Тобі) [11].

Висновки. Роман Дж.Р.Р. Толкіна «Володар перснів» переповнений лексико-стилістичними прийомами, які спрямовані на те, щоб створити яскраві образи персонажів, неповторний стиль оповідання, який максимально наближений до героїчного епосу. На лексичному рівні особливо були відзначені авторські неологізми, які, виконуючи художню та номінативну функцію, новоутворення є своєрідним ключем до створеної автором культури етносу, що розкриває сутність його цінностей, традицій та звичаїв, що надає таким чином приховану додаткову інформацію читачеві. Для трилогії характерний спеціальний, яскравий і відомий стиль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бокова П.М. Лінгвістичні проблеми перекладу художньої літератур : Проблеми семантики слова, речення та тексту. Вип. 22. К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2009. С. 64–71.
2. Зубар Л.С. Функції власних назв у творах українських письменників фантастів. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки.* 2012. Вип. 31. С. 67–69.
3. Єфімов Л.П., Ясінецька О.Я. Стилістика англійської мови і дискурсивний аналіз : учбово-методичний посібник. Вінниця : Нова Книга, 2004. 240 с.
4. Кадуріна В. Жанрово-стилістичні особливості сучасного англійського дискурсу фентезі. *Перекладацькі інновації* : матеріали V Всеукраїнської студентської науково-практичної конф. Суми : СумДУ, 2015. 96 с.
5. Карабан В. І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. Вінниця : НОВА КНИГА, 2003. 608 с.
6. Ковальчук І. В. Художній переклад як об'єкт редагування. *Наукові записки Інституту журналістики.* К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2011. Т. 42. 174 с.
7. Коптілов В.В. Актуальні питання українського художнього перекладу. Київ : Видавництво київського університету, 1971. 131 с.
8. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад). Вінниця : Нова Книга, 2003. 274 с.
9. Кушнір Л. О. Етапи перекладацької роботи над формуванням онімних відповідників (на прикладі перекладі ономастикону роману Дж. Р. Р. Толкіна «Володар Перснів» українською мовою). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна».* 2014. Вип. 45. С. 268–272.
10. Логвіненко Н.М. Фентезі як вид фантастичної прози. Українська література в загальноосвітній школі. № 5. К., 2014. С. 38–40.
11. Манахов О.І. Літературна традиція і жанр фентезі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія.* 2014. № 8, т. 2. С. 115–117.
12. Стасюк Б.В. Новий український переклад із Дж. Р. Р. Толкіна : особливості прочитання. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.* 2007. № 772. С. 66–70.
13. Степаненко А., Сітко А. Синтаксичні особливості українського перекладу англійської науково-технічної та художньої літератури. *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика* : зб. наук. праць / за заг. ред. А.Г. Гудманяна, С.І. Сидоренка. Київ : Аграр Медіа Груп, 2015. С. 293–297.
14. Тихомирова О. В. Концептуальні проблеми перекладу творів Джона Толкіна. *Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія.* 2001. № 1, т. 4, С. 232–238.

**ВІДТВОРЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО У ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ**

**RENDERING OF THE LINGUISTIC PERSONALITY
OF THE PRESIDENT OF UKRAINE VOLODYMYR ZELENSKY
IN THE MILITARY-POLITICAL DISCOURSE**

Полякова О.В.,

orcid.org/0000-0002-8757-3412

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри англійської філології і перекладу
Національного авіаційного університету*

Гастинщикова Л.О.,

orcid.org/0000-0001-5535-4437

*старший викладач кафедри англійської філології і перекладу
Національного авіаційного університету*

Шербина А.В.,

orcid.org/0000-0001-7500-2324

*старший викладач кафедри англійської філології і перекладу
Національного авіаційного університету*

Стаття присвячена дослідженню мовної особистості Президента України Володимира Зеленського за класифікацією Ю.Н. Караулова, який виокремлює три структурні рівні мовної особистості: структурно-мовний, лінгвокогнітивний та мотиваційний. В статті вперше проаналізовано специфіку відтворення мовної особистості у військово-політичному дискурсі з української мови на англійську. Матеріалом дослідження є промови та звернення Володимира Зеленського, які розміщені на офіційному сайті Президента України.

В ході проведення дослідження ми дійшли висновку, що структурно-мовний рівень мовної особистості Президента України характеризується домінуванням стилістично нейтральних мовних одиниць із дотриманням офіційно-ділового стилю мовлення у прямому значенні з метою запобігання двозначності, широким вживанням ділової та військової термінології; а також порушенням шаблонної синтаксичної структури речення офіційно-ділового стилю, що ми обґрунтовуємо бажанням перекладача відтворити у перекладі англійською вольовий, рішучий, безкомпромісний характер Президента України як Президента-дії.

На когнітивному рівні мовної особистості Володимира Зеленського проаналізовано відтворення у перекладі англійською концептів «захисника України», «країни-терориста», «партнерів» та «українського народу».

На прагматичному рівні досліджено специфіку відтворення у перекладі найбільш значущих настанов Президента України до українського народу: настанову на відбудову України у післявоєнний період; настанову на покарання країни-терориста після закінчення війни; настанову на згуртованість українського народу для протидії Росії; настанову на перемогу України у війні проти Росії.

В ході проведення дослідження ми проаналізували 194 речення українською мовою, відібраних з промов та звернень Президента України, та їх переклад англійською мовою за перекладацькими трансформаціями Л. С. Бархударова та дійшли висновку, що дослівний переклад становить 38%, а трансформаційний – 62%. Серед трансформаційного перекладу найчастіше зустрічаються трансформації заміни, перестановки та додавання.

Ключові слова: мовна особистість, структурно-мовний рівень, лінгвокогнітивний рівень, мотиваційний рівень, дискурс, військово-політичний дискурс.

The article sets out to provide a description of the linguistic personality of the President of Ukraine Volodymyr Zelensky according to the classification of Y.N. Karaulov, who distinguished three levels of the linguistic personality, which are structural linguistic, lingo cognitive and motivation levels. For the first time the specific features of rendering of the linguistic personality in the military-political discourse from Ukrainian into English are presented. The material of the research are the speeches of Volodymyr Zelensky, which are published on the official site of the President of Ukraine.

Having provided the research, we came to the conclusion that structural linguistic level of the linguistic personality of the President of Ukraine is characterized by the dominance of the stylistically neutral language units according to the norms of the official and business style, also by the wide usage of the military and business terminology. But we found some deviations from the norms of syntactical structure of the sentences of the official and business style which is explained by the desire of the translator to render the strong-willed uncompromising character of the President of Ukraine as the President of action.

Lingo cognitive level of the linguistic personality of Volodymyr Zelensky includes investigation of the ways of rendering of the concepts of “defenders of Ukraine”, “terrorist state”, “Ukrainian people” and “partners”.

Motivation level of the linguistic personality of Volodymyr Zelensky includes guidelines for Ukrainian people concerning the victory in the war; necessity of being united against the terrorist state; punishment and sanction of the terrorist state; and reconstruction of Ukraine after the war.

We analyzed 194 sentences, taken from the speeches of the President of Ukraine, and their official translation from Ukrainian into English, according to the classification of translation transformations by L.S. Barhudarov. According to the results of the translation analysis we came to the conclusion that literal translation is used in 38% of sentences and transformational translation is used in 62% of sentences. Among transformations substitution, addition and permutation are frequently used.

Key words: linguistic personality, structural linguistic level, lingo cognitive level, motivation level, discourse, military-political discourse.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року стало справжнім викликом для військово-політичного керівництва та усіх громадян України. Ключову роль у військово-політичному керівництві країни належить Головнокомандувачу Збройних Сил України, Президенту України Володимир Зеленському. Завдяки своїй рішучості та переконливій позиції Володимир Зеленський став видатною особистістю не лише в Україні, а й за її межами. Президент України очолив рейтинг найвпливовіших людей року за версією британського видання Time у червні 2022 року. Після початку війни Володимир Зеленський отримав медаль Свободи Рональда Рейгана. Ця висока нагорода відзначає лідерство Глави Української держави та незламність духу мільйонів українців, які відстоюють своє право обирати власне майбутнє та надихають увесь цивілізований світ боротися за цінності свободи й демократії, яким Рональд Рейган присвятив своє життя. Президент України відзначений Премією Вінстона Черчилля за лідерство Міжнародного товариства Вінстона Черчилля, а також отримав нагороду Dutch Independence Award 2022 за героїчну боротьбу за незалежність України. Володимир Зеленський став «людиною 2022 року» за версією журналу Time.

Таким чином, Володимир Зеленський є видатною особистістю не лише в Україні, а й у всьому світі. Від самого початку війни Президент веде активну військово-політичну діяльність, постійно виступає на міжнародних аренах та проводить міжнародні розмови зі світовими лідерами, записує щоденні відеозвернення, а тому проблематика відтворення мовної особистості Президента України у перекладі з українською мови на англійську є надзвичайно актуальною.

Актуальність дослідження. На тлі військових подій в Україні, активна військово-політична діяльність Володимира Зеленського потребує адекватного перекладу, а тому мета статті полягає у дослідженні особливостей відтворення мовної особистості Президента України з української мови на англійську.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття мовної особистості є міждисциплінарним терміном. Серед вчених-лінгвістів поняття мовної особистості знайшло відображення у наукових працях таких вчених як

В.І. Карасик, Ю.М. Караулова, В.В. Воробйова, В.В. Виноградова, О.Б. Сиротиніна, А.С. Шаповал. Аналіз визначень поняття мовної особистості дає підставу стверджувати про термінологічну варіативність терміну. Слідом за Ю.Н. Карауловим ми вважаємо, що мовна особистість – це людина, яка має здатність створювати і сприймати тексти, які різняться за: «а) ступенем структурно-мовної складності; б) глибиною і точністю відображення дійсності; в) визначеною цільовою спрямованістю» [2, с. 37]. Ю.Н. Караулов розробив рівневу модель мовної особистості. Мовна особистість, на його думку, має три структурних рівні: структурно-мовний, лінгвокогнітивний та мотиваційний [2, с. 37]. Структурно-мовний рівень пов'язують з уявленнями людини про мову як систему, знання правил кодування/декодування повідомлення та загальноприйнятих комунікативних стратегій та тактик. Лінгвокогнітивний рівень представлений картиною світу, концептами та схемами їх взаємодії. Цей рівень відповідає за орієнтацію мовця в світі за рахунок накладання особистого орієнтаційного простору на картину світу. Мотиваційний рівень пов'язують з потребами індивіда, які визначають обрану лінію поведінки, дотримання певних правил прийнятих в соціумі, впливають на побудову текстів і визначають ієрархію цінностей та смислів [2, с. 38].

Проблематика відтворення мовної особистості у військово-політичному дискурсі є недостатньо дослідженою у теорії перекладу.

Мета статті полягає дослідженні мовної особистості Президента України Володимира Зеленського у військово-політичному дискурсі у перекладі з української мови на англійську.

Виклад основного матеріалу. Дискурс – це процес двомовної міжкультурної комунікації між адресатом та адресантом, у ході якого відбувається процес передачі від адресанта (колективного автора) до адресата (цільової аудиторії) інформації, закодованої у вигляді семіотичних знаків (знаки-індекси, знаки-ікони, знаки-символи) [3, с. 17]. В сучасних наукових дослідженнях політичний дискурс та військовий дискурс розглядаються як два окремі види дискурсу. Проте ми вважаємо за доцільне розглядати військово-політичний дискурс як окремий тип дискурсу, оскільки згідно зі статтею 106 Конституції України Президент

України забезпечує державну незалежність, національну безпеку держави; представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України; звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України [4], а отже Президент України виконує і політичне, і військове управління країною. На нашу думку, військово-політичний дискурс – це тип дискурсу, якій втілює особливості військової та політичної сфери, тобто передбачає військово-політичне управління країною, а також взаємодію та взаємозв'язок між керівництвом країни та її населенням, що полягає в інформуванні населення щодо зовнішньої та внутрішньої політики країни, а також військового управління країною з метою забезпечення національної безпеки та оборони держави.

На нашу думку, три структурні рівні мовної особистості притаманні не лише художньому дискурсу, а й військово-політичному, який досліджується у нашій статті, проте у військово-політичному дискурсі мовна особистість набуває специфічних ознак, які ми проаналізуємо у статті.

Ми вважаємо, що мовній особистості у військово-політичному дискурсі на структурно-мовному рівні притаманне використання військової та політичної термінології, використання стилістично-нейтральних слів у прямому значенні з метою уникнення двозначності у трактуванні; шаблонна синтаксична структура речення (домінування складних речення, прямий порядок слів, прості повні речення); на когнітивному рівні – відтворення військово-політичних концептів, наприклад, «міжнародний партнер», «захисник країни»; на прагматичному рівні – конкретні військово-політичні настанови до народу, які пояснюють поточну ситуацію в країні та окреслюють розвиток країни у перспективі.

Проаналізувавши виступи та звернення Володимира Зеленського українською мовою [5], які розміщені на офіційному сайті Президента України, та їх офіційні переклади англійською мовою [6], ми дослідили специфіку мовної особистості Володимира Зеленського за трьома рівнями мовної особистості: структурно-мовним, комунікативним, прагматичним.

Структурно-мовний рівень мовної особистості Президента України Володимира Зеленського ми розглянули на лексичному, стилістичному та граматичному рівнях.

• *Лексичний рівень* мовної особистості Президента України характеризується використанням нейтральних мовних одиниць у прямому значенні з метою запобігання двозначності. У міжнародних промовах та зверненнях часто використовується ділова термінологія, наприклад, «міжнародними партнерами» / “international partners”; «співпраця» / “cooperation”; «концепція формули миру» / “concept of the Peace Formula”; «євроінтеграційний шлях» / “European integration path”; «саміт» / “summit”; «міжнародне право» / “international law”; «санкції» / “sanctions”. Оскільки Президент України є Головнокомандувачем Збройних Сил України, тому на лексичному рівні активно використовується військова термінологія, наприклад, «Хаймарс» / “HIMARS”; «Краб» / “Krab”; «Гарпун» / “Harpoon”; «Байрактар» / “Bayraktar”; «гаубиці М777» / “M777 howitzers”; «Цезар» / “CAESAR”; «Бушмастер» / “Bushmaster”; «Аїріс - Т» / “IRIS-T”; «Кроталь» / “Crotale”.

• *Стилістичний рівень* мовної особистості Президента України загалом характеризується вживанням стилістично-нейтральних лексичних одиниць із дотриманням офіційно-ділового стилю мовлення. Проте ми виявили випадки вживання експресивно мовно-стильових засобів, наприклад: «вони чваняться своїм православ'ям» / “they are very proud of their Orthodoxy”; «Русській воєнний корабль...» / “Russian warship”; «Цей рік поранив нас у серце. Ми виплакали всі сльози. Прокричали всі молитви» / “This year has struck our hearts. We've cried out all the tears. All the prayers have been yelled”.

• *На синтаксичному рівні* мовна особистість Володимира Зеленського характеризується певним порушенням шаблонної структури речення офіційно-ділового стилю, адже у мовленні Президента переважають прості речення, а саме:

– прості неповні речення з пропущеним підметом, наприклад, «Говорив сьогодні з канцлером Німеччини Шольцом» / “I spoke today with German Chancellor Scholz”.

– прості неповні речення з пропущеним дієсловом, наприклад, «Важливе рішення» / “This is an important decision”.

– прості неповні речення з декількома пропущеними членами, наприклад, «Більш значуща» / “A more significant one”; «Але» / “But”; «Ні» / “No”; «О 4й годині» / “At 4 o'clock”.

– прості повні речення, наприклад, «Україна цементовує» / “Ukraine cements”.

Ми обгрунтовуємо такі порушення загальноприйнятих норм синтаксису офіційно-ділового стилю бажанням перекладача відтворити у перекладі вольовий, рішучий, безкомпромісний характеру Президента, який не робить просто гучні політичні промови як більшість політичних діячів, а діє конкретними вчинками. Переважання простих односкладових дієслівних речень створює образ Президента-дії, вживання неповних простих речень створює враження впевненості, констатації фактів без зайвих емоцій та надій.

Комунікативний рівень мовної особистості Президента України Володимира Зеленського характеризується відтворенням найчастіше вживаних концептів у його промовах:

- Відтворення концепту «захисника України», наприклад, «українські оборонці» / “Ukrainian defenders”; «наші захисники» / “our defenders”; «воїни» / “warriors”.

- Відтворення концепту «країни-агресора», наприклад, «державо-терорист» / “the terrorist state”; «агресор» / “the aggressor”; «Російські терористи» / “Russian terrorists”; «нелюди» / “NONhumans”; «тиранія» / “tyranny”.

- Відтворення концепту «українського народу», наприклад, «Дорогий український народ!» / “Fellow Ukrainians!”; «Слава Україні!» / “Glory to Ukraine!”; «Вічна слава нашому незламному народу!» / “Eternal glory to our indomitable people!”; «Бажаю здоров’я, шановні українці!» / “Good health to you, fellow Ukrainians!”.

- Відтворення концепту «партнер», наприклад, «Я дякую всім партнерам, хто допоміг з ППО» / “I thank all the partners who helped with the air defense”; «Дякую нашим партнерам!» / “I am grateful to our partners!”.

Прагматичний рівень мовної особистості Президента України Володимира Зеленського характеризується чіткими настановами до українського народу:

- Настава на згуртованість українського народу для протидії Росії, наприклад, «Що сильніша єдність, то більшою й швидшою буде наша перемога» / “The stronger the unity, the greater and faster our victory will be”; «Дбайте про Україну, цінують одне одного і робіть усе, щоб допомогти нашим воїнам!» / “Take care of Ukraine, appreciate each other and do everything to help our warriors!”; «Хоч би що відбувалося і було у вас на душі, підтримуйте одне одного» / “No matter what is happening and what is on your mind, support each other”.

- Настава на перемогу України у війні проти Росії, наприклад, «Україна є й буде вільною!» / “Ukraine is and will be free!”; «Ми дійдемо до перемоги» / “We will reach victory”; «Україна йде до перемоги, про яку мріяли покоління наших людей» / “Ukraine is on its way to the victory that generations of our people have dreamed of”.

- Настава на відбудову України у післявоєнний період, наприклад, «Відбудова України після бойових дій – це ще одна складова справедливості» / “Reconstruction of Ukraine after hostilities is another component of justice”; «Ми маємо підняти з руїн територію, на яку зайшли російські окупанти після 24 лютого» / “We have to raise from the ruins the territory entered by the Russian invaders after February 24”.

- Настава на покарання країни-терориста після закінчення війни, наприклад: «Державо-терорист не отримає прощення» / “The terrorist state will not be forgiven”; «Тобто всі елементи міжнародного й національного правосуддя будуть використані, щоб притягнути до справедливої відповідальності російських убивць і катів, усіх, хто спланував, розпочав і здійснює агресію проти народу України» / “That is, all elements of international and national justice will be used to bring to justice the Russian murderers and torturers, all those who planned, started and are carrying out aggression against the people of Ukraine”; «Створення трибуналу щодо злочину агресії – це невід’ємна частина політики нашої держави» / “The creation of the Tribunal for the Crime of Aggression is an integral part of the policy of our state”.

В ході проведення дослідження ми проаналізували 194 речення українською мовою з промов та звернень Президента України та їх офіційний переклад англійською мовою за перекладацькими трансформаціями Л. С. Бархударова [1, с. 118–144] та дійшли висновку, що дослівний переклад становить 38%, а трансформацийний – 62%.

Дослівний переклад виявлено у 38% перекладених реченнях, що є високим показником з урахуванням різниці в українській та англійській мовах, оскільки українська мова синтетична, а англійська – аналітична. Ми обгрунтовуємо частотне використання дослівного перекладу бажанням перекладача максимально точно відтворити у перекладі мовну особистість Президента України, його вольовий характер, рішучість, малослівність. Наприклад, речення «Крейсер «Москва»» / “Cruiser Moskva” перекладено дослівно. Аналогічно речення «Наш дух» / “Our spirit” перекладено за допомогою дослів-

ного перекладу. Прикладами дослівного перекладу є також речення «*Ми маємо зірвати цей російський сценарій*» / “*We have to disrupt this Russian scenario*” та «*Це неможливо забути*» / “*It’s impossible to forget*”.

Трансформаційний переклад становить (62%). Найчастіше вживаються наступні трансформації:

- Заміни.

Серед трансформації заміни виокремлюємо синтаксичні та лексичні заміни.

Серед синтаксичних замін найчастіше вживається:

– заміна простого односкладного дієслівного речення простим двоскладним реченням. Така заміна обґрунтовується правилом англійської мови, за яким англійське речення повинно містити підмет і присудок. Наприклад, українське просте дієслівне речення «*Віддали багато сил*» перекладено англійським простим двоскладним реченням “*We gave it a lot of strength*”. Аналогічно заміна українського простого односкладного дієслівного речення англійським простим двоскладним реченням відбулась у реченнях «*Але можливо перемогти*» / “*But it’s possible to win*”; «*Цього тижня маємо хороші новини з Харківщини*» / “*This week we have good news from the Kharkiv region*”.

– трансформація об’єднання речень, яку унаочнюємо у прикладі «*Потрібна тиша. Щоб почути*» / “*Silence is needed to hear*”, адже два українські прості односкладні речення відтворено одним простим двоскладним реченням англійською мовою. Аналогічно два українські прості односкладні речення «*Потрібні паузи. Щоб усвідомити*» у перекладі об’єднані в одне просте двоскладне речення “*Pauses are needed to realize*”.

– трансформація заміни членів речення. Наприклад, трансформацію заміни додатку в українському реченні підметом в англійському реченні спостерігаємо у реченні «*Минулого року її використовували для збору та розподілу гуманітарної допомоги*» / “*Last year it was used to collect and distribute humanitarian aid*”, адже додаток українського речення її у перекладі замінено підметом *it*.

Серед лексичних замін виокремлюємо:

– генералізацію, наприклад, у реченні «*Українці! Українки!*» / “*Ukrainians!*” унаочнює трансформацію генералізації, оскільки в українському реченні є поділ українців за статтю, а в англійському реченні бачимо узагальнення *Ukrainians* без уточнення статті.

– компенсацію, наприклад, у реченні «*вони чваняться своїм православ’ям*»; / “*they are very*

proud of their Orthodoxy” питомо українське слово «чваняться», яке має значення «виявляти пику; гордитися своєю перевагою в чомусь, вихвалитися ким-, чим-небудь» відтворено стилістично нейтральним відповідником “*to be proud of*”. Аналогічно загальновідомий в українському суспільстві вислів «*Русській воєнний корабль...*» в якому використано росіянізм «*русській*», щоб підтвердити негативне ставлення до російської мови, перекладено лексичним відповідником «*Russian warship*», тобто перекладений відповідник не передає емоційне забарвлення українського вислову.

• Трансформація вилучення. Наприклад, у реченні «*Третій пункт*» / “*Third*” спостерігаємо трансформацію вилучення українського іменника «*пункт*» в перекладі англійською.

• Трансформація перестановки. Наприклад, в українському реченні «*Ми нічого не втрапили*» / “*We haven’t lost anything*” відбулась перестановка присудка та додатка. В українському реченні «*Провів сьогодні зранку чергове засідання Ставки*» / “*This morning, I held a regular meeting of the Staff*” відбулась перестановка обставини часу *сьогодні/today*. Аналогічно у реченні «*Я дякую всім партнерам, які це розуміють*» в англійському реченні відбулась трансформація перестановки додатка *це/this* – “*I thank all partners who understand this*”.

• Трансформація додавання. Трансформацію додавання у перекладі займенника *our* спостерігаємо у реченні «*Саме зараз – той момент, коли разом із партнерами ми маємо посилити нашу оборону*» / “*Now is the moment when together with our partners we must strengthen our defense*”.

Висновки. В статті проаналізовано структурно-мовний, прагматичний та когнітивний рівні мовної особистості Президента України Володимира Зеленського. Структурно-мовний рівень досліджено окремо на лексичному, стилістичному та синтаксичному рівнях. На когнітивному рівні проаналізовано відтворення у перекладі англійською концептів «захисника України», «країни-терориста», «партнерів» та «українського народу». На прагматичному рівні досліджено специфіку відтворення у перекладі англійською найбільш значущих настанов Президента України до українського народу: настанову на відбудову України у післявоєнний період; настанову на покарання країни-терориста після закінчення війни; настанову на згуртованість українського народу для протидії Росії, настанову на перемогу України у війні проти Росії.

В ході проведення дослідження ми проаналізували 194 речення українською мовою з промов та звернень Президента України та їх офіційний пере-

клад англійською мовою та дійшли висновку, що дослівний переклад зустрічається у 38% речень, а трансформаційний переклад становить 62%.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). М. : Международные отношения, 1975. 240 с.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987. 263 с
3. Полякова О. В. Стратегії добору ліпсінк-відповідників в українському дубляжі англійських анімаційних фільмів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Одеса, 2015. 262 с.
4. Конституція України – Розділ V. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-v#const-106> (дата звернення: 05.01.2023).
5. Промови та звернення – Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/speeches> (дата звернення: 05.01.2023).
6. Speeches — Official web site of the President of Ukraine. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/speeches> (дата звернення: 05.01.2023).

УДК 81.347.078.34

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.45>

МОТИВАЦІЙНИЙ ДИСКУРС ПРОМОВ

MOTIVATIONAL DISCOURSE OF SPEECHES

Чепурна З.В.,

orcid.org/0000-0002-5133-7629

*старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Основним поняттям для більшості лінгвістів є мотиваційний дискурс, який представлений у вигляді усного/письмового тексту, у вигляді мотиваційних конструкцій (імпліцитних та/або експліцитних), які підлягають прочитанню.

Сучасні тенденції дослідження публічних виступів, а саме мотиваційні промови, є ключовими питаннями у лінгвістиці, які посідають наразі вагомі позиції і є цікавими з точки зору перекладу перекладу.

Стаття пропонує можливість використання напрацювань у подальших роботах при дослідженні не тільки мотиваційних промов, а й публіцистичних текстів, зокрема політичних та інших видів промов. Результати дослідження також можуть слугувати додатковим матеріалом при вивченні дисциплін, пов'язаних із діловою комунікацією, ораторським мистецтвом, риторикою та стилістикою. Важливим компонентом мотиваційного дискурсу може бути досягнення успіху, уникнення невдачі, прагнення до влади, тощо, а також їх комбінації. Першочерговим завданням для оратора є встановлення контакту із публікою – очною чи заочною. Тобто промова має бути актуальною настільки, щоб її було цікаво слухати кожному. Фактор мотивації в промовах важливий та актуальний наразі, адже кожен потребує поштовху, тобто фактору, який змусить діяти незалежно. Значна кількість мотиваційних виступів проходять без довгих презентацій. Мовцєві не завжди потрібен ілюстративний матеріал, адже мотиваційна промова за стилістичним навантаженням передбачає інколи розповідь реальної особи (невигадані історії), яка не лише приверне увагу, а й спонукатиме слухачів/глядачів до дії. З огляду на стан дослідження мотиваційних промов було зроблено висновки, що при їхньому аналізі, лінгвісти акцентують увагу переважно на загальних характеристиках та детально вивчають, загалом, стилістичний аспект, а фонетичні, лексичні та синтаксичні особливості залишаються поза увагою.

Вивчення мотиваційного дискурсу пов'язане з використанням контент-аналізу, дискурс аналізу, дискурсивної психології.

Ключові слова: прагматичний потенціал, мотиваційний дискурс, інтеракційний процес, прагматична мета, маніпуляція.

The main concept for most linguists is motivational discourse, which is presented in the form of spoken/written text, in the form of motivational constructions (implicit and/or explicit) that are subject to reading.

Modern trends in the study of public speaking, namely motivational speeches, are key issues in linguistics, which currently occupy significant positions and are interesting from the point of view of translation translation.

The article suggests the possibility of using the findings in further works in the study of not only motivational speeches, but also journalistic texts, in particular political and other types of speeches. The results of the research can also serve as additional material for studying disciplines related to business communication, public speaking, rhetoric and stylistics. An important component of motivational discourse can be achieving success, avoiding failure, striving for power, etc., as well as their combinations. The primary task for the speaker is to establish contact with the audience – face-to-face or absent. That is, the speech should be so relevant that everyone would be interested in listening to it. The motivation factor in speeches is important and relevant at the moment, because everyone needs a push, that is, a factor that will make them act independently. A significant number of motivational speeches take place without long presentations. The speaker does not always need illustrative material, because a motivational speech due to the stylistic load sometimes involves the narration of a real person (non-fictional stories), which will not only attract attention, but also encourage listeners/spectators to act.

The study of motivational discourse is connected with the use of content analysis, discourse analysis, and discursive psychology.

Key words: pragmatic potential, motivational discourse, interactive process, a pragmatic goal, manipulation.

Лекції, тренінги, консультації, семінари, які проводяться з метою персонального розвитку, наразі є особливо популярними. Важливу роль відіграють мотиваційні промови, які сприяють зміцненню віри у себе, дозволяють крокувати вперед, досягаючи певних цілей. Аналізуючи такі промови, лінгвісти одноставно стверджують, що вони є досить цікавими з точки зору перекладу, адже при перекладі фахівець має передати всю емоційність, глибину і конкретність, щоб справити певний комунікативний ефект на слухача. Аналізуючи і промови іноземців, лінгвісти роблять висновок, що ці промови є не лише мотивуючими, але і пропонують можливості для своєї аудиторії поглиблювати знання про іншу культуру та звичаї, стирати рамки стереотипності. Отже, завданням дослідника є пошук конкретного формулювання, щоб якісно передати мовою перекладу визначити кліше та висловлювання, притаманні мотиваційним промовам.

Постановка проблеми. Актуальність статті зумовлена зростаючим інтересом суспільства до мотиваційних промов як до нового джерела отримання практичної інформації. Прагнення дослідити засоби актуалізації текстового повідомлення, що привертає увагу мільйонів людей обумовило вибір теми статті

На думку науковців мотиваційну промову можна вважати підвидом публічної промови, адже її основним завданням є донести певний задум до публіки та змусити слухачів задуматися, що і є метою переконуючої промови. Мотиваційна промова є однією з можливостей покращення життя. У мотиваційних промовах використовують мовленнєві засоби, які здійснюють потрібний вплив на когнітивну функцію аудиторії.

Деталізовані схеми вивчення мотиваційних тем були розроблені Д. Макклеландом, Х. Хекхаузенем і ін.

Аналіз досліджень. Наразі дослідники переймаються тим, щоб детально зрозуміти, як саме структурований мотиваційний дискурс, тобто,

яким чином мотиваційні тенденції особистості є доступними для свідомості, як вони презентуються реципієнту. Виходячи з цього, положення А. Шюца (у викладі Т. Лукмана) про структури, є на нашу думку найбільш доцільним для дослідження цього компонента.

Прагматика переконання є основою всіх комунікативних установок мотиваційного дискурсу. Інструментальну функцію в публіцистичному, науково-публіцистичному дискурсі і, зокрема, мотиваційному дискурсі виконує наукове знання. Комунікатор проводить маніпуляції зі свідомістю, які багато в чому спираються на емоційно-чуттєві образи, впливаючи на основну властивість людської психіки – уяву. І як результат відбувається перенесення у свідомість відповідних уявлень, які необхідні маніпуляторам. Ряд дослідників вважають підвищену експресивність мотиваційного дискурсу частиною науково-популярного дискурсу. У своїх працях автори посилаються на якісь наукові джерела, не вказуючи конкретних робіт і авторів теорій, відкриттів, методів і т. п., і лише деякі автори дають бібліографічні посилання чи списки в кінці свого виступу/своєї книги, проте вони не обов'язково містять всі джерела, згадані в тексті, а часто-густо є переліком видань для більш детального вивчення будь-якої проблеми. Отже такий структурний елемент робить тексти мотиваційного дискурсу спорідненими з публіцистичним та науково-навчальним дискурсом, для яких глосарій або предметний покажчик є композиційно значущою складовою.

Вдаючись до порівнянь і метафор, автори посібників з саморозвитку користуються загальнонауковими іменним чином, спеціальними термінами, але прагнуть пояснити їхній зміст у доступному для слухача вигляді.

Постановка завдання. Отже, нашим завданням є: 1) розглянути загальну характеристику мотиваційного дискурсу в англійській мові; 2) охарактеризувати сутність мотиваційних промов; 3) проаналізувати їхні основні риси.

В основі публічного виступу і мотиваційної промови лежить мовленнєвий акт.

Як вважає Джон Серл, який відомий своїм внеском у філософію мови, розмовляти певною мовою означає здійснювати мовленнєві акти, до прикладу, робити заяви, надавати команди, задавати питання, обіцяти та ін. У свою чергу, такі акти є загалом можливі та виконуються, враховуючи певні правила використання мовних одиниць. Для кращого розуміння сутності мотиваційних промов варто, насамперед, надати визначення поняття *мотивації*. Так, мотивацією називають сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до дії, задають межі і форми діяльності і додають цій діяльності спрямованість, орієнтовану на досягнення певних цілей [2, с. 308].

Проте, мотиваційну промову не можна повністю відносити до виступу, завданням якого є переконати реципієнта. Хоч у наукових і політичних дискусіях, передвиборчих, агітаційних і рекламних виступах і прослідковується мотиваційність, але основною відмінністю є маніпуляція колективною думкою з метою досягнення мети мовця; це не є частиною мотиваційних виступів, завдання яких є покращення життя людини у різних сферах, як от кар'єра чи приватне життя.

Виклад матеріалу. Проблема маніпулювання мовленням є одним із провідних напрямків сучасних лінгвістичних досліджень. Існує багато підходів до вивчення мовленнєвого впливу, що пояснюється складністю і комплексним характером цього явища. Теорію мовленнєвого впливу досліджували Є. Тарасов, А. Баранов, І. Стернін, О. Іссерс, В. Різун, А. Данилова, В. Чернявська, Є. Шелестюк та інші вчені.

Проаналізувавши чимало мотиваційних виступів, зупинемося на таких основних характеристиках за класифікацією Науменко Л.П., яка виділяє:

1. особистісний характер (мотиваційні промови зазвичай опираються на власний досвід);

2. аргументативність;

3. емоційність (напр.: *This is a breathtaking pace... we have had our failures, but so have others, even if they do not admit them. – Из захоплюючої швидкістю... у нас траплялися поразки, але інші помилялись теж, навіть, якщо вони цього не визнають* (3).

Застосування особливих мовних засобів для досягнення найкращого комунікативного ефекту є однією з передумов успішної мотиваційної промови. Окреслимо такі типи промов, виходячи з позицій класифікації мовленнєвих актів Дж. Серля та на базі промови Джона Кенеді в університеті Райса:

– репрезентативи або асертиви – передають істинність сказаного (напр. *Only last week did we develop penicillin and television, and nuclear power. Now if America's new spacecraft succeeded in reaching Venus, we will have literally reached the stars before midnight tonight – Ще вчора ми винайшли пеніцилін, телебачення та ядерну енергетику. А тепер, якщо новому космічному кораблю Америки вдасться досягти Венери, ми буквально долетимо до зірок до півночі сьогодні ввечері*);

– директиви – переконують виконати певні дії (напр.: *We shall make up and move ahead – Ми помиримося і будемо рухатися далі*);

– експресиви – виражають емоційне ставлення (напр.: *this is a breathtaking pace, we have had our failures, but so have others, even if they do not admit them – Из захопливою швидкістю, у нас траплялися поразки, але інші помилялись теж, навіть, якщо вони цього не визнають*);

– комісиви – висловлюють деякі зобов'язання (напр.: *This country was conquered by those, who moved forward and so will we in space – Наша країна була завойована тими, хто рухається вперед, тому ми рухаємось вперед в космічному просторі також*);

– декларативи або акти встановлення – оголошують певний стан справ, відповідаючи пропозиційному змісту мовного акту (напр.: *We mean to be a part of it – we mean to lead it; we choose to go to the Moon – Ми хочемо бути частиною цього – ми хочемо бути рушієм; ми вибираємо висадку на Місяць*) [4, с. 294–298].

На практиці найчастіше зустрічаємо трискладову частину промови, до якої відносять вступ, основну частину та висновки. Мотиваційні спікери розпочинають свій виступ зазвичай з цікавого прикладу (напр. *People like Colonel Sanders, who retired broke at 65 before starting KFC – Такі люди, як полковник Сандерс, який пішов на пенсію без копійки за пазухою, перед створенням KFC*), ідіоми, риторичного запитання (напр.: *Why is it that intelligent people procrastinate? – Чому розумні люди прокрастинують?; Why is that that people, who are so self-motivated often self-sabotage? – Чому ті люди, які самовмотивовані, часто опускають руки?*) чи цитати (напр.: *Aristotle is widely quoted as saying that give me the child for seven years and I'll give you the man – Часто приводять до прикладу цитату Арістотеля, який говорив що, дайте мені дитину і протягом 7 років, вона стане людиною*) [5, с. 109]. Основна частина промови буде набагато цікавішою, якщо мовець вдаватиметься до використання одного з таких методів подачі матеріалу:

- дедуктивного (загальне/окреме);
- індуктивного (окреме/загальне);
- зіставлення (відоме/невідоме/нове);
- концентричного (проблема повідомляється, надалі аналізується);

- історичного (повідомлення фактиву хронологічному порядку). Важливим є дотримання послідовності висловлювань, логічність подання інформації у поєднанні з попередньою, та використання доводів для експресивного підсилення повідомлення (напр.: *One of the other challenges are that is that we are also creatures of habit. Now, what does that mean? That means that prefrontal cortex, that frontal lobe that serves of that executive decisionmaking is prime real estate – Поміж іншим проблемою є те, що нами керують звички. Що це означає? Це означає, що префронтальна кора, та лобова частина, яка служить для прийняття рішень, є найважливішою частиною*) [5, с. 108–110].

Початок і кінець промови/виступу є важливими на когнітивному рівні. З перших слів промова має викликати інтерес у слухачів та створити атмосферу взаєморозуміння, готовності сприймати інформацію, а висновок має спонукати до дії (напр.: *When we commit to self-mastery, we give ourselves the best shot of becoming the best and the greatest versions of ourselves that we can be. – Коли ми зобов'язуємось працювати над собою, ми даємо собі шанс стати найкращою версією себе, якою ми можемо бути; Get the things that should not be there out. – Позбудьтесь того, що вам непотрібне*).

Мотиваційна промова відноситься до публіцистичного стилю, для якого характерне узгодження логічного викладу інформації і емоційно-експресивного забарвлення. Не останню роль при проведенні публічного виступу відіграють невербальні засоби як от: жести, міміка, тон, сила звуку, постава. Втім, вербальний залишається одним з головних засобів впливу на слухачів.

Отже, завданням фахівця є адаптація перекладу до мови реципієнта з метою отримання бажаного впливу на читача чи слухача. З цією метою необхідно враховувати мовні та позамовні засоби реалізації завдання, що витікає з порівняльного аналізу промов іноземною мовою і їхніх перекладів українською мовою.

Отже, мотиваційний дискурс можна позначити як текст (усний/ письмовий), який створений у процесі інтеракції і який містить мотиваційні конструкції (імплицитні та експліцитні), які підлягають прочитанню певною особою або кимось іншим.

Прагматична мета є однією з найважливіших у мотиваційному дискурсі англійської мови. Головним же завданням є спонукати, вмовляти

та переконати слухача/читача. Тому більшість дослідників дотримуються думки, що важливо приділити увагу прагматичному потенціалу мотиваційної літератури, зокрема – маніпуляціям, засобам персуазивності, які притаманні таким текстам.

Мовленнєвий вплив тісно пов'язаний з маніпуляціями, персуазивністю, прагматикою мовлення. Прагматика, як напрямок наукового дослідження, полягає у вивченні взаємодії мовних форм та контекстів їхнього вживання, а також інтерпретації мовних засобів в комунікативних контекстах. Прагматика також трактується як вивчення потенційних можливостей впливу мови на людину. Людський фактор є головним поняттям у прагматиці. Прагматика вивчає всі умови, при яких людина використовує мовні знаки. Під цим розуміють умови адекватного вибору та використання мовних одиниць з метою досягнення кінцевої цілі комунікації – впливу на партнера [4, с. 295].

Мовленнєвий вплив є одним із різновидів впливу соціально-психологічного та у широкому розумінні означає мовленнєве спілкування у аспекті його цілеспрямованості. Проблема мовленнєвого впливу не є новою у лінгвістиці, а також у ряді інших гуманітарних наук, таких як логіка, філософія, риторика. Дослідження цього питання розпочалися ще за часів античності, зокрема вагомий вклад до нього зробили давньогрецькі риторики, адже ораторське мистецтво включало у себе і вплив на слухачів [3, с. 225].

На думку лінгвістів, мовленнєвий вплив у широкому сенсі – це будь-яке мовленнєве спілкування, взяте в аспекті його цілеспрямованості, цільової обумовленості, це мовне спілкування, описане з позиції одного з комунікантів, коли він розглядає себе як суб'єкт впливу, а свого співрозмовника – як об'єкт. Бути суб'єктом мовного впливу – означає регулювати діяльність свого співрозмовника, оскільки за допомогою мови ми спонукаємо іншу людину почати, змінити, закінчити будь-яку діяльність або створюємо у неї готовність до здійснення тієї чи іншої діяльності, коли в цьому виникає необхідність. При цьому мається на увазі спонукання до безпосередньої відповідної мовної чи невербальної дії, а також опосередкований вплив, націлений на формування у слухача певних емоцій, відносин, оцінок, установок, необхідних комуніканту. Згодом ці установки мають спричинити таку поведінку слухача, на яку розраховує автор висловлювання. Впливаючи на людину, ми прагнемо спровокувати її поведінку в потрібному нам напрямку, знайти в системі його діяльності слабкі точки і впливати на них [5, с. 108].

Одним із важливих аспектів мовної дії є те, що вона здійснюється за допомогою усно пропонуваної інформації. У письмовому тексті читачеві легше розпізнати наявний у ньому вплив, адже текст завжди у розпорядженні читача, до нього можна повернутися, щоб обміркувати його. Це неможливо зробити з усною інформацією. Щоб зрозуміти значення кожного слова в контексті, щоб думати, слухаючи послідовність усних повідомлень, потрібен час, а його часто не вистачає. Тому, якщо на певних словах навмисно робиться наголос і мова зумисно добре структурована, усна інформація може впливати набагато більше, ніж письмова.

Мовленнєвий вплив має два аспекти реалізації – вербальний та невербальний. Так, вербальний мовленнєвий вплив – комунікативна дія, яка здійснюється за допомогою засобів мови. Вибір мовних засобів для вираження думки, сам зміст мовлення, тобто його смисл, аргументація, яка приводиться, особливості розміщення елементів тексту, використання прийомів мовленнєвого впливу є релевантними для вербального мовленнєвого впливу. У результаті цього аспекту мовленнєвого впливу виникає підтекст, який являє собою прихований зміст повідомлення, який передається текстом опосередковано [6, с. 157].

У залежності від цілеспрямованості комунікативних дій мовця як суб'єкта впливу з метою досягнення певних змін у поведінці або думках слухачів як об'єктів впливу виокремлюють три типи мовленнєвого впливу:

- 1) раціонально-інформативний;
- 2) морально-волітивний;
- 3) морально-емоційний.

Для мотиваційного дискурсу притаманний, передусім, морально-емоційний вплив – це мовленнєві дії адресанта, які він спрямовує саме на емоційну сферу адресата, маючи на меті досягнення змін у його ціннісній орієнтації. Цей тип впливу націлений на те, щоб викликати та підтримувати

у адресата такий емоційний стан, який є сприятливим для прийняття ним необхідної позиції щодо якогось питання, погодження із запропонованою точкою зору, бажання діяти певним чином. Морально-емоційний вплив реалізується у процесі мовленнєвої взаємодії через вербальне та невербальне вираження адресантом свого ставлення щодо різних аспектів об'єкту оцінки [7, с. 199].

З огляду на стан дослідження мотиваційних промов бачимо, що при їх вивченні, науковці акцентують увагу переважно на узагальнених рисах та детально аналізують, у цілому, стилістичний аспект.

Висновки. Узагальнюючи напрацювання науковців і виходячи з розглянутого матеріалу, підведемо підсумок:

мотиваційний виступ є самодостатньою категорією публічних промов;

має відповідні характеристики, які базуються на дослідженнях у галузі стилістики, композиції та лексичних засобів,

основні характеристики притаманні більшості типів мотиваційних структур, а позамовні структури можуть набувати особливих значень.

Проблеми дослідження мотиваційного дискурсу виникають у лінгвістиці ще і донині, адже не завжди виникає розуміння процесів, параметрів, внутрішньої структури дискурсу, практик його моделювання, змісту, головних, важливих, на думку мовця, мотиваційних тем, пошуку закономірностей взаємодії людей із різними мотиваційними дискурсами, впливу на мотиваційний дискурс як мовця, так і реципієнта, а також соціокультурного та політико-економічного контекстів.

Як вже згадувалося вище, одним із ключових аспектів мотиваційного дискурсу є його тяжіння до прагматичної мети як провідної. Основною метою є дискурс є спонукання, вмовляння і переконання, тому у статті приділено увагу прагматичному потенціалу мотиваційної літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. Київ. Український Центр духовної культури, 2004. 504 с.
2. The Discourse of Social Achievement: Special issue of Pragmatics and Society. Georgeta Cislaru. Volume 2. Issue 2. 2011.
3. Науменко Л. П. Сучасний англомовний бізнес-дискурс: комунікативно-прагматичне та лінгвоконцептуальне моделювання : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2017. 515 с.
4. Науменко Л. П. Функціонально-прагматична характеристика англомовного бізнес-дискурсу в інтернет-просторі. *Теоретична і дидактична філологія. Сер. «Філологія. Педагогіка»* : зб. наук. праць. 2017. Вип. 25. Переяслав-Хмельницький, Кременчук : Видавець П. П. Щербатих, 290–299 с.
5. Крутько Т. В. Стратегії мовленнєвого впливу у промовах бізнес-коучів (на матеріалі персональних сторінок соціальної мережі Facebook). *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи* : зб. наук. праць НАН України. Київ : Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов, 2017. 106–112 с.
6. Graf E.-M. The Pragmatics of Executive Coaching. John Benjamins Publishing Company, 2019. 320 p.
7. Козлова В. В. Мовленнєвий вплив в англомовному парентальному дискурсі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. Вип. 48. 2014. 198–200 с.

РОЗДІЛ 7 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2-3Тай.09:27-23

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.46>

БІБЛІЙНІ ОБРАЗИ Й МОТИВИ В РОМАНІ МИХАЙЛА ТРАЙСТИ «БЛЯШАНИЙ ХРИСТОС»

BIBLICAL IMAGES AND MOTIVES IN MIKHAIL TRAISTY'S NOVEL «THE TIN CHRIST»

Антофійчук В.І.,

orcid.org/0000-003-4530-9004

доктор філологічних наук,

професор кафедри української літератури

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті досліджується своєрідність функціонування біблійних образів і мотивів у романі відомого українського письменника Румунії Михайла Трайсти «Бляшаний Христос». Підкреслюється, що одна з ознак індивідуального стилю автора – специфічна трансформація біблійних образів, мотивів і жанрів, а також активне використання з різних християнських джерел цитат, алюзій, ремінісценцій, парафраз тощо, які відіграють роль своєрідних ціннісних орієнтирів і пояснюють світогляд письменника як *homo religiosus* (людини релігійної). Тому-то в контексті роману «Бляшаний Христос» відлунюють біблійні оповіді про Каїна й Авеля, патріарха Юду та його невістку Тамару, прародителя Йова, Ісуса Христа, Марію Магдалину, апостола Петра, врятованого розбійника, ідеї Божих заповідей, книг пророків Ісаї і Даниїла, Пісні пісень, Євангелій та ін.

Доведено, що через символічний образ бляшаного розп'яття Михайло Трайста майстерно втілює у зміст твору християнську ідею про всеприсутність і всюдисущість Ісуса Христа, щоби вивірити повсякденну поведінку людей відповідно до морально-етичного кодексу, випсаного на Мойсеєвих скрижалях. Важливу смислову функцію в романі «Бляшаний Христос» виконує образ сільського роздоріжжя, на якому встановлено й освячено бляшане розп'яття Ісуса Христа, що в контексті твору набуває особливого символічного значення і звучання. Це не лише сакральний простір, а й місце людських вагань, душевних сумнівів, дворушництва і смертного гріха.

Встановлено, що активне використання Михайлом Трайстою біблійних структур характеризується різноманітністю концептуальних моделей, які не тільки поновлюють у пам'яті древні події, а й, що надзвичайно важливо, набувають особливого актуального значення і, вписуючись у сучасні буттєві реалії, допомагають формувати новий погляд на подолання духовної кризи, в якій опинилася сучасна людська спільнота.

До аналізу залучаються також твори на біблійну тематику Ольги Дучимінської, Катрі Гриневичевої, Наталени Королевої, Ліни Костенко, Оксани Забужко та ін.

Ключові слова: Михайло Трайста, українська література Румунії, проза, роман, поетика, символ, індивідуальний стиль.

The article examines the functional distinctiveness of the biblical images and motifs in the novel «The Tin Christ» written by Mykhailo Traista, the famous Ukrainian writer living in Romania. The study emphasizes that one of the peculiarities of the writer's individual style is the particular transformation of biblical images, motifs and genres, as well as the active use of quotes, allusions, reminiscences, paraphrases, etc. from various Christian sources. They serve as outstanding value guidelines and explain the writer's worldview as *homo religiosus* (religious person). Therefore, so many biblical motifs are echoed in the novel «The Tin Christ». Among them are the stories about Cain and Abel, the patriarch Judah and his daughter-in-law Tamara, the righteous Jehova, Jesus Christ, Mary Magdalene, the apostle Peter, the saved robber, the ideas of God's commandments, the books of the prophets Isaiah and Daniel, the Song of Songs, the Gospel, etc.

The author provides arguments for stating that through the symbolic image of the tin crucifix, Mykhailo Traista in his novel skillfully embodied the Christian idea of the omnipresence of Jesus Christ, which is aimed at aligning the everyday behaviour of people in accordance with the moral and ethical code written on the Moses' tablets. Moreover, the image of the village crossroads serves an important semantic function in the novel «The Tin Christ». Thus, the tin crucifixion of Jesus Christ is installed and consecrated, which in the context of the novel acquires a special symbolic meaning and resonance. This is not only a sacred space but also a place of human hesitation, mental doubts, hypocrisy and mortal sin.

Particular attention is paid to the Mykhailo Traista's active use of biblical structures which is characterised by a variety of conceptual models that not only revive ancient events in memory, but also, and this is extremely important, acquire a particularly relevant meaning and resonance and, fitting into modern everyday realities, help to form a new point of view to overcoming the spiritual crisis in which the modern human community found itself.

The analysis includes works on biblical themes written by Olga Duchyminska, Katria Hrynevychcheva, Natalena Koroleva, Lina Kostenko, Oksana Zabuzhko, and others.

Key words: Mykhailo Traista, Ukrainian literature of Romania, prose, novel, poetics, symbol, individual style.

Постановка проблеми. Біблія і загалом християнські твори від Середньовіччя до сьогодення стали могутнім чинником у формуванні та розвитку національної культури, особливо літератури. Вони відчутно вплинули на проблематику, характер жанротворення, засоби зображення і загалом образність, символіку, метафоричність, стиль оригінального мистецтва слова тощо. У наш час, за спостереженням Миколи Жулинського, «визріває ембріон нової цивілізаційної якості культури, ідейним стимулом виростання якого було вчення про людину як про істоту, створену за образом і подобою Бога, і про безмежну любов Бога до людини, проявом якої стала самопожертва Ісуса Христа заради спасіння людини і людства. Саме тому релігія й стала «фундаментальним компонентом культури», а культура, запліднена християнськими ідеями, змінювала уявлення про людську особистість та її відносини з соціумом. <...> В нових умовах національного буття українська культура «приречена» витворити універсум цінностей та ідеалів, в якому християнська ідея буде стимулюючою енергією духовного досягнення людини і світу на основі українських національних базових цінностей і пріоритетів» [5, с. 8].

Активізація звернень сучасної художньої літератури до біблійного сюжетно-образного матеріалу – факт цілком закономірний, позаяк відлуння епохи тотальної боротьби з релігією продовжує провокувати масштабні війни, колосальні жертви, спалахи неймовірної ненависті й жорстокості, що змушує людство переглядати ставлення до християнських морально-етичних норм. Тому євангельський образ Ісуса Христа та його вчення постійно увіходять до кола актуальних тем літератури й мистецтва, в чому, зокрема, переконує новий роман Михайла Гафії Трайсти «Бляшаний Христос» (2020). Звісно, під впливом естетики постмодернізму значно змінюються форми і способи інтерпретації біблійного сюжетно-образного матеріалу, але, на жаль, інколи письменники, як стверджує Ігор Набитович, «створять постмодерний ландшафт української художньої прози на руїнах *sacrum* і декларують світовідображення *людини нерелігійної*» [14, с. 517].

Творчість Михайла Трайсти – особливе явище в сучасній літературі українського зарубіжжя. Оригінальною поезією, прозою, драматургією і публіцистикою письменник примножує кращі традиції своїх попередників – представників так званої золотой хвилі в історії української літератури Румунії: Івана Ковача, Михайла Михайлюка, Миколи Корсюка, Корнелія Ірода, Степана Ткачука, Василя Кліма, Михайла Небиляка та ін. Новаторськими художніми тенденціями вони

голосно заявили про себе наприкінці 1960-х років і дали потужний поштовх для розвитку тамтешнього українського письменства на якісно іншій ідейно-естетичній основі. Завдяки творчості Михайла Трайсти пізнаються шляхи розвитку не тільки української літератури Румунії, а й усього нашого зарубіжжя, залучення якого до досліджень художніх надбань «значно розширює панораму української літератури, допомагає побачити її багатшою й розмаїтішою» [8, с. 10].

Одна з ознак індивідуального стилю Михайла Трайсти – специфічна трансформація біблійних образів, мотивів і жанрів, а також активне використання з різних християнських джерел цитат, алюзій, ремінісценцій, парафраз тощо, які відіграють роль своєрідних ціннісних орієнтирів і пояснюють світогляд письменника як *homo religiosus* (*людини релігійної*). За свідченням Корнелія Ірода, батько Михайла Трайсти «майже щовечора заставляв свого сина читати йому з Біблії. Отож, хлопцеві добре запам'яталося Боже Слово, і тому сьогодні письменник може надійно посылатися на нього – цитуючи акуратно, коментуючи біблійне учення чи тільки згадуючи й сугеруючи його принципи» [7, с. 6]. У розмові з автором цих рядків Михайло Трайста зізнався, що ще змалку Свята Книга заповонила його своїм змістом, і відтоді він принаймні раз на рік заново перечитує весь її текст. А це, напевно, дає йому можливість не лише постійно розвивати високий потенціал своїх світоглядних позицій, а й вивіряти за ними ті гострі колізії людського життя, що їх він майстерно узагальнює і моделює у щедрому різноманітті власних художніх версій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема «Біблія і література» – одна з пріоритетних у сучасній гуманітаристиці. Протягом останніх десятиліть з'явилася низка досліджень авторства Віри Сулими, Ірини Бетко, Анатолія Нямцу, Володимира Антофійчука, Ігоря Набитовича, Тараса Салиги, Ірини Даниленко, Зоряни Лановик, Леоніда Ушкалова та ін., у яких осмислюються теоретичні та історико-літературні питання, пов'язані з особливостями функціонування біблійних образів, мотивів і жанрів у літературі. Зрозуміло, що з появою нових творів на біблійну проблематику виникає потреба їх аналізу з погляду своєрідності використання старозаповітних і новозаповітних структур у художньому тексті. Роман Михайла Трайсти «Бляшаний Христос», який демонструє оригінальні підходи до трактування гострих морально-етичних проблем нашого сьогодення крізь призму біблійних оповідей, не має аналогів у сучасній українській літературі.

Літературознавці приділяють значну увагу багатогранній творчості Михайла Трайсти як у Румунії (Корнелій Ірод, Михайло Михайлюк, Іван Ребошапка та ін.), так і в Україні (Володимир Антофійчук, Мар'яна Вотьканич, Оксана Тиховська, Марія Якубовська та ін.). Однак незважаючи на проблемно-тематичне розмаїття оприлюднених дотепер досліджень, практично немає жодного серед них, в якому би на порівняльно-історичному чи типологічному та контактному рівнях простежувався зв'язок прози Михайла Трайсти, зокрібно й роману «Бляшаний Христос», із Біблією та іншими християнськими книгами. Отже, йдеться про потребу публікацій, які би сприяли розкриттю однієї з найприкметніших ознак творчої манери письменника.

Постановка завдання. Українська література зарубіжних країн, незважаючи на її багаті мистецькі традиції, вивчена ще недостатньо. **Новизна й актуальність** запропонованого дослідження полягає в тому, що крізь призму творчості конкретного письменника простежуються деякі проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості українського письменства Румунії. **Мета статті** – проаналізувати своєрідність функціонування біблійних образів і мотивів у романі Михайла Трайсти «Бляшаний Христос». **Завдання** дослідження – показати зв'язок твору із Біблією у відповідному загальноукраїнському контексті.

Виклад основного матеріалу. У тривожних роздумах про сутність людини, сенс її буття і майбутнє в земному цивілізаційному просторі Михайло Трайста, як уже відзначалося, часто вдається до біблійних образів, сюжетів, цитат, алюзій, асоціацій, цитувань Святого Письма з тим, щоби в найавторитетнішому джерелі віднайти підтвердження своїм думкам і відшукати відповідь на болючі питання нашого враженого різними духовними недугами сьогодення. Тому-то в контексті роману «Бляшаний Христос» відлунюють біблійні оповіді про Каїна й Авеля, патріарха Юду та його невістку Тамару, праведника Йова, Ісуса Христа, Марію Магдалину, апостола Петра, врятованого розбійника, ідеї Божих заповідей, книг пророків Ісаї і Даниїла, Пісні пісень, Євангелій та ін.

Роман Михайла Трайсти побудований за оригінальною художньою версією, згідно з якою Ісус з висоти свого бляшаного розп'яття, встановленого край села, уважно спостерігає за всім, що діється довкола, часто відчуває несправедливе ставлення до себе з боку перехожих, терпляче вислуховує їхні докори й образи, але несхитно залишається відданим своїй божественній місії.

За формальними ознаками роман «Бляшаний Христос» – продовження в оригінальній мистецькій формі історії земної присутності Сина Божого і сприйняття його уроків практичної моралі у віддалений від євангельських подій час. Слід відзначити, що цей мотив бере свій початок у фольклорній стихії, у створених народною фантазією легендах та апокрифах, про що свідчить, наприклад, виданий Михайлом Драгомановим збірник «Малорусскія народныя преданія и рассказы. Сводъ» (1876), у якому вміщено цикл «Як Бог по землі зі святими ходив, випробовував людей і навчав святих». Фольклорні розповіді про Ісуса Христа та його оточення своїм змістом орієнтуються передовсім на зближення Сина Божого зі світом звичайних людей. В українській літературі ця тенденція виразно проявилася на початку ХХ ст. і в різних варіантах продовжила розвиватися в наступні десятиліття: «Легенди і оповідання для молодіжи» (1906) і «По дорозі в Сихем» (1923) Катрі Гриневичевої, «Сумний Христос» (1928) Ольги Дучимінської, «Во дні они...» (1935) Наталени Королевої, «Зоря світу» (1936) і «Хлопчик із Назарету» (1938) Омеляна Квіта та ін.

Через символічний образ бляшаного розп'яття Михайло Трайста майстерно втілює у зміст твору християнську ідею про всеприсутність і всюдисущість Ісуса Христа, щоби вивірити повсякденну поведінку людей відповідно до морально-етичного кодексу, виписаного на Мойсеєвих скрижалях. Цікаво, що схожий художній прийом застосувала Ольга Дучимінська в оповіданні «Сумний Христос» (1928), символічний підтекст якого зорієнтований на створення асоціативно-емоційних перегуків євангельських подій і реалій з повсякденним життям звичайних людей, що так чи так виражають своє ставлення до вчення й особистості Сина Божого. Таким символом у творі письменниці виступає кам'яна скульптура Ісуса, яка мовби незримо «бере участь» у людських справах. Ідея твору розкривається в антитезі, що обрамлює розповідь. У заспіві підкреслюється: «На роздоріжжі стояв кам'яний Христос, веселий, воскреслий Христос. Проміння довкола його голови розсипало щастя, а усміхнене обличчя розливало довкола супокій – і всі, що переходили роздоріжжям, кланялися Святому з радістю в душі» [4, с. 3]. Але ідилію гармонійного співжиття брутально порушили темні сили: Чорний Бог засіяв землю зіллям смутку й зла, через що люди забули кам'яного Спасителя. Тому фінал оповідання акцентує інший морально-психологічний стан: «Сумний Христос не підносить своєї голови, не скидає тернової корони зі своїх

скронею. Схилив голову й сумує людським горем і людським безсиллям. Приніс себе в жертву, воскрес, радий, що відкупив люд свій, – та люди знов прибили його на хрест і знов вложили терновий вінок замість корони слави...» [4, с. 5]. У дещо іншому морально-етичному ключі ця тема розробляється у вірші Ліни Костенко: «Ісус Христос розп'ятий був не раз. / Там, на Голгофі, це було уперше. <...> / А потім розп'яли на полотні, / у мрамурі, у гіпсі і в граніті. / А потім розп'яли його в мені, / і розп'яли на цілім білім світі» [12, с. 251]. Емоційно-сміслові домінанти наведених вище творів спрямовані на утвердження думки про трагічні наслідки втрати віри в Ісуса Христа та сенс його самопожертви на хресті, що призводить до забуття уроків Голгофи і втрати морально-ціннісних орієнтирів.

За визначенням автора, «Бляшаний Христос» – роман в оповіданнях, кожне з яких та епілог становлять самостійні художні структури і водночас спрямовують загальний сюжетний розвиток до спільної розв'язки. Так, перше оповідання «Єдиний ідол, єдиний Бог, єдиний Спаситель...» виконує в романі нестандартну функцію експозиції. Завдяки цьому з'ясовуються первісні відомості про основне місце подій і головних персонажів роману, поведінка яких трактується крізь призму біблійних подій, що загалом допомагає авторові колоритніше й переконливіше відтворити типову соціально-побутову та морально-психологічну картину, що розгортається в гуцульському селі під час визначальних суспільно-політичних зламів, спричинених катастрофічними подіями Другої світової війни.

Важливу смислову функцію в романі «Бляшаний Христос» виконує образ сільського роздоріжжя, на якому встановлено й освячено бляшане розп'яття Ісуса Христа, що в контексті твору набуває особливого символічного значення і звучання. Це не лише сакральний простір, а й місце людських вагань, душевних сумнівів, дворушництва і смертного гріха. Саме тут вчинилося братовбивство, сталося самогубство, пролилася невинна кров, яка в контексті твору сприймається як викупна жертва гріховного села.

Наративний центр свого твору Михайло Трайста вибудовує як історію бляшаного розп'яття Христа, спорудженого за бажанням сільського злодія. Попри оригінальну художню умовність Бляшаний Христос у романі – це той же Ісус Христос, що й у євангельських текстах. Христологія письменника передовсім морально-духовна. Як і в першоджерелах, його Ісус такий же людинолюбний і милосердний, «здатний простити гріхи повіям, злодіям, розбій-

никам, убивцям та найп'янішим з-поміж п'яниць» [Тр, с. 29]. Саме таким, всепрощаючим, люблячим людей, заради яких прийняв муки і смерть на хресті, змалював його на сільському розп'ятті місцевий іконописець Устим, відтворивши промовисті деталі у портреті Бляшаного Христа – «пшеничне волосся та небесні очі, затаєну усмішку в кутику губ. Усмішку, яка прощає всім усе. А опісля – терновий вінець. Так, і терновий вінець, який, здавалося, ось-ось проб'є цинковий лист...» [15, с. 30–31]. На жаль, персонажі роману, а в художній проекції не тільки вони, а й значна частина землян, як занепокоєно констатує письменник, «настільки звикли до нього (до Ісуса та його вчення. – В. А.), що більше й не відчували його присутності, їм було байдуже, що Бляшаний Христос спостерігає своїм іржавим поглядом за їхніми вчинками» [15, с. 17]. Багатозначного символічного смислу письменник надає означенню *іржавий*, вказуючи на занедбаність розп'яття і байдужість у ставленні до Ісуса Христа та його вчення з боку селян. А реплікою про те, що рідко хто з перехожих поклонявся Христовому розп'яттю, автор натякає на духовний занепад села. Над людьми, як довідуємося з роману, запанували найтяжчі гріхи: егоїзм, заздрощі, гординя, жадібність, грошолобство, підступність, пияцтво, внаслідок чого ними чиняться різні сороміцькі діяння й жорстокі вбивства, які аж ніяк не відповідають їхній Божій подобі.

Як і в новозаповітних оповідях, романний Христос вкотре постає зрадженим, розп'ятим і покинутим. Утім ідеться не лише про цинічний вчинок відступника Юди, а й про колективну зраду апостолів, передовсім Петра. Тож не випадково в контексті свого твору письменник актуалізує євангельський епізод про відречення і каяття Петра як нагадування, застереження і напучування нам, нині сушим. При цьому на основі євангельських свідчень він komponує вільний переказ загальновідомої історії, порушуючи послідовність у її викладі, а також додаючи власні деталі й коментарі. У такий спосіб вибудовується авторська схема розповіді про відречення апостола [Див.: 15, с. 21–24]:

1. Одержимий палкими почуттями любові й відданості Ісусові, Петро хоробро стає на захист Учителя в Гетсиманському саду.

2. Петро сперечається з Ісусом щодо його майбутніх страждань і смерті, а той відповідає йому: «Відступи від мене, сатано, ти спокуса Мені, бо думаєш не про Боже, а про людське!».

3. Ісус обіцяє Петрові: «Ти скеля, і на скелі оцій побудую Я Церкву Свою, і ключі тобі дам від Царства Небесного».

4. Петро невинно засвідчує Христові свою любов і відданість. Але після звершення Таємної Вечері Христос пророкує його трикратне відречення. Петро заперечує: «Коли б мені навіть умерти з Тобою, я не відречуся від Тебе!».

5. У дворі первосвященника Кайяфи, куди привели на допит Ісуса, Петро, впізнаний людьми, не тільки тричі відрікається, а й божиться і клянеться, що не знає Христа. Спів півня нагадує пророцтво Ісуса. Петро плаче і щиро кається.

6. Після трикратного запитання про любов до себе, що прощає трикратність зречення, Христос наділяє Петра пастирською владою.

Отці церкви й видатні богослови дали різні, інколи суперечливі і навіть оправдальні оцінки відреченню та каяттю апостола Петра. Михайло Трайста у своїх характеристиках вчинків Петра здебільшого перегукується із тлумаченнями Святителя Дмитра Туптала: «Хоч з допусту Божого і впав у трикратне відречення від Господа, проте справжнім покаанням і гірким риданням встав і виправився, і сподобився першим зі всіх апостолів бачити Христа Господа після Воскресіння Його. Побачив же Господа Петро святий – о, якою невимовною радістю сповнився! І прийняв від Нього милостиве прощення свого гріха. Тоді те трикратне відречення віддав добре трикратним відкликом любові до Господа, кажучи: «Так, Господи, Ти знаєш, Ти все знаєш, як я Тебе люблю». І поставив його Господь пастирем овець словесних і ключником Небесного Царства. Після Вознесіння Господа нашого Ісуса Христа святий Петро, як верховний апостол, був першим учителем Слова Божого, проповідником, ще й чудотворцем» [16, с. 238].

Мотив відречення Петра знайшов оригінальне втілення у віршах «Коментар до дій св. апостолів» Оксани Забужко та «Перш, ніж півень запіє...» Ліни Костенко, поєднаних протиставленням *Петро – Юда*. Поетеси, звичайно, не ототожнюють моральну сутність учинків двох апостолів, а спонукають задуматися над причинами і наслідками їхніх виборів.

Оповідь про апостола Петра, як і інші біблійні історії, інтерпретовані у «Бляшаному Христі», співвідносяться із діями персонажів роману, що допомагає переконливіше розкрити їхні характери і зрозуміти мотиви людської поведінки в період різних життєвих випробувань. Так, одноногий фронтовик Богдан Блідару, як і апостол Петро, наважується дискутувати із Бляшаним Христом, звинувачуючи того в безкарності гріховного села. Але його слова «не набирали пророчих вимірів, не піднімалися понад вулицями, не зависали

в повітрі прокляттям над Христовою головою, в них не було жодної ненависті, жодного гніву... Просто котилися луною обома вулицями, часто не почуті ніким. Тільки Бляшаний Христос радів їм, мов дитина...» [15, с. 20]. Скривджений долею і людьми, Богдан Блідару щиро прагнув, щоби його односельці очистилися від гріховності й навернулися до Божих істин, що, власне, так і сталося.

Інша героїня роману – сільська блудниця Маріца, образ якої асоціюється з євангельською Марією Магдалиною, – нічого не просила у Бляшаного Христа і нічим особливим не виявляла поваги до нього, тільки «кілька разів поставила біля його хреста букет бузкових квітів». Але Господь простив гріхи і їй, хоч вона, «може, навіть і не потребувала його прощення» [15, с. 19]. Стосунки з чорнокнижником Кирилом Соломонаром відвернули Маріцу від дороги до Христа. Заради його лихих напучувань й утіх кожного, хто бажав її тіла, вона забула про душевний порятунок і загинула, так і не здобувши бажаного родинного затишку й радості від материнства.

Як мовиться в романі Михайла Трайсти, своїми зухвалими, нищими і лукавими намірами людина зайшла надто далеко, насмілившись знехтувати тим найбільшим благом, яке сперво-віку дано їй Вишніми Силами. Адже Господь Бог створив її не тільки за своєю зовнішньою, а й за внутрішньою подобою. Але людина, як не без іронії пише Михайло Трайста, забажала іншого, кинувши виклик своєму Творцеві: «Сотворім бога за образом нашим, за подобою нашою, і хай божествує над нами...», і відтоді людина за своїми образом та подобою творить богів з будь-чого: від глини до каменя, від заліза до золота, від паперу до дерева, творить їх як чоловічого, так і жіночого роду, тільки людина не посміла сказати: «Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте небо!», так само, як не посміла посадити для своїх богів дерево пізнання добра і лиха та заборонити їм їсти плоди цього дерева... Ось так змагаються між собою Бог з людиною, і хто б міг сказати, котрий з них ліпший творець?.. Рукотворні боги безсоромно панують над століттями, насміхаючись над часом та ненаписаними законами плоті земної, а людина... бідна людина – Боже творіння, з праху взяте і в прах перетворюється... Скільки несправедливості!» [15, с. 29].

Тлумачення біблійної оповіді про створення людини в романі «Бляшаний Христос» набуває подвійного смислового значення. З одного боку, людина визнає свого Творця і його владу над собою, а з іншого, – як той древній ідолопоклонник, віддає йому належне лише формально,

з остраху за себе, без істинної віри у християнські ідеали, без внутрішнього сприйняття і шанування усього Закону Божого. У цьому переконає історія сільського злодія-курокрада, розбійника й перелюбника Єреміє Драгобана. Заволодівши чужим скарбом і швидко розбагатівши, він намагається спокутати свої злочини спорудженням розп'яття Ісуса Христа. Таке прилюдне пошанування Бога презреним усім селом злочинцем – лише зовнішній ефект, який не має під собою ні щирості, ні покаяння. Адже Драгобан своєю поведінкою залишається таким же, як і був раніше. Більше того, його моральне падіння стає ще очевиднішим у зверхньому і зневажливому ставленні до односельчан, дружбі із бандою Павела Мотогни, відмові повернути Янкільно Федштейну бодай часточку з украденого в нього та його друзів. Та є в цій історії ганебного збагачення чи не найхарактерніший епізод демонстрації психології лукавої людини, нездатної на щире каяття у сподіяному злі. Єреміє Драгобан уперто наполягає на тому, щоби хрест для розп'яття Бляшаного Христа змайстрували саме з того дубового дерева, під яким він відкопав чужий скарб. Отже, той скарлючений дуб, який не годився навіть на дрова, став для цинічного лиходія-відступника святим деревом-ідолом, своєрідною жертвою божеству грошей.

Але в житті Єреміє Драгобана стаються події, які, очевидно, спонукали його докорінно змінити власні морально-психологічні принципи. Втрата синів, важке поранення-помста, яке поставило його на межу життя і смерті, народження онука спонукають злочинця переінакшити себе самого і стати на шлях духовного навернення. Він оновлює занедбане розп'яття, а водночас змінює і спосіб свого життя, разом з онуком щодня приходять до Бляшаного Христа, щоби берегти спокій святого місця і думати про істинне призначення людини.

Чи Єреміє Драгобан, як і той врятований розбійник, котрий умирав на хресті поряд із Сином Божим, заслуговує на прощення? Письменник, здається, не дає ствердної відповіді на це запитання, але натяк на неї помічається у підтексті заключного епізоду роману: «Після того, як одужав через кілька років, Єреміє послав Марка за іконописцем, який відновив Бляшаного Христа. Потім приходив щодня і сидів на лавці під розп'яттям... Спочатку сидів сам... Опісля сиділи вдвох, він і Христос...» [15, с. 131]. А відтак почав приходити й онук Драгобана, син Афанасія-Авеля, малий Петрик, який мав таке ж пшеничне волосся і волошкові очі, як і намальований Бляшаний Христос. І тоді сиділи утрюх. Такий несподіва-

ний поворот у розв'язці чи не кожного твору – один із улюблених художніх прийомів письменника Михайла Трайсти.

Сторінки «Бляшаного Христа», часто-густо сповнені драматичними, а то й трагічними сценами, навівають роздуми про необхідність гуманізації сучасного світу. Адже немає меж людській зарозумілості, жадобі, егоїзму, відчуттю безкарності – споконвічним причинам найбільших нещастя і трагедій. Моральна деградація заповнила весь світ, людина, оснащена найновішими технічними досягненнями і зброєю масового враження, уявила себе всесильною, внаслідок чого втрачає свою подобу, отриману за Божим благословенням. Ось чому поряд із любов'ю уживається ненависть, із вірністю – зрада, ось чому ігноруються християнські чесноти, захочується розпуста, ось чому, за словами письменника, «на землі живуть не тільки люди, а й нелюди, які не бояться Слова Господнього» [15, с. 37].

З погляду відзначеного особливо показово видається розробка в «Бляшаному Христі» біблійного мотиву братовбивства. Назва четвертого оповідання роману підкреслено орієнтує на антиномію *Каїн – Авель* і водночас пояснює суть конфлікту між синами Єреміє Драгобана Йоасафом та Афанасієм. Злочин Каїна стається перед розп'яттям Бляшаного Христа, що зрештою й допомогло викрити братовбивцю. Смерть Афанасія-Авеля сколихнула всіх і спонукала задуматися над причинами появи Каїна-Йоасафа. Очевидно, кров невинної жертви навернула село до духовного просвітління.

Висновки. Активне використання Михайлом Трайстою біблійних структур відзначається різноманітністю концептуальних моделей, які не тільки поновлюють у пам'яті древні події, а й, що надзвичайно важливо, набувають особливого актуального значення і звучання і, вписуючись у сучасні буттєві реалії, допомагають формувати новий погляд на подолання духовної кризи, в якій опинилася сучасна людська спільнота.

У наш непростий і до трагізму напружений час письменник демонструє благородну потребу сказати своє слово про Святу Книгу і про відкриту в ній істинну місію людини та її Спасителя. Як і кожний небайдужий до цих проблем митець, своє покликання він убачає у тому, щоби хоч якоюсь мірою стати благовісником найвищих істин людяності й Божого правопорядку. З цього погляду роман «Бляшаний Христос», як і вся творчість його автора, потребує ширшого дослідження в контексті української біблійної прози кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антофійчук В. З тривогию про людину. *Трайста М. Г. Стижерети* : Роман в оповіданнях «Бляшаний Христос». Повість «Стижерети». Оповідання. Бухарест : RCR EDITORIAL, 2020. С. 5–14.
2. Гриневичева К. Легенди і оповідання для молодіжи. Львів, 1906. 44 с.
3. Гриневичева К. По дорозі в Сихем та інші оповідання для молодіжи. Львів, 1923. 64 с.
4. Дучимінська О. Сумний Христос : Повісті, оповідання. Львів : Каменярь, 1992. 238 с.
5. Жулинський М. Християнство і національна культура. *Біблія і культура* : 3б. наук. статей. Вип. 1. Чернівці : Рута, 2000. С. 6–8.
6. Забужко О. Коментар до дій св. апостолів. *Жовтень*. 1989. № 8. С. 6–7.
7. Ірод К. Привітне слово. *Трайста М. Г. Між коханням і смертю*. Бухарест : RCR EDITORIAL, 2016. С. 5–9.
8. Історія української літератури ХХ століття : У 2 кн. / За ред. В. Г. Дончика. Київ : Либідь, 1998. Кн. 1. 464 с.
9. Квіт О. Зоря світу : Оповідання з життя Пречистої Діви. Львів : Наш приятель, 1936. 62 с.
10. Квіт О. Хлопчик з Назарету : Легенди. Львів : Наш приятель, 1938. 32 с.
11. Королева Н. Во дні они... : Нариси. Львів, 1935. 38 с.
12. Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
13. Малорусскія народныя преданія и рассказы. Сводъ Михаила Драгоманова. Київ, 1876. С. 89 – 169.
14. Набитович І. Універсум *sacrum* у художній прозі. Дрогобич-Люблін : Посвіт, 2008. 600 с.
15. Трайста М. Г. Стижерети : Роман в оповіданнях «Бляшаний Христос». Повість «Стижерети». Оповідання. Бухарест : RCR EDITORIAL, 2020. 292 с.
16. Туптало Д. Життя Святих (Четї Мінеї) : У 12 т. / Пер. з церк.-сл. Д. Сироїд. Львів : Свічадо, 2011. Т. 10 : Червень. 568 с.

УДК 811.111: 81'367.4

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.47>

**СЕНСОРНА ЛЕКСИКА В АНГЛОМОВНИХ МЕДІЙНИХ НОВИНАХ
ПРО СТАН ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ**

**SENSORY VOCABULARY IN ENGLISH LANGUAGE MEDIA NEWS ABOUT
THE SITUATION IN HOSPITALITY INDUSTRY**

Бокшань Г.І.,

orcid.org/0000-0002-7430-8257

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу й іноземних мов
Херсонського державного аграрно-економічного університету*

Сенсорна лексика вербалізує процес отримання інформації зі зовнішнього світу за допомогою органів чуття. Частотність її використання в текстах інтернет-новин залежить передусім від особливостей відображуваної в них сфери суспільного життя. Вживання сенсорної лексики у медійних текстах зумовлене потребою чіткішої візуалізації об'єкта, який знаходиться у віддаленому доступі, коли немає можливості безпосередньо залучити органи чуття для отримання інформації про нього. Переважна більшість публікацій про сенсорну лексику стосується її функціонування в текстах художньої літератури, натомість спостерігаємо брак розвідок, увага в яких була б зосереджена на особливостях використання цього сегменту словника англійської мови саме в інтернет-новинах вузькоспеціалізованих сайтів. Потреба заповнити цю лауну надає актуальності обраній темі дослідження. Мета розвідки – проаналізувати особливості використання сенсорної лексики на матеріалі англійських інтернет-новин, класифікувавши відібрані одиниці й ідентифікувавши морфологічні ознаки смакових, нюхових, тактильних та зорових сенсоризмів. У якості матеріалу дослідження було обрано новини американського сайту “Sprudge”, який висвітлює особливості сучасної кавової культури, стан закладів індустрії гостинності, що спеціалізуються на кавовій продукції. Методом суцільної вибірки було виявлено лексичні одиниці, що на вербальному рівні відображають: сприймання на смак (одна з найбільш чисельних груп сенсоризмів), сприймання на запах (ще один із наймасивніших прошарків), сприймання на дотик (відстає за чисельністю від двох попередніх), сприймання зором (найменш чисельна група сенсорної лексики в проаналізованому контенті). Лексики, що стосується сприймання на слух не було ідентифіковано. Виявлений нами розподіл сенсорної лексики за каналами сприймання логічно зумовлений тим, що традиційними характеристиками кавової продукції та супутніх десертів, що опиняються в полі зору авторів новин сайту “Sprudge”, є аромат і смак, тоді як зорова й дотикова перцепція є периферійними у визначенні її якості.

Ключові слова: медійні новини, індустрія гостинності, сенсорна лексика, смакові сенсоризми, запахові сенсоризми, дотикові сенсоризми, зорові сенсоризми.

Sensory vocabulary verbalizes the process of obtaining information from the external world through sense organs. The frequency of using them in the texts of media news mainly depends on specificity of the area of social life reflected in them. The use of sensory vocabulary in media news is determined by the need of more distinctive visualization of remote objects, when there is no possibility to involve sense organs to obtain information about them. The majority of publications about sensory vocabulary concerns its functioning in fiction, however, there is a lack of studies focusing on specificity of functioning of this segment of English vocabulary in media news of specialized websites. The need of filling this gap makes the theme of the research topical. The purpose of the study is to analyze specificity of using sensory vocabulary in English language media news, classifying the selected units and identifying morphological features of taste, smell, touch and sight sensory words. News of the American website "Sprudge" reflecting the situation in the modern coffee culture, the state of hospitality industry institutions, specializing in coffee products, was used as the research material. The total sample method was applied to identify lexical units, reflecting sense on a verbal level: taste perception (one of the largest groups of sensory words), smell perception (another large layer), touch perception (smaller than the former two), sight perception (the smallest group of sensory words in the analyzed content). Lexical units reflecting hearing perception were not identified. The established distribution of sensory vocabulary is determined by the fact that smell and taste are traditional characteristics of coffee and desserts described by the authors of news on the website "Sprudge", whereas sight and touch perception is peripheral for examining their quality. The prospects of further research in the outlined direction consist in studying the specificity of functioning of sensory vocabulary in media news reflecting the development of food industry enterprises.

Key words: media news, hospitality industry, sensory vocabulary, taste sensory words, smell sensory words, touch sensory words, sight sensory words.

Постановка проблеми. Сенсорна лексика вербалізує процес отримання інформації зі зовнішнього світу за допомогою органів чуття. Частотність її використання в текстах інтернет-новин залежить передусім від особливостей відображеної в них сфери суспільного життя. Зрозуміло, що сенсоризми переважають у медійних текстах, які висвітлюють стан функціонування галузей, пов'язаних із виробництвом, реалізацією і просуванням продукції, якість якої визначається за допомогою органів чуття. Скажімо, цей сегмент словникового складу більш характерний для новинних сайтів, що спеціалізуються на харчовій чи парфумерній продукції (смакові й запахові сенсоризми), предметів одягу й декору (зорові й дотикові сенсоризми). Вживання сенсорної лексики у медійних текстах зумовлене потребою чіткішої візуалізації об'єкта, який знаходиться у віддаленому доступі, коли немає можливості безпосередньо залучити органи чуття для отримання інформації про нього. Відповідно, доречне користування сенсоризмами сприяє створенню привабливого іміджу продукції і сприяє її успішному просуванню на ринку. Дослідження цієї частини словникового складу має досить багату історію, що зумовлено інтересом до неї лінгвістів різних галузей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему функціонування сенсорної лексики активно досліджують сучасні вчені, які розглядають різні її аспекти відповідно до кола своїх наукових зацікавлень. Так, К. Шапочка і В. Москаленко надали загальну характеристику поняття «сенсорна лексика» в лінгвістичному аспекті [7]. Л. Гливінська виявила у своїй розвідці структурно-функціональні особливості сенсорної лексики в поезіях українських шістдесятників [2]. Г. Василенко дослідила специфіку та функції

сенсорної лексики на основі лінгвостилістичного аналізу текстів англійських туристичних джерел [1]. У своїй праці О. Єримізіна й О. Полховська сфокусували увагу на перцептивних образах у романах Джанет Вінтерсон [3]. О. Змієвська й О. Козачишина з'ясували механізми репрезентації перцептуальних знань у семантичному та когнітивному шарах текстової семантики на матеріалі художніх текстів [4]. О. Клещова зосередилася на запахових сенсоризмах, використовуючи творчість Андрія Кузьменка як об'єкт дослідження [5]. У дисертаційній роботі К. Тулюлюк виявлено лінгвопрагматичні особливості вживання лексичних одиниць лексико-семантичного поля «чуттєве сприйняття» у гендерному аспекті [6]. Утім, як бачимо, переважна більшість опрацьованих публікацій про сенсорну лексику стосується її функціонування в текстах художньої літератури, натомість спостерігаємо брак розвідок, увага в яких була б зосереджена на особливостях використання цього сегменту словника англійської мови саме в інтернет-новинах вузькоспеціалізованих сайтів. Потреба заповнити цю лакуну надає актуальності обраній темі дослідження.

Мета розвідки – проаналізувати особливості використання сенсорної лексики на матеріалі англійських інтернет-новин, класифікувавши відібрані одиниці й ідентифікувавши морфологічні ознаки смакових, нюхових, тактильних та зорових сенсоризмів.

Виклад основного матеріалу. У якості матеріалу дослідження було обрано новини американського сайту "Sprudge", що висвітлює особливості сучасної кавової культури, стан закладів індустрії гостинності, які спеціалізуються на кавовій продукції, зокрема, відкриття нових кав'ярень, а також пропонує інтерв'ю з представниками кавового бізнесу – рестораторів, баристів,

барменів, шеф-кухарів і підприємців. Тематична орієнтованість новин доволі обмежена й розрахована на вузьке коло зацікавлених читачів. Щомісяця на сайті викладають понад 40 дописів. Розширенню аудиторії сприяє сторінка “Sprudge” у соцмережах.

Проаналізовані тексти охоплюють період 2021 – початку 2022 року. У відборі матеріалу дослідження керувалися наявністю в мовній одиниці компоненту сприйняття органами чуття, тобто вербальної актуалізації перцепції.

Погоджуємося з К. Шапочкою і В. Москаленко в тому, що «сенсорна лексика є вагомим компонентом мовних картин світу, оскільки саме на основі чуттєвої інформації про світ відбувається концептуалізація дійсності на площині тієї чи іншої мови» [7, с. 222]. Використання сенсорної лексики в новинах про заклади індустрії гостинності, що займаються продукуванням чи реалізацією кавової продукції, видається цілком доречним, оскільки її просування базується на акцентуванні саме смакових і нюхових характеристик. Тож маємо підстави припускати, що використання сенсорної лексики в цьому сегменті інтернет-новин є доволі частотним.

Методом суцільної вибірки було виявлено лексичні одиниці, що на вербальному рівні відображають:

- сприймання на смак;
- сприймання на запах;
- сприймання на дотик;
- сприймання зором.

Лексики, що стосується сприймання на слух не було ідентифіковано.

Сприймання на смак. Ця група є однією з найбільш чисельних у вибірці, що пояснюється специфікою контенту на сайті “Sprudge”. Предикативний компонент репрезентований дієсловом *taste* у значенні «смакувати, мати смак» або ж «смакувати, відчувати смак» та порівняльною конструкцією з цією лексеєю *taste like*:

Perc Coffee’s Holiday Blend makes a few things clear: this coffee’s origin is “the heart”, and it tastes like “fruitcake and snuggies”.

You can taste these nuances (much like you can with coffee grown in the various regions of Guatemala).

Також значення «смакувати» з конотацією «отримувати насолоду від смаку» репрезентоване сенсоризмом *savor*:

Savor the specialness of this coffee and enjoy.

Субстантивним компонентом цієї групи лексики є іменник *taste*, який функціонує з означеннями або самостійно:

Unlike canned soups, the pour-over broths “contain no artificial flavors” and thus are said to offer a more pure taste of the ingredients used.

Continuing on language, tell us about smag [‘smaej], the Danish word for the sensation of taste on the tongue, but that also encompasses an overall experience of taste, including flavor.

З лексики на позначення п’ятьох базових смаків було ідентифіковано лише три, що пояснюється обмеженістю асортименту продукції, на якій спеціалізуються заклади індустрії гостинності, діяльність яких висвітлює сайт “Sprudge”. Семантика цих смаків представлена у морфологічних варіантах іменника (*sweetness, acidity, bitterness*), прикметника (*sweet, bitter*) і дієприкметників (*sweetening, unsweetened*).

We use real spices sourced from farms around the world for their natural sweetness, variety, and quality.

You get to choose the origin of the beans, acidity, and even the design of the latte art which can be created with the “3D coffee editor.”

Yes, it does have more caffeine than Arabica, which can enhance the perceived bitterness.

The Nahuatl drink atole tastes like a sweet corn milkshake is made with freshly milled corn, milk, and a bit of vanilla.

This most recent study, published recently in the journal Scientific Reports, researchers sought to find how genetic variants associated with caffeine sensitivity and bitter taste perception affected and individual’s coffee proclivities.

Just think about it, a little sugary baby bird buddy floating on top of your coffee, wading in your Wush Wush, sweetening it up all the while.

Dona has a wonderful gift set this season that links up a yummy bottle of their unsweetened chai concentrate with your very own jar of coffee blossom honey from Guatemala.

Відтінки базових смаків представлено в іменникових атрибутивних конструкціях:

It is a Kenyan varietal, SL-28, that produces pronounced berry acidity balanced with honey sweetness.

Якість смаку вербалізовано такими прикметниками, як *delicious, tasty, yummy*:

Pekoe is for those who love the intentionality of crafting a delicious cuppa.

Though in truth, the Tropical Burst and Sparkly Wild Berry both sound kinda tasty, were it not for the Peepsness of it all.

Isn’t that so yummy and interesting?

Вони також репрезентовані в морфологічних варіантах прислівників:

But just because you aren't drinking alcohol doesn't mean you can't drink deliciously.

Acaia makes industry-leading coffee scales and this is their smallest, sleekest option, perfect for any tastefully appointed home coffee bar.

Сприймання на запах. Ця група є одним із наймасивніших прошарків сенсорної лексики, що використовується авторами новин на сайті "Sprudge". Ядерна лексема на позначення аромату *flavor* репрезентована значно частіше, ніж її синоніми *smell* або *aroma*. Вона функціонує у колокаціях як головна або атрибутивна одиниця.

Olympia Coffee Roasters may win this year's coveted holiday flavor descriptor award, to wit: "Flavors of candied citrus and the aroma of fresh-cut Christmas trees."

Different grind sizes will extract at different rates, muddying up the flavor profile.

It is very hard to wait patiently in line surrounded by Golden Crown Panaderia's legendary smell: the toasty cinnamon and sugar melting off of baking biscochitos – cookies that cannot be described, and must be tasted.

Основа *flavor* представлена іменником, прикметником *flavorful*, складеними прикметниками *flavor-wise* і *coffee-flavored*.

The first is known as "The Original Donut Shop Coffee Flavored Marshmallow Chicks," which is pretty self-explanatory flavor-wise, in that it is obviously "bold and flavorful," just like your favorite brew.

This year, according to The Morning Call, Just Born is making up for lost time by putting out multiple different coffee-flavored varieties of Peeps.

Лексема *aroma* представлена похідними *aromatics* та *aromatize*:

Get these categories [for tasting and describing tasting], and then we can always dive deeper into the exact aromatics, or what type of berries it is.

Knock the basil leaf and aromatize the glass in circular movements.

Характеристики аромату професійними дегустаторами кави визначаються за допомогою дескрипторів, що містять словосполучення типу *notes of*, тому вони оприсутнюються в текстах новин на сайті "Sprudge":

Look for notes of citrus and vanilla, accompanied by creamy milk chocolate.

A blend of coffees from Honduras and Ethiopia, this coffee is approachable and cozy, with notes of baked fruit, jam, and brown sugar.

This coffee is fruity and light with notes of apricots and raspberries.

True to an heirloom variety Ethiopian coffee, Double Happiness – named after the Chinese

symbol 囍 meaning joy and happiness – has notes of black tea, stone fruit, and graham cracker.

Необхідно зазначити, що можна помітити накладання груп сенсорної лексики «сприймання на смак» і «сприймання на запах», оскільки поняттям «ноти» послуговуються професійні дегустатори кави для характеристики смакових і запахових якостей:

This way it just has the name of the coffee and three tasting notes.

Fellow judge and Dutch Barista Champion Merijn Gijsbers concurs: "She managed to create a cocktail that brings all the flavor notes of Licor 43, the coffee of her choice, and the other ingredients together in a sweet and pleasant drink.

Такий «перетин» спостерігаємо й у використанні сенсоризму *minerality*, який використовується для опису обох вищезазначених відчуттів:

Notes of floral honey shine in every drink, with a nice malic sweetness, citrus acidity, and just a touch of minerality.

Крім того, окремі лексеми можуть позначати як одоративні, так і смакові характеристики, зокрема *sweet* (*sweetness*), *spicy*:

The original version used cow's milk and mulling spices – it was sweet, spiced, and a bit citrusy.

I don't want to give away our blend but it definitely gives the illusion of eggnog with a sweet and creamy texture and spicy aroma.

Сприймання на дотик. Ця група сенсоризмів дещо відстає за чисельністю від двох попередніх, що пояснюється периферійним значенням такої рецептивної лексики для означення якості кавової продукції. У матеріалі дослідження найбільше одиниць зі значенням «сприймання на дотик» виявлено в описах супутніх страв, які подають у кав'ярнях. Зокрема, це лексеми *crispy*, *crispness*, *crunchy*, *melty*, *creamy*, що вказують відчуття в ротовій порожнині.

Delicious toasty-roastiness we find in the crust of bread, the seared sides of a steak, a crispy french fry or potato chip, and of course the roasted coffee bean.

Coffee Blossom Honey has a delicate taste, with floral notes and significantly greater crispness and clarity.

You can find triangle masa shapes filled with classic Mexican flavors called tetelas, round fried filled masa cakes called memelas, or crunchy flat tortillas topped with ingredients called tlayudas.

I will eat the entire box, which is shaped like a Christmas tree and full of delicious, melty, creamy dreamy chocolate peppermint squares.

У проаналізованих текстах новин оприявнюються сенсоризми, пов'язані з оцінкою температурних характеристик: *heat*, *hot*, *cold*, *chilled*.

Because there is no heat from the alcohol, just a touch of tonic is needed; you'll want to let the spirit do most of the talking.

Serving directions from Kin include mixing with oat milk – we are talking about a Brooklyn-based adaptogenic beverage company in 2022 after all – and serving hot or cold. For my taste, I prefer it neat and lightly chilled.

Умотивованим видається використання для характеристики тактильних відчуттів в описі меблів, виготовлених із мішків для кави:

And now, one artist is completely rethinking the textile, transforming the often-rough coffee bag material into soft furniture.

The matte texture also felt really good in your hands.

Лексеми на позначення загального дотикового сприйняття не є поширеним у відібраних для дослідження текстах.

There's something about – which goes very hand in hand with where coffee is – there's something in line with the physicality of a book, there's a tactile feeling, there's a different kind of aesthetic experience than holding your phone or watching something on Instagram.

Л. Наваріні та його співавтори у статті про класифікацію термінів на позначення текстури еспресо підкреслює потребу у встановленні кореляції лексики на позначення відчуттів текстури й об'єктивних показників вимірювання якості цього напою [8]. В одному з новинних текстів натрапляємо на такі перцептивні характеристики еспресо:

This included dry ice clouds, music, videos, and a sphere the judges were to hold to simulate the Eugenoides espresso's "round body and slippery texture."

Сприймання зором. Це найменш чисельна група сенсорної лексики в проаналізованому контексті. Чільне місце в ній належить прикметникам

на позначення кольорів, «оскільки колір є однією з фундаментальних диференційних ознак об'єкта» [6, с. 8]: *white, red, rose, orange, green.*

Though they align with broader wine designations – white, red, rosé, the occasional orange – that's about where the comparisons end.

First it was the stunningly colorful green coffee bags from exporter Raw Material and then later in the year burlap found its way into maybe the greatest coffee sneaker ever made.

Також наявний іменник на позначення кольору, утворений за асоціацією – *miliness*.

When we talk about a White Russian we are talking about three things: sweetness, miliness, and coffee booze.

Решта ідентифікованої сенсорної лексики на позначення сприймання зором стосується загального візуального сприйняття: *aesthetically-pleasing, color pallet.*

From the very beginning, my goal for my coffee packaging was something simple, minimal, and aesthetically-pleasing to the eye.

We love the color pallet and geometric design she came up with!

Висновки. Виявлений нами розподіл сенсорної лексики за каналами сприймання логічно зумовлений тим, що традиційними характеристиками кавової продукції та супутніх десертів, що опиняються в полі зору авторів новин сайту “Sprudge”, є аромат і смак, тоді як зорова й дотикова перцепція є периферійними у визначенні її якості. Спостерігаємо перехрещення груп «сприймання на смак» і «сприймання на запах», адже дегустатори кави використовують поняття «ноти» як дескриптор аромату і смаку. Перспективи подальших досліджень в окресленому напрямку полягають у вивченні специфіки функціонування сенсорної лексики в інтернет-новинах, що висвітлюють стан розвитку підприємств харчової промисловості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Василенко Г. Сенсоризми в англomовному туристичному тексті. *Тиждень науки*. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 18–12 квітня 2016 р. Запоріжжя: ЗНТУ, 2016. С. 549–551.
2. Гливінська Л. Перцептивний фрагмент мовно-поетичної картини світу (на матеріалі творчості українських шістдесятників). *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова*. 2014. Вип. 11. С. 33–38.
3. Еримизина Е., Полховская Е. Сенсорика в творчестве Джанет Уинтерсон. *Ученые записки Крымского университета им. В. Вернадского*. 2015. Том 1 (67). № 3. С. 108–112.
4. Змієвська О., Козачишина О. Єдність семантичного та когнітивного аспектів проявів авторської сенсорики в художньому тексті. *Текст і дискурс: когнітивно-комунікативні перспективи: збірник матеріалів II Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (28–29 березня 2019 р.)*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. С. 64–69.
5. К्लещова О. Одоративна лексика в художній творчості Андрія Кузьменка («Скрябіна»). *Лінгвістика*. 2018. № 2 (39). С. 143–149.
6. Тулюлюк К. Лінгвопрагматика сенсоризмів у гендерному вимірі (на матеріалі англійськомовної прози початку ХХ століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Чернівці, 2016. 23 с.

7. Шапочка К., Москаленко В. Поняття «сенсорна лексика у лінгвістичному аспекті». *Мова і культура*. 2013. Вип. 16. Т. 1. С. 221–224.

8. Navarini L., Cappucio R., Liverani F. S., Illy A. Espresso coffee beverage: Classification of texture terms. *Journal of Texture Studies*. 2005. 35 (5). P. 525–541.

УДК 811.161.2'373.23:821

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.48>

**ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ АНТРОПОНІМІКОН У РОМАНАХ
АНДРІЯ КОКОТЮХИ «ЖИТТЯ НА КАРТУ. КИЇВСЬКА СИЩИЦЯ»
ТА «ЗЛАМАНІ ІГРАШКИ. КИЇВСЬКА СИЩИЦЯ»**

**PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE NOVELS
BY ANDRIY KOKOTYUKHA “LIFE ON THE MAP. KYIV DETECTIVE”
AND “BROKEN TOYS. KYIV DETECTIVE”**

Бегеш А.І.,

orcid.org/0000-0003-0430-2447

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Ужгородського національного університету

Стаття присвячена дослідженню літературно-художніх антропонімів як важливої складової онімного простору детективних романів сучасного українського письменника Андрія Кокотюхи.

Наша мета – дослідження літературно-художніх антропонімів, що функціонують у детективних романах А. Кокотюхи «Життя на карту. Київська сищиця» та «Зламани іграшки. Київська сищиця». Наше завдання – виявити всі літературно-художні антропоніми, з'ясувати їхнє енциклопедичне та інформаційне навантаження, визначити роль онімів у розкритті мисленнево-емоційного світу героя і творчому задумі автора. Методи дослідження зумовлені специфікою онімного матеріалу, який потребує системного підходу і використання традиційного описового методу і його основних прийомів: спостереження, інтерпретації та узагальнення. Функційне навантаження літературно-художніх антропонімів визначено методом контекстуального аналізу. Дистрибутивний аналіз допомагає виявити приховану оцінку інформацію в семантичній структурі онімів, а також дослідити використання узуальних і оказіональних одиниць авторського ономастикону. Стилістично-контекстологічний підхід дає змогу встановити емоційно-експресивний зміст онімів як складника художнього тексту.

Доведено, що талановитий майстер детективного жанру А. Кокотюха вміє створювати образи і вдало давати їм найменування. Допасовуючи назву до характеру персонажа, його вигляду, роду занять, автор намагається налагодити гармонію між героєм та його іменем.

З'ясовано, що літературно-художні антропоніми мають значний характеристичний потенціал і виконують найрізноманітніші функції. Зафіксовано цілу низку інформаційно-оцінних літературно-художніх антропонімів, серед яких виділяються найменування, що характеризують персонажа за зовнішніми ознаками (вадами, виглядом, розумовими здібностями), за родом діяльності, за манерою поведінки. Значну частину досліджених літературно-художніх антропонімів становлять прізвиська. Серед проаналізованих літературно-художніх антропонімів трапляються експресивно-оцінні зі здрібно-пестливими формантами, які також служать характеристикою персонажа.

Ключові слова: апелятив, ім'я, літературно-художній антропонім, персонаж, прізвисько, прізвище, функція.

The article is devoted to the study of the proper names of the literary heroes as an important component in the onymic space of the detective novels by the modern Ukrainian writer Andriy Kokotyukha.

Our purpose is to study the proper names of the literary heroes that function in the detective novels by A. Kokotyukha “Life on the map. Kyiv detective” and “Broken toys. Kyiv detective”. Our task is to identify all proper names of the literary heroes, to find out their encyclopedic and informational load, to determine the role of onyms in revealing the mental and emotional world of the hero and the author's creative intention. Research methods are determined by the specificity of onymic material, which requires a systematic approach and the use of the traditional descriptive method and its main techniques: observation, interpretation and generalization. The functional load of the proper names of the literary heroes is determined by the method of contextual analysis. Distributional analysis helps to reveal hidden evaluative information in the semantic structure of onyms, as well as to investigate the use of usual and occasional units of the author's onomasticon. The stylistic-contextual approach makes it possible to establish the emotional and expressive content of onyms as a component of the literary text.

It has been proven that A. Kokotyukha, a talented master of the detective genre, knows how to create images and successfully name them. Matching the name to the nature of the character, his appearance, occupation, the author tries to establish harmony between the hero and his name.

It was found that proper names of the literary heroes have a significant characteristic potential and perform a wide variety of functions. A whole series of informational and evaluative proper names of the literary heroes are recorded, among which there are names characterizing a character by external features (flaws, appearance, mental abilities), by type of activity, by manner of behavior. A significant part of the researched proper names of the literary heroes are nicknames. Among the analyzed proper names of the literary heroes, there are expressive-evaluative ones with caressing formats, which also serve as hero's characteristics.

Key words: appellative, name, proper name of the literary hero, character, nickname, last name, function.

Постановка проблеми. Літературно-художні антропоніми є потужним засобом характеристики героя твору. Сучасні письменники зважено ставляться до найменувань персонажів, усвідомлюючи їх роль і величезні спроможності в тексті. Дослідження назв героїв, як писав Ю. Карпенко, – «багатюща та перспективна царина літературної ономастики. Українська класична й сучасна література дає блискучі взірці ономастичної майстерності письменників, однак українська ономастика їх, на жаль, ще не вивчила» [4, с. 15]. Тому до актуальних завдань сучасної ономастики належить дослідження літературно-художньої антропонімії.

Аналіз досліджень. В українській літературній ономастиці пріоритетними залишаються праці відомих учених Ю. Карпенка, Л. Белея, Г. Лукаш, М. Мельник, М. Торчинського та інших, де сконцентровано важливий теоретичний матеріал. Функційно-стилістичне навантаження літературно-художніх антропонімів як компонентів художньо-образної системи твору досліджували Н. Бербер, Е. Боева, О. Горбач, Т. Гриценко, Г. Лукаш, Л. Кричун, Т. Крупеньова, О. Лавер, М. Максимюк, Л. Масенко, М. Мельник, О. Сколозdra, А. Соколова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.

Літературознавчий аспект романів Андрія Кокотюхи досліджували С. Філоненко, Я. Бригадир та ін. І. Мамчич дослідила синонімічні парадигми у ретророманах А. Кокотюхи, О. Акастьолова та Н. Майборода аналізували фразеологізми в його детективних романах. Серед широкого спектру виражальних засобів важливе місце належить літературним онімам. Власні назви героїв із романів Андрія Кокотюхи уже були предметом нашого зацікавлення. Ми дослідили функціонування літературно-художніх антропонімів із роману «Червоний», трилогії про УПА («Чорний ліс», «Багряний рейд», «Біла ніч»), серії ретродетективів про Львів, серії ретророманів із циклу «Вигнанець», описали літературно-художні антропоніми з детективних романів «Легенда про Безголового», «Осінній сезон смертей», «Шлюбні ігрища жаб», «Таємне джерело», «Останній контракт», «Пророчиця» із серії «Детективна агенція ВО», а також звернули увагу на роль барволексем у заголовках романів про УПА. Літературно-художні антропоніми

А. Кокотюхи цікаві своїм наповненням, працюють на створення образу, на ідею, на сюжет.

Постановка завдання. Нашамета–дослідження літературно-художніх антропонімів, що функціонують у детективних романах А. Кокотюхи «Життя на карту. Київська сищиця» та «Зламани іграшки. Київська сищиця». Наше завдання – виявити всі літературно-художні антропоніми, з'ясувати їхнє енциклопедичне та інформаційне навантаження, визначити роль онімів у розкритті мисленнево-емоційного світу героя і творчому задумі автора. Методи дослідження зумовлені специфікою онімного матеріалу, який потребує системного підходу і використання традиційного описового методу і його основних прийомів: спостереження, інтерпретації та узагальнення. Функційне навантаження літературно-художніх антропонімів визначено методом контекстуального аналізу. Дистрибутивний аналіз допомагає виявити приховану оцінку інформацію в семантичній структурі онімів, а також дослідити використання узуальних і оказіональних одиниць авторського ономастикону. Стилістично-контекстологічний підхід дає змогу встановити емоційно-експресивний зміст онімів як складника художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. Талановитий майстер детективного жанру (і не тільки) А. Кокотюха вміє створювати образи і вдало давати їм найменування. Допасовуючи назву до характеру персонажа, його вигляду, роду занять, автор намагається налагодити гармонію між героєм та його іменем. «Він знає характери, заняття, душевні і фізичні дані персонажів, яких наділяє іменами. І в цій ситуації в справжнього письменника ім'я просто не може не увійти в якісь зв'язки з уже відомими властивостями персонажа і завданнями твору», – писав Ю. Карпенко [5, с. 210].

Романи А. Кокотюхи «Життя на карту. Київська сищиця» та «Зламани іграшки. Київська сищиця» мають одну головну героїню – Анну Вольську. З першого погляду зрозуміло, що автор заклав у прізвище героїні важливу інформацію. Спробуємо з'ясувати наскільки назва головного персонажа гармонує з його носієм.

Анна Вольська – дружина помічника головного слідчого розшукової поліції Києва. Прізвище Вольська – промовисте прізвище, у його основі є апелятив *воля*. Тому носії такого прізвища

мають бути людьми, котрі не терплять рабства, людьми гордими і незалежними. Анна це підтверджує під час розмови з Градовим: *«Іван відповідав своєму прізвищу. Вольський. Від слова «воля». Вільнодумство вважаю його найбільшою чеснотою. І не лише його»* [6, с. 53]. Анна часто допомагала чоловікові розкривати злочини. І так уже складеться її життя, що займатися цією справою вона буде і після смерті чоловіка. Ім'я героїні ідеально допасовано до її прізвища. Це ім'я багато разів трапляється в Біблії, так називалася мати Діви Марії. Ім'я Анна на івриті означає «добра воля», «він (Бог) був милостивий, виявив ласку» – лагідна, милосердна, мила» [8, с. 81]. Виходить, що ім'я і прізвище мають одне значення. Анна дуже сумлінно ставиться до роботи, задалегідь продумовує свої плани, має хорошу пам'ять і сприятливо діє на оточення. У неї сильна воля, вона має надзвичайно розвинену інтуїцію. З доброї волі Анна починає розслідування зниклої Ольги Пивоварової. Пивоваров високо оцінив її уміння: *«А змогли ви багато. Значно більше, ніж уся київська розшукова поліція разом узята»* [7, с. 114]. Не позбавлене інформаційного заряду також ім'я по батькові героїні – Ярославівна. А. Кокотюха подає інформацію: *«...батько, Ярослав Лемешев, нарід доньку на честь доньки старокіївського князя Ярослава, тієї, що стала французькою королевою»* [6, с. 36]. Тобто ім'я доньки підлаштовувалося під ім'я батька. Анна Ярославівна, як і королева Франції Анна, була дуже розумною. Вона була грамотною і тямущою (*«Так, вона вміла складати в правильну, цілісну картину розрізнені факти. Природа наділила її логікою та інтуїцією. Доповнюючи одна одну, ці риси допомагали обрати правильний шлях розслідування, установити істину»* [7, с. 161]). На повну силу мозок працював тоді, коли Анна плела серветки (*«Сидячи за плетивом, Анна складала в голові чергову мозаїку з розрізаних фактів. Так народжувалася мереживна серветка. І розплутувався черговий кримінальний злочин»* [7, с. 8]). Героїня могла постояти за себе, дати відсіч. Помічниця Христина дещо скоротила ім'я по батькові (*«Помічниця чомусь ламала язика, вимовляючи ім'я по батькові Анни. Нарешті скоротила Ярославівну до Ярівни, що вдалося Вольським навіть дуже оригінальним»* [6, с. 36]). Анна – королева, що потребує поваги. Оскільки ім'я та ім'я по батькові асоціювалися з назвою королеви, то Христина часто називала свою благодійницю королівною. Анна не противилася, відчувалося в цьому називанні якесь віяння старовинних казок (*«Ви, королівно, найрозумніша жінка на світі!»*

[6, с. 31]). Чоловік Іван називав дружину Анею. Сусідка Дарина, щоб викликати довіру, називає Анну Анничкою (*«Сонечко, бідолашина моя Анничко! Сироти ми тепер!»* [6, с. 169]), циркачка Роза – Анькою (*«Бачу, розумна ти баба. Більше скажу, тільки носа не дері: як для баби – надто розумна. Непристойно розумна в наші часи. Десь як я, навіть мудріша, – тут вона всміхнулася. – Тільки, Анько, моя мудрість житейська. Я розумніша на власній шкурі. Вчило мене життя... А твій розум – від книжок і вчительок гімназійних»* [6, с. 181]). Анна починає розслідувати вбивство свого чоловіка. Допомогати їй буде журналіст Коваленко. Анна не погоджується з Коваленком, що нібито вони – Шерлок Голмс і доктор Ватсон: *«Вигадана парочка – поганий приклад. Читала оповідання. Голмс усе робив сам, діяв та думав. Ватсону лишалось супроводжувати мудрого друга, слухати його висновки та записувати усе. У нас інший розподіл. Я – мозок, ви – ноги. Годиться?»* [6, с. 85]. Шерлоком Голмсом у спідниці її назве артист Алмазов. Коваленко не заперечує, що *«молода вдова дуже добре вміє мислити, складати до купи й поєднувати те, що на перший погляд не складається й не поєднується. ...Анна Вольська має всі підстави називати себе головою, мозком процесу»* [6, с. 90]. Крім апелятивної назви голова, вона отримує назву сищиця. Назва київська сищиця вказує на рід занять героїні та на місце, де відбуваються події. Тлумачний словник не фіксує такого слова. Є слово сищик – «Таємний агент розшукової поліції» [3, с. 1322]. Ймовірно, у царській росії жінки не виконували таку роль. За вміння витримати напад грабіжників, що загрожував життю Анни та Христини, *«місцеві кумасі вважали її воїтелькою, амазонкою, не інакше»* [6, с. 294]. Анні вдається витримати інтригу з Ляміним, він назве її сміливою жінкою. Найспритніший журналіст Гліб Коваленко стане допомагати Анні, адже про її чоловіка він колись писав репортажі (*«Гліб мав гострий язик і не менш гостре, спритне перо»* [6, с. 62]). Анна довіряла йому, вірила, що його допомога є важливою і він справиться (*«Коваленко – третій книш, стріляний горбець, бувалий у бувальцях. Буде поводитися дуже обережно і взагалі викрутиться в разі чого»* [6, с. 232]). Ім'я Гліб скандинавського походження, що означає улюбленець богів, «нащадок Бога» [8, с. 90]. Насправді він буде потрапляти в дуже складні ситуації, але з Божою милістю вдало виходитиме з них. Прізвище Коваленко, на перший погляд, виконує номінативну функцію, але тут маємо приховану інформацію. Коваль, як і журналіст, кує, виробляє,

формує. Журналістові потрібно зібрати матеріал, а це іноді ризиковано для життя, а потім ще треба важко працювати, щоб вийшов добротний матеріал. Коваленко (син коваля) характеризує героя за віком, молодий журналіст («Тридцять три роки, корінний киянин, з родини різночинців» [6, с. 61]). Пані Філімонова називатиме його паном писакою. Та найкращу назву для нього знайде Роза. «А це, Розо, відомий на весь Київ та на цілу губернію газетний репортер Гліб Коваленко. – Ясно. Брехунець, – констатувала Лисицька, перехопила здивований погляд, далі повела вже м'якше. Заспокойся, карасику, розслабся. Ми з тобою однієї крові. Обоє живемо так добре, як збрешемо. Тільки ти в своїй газеті більше народу дуриш, ніж я на своєму місці» [6, с. 194]. Насправді журналістів так часто називають брехунцями. Роза спокійно використовує розмовні форми імен, це стосується і Гліба («Але Глібо правий. – Глібо, – перепитав Коваленко. – Мене так мама кликала. Давно. – Не надійся, не буду я тобі за матінку» [6, с. 200]). Хоча Коваленка «годуєть сенсації», та Анна визнає його майстерність: «Коваленко справді репортер першого класу» [6, с. 274]. Сам журналіст розуміє, «що ззовні – зовсім не Паріс, а статуєю – далеко не Аполлон. Ним цікавилися найперше через популярність» [7, с. 90]. Улюбленець богів буде добувати важливу інформацію для Анни, справді стане ногами. Лисицька це підтвердить: «Він прямо причетний до справи. Знає все, що треба. Уміє маскуватися. ...Не ти, Анько, будеш нашими ногами. Він» [7, с. 216]). Привертає увагу апелюючи на назву карасик, так Роза називає Коваленка («Назвала мене карасиком. Чи мені не знати, кого такі, як ти, називають карасями? Потенційних жертв. Роззяв, йолопів, бевзів» [6, с. 195]). Коваленко таким не був, але йому, за планом Вольської, прийдеться зіграти таку роль («Нам потрібен карась, який спустить купу грошей. А потім – поставить на карту життя. І його програє. Ви готові програти життя заради встановлення істини, пане Коваленку?» [6, с. 201]).

Літературно-художній антропонім Роза Львівна Лисицька також містить багато інформації. Належить це найменування красивій циркачці, віртуозній крадійці («Лисиця була прекрасна, шикарна й гамірна» [7, с. 347]). Троянда (роза) – цариця квітів, а лев – цар звірів. Виходить, що героїня – цариця у квадраті («Святою Роза не була й не збиралася. Швидше навпаки: зрішила й відверто пишалася зрішним способом життя» [7, с. 189]; «Я, Анько, не янголиця, крилець нема,

над головою нічого не сяє» [7, с. 195]). Автор на цьому не зупиняється і дає їй ще й промовисте прізвище – Лисицька. Зі сторінок роману дізнаємося, що Роза мала повадки лисиці («Спутивши трохи назад, вона взяла розгін. Помчала до паркану широкими стрибками. У потрібний момент сама собі дала команду, відштовхнулася від землі» [6, с. 247]; «З вікна не вистригнула, вивалилася, боляче вдарившись об землю. Скочила миттю, помчала, майнула в найближчий двір, запетляла, проскочила» [7, с. 206]); «Та слідом за нею впурхнула розхристана, найжачена Роза Лисицька» [7, с. 311]), була хитрою і обережною («Посилаючи листа тобі, Гліб точно вирахував, передбачив: хто-хто, а Лисиця напевне буде гранично обережною. Ідучи сюди, до нас, сто разів заплутаєш сліди. – Хвостом, – не втрималася Христина. Роза зиркнула в її бік, та стрималася. – Припустімо, я завжди так виходжу звідти, де мешкаю. Обережність – друга натура» [6, с. 241]), вміла вигравати і програвати, життя навчило «тримати удари», ставати товстошкірою, «свідомо палити за собою всі мости» («Залізла я, Анько, на дно. Рани залізала» [6, с. 183]). Під час розмови з Анною дізнаємося: «Ти виросла в бродячому цирку. Батько – фокусник, від нього навчилася відмикати будь-який замок. Мама – гімнастка, гнучкість тобі природа передала» [6, с. 243]). До кожної оборудки вона підходить дуже грамотно: усе винохує, прокручує, прораховує («Лисиця ніколи раніше не виходила на справу без ретельної попередньої розвідки» [6, с. 246]). За діями, схожими з повадками лисиці, а також за прізвиськом героїня отримала прізвисько Лисиця («Прізвисько ваше – Лисиця. Похідне від прізвиська, зрозуміло. А щодо дурної... Ви зовсім не дурна, Розо Львівно» [6, с. 175]). Злочинниця Лисиця вже кілька років перебуває в розшуку, але весь час хоче «утерти маку лягавим»: «Те, об що вони, собаки, ікла зламають, я розгризу, мов горішок. – Задля наочності вона клацнула міцними білими зубами» [6, с. 243]). Її вміння і циркачки, і мудрої людини пригодилися Анні Вольській у розслідуванні. Крадійка Роза приходиться на допомогу Анні та Христі в надзвичайно важкий час, «спритна, бувала в бувальцях шахрайка прийняла тоді на себе головний удар», її «послало небо» [7, с. 41]. Роза могла використовувати різні найменування, якщо це годилося для якоїсь авантюри («Баронеса фон Бергер, яку проклинують газети і розшукує поліція, – перед тобою, – Роза торкнулася рукою грудей. – Прошу, як кажуть, любити й жалувати» [6, с. 182]); «Графиня Вареску

може собі це дозволити. – То ти тепер графиня Вареску? – Кохана дружина графа Раду Вареску Третього...» [7, с. 190]. Коваленко називає її вродливою тигрицею. Напрошується порівняння з героєм роману М. Дочинця «Лис у винограднику», де персонаж називається Лисеням, Лисом, Лиском, Лисицьким, Лисовським, а повадки, риси характеру притаманні звірові [2, с. 17].

Цікавим є літературно-художній антропоміч Христина Попович, що належить помічниці Анни. Далека родичка з Полтавщини стає не служницею чи прислугою, а помічницею. Посадження імені Христина (християка, «помазанниця (божа) [8, с. 402]) та прізвища Попович («син попа» [9, с. 463]) вказує на стосунок до релігії. Так, Христина ходить до церкви, живе за законами Божими («Сама Христина не журилася, приймала себе такою, якою створив її Господь Бог...» [6, с. 34]). Анна часто прислухалася до думки Христини, яку по-дружньому називала Христею.

Петро Черняєв буде надавати Анні неабияку допомогу в розслідуваннях. Черняєв – учень її чоловіка Івана, друг сім'ї, молодий слідчий. За юний вік та незначний стаж Вольські називали його Петриком («І не мала сумнівів, що Петрик – так вони з Іваном звикли називати його, – неодмінно її (науку) опанує» [7, с. 150]). Таке здібнело-пестливе називання перенеслося і на дружину Петрика. Анна її називає Оленкою.

Шефа Івана Вольського звали Юлієм Марковичем Харитоновим. Коли його вперше побачила і почула Анна, то охрестила Цвіркуном («Чому перша асоціація – з цвіркуном, Анна довго не могла собі пояснити. Зрештою, уже вдома, поділилася цим враженням із Вольським. На що Іван розсміявся: мовляв, дружина укотре зробила правильний висновок. Адже Харитонова поза очі так і називали – Цвіркуном» [6, с. 37]). Він постійно носив темно-зелений мундир, чим і нагадував комаху. Але не тільки за зовнішнім виглядом Харитонов отримав таке прізвисько: він багато говорив (цвіркунів), виходить, що ще й за манерою говорити. Саме у прізвиську відчитується характеристичний потенціал. Тричленна назва героя виконує номінативну роль, у тексті роману вона не розкривається, як і первісне значення імен. Коваленко називає його дурнем, Анна – людиною невеликого розуму.

Привертають увагу назви персонажів, що наділені якоюсь владою. Їхні імена та прізвища вагомими, голосні: Лев Максимович Градов (дійсний титулярний радник), Матвій Никоневич Пивоваров (депутат міської думи, купець першої гільдії),

Михайло Рувимов (перший помічник поліцеймейстера), Микита Білоногов (власник кількох магазинів), Карп Захарович Сазонов (городовий). Ми звернули увагу, що високі посади обіймали люди російського походження. Характерними для російської антропосистеми є саме прізвища на –ов.

Розслідуючи вбивство свого чоловіка («Життя на карту»), а далі і вбивства дівчат («Зламани іграшки»), Анна Вольська поринає у світ криміналу, артистів, ділків різного рангу, повій. Для жінок цього світу характерним було використання вишуканих імен: Юнона, Лоло, Ліззі, Жозефіна, Маріон, Аврора («Життя на карту»), Жужа, Нонна («Зламани іграшки»), але насправді це могла бути «Галька чи Манька» з провінції. Наприклад, Ксенія Швець отримує псевдонім Аврора, який їй придумав Шварцман («Псевдонім їй придумав, простенько й смачно. Аврора – звучить. – Зірка, – кивнула Анна» [6, с. 163]).

Серед чоловіків нижчого суспільного стану виділяються найрізноманітніші прізвиська. Напр.: шулер Герман Піковий («Звісно, його так не звали. Коваленко бачив по очах – партнер і не має наміру приховувати, що назвав псевдонім. Ще так зухвало скарікатурений з «Пікової дами» Пушкіна» [6, с. 215]), карлик-ділок Коротун Ніл, охоронці-громили Хмара і Жир, горбоносий розбійник Чорт, Офіцер («Працює завжди під офіцера, прізвисько відповідне – Офіцер» [6, 183]), босяки Валет, Кисель та ін.

Відчувається преклоніння героїв перед модою, тому Олексій стає Алексом, Павло – Подем («Батьки нарекли мене Павлом. Але я не проти, коли до мене звертаються на французький манір» [7, с. 233]).

Артист Корній Алмазов, напевно, теж вибрав собі псевдонім. Анна міркує: «Раптом Алмазов – то сценічне ім'я. Справжнє прізвисько не таке пафосне й пишне. Скажімо, Заєць чи Макогон» [7, с. 117]. Артисти досить часто вибирали собі красиві псевдоніми. У романі «Різник з Городоцької» (серія ретродетективів про Львів) артистка Барбара Равлик стала Райською. Не личило артистці мати прізвище Равлик.

Таємничу назву має той, хто причетний до вбивств дівчат – Майстер. Так він назвався сам, так його звали дівчата («Той, кого дівчата знають як майстра, діє давно й не сам» [7, с. 76]; «Майстер. Чи так званий Майстер...» [7, с. 78]). Має він і прізвисько Баритон, бо співак, артист, баритон. Того, хто вбивав дівчат, одягаючи їх в лялькові платтячка, Анна назвала Лялькарем («Чому Лялькарь? – Треба ж його якось назвати, – повела

плечима Вольська. – *Перше, що прийшло в голову та попросилося на язик. Ви проти? – Та ні. Правильне прізвисько, близьке до істини*» [7, с. 158]). Божевільний Всеволод забавлявся живими іграшками («*Всеволод Рувимов, наш однаково нещасний та безжальний Лялька, убив п'ятьох дівчат в Одесі й збирався вбити щонайменше трьох, яких сам вибирав на знімках*» [7, с. 327]).

Серед цілої низки найменувань другорядних героїв виділяється літературно-художній антропонім Зевс Лікакіс. Людину з таким іменем в Одесі «знають усі бариги». Як не дивно, але це справжнє ім'я і прізвище героя («*Не калатайка, справжнє ім'я у пачпорті. Зевс Лікакіс, грек, мільйонер, один із королів тутешньої контрабанди. Прізвисько відповідне – Вовк, і він справді навучисько це той. Дерibasівська, Катерининська, Велика й Мала Арнаутська, Думська, Грецька, Преображенська – та Боже ж мій, куди не глянь! Месьє Зевс усюди тримає магазини й мануфактури! Через них тече стільки контрабанди, що Чорне море скоро обміліє від заздрощів!*» [7, с. 226]). Виявляється, що лікос з грецької мови означає вовк, тому Лікакіс – вовк у квадраті (хижак). Іноді між собою персонажі будуть його так і називати («*Чим би не зайнявся такий хижак, як наш місцевий Вовк, йому все зійде з рук*» [7, с. 226]). Роза пояснює, що Вовка бояться всі, йти проти нього не можна («*А таке може робити навіть не трошки хворий, а дуже хворий. – Лікакіс, король контрабанди, один із королів Одеси, особистий друг генерал-губернатора та оберполіцейстера...*» [7, с. 260]). Сам герой себе називає вовком, коли каже Анні: «*Те, що відгадувала мадам Лисицька, просто так лишити не можу. Права не маю. Тож не викликайте, Анно чи як вас там, вовка з лісу*» [7, с. 313]). Хижак є хижаком. Цікаво, що нареченим доньки Лікакіса буде Лев Львович – лев у квадраті. Роза з іронією констатує: «*Лев стане родичем Вовка*» [7, с. 271]. А найцікавішим є те, що ними всіма буде маніпулювати Лисиця. А. Кокотюха, даючи хижацькі імена персонажам, враховував їх риси, поведінку, роль у тваринному світі, що перенеслося і на суспільні відносини. Не можна не звернути увагу на ім'я Зевс, яке також є промовистим. Персонажа назвали на честь головного давньогрецького бога, бога грому і блискавок. Як бачимо, його ім'я, як і прізвище, вказують на особливість, першість. Асоціація з головним богом Олімпу не випадкова, адже в Одесі він – король, тобто головний. На його боці не тільки кримінальний світ, але й поліція, градоначальник («*...навіть Лікакіса, бувало в бувальцях, одного з некерованих та всемогутніх одеських королів, побачене*

шокувало» [7, с. 312]). Але персонаж дуже схожий за зовнішністю на грецького бога, що найперше кидається в очі. Роза зауважила: «*Профіль грецький, античний, класика з зображень олімпійських богів, хіба боги не носили вусів*» [7, с. 278–279]). Зевс вчасно прийде на допомогу Анні («*Перше, що зачепила Анна – профіль, немов ожила антична грецька скульптура. Відразу догадалася, хто це може бути*» [7, с. 310]).

Сутенером вищого класу в Одесі був Ося – розмовний варіант імені Йосип («*Зовуть його Осєю, за пачпортом – Йосип Штейгауз*» [7, с. 227]). Лямін Петро Іванович, що служить Зевсу, має прізвисько Лямка («*Зевс тобі не Лямка, у нього очей більше, від нього не вислизнеш*» [7, с. 205]). Прізвисько утворилося від прізвища, але отримало інше навантаження. Лямка у переносному значенні – «довга, одноманітна, або тяжка служба» [3, с. 633]. На тій важкій службі герой посірів, замкнувся, відгородився від середовища, тобто тягнув лямку. Анна подумки називає його сірим чоловіком або людиною у футлярі. Як бачимо, замітники імен (апелятиви) також несуть інформацію про персонажа.

Ми звернули увагу, що в романах, крім розмовних назв головних героїв зі здрібніло-пестливими суфіксами, виділяються найменування і другорядних осіб. Свою втрачену доньку Пивоваров називає Оленькою, як і коханець Корній Алмазов. Тут поліморфемний суфікс виступає, як писав Л. Белей, «виразником вищого ступеня позитивної емоційно-експресивної конотації» [1, с. 68]. Під впливом російської мови негативну конотацію отримують деякі літературно-художні антропоніми. Один бандит іншого називає Киселиком, Валеткою, Стюпкою.

Висновки. У результаті проведеного дослідження ми з'ясували, що А. Кокотюха добре обізнаний із системою називання, тому номінації для своїх літературних героїв вибирає відповідно до реального іменника того часу, який він описує. Автор вдумливо вибирав назви своїм героям, демонструючи при цьому спостережливість, обізнаність, мовне чуття. Літературно-художні антропоніми в тексті отримали відповідне семантичне навантаження, а вдалі авторські характеристики допомогли розкрити їх інформаційний заряд. Як бачимо, літературно-художні антропоніми детективних романів А. Кокотюхи допомагають у створенні образів та характерів, виконують різні функції, викликають емоції у читача та вказують на авторське ставлення. Джерелом творення літературно-художніх антропонімів А. Кокотюхи є традиційна українська антропонімія.

Перспективою подальших розвідок є дослідження літературно-художніх антропонімів, що функціонують в інших детективних романах А. Кокотюхи, зокрема із серії «Морок».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород : Патент, 1995. 120 с.
2. Вегеш А. Конотативне та функціональне наповнення літературно-художніх антропонімів у романі Мирослава Дочинця «Лис у винограднику». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Збірник наукових праць. Присвячується 90-річчю від дня народження професора В.І. Добоша. Випуск 19. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. С. 17–21.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.; уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел). К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Карпенко Ю.О. Передмова до збірника «Літературна ономастика» (1992). *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса : Астропринт, 2008. С. 14–16.
5. Карпенко Ю.О. Специфіка імени собственого в художественной літературі. *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 205–220.
6. Кокотюха А. Життя на карту. Київська сициця: роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 304 с.
7. Кокотюха А. Зламани іграшки. Київська сициця: роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 352 с.
8. Трійняк І.І. Словник українських імен. К. : Довіра, 2005. 509 с.
9. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / [наук. ред. член-кор. НАН України В.В. Німчук]. Львів : Світ, 2005. 704 + XLVIII с.

УДК 821.161.2-14 М. Рильський

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.49>

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ: НЕОКЛАСИК У ДОБУ СОЦРЕАЛІЗМУ

MAXIM RYLSKY: A NEOCLASSIC IN THE AGE OF SOCIAL REALISM

Гаврилюк Н.І.

orcid.org/0000-0001-9432-537

кандидат філологічних наук,

старший науковий співробітник відділу теорії літератури

Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України

У статті проаналізовано наповнення терміну «соцреалізм»: бінарні опозиції в оцінці минулого та майбутнього, в оцінці людей, в оцінці літературних тем, дозволених і заборонених. Розглянуто зв'язки соцреалізму з реалізмом, романтизмом і класицизмом. Окреслено, що різнить і споріднює класицизм і неокласицизм. У класицизмі домінує жанрово-стильове кліше, у соцреалізмі – штамп ідеологічний, що проявляється як *романтизація* (перебільшення позитиву) чи *міфологізація* (коли бажане видається за дійсне). Міфологізація спрощувала структуру текстів, уніфікуючи їх. Тож єдиним засобом уникнути цього ставав підтекст.

На матеріалі поезій М. Рильського «Знак терезів» і «Декларація обов'язків поета й громадянина» простежено як співіснує в поезії неокласика соцреалістичний дискурс і іронічний підтекст, який підважує офіційні гасла радянської доби. Увагу зосереджено не тільки на змісті, а і на формальних особливостях творів – ритміці і стилістиці.

Зокрема, темпи нової доби передає часта зміна метрико-ритмічного малюнку, майже щорядка. Ритміка, наближена до пісенної, імітує жанр «пісні». Саме цей жанр був популярним, оскільки не тільки імітував зв'язки з народною піснею, а і мав на меті передати радість від життя в нових реаліях. Натомість підтекст цих рядків дисонує з бадьорими ритмами і виявляє приховану іронію автора. Понад те, ритміка у поєднанні з синтаксисом є маркером офіційного чи прихованого тлумачення (рядок до цезури, після цезури і той самий рядок без урахування цезури дають різний ритм, що увиразнює змістові нюанси).

Двовекторність у тексті є рятівною для М. Рильського, бо дає змогу іти «в ритм з добою» pro forma, водночас de facto випереджаючи добу в глибинних пластах. Текст-палімпсест стає запобіжником від абсолютного зламу та скочування в неприкрити риторичу.

Ключові слова: соцреалізм, неокласицизм, іронія, гасла, декларація, ритміка.

The article analyzes the content of the term “social realism”: binary oppositions in the assessment of the past and future, in the assessment of people, in the assessment of literary themes, permitted and prohibited. The connections of socialist realism with realism, romanticism and classicism are considered. It is outlined what distinguishes and relates classicism and neoclassicism. Classicism is dominated by a genre-style cliché, while socialist realism is dominated by an ideological stamp, which manifests itself as romanticization (exaggeration of the positive) or mythologizing (when the desired appears to be true). Mythologizing simplified the structure of texts, unifying them. So subtext became the only way to avoid it. On the material of M. Rylskyi's poems “The Sign of the Scales” and “Declaration of the Duties of a Poet and a Citizen” it is traced how the socialist realist discourse and the ironic subtext that undermine the official slogans of the Soviet era coexist in the neoclassical poetry. Attention is focused not only on the content, but also on the formal features of the works – rhythm and style. In particular, the pace of the new age is conveyed by frequent changes in the metrical-rhythmic pattern, almost every line. The rhythm, close to that of a song, imitates the “song” genre. It was this genre that was popular, as it not only imitated connections with the folk song, but also aimed to convey the joy of life in new realities. Instead, the subtext of these lines dissonances with cheerful rhythms and reveals the hidden irony of the author. Moreover, rhythm in combination with syntax is a marker of official or hidden interpretation (the line before the caesura, after the caesura and the same line without the caesura give a different rhythm, which highlights the content nuances). The two-vector nature of the text is a lifesaver for M. Rylskyi, because it makes it possible to go “in rhythm with the day” pro forma, at the same time de facto ahead of the day in deep layers. The palimpsest text becomes a safeguard against absolute breakdown and slipping into undisguised rhetoric.

Key words: social realism, neoclassicism, irony, slogans, declaration, rhythm.

Постановка проблеми. Переоцінка періоду «соцреалістичного реалізму» призводить до заміни схвалення творів цього часу (показного чи ні) на суцільне неприйняття. Найбільший докір падає на першорядні постаті в літературі, до яких належить і М. Рильський. Мовляв, автор фізично зацілів, бо пристосувався до нових вимог подачі літературного матеріалу. З початку 30-х років поет вимушено співіснував із соцреалізмом, але про цілковите долучення усією творчістю до соцреалізму говорити не випадає [1, с. 8].

По-перше, творчість поета розпочалася задовго до впровадження соцреалізму («На білих островах», 1910; «Під осінніми зорями», 1918), тож він був естетично сформованим автором, якому «підлаштування» не давалося легко. Стилістична палітра Максима Рильського на момент виходу збірки «Під осінніми зорями» досить багата: символізм [2, с. 65; 3, с. 559]; неокласичність [3, с. 561], неореалізм [4, с. 34]. *По-друге*, соцреалізм не виник на порожньому місці: він пов'язаний із реалізмом, романтизмом і класицизмом. І риси, що спільні для кількох стилів, можуть сприйматися як такі, що маркують соцреалізм. *По-третє*, офіційна влада неодноразово дорікала М. Рильському невідповідністю тематики поезії запитам нової доби, особливо – на етапі впровадження методу (30-ті рр.) [5, с. 89]. Це важить наголосити, оскільки сам метод, що претендував називатися стилем, зазнавав змін мало не щодесятиліття: війна (40-ві рр.); смерть Й. Сталіна (50-ті рр.), шістдесятництво (60-ті), «перебудова» (80-ті). Правда, в часі сталінського соцреалістичного канону «елементи перегрупування» у межах системи, але сама система коригується мінімально і живе за рахунок психологічної залежності від її ідеологічного підґрунтя численної армії учасників» [6, с. 245].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Генезу соцреалізму виводять із різних літературних напрямків. Проза соцреалізму частіше пов'язується з натуралізмом, а поезія – з романтизмом [7, с. 47]. У соцреалізмі вбачають не так мімезис (наслідування «природи» чи реальності), як коригування реальності під певну ідею-шаблон [7, с. 50]. Водночас, дослідники зауважують: у класицизмі та соцреалізмі діють *окремі взірці*, що лише мають певні точки дотику. Н. Ксьонзик [8, с. 78–82] зауважує сім спільних моментів: 1) єдність світоглядів автора і героя; 2) характер як втілення ідеї (схема, типізація, алегорія); 3) штучна життєподібність (бажане зображене як дійсне); 4) система оцінок і етичних нормативів (на перетині позиції влади і смаків народу); 5) жанрово-тематична нормативність, ієрархія; 6) узагальнення (типізація, кліше, штамп); 7) ідея домінує (обов'язок над почуттям, корисне над красивим).

Однак, коли пильніше придивитися, – не всі пункти реалізуються вповні. В поезії не виражено характеру ліричного персонажа; можна говорити про ідею, на якій вибудовано персонажа (а не про його світогляд). Тим паче, світогляд автора не завжди тотожний ідеям персонажа (іронія та двозначність дають змогу дистанціюватися), а оцінки твору – наслідок владних приписів, яким штучно накинута статус народних смаків.

Класицизм і соцреалізм – «наслідування взірців і моралізаторство. Відтак естетика соцреалізму, як і поетика класицизму – це культурософія відтворення, а не творення, мімезиса, а не поезиса. Це не стільки «теософія теургії», скільки ідеологія мистецької діяльності, «правила гри» для «трудова інтелігенція», для худ. і літ. працівників» [9, с. 36].

Втім, у класицизмі домінує жанрово-стильове кліше, у соцреалізмі – штамп ідеологічний, що проявляється як *романтизація* (перебільшення позитиву) чи *міфологізація* (коли бажане видається за дійсне, а митець має коригувати «природу» відповідно до цієї «ідеї») [7, с. 50]. Міфологізація спрощувала уяву про героя та ворога; про минуле і майбутнє; структуру текстів (формально та стилістично уніфікуючи їх).

Директивний характер методу проглядається в планомірному згортанні усіх стилів і напрямків, які розходяться з доктриною соцреалізму. Залякування митців і звинувачення їх у державній зраді (бодай натяк на таку підозру!) мають слугувати єдиній меті: стиранню національної ідентичності і культурно-літературної своєрідності на користь образу радянської людини і радянської літератури як моноліту. Відповідно, соцреалізм заперечує і масову літературу (бо розважальна й підважує класове роз'єднання, принципове для соціалістичного реалізму) [10, с. 334–339] й елітарну (що керується насамперед ідеєю *краси*, цінує формальну довершеність, естетику ставить над політику). Тому жанрова ієрархія і нормативність поезії неокласиків не відповідала системі оцінок соцреалізму, а перебувала в опозиції до них.

М. Зеров писав: «Кожну нову фазу своєї творчості, кожна нову рису поетичного свого набутку Рильський нарочито, зумисне підкреслює. Він прекрасно знає всю естетичну вимовність пози, ефекти тонкої, не оглобельної епатації, враження читача несподіваними ходами думки і стилю» [3, с. 556].

Постановка завдання. Прагнемо дослідити, як елементи соцреалізму існували в творчості поета на початковому етапі (зб. «Знак терезів»): чи йшлося про тематично-ідейне пристосування, чи про позу в шатах іронії. Адже стиль – також і мова, де соцреалістичний «новояз» протистоїть мові традиції. У випадку М. Рильського ідеться про неокласицизм, який, однак, у ранній період творчості перебуває в синтезі з неоромантизмом і символізмом. Ці стильові складові визначають схильність поета до нелінійної композиції, що поєднує в собі кілька пластів: античність / сучасність; реальність / символ; серйозне / гумористичне. Ця подвійність (підтекст і контекст) і формує простір свободи як *можливість опору* політичній облозі на користь естетичності.

Питання форми не є другорядним для твору, бо і відокремлено від змісту вона (сонети, октави та ін.) стає знаком опору нав'язаному масовізму. Варто глянути на твори, в яких виразно проглядає радянська ідеологія, з формальних позицій, аби збагнути, чи містять вони якийсь елемент

компенсації тематичного збіднення, чи ні. Якщо містять – це може бути ознакою, що накинутий метод залишається декорацією і органічні для митця мистецькі стилі існують навіть у таких текстах як *палімпсест*. Якщо ж такої компенсації не буде виявлено – з'являться підстави говорити про наслідування поетики соцреалізму з його підкресленою плакатністю, котру можна буде трактувати або як компроміс із соцреалізмом – декоративний чи органічний, або як приховану іронію.

Виклад основного матеріалу. У 1931 році, з 19 березня до 19 вересня, поет перебував у Лук'янівській в'язниці за сфабрикованими звинуваченнями. Наступного року вийшла збірка Максима Рильського «Знак терезів». У заголовному сонеті збірки «Знак терезів» про час, у який випало жити, поет пише: «*Знак терезів – доби нової знак. / Як розгойдалися всесвітні шалі! / Бліді серця і погляди зів'ялі, / Ховайтесь! Бурі носить зодіак*» [11, с. 12].

Зачин сонету обрамлено лексичним кільцем («знак») і розбито на дві нерівні частини за допомогою тире («знак терезів», «доби нової знак»). Так виникає аналогія з шальками терезів, на кожній з яких опиняється свій «знак». Розхитані шалі набувають ознак планетарного масштабу (всесвітні!), а саму розхитаність ритмічно передано 9-ою ритмічною формою п'ятистопного ямба, з пропусками наголосів на першій і третій стопах. У третьому та четвертому рядках строфи ритм п'ятистопного ямба набуває найпоширенішої форми – з пірихієм на четвертій стопі. Тобто формально настає ритмічна інерція.

Інтонаційно ж у фінальному рядку першої строфи вчувається окличне застереження, подібне до того, що і в другому: «Як розгойдалися всесвітні шалі!», «Ховайтесь!». Оце «ховайтесь» відмежовує мала інтонаційна пауза, що дає підставу співвіднести зачини першого і четвертого рядків («Знак терезів – Ховайтесь!»). Погодьмося, що «знак терезів» стає не просто знаком нового часу, а й набуває апокаліптичного забарвлення («Бурі носить зодіак»).

Заклик ховатися звернено до блідих сердець і зів'ялих поглядів, а такими – знекровленими, віджилими – радянською владою проголошувалися всі, хто не поділяв її ентузіазму. Та не поспішаймо судити М. Рильського за класово правильний твір. Адже тут є пласт поверховий і прихований, які формують неповторну «геометрію» вірша: «Не сутичка п'яних заводіак – / Дві сили, що одна росте дедалі, / За найдорожчі борються скрижалі, / І кожне ні – вогненне чує так...» [11, с. 12].

Може, видатися, що поет трактує бурі в соціальному руслі («Дві сили, що одна росте дедалі»), як боротьбу дореволюційного і нового. Однак, М. Рильський не називає прямо жодної з сил, і навіть про перевагу каже загально: «одна росте дедалі» (та не конкретизує, яка!). Це дає змогу прочитувати текст подвійно. В офіційній версії: росте нове, радянське, і кожне «ні» йому зустрічає з його боку вогненне «так» (вогненне не тільки метафорично – запальне, а і буквально, як вогонь на ураження, розстріл). В неофіційній версії: росте давнє (дореволюційне, вічне) і кожен спротив собі зустрічає запальним, упертим («вогненным») опором. Як не відчитувати (а правомірні обидві версії!) – зрозуміло: сили, які опиняються на різних шальках терезів, є антагоністами.

Заключний рядок другого катрена нагадує початковий рядок сонета з інтонаційною паузою після другої стопи і тире, що поділяє рядок на нерівні частки («Знак терезів – доби нової знак»; «І кожне ні – вогненне чує так...»). От тільки в другому з наведених рядків нема пропуску наголосів (пірихіїв), ритм карбований (повнонаголошений), як у пору війни. Якщо у зачині на обох шальках був «знак» (підкреслювалась спільна символічна природа знаків), то тут акцентується їх антонімічне наповнення, увиразнене курсивом (*ні – так*).

Соціальні сили старого і нового стають формами втілення категорій *добра* і *зла*, що борються за найдорожчі скрижалі – скрижалі людського серця, на яких прагнуть написати моральний чи аморальний закон. Між ними власне і виникає не короткотривала сутичка, а затяжна боротьба, що в площині ритміки другого катрену відображена щорядковою зміною ритмічних форм п'ятистопного ямба: 11-та ритмічна форма, з пірихіями на другій та четвертій стопах («Не сутичка п'яних заводіях»); 3-тя, з пірихієм на другій стопі («Дві сили, що одна росте дедалі»); 10-та, з пірихіями на першій і четвертій стопах («За найдорожчі борються скрижалі»); 1-ша, повнонаголошена («І кожне ні – вогненне чує так...»).

Рядки, що обрамлюють катрени, – («Знак терезів – доби нової знак»; «І кожне ні – вогненне чує так...») – поділено тире на нерівні частки: 2 стопи+3 стопи. Такий розподіл увиразнює ідею, що одна чаша терезів *переважить* іншу. Про це мовиться у першому терцеті: «*Та хилиться рішуча, повна чаша... /*

Ми знаємо, що перемога наша, / В повітрі стигне блискавки удар» [11, с. 12].

Ритмічно перший рядок терцета має відповідника в другому рядку другого катрена: «Дві сили, що одна росте дедалі – Та хилиться рішуча, повна

чаша...». Яка чаша є повною – добра чи зла? На це питання, на перший погляд, існує одна, ідеологічно правильна, відповідь. У такому аспекті її трактовано ілюстратором видання, що зобразив на одній шальці терезів ліру та аркуш із пером, а на другій – тій, що переважила, – тяжкий молот робітника. Але, удар блискавки співвідносний у вірші неокласика з вогненным «так» із боку влади, що прагне силою схилити митця на свій бік. І цей удар стигне, холоне, слабне.

В контексті образно-ритмічному виникає перегук між третім і четвертим рядками першого катрена і фінальним рядком першого терцета. Бліді серця (знекровлені, ледь живі, налякані бурею) урешті змінюються холонучим ударом блискавиці. Тобто настає переломний момент у боротьбі, коли «ми знаємо, що перемога наша». До слова, саме цей рядок є надважливим у поезії, недарма його подано рідкісною ритмічною формою з пірихіями на другій і третій стопах.

Фінальний терцет і розвиває ідею *нашої* перемоги, як перемоги єдності («бійці, єднайтесь») і пильності («не дрімай, стороже»). Бійці – не лише про класову боротьбу, а й про культурне єднання, а сторож – не лише ідеологічно пильний наглядач, а і письменник та його слово (Кобзареве «Я на сторожі коло них поставлю слово»). Безкрилу тьму, і визвольника людства різні реципієнти трактують по-різному. Для годиться М. Рильський пише, що визвольник – вільний пролетар. Але тут варто поглянути на «геометрію вірша», ще раз навівши рядки, у яких є внутрішня інтонаційна пауза і тире, що розмежує умовні шальки терезів: «*Знак терезів – доби нової знак. / І кожне ні – вогненне чує так... / Визвольник людства – вільний пролетар»*. [11, с. 12].

Хоч інтонаційна пауза у всіх випадає після другої стопи ямба, ритмічно стопи різняться: з пірихієм на першій стопі («Знак терезів») і без нього («І кожне ні», «Визвольник людства»). Після інтонаційної паузи скрізь три стопи, але в перших двох рядках – повнонаголошені ямбічні («доби нової знак», «вогненне чує так»), а у третьому – звучить хорейчний ритм («вільний пролетар»). Цей дисонанс помітний тільки при врахуванні інтонаційної паузи, бо без неї ритм фінального рядка прочитуватиметься як ямбічний із пірихієм на четвертій стопі, найпоширеніша ритмічна форма п'ятистопного ямба (Я5) – розміру, що ним творяться сонети.

Варто нагадати: збірку «Знак терезів» оприлюднило видавництво «Рух» із формулюванням «до XV роковин жовтневої революції». Це зобов'язувало щиро чи *pro forma* славити

революцію. Найвиразніше риторичу нової доби відображає «Декларація обов'язків поета й громадянина». У радянському дискурсі «громадянин» був на перших позиціях, але в назві «Декларації» на першому місті таки опиняється поет. А громадянин названий через еднальний сполучник «й», отож ідеться про декларування поєднання мистецького і суспільного. Насправді таке поєднання давалося не завжди легко, часто «поет» і «громадянин» опинялися в різних чашах терезів, як на ілюстрації до збірки.

Уже перша строфа відображає динамічний ритм віршової декларації, що починається закликом: «Слухайте, слухайте всі!», а завершується наказом бути щирим: «Тільки – щиро!». В лещатах видимості ширості (чи може бути щирість із наказу?) та потребою ширості справжньої перебуває поет – ліричний персонаж декларації: «Слухайте, слухайте всі! / На уламках старої Росії, / («Цар та Сибір, та Єрмак та тюрма»), / Горде чоло підіймає / Спілка вільних народів. / Ну, як же поете! Подив? / Сміх? Недовіра? / Що там прокаже «божественна ліра?»», / Тільки – щиро!» [11, с. 7].

Дактиль різної стопності (Д2, Д3, Д4), тристопний анапест (Ан3), триктовий та чотириктовий дольник (Дк3, Дк4) і двостопний хорей (Х2) – така амплітуда перших дев'яти рядків віршової декларації. Відповідно до офіційної тогочасної ідеології спершу проголошується зміна державного ладу («Слухайте, слухайте всі! / На уламках старої Росії, / Спілка вільних народів.»). Далі від поета вимагається зримої реакції на цю звістку (подив, сміх / недовіра). Як можна зауважити, тільки недовіра має виразно негативну конотацію з позиції офіційної. Подив може бути від захвату досягнутим (позитивним) і від невідповідності проголошеного реаліям (негативним). Тож і сміх може бути як радісним, так і глузливим. Від поета чекають негайної реакції: «Швидше порадься з Каменою, / Розбуди Аполлона: / Темпи шалені – / Наш закон!» [11, с. 7].

Над лірою насміхаються, про що свідчить і словосполучення *божественна ліра*, взята в лапки. Неокласикам радвала закидала звертання до античності, невідповідність новому часові з його шаленими темпами, акцентованими щорядковою зміною ритму: тристопний дактиль, двостопні анапест, дактиль і хорей. Докір, що муза антична не знає теперішнього часу і німеє щодо нього, відчутно в третій строфі віршової декларації М. Рильського Ритмічно тотожна строфі попередній, за винятком останнього рядка, де замість двостопного хорей є одна стопа амфібра-

хія: «Що? Камена мовчить? / Аполлон і не знає? / Дивне на світі / Буває!» [11, с. 7].

За позірно поблажливим, але емоційним «Буває!» йде наказ, як привести творчість у відповідність вимогам нової доби: «Вийди ж на темний брук, / Вслухайся в шум і стук, / Вглянься в неспинний рух, – / Як? Цікаво? / Ну, цікавість – кожного право, / І декларації прав / Тут не треба. / Тільки ж, о внучко Феба / Цікавості мало / Там, де пал, / Де борня за нове будівництво. / Іншу підношу річ. / Інший кидаю клич. / Чорний здіймаю бич / Проти всіх, чий девіз – бокування. / Рима дешева? Дарма!» [11, с. 7–8].

Цікавість ставиться в обов'язок (поет і громадянин не може не цікавитися; коли б він на це зважився – його звинуватять в обминанні запитів сучасності, в ідеологічних відхиленнях від проголошеного партією курсу). Гігією – онуку Феба-Аполлона – згадано не просто так. Вона є покровителькою здоров'я. Щоби зберегти здоров'я бодай фізично, доводиться підлаштовуватися під гасла нової доби. Навіть ціною втрати естетичної вартості і сповзання в заклики та девізи. Для М. Рильського надто важить естетична вартість і це особливо виразно видно з цієї «Декларації», де слово *поет* стоїть попереду слова *громадянин* і де звертається увага на віршову техніку та оцінюються її елементи: рима *дешева* – її легко «придбати», тобто підібрати, отже, вона передбачувана, *банальна*. Однак у новій добі естетична якість є другорядною чи й третьорядною, головне – ідеологічна вивіреність. Звідси браурне: «Дарма!», кинуте щодо дешевої рими.

Нове будівництво немає спільного зі старим уявленням про мистецтво (з Аполлоном, образно кажучи), воно немає нічого спільного з його внучкою – богинею здоров'я. Воно *інше*: мовою і стилістикою. Ритмічно нова мова теж інша, метр змінюється дуже часто: триктовий дольник (три рядки), двостопний хорей, чотириктовий дольник, тристопний дактиль і двостопний хорей, триктовий дольник, двостопний амфібрахій, двостопний хорей, тристопний анапест, триктовий дольник (три рядки), чотириктовий дольник і тристопний дактиль.

Початок першої строфи і завершення четвертої починаються однаковим закликом: «Слухайте, слухайте всі!», отже виникає метрико-ритмічне кільце тристопного дактиля. Далі теж спостерігається метрико-ритмічна тотожність, але з лексичною відмінністю: «Наруїнах старої Росії/Наруїнах страшної Росії»: «Слухайте, слухайте всі! / На руїнах страшної Росії, / (...«народів тюрма»...) / Спілка трудящих чоло підійма, / Зерно невидане сіє!» [11, с. 8].

Епітет «старої» можна відчитати нейтрально чи позитивно (давньої, колишньої), а от епітет «страшної» має неприховано негативну конотацію. Симптоматично: на перший погляд, можна вважати, що *старе* співвідносне з царським («Цар та Сибір, та Єрмак та тюрма»), а *страшне* – з суттю того дореволюційного («народів тюрма»), що ніби лежить у руїнах.

Але рядок «Цар та Сибір, та Єрмак та тюрма» відсилає ерудованого читача до вірша О. Блока «Русь моя, жизнь моя, вместе ль нам маяться?». Російський поет написав цього вірша 1910 року (до революції), але в ньому висвітлено суть Росії (позачасову характеристику) і проблему співіснування поета і держави-імперії. За модифікованим відлунням рядка Олександра Блока в четвертій строфі «Декларації» М. Рильського проглядає *несказане*: тюрма насправді не в руїнах, а лише модифікувалася, зовнішні атрибути дещо змінилися, але суть усе та ж – посягання на вільний дух.

М. Рильський прагне відмежуватися від накинутої пільми і, аби не дати темряві бавитися його вільним духом, сам бавиться з темрявою, виголошуючи на позір правильні з ідеологічної позиції речі: «Горде чоло підіймає / Спілка вільних народів.» [11, с. 7]; «*Спілка трудящих чоло підійма, / Зерно невидане сіє!*» [11, с. 8]. Спілка вільних народів – це таки не спілка трудящих, хоча офіційно в СРСР проголошувалася тотожність понять «вільний» і «трудящий». Якщо трудящий просто підіймає чоло, то вільний робить це гордо.

Оскільки М. Рильський взорується на античні уявлення про *поетичне мистецтво*, то йому є близьким однойменний твір Горация, у якому містяться загальні настанови поетам, роздуми про драматичну поезію та міркування про поета. З іронією в голосі поет закликає: «*Слухайте, слухайте всі! / Часу нового Горация: / От вам у всій красі / Нашого дня декларація*» [11, с. 9]. Іронія вже в тому, що розлогий твір про принципи поетичної творчості підмінюється стислою декларацією, що не має нічого спільного з мистецтвом, хоча претендує навчати мистецтву поезії нового часу. Посиллює іронію те, що М. Рильський виокремлює поняття краси (центральне для естетики), ставлячи у невластивий контекст, укрупнюючи новочасне розуміння краси у семи параграфах.

Параграф 1 наголошує на обов'язку (потрійне «мусиш») ідеологічної пильності, чіткої приналежності до певного суспільного класу (вочевидь, робітничого) і жертви заради цього класу своїм мистецтвом. На останньому пункті варто спинитися детальніше, бо фраза «Мусиш віддати їм / Образи й тони яскраві», означає одразу дві речі:

1) мусиш уславлювати їх яскравими образами, віддавати шану; 2) віддавши їм яскраві образи, собі залишаєш не такі яскраві (не виключно лозунгові, а спокійно пастельні?; бліді?). У будь-якому разі, накинутий обов'язок бути яскраво і чітко прописаним у суспільному класі, призводить поета до зміни його творчої манери: «*Мусиш ти знати, з ким / Виступаєш у лаві, / Мусиш віддати їм / Образи й тони яскраві, / Мусиш своє ім'я / Там написати ясно, / Де мільйонне сіяє: / Кляса.*» [11, с. 9].

Параграф 2 декларує творчу однаковість, або ж масовізм і відкидання старої естетики, тобто давнього розуміння краси: «*Ім'я нам легіон, / Поети і поетки. / Тож за облавок канон / Старенької пані естетики! / Горді будинки ростуть / Від солодкого півдня до Арктики, / Гей, розчищайте путь / Для нової тематики!*» [11, с. 9].

Зачин параграфа відсилає до сцени зі Святого Письма, де оповідається про вигнання бісів із чоловіка і про те, як цей легіон бісів увійшов у стадо свиней, що втопилось у озері (Марка 5: 9; Луки 8: 30). Зі сказаного випливає: М. Рильський негативно оцінював оцей легіон поетів радянського часу, розуміючи їх темну сутність. І ще: легіон – це *військовий* загін значної чисельності (від 3 до 5 тисяч; метафорично позначає незліченну кількість), отже, в підтексті приховано натяк на *закон сили*, яким керується цей легіон поетів і поеток. І закон сили видно в дії в лозунгу: «Тож за облавок канон / Старенької пані естетики!». Облавок – борт корабля, тому в заклик віршової декларації М. Рильського впізнається гасло про скидання класиків із корабля сучасності, проголошене футуристами.

Стара естетика співвідноситься зі старою тематикою (як античною, так і дореволюційною), а нова пов'язується з індустріалізацією («Горді будинки ростуть / Від солодкого півдня до Арктики») і саме цій тематиці наказують розчищати шлях у літературу. Однак, давнє – то й літературні попередники, а нове – то молоде літературне покоління. Цю грань теми розкриває наступний параграф декларації: «*Книга й терпуг і плуг – / Цілість єдина, / Хай прискорює рух / Кожна година, / Хай жодне слово пусте / З уст не зрине! / Хай виростає й цвіте / Наша зміна!*» [11, с. 9–10].

У третьому параграфі теж відлунує біблійний текст-засторога про відповідальність за сказане і наслідки сказаного (Матвія 12:36). М. Рильський не уникає не терпуга (шевський інструмент), ні плуга (сільськогосподарське знаряддя), але попередить ставити книгу, бо є поетом інтелектуальним і розуміє цінність духовних надбань для нового

покоління (слово «зміна» наприкінці параграфу не лише містить ідею невпинного чергування, а і зближує творчість із робітничими змінами, тобто підкреслює античний погляд на мистецтво як ремесло, техніку).

Технічний бік розглянутих параграфів засвідчує динаміку віршового ритму. В першому з них домінує неокласичний тонічний вірш – триктовий дольник (Дк3), у другому – класичний силабо-тонічний вірш (дактиль, анапест, ямб), у третьому відчутно пісенні ритми 11-склалового вірша (6+5 та 7+4), які в силабо-тонічному еквіваленті переважно відповідають поєднанню тоніки (більше коліно) та силабо-тоніки (менше коліно).

Параграф 4 деталізує тезу про нову тематику, не обмежуючи її містом і селом: «Місто й село? Прошло, / Зникло, минуло! / Гвинт і зело, / Лезо і дуло, / Все, що дише і горить / У полі, в майстерні, в слові, / Має служити / Робітникові!» [11, с. 10].

Прискорений рух годин, про який ішлося в попередньому параграфі, відобразився на метричному рівні у частих змінах розміру. Більшість рядків четвертого параграфу налічують від чотирьох до шести складів, і спершу виникає відчуття «спадного стовпа» (6-5-4склади). Коли у четвертому рядку налічуєш 5 складів, у наступному очікуєш шести. Руйнування інерції загострює увагу на рядках: «Все, що дише і горить / У полі, в майстерні, в слові». У силабічному вимірі вони найдовші – 8 і 7 складів, що виокремлює їх і додає смислової ваги: що *живе* («дише») і сповнене натхнення («горить») має бути темою творчості. М. Рильський виокремлює три точки натхнення: *поле* (на першому місці зостається природа!), *майстерня* (людина ремісничих професій) і *слово* (не тільки мова, а й творчість поетів і письменників). Не зайве нагадати: творчість неокласиками розцінювалася як майстерність у володінні ремеслом, тож поет – робітник на ниві слова.

Параграф 5 було знято Максимом Рильським при укладанні вибраного: «*Рекрутот завжди будь / Стати готовим до бою. / Та не за Польщу чи Жмудь / Маєш піднести зброю. / Сину країн, Україн! / Наша отчизна – праця! / Нація тільки трамплін / До єднання всіх націй.*» [11, с. 10].

Рекрут – найманець, отже він не воює з внутрішніх переконань, а лише з наказу. З наказу не раз воюють за чужі інтереси («Польщу чи Жмудь»). Власне, із такого «наказу», під тиском зовні, постала строфа. Внутрішнє «роздвоєння» помітне зрядка п'ятого, де йдеться про сина України (у множині!) – радянської та національної. Далі і взагалі звучить теза, що єднання націй важли-

віше окремої нації. Це суперечило переконанням М. Рильського (він бо і в цьому параграфі згадує Польщу і Литву, адже Жмудь – частина Литви).

Лозунговість, яка характерна для цієї строфи, у другій частині строфи зростає, що сигналізують і два окличні речення. Строфа ця витримана в пісенних ритмах із чисельністю складів у рядках: 6, 8, 7, 7, 7, 7, 7, 7.

Параграф 6 знову повертає до тези шаленого ритму і цей семантичний штрих відображено в частих метричних змінах: триктовий дольник (Дк3), дактиль – двостопний (Д2) і тристопний (Д3) – та одностопний хорей (Х1). Шалений рух повертає вісь світу, змінює його напрямок руху (що загрожує катастрофою): «*Слухай, дивись, учись, / Будь сьогоденним! / Світу повернемо вісь / Рухом шаленим, / Дивно-прекрасна рать / Даль поїняла неозору... / Геї, відставать – / Сором!*» [11, с. 10–11]

Даль неозора (простори Радянського Союзу) завойована – звідси і рать. Згаданий стилістичний архаїзм сигналізує про урочистий стиль і викликає згадки про рать небесну – ангелів. У такому регістрі розглядаються *будівники нового світу*, від яких відставати не просто соромно, а і небезпечно.

Такі звинувачення не раз нависали над М. Рильським. Звідси – намагання поета застерегтися. Робиться це за рахунок декларування того, що бажають почути (часто в ритмах бадьорої пісні та в стилістиці гасел). Але відомо: деклароване – не конче виконується у повному обсязі, та й у самому формулюванні може відбиватися правдивий стан справ, як-от: «Декларація обов'язків поета і громадянина». Нема в цій назві слова «права» (бо поет і громадянин прав не має!; «Право – слово дрібне»).

Але працює не тільки «мінус-прийом» (промовиста відсутність), а і така річ як *полісемія*, коли поверхневий пласт значення відповідає очікуванням цензорів від влади, а прихований – розкриває правдиве ставлення поета до описуваної ситуації чи відсилає до відкинутих ідеологією текстів. Від зіткнення офіційного та прихованого сенсів виникає *іронія*, а принцип палімпсесту дає нагоду встати над непевною добою, сповненою брехні та доносів. Оцей імператив – *стати вище*, на відміну від попередніх, не накинуто зовні. Це внутрішній імператив М. Рильського і цей наказ можна достосувати до кожного, хто хоче бути поетом не за назвою – за суттю, поетом з великої літери. Саме його винесено у кінцівку *сьомого параграфу* й у фінал віршової декларації: «*Бачиш ватаги вагань, / Підшепти, брехні, «секрети»? / Вище, на взгір'я встань, / Поете!*» [11, с. 11].

В часі, коли Аполлона потрібно розбудити, а обставини не надихають можна декларувати ідеї, суголосні ідеології, але за рахунок «мінус-прийому» (відсутності згадки про права) чи послідовності слів («Книга й терпуг і плуг») доносити до мудрого читача правду про життя і про свої уподобання. Недарма «Книга» опиняється в М. Рильського в зачині рядка і пишеться з великої літери (адже М. Рильський – поет книги, поет культури).

Цілком закономірно останнім рядком декларації є слово-звертання «Поете»! Що подається з великої літери – то розуміємо: це звертання до справжнього поета, а не про віршороба. До себе самого і своїх однодумців, що зазнають утиску від влади та її прибічників.

Показово: у «Декларації...» М. Рильського кінцеві рядки внутрішньо суперечать тону декларації, ніби врівноважуючи його офіційну витриманість. Бадьора тональність закликів, що у певних елементах твору має ритмічні ознаки пісенності – узвичаєна практика видимості щасливого життя.

Активізується жанр «пісні» («Засівна пісня», «Зажинкова пісня» М. Рильського). Як зауважує В. Агеева, «Адресатом усіх цих текстів («пісні» творили і Рильський, і Тичина, і Сосюра, й інші відомі поети) вважався ідеальний радянський реципієнт, радісний, щасливий трудівник, який наснажується «піснями» й «листами» поетів-лауреатів. Насправді ж, адресат вірнопідданих текстів максимально конкретизований і навіть іноді візуалізований поетом: ним була влада як така, а в деяких випадках безпосередньо носії цієї влади» [12, с. 12].

Як зауважує В. Хархун: «Слово у тоталітаризмі виконує магічну роль: воно не зображає

чи передає, а створює дійсність, яка є безальтернативною. Сам процес мовлення перебуває у площині тотальної деперсоналізації й абстрагування: мовець не говорить, слухач (читач) лише слухає (читає). Право мовлення у тоталітарному світі має лише влада, яка стимулює дихотомічні поділи, трактовані як абсолютні й беззаперечні, та одновимірне оцінювання, подане як безапеляційне. Влада використовує тоталітарний дискурс для конструювання відповідної візії світу, яка є недоступна для непосвячених і подає чітке уявлення, як усе повинно бути» [13, с. 111].

Висновки. В ідеологізованих поезіях М. Рильського активізовано підтексти: до влади звернено перший пласт змісту, а до обізнаних – другий. І згадки про «нашепти, брехні, секрети» перша сприйме в контексті тези про наклепи на радянську владу, а другий – як войовничий наступ влади на митця, що посміє поставити поета попереду громадянина.

В більшості творів із ідеологічним «нальотом» у фінал свідомо ставиться лозунг. І це демонструє поезія «Знак терезів» із кінцевим «Визвольник людства – вільний пролетар». Сильовий контраст двох пластів змісту або прихований (полісемія; читач обирає із двох значень сам), або зримий (коли пісенна ритміка і бадьорі гасла контрастують із підтекстом, породжуючи трагічну іронію).

Ця двовекторність є рятівною для М. Рильського, бо дає змогу іти «в ритм з добою» рго forma, водночас de facto випереджаючи добу в глибинних пластах. Текст-палімпсест стає запобіжником від абсолютного зламу та скочування в неприкрити риторіку. Отже, одним із засобів, аби вберегти поетичний дар від корозії, доки не настануть кращі часи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеева В. Мистецтво рівноваги: Максим Рильський на тлі епохи. Київ : Книга, 2012. 392 с. С. 8.
2. Скиба Т. Маски поета у збірці Максима Рильського «Під осінніми зорями» (1918). *Слово і Час*. 2013. № 10. С. 65.
3. Зеров М. К. Твори. В 2 т. Т. 2. Київ : Дніпро, 1990. 601 с.
4. Головій О. Дискурс неореалізму в українській літературній критиці доби Модерну: концепція Миколи Зерова. *Наукові записки*. 2012. № 28. С. 26–35. URL: <https://lingvj.oa.edu.ua/articles/2012/n28/5.pdf> (дата звернення: 14.01.2023).
5. Наєнко М. Основні й додаткові «свідчення» Максима Рильського в «опері СВУ». *Слово і Час*. 2020. № 2 (710). С. 87–91. URL: <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.02> (дата звернення: 14.01.2023).
6. Біла А. Символізм : Наукове видання. Київ : Темпора, 2010. 272 с. С. 245.
7. Наливайко Д. Замітки щодо генези й типології соціалістичного реалізму. *Слово і Час*. 2008. № 9. С. 46–52.
8. Ксьондзик Н. В. Соцреалізм крізь призму класицизму. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2009. Т. 98. С. 78–82.
9. Личковах В. Неокласицизм і утопізм соцреалізму: міфи про міф. *Реалізм та соціалістичний реалізм в українському живопису радянського часу. Історія. Колекція. Експеримент* : матеріали наук. конф. 3 березня 1999 р. Київ / ред. Х. Білак; Нац. худ. музей України. Київ: [б. в.], 1999. 73 с. С. 36. URL: http://uartlib.org/downloads/SocRealism_uartlib.org.pdf (дата звернення: 14.01.2023).

10. Руда Т. Мистецтво соцреалістичне і масове. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*. 2011. № 11. 386 с. С. 334–339. URL: http://um.etnolog.org.ua/download/pdf/um_2011.pdf (дата звернення: 14.01.2023).

11. Рильський М. *Знак терезів*. Київ : «Рух», 1932. 129 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=11744> (дата звернення: 16.01.2023).

12. Агеева В. П. Психологічний соцреалізм: лірика Максима Рильського періоду зламу. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*, 2009. Том 98. *Філологічні науки*. С. 12.

13. Хархун В. П. Міфічний світ тоталітаризму (збірки М. Рильського 30-х років). *Література та культура Полісся*. Випуск 46. Ніжин, 2008. 292 с. С. 111.

УДК 821.161.2-311.2Дро7Інн.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.50>

ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ СТОЇЧНИХ МОТИВІВ У РОМАНІ В. ДРОЗДА «ІННА СІВЕРСЬКА, СУДДЯ»

THE ARTISTIC IMPLEMENTATION OF STOIC MOTIFS IN THE V. DROZD'S NOVEL «INNA SIVERSKA, THE JUDGE»

Гладкова М.В.,

orcid.org/0000-0002-0941-6227

аспірантка кафедри історії української літератури

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Наукова розвідка присвячена репрезентації стоїчних мотивів у моноцентричному романі «Інна Сіверська, суддя» (1985 р.) українського письменника другої половини ХХ століття В. Дрозда. До аналізу його твору зверталися В. Брюгген, Л. Донченко, М. Жулинський, С. Тримбач, В. Панченко, О. Січкара, Л. Федоровська та інші літературознавці, які зосередили увагу на образах персонажів, проблематиці, ідеї художнього тексту тощо. У нашій студії з'ясовано, що в прозовому зразкові, незважаючи на авторське дотримання догм соцреалізму, постає модель загартованого духом героя, концепція якого співзвучна не тільки з радянською ідеологією, а й зі світоглядом стоїцизму. У статті це аргументовано через окреслення дотичних і віддалених векторів між філософією римських стоїків (Епіктета, Марка Аврелія, Сенеки) та комуністичною міфосистемою. Відтак виявлено, що у творі «Інна Сіверська, суддя» наявний комплекс стоїчних мотивів, як-от: фатуму, жертвності, аскези, конфронтації, незламності, смиренності, мудрості, внутрішньої свободи, безстрашшя, рефлексії. Названі мотиви є домінуючими в аналізованому романі та реалізуються насамперед у принципах характеротворення головної героїні та ідейному задумі. Так прозаїк утверджує думку, згідно з якою тільки сильна, вольова й чесна людина здатна досягти внутрішньої свободи, а отже, щастя.

Епік у розкритті стоїчних мотивів використовує бінарні опозиції («раціональне – ірраціональне», «особисте – громадське», «герой – антигерой», «звіринне – людське» тощо), літературні прийоми (протиставлення, ідеалізація, маска, психологізм, ретроспектива та інші), вписує в сюжетну канву твору прихованого антагоніста, послуговується загальновідомою колізією «право сили проти сили права» тощо.

У ході аналізу було доведено, що ця стаття є перспективним дослідженням у літературознавчій науці, оскільки вона уможливіє ґрунтовне вивчення домінуючих мотивів творчого доробку В. Дрозда 1970–1980 років.

Ключові слова: стоїцизм, римська Стоя, українська література другої половини ХХ століття, В. Дрозд, поетика соцреалізму, концепція героя, мотивна домінуюча, лейтмотив, жіночий образ.

The research is devoted to the representation of stoic motifs in the monocentric novel «Inna Siverska, the Judge» (1985) written by Ukrainian author of the second half of the 20th century V. Drozd. The literary heritage of V. Drozd and the novel, in particular, was analyzed by such critics as V. Briuhhen, L. Donchenko, M. Zhulynskiy, S. Trymbach, V. Panchenko, O. Sichkar, L. Fedorovska, etc. These literary critics focused their attention on the images of the characters, problems, ideas of the artistic text, and so on. The research has revealed an appearance of a model of a spirit-hardened hero, whose concept is consonant with both Soviet ideology and the worldview of Stoicism, despite the author's observance of the dogmas of socialist realism. The statement is proved in the paper by outlining adjoined and distant vectors between the philosophy of the Roman Stoics (Epictetus, Marcus Aurelius, Seneca) and the communist myth system. Thus, a presence of a complex of stoic motifs, such as fate, sacrifice, asceticism, confrontation, steadfastness, firmness, humility, wisdom, inner freedom, fearlessness, and reflection was found in the novel «Inna Siverska, the Judge». The author of the research has come to the conclusion that the named motives are dominant in the analyzed novel and are realized primarily in the principles of character development of the main character and ideological idea of the novel. In such a way V. Drozd asserts the opinion that only a volitional, strong-willed, and honest person is able to achieve inner freedom and, therefore, happiness. To reveal stoic motifs the writer uses binary oppositions («rational–irrational», «personal–social», «hero–anti-

hero», «animal–human», etc.), literary techniques (contrast, idealization, mask, hidden psychologism, retrospect, and so on), incorporates a hidden antagonist into the plot of the work, uses the well-known conflict «the right of force against the force of law», etc.

In the process of the analysis, this article has shown evidence to become a promising study in literary science, as it enables a thorough study of the dominant motifs of V. Drozd's work in the 1970s and 1980s.

Key words: Stoicism, Roman Stoya, Ukrainian literature of the second half of the 20th century, V. Drozd, poetics of socialist realism, hero concept, dominant motif, leitmotif, female image.

Постановка проблеми. Стоїцизм – одна з найбільш впливових світоглядних систем античності, що не втрачає авторитетності донині, актуалізуючись не лише у філософській, а й літературознавчій науці. Так зазначмо, що сучасні студії С. Грабовського [3], О. Рарицького [14], Л. Тарнашинської [17], О. Ткачук [18] та інших науковців свідчать про зацікавленість реалізацією стоїчних моделей у літературній творчості, зокрема В. Забаштанського, В. Підпалого, В. Стуса, І. Франка. У роботі ми також, звертаючись до окресленого аспекту аналізу, відстоюємо думку про те, що в романі В. Дрозда «Інна Сіверська, суддя» закладена концепція загартованого духом персонажа, що втілюється за допомогою мотивів, суголосних із провідними засадами класичного стоїцизму. Л. Донченко [5, с. 141–144] зазначила, що автор наділяє головну героїню стоїчними рисами характеру, незважаючи на це, на сьогодні відчувається потреба в написанні ґрунтовного дослідження, присвяченого вивченню стоїчних мотивів у названому творі митця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До аналізу роману В. Дрозда «Інна Сіверська, суддя» (1985 р.) зверталися В. Брюгген [2], Л. Донченко [5], М. Жулинський [8], С. Тримбач [19], В. Панченко [13], О. Січкар [16], Л. Федоровська [21] та інші. Науковці зосереджувалися на вивченні художньої концепції, образу головної героїні, проблематики, психологізму тощо. Так В. Панченко зауважує, що твір є по-філософськи багатослівним [13, с. 38]. Л. Федоровська пише, що ідея прозового тексту полягає в утвердженні сили правди та щирості життя [21, с. 8]. У рецензії «Максималізм» (1985 р.) С. Тримбач [19, с. 257–258] визначає риси характеротворення Інни Сіверської та послідовно з'ясовує причини її самотності, заявлені епіком. С. Крижанівський виділяє засіб ідеалізації в змалюванні головної героїні, який, на його думку, дозволяє письменнику протиставити суддю іншим персонажам [11, с. 2]. Також літературознавці висловлюють думку про те, що митець наділяє героїню рисами внутрішньої стійкості, мужності, відданості справі, завдяки яким протягом сюжетної лінії розкриває питання, чому саме ця жінка має право судити [5, с. 141–144; 16, с. 8].

Постановка завдання. Мета наукової студії полягає в аналізі художнього втілення стоїчних мотивів у романі В. Дрозда «Інна Сіверська, суддя». Окреслена мета зумовлює вирішити такі завдання:

- виділити домінуючі мотиви в названому творі;
- визначити дотичні та віддалені вектори стоїцизму та комуністичної міфосистеми, співзвучні з концепцією прозового зразка автора.
- дослідити специфіку художнього втілення стоїчних мотивів у романі В. Дрозда «Інна Сіверська, суддя»;
- шляхом мотивного аналізу визначити оригінальне (авторське) та традиційне (соцреалістичне) у творі.

Виклад основного матеріалу. Поставлена мета зумовлює насамперед окреслити теоретичні поняття класичної Стої, на які ми спираємося в цій науковій студії. Стоїцизм – філософський напрям, що зародився III століття в Давній Греції (Афіни) еллінської доби. Його зачинателем прийнято вважати мислителя Зенона. Традиційно науковці виділяють три періоди Стої: античний (Зенон, Клеанф, Хрісіпп), середній (Панецій, Посідоній), римський, або пізній (Сенека, Епіктет, Марк Аврелій) [10, с. 51]. Зазначмо, що праці грецьких стоїків збереглися лише фрагментарно, тому римський стоїцизм найбільше розвинувся й популяризувався у філософії.

Стоїки вивчали антагонізм добра і зла у виявах людської душі. Поняття совісті, чесноти та справедливості є ключовими в моральному вченні Сенеки, Епіктета, Марка Аврелія та інших. Стоїчна етика виділяє дії належні (пов'язані з чеснотою) та неналежні (утілюють порок). Наприклад, належні вчинки – поважати Батьківщину, батьків, друзів тощо [4, с. 279]. Марк Аврелій уважав, що тільки від людини залежать її вади і чесноти. Також, як відомо, стоїчна етика зробила великий внесок у міжнародне право, розвинувши ідею рівності кожного перед законом.

На думку філософів, щоб стати сильною, особистість повинна культивувати в собі такі якості, як-от: мужність і волелюбність, поміркованість і справедливість, розумність і стриманість у бажаннях, серйозність і твердість у судженнях тощо. Вони вважали, що треба виховувати

витримку, стійкість до того, на що неможливо вплинути, адже доля (фатум) є вищою за бажання людини: «Того, хто хоче, доля веде, хто не хоче – тягне» (Сенека) [10, с. 51]. Отже, у стоїцизмі доля розглядається «рушієм світу» [4, с. 290].

Стоя проголошує ідею збереження незворушності й внутрішньої свободи, що наскрізно втілюється у світогляді Епіктета. Провідне положення його переконань узагальнила М. Дяченко в статті «Етична парадигма давньоримських стоїків» (2016 р.): «Прийняти світ таким, яким він є, усвідомити необхідність веселенького порядку і діяти в гармонії з ним – важлива умова духовно вільного життя» [7, с. 25].

Отже, на нашу думку, у романі В. Дрозда наявний комплекс стоїчних мотивів: фатуму, жертвовності, аскези, конфронтації, незламності, смиренності, мудрості, внутрішньої свободи, безстрашся, рефлексії. Ці мотиви слугують для розкриття поетики характеротворення героїні та ідейного задуму художнього тексту.

Важливо також наголосити, що твір «Інна Сіверська, суддя», який був опублікований 1985 року, утілює певні радянські ідеологічні маркери: раціоналізм, любов до Батьківщини, принцип рівності людей, жертвовність і стійкість заради реалізації суспільної ідеї, обмеження матеріальних благ, засудження бажання нажитися тощо. Уважаємо, що окреслені нами вектори створюють паралелі між радянською міфосистемою та класичним стоїцизмом, який не є строго детермінованим, за винятком концепції про фатум. «Естетика стоїцизму <...> на різних витках розвитку світової культурницької думки віднаходить своє інтертекстуальне потрактування <...>» [14, с. 171], – пише О. Рарицький.

Додаймо, що деякі закони і принципи стоїків (фаталізм, дихотомія контролю, погляд на конфронтацію тощо), утілені в художньому тексті автора, не пов'язуються з радянською доктриною. Це свідчить про більшу свободу авторського слова 1980-х років, порівняно з попередніми, і відповідно дає можливість В. Дрозду інтерпретувати цікавий образ стоїчного персонажа.

У моноцентричному художньому тексті повідомляється про життєвий шлях народної судді Інни Сіверської. Епік змальовує сильну, проте самотню жінку, для якої особисте є другорядним, а громадське – першочерговим: «<...> тягни вона родинного плуга, хіба б змогла сповна віддаватися роботі?» [6, с. 26]. Він, наслідуючи традицію соцреалізму, обирає актуальну для радянської літератури позитивну героїню, що вірна комуністичним ідеалам: «– Суворо у суді, бо я там – не тільки

я, а й закон державний уособлюю <...>» [6, с. 6]. В. Хархун вивчає особливості тоталітарної антропології, утілені в словесному мистецтві, й пише: «Позитивний герой асоціюється з активністю (він діє, бореться, переживає, мріє) <...>» [23, с. 58].

У романі Інна Сіверська є символом справедливого, непідкупного судочинства, «радянської Юстиції», яка зразково (і подекуди перебільшено) персоніфікує словосполучення «право судити». Героїня позиціонує себе народною суддею, що не має права на помилку. У розкритті цієї тези митець проводить яскраву паралель, де на професію юристки покладена відповідальність лікаря, який орудує «скальпелем закону» [6, с. 29], що «у невмілих чи нечесних руках більш небезпечний, аніж скальпель хірургічний» [6, с. 29].

Якщо для радянської ідеології характерна теорія про те, що людина визначає свою долю, то вчення Стої наголошує на її невідворотності, яка є вищою за наміри людини (фаталізм), і в цьому полягає «жорсткий детермінізм стоїцизму» [7, с. 21]. В. Дрозд, на наш погляд, репрезентує названий стоїчний принцип, мотивуючи цим вибір Інни на користь суддівства. Він утілює мотив фатуму, щоб показати причини вибору професії Сіверської, яка стала юристкою (детермінована, раціональна, «холодна» площина), а не біологинею (некерована, емоційна, жива сфера).

На початку сюжету твору покладена ретроспектива, де змальовується чисте кохання дівчини і латвійського поета Яна (інтернаціональний код). Героїня приглушила свої почуття після вбивства хлопця: «– До побачення... – сумно сказала Інна Сіверська, суддя, тому юному дівчиськові, що плакало, <...> жило більше емоціями, ніж розумом» [6, с. 17]. Відтак відзначмо, що у В. Дрозда жінка – стоїчний образ, що підкоряється фатуму, приймає його вектор, вирішуючи, що трагічна подія сформувала її покликання. А. Тижов пише: «У пізньому стоїцизмі доля починає отожднюватися з поняттям необхідності (ананке), котра в принципі означала те, що вже відбулося в цьому світі та має незворотній характер» [20, с. 19]. Героїня обирає такий шлях, прагнучи очистити суспільство від злочинності. У цій характеристиці актуалізується моральна настанова, тотожна до думки Сенеки про те, що стоїк «вправі прийняти свою долю тільки в тому випадку, коли вона збігається з чеснотою» [22, с. 61], а в іншому разі він повинен «мужньо відсторонитися від світу і увійти в стан безпристрасності (апатії) <...>» [22, с. 61]. Отже, за допомогою фаталістичного мотиву розкривається образ стоїчної людини, що усвідомлює необхідність служити закону.

Висока суддівська посада передбачає раціональність, об'єктивність та самовіддане служіння державі. Для Марка Аврелія, як і потім для радянської міфосистеми, найвища мета особистості – працювати на благо Батьківщини. У праці «Розмисли» він виділяє істинні (суспільна діяльність, справедливість, правда, розсудливість, мужність, скромність) та примарні цінності (схвалення загалу, влада, багатство, насолода) [12, с. 14] в житті. Вершитель правосуддя повинен бути стоїчно урівноваженим, щоб справедливо виконувати посадові обов'язки, а отже, приглушувати емоції та зберігати спокій, виваженість навіть у надскладних ситуаціях. Така професія є перманентно важкою, адже кожна людина схильна до почуттів. Автор пропагує цю ідею, репрезентуючи опозицію «раціональне–іраціональне» в характеротворенні героїні Сіверської, яка намагається старанно відповідати вимогам, що стоять перед суддею. Її зовнішня безпристрасність в залі суду увиразнюється за допомогою промовистих портретів: «Жоден м'яз не здригнувся. Ніби вилита з гіпсу на віки вічні» [6, с. 153]. Відтак зазначмо, що в романі чітко окреслені особливості та труднощі роботи представниці закону.

На нашу думку, у змалюванні життєвого шляху юристки митець загострює проблему «особисте – суспільне», з якою тісно пов'язаний мотив жертвовності. Цей мотив актуалізується через вибір персонажем професії та гендерний аспект: Сіверська має маскулітний характер і намагається пригнічувати почуття, бажання мати чоловіка, дітей, щоби бути об'єктивною в системі юстиції: «Суддя не має права на емоції» [6, с. 193]. У романі відображено свідому відмову від щастя мати родину заради кар'єри, яку героїня підносить до великої місії та смислу свого буття. М. Жулинський відзначає: «<...> робота захоплює Інну до самопожертви; вона затята в своїй цілеспрямованості пошуку істини, до віднайдення правдивого висновку» [8, с. 162].

Щоб відтворити жертвовність персонажа, епік застосовує прийом зрощення з соціальною маскою. Ілюстрацією цієї думки є діалог героїні з матір'ю: «Ти, дочко, коли й спиш, то сурова з обличчя. Ніби і в сні – за столом отим своїм, за яким – судиш. Ніби і в сні того свого обличчя не знімаєш» [6, с. 6]. У такий спосіб, на нашу думку, В. Дрозд також актуалізує радянське уявлення про людину як будівельний матеріал в системі соціалізму [1, с. 148]. З одного боку, це породжує міф про важливість кожного громадянина, а з другого – сприяє затертості виявів індивідуальності.

Сіверська обирає існування в раціональній, кар'єристичній системі, щоб уникнути страждань від втрати у зв'язку з минулим досвідом. Її прихований від інших світ письменник деталізує за допомогою опису інтер'єру кімнати, утілюючи непрямий прийом психологізму. Аби тримати душевну рівновагу, жінка підмінює життєві цінності. Вона розвішує на стінах квартири вирізки журналів із зображеннями тигренят і цуценят, що, на нашу думку, свідчить про підсвідоме бажання мати дітей. Також юристка веде «душевні» розмови з в'язнями колонії, заглиблюється в їхні проблеми, виховуючи, щоб заповнити внутрішню пустку у сфері материнства. Незважаючи на гібридний тип змалюваного життя, В. Дрозд не засуджує героїню, навпаки – умотивовує її вчинки протягом усієї сюжетної лінії.

Інна Сіверська визначає себе «душевною суддею» [6, с. 7], котра намагається покращити суспільство, караючи злочинців та вказуючи їм правильний шлях. Наприклад, прагне зберегти сім'ю, що стоять на порозі розлучення. Прикметним є те, що суддя однаково ставиться і до тих, хто переступив межу закону, і до порядних громадян (реалізація радянського міфу про суспільну рівність). Жінка вважає своїм обов'язком долучитися до виправлення правопорушників, що, як відомо, суголосо з комуністичною доктриною про «духовне перевиховання» [1, с. 151]. Концепція Сенеки також передбачає «досягнення людиною <...> морального ідеалу і поширенні його в суспільстві через виховання інших» [22, с. 61].

В. Дрозд конструє образ героїні через мотив аскези, який суголосний у романі з поняттям стриманої, а значить – сильної особистості, що не піддається спокусам світу заради об'єктивності в суддівстві, а також духовного зростання. Аскетизм як оригінальна риса в характеротворенні персонажа є засобом його індивідуалізації та сприяє ідеалізації образу Інни Сіверської (автор утілює думку про винятковість героїні, її духовну розвиненість і чистоту). Це виявляється через наративи про усамітненість жінки у квартирі курортного містечка Листвен (часопростір дії роману), відмову мати особисте життя, коштовні предмети, стримування себе в розвагах тощо. Окреслені характеристики суголосні й з радянською ідеологією, яка пропагує здатність до обмежень та відкидає вияви буржуазності [1, с. 153], і зі стоїчною. В останній філософській праці «Моральні листи до Луцілія» (лист CVIII) [15] Сенека пише, що досягти ідеалу, духовного очищення можна через аскезу, яка полягає у свободі розуму від думок про насолоду, скромному харчуванні, обмеженні побутових речей.

У художньому тексті «Інна Сіверська, суддя» трудові будні зразкової юристки висвітлюються одноманітно: справи, пов'язані з розлученнями, грабіжництвом, зловживанням службовими обов'язками в посадовців тощо. У такий спосіб письменник відтворює життя людини в системі закону, яка, з одного боку, передбачає обмеженість, рутинність дій, а з іншого – захищеність і відчуття звичності ситуацій і простору, у якому перебуває героїня. Згодом митець заперечує думку про те, що судді важко стати жертвою злочинця, чим додає динаміки в розвиткові сюжету. Так у творі наявний композиційний прийом листування, що сприяє розгортанню детективної історії. Жінка отримує послання від закоханого в неї Ростислава Горського, який удає з себе військовослужбовця, але насправді виявляється в'язнем колонії. За допомогою ретроспективи з показом дитинства чоловіка автор натякає на те, що розпещеність, ситість, батьківська всюдозволеність є руйнівними аспектами в житті. Так у романі наявна антитеза «Інна Сіверська–Ростик»: героїня виховувалася стримано й строго та, за авторським стоїчним переконанням, стала достойною громадянкою, на відміну від Горського.

Почуття самотності робить жінку, що передбачала наперед кожний свій крок, вразливою та провокує до необдуманих учинків. Вона не тільки пише незнайомцю, а й ділиться найсокровеннішим – бажанням мати особисте щастя: «Боже, скільки ще в ній, Інні Сіверській, ординарного, бабського! Ніби й бореться щосили з ним, бабським, а побороти його не може» [6, с. 20].

Провівши власне розслідування, жінка дізнається, хто такий Горський. Детективним елементом, який викриває його, є художня деталь – фотокартка, за якою Сіверська розуміє, що чоловік живе не в Москві, а в її Листвені. Потім суддя розуміє, що на дії Горського впливає злодій Антон Верета, справу якого вона веде. На нашу думку, наявність прихованого антагоніста ускладнює сюжет роману і робить його цікавішим для реципієнта. Антигерой є алегоричним образом «жука-короїда» [6, с. 20, 185, 202], тобто типу людини, яка «під добропорядною маскою» [6, с. 185] уособлює прикрите суспільне зло.

Злочинець намагався вплинути на суддю та хід розслідування по-різному (залякування, звинувачення героїні в стосунках з одруженим чоловіком, вплив на неї через Горського, шантаж тощо). Усе це вивело Інну Сіверську зі стану спокою і безпристрасності. Урешті мета Антона Верети була досягнута: дискредитування судді, яка більше не може залишатися стриманою через вир негативних емоцій, а отже, утрачає право судити.

За допомогою опозиції «герой – антигерой» В. Дрозд утілює стоїчну ідею про дихотомію контролю (недотичну до комуністичної). Так стоїк відрізняє, що йому підвладне, а що ні, не втручається в ситуацію, яку не може змінити, приймаючи її. Сіверська вирішила не продовжувати пряму конфронтацію, адже відчула, що через емоції втратила можливість об'єктивно оцінювати дії злочинця і керувати його справою. Розуміння цього стало для неї причиною зробити самовідвід (реалізація мотиву смиренності) у процесі Антона Верети. Через монолог [6, с. 200–201] Інни в суді утверджується думка письменника, суголосна з провідним стоїчним уявленням, котре полягає в свободі людини говорити та вчиняти так, як того вимагає духовне начало. Героїня промовляє: «А поки що совість не дозволяє мені продовжувати розгляд справи, вдаючи, ніби нічого не сталося» [6, с. 200].

Жінка обирає шлях духовної конфронтації (мотив стоїчної боротьби), адже її протистояння набуває філософського сенсу: «з неправдою можна боротися тільки правдою. Так вимагає наш моральний закон, так мене навчили учителі мої» [6, с. 201]. У такий спосіб Сіверська перемагає: «Інна бачила, як зблід Верета, як спадала з нього личина – його неприродна, нежива усмішка» [6, с. 202]. Зазначмо, що найкраща помста для стоїка – не бути схожим на ворога. За допомогою цього ключового епізоду з антагоністом у творі маркуються мотиви справедливості, чесності, мудрості, смиренності й водночас боротьби, а також модель стоїчного персонажа, який завжди з гідністю приймає удари фатуму. За вченням Марка Аврелія, життя скороминуше, тому його треба присвятити «благочинству» [7, с. 26] і бути людиною, незважаючи на примхи долі та «дії недоброзичливців» [7, с. 26]. Окреслені мотиви та настанови дозволяють автору передати шляхетність характеру головної героїні, її морально-етичні та філософські принципи.

Як відомо, безстрашша (перед долею, смертю, зловмисником тощо) тісно пов'язується зі стоїцизмом, де боягузтво вважається найбільшою людською вадою. Звідси виходить уявлення про те, що страх – це очікування зла [4, с. 279]. Ці положення, на нашу думку, В. Дрозд актуалізує в романі «Інна Сіверська, суддя». Найяскравіше вони виявляються в епізодах, де героїні погрожує завербований антагоністом злочинець, на прізвисько Аква. Так у творі втілюється інтерпретація загальновідомої колізії «право сили проти сили права». Про можливий напад Акви Сіверську попереджає міська поліція, колеги-юристи, проте вона нехтує засторогами, показуючи сміливість

і принциповість характеру: «Акви страшні, поки їх бояться. Як і вовки» [6, с. 205]. На нашу думку, стоїчне переконання, в основі якого – непохитність у боротьбі за ідею, споріднюється з пафосом соціалізму.

Протистояння судді й злочинця увиразнюється через опозицію «звірине– людське»: «На чім ґрунтується зверхність отаких, як Аква? Навіть не на силі, грубій, тваринній, ні. На повній відсутності совісті» [6, с. 204]. Так письменник апелює до ідеї, де безсовісна людина прирівнюється до хижака, що стоїть за межею гуманного світу й відповідно закону: «У вас є совість, а у мене її нема, ніби промовляють до людей ці крижані очі, і через те я дужчий од вас, бо можу усе собі дозволити, а ви – не можете, совість ваша не дозволить» [6, с. 204].

У світогляді стоїцизму свобода є можливістю до вибору, самостійної дії, а рабство – її відсутність [4, с. 282]. Суддя принципово не показує страх перед потенційним кривдником, який діє підступно, а тоді є внутрішньо слабкою й поневоленою людиною. У такий спосіб митець реалізує стоїчні мотиви безстрашся, незламності та свободи особистості у виборі й діях. Наприклад, цю авторську філософію можна спостерігати в динамічному фрагменті сюжету, коли беззахисна Інна Сіверська йде парковою вулицею назустріч злодію й умисно не звертає з дороги, адже, на думку героїні, тільки смілива людина може бути вільною і чесною й «почуватися господарем життя» [6, с. 120].

У художньому світі твору В. Дрозд утверджує ідеалістичну думку про те, що добро завжди перемагає зло, показуючи, як героїню захищає персонаж Кесар: «Аква зблід і спробував вивільнитися, але марно» [6, с. 206]. У цьому епізоді також убачається апелювання до соціального міфу про можливість перевиховання особистості (в образі колишнього в'язня Кесаря, що став на бік добра, яке в романі відповідає законам і моралі радянського суспільства).

Епіктет уважав, що особистість повинна жити в злагоді з собою, адже є «дитям природи» [7, с. 25] і може досягти незалежності й гармонії через наполегливу внутрішню працю: «Наші думки, прагнення, а отже, і наше щастя, підвладні нам» [9, с. 114]. Розв'язкою конфлікту є усвідомлення героїнею того, що її життя не може обмежуватися кар'єрою, обов'язком перед державою. Прозаїк інтерпретує вище згаданий принцип, подібний до Епіктетового, через мотив рефлексії. Так у творі

реалізується концепція, за якою людина – складний організм, що керується не лише холодним розумом, а й почуттями. Сіверська постійно обмірковує події життя й урешті приймає в собі жінку. Для героїні це переосмислення є визначальним і слугує своєрідним відродженням: «Інна відчула в своїй руці тепло дитячої долоньки, і тепло те розлилося по всьому тілу, втамовуючи болі і живлячи душевні рани» [6, с. 204]. Імовірно, зміна переконань Інни Сіверської протягом романної дії також віддзеркалює трансформацію в суспільній свідомості. Погляд про те, що загальне (колективне, громадське) не повинне превалювати над особистим, а має гармонійно поєднуватися з ним, характерний для радянської літератури другої половини ХХ століття, коли й було написано художній текст В. Дрозда.

Стоїки вважають, що в кінці кожного етапу світ (у письменника – мікросвіт персонажа) відновлюється знову. Так відкритий фінал роману натякає, що попереду на Сіверську чекають позитивні зміни: «Бо передчувала, вірила: мине час – і вікна її квартири світитимуть їй назустріч живим світлом любові...» [6, с. 208]. Зазначмо, що більшість творів прозаїка мають оптимістичну розв'язку, у якій утілюється думка про краще майбутнє («Земля під копитами», «Що було, що буде», «Спектакль», «Ірій» та інші).

Висновки. Отже, стоїчні мотиви (фатуму, жертовності, аскези, незламності, конфронтації, внутрішньої свободи, безстрашся, рефлексії тощо) є провідними в розкритті ідейного задуму моноцентричного роману «Інна Сіверська, суддя». На наше переконання, В. Дрозд конструює модель особистості, що суголосна з уявленнями про сильну людину в римському стоїцизмі (Сенека, Марк Аврелій, Епіктет). У творі утверджується авторська концепція, за якою тільки вольова, високоморальна людина має право на щастя, гармонію і відтак – на свободу вибору.

Разом із тим варто додати, що риси дієвого, принципового максималіста, який керується законами суспільства, реалізовані в образі головної героїні Інни Сіверської, пов'язуються з поетикою соцреалізму (актуалізація позитивного персонажа).

Здійснений аналіз дозволяє засвідчити, що ця розвідка є перспективним дослідженням у літературознавстві, оскільки вона уможлиблює ґрунтовне вивчення мотивних домінант у прозі митця 1970–1980-х років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бердяев. Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Париж : YMCA-PRESS, 1955. 160 с.
2. Брюгген В. Життя без репетицій. *Прапор*. 1986. № 6. С. 165–169.
3. Грабовський С. «Трагічний стоїцизм» Василя Стуса у контексті його доби. *Мандрівець*. 2014. № 3. С. 75–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2014_3_17 (дата звернення: 22.01.2023).
4. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М. : Мысль, 1986. 571 с.
5. Донченко Л. О. *Художні моделі національної ідентичності : монографія*. Київ : КНТ, 2014. С. 140–144.
6. Дрозд В. Спектакль: романи. Київ : Рад. письменник, 1985. 400 с.
7. Дяченко М. В. Етична парадигма давньоримських стоїків. *Культура України*. Серія : Культурологія. 2016. Вип. 52. С. 19–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kukl_2016_52_4 (дата звернення: 23.01.2023).
8. Жулинський М. «Яким корінням живе дерево?». *Наближення : літ. діалоги*. Київ, 1986. С. 122–170.
9. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. Київ : Знання України, 2006. 1200 с.
10. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.
11. Крижанівський С. В умовах гласності для літератури соціалістичного реалізму настає її зоряний час. *Літ. Україна*. 1987. 22 січ. С. 2.
12. Марк Аврелий Антонин. Размышления. Ленинград : Наука, 1985. 246 с.
13. Панченко В. Темы для вариаций? *Лит. обозрение*. 1987. № 12. С. 37–39.
14. Рарицький О. Моральний стоїцизм Володимира Підпалого: мемуарна версія. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 22 (281). С. 171–185.
15. Сенека. Моральні листи до Луцілія. Київ : Основи, 1999 (2-е вид.). 608 с.
16. URL: <https://coollib.com/b/152358-lutsiy-anney-seneka-moralni-listi-do-lutsiliya/read#112> (дата звернення: 22.01.2023).
17. Січкарь О. М. Проза В. Дрозда: психол. аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2008. 20 с.
18. Тарнашинська Л. Пафос стоїцизму: домінанти поетики Володимира Забаштанського. *Презумпція доцільності : Абрис сучасної літературознавчої концептології*. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 287–291.
19. Ткачук О. Відлуння стоїчної філософії в ліриці Івана Франка. *Слово і час*. 2015. № 11. С. 36–42.
20. Тримбач С. Максималізм. *Дружба народів*. 1985. № 6. С. 256–258.
21. Тыжов А. Я. Эпиктет, Симпликий и стоическая философия. *Энхиридион (Краткое руководство к нравственной жизни)*. СПб. : Владимир Даль, 2012. С. 5–53.
22. Федоровська Л. Подвижництво духу – як необхідність часу : про деякі тенденції та шукання прози 80-х років. *На чистих берегах : літ.-критич. ст.* Київ, 1990. С. 7–35.
23. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології. Навчальний посібник зі словником / за ред. Н. Хамітова. – 4-е видання перероблене та доповнене – Київ : КНТ, 2016. 396 с.
24. Хархун В. П. Позитивний герой як художня формула тоталітарної антропології. *Магістеріум. Літературознавчі студії*. Випуск 38. 2010. С. 57–62.

ГУМАНІСТИЧНИЙ ДИСКУРС СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МІЛІТАРНОЇ ПРОЗИ

HUMANISTIC DISCOURSE OF MODERN UKRAINIAN MILITARY PROSE

Кириленко Н.І.,

orcid.org/0000-0002-5982-7227

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови і літератури

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Сердюк К.В.,

orcid.org/0000-0001-7990-849X

магістрант факультету іноземної та слов'янської філології

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

У статті розглядається специфіка художнього осмислення теми війни і миру у творчості сучасних українських письменників, зокрема нове бачення загальнолюдських проблем, пов'язаних з війною. Особливу увагу зосереджено на утвердженні гуманістичного пафосу в сучасній прозі на воєнну тематику, зокрема розкрито своєрідність анти-мілітарного дискурсу творів «Маріупольський процес», «УКРИ», «Чорне сонце». На прикладі героїв, їхніх вчинків, психології, мотивації показано, як війна впливає на долю особистості, доведено, що в будь-якій межовій ситуації, навіть на війні, можна залишатися гуманістом.

Письменники художньо інтерпретують не стільки події війни, скільки моделюють образ людини в контексті війни, зміни пріоритетів, внутрішніх протиріч. Серед уже репрезентованих на сторінках творів тем і мотивів переважають авторське бачення війни, рецепція роздумів, викликаних болем, стражданням, смертю, глибоким розчаруванням у житті, мотив втраченого дитинства цілого покоління дітей. Домінуючими були і залишаються антимілітаризм, боротьба за мир, за свободу і незалежність, за людську гідність, формування національної ідентичності.

У прозі, присвяченій подіям війни на сході країни, відсутні ідеологічні маркери, сучасні автори майстерно реценують етнопсихологію українців, художньо узагальнюють факти та реальні життєві історії, які є втіленням національної ідеї та гуманістичного пафосу.

«Маріупольський процес», «УКРИ» та «Чорне сонце» – узагальнені невідомі життєві історії, які є втіленням людюнолюбства, застереженням від війни, формуванням патріотизму та національної свідомості.

Поява творів, присвячених російсько-українській війні, надзвичайно важлива для розвитку сучасної літератури, для формування національного міфу, адже в текстах про тему війни спостерігаємо гуманістичний пафос.

Ключові слова: сучасна українська проза, тема війни, війна на сході України, АТО, гуманістичний пафос, мілітарний дискурс.

In the article we consider the specifics of the artistic interpretation of the theme of war and peace in the works of modern Ukrainian writers, in particular, a new vision of common human problems related to war. We pay special attention on the establishment of humanistic pathos in modern prose with military topics, in particular, we reveal the originality of the anti-military discourse of the works "Mariupol Process", "UKRY", "Black Sun". On the example of heroes, their actions, psychology and motivation we show how war affects the fate of an individual, prove that in any borderline situation, even in war, you can be a humanist.

Writers artistically interpret not so much the events of the war as model the image of a person in the context of war, changes of priorities, and internal contradictions. Among represented on the pages of the works themes and motifs prevail the author's vision of war, the reception of reflections caused by pain, suffering, death, deep disappointment in life, the motif of the lost childhood of an entire generation of children. Antimilitarism, the struggle for peace, for freedom and independence, for human dignity, and the formation of national identity were and are dominant.

In the prose dedicated to the events of the war in the east of the country, there are no ideological markers, modern authors masterfully interpret the ethnopsychology of Ukrainians, artistically summarize facts and real life stories, which are the embodiment of the national idea and humanistic pathos.

"Mariupol Process", "UKRY" and "Black Sun" are generalized non – fictional life stories that are the embodiment of philanthropy, a warning against war, and the formation of patriotism and national consciousness.

The appearance of works dedicated to the Russian-Ukrainian war is extremely important for the development of modern literature, for the formation of a national myth, because in the texts about the war we observe a humanistic pathos.

Key words: modern Ukrainian prose, theme of war, war in the east of Ukraine, ATO, humanist pathos, military discourse.

Постановка проблеми. Україна стала епіцентром найтрагічніших подій ХХІ століття – Євромайдану, Революції Гідності, Небесної Сотні, окупації Донбасу та Криму, АТО, повномасш-

табного вторгнення в лютому цього року. Неоголошена загарбницька війна з росією, яка вже вісім років точиться на сході країни і десятий місяць широкомасштабного вторгнення, стала

реальністю нашого сьогодення. Війна створює зміни в усіх сферах життя, зокрема в мистецтві, і такі зміни відображають наслідки війни не лише для окремої людини, а й для всього суспільства. Українська мистецька свідомість характеризується посиленням мілітарної спрямованості. Загострюються екзистенційні проблеми, виникає потреба переосмислити цінності, знайти своє місце в новій реальності, часто у ворожому світі. Мілітарний дискурс у сучасній прозі характеризується яскраво вираженим антропоцентризмом.

Серед тем і мотивів, які вже репрезентовані на сторінках творів, переважають: авторське бачення війни, рецепція рефлексій, викликаних болем, стражданням, смертю, глибоким розчаруванням у житті, мотив втраченого дитинства цілого покоління дітей. Для осмислення інших потрібен час. Домінантами були й залишаються антимілітаризм, боротьба за мир, за свободу і незалежність, за людську гідність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мілітарний дискурс сучасної української прози є сферою зацікавлень, предметом дослідження літературознавців: І. Борсюка [1], Н. Герасименко [3], Н. Головченко [4], Ю. Поліщука [9], В. Слапчука [11], Г. Улюри [12] та ін., які звернулися до аналізу окремих творів про російсько-українську війну. У своїх працях згадані дослідники зосереджувалися на тематиці й проблематиці, стильових особливостях, системі образів, настроєвій парадигмі прози сучасної літератури на воєнну тему.

В. Слапчук у статті «Війна як дискурс» зазначав, що «сьогодні Україна веде війну, і ця війна дотична до всіх нас – українців, а тому неминуче мусить втрапити до сфери зацікавлень української літератури». На сьогодні в літературознавстві з'явилося декілька змістовних оглядів літератури про АТО: стаття А. Кокотюхи «Війна в лідерах продажу» [6], огляд О. Коцарева «Сім книг про Майдан і війну» [7]. О. Коцарев, узагальнюючи свої спостереження над сучасними творами на воєнну тему, зауважив у більшості текстів відсутність зайвого пафосу, але сильний емоційний струмінь («...книжки... відверто тяжко читати, вони викликають дуже багато болю та розчуження»), різноманітність і увиразнення живих людських характерів, які розкриваються в нетривіальних обставинах і затьмарюють «політичний момент», появу гумору та іронії, усе «...активніше вписування війни та революції в глибший культурний контекст, у літературні архетипи» [7]. Загалом критик оцінив літературу про війну як потрібну, важливу та цікаву: «Що більше буде таких книжок, то краще. Бо саме вони цемен-

тують український, а не нав'язаний ззовні вимір найновішої історії (лише маючи й пам'ятаючи його можна адекватно сприйняти вимір альтернативний). Саме вони найбезпосередніше змальовують наші події та наші почуття» [7].

Незважаючи на низку публікацій, ця тема в сучасному літературознавстві залишається малодослідженою. Маємо незначну кількість розвідок, у яких увагу було б зосереджено на відображенні українців у період переломних історичних подій, показі героїв у межових обставинах, розкритті характерів персонажів, їх психології та мотивацію вчинків.

Постановка завдання – проаналізувати твори на воєнну тематику («Маріупольський процес» Г. Вдовиченко, «УКРИ» Б. Жолдака, «Чорне сонце» В. Шкляра), розкрити особливості утвердження в них гуманістичного пафосу.

Виклад основного матеріалу. Писати про війну дуже непросто, але події, які відбуваються в Україні з 2014 року, розповіді очевидців, учасників бойових дій складають сюжети для письменників, змушують митців регулярно звертатися до теми війни. Прозаїки (Г. Вдовиченко, Б. Жолдак, Т. Горіха Зерня, Є. Положий, В. Шкляр, С. Жадан, Олаф Клеменсен та багато інших) фактично є літописцями подій АТО. Митці не можуть про це не писати, бо це наразі актуально і стосується кожного громадянина держави.

Уже у 2015 році з'явилися перші книги про події на сході України. Серед таких книг – роман Г. Вдовиченко «Маріупольський процес», відзначений на «Коронації слова-2015». У передмові до твору В. Лис характеризував його так: «...Це насамперед роман про історію пізнання людини людиною, про ламання стереотипів щодо “західняків” і “східняків”, крізь звичайні людські почуття, про відкриття через це пізнання самого себе, світу та перемогу цих почуттів над жорстокістю й абсурдом цієї, як, зрештою, і всілякої війни» [2, с. 8].

Авторка допомагала волонтерам, спілкувалася з ними та бійцями АТО, які перебували у військовому госпіталі, читала інтерв'ю, тому мала значний фактаж про події 2014 року та історії, пов'язані з ними. І, зокрема, одна з історій кохання стала основою сюжету роману. На думку письменниці, «Ця історія (навіть не історія, бо я ж не знала жодних подробиць) настільки зачепила, що у моїй уяві почала створюватися своя історія. Інша. Вона мало чим подібна на те, що я зараз вам розповіла. Але саме цей каркас почав обростати живим “м'ясом”, “кров'ю”, “судинами”, “нервами”...» [13].

Г. Вдовиченко художньо репрезентує не стільки події війни, скільки моделює образ людини в контексті війни, зміну пріоритетів, показує суперечності, звеличує кохання, яке здатне подолати найважчі перешкоди. Герої твору – львів'янин Роман і приазов'янка Ольга – спочатку постають перед читачами персонажами протилежних поглядів і переконань. А місцевість на Сході країни, обрана авторкою, досить нетипова, адже жителі села, попри очевидні суперечливі позиції, ідентифікують себе з Україною, хоча й досить конкретно. Сепаратистка Ольга жалкує полоненого «укра», який намагається вижити за будь-яких умов. З часом усі перешкоди зникають, між ними зароджується кохання, що є традиційним для такого роду сюжетів. Однак це лише основа і життєвий факт, а глибина полягає в думках і міркуваннях, які виникають у межових ситуаціях.

За слушним зауваженням критиків (О. Коцарев, А. Кокотюга), із трьох частин твору дві присвячені перебуванню героїв на війні або близько до неї, і лише одна з них – це осмислення життя львів'янина та мешканців села поблизу Маріуполя, а разом із тим і людей по обидва боки лінії фронту. У романі все змальовано до дрібниць, читач сприймає цю сконденсовану життєву правду, майже в кожному слові відчуваючи біль, співчуття і хвилювання за долю героїв.

Г. Вдовиченко, змальовуючи будні персонажів на передовій, стверджує думку про те, що звичайні речі, дрібниці в побуті, про які ми навіть не замислюємося, на фронті стають розкішшю. І найменший необдуманий крок може стати для героїв останнім, адже смерть підстерігає скрізь.

Письменниця пам'ятає дні, коли Маріуполь «трусило у лихоманці: прапори над міськрадою, то такі, то такі. Бійки, бити у руках, перестрілки... Поранені, вбиті, взаємні звинувачення» [2, с. 129]. Значну увагу авторка приділяє найтрагічнішій події кривавої історії – Іловайському котлу.

Особливе психологічне навантаження справляють на читача епізоди відходу Романа з чотирма побратимами з оточення під Іловайськом. Тоді відважні воїни зі стрілецькою зброєю протистояли ворожим танкам: «Повзти, повзти, бо позаду нічого живого, лише охоплена полум'ям інкасаторська машина і чорний дим, що запинає дорогу» [2, с. 154]. І тільки коли небезпека вже позаду, хлопець наважується написати коротку смс-ку найріднішим людям: «Мамо, я поїв і у касці. Усе добре, не хвилюйся, тут поганій зв'язок», «Олю, я живий. Дочекайся» [2, с. 249]. Такі якості, як людинолюбство та альтруїзм закладені в генах героїв на рівні української мен-

тальності та постають маркерами національної ідентичності.

Г. Вдовиченко доводить, що є пріоритети, набагато важливіші за ненависть – мир у державі, любов, родинний затишок, друзі. Письменниця твердо переконана: Україна і українці були, є і будуть завжди, незважаючи на тяжкі втрати побратимів, які стали рідними, з якими в окопах ділилися ковтком води і шматком хліба. А все інше – «Ми з усім розберемося, – каже Апостол, – дізнаємося про усіх, хто роздмухав війну, і як саме це сталося. Визначимо причини і співставимо їх із наслідками. Поки цього не зробимо, ми, як ті двієчники, не зможемо перейти до наступного класу. І пам'ятатимемо усіх своїх героїв. І залишимося у цій війні людьми. Це дуже важливо – залишитися людьми» [2, с. 273]. А ті, хто «щиро заплутався й збився з дороги, вони мають пройти свій шлях і повернутися» [2, с. 282].

Так, у романі, присвяченому подіям війни на сході країни, Г. Вдовиченко майстерно рецепіює етнопсихологію українців, художньо узагальнює факти та реальні життєві історії, які є втіленням національної ідеї та гуманістичного пафосу.

Серед творів про АТО, які викликають непідробний інтерес читачів, чільне місце посідає «бойова проза» Б. Жолдака – кіноповість «УКРИ». «Укропи», «украї» – так зневажливо називають росіяни українців. Але українському народу такі назви сподобалися, бо, окрім любові до Батьківщини, готовності захищати її від ненаситних загарбників-сусідів, українці мають особливе почуття гумору, що також є маркером ідентичності, національним кодом. В українців сформувалася своя сміхова культура, яка еволюціонує, і зокрема це простежується й під час війни. За допомогою сміху, гумору, уїдливої сатири український народ мінімізує згубний вплив ворожих образ, гніву та інформаційного бруду.

Весь твір Б. Жолдака – це цілісне відображення воєнних дій, авторське трактування подій, їх героїв та антигероїв. Герої кіноповісті «УКРИ», як вважає сам автор, схожі на героїв «Енеїди» І. Котляревського. Вони, як і козаки-троянці, відчайдушно захищають свою країну, її територіальну цілісність і незалежність, даючи гідну відсіч загарбникам, часто жартуючи зі смертю (навіть перебуваючи під «вогненними пасмами градів», бійці відчувають себе, ніби на спортивній грі, а не на війні: «бійці, неначе на футболі, дуже переживали, чи влучить») [5, с. 158] цінують дружбу і братерство: «Жора мчав крізь ніч, і з кожною хвилиною підступалася радість, що він вирине з безмірного натовпу і впаде в братні

обійми укропів, він уже наперед відчував ці дужі потиски, чув рідний сміх, хрипкі жарти» [5, с. 174]. А під час бойових дій герої знаходять час для жартів і гумору, і це часто допомагає, адже життя триває, і навіть на війні українці не втрачають людських чеснот і моральних цінностей. Незважаючи на страшні бої, герої знаходять місце і час для кохання, весілля та подружнього життя: «Вона глянула в дзеркальце й не повірила – геть лагідна, світла, усміхнена і чомусь вбрана у весільну фату. А одвела погляд – і вся забризкана ... геть не пудрами чи кремами...» [5, с. 93]. Цей епізод відтворює щасливу мить і жахливі реалії сьогодення. Автор із симпатією і співчутливо, а іноді використовуючи нецензурну лексику, описує нетрадиційний «медовий місяць» молодят в умовах війни, шукає баланс: «Як дивно перепліталось їхнє подружнє життя з бойовим, замість того, аби муркотіти, молодята вели військові наради, біс їхній мамі, ну ніяк не вдавалось побути людьми! Після любовців западала павза, за нею йшла ділова нарада...» [5, с. 207]

20 новел книжки «УКРИ» – це низка невеликих оповідей, які мають реальну основу, тісно пов'язаних одна з одною темами та героями, історій, від яких перехоплює подих і зміцнює впевненість у перемозі. Письменник по-своєму осмислює війну та по-новому репрезентує особистість на війні, моделює «нового» героя ХХІ століття: у кіноповісті читач не знайде епізодів обожнювання бійців АТО, їх документальних характеристик. Б. Жолдак змальовує звичайних людей із глибоким почуттям патріотизму, яке передавалось з покоління в покоління, а праоснова, першопочаток його йде від хоробрих предків – козаків. За політикою, за замовчуванням подій у новинах там, на сході України, перебувають прості хлопці, яких змінила війна. Вони не тільки продовжують жити, а й проявляють здібності та характери, знаходять можливість посміятися і поплакати, проявити кмітливість, вкотре обдуривши ворогів, продемонструвати любов до Батьківщини, створити нову філософію життя. На таких своїх, «рідненьких», тримається нація, але серед своїх є й інші, чужі – вороги народу, зрадники, сепаратисти. Автор порушує традиційні для літератури теми – байдужості та зради, на прикладі місцевих жителів простежує витoki цих ганебних явищ: «Порода людська була строката – після голодомору й Другої світової сюди назбирався люд з усього Союзу, бо із зон випускали тих, хто хотів відновлювати шахти» [с. 22]. Своєрідно реєстровано у творі антигуманітарність – це відомий

«гумконвой», за яким стояла не гуманітарна допомога, а зброя. У творі вміло переплітаються традиції та новаторство, епічні сюжети, засновані на реальних подіях, з нанизуванням діалогів, із домішками ненормативної лексики та чорного гумору, німими сценами, які читач може інтерпретувати самостійно.

Ще одним помітним твором у дискурсі сучасної прози є роман В. Шкляра «Чорне сонце», присвячений воїнам полку «Азов». Щодо місця творчості романіста в сучасній прозі слушною є думка К. Поліщука: «у світлі сучасної критики Василь Шкляр постає як визнаний та провідний майстер бестселерів, який у своїй творчості торкається важливих національних та загальнолюдських проблем, створює напружений сюжет, а також однозначно не може бути охрещений елітарним чи масовим письменником» [8].

Прикметно, що візії війни репрезентовано від імені очевидців, безпосередніх учасників подій, азовців. Розповідь у творі ведеться від імені бійця з позивним Маляр. Його прототипом став солдат полку «Азов» Олександр (позивний Художник), із яким письменник був особисто знайомий. Маляр згадує Майдан, розповідає про своїх побратимів: Гризло (для нього бій – це свято), Сіроманця (він вивчив українську мову і розмовляє нею з російськомовними батьками), Фому (наймолодший, сирота, врятував побратимів, закривши їх собою), Хунта (один із найкращих фехтувальників), Аксьонов (від нього відмовилися батьки, які підтримували ЛНР). Зі щирою теплотою і невимовним сумом В. Шкляр описує у творі, як хлопці протистояли ворогу під Іловайськом і загинули.

Ці українські лицарі впевнені у власній правоті, у цій неоголошеній війні правда на їхньому боці. Навіть у кривавих протистояннях у хлопців зберігається потяг до прекрасного, естетичного. Тому оповідач так привабила скіфська баба в степу, яка «тримала обома руками свого живота, в якому теплилося життя» [15, с. 107], бо навіть у епіцентрі бойових дій життя триває. У цьому епізоді яскраво представлено важливі етнокультурні коди українців, показано безперервний зв'язок минулого, сучасного та майбутнього.

Герої роману – утілення найкращих людських чеснот, взірці для наслідування, вони прекрасні зовні і внутрішньо, тому досконалі, а їхні дії та вчинки – показові. Про те, що хлопці є справжніми патріотами, свідчать рядки: «Не дозволиш нікому плямити ні слави, ні честі твоєї нації. Будь гордий з того, що ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимироваго тризуба» [15, с. 26–27].

Із вуст Маляра читач дізнається про хід боїв, втрати серед бійців. Герой сповнений сумнівів і недовіри до всього, його душу ятрить прихована зрада: «Хто і чим зміряє те почуття чи бодай знайде йому адекватну назву, коли ти звільняєш місто від бандитського кодла, а мирні жителі показують тобі дулі, сиплють услід прокльони чи... виставляють з вікна голе озаддя?» [15, с. 20]

Хто і з якою метою продовжує війну, чому гинуть найкращі, чому місцеві жителі Донбасу вороже ставляться до українських військових, вважаючи їх ворогами, яке майбутнє України бачить герой – болючі питання, які ставить автор книги. Показовий епізод зі склянкою води, в якому власник кіоску, місцевий житель Сходу, відмовив військовим, підкреслює жорстокість і нелюдське ставлення «ватяних рил» до патріотично налаштованих захисників. Потрібен час, щоб змінити психологію таких «ватників».

Водночас «Чорне сонце» – це світ добра і зла, сторінки мрій, сподівань і звершень молодих українських воїнів. «Так уже історично склалося, що наш народ розчаровується і падає духом, то знову відроджується і піднімає голову в боротьбі за свою гідність і незалежність. І сьогодні ми бачимо, що буреломні події на Донбасі, в Криму відкрили світові новий український дух, відродили справжнього українця. Він народився на Майдані, а війна показала цю людину в повний зріст», – розповідає в інтерв'ю В. Шкляр [14].

Таким чином, прозаїк з'ясовує причини антиукраїнської політики на сході країни та засуджує таке негативне явище. Важливим завданням, яке стоїть перед письменником,

є піднесення бойового духу тих, хто захищає цілісність держави та єдність нації. Проте В. Шкляр не уникає викриття ганебних рис поведінки, які виявила війна та які досі трапляються серед бійців. Загалом романіст виводить ідеальних вояків, щирих патріотів, відверто симпатизуючи хлопцям, вчинки яких для кожного українця є універсальним засобом самовираження й самоствердження, актом цілеспрямованого утвердження моральних цінностей.

Висновки. Бурхливі події ХХІ століття в Україні (Революція Гідності, російсько-українська війна, що триває й донині) спричинили появу цілого пласту нових творів: спогадів та розповідей самих учасників боїв, мемуари, щоденники, авторами яких є військові, бійці, волонтери, журналісти. Серед них: Г. Вдовиченко, С. Жадан, Б. Жолдак, Б. Гуменюк, Олаф Клеменсен, С. Лойко, Н. Нагорна, В. Піддубний, Є. Положий, В. Рутківський, С. Талан, Г. Цимбалюк, В. Шкляр та багато інших. Поява творів, присвячених російсько-українській війні, надзвичайно важлива для розвитку сучасної літератури, бо за темою війни спостерігаємо гуманістичний пафос у текстах. У майбутньому ці книги складуть цілісну картину війни.

«Маріупольський процес», «УКРИ» і «Чорне сонце» – узагальнені невігдані життєві історії, які є втіленням людинолюбства, застереженням від війни, формуванням патріотизму і національної свідомості. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі поетикальних особливостей творів про російсько-українську війну та засудження мілітарної ідеології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисюк І. В. Гібридна війна як стратегія спротиву. *Критика*. № 11-12, 2012. С. 15–16.
2. Вдовиченко Г. К. Маріупольський процес: роман; [передм. В. Лиса]. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 288 с.
3. Герасименко Н. О. Словами очевидців: література від Євромайдану до війни : монографія. Тернопіль : Джура, 2019. 127 с.
4. Головченко Н. І. Книга про український феномен. Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/02/02/074710.html>
5. Жолдак Б. О. УКРИ: кіноповість. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. 224 с.
6. Кокотюха А. А. Війна в лідерах продажу. URL: http://espresso.tv/article/2015/09/15/viyna_v_liderakh_prodazhu
7. Коцарев О. О. Сім книг про Майдан і Війну. Ще не осмислення, але ретельна фіксація реальності: огляд. URL: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/62544/>
8. Поліщук К. М. Поетичні майстерні. URL: <http://maysterni.com/user.php?id=7360&t=2&sf=1>
9. Поліщук Я. О. Візія війни в літературі ХХІ століття. Життя зі словом : ювіл. зб. на пошану проф. Миколи Ткачука / За ред. проф. М. Зимомрі. Тернопіль; Дрогобич : Посвіт, 2014. С. 376–383.
10. Протасова Г. В. Війна, культура, історія: про що говорили на Форумі видавців. *Літературна Україна*. 2015. № 35. С. 4.
11. Слалчук В. Д. Війна як дискурс. URL: <http://litakcent.com/2015/02/17/vijna-jak-dyskurs/>
12. Улюра Г. А. Як ти підеш на війну? (Рецензія на книжку Сергія Гридїна «Сапери»). URL: <http://litakcent.com/2017/10/13/yak-ti-pidesh-na-viynu-retsenziya-na-knizhku-sergiya-gridina-saperi/>

13. Франко З. Галина Вдовиченко: «Роман має вистигнути, як гарячий хліб, який не можна їсти з вогню» [Електронний ресурс]. *Час і Події*. 2015. № 25. URL: <http://www.chasipodii.net/article/15352/>
14. Шкляр В. М. «Наймогутніша зброя – мова». 2016. 5 січня. URL: <https://rozмова.wordpress.com/2016/01/20/vasyi-shklyar-7/>
15. Шкляр В. М. Чорне Сонце: збірка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 304 с.

УДК 821.161.2'05.09(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.52>

«НІЦШЕАНСТВО» ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ В ХУДОЖНІЙ БІОГРАФІЇ ВАЛЕРІЇ ВРУБЛЕВСЬКОЇ «ШАРІТКА З РУНГУ»

OLHA KOBYLIANSKA'S "NIETZSCHEANISM" IN VALERIA VRUBLEVSKA'S FICTIONALIZED BIOGRAPHY "SHARITKA FROM RUNH"

Ковальчук Н.В.,

orcid.org/0000-0001-7753-8640

аспірантка кафедри української літератури

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Маланій О.О.,

orcid.org/0000-0002-6651-9871

кандидатка філологічних наук,

доцентка кафедри української літератури

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Художня (літературна) біографія – один із найголовніших об'єктів дослідження біографістики. При написанні художньої біографії важливим є дотримання пропорційної консолідації наукового і художнього елементів оповіді, тобто поєднання факту і вимислу. Головною ознакою художньо-біографічних творів є белетризація реконструювання життя головного героя твору на базі проаналізованих історичних документів.

Актуальність дослідження репрезентації формування особистості О. Кобилянської в біографії В. Врублевської «Шарітка з Рунгу» полягає в тому, що ця тема досі потребує детального вивчення в сучасному науковому просторі, тому що досліджень, які стосуються безпосередньо впливу «ніцшеанства», зображеного в художніх біографіях про письменницю не так багато, як у випадку з вивченням її творчості в загальному. Одним із найважливіших моментів під час написання біографічного твору є вибір героя біографії, оскільки від цього залежить актуальність і значущість написаної роботи.

У статті на матеріалі художньо-біографічного роману В. Врублевської «Шарітка з Рунгу» (2007), де поданий белетризований життєпис української письменниці О. Кобилянської, досліджено вплив європейської культури, а саме філософії німецького мислителя Ф. Ніцше, втілення його концепту «надлюдина» у творчості буковинської письменниці, простежено, як це зображено в романі. Проаналізовано деякі розвідки українських дослідників, які вивчали осмислення О. Кобилянською вчень Ніцше. Виокремлено основні жанрологічні особливості художньої біографії. Показано, як через діалоги та проаналізований історичний матеріал, наприклад, епістолярій, щоденники, автобіографії, В. Врублевська подала власну художньо оброблену варіацію образу О. Кобилянської як авторки, простежила, чим письменниця цікавилася, яких тем торкалася у своїх творах, і якої ваги мала філософія Ф. Ніцше в цьому.

Художньо-біографічний роман В. Врублевської «Шарітка з Рунгу» був обраний уперше для дослідження особистісного та творчого розвитку О. Кобилянської під впливом ідей та концепцій Ф. Ніцше.

Ключові слова: художня біографія, жанр, роман, белетристика, ніцшеанство.

Fictionalized (literary) biography is one of the primary subject matter of biography studies. At the time of writing fictionalized biography, it is important to provide a proportional consolidation of the scientific and narrative elements – a combination of fact and fiction. The main feature of the fictionalized biographies is the belles-lettres reconstruction of the main character's life based on analyzed historical documents.

Study of representation O. Kobyljanska's personality formation in V. Vrublevska's belles-lettres biography "Sharitka from Runh" has importance because this theme still needs detailed research in modern science. There is an insufficient amount of studies which are related directly to the influence of "Nietzscheanism" shown in fictionalized biographies about Ukrainian author like in the case of studying her works in general. One of the most significant parts of writing a biographical work is the choice of the main character of the biography since it affects the importance and significance of the written work.

The article drawing on V. Vrublevska's fictionalized (literary) biography "Sharitka from Runh" about belles-lettres reconstruction of O. Kobyljanska's life examines the influence of European culture, particularly the philosophy of the German thinker F. Nietzsche, the embodiment of his "Übermensch" concept in O. Kobyljanska's works, considers how it is shown in the novel. The paper analyzes several studies written by Ukrainian researchers, who examined O. Kobyljanska's interpretation of Nietzsche's philosophy. The article outlines general specific genre features of fictionalized biography. The study shows how V. Vrublevska submitted through dialogs her subjective belles-lettres variation of O. Kobyljanska's character as a writer using historical material for example letters, diaries, and autobiographies. Also, V. Vrublevska indicated what writer was interested in and what role Nietzsche's philosophy played in it.

This paper is the first attempt to apply V. Vrublevska's fictionalized biography novel "Sharitka from Runh" for exploring O. Kobyljanska's personal and creative development under the influence of F. Nietzsche's ideas and concepts.

Key words: fictionalized biography, genre, novel, belles-lettres, Nietzscheanism.

Постановка проблеми. Біографії відомих людей завжди цікавили як пересічних читачів, так і дослідників. Упродовж віків біографічна традиція стрімко розвивалася, набуваючи стійких визначальних рис, які орієнтують учених під час дослідження того чи того біографічного тексту.

Художня біографія – твір, у якому в белетризованому вигляді подається життєпис реальної людини. Передумовою написання біографічного тексту є відповідальний вибір героя біографії, оскільки від цього залежить актуальність і важливість написаного. Зазвичай дослідники звертаються до життєписів тих персоналій, які мали потужний вплив на громадське, політичне та культурне життя певного народу, тобто вибирають найвизначнішого представника тієї чи тієї нації. Тому не дивно, що увагу багатьох дослідників та письменників часто звертає увагу саме постать О. Кобилянської, української модерністки, однієї з перших емансипаток, яка присвятила свою творчість жінці.

Неабиякий вплив на письменницю здійснив німецький філософ Ф. Ніцше. Німецька культура була близькою О. Кобилянській, адже її мати, Марія, походила хоч і зі спольщеної, але німецької родини, і сама вона довгий час говорила і писала німецькою. Тому авторка цікавилася німецькими письменниками, пізнавала в такий спосіб світову літературу, розширяючи свій світогляд.

У контексті дослідження постаті О. Кобилянської є важливим художньо-біографічний роман В. Врублевської «Шарітка з Рунгу». У ньому авторка показала формування світогляду буковинської письменниці й як на це вплинула філософія Ф. Ніцше, а особливо як втілювався його концепт «надлюдини» у творчості О. Кобилянської.

В. Врублевська виконала глибинний психологічний аналіз О. Кобилянської, спираючись на епістолярій, автобіографії, щоденникові записи та художні твори письменниці, які вирізняються посиленою емоційністю, проте з урахуванням свого суб'єктивного сприйняття, що говорить про жанрову особливість твору – співвідношення факту і вимислу.

Оскільки досліджень зображення впливу європейської культури, а саме – філософії Ф. Ніцше, на формування особистості О. Кобилянської на матеріалі художньої біографії небагато, тому ця тема досі потребує детального вивчення в сучасному науковому просторі. Звідси впливає актуальність дослідження.

Мета дослідження полягає в детальному аналізі художньо-біографічного роману В. Врублевської «Шарітка з Рунгу» задля з'ясування того, що вплинуло на формування світогляду О. Кобилянської, а також як відбилася філософія Ф. Ніцше на творчості письменниці й як це зображено в романі.

Постановка завдання. Для реалізації мети дослідження поставлені такі **завдання**: визначити жанрові особливості художньої біографії; на матеріалі художньої біографії В. Врублевської «Шарітка з Рунгу» про О. Кобилянську простежити, як формувалася світогляд письменниці під впливом філософії Ф. Ніцше і проаналізувати, як це показано у творі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми біографістики досліджують у своїх працях І. Демуз, М. Ільницький, О. Криківська [6], Т. Левчук [8], В. Марінеско [10], В. Попик, В. Чишко, Н. Шляхова та ін., художні біографії є об'єктом наукових зацікавлень таких дослідників, як І. Акіншина [1], В. Марінеско [10], М. Шаповал [13] та ін.

Вивченням біографічних джерел про О. Кобилянську, її творчості, а також впливу філософії Ф. Ніцше на формування її особистості займалися В. Агєєва, Т. Гундорова [4], С. Кирилук [5], Б. Мельничук, М. Моклиця, Г. Левченко [7], Т. Левчук [8], Л. Ожоган, В. Панченко [11], Г. Улюра та ін. Роман В. Врублевської «Шарітка з Рунгу» про О. Кобилянську досліджували Р. Горак [3], А. Кулик, А. Разгільдєєва, О. Сміль, І. Шаталова, А. Шевердіна та ін.

Виклад основного матеріалу. Біографія належить до найдавніших жанрів, чиї витoki сягають доби античності. Одним із перших, хто дав визначення біографії, був давньогрецький письменник,

історик та філософ Плутарх, який «вперше окреслив один із найважливіших параметрів біографії – необхідність відтворювати багатство людської особистості, великої натури, яка утаємничує великі чесноти або великі пороки» [6, с. 369].

Опис життєвого шляху особистості невід’ємний від історії в загальному. Біографічний та історичний твори налаштовані на відтворення задокументованих фактів і подій. Це «спроба письменника наблизити минуле до сучасності, знайти такі історичні паралелі та аналогії, які б допомогли відповісти на питання, що постають перед сучасниками» [6, с. 369-370].

Біографічна література відзначається бінарною опозиційністю – пропорційним поєднанням факту і вимислу. За співвідношенням факту і вимислу вчені виокремлюють документальні й художні (літературні) біографії.

В історії літератури художньою біографією вважається твір, який базується на белетризованому описі життя конкретної реальної людини. Основою художньої біографії, зазначає О. Крикавська, «виступають закони художньої словесної творчості, що відповідають історико-літературній добі та естетичним уподобанням автора» [6, с. 371].

Як зауважила В. Марінеско, творам художньо-біографічного спрямування «притаманне глибоке занурення в духовний світ зображуваної особи, а також поєднання вимислу і домислу, але здебільшого в тій мірі, в якій вони не спотворюють конкретно-історичний фактаж» [10, с. 61]. Дослідниця вказує, що під час написання такого твору «об’єкт реальної історії перетворюється на об’єкт авторської рефлексії, у якій важливу роль відіграє естетичний імператив» [10, с. 61], тобто автор художньої біографії прагне відтворити історію так, щоб вона зацікавила читача і принесла йому естетичне задоволення.

Основна риса художніх біографій – белетризоване відтворення життя реальної особи, яке розгортається на фоні історичних подій. Таким біографічним текстам також характерна глибока психологізація образів персонажів, авторський суб’єктивізм, деталізація історичного контексту тощо.

Щодо визначення жанрових ознак художньої біографії у дослідників розділяються думки. Деякі під художньою біографією розуміють літературний жанр [6, с. 371], інші ж надають цьому явищу ширше жанрологічне визначення – мета-жанр [13, с. 3]. За твердженням В. Марінеско, жанрова специфіка біографістики визначає модусні ознаки літературної біографії: «У кожному

конкретному випадку модусні ознаки залежать від того, дифузія елементів яких жанрів відбулась у художньому просторі твору» [10, с. 62].

Як зазначила І. Акіншина, найбільш продуктивними жанрами в біографічній традиції є повість і роман [1, с. 9]. Останній найбільш повно розкриває життєві перипетії видатної особистості. За твердженням О. Крикавської, біографічний роман «є більше чи менше наближеним до правдивого відтворення життя, але його художні параметри все ж зорієнтовані не на документ, а на художню уяву автора» [6, с. 374].

Вибір героя біографії дуже важливий під час написання твору, адже саме це визначає цінність і актуальність твору. Критерієм вибору зображеної особи є унікальність і значущість історичної особистості.

Деякі дослідники за античною традицією умовно поділяють літературу біографічного спрямування на два типи – біографія державного діяча і біографія митця.

Саме письменницьку біографію вважають квінтесенцією жанру художньої біографії, тому що в ній «відбувається сплав літературності (філологічності в сучасному розумінні) та художності» [9, с. 300], які сприймаються цілком природно у творчому осмисленні письменника-автора.

Увага до життя О. Кобилянської викликана неабияким значенням її діяльності. Безліч дослідників і біографів зверталися до постаті цієї української письменниці, бо бачили в ній одну із репрезентанток українського народу і розуміли культурну вартість її творчості.

Одним із найкращих прикладів художніх біографій про О. Кобилянську вважається художньо-біографічний роман В. Врублевської «Шарітка з Рунгу», про який письменник Р. Горак, рецензент книги Врублевської, відгукнувся так: українська література «збагатилася інтелектуальною і філософською прозою, новим біографічним романом, побудованим на іншій основі, ніж досі» [3, с. 6]. Також зауважимо, що роман «Шарітка з Рунгу» – не перша спроба В. Врублевської осмислити постать О. Кобилянської за допомогою художньої біографії. У 1989 р. авторка видала біографічну повість «Емансипатка», яка складається з 2 частин – «Доля» і «Царівна». У них через художню інтерпретацію В. Врублевської оповідається про ранні роки – дитинство і юність – О. Кобилянської.

У «Шарітці з Рунгу» через призму суб’єктивності авторка показала формування письменниці як особистості, простежила сфери її зацікавлень, окреслила особливості світогляду

О. Кобилянської, на який вплинули жіноча емансипація, родинна атмосфера, європейська культура, у контексті якої і філософія німецького мислителя Ф. Ніцше, чії ідеї та переконання відбилися у свідомості й, відповідно, у творчості буковинської письменниці: «Я вважаю за потрібне вивчати не лише твори письменника, а й обставини його життя, особисті якості. Навіть найфантастичніші твори носять у собі дух того, хто їх створив» [2, с. 58].

О. Кобилянська із самого малечку була охочою до знань. Проте, оскільки в той час, у який вона жила, не вважалося за потрібне надавати освіту жінці, Ользі довелося самій шукати шляхи для розвитку та здобування знань. Її першими наставниками в цьому були брати, які навчалися в університетах та могли допомогти сестрі в пошуку необхідної та актуальної літератури, про що написала В. Врублевська в романі: «Усвідомлення власної низької освіти гнітило її. Тож мусила осягти все самотужки, нізащо не хотіла залишатися “нічим”, бо була завзята, горда і честолюбна. Прагнула знань для того, щоб прислужитися загалу» [2, с. 80], а також подруги, з якими тісно спілкувалася О. Кобилянська, наприклад, Софія Морачевська, згодом Наталя Кобринська та інші.

Великий вплив на формування особистості О. Кобилянської справила епоха романтизму, особливо німецька його гілка, до якої належать Кароліна фон Гюндероде, Йоган Вольфганг фон Гете, Генріх Гейне, Готгольд Ефраїм Лесінг, Фрідріх Ніцше та інші. Окрім того захоплювалася літературним рухом «Буря і натиск», вважала себе причетною до його покоління, зауважує В. Врублевська [2, с. 56].

Літературознавиця Т. Гундорова у своїй монографії «Femina melancholica. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської» зазначає, що О. Кобилянська не лише захоплювалася ідеями та творами Ніцше, виокремлювала для себе певні його фрази, «вона, так само як Ніцше, розвивалася в колі впливу німецького романтизму та ідеалізму, тому їй була близькою виховно-моделююча концепція культури і людського життя, що її розгорнув німецький філософ» [4, с. 12].

Авторка «Шарітки з Рунгу» писала у своєму романі про це так: «...класицизм залишався її розумом, романтизм був її душею» [2, с. 56].

Одним із тих, хто найбільше вплинув на розвиток О. Кобилянської, був філософ Ф. Ніцше. Знаючи приблизно про його роботи та ідеї з навчальної літератури братів, Ольга Кобилянська хотіла дізнатися більше про німецького мислителя. Таке бажання описане в романі

В. Врублевської, а саме в діалозі Ольги з Євгенієм Озаркевичем, братом Н. Кобринської, який пообіцяв передати письменниці праці Ф. Ніцше, що мав.

– *Моє царство не в тому, що я маю, а тому, що я знаю і думаю, і в тому, що я намагаюся створити.*

– *А кажете, що не знаєте Ніцше. Ви ж не кажете, що не знаєте навіщо жити, Ви знаєте більше, Ви знаєте, як жити. Ніцше вважав це за найвищу цінність людини.*

– *Тим більш я хочу про нього знати!* [2, с. 211].

Чимало провідних українських науковців досліджували осмислення буковинською письменницею світової літератури, її образів і мотивів, загалом доби романтизму, зокрема філософії Ф. Ніцше. Про це писали такі дослідники, як С. Єфремов, І. Франко, О. Грицай, П. Филипович, О. Маковей та ін., зокрема відгукувалася і подруга О. Кобилянської – письменниця Леся Українка, яка захищала Ольгу від «нападів» галицьких науковців через надмірну «німеччину» у творах, про що відомо з листів і з наукової статті Лесі «Писателі-русини на Буковині»: «“Німеччина” відкрила писателю нашій світ ідей, познайомила її з світовою літературою і навчила любити і розуміти хист» [12, с. 91].

Серед сучасних науковців також є багато тих, хто підняв тему впливу філософії Ніцше на О. Кобилянську у своїх розвідках. Наприклад, науковиця С. Кирилюк пише в авторефераті своєї дисертації «Трансформація мотивів та образів світової літератури у творчості Ольги Кобилянської», що «світ ідей німецького філософа дав поштовх до осмислення О. Кобилянською як окремих екзистенційних ситуацій, так і явищ культурного життя» [5, с. 8].

Зауважимо, В. Врублевська в розмовах, переосмисливши досліджений матеріал з особистого архіву О. Кобилянської, показала у творі розвиток письменниці, а також представила, якими темами цікавилася буковинська авторка.

О. Кобилянська захоплювалася ідеєю «надлюдини» Ніцше – самодостатньої персони, яка прагне самостійно керувати власною долею. Про це йдеться також у діалозі з Є. Озаркевичем, який розповів Ользі про згадану філософську концепцію: «Глибока самотність приносить багато інтелектуальних переваг і свободу від багатьох повинностей... Коли я прочитав про надлюдину, я все зрозумів. Вважав, що так і мусить бути, “мені боязно серед людей: там серед них мене мучила жага, і ніщо не могло вгамувати її. Тоді я пішов у самотність і створив надлюдину”» [2, с. 212]. Ідеї Ніцше О. Кобилянська вважала близькими,

наче вони йшли саме про неї: «Аби Ви знали, як вплинули на мене ці слова! Я була впевнена, що вони для мене і про мене» [2, с. 212].

Найкраще описаний розвиток сприйняття філософії Ф. Ніцше О. Кобилянською в інтелектуальних розмовах із Вацлавом Морачевським, польсько-українським медиком і педагогом, чоловіком С. Окуневської-Морачевської, яка першою надіслала праці Ніцше подрузі. У них В. Врублевська показує, як письменниця вчиться в німецького мислителя і йде далі, формуючи власний світогляд і думки щодо концепції надлюдини.

У діалозі з В. Морачевським, письменниця зізнається, що її захоплення філософією німецького мислителя було поверхневим, хоча «всі доступні його роботи читала з інтересом і задоволенням» [2, с. 380].

Через діалоги між подружжям Морачевських та самою О. Кобилянською В. Врублевська простежує і показує читачеві зміни в науково-культурному середовищі України та Європи загалом. Авторка біографічного роману аналізує впливи на творчу інтелігенцію вчення Чарльза Дарвіна, який, за словами В. Врублевської, «відкрив світ надзвичайної краси. Там, де колись був хаос, що вимагало втручання Вічного розуму, вимальовувалася чітка система» [2, с. 409].

Письменниця зауважує, що його ідеї швидко проникли в суспільну свідомість, зокрема й у свідомість О. Кобилянської, котра «була першою українською жінкою-письменницею, яка відкривала у своїх творах для голосу тіла і волання природи» [2, с. 484]. У романі «Шарітка з Рунгу» через критику авторки читач дізнається, що всупереч традиції, «яка вимагала, що цнотливому народові не годиться слухати, а письменникові писати про “потреби тіла”, Кобилянська зламала цей стереотип» [2, с. 349].

В. Врублевська називає «винним» у тому Дарвіна, який «породив» Ф. Ніцше, і дає власний аналіз діяльності німецького філософа, який був одним із тих, хто вплинув на О. Кобилянську: «Ніцше в теорії вирвав із свого розуму моральне уявлення про долю світу. Його мозок став “безсоромним”, і вслід за Дарвіним він почав бачити в побудові життя лише боротьбу за існування. Основним важелем у цій боротьбі вважав волю як насилля над слабими, що приносить загибель непристосованому, не досить стійкому» [2, с. 485].

Певний час О. Кобилянській був близький концепт «надлюдини», її надихав волюнтаризм Ніцше: «В її становищі не раз доводилося виявляти нелюдські волю і силу духа. Тому й захоплювалася Ніцше» [2, с. 485].

У творчості письменниці цей ідеал яскраво втілений, наприклад, у повісті «Царівна», про що йдеться в діалозі з Євгенією Ярошинською, письменницею та учасницею жіночого руху, з якою спілкувалася Ольга: «В “Царівні” не менш питомий ідеал: бути самому ціллю і розвивати свою індивідуальність по лінії найвищої краси і гармонії! Боже мій! Те, що Ви дали нам, Ольго, купці українських інтелігентів, – безцінне!» [2, с. 400], а також з В. Морачевським, який зазначив, що в «Царівні» й в гуморесці «Він і Вона» «є цитати з Дарвіна про боротьбу за існування, думки із “Заратустри”» [2, с. 412].

Дослідниця Г. Левченко зазначає, що в повісті «Царівна» чітко простежується лінія утвердження християнства, попри те, що твір створений у період захоплення роботами Ніцше. Йдеться про сні Наталі Верковичівни, які унаочнюють «філософську колізію естетичного (уособленого ніцшеанством) та етичного (християнства)» [7, с. 24]. Науковиця наводить у приклад момент, коли Наталці сниться русалка Лорелей з арфою, «за якою героїня пливе в човні, а в далині перед нею прозирає “полудневий край” – очевидна алюзія на образ “великого полудня” Ніцшевого Заратустри» [7, с. 24].

В. Врублевська у своєму романі зіставляє сприйняття філософії Ніцше Кобилянською з розумінням ідей мислителя польським письменником Станіславом Пшибишевським, який, як зауважує дослідник В. Панченко, «перший же за часом і найяскравіший тип надлюдини в художній літературі» [11]. С. Пшибишевський проголошував, що надлюдина «мусить стати по ту сторону добра і зла, зробитися разом з природою аморальною і жорстокою» [2, с. 485]. На противагу цьому О. Кобилянська вважала, що людина «для того стає надлюдиною, щоб зайняти сторону добра, щоб мати сили супроти зла» [2, с. 485].

О. Кобилянська не погоджувалася з деякими твердженнями Ніцше, які В. Врублевська подає через репліки В. Морачевського: «Ніцше проголосив: нехай загине! Але не світ, а тільки той, хто не пристосований до нього – homo sapiens! А замість нього нехай з’явиться новий тип людини. Для якої не буде інших законів, крім задоволення життям і спокійного використання вроджених сил» [2, с. 409].

Аналізуючи гумореску О. Кобилянської «Він і Вона» дослідниця Т. Гундорова каже, що письменниця скептична до моди на Ніцше. Літературознавиця характеризує сприйняття письменницею філософії німецького мислителя так: «Своєю гуморескою Кобилянська демонструє

“омішанення” і “цитатність” сприйняття Ніцше, що є способом переборення його ідей, коли тексти розсіпані на цитати, а ідеї опобутовлені» [4, с. 157]. Т. Гундорова висновкує, що «напруга емоційно-естетичних і філософських потуг його афористичного філософствування зникає» [4, с. 157].

Для буковинської авторки людина була винятковістю поміж усіх інших земних істот, яка володіла інтелектом і діє згідно з моральних законів: «Значить, вона не цілком належить тваринному світу! Людина, яка вражала Канта існуванням в ній вічного морального закону! Навіть у Біблії сказано, що створення людини вимагало окремого акту, якому був присвячений день, що закінчив створення світу» [2, с. 409–410], тому слова В. Морачевського викликали в неї глибоку огиду, пише авторка «Шарітки з Рунгу» [2, с. 409].

У романі В. Врублевської О. Кобилянська зізнається, що захоплюється Ніцше не як філософом, а як митцем: «Для мене він – людина більш літературного плану, а раз так, то і... невеликий. [...] Вам подобається знищення моралі, єдиної твердої границі між тваринами і людиною. Скрізь, де потерпає мораль, гине все, що її гнітить. Для людини немає іншого виходу, крім удосконалення» [2, с. 411]. Усе інше, вважала письменниця, призведе людину до загибелі, якщо в ній перемагає тварина.

Варто погодитись, що, як зазначає Т. Левчук, «у будь-якому випадку особа, яка стала об'єктом художньо-біографічного зображення, є співавтором твору» [8, с. 176]. О. Кобилянська «допомогла» своїм біографам тим, що «сама виписала сюжет біографії у власному щоденнику, акцентуючи на особистих почуттях та переживаннях» [8, с. 175]. Письменниця залишила численні спогади, листи, автобіографії, у її щоденникових записках достатньо інформації про події, які відбувалися з нею, про її психологічний стан, яких вистачає письменникам-біографам, щоби побудувати повноцінний біографічний твір про О. Кобилянську. В. Врублевська використала архівні матеріали сім'ї Кобилянських у своїх

творах («Емансипатка», «Шарітка з Рунгу»), в яких описала дитинство, юність та зрілість авторки, а також її становлення як української письменниці.

Наприклад, в одному з розділів роману «Шарітка з Рунгу» В. Врублевська використовує уривок листа О. Кобилянської до Августи Кохановської, де вона радить подрузі тексти для прочитання, а саме новелу шведського письменника А. Стрінберга, у чий творчості простежуються ідеї Ф. Ніцше, якого Ольга називає «великим пророком»: «Звертаю твою увагу на твір Августа Стрінберга, скандинавця, імпонуюча велич, глибокий шанувальник Ніцше, він пише чудово, але безпощадно, з глибини свого серця. Він написав новелу “Tschandala”, в якій він, на підставі ідей Ніцше каже: “Підла черня створена на те, щоб носити на своїй спині лева, що сміється”, він великий прихильник цього великого пророка. Читай усі його твори» [2, с. 251].

Також зазначимо, що в романі «Шарітка з Рунгу» через зацікавлення О. Кобилянську часто називали «нігілісткою». Наприклад, в одному з розділів «Шарітки з Рунгу» інженер-нафтовик Ернест Зеглер, який подобався письменниці, «називав її то “нігілісткою”, то “панною шляхетних поглядів”» [2, с. 319].

Висновки. Отже, на матеріалі художньої біографії «Шарітка з Рунгу» В. Врублевської ми простежили, як авторка твору крізь призму суб'єктивізму показала вплив європейської культури, а саме – філософії Ф. Ніцше, на формування особистості та творчої діяльності української письменниці О. Кобилянської. Авторка роману продемонструвала, як змінювалося сприйняття та розуміння О. Кобилянською робіт Ніцше: від цілковитого захоплення до виокремлювання для себе лише окремі його твори та думки, які їй були близькими; а також представила, як це відбувалося в житті письменниці та її творчості, наприклад, відзначила важливу роль концепції «надлюдини» Ніцше, яку О. Кобилянська по-своєму інтерпретувала у своїх текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акіншина І. Жанрово-стильові особливості художньо-біографічної прози 80-90-х років ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Дніпропетровськ, 2005. 19 с.
2. Врублевська В. Шарітка з Рунгу. Київ: Академія, 2007. 512 с.
3. Горак Р. Таємнича квітка з нового роману про Ольгу Кобилянську. *Літ Україна*. 2007. 20 вересня (№ 36). С. 6–7.
4. Гундорова Т. *Femina Melancholica*: стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ: Критика, 2002. 271 с.
5. Кирилюк С. Трансформація мотивів та образів світової літератури у творчості Ольги Кобилянської : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Івано-Франківськ, 1999. 19 с.
6. Криківська О. Жанрологічний аспект вивчення біографічного письма. *Науковий журнал «Наукові записки. Серія “Філологічна”*. 2008. Вип. 10. С. 367–377.

7. Левченко Г. Християнський аспект літературної творчості Ольги Кобилянської. *Науково-теоретичний журнал «Слово і Час»*. 2008. №12. С. 20-27.
8. Левчук Т. Факт і вимисел як наскрізна бінарність біографічного нарративу. *Науковий збірник «Питання літературознавства»*. 2016. № 94. С. 172–182.
9. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с.
10. Марінеско В. Літературна біографія як жанрова модуль: особливості еволюції, атрибутивні та модусні ознаки. *Науково-методичний журнал «Наукові праці. Літературознавство»*. 2012. Вип. 181. С. 59–63.
11. Панченко В. Творчість Володимира Винниченка 1902-1920 рр. у генетичних і типологічних зв'язках з європейськими літературами : дис. ... док. філ. наук : 10.01.01. Київ, 1998. URL: <https://old.library.kr.ua/books/panchenko/p1.shtml?fbclid=IwAR1L1zUTZ32bH95yLiBHsWdAjRk0fJfFb9xMa24OKADyрHBVQ6-dlvJDyFE> (дата звернення: 19.01.2023).
12. Українка Л. Писателі-русини на Буковині. Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. / за ред. В. Агеєвої. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. Т. 7. 680 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1phks7dlygr7yLj75UfsPbiq2yMg-4pV-/view> (дата звернення: 25.01.2023).
13. Шаповал М. Художня біографія інтелектуала в драматургії С. Росовецького. *Електронний журнал «Синопсис: текст, контекст, медіа»*. 2020. Т. 26. № 1. С. 1–10. URL: <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/376/361> (дата звернення: 05.01.2023).

УДК 821.161.2'06-3.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.53>

ТОПОС МІСТА У ТВОРІ «ЛЕКСИКОН ІНТИМНИХ МІСТ» ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

TOPOS OF THE CITY IN THE CREATIVE WORK BY YURIY ANDRUKHOVYCH “LEXICON OF INTIMATE CITIES”

Корнілова К.О.,

orcid.org/0000-0002-1734-9407

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті досліджено твір «Лексикон інтимних міст» Юрія Андруховича як приклад постмодерної гри з читачем. У зв'язку з цим художній простір роману організований за постмодерним принципом каталогізації нарративу, що унаочнює постмодерну метафору світу-тексту. Художній час і простір постають у творі в нерозривній єдності, адже розгортання нових топосів міст підпорядковане особистому часу оповідача, а також осмисленню подій історії.

У творі зображено 111 міст, у яких письменник побував протягом життя, у різні часи, відповідно й темпоральний вимір окреслений надзвичайно широко. Особистий час героя-оповідача відраховується від першої подорожі 1965 року до 2011 року і розмикається у вічність. Крім того, часовий вимір роману ускладнюється спогадами, що виникають у героя під час перебування в тому чи іншому місті (спогади всередині спогадів), а також переосмисленням ним історичних фактів. Організація простору за абетковим принципом є лише засобом упорядкування топографічного хаосу, яким є життя мандрівника.

Різним за значенням для автора містам присвячено різні за обсягом й емоційно-пафосним наповненням тексти, міста часто персоніфіковані. Так, розділи про українські міста розгортаються в контексті переосмислення української історії, комплексу меншовартості. Ці розділи часто сповнені постмодерної іронії як спроби подолати рештки колоніальної свідомості сучасного українця.

Центральною для роману «Лексикон інтимних міст» є проблема взаємодії Сходу і Заходу, Орієнта й Окцидента. Проблеми зіткнення і взаємопроникнення східної й західної культур у межовому просторі європейського міста присвячено також розділи «Варшава», «Вроцлав», «Бухарест», «Чернівці».

Простір міста завжди інтимізований, пов'язаний із особистими спогадами, мемуарний. Місто зображується не лише через описи екстер'єрів, але й через інтер'єри, деталі, завдяки введенню епізодичних персонажів топос «вписується» у загальний, глобальний хронотом. Важливу роль в організації хронотопу відіграє прийом гри, реалізований не тільки через абетковий принцип, але й за допомогою алюзій на творчість самого Ю.Андруховича, самоцітації.

Ключові слова: топос, локус, хронотоп, орієнт, окцидент, каталогізація.

The article deals with the creative work by Yuriy Andrukhovych “The Lexicon of Intimate Cities” as an example of a postmodern game with the reader. In this regard, the artistic space of the novel is organized according to the postmodern principle of narrative cataloging, which illustrates the postmodern metaphor of the world-text. Artistic time and space

appear in the work in an inseparable unity, because the unfolding of new topos of cities is subject to the narrator's personal time, as well as the understanding of historical events.

The work depicts 111 cities, which were visited by the author at different times of his life thereby the temporal dimension is outlined here extremely broadly. The personal time of the hero-narrator is counted from his first trip in 1965 to 2011 and opens into eternity. In addition, the temporal survey of the novel is complicated with the memories that arise in the hero's mind during his stay in one or another city (memories inside memories), as well as reinterpretation of historical facts. The space organization according to the alphabetical principle is only a method to order the topographical chaos that is the life of the wanderer.

The texts of different amount and emotional and pathetic content are devoted to the cities of different significance for the author, the cities are often personified. Thus, the chapters devoted to Ukrainian cities are represented in the context of rethinking Ukrainian history, the inferiority complex. These chapters are often full of postmodern irony as an attempt to overcome the remnants of the colonial consciousness of the modern Ukrainian.

The key issue of the novel "The Lexicon of Intimate Cities" is the interaction between East and West, Orient and Occident. The section "Warsaw", "Wroclaw", "Bukharest", "Chernivtsi" also recover the problem of the collision and interpenetration of Eastern and Western cultures in the border space of the European city.

The space of the city is always intimate, connected with personal memories, memoir. The city is depicted not only through descriptions of exteriors, but also through interiors, details. Due to the introduction of episodic characters, the topos "fits" into general, global chronotope. Significant for the organization of the chronotope is use of game embodied in alphabetical principle as well as in allusions to the works by Andrukhovych himself, a kind of self-citations.

Key words: topos, locus, chronotope, orientation, occident, cataloging.

Постановка проблеми. У книжці «Лексикон інтимних міст» Юрій Андрухович розповів 111 історій про 111 міст, які йому довелося відвідати, у яких довелося пережити приємні й не дуже, але завжди унікальні, інтимні – в широкому значенні цього слова – моменти. Розташовані в алфавітному порядку за географічними назвам, ці різножанрові тексти – від есе й оповідань до віршів у прозі – разом складають автобіографічний атлас світу письменника [1]. Проте водночас Ю. Андрухович зазначає, що «ця книжка про міста, які стали чимось більшим – вони стали Місцями, причому особистими, мов ерогенні зони, й інтимними. Місцями, ознакованими на мапах як міста» [2, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структура самого твору є типово постмодерністською – це лексикон, який складається з 111 різних за обсягом та жанром текстів, упорядкованих за абеткою. На думку О. Бровко, проблема космогонічного символізму літер та принципу їх поєднання має давні традиції і виходить за межі філологічної науки, тяжіючи більше до сфери філософської [3, с. 223]. Вибір форми лексикону та принцип абеткової організації текстів Ю. Андрухович пояснює, спираючись на своїх попередників М. Павича («Лексикон інтимних міст» за своєю структурою нагадує його твір «Хозарський словник») та П. Беринду, використовуючи цитати з власних текстів, а також і непрямі алюзії на інші твори (наприклад, в уривку «Така ж і ця книжка – суміш, гібрид. І в жодному разі не користуйтеся нею для знайдення правильного шляху! Вона радше допоможе вам заблукати, пройтися манівцями і, може, розважить, дезорієнтуючи на місцевостях» [2, с. 10] автор відмовляється від свого попереднього визначення жанру,

застосовуючи прийом гри й алюзію на книгу есеїв «Дезорієнтація на місцевості»).

Як зазначає Д. Василювич, крім згаданих авторів, на яких Ю. Андрухович безпосередньо або опосередковано спирається, слід згадати й П. Вайля та його твір «Геній міста», структура якого нагадує структуру «Лексикону» з кількома суттєвими відмінностями: на відміну від П. Вайля, у творі якого в центрі уваги знаходяться інші письменники, історичні та культурні особливості описаних міст, у Ю. Андруховича в центрі уваги знаходиться сам письменник та його суб'єктивні враження, у Ю. Андруховича кожне місто є окремим текстом, у той час, як у П. Вайля тексти є пов'язаними [1].

На думку А. Пройдакова, місто є одним з найцікавіших об'єктів дослідження, оскільки воно в певній детермінації інтерпретується людиною, передає важливу інформацію, подає численні натяки та алюзії, містить завуальовані коди й смисли. Урбаністичні тенденції у творах світової літератури стають дедалі відчутнішими та більш виразними [4, с. 88].

Постановка завдання. Певна сукупність знаків обумовлює створення нових ідейних підтекстів та смислових навантажень, що зберігає в собі місто. Архітектурні пам'ятки, вулиці, сквери, площі, будинки, фонтани, будівлі створюють особливий колорит того чи того міста. Ці топоніми передають мешканцеві актуальну знакову інформацію, що містить елементи історичної пам'яті, автентики місця, символічного наповнення. Процеси декодування міських відомостей є важливою складовою урбаністичної літератури [4, с. 88].

Важливе значення в урбаністичному тексті твору посідає топонім та його особливий вид «урбанонім» – вид топоніма, власна назва будь-

якого внутрішнього міського топографічного об'єкта [4, с.89]. Урбаноніми є своєрідними носіями історичної пам'яті міста, оскільки концентрують у собі знання та кодову інформацію про той чи той територіальний об'єкт. Вони є важливими елементами створення урбаністичного тексту, адже назва та ім'я певного об'єкта міста є важливою ознакою, що свідчить про власну присутність у навколишньому світі [46, с. 89]. Метою статті є проаналізувати особливості зображення топосу міста в автобіографічному контексті в романі «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича.

Виклад основного матеріалу. У межах цього дослідження не видається можливим присвятити детальну увагу аналізу текстів кожного із 111 міст «Лексикону», тому зупинимося на тих, на яких найгрунтовніше зупиняється сам автор. Ю. Андрухович у своєму довільному посібнику з геопоетики та космополітики руйнує усталене наповнення опозиції «центр-периферія», переосмислюючи «гео» та «біо» як «єдину і нерозривну цілісність» [2, с. 9].

Центральними в романі постають міста, які відіграли непересічну роль у житті його автора. Міста, які стали концептуальними для Ю. Андруховича, можна віднайти за масштабністю обсягу, відведеною для їх виведення, що підтверджує сам автор, або ж керуючись стилем викладу спогадів та вражень. У містах, які письменник, без сумніву, може віднести на найвищий щабель, над описами та відтворенням подій із особистого минулого превалює самоаналіз, що переходить в осмислення ідентичності цілого народу. Такими в романі постають Берлін, Варшава, Венеція, Відень, Київ, Львів, Москва, Прага та інші [5, с. 166].

Як слушно зазначає О. Калинюшко, мандрівник «Лексикону інтимних міст» почуватися в новому просторі радше як господар, ніж як гість [5, с. 167]. Він, як правило, відкритий до непізаного й входить у незнайомий простір, сприймаючи його як «свій». Подорожанин Ю. Андруховича «живе» в кожному новому місті, чим і зумовлена «відсутність міст у творі як таких» [5, с. 167]: «Господи, яке місто! Як хотілося б його прожити з усіх сил, а відтак захлинутися від незмоги охопити й описати!» [2, с. 391].

Усупереч тому, що час і місце в текстах «Лексикону інтимних міст» не є єдиними, центральний персонаж – письменник, який є своєрідною художньою репрезентацією самого автора, є стрижнем, що поєднує тексти різних жанрів в одне ціле. У всьому тексті роману він є, передусім, письменником, тому читач спостерігає за

всіма головними моментами його професійного життя: процес виникнення ідей та творів, роздуми над питаннями творчості та місця письменника в суспільстві, виступи перед читачами тощо [1].

У «Лексиконі інтимних міст» можна виділити два основні часопросторові пласти: хронотоп мемуарної подорожі й хронотоп автора. Важливе значення має хронотоп мемуарної подорожі, який є об'єднуючим фактором між мандрами, історією і часопростором автобіографічної особистості. Ці хронотопні пласти зливаються в просторових і часових прикметах задля осмислення спогадів і вражень про певне місто, у якому побував Ю. Андрухович. Іноді час ущільнюється, згущується, а простір втягується в рух часу, іноді час ніби завмирає, для того щоб глибше осмислити ті враження, які отримує митець від перебування в тому чи тому місті. Композиційно книжка не є симетричною. Так, наприклад, про деякі міста (Берлін, Варшава, Венеція, Львів, Київ) написано більше трьох-чотирьох сторінок, а оповідь про інші міста займає не більше сторінки, іноді – один абзац (Аарау, Афіни, Вінниця, Єнакієво, Ялта).

Хронотоп мемуарної подорожі має сюжетотвірне значення. Він виступає організаційним центром, який допомагає рухатися автобіографічному герою. Локалізуючись у певному географічному місці, час набуває чуттєво-зримого характеру, а сюжетні події конкретизуються в описі конкретного міста. Саме завдяки сконцентруванню історичного часу й подій з життя автобіографічної постаті на певних проміжках часу (опис міст) розгортається зримий образ описуваного епізоду. Так, зображуючи Дюссельдорф, Ю. Андрухович зазначає: «...саме в Дюссельдорфі я вперше подумав про цю книжку. Не минуло і п'ять років, як я її пишу. Проте я не відразу знав, що міст у ній буде сто одинадцять. Я лише вирішив за найближчої нагоди порахувати, скільки їх може виявитися. Така нагода випала через два дні в літаку до Берліна. З усього впливало, що їх буде від ста семи до ста двадцяти. Ось так усе почалося» [2, с. 138].

Хронотоп мемуарної подорожі служить відправною точкою для розгортання подальших епізодів. При описі міста Ессен ми дізнаємося, що місто Дортмунд зумовило появу епізоду про Ессен: «Я не знаю, чи дочекалося б місто Ессен своєї появи в цій книжці, якби не місто Дортмунд, якого в цій книжці немає. Найцікавіше ж відбулося і не в Ессені, і не в Дортмунді, а на шляху між ними. Тож насправді я мав би назвати цей розділ «Між Ессенем та Дортмундом», але в такому разі у цій книжці виявилось би 112 міст, а мені все-таки дуже треба, щоб їх було 111» [2, с. 154].

Оповідь про кожне місто має багатшарову структуру, починаючи від поверхневої фіксації вражень до глибинної метафізики й філософських роздумів. Таким виступають образи міст, що знаходяться на території України (Київ, Львів, Харків, Дніпропетровськ, Запоріжжя тощо). Описи українських міст відрізняються більш загостреною іронією, що часто переходить від інтиму до сарказму, у якому відчувається вболівання за долю України.

Важливою є присутність серед локусів, які займають місце центру в романі, міст, що співвідносяться у свідомості автора із відсутністю чіткої самоідентифікації українського народу. Автор розмірковує над процесом знаходження шляхів поривання із колоніальним минулим українців. Історичними реаліями та власними роздумами сповнений опис столиці України – Києва, який бачиться письменником у двох часових перспективах: історичній і власній мемуарній. Витягаючи із глибини пам'яті історичні відомості, письменник зазначає: «Я свідомо відмовляюся від історичних довідників та підручників і намагаюся реконструювати всі дванадцять переходів з пам'яті. Це залишає мені трохи більше простору для спекуляцій. Отже: Центральна Рада, червоні росіяни Муравйова, німці з гетьманом, Директорія, білі росіяни Булгакова, поляки» [2, с. 220].

Ю. Андрухович не творить ілюзій щодо подолання національного комплексу меншовартості через викреслення міста із особистої мапи. Ставлення ідентичності та припинення позиціонування себе як другорядного та периферійного народу потребує передусім терпимого ставлення до імперії та вимогливого – до власної країни. Саме тому строгість та певна прискіпливість проступають у змалюванні Києва, а не російської чи австрійської столиць: «Так, ось він – універсальний образ Києва 90-х років: вихід зі станції метро «Хрещатик» і ці лотерейні голоси понад натовпом, от воно, це караоке, це караоке серце України, от він – брат великої Москви» [2, с. 224]. Ю. Андрухович удається до деконструкції національних міфів про ідеалістичний образ Києва як духовної столиці українського менталітету: «У Києві практично не лишилось місць, де збереглася б енергетика часу. Раніше можна було почати мандрівку від Університету попри Золоті Ворота, Софію, через Андріївський узвіз, зробити коло на Подолі, піднятися Володимирським узвозом, збочити на Володимирську гірку, а тоді повз Маріїнку вийти на Липки і повернутися додому через Бесарабку. І всюди були сліди-людей, подій, історії. А тепер місто нічим не пахне. У ньому не

залишилося замкнених кіл, де можна сховатися від самого себе. Місто замацали, захапали, зачовгали подихами, згуками, кроками» [2, с. 226]. Таким чином, втілюються урбаністичні тенденції, згідно з якими значна частина українського населення залишає провінційні райони та емігрує до великого столичного міста, нехтуючи патріотичними принципами [4, с. 91].

Переживанням трагізму української історичної поступливості сповнений розділ про Полтаву: «Якщо українське Лівобережжя уявляти собі лівою частиною певного живого тіла, то Полтава в цьому тілі є безумовно серцем. Воно б'ється дещо сповільнено й не любить занадто часто хвилюватися. Воно таке, яким і належить бути українському серцю – добре, сліпе, м'яке і дещо ожиріле. Воно визначає всю життєдіяльність українського організму-такого, яким його бачать і *осязують* з Москви <...> Таким чином, Полтава-це наша піддатливість, наша soft-версія, тобто назва не однієї поразки, а , можливо, всіх» [2, с. 358].

Автор розуміє, що національна ідентичність українця неодмінно передбачає усвідомлення світу Росії як антагоніста України: «Я не мушу надто довго шукати відповідь на запитання «чому». У всьому, що стосувалося Москви, я намагався бути зверхнім. Це була моя колоніальна відповідь метрополітальному (еге ж, летальному!) Центрові» [2, с. 308]. Проте все ж, на противагу Києву, до Москви письменник ставиться поблажливо, вважаючи, що лише відсутність взаємних претензій може покласти край вічному протиборству українського із малоруським: «...зневажати Велику Російську культуру – це лише поглиблювати фобії цього світу. Але слід було йти геть не озираючись. Слід було втрачати кбісовій матері цю звичку, цю Росію, цю російську прописку, і здобувати собі право на Решту Світу» [2, с. 308]. Тобто Ю. Андрухович усвідомлює, що оптимальним методом боротьби з історичними комплексами є передусім їх усвідомлення, а не заперечення їх наявності через відкидання простору історичного опонента [5, с. 166].

В описі міста Золотий Потік простежуються думки про рух України крізь час і простір: «Коли наприкінці 1990 року в одному з віршованих листів до вигаданого приятеля я написав, що «Україна – це країна бароко», то цей рядок містив у собі не саму лиш іронію. І коли 1998 року я повторив слідом за Данилом Кішем, що «мене з дитинства притягують руїни», я також мав на увазі передусім їх – замки. Не знаю, чим це пояснити, швидше за все цього не можна пояснити нічим, але серед усіх інших об'єктів нашого

живого й напівживого світу мої здивування й досі належать їм. При цьому країна, що її я так безвідповідально означив «країною бароко», жодним чином не підкреслює своєї до них любові – радше навпаки. Власне кажучи, саме тому наші замки майже завжди тотожні руїнам. До того ж руїнам, які зникають» [2, с. 186]. Залишки цих замків виступають для письменника «вкрай важливим, навіть необхідним подразником» [2, с. 168], вони є ознакою сталості, європейського ландшафту, бо Україна – це терен найсхіднішого проникнення Європи. Із сумом констатує митець, що чим східніше, тим навіть руїн від замків не лишається, не говорячи вже про перекази.

Замки – важлива частина спогадів дитинства Ю. Андруховича. Описуючи свою подорож до Хусту, автор вдається до незвичайного прийому творення зв'язку часів через сюрреалістичну картину «споглядання себе». Таким чином завдяки образу замка окреслюється нерозривність зв'язку часових площин, нашарування їх одна на одну в «історичному» просторі, який можна було б назвати палімпсестом: «Натомість у Хусті трапилось інакше : коли крізь вилам у стіні якоїсь, можливо, вежі, можна було дивитися на світ унизу, на перші ознаки вечора, на спадання спеки й пилюки, на старі черепичні дахи й автостанцію з кількома автобусами, на тінь, що лягала з ближчого боку вулканічних пагорбів – і поволі усвідомлювати, що двадцять сім років тому, о цій же порі ти був там, унизу, і дивився на цю ж вежу, і бачив у ній чиюсь постать, і тепер уже ясно, чия та постать була» [2, с. 439].

Місто Львів у «Лексиконі інтимних міст» Ю. Андруховича є не менш важливим центром зосередження історичної пам'яті, ніж Київ: «Тільки до Львова!» – повторював я і в п'ятнадцять років, і в шістнадцять, ніби дещо змінений приспів солодкової польської пісеньки, про існування якої навіть не здогадувався. «Тільки до Львова», – така була моя відповідь на запитання, куди я подамся вчитися після школи» [2, с. 264]. Львів для Ю. Андруховича – це свій Дублін, так, як Берлін – це нотатник. Із нього письменник може, за його власним зізнанням, зробити кілька романів, і при тому, усі ці романи не зможуть охопити або вичерпати всі глибинні значення цього міста. У передмові автор визначає його місце в своєму особистому часі коротко й влучно: «Наприклад, за роками. <...> Хоч де в такому разі розмістити Львів, який «завжди?» [2, с. 13].

Для Ю. Андруховича Львів – це місто-порт, місто-перехрестя, місто-цирк, місто-дурисвіт, місто-кат, місто-жертва, місто-патріот, місто-дис-

идент, місто-цвинтар, місто-симулякр, місто-фантазм. Львів постає надзвичайно багатоліким із такого нашарування пластів спогадів і заглиблення в історичну та культурну пам'ять: «Львів – це перехрестя мов, релігій, етносів. Це нашарування культур. Ви вже про це читали. Але значно більшою мірою Львів – це нагромадження антикультур. І злагоди в ньому не було ніколи. Якщо траплялися відносно мирні періоди, то все завжди висіло на волосинці. Чи навіть на павутинці. А павутиння снувалося не у Львові» [2, с. 280].

Львів у романі постає лабіринтом, вихід з якого повинен віднайти головний герой і все суспільство. Образ лабіринту стає одним із центральних образів постмодернізму. Він постає як основний виразник дезорієнтації індивіда в добу краху традиційних цінностей. Образ лабіринту є моделлю внутрішньої ініціації літературного героя через віднайдення особистих пріоритетів шляхом рефлексії. Так, структурування роману «Лексикон інтимних міст» у Ю. Андруховича посередництвом розташування міст за алфавітом впорядковує текст лише порізно, адже автор заперечує єдиноможливість такого прочитання роману: «... читайте цю книжку, як вам заманеться, в цілком довільній послідовності, відкривши її на цілком довільній сторінці, неважливо!, з кінця, початку чи середини» [2, с. 13].

У львівському лабіринті простежуємо такі фіксації пересувань персонажів: «Герой пускатиметься у безконечно довгий нічний лабіринт: «...він шукатиме у своєму місті всі інші міста»; «переходячи з одного кварталу до іншого, герой насправді мандруватиме багатьма країнами-трохи Вірменією, а трохи Грецією чи навіть Ефіопією» [2, с. 279–281]. (Зауважимо, що порівняння міст «на межі Сходу та Заходу» зі Львовом наскрізний прийом творення урбаністичного топосу в романі, із Львовом порівнюються Вроцлав, Варшава, Брюссель та інші міста).

Можемо зазначити, що Львів постає також у вигляді класичного палімпсеста, оскільки його топос дає змогу «читати» те, що вже відбувалось протягом тривалої історії. Палімпсест представляє певне нашарування та концентрацію історичної пам'яті: «Львів був заміником чогось, до чого дістатися неможливо» [2, с. 261].

Одночасно зауважимо особливості відображення Львова в контексті свого географічного розташування: «Він розпадався на фрагменти якихось парижів, римів, праг і будапештів, посилено симулюючи Захід усюди, де тільки міг» [2, с. 280]. Кожен топонім, що знайшов своє відображення у тексті (площа Ринок, Домініканський

собор, оперний театр, Личаківський цвинтар), уособлює собою дух та приналежність до великої та видатної історії.

Одним із важливих концептів хронотопу в «Лексиконі інтимних міст» є поняття Заходу та Сходу – Окциденту й Орієнту відповідно, реалізовані через образи західноєвропейських та слов'янських міст. Відповідно, багатьом «межовим» містам Ю. Андрухович надає статусу «міста між Заходом і Сходом». Так, важливим є дослідження тексту Берліна як яскравого зразка західноєвропейського міста з суто специфічними характеристиками. У свою чергу урбаністичний текст Берліна складається з локусів, лабіринту, палімпсеста. У розділі про Берлін зустрічаємо характерні локуси (закритий простір на відміну від відкритого, топосу) під час спогадів автора, де локалізуються певні події: кафе, Шарлоттенбург, вокзал Ліхтенберг, площа Александерплатц, ріка Шпрее, підземні переходи.

Цілком оригінальними є особливості Берліна в порівнянні з іншими містами. Автор спостерігає «за Берліном таке, чого не вдається спостерегти за всіма іншими містами», наголошуючи на тому, що «з Берліном варто пробувати будь-що, він є місцем для спроб» [2, с. 39]. Ймовірно, велика кількість проб означає насамперед ймовірність здійснення вибору в різних життєвих ситуаціях, це фактично тотожно поняттю «свободи», про яку так часто йдеться у творах Ю. Андруховича.

Автор зізнається в почуттях любові до Берліна, мотивуючи це «передусім особливим відчуттям легкості та відкритості, завдяки якому в Берліні вдається все» [2, с.46]. Письменник наголошує на принципах пізнання міста, що перетворюється на символічне осягнення світу: «У Берліні мені дають ключа від помешкання, а він виявляється ключем від міста. А часом і від світу» [2, с. 46].

Натомість Москва, «найсхідніше місто», у якому, за власним зізнанням, був письменник, постає уособленням відсутності демократичних цінностей. У площинах міста панують характерні риси: атмосфера несвободи, відсутність морально-ціннісних принципів, прагнення до задоволення винятково елементарних матеріальних проблем. Образ міста зазнає реконструкції під впливом зовнішніх факторів: «Центр, який усе ще намагався щосили стримувати провінції, не міг собі порадишити із самим собою» [2, с. 306]. Важливим є локус Арбата, що виступає символом нового вектору розвитку імперської столиці: «Арбат з його промоклими художниками, захриплими поетами-інвективістами, вицвілими бардами, облізлимими джазменами, жонглерами, здавався

мені, – і, можливо, таки був – найживішим нервом у згаданому епіцентрі розпаду» [2, с. 306].

Місто як простір зіткнення Заходу і Сходу, різних національних культур, постає також у розділах Антверпен, Варшава: «І це виглядало якось дуже екстремально: ця конкуренція чарівників-екзотів, ці дві колонії, дві діаспори, дві цивілізації, дві тисячолітні школи огранення дійсності, діамантове протистояння Ягве і Шиви, Спінози і Кабіра, лівий бік вулиці і правий, два береги вічності, чорні, часом чорно-білі бліді хасиди і кольорові бронзовошкірі джайни у ще кольоровіших тюрбанах, Пшеворськ і Гуджарат, Східна Європа і Західна Індія, Голіціє і Голконда, дві алмазні півкулі світу» [2, с.20]; «Скільки на нашому недоконтиненті міст, які позиціонують себе «між Сходом і Заходом»? <...> Але тільки Варшава має дійсне право себе так називати. При цьому звичайно, не йдеться про таку географічну деталь, як ледь не однакові відстань до Карпат і Балтійського моря. Хоч вона й сама по собі також показова – у тому сенсі, що демонструє певну серединність. Варшава є Серединою. Вона є центром країни, в якій відбулася (і щодня відбувається) велика європейська дифузія: східнішання Заходу і західнішання Сходу» [2, с. 65].

Одним із домінантних у романі стає мотив підкорення мегаполіса мешканцем однієї з колонізованих республік СРСР. Москва, Берлін, Нью-Йорк, Прага – це величезні мегаполіси, потрапити до яких є заповітною мрією пересічної людини. Але не кожен «провінціал» залишає власні погляди та пріоритети, проте натомість обирає чужі для себе цінності. Вирішальний вплив у цьому факторі здійснює символічна близька присутність локусів міста.

Висновки. Отже, у романі «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича чітко виокремлюються особливості складових урбаністичного тексту, зокрема вагому функцію виконує відображення локусів, лабіринтів, палімпсесту. Міста є персоніфіковані й можуть поставати у вигляді своєрідного лабіринту, простір міста неодмінно інтимізований, постає в сприйнятті головного героя-мандрівника-автора фрагментарно. Темпоральний вимір роману представлений різними часовими площинами (час зазвичай зазначений у заголовках розділів), які часто зміщуються й перемішуються, створюючи нерозривний зв'язок минулого з майбутнім через простір і пам'ять. Міста репрезентують типи менталітетів своїх мешканців, у контексті чого однією з основних проблем роману є проблема дифузії Заходу і Сходу як культурних, геополітичних, історичних, ментальних топосів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васілієвич Д. Образ Сербії у «Лексиконі інтимних міст» Ю. Андруховича. URL: <https://www.academiya.edu/5119298>
2. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. К. : Meridian Czernowitz, Майстер книг, 2011. 480 с.
3. Бровко О. Буквар нашого часу: новелістичний конструкт постмодерної епіки. *Наукові записки ТНПУ. Літературознавство*. 2013. Вип. 31. С. 223–231.
4. Пройдаков А.І. Особливості урбаністичного тексту у романі «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. Львів, 2013. № 22(281). Ч. II. С. 88–94.
5. Калинюшко О.А. Постімперський простір в рецепції мандрівника: версії А. Стасюка та Ю. Андруховича. *«Молодий вчений». Філологічні науки*. 2015. № 1(16). С. 165–169.

УДК [821.161.2: 7.034.7]

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.54>

УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ БАРОКО ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПІЗНІШУ ЛІТЕРАТУРНУ ТРАДИЦІЮ: ТЕОРІЯ ПИТАННЯ

MORPHEMIC METHODS OF WORD FORMATION OF EVALUATIVE APPEALS FOR DESIGNATION OF PERSONS IN YURIY VINNYCHUK'S NOVEL "APOTHECARY"

Кулікова О.В.,

orcid.org/0000-0001-9762-7886

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри прикладної лінгвістики

Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»

Гелетка М.Л.,

orcid.org/0000-0003-1249-9139

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»

У статті визначаються основні теоретичні положення, що дозволяють говорити про неперервність літературного процесу. У ході розгляду питання з'ясовано, що поняття «традиція», «традиційний сюжет», «традиційний мотив» з'явилися в літературознавстві, коли мова заходила про використання письменниками усталених сюжетів, мотивів, тем, образів з відповідною авторською інтерпретацією.

У статті доведено, що письменники-романтики використовували в сюжетах своїх творів цілий ряд мотивів, джерела яких закорінені в літературі бароко, а саме в агіографічній та гімнографічній традиції. Зокрема, з бароковою літературною традицією романтиків єднає використання біблійних сюжетів і мотивів. Так, бароковий мотив швидкоплинності й марності людського життя тісно переплітається з романтичним мотивом пошуків істини життя. Утім у романтичній традиції цей мотив представлений уже як у книжних формах, так і в фольклорних. Зрештою, синтез народної і книжної традиції є знаковим також для літератури бароко.

Письменники-романтики на зразок барокових авторів широко використовували сюжети й мотиви, характерні для християнської літературної традиції: мотив гріха та праведності, покарання за гріх, каяття, молитви тощо. Бароковий мотив «земне життя – долина плачу» романтики часто вживали в ході розкриття суспільної проблематики. Мариністичні мотиви, які характерні для агіографічних та гімнографічних творів, знайшли своє відображення в романтичних образах «моря», ріки», «Дніпра», «морських хвиль», а романтичне зацікавлення історичною давниною сягає своїм корінням барокової літописної традиції. Більше того, при зверненні до історії романтики мають ту саму мету, що і барокові літописці – збереження пам'яті з надією повернення величі козацької держави в майбутньому. На взір барокових мислителів романтики приділяють увагу видатним історичним постатям часів Гетьманщини й, продовжуючи традиції козацьких літописців, подають власне бачення тих чи тих історичних подій.

Ключові слова: традиція, мотив, образ, бароко, романтизм, вплив.

The article defines the main theoretical provisions that allow us to talk about the continuity of the literary process. It has been found out that the concepts of "tradition", "traditional plot", "traditional motif" were used in literary studies when it came to the use by writers of established plots, motives, themes, images with the corresponding author's interpretation. The article proves that the romantic writers used a number of motifs in the plots of their works, the sources of which are deeply rooted in baroque literature, namely in the hagiographic and hymnographic tradition. In particular, the use of the Biblical plots and motifs unites the romantics with the baroque literary tradition. Thus, the baroque motif of transience and

futility of human life is closely interrelated with the romantic motif of the search of the truth of life. However, in the romantic tradition, this motif is already presented both in literary and folklore forms.

It has been proved that Romantic writers, like Baroque authors, widely used plots and motifs which are characteristic for the Christian literary tradition: the motif of sin and righteousness, punishment for sin, repentance, praying, etc. The baroque motif "earthly life is the valley of weeping" was often used by romantics in the course of social problems revealing. Sea motives (which used the image of water), characteristic for both hagiographic and hymnographic works were also reflected in romantic images of the "sea", "river", "Dnieper", "sea waves", and the romantic interest in historical antiquity is also deeply rooted in the baroque chronicles tradition. Moreover, when turning to history, romantics have the same goal as baroque chroniclers - to preserve memory with the hope of returning the glory of the Cossack period in the future. Following the example of Baroque thinkers, romantics pay attention to prominent historical figures of the Hetman period and, continuing the traditions of Cossack chroniclers, present their own vision of certain historical events.

Key words: tradition, motive, image, baroque, romantism, influence.

Постановка проблеми обумовлена поси- леним інтересом сучасної української історії лі- тератури до проблематики бароко й романтизму, ключовою роллю Т. Шевченка в новій українській літературі, а також недостатньою висвітленістю питання про зв'язок поезії, прози та драматургії письменників-романтиків з українською літе- ратурою часів бароко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в літературознавстві існує низка праць, в основі яких лежить думка про неперервність літературного процесу. У ході з'ясування питань про повторюваність окремих літературних явищ використовують такі поняття, як «традиція», «традиційний сюжет», «традиційний мотив», «культурна пам'ять» тощо.

Зокрема культурно-історичну традицію розглядали у своїх дослідженнях М. Драгоманов [14], Д. Чижевський Д [11], Л. Ушкалов Л [12], Т. Комаринець [2], Ф. Колесса [3], М. Гиршман [4], В. Лесин [5], Г. Блум[1], О. Новик [6], Генік-Березовська [17] та інші.

У ході розгляду питання традиції в літературі велику увагу приділяють антропологічному аспекту художньої тематики. До нього належать передовсім духовні початки людського існування, скажімо, такі теми, як гордіня та сумирність, гріховність та праведність тощо. Сюди також належать теми, пов'язані зі схильністю людини до жадоби до влади, потяг до матеріальних благ, комфорту, а ще теми, пов'язані з людським віком (дитинство, юність, зрілість, старість), а насамкінець – понадепохальні ситуації людського життя, історичні форми існування людей (праця і вільний час; конфліктні й гармонійні початки реальності, мирне життя та війна). І названі теми, і ті, що залишились не названими, складають багатий та різноплановий комплекс вічних тем. Чимало з цих тем мають за свої корені ще міфологічну давнину [4: 11].

Автори українського літературознавчого словника слушно пишуть, що для художньої літератури характерне наслідування попередньої літературної традиції, – коли письменник свідомо

прагне писати свої твори за улюбленими взірцями літератури. Утім, наслідування «відбиває лише загальну схожість із зразком, тоді як запозичення є включення у свій твір окремих елементів зразка. Часто наслідування буває зовнішнім, наприклад, у назвах творів. Може бути і більш глибоке наслідування – наслідування тем, ідей, образів, композиції, пейзажних картин» [5: 265].

О. Новик виділяє три основні напрямки визначення дефініції традиції. У першому основна увага приділяється змісту традиції, об'єкту передачі. Другий напрямок зосереджений на механізмі передачі традицією свого об'єктивного змісту. У третьому підході робиться акцент на комунікації між поколіннями – напрямок, що розглядає ставлення нового покоління до традиції попередників [6].

Г. Блум, подаючи своє розуміння канону й традиції, вважає, що без літературного впливу не може існувати сильне канонічне письмо [1: 13]. Він пише, що існує проблема «подолання страху впливу», який можна подолати й створити оригінальні тексти в руслі традиції лише сильним письмом.

Традиції поєднуються з особистою творчістю й особливістю таланту письменника, що становить літературний процес. Можна говорити про літературну еволюцію й літературну революцію. Літературна еволюція – поглиблення традиції в особистій творчості. Літературна революція, що часто породжує нові традиції, – це протистояння особистої творчості й традиції. На впливах попередніх епох, особливо барокової, ґрунтується романтизм. І у свою чергу, він покладає початок новій, романтичній, традиції.

Дослідження традиційних мотивів, сюжетів, образів є досить важливим при вивченні барокового спадку в романтичній літературі. Дуже цікаве використання національних традиційних сюжетів, що зустрічається у взаємодії творів національної літератури різних культурно-історичних епох. Зрештою, залишається актуальним і питання запозичення романтичною українською літературою традиційних сюжетів та образів з інших літератур епохи бароко.

І. Зварич говорить про два шляхи вивчення літературної традиції: «а) порівнювати феномени мистецтва слова, визначаючи в кожному конкретному випадку традиційні та новаторські елементи в порівнюваному матеріалі, цей метод звичний, визнаний та усталений у філологічній науці; б) зводячи всю літературну традицію до найзагальніших типологічних закономірностей і визначаючи її безперервним процесом становлення мистецтва слова, виявити глибинні механізми творення структурних та семантичних основ цього становлення» [7: 22].

Важливим фактором формування національної традиції постає явище трансплантації. Його визначають як «запозичення певного трансплантату (жанру, стилю, ідеї, теми, сюжетної схеми, персонажа, поетикального засобу) для дальшого його розвитку..., яке передбачає, як правило, подальше культивування трансплантанта, творення нової літературної традиції в національному письменстві» [8: 72].

Традиційне в літературі часто постає у формі наслідування. Наслідування – різновид рецепції, свідоме чи мимовільне використання автором зразків фольклору, художньої літератури для оформлення власних думок, трансформованих стилістики, манери, способу викладу матеріалу іншого письменника. Наслідування може бути при використанні заголовку, епіграфу, чи використанні певних тем та мотивів, поетичних засобів, композиції [9: 494].

Пізніше при вивченні питання взаємодії між двома письменниками стали говорити про такі основні форми: 1) присвята власних творів; 2) згадування у художніх творах, листах, статтях його творів або імені автора; 3) цитування в епіграфах, у тексті; 4) ремінісценції; 5) запозичення формальні (лексичні), у галузі метричної будови вірша, фоніки, строфіки; 6) стилістичні, жанрові наслідування; 6) звернення до тих самих мотивів, сюжетів, персонажів; 7) переспіви; 8) переклади [8: 69].

Тим часом у літературних міжепохальних зв'язках важлива роль належить впливу. Впливом заведено називати дію на літературну творчість попередніх світоглядів, ідей, художніх принципів. При цьому відбуваються запозичення (в одних випадках пасивне й механічне, в інших – творчо-ініціативне) тих чи тих сюжетів, мотивів, текстових фрагментів, мовних зворотів тощо). І. Набитович розрізняє поняття літературний вплив і літературна традиція. Він стверджує, що «письменник вводить у свої тексти змістові чи формотворчі елементи попередньої традиції і, таким чином, сам створює нову сторінку в існуванні традиції» [10: 192].

Усі ці теоретичні міркування та спостереження мають важливе значення, коли йдеться про вивчення барокових традицій у літературі українського романтизму, зокрема у творчості Тараса Шевченка.

Слід сказати, що існує чимало праць, присвячених безпосередньо проблематиці бароко. Утім, праць, котрі торкаються впливу бароко на інші літературні течії, не так багато.

Д. Чижевський свого часу писав, що «всі епохи розквіту накладають відбиток на всю подальшу історію народу, формуючи національний тип або залишаючи на довгий час певні риси в духовній фізіономії народу». Бароко, підкреслює вчений, позначилося на формуванні української самої «історичної долі» [11: 49]. Він вважав, що бароко – це своєрідний синтез культур середньовіччя («готики») та Ренесансу. Тим часом він пише, що для художніх літературних творів стилю бароко характерне поєднання чуттєвості й аскетизму, абстрактної думки й натуралістичної конкретності, фантастики й реальності [11: 241].

Бароково-готичні відлуння характерні для української прози XIX – початку XX ст. Бароко завдяки своїй гнучкості, або, можна сказати, двоїстості легко пристосувалось до українських національних умов, а тому елементи бароко знайшли сприятливий ґрунт в українській літературі.

Характерне для бароко опертя на фольклорну традицію стало спільною рисою для багатьох пізніших літературних стилів. Принаймні вплив літератури бароко на пізнішу літературну традицію, зокрема й романтичну, не підлягає сумніву [див., зокрема: 6].

Як стверджує, наприклад, Л. Ушкалов, джерела нового українського письменства полягають у літературі бароко. Уже творчість Івана Котляревського, яка припадає на злам XVIII–XIX століть, увібрала в себе цілий ряд явищ, примітних для літератури бароко. А від І. Котляревського «починають свій «рід» і такі знакові постаті нової української літератури, як Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Коцюбинський та інші» [12: 52]. Ще раніше Д. Чижевський стверджував, що письменники-романтики перенесли з літератури бароко старі мотиви, сюжети, поетичні форми, які стали по-новому звучати в їхніх власних творах [13: 22].

Для творчості письменників-романтиків, за словами М. Драгоманова, було характерне використання всіх старих мотивів для розкриття тем, які найбільше їх цікавили [14: 360]. Однією з таких тем було оспівування козацької волі. Як зазначить пізніше Т. Комаринець, у зв'язку з тим, що частина поетів-романтиків поділяла ідеї декабризму,

вони звертались до історичної теми, оскільки вона давала широкі можливості для оспівування визвольних ідеалів [2: 16]. У літературі того часу з'являється цілий напрям, основним завданням якого була пропаганда ідеї вільної України [1].

Українські романтики проявляють підвищену увагу до історії. Їхнє глибоке зацікавлення давниною спиралось на підготовлене добою Просвітництва захоплення історією та проблемою збереження пам'яті. Причиною появи творів, в основі яких лежали історичні мотиви й сюжети, було «бажання запліднити колишньою славою уяву сучасників і цим спроєкувати її відродження у майбутньому» [16: 72]. Основним ґрунтом для розкриття вільнолюбивих ідей стають для письменників-романтиків літературні, філософські та історичні джерела XVIII ст. Серед них поважне місце посідає творчість мандрівних дяків, Г. Сковороди та історико-політичний трактат «Історія Русів» [17: 98]. Цей трактат відіграв особливу роль у формуванні ідейної основи романтизму. Саме він став джерелом появи окремих історичних творів М. Гоголя, П. Куліша, Т. Шевченка. У цій книзі вони шукали підтримки для вираження своїх національно-патріотичних настроїв і розкриття мотиву колишньої слави. Важливою характеристикою історичних творів для передромантичної традиції було переосмислення історії.

Найбільшою мірою вплив літератури бароко на творчість романтиків позначився на рівні функціонування мотивів та образів. Зокрема, з бароковою літературною традицією романтиків єднає використання сюжетів та мотивів із Біблії. Біблійна образність, широко вживана бароковими письменниками, є також важливою складовою і творів романтиків. Утім, при зверненні до біблійної тематики автори обох епох переслідували індивідуальні завдання. Письменики-романтики шукали в Біблії ті мотиви, які відповідали основній спрямованості їхніх творів. Приміром, Т. Шевченко особливо любив книгу пророка Іезекіїля, в основі якої лежить ідея визволення ізраїльського народу від рабства. Про це ж свідчать і переспівані Т. Шевченком «Псалми Давида», основним мотивом яких є звільнення народу з рабства.

Однією з рис романтичної літературної традиції є перейнятість мотивами пошуків істини життя. Такі мотиви часто йдуть паралельно як із соціальними мотивами, метою яких є викорінення існуючого у світі зла, так і суто книжними мотивами. Зокрема, мотив швидкоплинності й марності людського життя, який наскрізь пронизує літературу бароко, посідає чільне місце і в романтичній традиції. Творчість Г. Сковороди стала для

багатьох письменників післябарокової літератури основним джерелом ознайомлення з колом мотивів старої української літератури. Інтерпретація мотивів поезії Сковороди характерна для творчості Т. Шевченка, П. Куліша та інших [18: 151].

У творчості романтиків явно простежується успадкований від барокової літератури мотив марності дочасного людського існування. Для розкриття цієї одвічної теми письменники доби романтизму часто використовують і барокову образність. Усі вчинки людини вони розглядали крізь призму християнського вчення. Основними мотивами, через які письменники розкривали ідею твору, були гріх, покарання, каяття, молитва тощо. Одним із найбільш поширених є мотив смерті, який теж відтворено в душі християнської традиції. Мотив «смерть є сон» зринає, наприклад, у Т. Шевченка («Наймичка») та Ю. Федьковича («Мертвець»). Образи смерті у творчості романтиків часто перегукуються з образом смерті-женця, яка була перейнята романтичною традицією від пісні 10-ої пісні «Саду божественних пісень» Г. Сковороди. Подібні образи вириваються у поезії Т. Шевченка «Косар» і щойно згаданій поемі Ю. Федьковича «Мертвець».

Бароковий мотив «земне життя – юдоль плачу» романтики часто вживали при зверненні до соціальних мотивів. Нерідко тема плачу переплетена із зображенням несправедливості людських стосунків або сирітської долі. Плач матері-церкви в «Треносі» М. Смотрицького став за джерело звернення до цього мотиву романтиками при зображенні стану України після часів Гетьманщини.

Письменики-романтики переносять із попередньої літератури також мотив гріха. Цей мотив був осередком барокового богомислення і представлений у прозових та віршованих формах. Здебільшого він є віддзеркаленням біблійних мотивів і набув широкого тлумачення письменниками бароко. У творчій спадщині Д. Ростовського мотив гріха є одним із центральних, якщо пригадати сюжетні лінії «Книги житій Святих». Трактат І. Гізеля «Мир з Богом чоловіку», де йдеться «про різноманітні гріхи людські й засоби їх подолання» [19: 4], став за одне з найбільш доступних джерел цієї теми для народу. Більшість письменників доби романтизму були ознайомлені з літературою церковних авторів і, як свідчить їхня творча спадщина, ввібрали в себе досвід попередньої вітчизняної літератури, осередком якої була християнська традиція. Тому й мотив гріха та покарання за нього також органічно перейшов до творів письменників наступної епохи. У творчому доробку

романтиків є твори, які можна розглядати як безпосереднє наслідування барокових, а є й такі, які з'явилися уже опосередковано через знайомство з пізнішими творами, джерела яких, своєю чергою, закорінені в літературі бароко.

Мотив гріха можна вважати одним із провідних у всій творчості Т. Шевченка. Незважаючи на те, що Т. Шевченко використовує цей мотив у сюжетній лінії різних за тематикою творів, його джерела слід шукати в християнській літературній традиції.

Барокові автори часто вдавалися до інтерпретації біблійної легенди про Каїна й Авеля. До цього сюжету вони часто звертались, зокрема, у повчальній літературі. Цей мотив продовжує жити й у творах романтиків. До теми братовбивства звертається, наприклад, М. Гоголь у повісті «Тарас Бульба». Т. Шевченко у поемі «Гайдамаки» та драмі «Назар Стодоля» теж вводить цей мотив. В обох випадках Т. Шевченко робить це з повчальною метою – засудження гріха, за зразком барокових письменників. Романтики переосмислюють і народні джерела, основний мотив яких – засудження братовбивства. До таких творів належать «Казка про царів сад да живує сопілочку» О. Бодяньського та «Страшний зверь» Є. Гребінки.

Твори письменників-романтиків виявляють органічний зв'язок з попередньою літературною традицією і під оглядом звернення до покайних мотивів. Водночас варто зауважити, що мотив покайня у творах романтиків іде паралельно з мотивами гріховності людського життя й учинків людини цілком у традиціях барокової прози. Така тенденція характерна для повісті М. Гоголя «Тарас Бульба», П. Куліша «Чорна рада»,

М. Устияновича в циклі історичних повістей «Смерть князя Романа», «Могила Святослава», Ю. Федьковича «Серце не навчити» та ще цілої низки творів доби романтизму.

Барокові автори, продовжуючи традицію середньовічної літератури, увіковічили свідчення про предстательство захристиян Діви Марії. Численні барокові твори різних жанрів описують чуда, які з'явилися за молитвами до Господа, Богоматері й святих. Зокрема, І. Галятовський у 1665 р. видав книжку «Скарбница потребная», яка є збірником чудес Пресвятої Богородиці. Книга І. Максимович «Богородице Діво» (1707) повністю складалася з описів чудес. Мотив явлення чудесної благодаті Божої присутній майже в кожному життєвому оповіданні свт. Д. Ростовського. Саме тут слід шукати коріння романтичного мотиву молитовного чуда. Особливо часто романтики зверталися до мотиву сили материнської молитви. Цей мотив виринає в багатьох поезіях Т. Шевченка. М. Петренко у творі «Іван Кучерявий» теж змальовує чудо, здійснене Богом за молитвою матері [20: 434].

Письменники-романтики перенесли з попередньої літератури також благоговійне ставлення до Києва. Так, у поемі Т. Шевченка «Варнак» чудесне розкаяння пов'язане із дзвоном святої Києво-Печерської лаври, а мотив чуда, пов'язаний із молитовним зверненням до святих, виринає у поезіях і повістях Шевченка.

Та, мабуть, основною ознакою літературою бароко й розвинутого на його ґрунті романтизму є синтез народної і книжної традиції, а також їхній розвиток за законами християнської традиції в літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох : / пер. з англ Гаролд. Київ : Факт, 2007. 720 с.
2. Комаринець Т. І. До проблеми ролі народної творчості в історичній поезії Шевченка : збірник праць П'ятої наук. шевченк. конф. (Київ, 14–16 бер., 1956 р.). К : 1957. С. 16–29.
3. Колесса Ф. Фольклористичні праці. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка. Київ : Наук. думка, 1970. С. 172–326.
4. Гиришман М. М. Избранные статьи. Художественная целостность. Ритм. Стиль. Диалогическое мышление. Донецк : Лебедь, 1996. 159 с.
5. В. М. Лесин., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. Київ : Рад. школа, 1985. 486 с.
6. Новик О. Неповторність повторного. Барокові традиції в літературі українського романтизму. Харків : Майдан, 2011. 368 с.
7. Зварич І. М. Міфологічна парадигма художнього мислення : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.06. Київ, 2003. 36 с.
8. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство : підручник. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
9. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. Т. 2. М.–Я / авт.-укл. Ю. І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. 624 с.
10. Ніколішин Д. Історичні поеми Тараса Шевченка, з вступом і поясненнями Дмитра Ніколішина. Коломия : З друкарні Браунера в Коломії, 1914. 95 с.
11. Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму. Тернопіль : Феміна, 1994. 458 с.

12. Ушкалов Л. В. Бароко та творчість Шевченка / Л. В. Ушкалов. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 1999. № 1. С. 51–55.
13. Чижевський Д. Український літературний барок: нариси. Харків : Акта, 2003. 466 с.
14. Драгоманов М. П. Вибране. «...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні». Київ : Либідь, 1991. 683 с.
15. Мочульський М. Гоцинський, Словацький і Шевченко як співці Коліївщини. Львів : Наша культура, 1936. 44 с.
16. Вавжинська Ю. М. Тарас Шевченко і польський романтизм (топіка і символіка профетизму, лицарства, тиранії) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05. Київ, 2006. 217 с.
17. Генік-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм / пер. з чес. Г. Сиваченко; вступ. ст. М. Коцюбинської. Київ : Гелікон, 2000. 368 с.
18. Ушкалов Л. В. Есеї про українське бароко. Київ : Факт – Наш час, 2006. 284 с.
19. Макаров А. Світоч українського бароко. *Слово і Час*. 1993. № 10. С. 3–13.
20. Українські поети-романтики 20–40-х років XIX ст. : збірник статей / упоряд, підгот. текстів і прим. Б. А. Деркача та С. А. Крижанівського. Київ : Дніпро, 1968. 635 с.

УДК 821.161.2'06-32-93.09:7.04 Іваненко
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.55>

ПРИРОДНИЧІ ВІЗІЇ В «ЛІСОВИХ КАЗКАХ» О. ІВАНЕНКО

NATURAL VISIONS IN "FOREST FAIRY TALES" O. IVANENKO

Куманська Ю.О.,
orcid.org/0000-0001-7975-1525
кандидат філологічних наук

Яблонська О.В.,
orcid.org/0000-0002-2200-6978
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри української літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті схарактеризовано природничі візії в «Лісових казках» О. Іваненко.

Зауважено, що в літературній казці письменниця активно використовує засоби фольклорної поетики (жанр казки, пісні, приказки, закликання; казковий зачин; антропоморфізація образів природи).

Закцентовано на важливості пізнавального аспекту. Життєвий цикл героїв творів тісно пов'язаний зі зміною пір року і станом довкілля. Переважно негативно маркованою є зима. Винятком є казка «Про зелену ялинку та золоту мандаринку», розповідь у якій розгортається за принципом різдвяної казки діккенсівського зразка. Осінь для героїв казок О. Іваненко – час роздумів, традиційним є бачення весни як оновлення й народження нового життя. У «Лісових казках» описано екологічні ланцюги живлення, харчові звички різних тварин та ін. важливі процеси живої природи. Світ птахів представлено зображенням життя у тісній взаємодії між собою та іншими (наприклад, процес міграції у творах «Кисличка», «Цвітарінь», «Синичка», «Куди літав журавлик» та ін.). Традиційно виписаний образ зозулі має виховний ефект. Казки «Хвилька» та «Бурулька» продовжують природознавчу традицію у відтворенні процесу колообігу води в природі.

Досліджено, що концепт рідного краю – основотвірний у житті героїв казок О. Іваненко. «Лісові казки» мають морально-повчальні настанови, часто їхніми носіями є умудрені життєвим досвідом люди, рослини, тварини. Мотив допомоги, роль друзів – один із наскрізних. Важливим виміром моральних і соціальних проблем, осмислених у творах О. Іваненко, є їхнє щасливе вирішення, що постає у розв'язці сюжетної оповіді.

Зауважено, що в оповіді казок трапляється використання авторського звертання до читачів, що створює атмосферу доброзичливої розмови.

Ключові слова: література для дітей, літературна казка, тема природи, екологічний дискурс, поетика, різдвяна казка.

The article describes the visions of Nature in the "Forest Tales" ("Lisovi kazky") by O. Ivanenko.

It is noticed that in a literary tale the writer actively uses the means of folklore poetics (the genre of fairy tales, songs, sayings, calls; fairytale beginning; anthropomorphization the images of nature).

The importance of the cognitive aspect is emphasized. The heroes' life cycle in the composition is closely related to the change of seasons and the state of the environment. Mostly negatively marked is winter. The exception is the fairy tale "About the Green Christmas Tree and the Golden Mandarin" ("Pro zelenu yalynku ta zolotu mandarynku"), the story of

which unfolds on the principle of a Dickensian-style Christmas fairy tale. Autumn for the heroes of fairy tales O. Ivanenko is a time of reflection, the vision of spring as a renewal and birth time of a new life is traditional. The "Forest Tales" ("Lisovi kazky") describes the ecological food chains, eating habits of various animals, etc. important processes of wildlife. The world of birds is represented by the image of life in close cooperation with each other and others (for example, the process of migration in the works "Kislychka", "Tsvin'tarin", "Where the crane flew", etc.). Traditionally, the written image of a cuckoo has an educational effect. Fairy tales "Khvylyka" and "Icicle" ("Burulka") continue the scientific transition in reproducing the process of circulation of water in nature.

It is investigated that the concept of the native land is fundamental in the life of the heroes of fairy tales O. Ivanenko. "Forest tales" have moral and didactic instructions, often their carriers are people, plants, animals that have been wise to life experience. The motive for help, the role of friends is one of the through ones. An important dimension of moral and social problems, comprehended in the works of O. Ivanenko, is their happy solution, which appears in the solution of the plot narrative.

It is noted that in the narration of fairy tales there is a use of the author's appeal to readers, which creates an atmosphere of friendly conversation.

Key words: literature for children, literary fairy tale, theme of nature, ecological discourse, poetics, Christmas fairy tale.

Постановка проблеми. О. Іваненко – одна з перших лауреаток «Літературної премії імені Лесі Українки». 1974 р. за повість «Рідні діти», роман «Тарасові шляхи» та «Лісові казки» письменниця удостоєна найвищої відзнаки в Україні літературних творів для дітей та юнацтва.

В українській літературі «Лісові казки» О. Іваненко стали класичним зразком авторської казки, в якій пізнавальні природознавчі та екологічні відомості органічно поєднано патріотичними мотивами. В. Кизилова простежила закономірність: «Тема природи в українській літературній казці має свою історію. Її витoki сягають фольклорного епосу, а також літературних казок І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського. Часто казки, в яких художньо зображуються тварини, рослини, комахи, птахи, називають анімалістичними (від. лат. animal – жива істота). Діалог автора й читача щодо природних явищ в авторській казці взаємозалежний особливим типом естетичних суб'єкт-об'єктних відносин, своєрідністю авторського образного мислення, що реалізується набором формозмістових категорій, надиктованих тим чи тим функціонально-тематичним різновидом жанру.

Анімалістична казка т. зв. радянського періоду часто захоплювалася пропедевтично-дидактичною функцією. Показовими в цьому плані є «Лісові казки» О. Іваненко» [2, с. 102].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У монографії В. Кизилової «Динаміка української літературної прозової казки» зауважено, що природознавчі казки О. Іваненко «здебільшого <...> побудовані за сюжетно-композиційними канонами анімалістичних оповідань й відзначаються посиленою динамікою, введенням елементу інтриги, трансформацією сюжетних колізій, мовностилістичним орнаментуванням. Казковий же ефект досягається завдяки персоніфікації природи. Наділяючи персонажів флори й фауни здатністю розмовляти, думати, пись-

менниця намагалася пояснити маленьким читачам часто незрозумілі їм речі, прищепити певні моральні якості. Дидактичний ефект створюється завдяки моделюванню поведінки тварин в тій чи іншій ситуації, що легко переноситься у площину людських стосунків» [2, с. 102–103].

Педагогічну та пізнавальну важливість циклу природознавчих казок «Лісові казки» обґрунтовує Т. Юркова у статті «Казка – неперевершений засіб формування в учнів середнього підліткового віку екологічних цінностей»: «У «Лісових казках» письменниця повідомляє певні відомості про навколишній світ, відтворює поетичний образ природи, спонукає до спостереження, розкриває справжні дива, що творяться навколо. Обговорення текстів казок, доповнення учнями відомостей про життя деяких лісових тварин знаннями, які вони отримали при вивченні природознавства в ході самостійного читання, має велике значення для поповнення екологічних знань школярів, сприяє пізнанню закономірностей розвитку природи, стимулює їх до самостійних спостережень за її подіями і фактами» [6, с. 159].

Постановка завдання. У природознавчій характеристиці «Лісових казок» О. Іваненко доречно виокремити пізнавальний аспект, а також проблему екологічних взаємозв'язків, роль патріотичного мотиву. Важливою є проблема реалізації природничих візій письменниці на рівні засобів поезики, специфіки оповіді.

Виклад основного матеріалу. Усталеною є думка про те, що «літературна казка, як і фольклорна, є способом відображення буття, метафорою реальної дійсності. Асимілюючи у своїй структурі основні ознаки народного першоджерела й мистецькі досягнення певного періоду, виявляє свою жанрову приналежність, перш за все, через рівень кореляції з фольклором» [5, с. 176]. Літературна казка О. Іваненко увібрала уснопоетичні джерела й у плані безпосереднього використання фольклорних мотивів, органіч-

ного включення фольклорних жанрів, і на формальному рівні. Так, у повісті-казці «Куди літав журавлик» згадуються пісня «Був собі журавель та журавочка, наносили сінця повні ясельця» [1, с. 193] та приказка «кожен кулик своє болото хвалить» [1, с. 163]. У казці «Сонечко» не тільки звучить закликання «Сонечко, сонечко, / Визирни в віконечко» [1, с. 47], в сюжеті твору використано омонімне протиставлення слова *сонечко* (такий же принцип – в основі поезії П. Мостового «Сонечко», алюзія до якої проступає в у віршованій казці І. Андрусяка «Сонячний гість» [4, с. 108]). Казковий зачин «Був собі, жив собі невеличкий жучок» [1, с. 64] формує відповідну стилістику твору О. Іваненко «На добраніч».

Образи живої та неживої природи в казках О. Іваненко мають виразно антропоморфізовані риси, що пояснюється зокрема і силою впливу фольклорно-міфологічних джерел. Як-от образ кислички в однойменному творі: «Вона й дрімала цілу зиму під снігом. Дрімала і мріяла: от, відкриється вона цвітом, от досягнуть яблука, і буде вона найкращим деревом у лісі» [1, с. 8].

Казкова проза О. Іваненко містить багатий природознавчий матеріал, орієнтований на сприйняття малими читачами, які могли б легко уявити все, про що читають. У творах презентовано особливу увагу до зміни пір року. Життєвий цикл героїв творів тісно пов'язаний зі станом доквілля.

Переважно негативно маркованою є зима. У природі тваринам важко переживати цей період, і вони рятуються, як можуть. Розказуючи хлопчику про свої поневіряння, бурулька скаржиться: «і заворожила мене люта зима» [1, с. 94]. У «Казці про маленького Піка» зауважено, що в зимові місяці пташки «гинули більше від голоду, ніж від холоду» [1, с. 24].

Натомість розповідь грузинської мандаринки (казка «Про зелену ялинку та золоту мандаринку») містить спогад про рідний край, де «дуже багато сонця і майже не буває зими» [1, с. 105], тому вона «ніколи не бачила морозів, віхол, заметелиць» [1, с. 105], а сніг викликає в героїні радісні емоції: «– Сніг у нас лежить на високих горах, – продовжувала мандаринка. – Я росла з моїми родичами в долині, але бачила на верхів'ях гір снігові поляни. Це дуже красиво. Гори ще стоять зелені, а на шпильях лежить сніг, і внизу так тепло, що в морі купаються діти і загоряють на сонці» [1, с. 105–106]. До речі, розповідь у творі розгортається за принципом різдвяної казки дікенсівського зразка, на відміну від антисвяткових сюжетів української класичної літератури (Панаса Мирного, М. Левицького, Б. Лепкого та

ін.); зрештою, канон підрадянської літератури для дітей унеможлилював інший вимір (маркером соціального часу є художня деталь п'ятикутної зірки на ялинці).

Осінь для героїв казок О. Іваненко – час роздумів. Зайчикові з казки «Чорноморденький» вона зовсім не подобалася: «Що хорошого, коли з дерев падає листя і шарудить не тільки від кроків якогось звіра, а навіть від легенького руху повітря, коли пташка пролетить! А як вітер дужчає, то й шарудіння дужчає. Тоді здається зайчикові – женеться за ним не один, а аж десять голодних вовків. І ще більше хитрих лисиць і стільки сердитих собак, що всіх звірів у лісі переловлять. Так шумить оте противне листя!» [1, с. 34]. Молодий наївний зайчик сердився, коли «люди збирали моркву, капусту і кудись звозили.

– Яке нахабство! – не міг заспокоїтися зайчик. – А що ж я їстиму взимку?

Він був ще молодим, цей зайчик. Народився тільки по весні і не знав, що взимку взагалі всім звірам, не тільки зайцям, доведеться важко» [1, с. 35]. Не подобалась йому осінь ще й через те, що всі тварини були заклопотані.

Традиційне бачення весни як оновлення й народження нового життя притаманне для казок О. Іваненко. Пейзажні замальовки весни сповнені теплоти й ліризму, відчувається неймовірно світле авторське ставлення. Привертають увагу несподівані порівняння: «По блакитному небу наче розсипано чорні намистинки.

От намистинки більші. От вони вже як кольорові квіти.

Але то не пелюстки квітів – то крила. То пташки махають крилами і летять сюди» [1, с. 46].

Письменниця знайомить із видовим розмаїттям українського лісу («Влітку розросталися вередливі куці терну, широка папороть. <...> Навколо росли великі задумливі липи, ясени, клени» [1, с. 8]), розповідає, як запилюються рослини («Прилітає вітер назавтра, бачить – нема кульбабки, на її стеблинці якась кулька з пушинок. – А, так ти обдурила мене!

Залютував вітер, дмухнув і розлетілися пушинки по всій луці» [1, с. 56]), зокрема про роль комах і вітру в цьому процесі («Джмелик так і влетів у лілову чашечку і, як чемний і вихований, спочатку обтрусив жовтий пилок, що налип на нього з першої квітки, а потім уже вистромив свій язичок і заходився коло меду» [1, с. 60]; «Я (вітерець. – Ю. К., О. Я.) переносу пилок з квітки на квітку, і від цього виростуть нові квіти» [1, с. 144]); живописно зображає народження рослин (казки «Дубок», «Кульбабка»).

О. Іваненко описує екологічні ланцюги живлення і харчові звички різних тварин. Наприклад, малий читач дізнається, чим живляться оси: «З лук додому летіли золоті оси. Вони дуже любили все солодке. Жодної квітки, жодної ягідки не минали» [1, с. 9].

Світ птахів презентовано життям розмаїтих представників, як правило, в тісній взаємодії між собою та іншими лісовими мешканцями. У видноколі авторки – і процес міграції (твори «Кисличка», «Цвітарінь», «Синичка», «Куди літав журавлик» та ін.). Серед цікавих орнітологічних спостережень – зображення, як птахи будують гнізда (чиж, іволга та ін. [1, с. 16]) і доглядають за потомством. Традиційно виписано образ зозулі: вона дражнила птахів, зайнятих важкою працею, і хвалилася, що «попідкидала свої яєчка по чужих гніздах, хай інші з ними морочаться!» [1, с. 17]. У фінальній сцені, щасливій для інших птахів, «зозуля жалібно кувала: Ку-ку, / Ку-ку, / Я сама / На віку» [1, с. 25]; в такий спосіб авторка досягає виховного ефекту.

Багато уваги письменниці приділяє показу того, як тварини турбуються про потомство, в її казках вони наділені здатністю до глибокої батьківської любові. Так, малий читач дізнається, що великі і грізні ведмеді – батьки, які ніжно піклуються дітьми («Мати-ведмедиха їх (ведмежат. – Ю. К., О. В.) лизала – це було замість поцілунків, і діти горнулися до неї, під її густу, теплу шерсть» [1, с. 77]). Стара зайчиха вчить молодих зайців мудрості виживання (казка «Чорноморденький»). Чиж і чижиха в «Казці про маленького Піка» – зразкові батьки. Чиж, потрапивши в клітку, лазив по прутах та співав, і всі думали, що пташина дуже весела. «А насправді, – пише О. Іваненко, – чижик весь час співав про своїх діток. Він згадував свого сінка, маленького Піка, а стрибав по клітці, бо гадав, що, може, якось звільниться з-за ґрат» [1, с. 23], і думав, як переживе зиму його сім'я. Чижиха і її діти зі зграйкою лісових пташок перебралися до міста, де чекали на харчі від людей. І «мати-чижиха <...> насамперед кликала всіх діток, а тоді вже й сама починала клювати» [1, с. 24]. Всі ці історії навчають малих читачів співпереживанню і відповідальності.

Письменниці стверджує значущість найменшого створіння, важливість його почуттів, роль навіть здавалось би невеликого доброго вчинку. У казці «Синичка» мала пташина не побоялася зими, не покинула рідний край. Із настанням тепла старий дуб сповістив, що то синичка зиму прогнала своїм співом і першою заспівала про весну.

Почувши це, соловей заспівав про рідні ліси, «і ця пісня ще була похвалою маленькій, веселій, сміливій пташці, що не побоялася зими» [1, с. 75].

І маленька краплина води робить важливу роботу. У казці «Бурулька» краплина води розповідає хлопчикові: «Поки ми жили – бігли в водоводі, – ми всі дуже здружилися між собою і все балакали, балакали, гомоніли, розповідали про себе. Що ж нам було ще робити? Різні були серед нас. Одні розповідали, як їх наливали в паровози, підігрівали і як вони, обернувшись на пару, рухали цілі поїзди. Краплини були дуже з цього горді з цього і, я думаю, мали на це право. Інші розповідали, що вже не раз їх узимку наливали в труби, щоб опалювати будинки» [1, с. 92].

У казках О. Іваненко «Хвилька» та «Бурулька» відтворено процес колообігу води в природі. Принагідно зауважимо, що в літературі для дітей можна навіть виокремити певну природознавчу традицію в увазі до цього процесу. Зокрема, пізнавальний характер мають «Краплі-мандрівниці» Дніпрової Чайки, «Світова мандрівка краплини води» Юрія Сірого, «Мандрівка Дощинки» О. Ільченка [3] та ін.

Провівши героїню казки «Хвилька» через усі випробування, О. Іваненко здійснила її мрію ще раз побачити лілею, прекрасну квітку рідного краю.

Концепт рідного краю – основотвірний у житті героїв казок О. Іваненко. І хоча «тут не було ні пальм, ні магнолій, тут було ще холодно, і навіть верби, що перші випустили свої бруньки, одягли їх в хутряні кожушки, щоб не позамерзали» [1, с. 202], але «це була вже рідна земля!» [1, с. 202], – стверджує письменниці у творі «Куди літав журавлик». Бідкається білочка-мандрівниці, опинившись далеко від дому: ««Тепер я ще далі від моїх рідних», – з сумом подумала білочка, і, хоч на протилежному березі був такий самий гарний ліс, їй здавалося, що там все гірше» [1, с. 30].

Твори О. Іваненко завжди мають морально-повчальні настанови, часто їхніми носіями є умудрені життєвим досвідом люди, рослини, тварини, як-от: стара мудра зайчиха («Чорноморденький»), старий дуб («Дубок»), добрий дідусь («Кисличка»), дід, який умів розмовляти по-бджолиному («Про бджілку Медунку»), дід журавлика («Куди літав журавлик») та ін. Як зауважує В. Кизилова, «незважаючи на задекларовану в назві збірки тему, “Лісові казки” органічно розкривають важливі моральні проблеми, що порушуються практично в кожному творі. Спілкування автора з читачами при цьому відзначається максимальною щирістю» [2, с. 103].

Відвертість розмови з читачем досягається також авторськими звертаннями. Такий нараторологічний принцип дозволяє залучити читача до тексту як безпосереднього свідка подій. На початку казки «Кисличка» письменниця звертається до своїх читачів / слухачів: «Знаєте, дітки, що? Ви ніколи не плачете! А то раз одна дівчинка гуляла в лісі з братиком, посварилась і гірко заплакала. Сльози кап-кап та на землю, та на насіннячко, що там лежало, та такі гіркі сльози! От і виросла з того насіннячка гірка та терпка кисличка» [1, с. 7]. Для підтримки уваги О. Іваненко апелює до досвіду малих читачів («Тук-тук!.. – тихенько застукотіло на горішній вітці. Так тихо, як у тебе іноді у вушку задзвенить, – навіть ніхто, крім тебе, і не почує» [1, с. 39]) чи запитує їх («А ви знаєте, чому пташки ввечері здіймали такий галас у лісі?» [1, с. 40]). Казка «Про зелену ялинку та золоту мандаринку» починається з інтригуючої таємниці, яку вона, доросла, готова розділити з читачами-дітьми: «Ви вмієте тримати секрети? Я розкажу вам зараз одну таємницю. Тільки ви мене не видавайте, добре?» [1, с. 102]. Як бачимо, письменниця, ведучи таку щирю розмову з малим читачем, пробуджує інтерес проблематики творів, формує зацікавленість природою, до пошуку взаємозв'язків і взаємодії. Вона мотивує дитину бути допитливою та уважною до довкілля, шукати відповіді на запитання. І хоча авторка казок є дорослою оповідачкою, готовою ділитися своїми знаннями, проте її обізнаність і життєва мудрість ненав'язливі й аж ніяк не зверхні.

Звертається письменниця і до складної теми хвороби та смерті як до етапу життя тварин. Помирає старий птах під час перельоту з теплих країв («Кисличка»). Мушка втрапляє у пастку комахоїдної рослини («Джмелик»). У казці «Що трапилось в саду» хворіє молода яблуня, бо її поїдають комахи. Письменниця образно презентує тут чимало інформації про взаємодію рослин і комах, які живляться бруньками та листками рослин: «Білий метелик сів і почав вищипувати на кінчику черевця іржаві волосинки – на сонці вони відливали золотом, і, напевно, тому цих метеликів звали золотогузками. Кожна золотогузка з цих волосинок робила постільку і клала в неї купочкою свої яєчка. Прилетіли ще метелики: одні – сірувато-коричневі, інші – бруднувато-білого кольору. То були непарні шовкопряди. Сірувато-коричневі, як скажені, кружляли над яблункою, ніби виглядаючи, де краще оселитися, а білі були ліниві, неповороткі. Вони почали робити гнізда, як і золотогузки» [1, с. 122].

Схожа історія трапляється в казці «Сонечко»: маленький жучок ціною великих зусиль рятує осіку від паразитів. Деревце розповіло про причини своєї проблеми: «Це все за мою гостинність <...>. Восени я всім дала притулок – і жукам, і павукам, і метеликам, і слимакам. Ти ж знаєш, сонечко, я нікого не гнала. Вони всі поховалися в моєму корінні, під моїм листям, а тепер вони їдять мене. Вони їдять моє листя, і я нічого не можу зробити, нічого не можу зробити!» [1, с. 48]. Водночас письменниця інформує про особливості співжиття в дикій природі комах та рослин, на підтвердження цього – і спосіб лікування осіки: паразити на зелених рослинах є джерелом поживних речовин для такого сонечка. Сила характеру й наполегливість сонечка допомагають подолати випробування.

Мотив допомоги, роль друзів – один із наскрізних у творах О. Іваненко. Промовистим є авторський коментар у повісті «Куди літав журавлик»: «Він (журавлик. – Ю. К., О. Я.) сам не знав чого, але все ж таки йому пощастило в одному: весь час на його шляху, повному пригод та небезпек, стрівалися хороші товариші. Може, це тому, що й він сам був завжди щирим і привітним з усіма. Ці короткі дружні зустрічі полегшували його сумні дні» [1, с. 189].

Важливим виміром моральних і соціальних проблем, осмислених у творах О. Іваненко, є їхнє щасливе вирішення, що постає у розв'язці сюжетної оповіді. Герої казок спільною працею і зусиллями долають перешкоду, вони радіють, винагороджені за тривалі випробування. У розв'язці казки «Синичка» після складної зими приходиться весна, природа оживає: «І тоді заспівали всі весняну радісну пісню.

Ліс увесь шумів, і струмки гомоніли. І хоч найкраще співав соловей, але в радісному лісовому хорі чути було і ніжний спів маленької синички» [1, с. 76].

Висновки. Природничі візії в «Лісових казках» О. Іваненко реалізовані не тільки в пізнавальному аспекті, природознавчі складники органічно поєднані з морально-етичними. Екологічна проблема взаємодії людини з довкіллям має повчальний характер. Концепт рідного краю – наскрізний у літературних казках О. Іваненко. Письменниця активно використовує засоби фольклорної поезики (жанр казки, пісні, приказки, закликання; казковий зачин; антропоморфізація образів природи). В оповіді казок трапляється використання авторського звертання до читачів, що створює атмосферу доброзичливої розмови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іваненко О. Казки. Київ: Державне видавництво дитячої літератури УРСР, 1964. 364 с.
2. Кизилова В. В. Динаміка української літературної прозової казки: монографія. Київ: Талком, 2020. 211 с.
3. Куманська Ю. «Мандрівка дощинки» Олеса Ільченка: на перетині літератури і природознавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія»*. № 43. Т. 1. Одеса, 2019. С. 36–39.
4. Куманська Ю., Яблонська О. Віршоповістки Івана Андрусяка «Зайчикова книжечка»: соціальний вимір екологічних аспектів. *ЛІТЕРАТУРА. ДІТИ. ЧАС. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Вип. 7. Івано-Франківськ: ФОП Бойчук А. Б., 2021. С. 99–111.
5. Плетньова О. Ю. Образ міста у творчості О. Іваненко (на матеріали казки «Чарівна квітка»). *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 4. С. 176–181.
6. Юркова Т. В. Казка – неперевершений засіб формування в учнів середнього підліткового віку екологічних цінностей. *Педагогічні науки: збірник наук. праць*. Херсон, 2012. Т. 1. № 61. С. 157–162.

УДК 82.091

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.56>

**ПЕРШІ ОБРАЗИ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛІГЕНТІВ
У ТВОРАХ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО**

**THE FIRST IMAGES OF UKRAINIAN INTELLIGENTS
IN THE WORKS OF I. NECHUY-LEVYTSKY**

Перевертень Н.С.,

orcid.org/0000-0002-6703-6927

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності

Державного університету телекомунікацій

У статті на прикладі творів «Хмари» та «Над Чорним морем» І. Нечуя-Левицького розглядаються образи перших героїв-інтелігентів XIX століття, які ввійшли в українську літературу як «нові люди», бо тема інтелігенції тоді ще тільки перебувала на початковій стадії свого розвитку. У XX столітті можемо побачити її розквіт у творах багатьох письменників, зокрема І. Франка, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, у яких образи інтелігентів вже чітко сформовані в художньому плані, психологічно довершені. Це, насамперед, особистості, які усвідомлюють своє призначення та обов'язки перед суспільством. Варто зазначити, що ці персонажі створені на основі досвіду своїх попередників. Досліджуючи перші образи героїв-інтелігентів І. Нечуя-Левицького, зауважимо, що вони не є сформованими в психологічному плані, їхні дії не завжди співвідносяться з суспільними потребами, важливі цілі так і залишилися не досягнутими. У той же час, хочемо наголосити, що ці персонажі залишаються цінними та важливими, адже вони своїми незакінченими справами, нереалізованими в тогочасних умовах завданнями, проклали дорогу та дали стимул усім послідовникам.

У статті проаналізовано образи Радюка (повість «Хмари») та Комашка (повість «Над Чорним морем»), показано їхні погляди на український народ, мову та культуру, що дає можливість створити загальне уявлення про інтелігента XIX ст. Розглянуто цілі, які ставили перед собою перші інтелігенти, засоби, якими користувалися для досягнення поставленої мети. Визначено чинники, які впливали на формування світогляду героїв, та умови, у яких вони розгортали свою діяльність. Висловлено погляди на інтерпретацію характерів тогочасних інтелігентів, їхнє значення у подальшому розвитку теми інтелігенції в українській літературі.

Ключові слова: інтелігент, культура, патріотизм, новаторство, особистість.

Using the example of the works "Clouds" and "Over the Black Sea" by I. Nechuy-Levytskyi, the article examines the images of the first heroes-intellectuals of the 19th century, who entered Ukrainian literature as «new people», because, in fact, the topic of the intelligentsia was still only at that time the initial stage of its development. Already in the 20th century, we can see its flourishing in the works of many writers, in particular I. Franko, M. Kotsyubynskyi, O. Kobylyanska, in which the images of intellectuals are already clearly formed in the artistic plan, psychologically perfected. These are, first of all, individuals who are aware of their purpose and duties to society. It is worth noting that these characters were already created based on the experience of their predecessors. Studying the first images of the intellectual heroes of I. Nechuy-Levytskyi, we note that they are not psychologically formed, their actions do not always correlate with social needs, and important goals remain unachieved. At the same time, we want to emphasize that these characters remain valuable and considerate, because they paved the way and gave an incentive to all followers with their unfinished business, unrealized tasks in the conditions of the time.

The article analyzes the images of Radyuk (the story "Clouds") and Komashko (the story "Over the Black Sea"), shows their views on the Ukrainian people, language and culture, which makes it possible to create a general idea of the intellectual of the 19th century. The goals set by the first intellectuals, the means they used to achieve the set goal were considered. The factors that influenced the formation of the worldview of the heroes and the conditions in which they developed their activities were determined. Views are expressed on the interpretation of the characters of the intellectuals of that time, their importance in the further development of the topic of the intelligentsia in Ukrainian literature.

Key words: intellectual, culture, patriotism, innovation, personality.

Постановка проблеми. Тема інтелігенції завжди була й залишається актуальною на сьогодні, бо слід пам'ятати, що інтелігент – це насамперед носій культури кожної нації, представник вищої духовної сфери кожної країни. Яким він був у XIX ст. і як змінився зараз, адже цей образ не є сталий, він перебуває у постійній своїй еволюції залежно від вимог тогочасної дійсності. Герої-інтелігенти І. Нечуя-Левицького є той найперший тип інтелігентів, які проклали дорогу наступним поколінням, залишили після себе досить міцне підґрунтя, на якому вже творили інші, у тому числі й наші сучасники. Важливо знати, ким же були ті інтелігенти, які створили базу нашої культури, яких поглядів вони дотримувалися, яку мету й завдання перед собою ставили та якими шляхами йшли, щоб реалізувати свою програму, і якою взагалі була їхня програма.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження творчості І. Нечуя-Левицького зробили у різний час Є. Кирилюк, О. Білецький, Н. Крутікова, В. Власенко, М. Походзіло, Р. Іванченко, М. Тараненко, Р. Міщук, М. Мироненко, М. Ткачук, В. Шевчук та багато ін. Так, Р. Міщук зазначає, що головний герой «Хмар» «щирий у своїх симпатіях, у практичній діяльності лишається лише лицарем фрази, а не діла» [2, с. 40], він позбавлений психологізму. М. Мироненко, називаючи І. Нечуя-Левицького одним з найактивніших оборонців української національної ідеї, у той же час досить різко критикував Радюка з повісті «Хмари» та Комашка з повісті «Над Чорним морем». Дослідник писав, що ці герої «... були надто кволі, мляві, надто пасивні, бездіяльні й легковажні» [1, с. 53]. М. Ткачук наголошує, що І. Нечую-Левицькому вдалося, як нікому іншому, показати ту жорстоку дійсність, що має свої закони, які зумовлюють поведінку людей. І письменник створює своїх героїв такими, якими їх зробила дійсність, але вони не усвідомлюють ні свого приречення, ні нелюдності свого існування.

Постановка завдання. Метою нашої статті є висвітлити, якими були образи перших українських інтелігентів, які чинники вплинули на формування їхнього світогляду. Нашим завданням є на прикладі героїв творів І. Нечуя-

Левицького розглянути, у яких умовах відбувалося зародження української інтелігенції і яку роль у суспільстві вона відіграла.

Виклад основного матеріалу. Свою повість «Хмари» І. Нечуй-Левицький написав у 1870–1871 рр., але майже впродовж сорока років працював над нею. Багатий біографічний матеріал, спогади про навчання в Київській духовній академії, палкі студентські дискусії на суспільні теми допомогли письменнику в роботі над повістю з життя інтелігенції.

Слід сказати кілька слів і про символічну назву повісті «Хмари», яка спочатку називалася «Новий чоловік», потім «Чорні хмари», і лише 1874 року її було опубліковано під кінцевою назвою. Дослідники одностайно збігаються на тому, що хмари – це символ того національного та соціального гноблення в країні, проти якого повинна боротися інтелігенція, символ усіх темних сил, які наступають на український народ. Саме тому хмари описуються в багатьох місцях твору, хмари ті опускалися в душі героїв, скаламучували їх.

На сторінках твору показано два покоління «нових людей», серед яких автор виводить людей двох типів, таких, як Воздвиженський та Кованько, зайнятих лише своєю кар'єрою, власним збагаченням, байдужих до свого народу та національних цінностей, та інший тип, представлений Дашковичем та Радюком. Герої обох поколінь зображені на фоні контрасту, але деякі дослідники, зокрема М. Ткачук, характеризуючи образи, вважає, що між Воздвиженським та Дашковичем існує дуже близька спорідненість, яка проявляється у їхніх відносинах із середовищем, до якого вони обоє пристосовуються [7].

Характери Воздвиженського і Дашковича на перший погляд дуже різні. Воздвиженський – некультурний, неохайний, любить випити, вусьому шукає лише вигоду, національні ідеї чужі для нього, а Дашкович – повна йому протилежність – охайний, розсудливий, розумний, він переживає за долю свого народу. Саме завдяки своїм знанням, а не підлабузництву, як Воздвиженський, Дашкович стає викладачем, його лекції дуже подобаються студентам: «Не можна забути впливу його одної репутації на молодих студентів! Всі зібралися на першу лекцію... Дашкович

промовив перше слово, і всі рядки голов, неначе по електричній течії, раптом і разом схилилися уперед, насторчившись слухать. І цілу лекцію так держалися голови, коли б хто поворушився хоч трошки!» [4, с. 59], але ми бачимо, як поступово Дашкович змінюється і не в кращий бік. Він забуває про те, що хотів колись зробити для свого народу, хоча для цього в нього були можливості. В. Шевчук у своїй передмові до повісті «Хмари» І. Нечуй-Левицького називає Воздвиженського і Дашковича «охмареними» героями: «Дашкович та Воздвиженський «охмарені» по-різному: перший – жертва охмареності, другий – її носій, але побутово вони мирно співіснують, навіть товаришують і одружуються із сестрами, тобто з'єднуються, образно кажучи, у своєму міщанстві» [4, с. 7]. Важко з цим не погодитися, бо, дійсно, замість того, щоб протистояти Воздвиженському, Дашкович уподібнюється до нього. Правда, поїздка додому дещо «освіжила» його пам'ять, він знову згадав про свій народ, але більше з його поетичного боку: «я оглядав народ оком вченого, переслухав його пісні, бачив його звичаї. Поетичне й естетичне його життя дуже багате! Його мова, поезія, незабаром може розвинути в самостійну літературу, книжну поезію. Я навіть назаписував багато пісень і дечого іншого... Я навіть думаю-таки справді до ладу вивчить життя свого народу, і його мову, і його пісні і навіть думаю дещо написати про свій народ» [4, с. 110–111]. Але Дашкович не спромігся цього зробити, навіть не намагався, не кажучи вже про якусь суспільну користь для народу. Він дедалі більше відходить від свого природного українства, перетворюється на кабінетного вченого, якого східна філософія цікавила більше, ніж Україна. У ньому згасає Україна, так само й він згасає для України. «А професор Дашкович все сидів та сидів у своєму кабінеті. Він розпочав велике писання про філософію Японії, Китаю, і Індії, наче філософія китайського Конфуція й Лао-Дзи була цікавіша для його од рідного краю, од України» [4, с. 350]. Дивує й те, що Дашкович зовсім не дбає про національне виховання своїх дітей. Старшу доньку Ольгу він, як і Воздвиженський свою Катерину, віддає до Інституту благородних дівочих, звідки нічого корисного для себе вона не винесла, лише втратила своє природне національне обличчя. Коли Ольга розгорнула українську книжку в батьковій бібліотеці, їй здалося, «що то писано по-церковнослов'янському абощо» [4, с. 121]. А Дашковича не хвилювало, що його дочка не знає рідної мови. У своїх розмовах він зовсім стає схожий на Воздвиженського, його колишні

прагнення здаються йому дурницями. «Ті народовці хочуть зовсім злитися з народом... Колись, молодшим, і я мав такі ідеї в голові, але тепер, за старістю літ, якось всі ті примхи повискакували з голови» [4, с. 266].

На прикладі цього героя бачимо, як з гіркою І. Нечуй-Левицький показує долю талановитої людини, яка могла б зробити щось для свого народу, але не туди були спрямовані її сили, слова так і залишилися тільки словами, пізніше й зовсім забутими. Через деяке іронічне ставлення до цього образу, проглядається й авторське співчуття. Недарма І. Нечуй-Левицький показує, правда вже пізнє, прозріння Дашковича, коли йому сниться страшний сон, як приїздить він до свого рідного села і застає, замість батьківського дому порослу бур'янами руїну. У його страшному сні все довкола починає раптом провалюватися в землю – батьківська хата, церква, гора, люди, садки... Ставки розлилися і затопили село, а з ним – і самого Дашковича. «Це не сон, а мої тривожні думи заворушилися... Каламутне море заливає Україну, і вона завалюється в його... А я й сам незчужся, як тону в тому морі і ... втопив свою Ольгу й усіх своїх дітей: одбив їх од свого народу, не передав їм навіть рідної мови, не передав їм симпатій до рідного краю, до народу. Я заблудивсь в дорозі й своїх дітей завів в якісь нетрі та пуші...» [4, с. 352].

Дашкович є найтрагічнішою постаттю повісті «Хмари», адже це людина, яка, маючи потенціал, розтратила його, так і не принісши нічого корисного українському народу.

З VIII розділу тема «батьків» переростає в тему «дітей». Від цього моменту центральною постаттю твору стає Павло Радюк, студент Київського університету. Здається, що цей герой має втілити всі ті сподівання та нереалізовані плани, все те, що не вдалося зробити Дашковичу. Радюк був ватажком серед своїх ровесників, якого всі любили за розум, доброту, щирість. Він захоплюється ідеями європейських просвітителів і намагається їх прищепити на українському ґрунті, думає про національну музику й про освіту народу. Категорично висловлюється В. Шевчук: «Павла Радюка ... даремно вважають персонажем однозначно позитивним ... такий чоловік здатний до фрази, а не до роботи... Радюк аж ніяк не був здатний на дію, як і Дашкович, обом їм далеко до того, на що спромоглися їхні сучасники з Кирило-Мефодіївського товариства чи В. Антонович, М. Драгоманов...» [4, с. 9–10]. Але не можна погодитися з цими поглядами. Радюка не слід ототожнювати з Дашковичем. Від Радюка ми

чуємо сміливіші висловлювання, чітку позицію. Він намагається втілити свої слова в реальність, але поки що, не знаючи як це зробити, він демонструє просту селянську свиту перед батьками та сусідами, намагаючись таким чином показати свою єдність з народом. «Нам треба у всьому ділити долю із своїм народом, починаючи хоч би од свити...» [4, с. 147] – зазначав Радюк. На перший погляд, такий протест може здатися дещо смішним, але слід зважити й на ті умови, у яких перебував український народ. На той час, коли наша культура перебувала під пильним російським наглядом, і носіння свити було сміливим кроком. Та народна свита далеко не вичерпує ідеалів Радюка. Він мріє про вільну Україну, з національною мовою, культурою та літературою. Головний герой бачить ті труднощі України: «Наша земля на Україні, як золото, а народ наш часто голодує. В нас нема промислівства, а про народ ніхто не дбає, ніхто його не напутить, не вчить, не наводить на розум. Наша народна пісня поетична й чудова, як утвори перворядних геніїв, наша поезія, наша мова багата, як щире золото. І все те марно занашається, пропадає, лежить непочате. І доки воно лежатиме?» [4, с. 148]. Але відповіді на це питання наш герой не знає.

Образ Радюка досить неоднозначний, у ньому помітна деяка роздвоєність. З одного боку, він прагне допомогти селянам, розділити всі їхні труднощі, а з іншого – сам зізнається, що любить село більше з його поетичного боку, ніж з практичного. Бачимо, і як на нього знаходять хвилини розгубленості, слабкості, коли він не може точно визначитися, що ж йому потрібно. Це стосується і його почуттів, коли побачивши красуню Ольгу, Радюк забуває Галю і повністю віддається новому коханню. Звичайно, можна все звернути на молодість героя, але ж він прекрасно бачить, що Ольга «дуже легковажна і буде непосидющою жінкою, бо дуже любить бали і танці ... боїться серйозної розмови, як злого духа, а національності й народності зовсім не розуміє» [4, с. 265]. Тим не менше Радюк хоче з нею одружитися. І якби Ольга йому не відмовила, хто знає, що сталося б з Радюком. Можливо, він пішов би під вплив дружини і забув би про свої національні ідеї. Радюк схожий на свого попередника Дашковича своєю нерішучістю, ваганнями. Додати б йому більше мужності, впевненості, і він міг би принести більше користі для свого народу. Але Радюк робить певний внесок у розвиток української культури: береться з друзями за організацію недільних та вечірніх шкіл, видання книжечок українською мовою для народу, обду-

мує плани щодо створення національного історичного музею та народного театру... Але, як говорить письменник, незабаром настали гірші часи, закрилися школи, а справи таких людей, як Радюк, викликали страх в київських впливових колах. Радюка називають «небезпечним революціонером» та «драконом революції». Ту діяльність, яку він розгорнув зі своїми друзями, було різко обірвано. «Раз йшов Радюк попід одним домом і в одчинені вікна почув, як осудливі панії потріпували його імення, судили і ганили його за напрямом. Він вернувся додому і, не довго думаючи, зібрався і переїхав на службу на Кавказ, де його принаймні ніхто не знав і не потріпував його доброї слави» [4, с. 349]. Цей крок героя досить неоднозначний. Можна його звинувачувати (як це роблять багато дослідників, зокрема М. Походзіло, Р. Іванченко, В. Шевчук) у тому, що йому не вистачило мужності, що він після першої поразки відразу ж тікає, що «добре імення» важливіше для нього за долю його народу. Але досить цікаву думку висловлює І. Приходько: «А чого, власне, хотіли би від літературного героя, від Радюка, ці наші нинішні «судді» й «прокурори»? Схоже, хотіли би, щоб закликав він до кривавих форм боротьби... А, може, і взагалі дати б Радюкові до рук сокиру, рушницю, автомат і – вперед, на штурм...? Отоді вже «критики» не мали б до нього «претензій», тоді вже «доріс» би?» [6, с. 48]. Боротьба в тогочасних умовах була надто нерівна і за ким перемога – очевидно. Тому не потрібно так різко критикувати Радюка за цей вчинок. Цей герой має свої недоліки, бачимо, як не вистачає йому сили духу, сміливості втілювати в життя всі ідеї та залишитися вірним своїм принципам за будь-яку ціну. І. Нечуй-Левицький не ідеалізує Радюка, показує його слабкість, сумніви, врешті, інстинкт самозбереження, який притаманний кожній людині.

Образ Радюка був новим явищем та значним досягненням в українській літературі. Через нього І. Нечуй-Левицький проголошував свої ідеї та принципи реальності, національності та народності, які український інтелігент не зміг повністю реалізувати в тогочасному суспільстві.

Інше покоління вісімдесятників постає на сторінках повісті «Над Чорним морем». Багато дослідників, зокрема О. Білецький, Р. Іванченко, І. Приходько, вказують на те, що цей твір має деякі автобіографічні елементи, а головний герой Віктор Комашко є виразним «ідеологом» в повісті. М. Походзіло зазначає, що образ Комашка менш яскравий, ніж його попередника Радюка «Він більше говорить і мріє, ніж бореться за

здійснення національних ідеалів. У своїй літературній діяльності Комашко пішов далі своїх попередників, але не здійснив чимало своїх творчих задумів» [5, с. 113]. Дійсно, образ Комашка більш однозначний, у нього немає таких вагань, як у Радюка чи Дашковича. Його слова сміливіші, виваженіші, він «любив свої степи, любив народ, був народовцем, любив українську мову, бажав щастя й добра своєму народові. Для його, як для демократа, були дорогі інтереси як свого народу, так і інших слов'янських і навіть неслов'янських народів» [3, с. 131]. Конкретної діяльності в цього героя ми теж не побачимо, він більше все-таки говорить та розмірковує. Свою любов до народу, до мови він прививав і своїм учням в гімназії, за що і був звільнений. Директор пояснював це досить дивною, як для нас, причиною: «Ви вчите дуже добре, нігде правди діти, але не можете бути педагогом. Ви в гімназії силкуєтесь підняти й розвинути особистість, говорите скрізь про право людської особистості, хочете розвинути самостійність характеру, енергію, волю й розум в молодих людях... В кінці усього ви винні, бо вас люблять ученики... Ви проповідуете гуманну педагогію, а нам треба педагогів суворих, жорстких. Якби вас ненавиділи, це був би добрий знак для вас: ми б вас ще держали» [3, с. 308]. Таке пояснення причини звільнення вражає в наш час, адже саме такими рисами, за які звільнили Комашка, має бути наділений справжній педагог. Можна тільки уявити, у яких умовах доводилося працювати вчителям. Комашко бачить навкруги ту несправедливість, фальш і байдужість до розвитку української культури, адже сам письменник ненавидів гніт, лицемірство, облуду, підступність, і страждав в оточенні, де людська гідність і честь перебували в загоні. І саме устами свого героя, цією фразою,

він висловлює свій погляд на тогочасну дійсність.

Образ Комашка більш ідеалізований, досить одноманітний, у нього немає роздвоєності характеру. Цей герой розкривається перед нами лише через свої розмови, а не через якісь внутрішні переживання чи дії. Але видно, що Комашко має більш рішучу та запальну вдачу, і він сміливіший у своїх висловлюваннях, ніж його попередник Радюк. Це, можливо, тому, що образ Комашка створено пізніше, і автор, уже маючи досвід, додав більше нових ідей та думок, тому промови Комашка виваженіші, обґрунтованіші, а позиція досить чітка. Через це йому не вдалося уникнути кари, як Радюку. Вночі у Комашка в квартирі зробили обшук, вилучили усі українські книжки, навіть українські ноти, а його самого вивезли на далеку північ, над Біле море. У яких умовах він там жив, що робив можна тільки здогадуватися, бо автор подібного опису не подає. А коли Комашко повернувся через чотири роки із заслання, то не знайшовши ніде місця, мусив жити приватними лекціями і приватною службою. Ми не чуємо вже від нього промов, не кажучи вже про якісь справи для народу. Бачимо, як тогочасній владі вдалося знищувати всі спроби інтелігенції розвивати українську культуру.

Висновки. Таким чином, можемо спостерігати, що в умовах постійних заборон, репресій розгортати діяльність першим українським інтелігентам було надто складно, тому образи Радюка та Комашка такі нерішучі, несміливі. На перший погляд може здатися, що вони бездіяльні й далі своїх промов нікуди не пішли, але вже те, що вони порушували питання важливості української мови, освіти, заклало підвалини для подальшого розвитку теми інтелігенції в літературі та показало її актуальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мироненко М. І. С. Нечуй-Левицький, 1980 р. 70 с.
2. Міщук Р.С. Співець душі народної. До 150-річчя від дня народження І. Нечуя-Левицького, 1997 р. 48 с.
3. Нечуй-Левицький І. С. Збір. творів у 10 т. Т. 5. 1966 р. 455 с.
4. Нечуй-Левицький І. С. Хмари, 1993 р. 375 с.
5. Походзіло М. І. Нечуй-Левицький, 1966 р. 128 с.
6. Приходько І. Ф. Українська ідея у творчості І. Нечуя-Левицького, 1998 р. 187 с.
7. Ткачук М. П. Естетична концепція дійсності в творах І. Нечуя-Левицького, 1992 р. 126 с.

«ЛІСОВА ПІСНЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ТРАГЕДІЯ САМОЗРАДИ

“THE FOREST SONG” BY LESYA UKRAINKA: THE TRAGEDY OF SELF-BETRAYAL

Подлісецька О.О.,

orcid.org/0000-0002-1136-2854

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У статті зосереджена увага на темі самозради Мавки у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». Проаналізовано модерністське спрямування цього твору та виявлено новаторство у авторському підході до трактування образу. Простежено рецепцію твору Лесі Українки упорядниками підручника для школярів та досліджено, що у сучасному прочитанні творчість Лесі Українки набуває неоприятних досі смислових аспектів та інтерпретацій. У даній статті шкільне трактування образів доповнене та уточнене. Переосмислено міфи та стереотипи, інтерпретація образу Мавки і аналіз виходить на новий рівень. Досліджено, що Леся Українка подає зразок деструктивної поведінки героїв (не тільки Лукаша та Килини), як прийнято вважати в загальноприйнятій рецепції драми-феєрії, але й Мавки. Досліджуються зразки деструктивної поведінки героїв: інтонації, висловлювання, проміжні репліки щоденного спілкування. Переосмислена ідеалізація головних персонажів драми-феєрії та подана їхня інтерпретація з погляду феноменології та психоаналізу. Проаналізовано вплив неоромантизму на особливості драми-феєрії, а саме конфлікт між ідеалом і дійсністю (Мавкою та Лукашем, Мавкою та Килиною). Зроблено висновок про новий спосіб опису дійсності в драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». Проаналізовано, що цей твір, як і решта її творів, зосереджений на внутрішньому світі героя та відходить від спрощеного детермінізму. Використано структурно-типологічний, феноменологічний методи дослідження. У статті проаналізовано внутрішню спрямованість драми-феєрії. Виявлено ознаки неоромантизму та імпресіонізму та зроблено висновок, що ідея твору проявлена в новоромантичному пориві *ins Blau* (ввись, угору, увисочінь), а інтерпретація твору залежить від естетичного заглиблення митця та читача у функції свідомості й підсвідомості.

Ключові слова: драма-феєрія, рецепція, образ, інтерпретація, модернізм.

The article focuses on the theme of Mavka's self-betrayal in Lesya Ukrainka's drama extravaganza "The Forest Song". The modernist direction of this work was analysed and innovation in the author's approach to the interpretation of the image was revealed. The reception of Lesya Ukrainka's work by the compilers of the textbook for schoolchildren was traced, and it was studied that Lesya Ukrainka's work acquires undiscovered semantic aspects and interpretations in the modern reading. In this article, the school interpretation of images is supplemented and clarified. Myths and stereotypes are reinterpreted, the interpretation of Mavka's image reaches a new level. It is studied that Lesya Ukrainka provides an example of the destructive behaviour of the characters (not only Lukash and Kylyna), as is commonly believed in the generally accepted reception of the extravaganza drama, but also of Mavka. The examples of the destructive behaviour of the characters are studied: intonations, statements, intermediate lines of daily communication. The idealisation of the main characters of the drama extravaganza is reconsidered and their interpretation from the point of view of phenomenology and psychoanalysis is presented. The influence of neo-romanticism on the features of the drama extravaganza, namely the conflict between ideal and reality (Mavka and Lukash, Mavka and Kylyna) is analysed. The conclusion is made about a new way of describing reality in Lesya Ukrainka's drama extravaganza "The Forest Song". It is studied that this work, like the rest of her works, focuses on the inner world of the character and departs from simplified determinism. Structural-typological, phenomenological research methods were used. The article analyses the internal focus of the extravaganza drama. The signs of neo-romanticism and impressionism are revealed and it is concluded that the idea of the work is manifested in the neo-romantic urge *ins blau* (up, upward, into the heights), and the interpretation of the work depends on the aesthetic immersion of the artist and the reader into the function of consciousness and subconsciousness.

Key words: drama extravaganza, reception, image, interpretation, modernism.

Постановка проблеми. Справжнім *terra inkognito* літературознавства є аналіз творів з позицій деструктивної поведінки героя. У всіх своїх творах Леся Українка пропонує саме жінку як альтернативного героя і прийшов час проаналізувати поведінку героїні творів. На мистецьку арену у час входження Лесі Українки в літературу виходить численна плеяда письменниць: Євгенія Ярошинська, Грицько Григоренко, Наталя Кобринська, Дніпрова Чайка, Катря Гриневичева, Любов Яновська, Людмила

Старицька-Черняхівська та ін. Але справжніми, глибокими руйнівницями патріархального усталеного погляду на жінку були саме Леся Українка та Ольга Кобилянська.

Леся Українка чи не найбільше з-поміж її сучасників зосередила увагу на проблемах сутності мистецтва. Модернізація української культури для неї була пов'язана з вибором певної естетичної, художньої традиції. Вибір між модернізмом і позитивізмом для письменниці ускладнювався і певними етичними моментами, і боротьбою

покоління: Леся Українка була вихована як на кращих традиціях української культури, так і на зразках світового мистецтва, вона здатна була зрозуміти праці провідних світових мислителів, увага яких була звернена на людину – носія неповторного мікросвіту. У художніх творах Лесі Українки простежуємо глибинну рецепцію людини, її місця у світі та проблему саморозуміння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Залишився позаду час, коли в літературознавстві переважали погляди на творчість Лесі Українки чоловіків-дослідників М. Драй-Хмари, М. Євшана, М. Зерова, Д. Донцова, О. Бабишкіна, О. Білецького, А. Музички, Є. Ненадкевича, В. Петрова, П. Филиповича, Р. Задеснянського та ін. Дослідження і 80–90-х років ХХ століття, і сучасні 2000-і роки йдуть під знаком літературознавиці-жінки в «лесезнавчих» студіях. Якщо згадати попередні дослідження Л. Кулінської, Наталі Кузякіної, Віри Агеєвої, Тамари Гундорової, Ніли Зборовської, Тетяни Мейзерської, Наталі Малютіної, Любові Ісаєнко, то бачимо, наскільки активізувалися жінки-літературознавиці. Грунтовні монографії опубліковано такими авторками, як Олександра Вісич, Леся Демська-Будзуляк, Лариса Мірошніченко, Оксана Забужко. Найповнішим, на наш погляд, виданням, присвяченим постаті Лесі Українки за останні роки можна, на наш погляд, назвати книгу О. Забужко «Notre Dame d'Ukraine. Українка в конфлікті міфологій» (2014). Творчість Лесі Українки у сучасному методологічному прочитанні та художній рефлексії О. Забужко набуває неоприявлених досі смислових аспектів, зокрема, авторка розвінчує міфи та стереотипи, досліджує гностично-лицарський міф письменниці та прослідковує непоправну втрату шляхетсько-лицарської культури, яку так ревно намагалася зберегти та донести Леся Українка. Проаналізовано також шкільний підручник із сучасною інтерпретацією творчості Лесі Українки авторів О. Авраменка та В. Пахаренка.

Постановка завдання та цілі статті. У статті маємо на меті привернути увагу до драми-феєрії «Лісова пісня» завдяки відходу від стереотипних уявлень та усталеного сприйняття. На думку С. Павличко, Леся Українка належить до найталановитіших серед тих авторів, які були «розірвані між модерним і народницьким способом мислення, усвідомлювали цю розірваність, страждали від неї, але не ставили під сумнів правомірність самої дилеми» [6, с. 421]. Леся Українка чи не одна з перших ставить під сумнів патріархальні усталені традиції, і в драмі-феєрії «Лісова пісня»

це яскраво помітно на прикладі самозради Мавки. Довести цей ідейний аспект твору і є завданням нашої статті.

У літературі ХІХ століття зміна стильових напрямів майже не означувалася протиборством мистецьких генерацій, але у дискусії між модерністами й прихильниками «старого» реалістичного напрямку означено сутність конфлікту поколінь у літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття: модерністи заговорили про естетизм і багато уваги приділяли саме мистецькій проблематиці. Саме у цей час надзвичайно плідно постає титанічна праця Лесі Українки – дослідниці, перекладачки, збирачки фольклору, літературознавиці. У конфлікті поколінь Леся Українка зайняла цілком визначену позицію захисниці «модерни», орієнтуючись на індивідуалізм, європеїзм, естетизм. Її творче кредо формувалося у зв'язках із найбільш значущими філософськими засадами нової доби, в контексті художніх шукань багатьох митців, як-от Г. Ібсен, М. Метерлінк, Г. Гауптман.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Для Лесі Українки не було «дитячої» та «дорослої» справи. Цікава для дітей драма-феєрія «Лісова пісня» (з 2 березня 2022 року виходить в прокат український мультфільм) – насправді глибока драма для дорослих. Леся Українка ретельно протягом життя збирала та опрацьовувала фольклор. Дізнавшись, що І. Франко має намір видавати фольклористичний часопис, вона пише йому про те, що береться упорядкувати свої обрядові записи й хоче просити М. Лисенку відредагувати записані мелодії для публікації. З дозволу Лесі Українки Лисенко опублікував у своєму збірнику «Молодощі» народні пісні й дитячі ігри, зібрані поетесою та її чоловіком – етнографом Климентом Квіткою. В архіві композитора збереглися записи 30 пісень, зроблених із голосу Лесі Українки. Багато пісень з її голосу записав у різні роки й К. Квітка. Величезною заслугою Лесі Українки як організатора, фольклориста і спонсора є запис 1908 року на фонограф західноукраїнським музичним етнографом Філаретом Колесою кобзарських дум і народних пісень. Так, в «Лісовій пісні» теж вміщені нотні записи мелодій Полісся.

О. Забужко ґрунтовно аналізує ряд творів письменниці, вона вказує і на те, що літературознавство звикло «десексуалізувати видатну жінку («одинокого мужчину») шляхом інфантилізації» [2, с. 119]. Саме таку інфантилізацію бачимо на прикладі шкільного усталеного аналізу образу Мавки. За психологією Е. Фромма, людина має віддавати, аби почуватися живим. «Зрозуміло, –

коментує О. Забужко, – така настанова може бути реалізована тільки при справдешньому, невдаваному «надлишку життя» – коли, як каже Мавка (майже за Фроммом!) «серце не скупе» і «скарбів / воно своїх не криє, тільки гоїно коханого обдарувало ними, не дожидаючи вперед застави» [2, с. 151]. Тут дослідниця називає Мавку Ідеальною Коханкою, і порівнює Мавку з самою письменницею в її шлюбі з К. Квіткою, а також вбачає «сакральний смисл її творчого Еросу – трансцендуючої, спрямованої поза межі цього світу, (...) духовної, «софійної» любові [2, с. 234].

Ми звернулись до найновішого підручника з української літератури (рівень стандарту) для 10 класу закладів загальної середньої освіти авторів О. Авраменка та В. Пахаренка 2018 року. Аналіз драми-феєрії у підручнику не всюди відповідає сучасному трактуванню твору саме для учнів, як, зрештою, і для дорослих. Розгляньмо цю невідповідність почитатно. Автори говорять про проблему самозради. Вміння «давати», не вимагаючи взамін, жити «як живеться», за духом йти, тіло забуваючи, і зіграло злий жарт з Мавкою, коли не Лукаш самозраду проживає, а саме Мавка. Лукаш – природна людина, він, «обравши свою «вульгарну» Ліліт, темпераментну й пишнотілу Килину, пішов за покликом «природи» куди більше, ніж якби віддав перевагу Мавці» [2, с. 242]. Автори підручника О. Авраменко та В. Пахаренко справедливо стверджують, що провідною ідеєю твору є «утвердження необхідності гармонізувати, одухотворювати світ людей» [1, с. 225]. Далі читаємо: «Першопричина людського горя, зла – у самій душі людини». Згодні з цим твердженням авторів, адже так воно і є. Але далі автори звужено ставляться до цього; вказуючи, що «Лукаш тяжко страждає й, зрештою, гине, бо неспроможний гармонізувати, урівноважити у своєму естві духовну й матеріальну первини. Якщо головним для людини стає суто матеріальне, побутове, вона знищує себе» [1, с. 225]. Але автори нічого не зауважують про відсутність матеріального первня в образі Мавки, і не наголошують, що трагедія кохання і в цьому теж. Мовчать, що конфлікт подолати чи ініціювати тут – в силах Мавки, але її захоплення, засліплення, ідеалізування Лукаша – це крок назад в її духовності. Автори вказують, що Мавка «любить його і жаліє».

Автори цілком мають рацію, що Лукаша «перемогла сіра буденщина із захланною й обмеженою матір'ю» [1, с. 226], але нічого не кажуть, що Мавку перемогла її обмеженість ідеальним, а не вивчення правил Світобудови. Так, можна заперечити, що

Мавка – не людина і людські правила їй органічно були непритаманні, але з середини твору героїня живе з людьми, в людській оселі і мала б вчитися їхнім правилам та звичаям, а що не підходить, то поступово змінювати на краще. Натомість спостерігаємо категоричне несприйняття й дитячу позицію заперечення того, що не подобається.

Справедливо зазначають автори і те, що «причина нещастя» Килини та матері – «у них самих», адже «вони бідніють, бо багатство для них – не засіб, а мета» [1, с. 226]. Це справедливо, як і те, що ці героїні позбавлені духовності. Але чому ж автори й словом не згадують, що чогось позбавлена і Мавка, ідеалізуючи її вслід за усталеною критикою? Усталена критика не втомлюється цитувати слова Мавки, яка нарікає, що Лукаш не зміг «своїм життям до себе дорівнятись».

Автори наголошують на самозраді Лукаша самого себе, але вони нічого не кажуть, що зрадила себе і Мавка, жаліючи Лукаша, випрошуючи в нього кохання, ба навіть з вовкулаки на людину назад перетворивши, дає йому шанс все виправити.

Вміння жінки бачити (інтуїтивно, логічно, раціонально), але бачити, і робити висновки, є дуже важливим вмінням саме для жінки. Передбачити зраду Лукаша, може здатися, неможливо, адже все так добре йшло. Але є інтонації, висловлювання, проміжні репліки щоденного спілкування, які яскраво постають при неспівпадінні душ та інтересів у стосунках Мавки та Лукаша. Коли читаємо перший діалог Мавки з Лукашем, зауважуємо гармонію, яка присутня завжди на початку всіх стосунків. Щирі, душевні слова Мавки, через які вона розкриває свою сутність Лукашеві, сприймаються ним спершу захоплено. Далі ці ж репліки викликатимуть глузування з його боку. Мавка – поривчаста, «віддаюча» жінка/дівчина, першою запрошує його на наступне побачення: «А вернешся?» Лукаш: «Не знаю» (йде в прибережні хащі) [5, с. 49]. Так відбувається самозрада героїнею своєї жіночої природи, адже нав'язування жінки самої себе чоловікові в суспільстві помилково сприймається, як щирість жінки.

Згодом спостерігаємо нову помилку Мавки: вона першою освідчується в коханні Лукашу. Мавка: «Ти сам для мене світ, миліший, кращий, ніж той, що досі знала я, а й той покращав, відколи ми поєднались». / Лукаш: «То ми вже й поєднались?» / Мавка: «Ти не чуєш, як солов'ї весільним співом дзвонять?» [5, с. 49]. Так Мавка проявляє, хай підсвідомо, але бездумно, свої матримоніальні плани. Надто швидко Мавка будує алгоритм дій, вибудовує його необачно у своїй несвідомості.

Першим дзвіночком для Мавки мало б стати легковажне ставлення Лукаша до її якостей та можливостей, якими треба захоплюватися. Зневагу від нього до Мавки можна прослідкувати поетапно. «Хай говорить серце!», – говорить Мавка. / – «Чого там прислухатися? Не треба!»/ – «Не треба, кажеш? Тон треба, милий! Я не буду, щастя! Не буду прислухатися, хороший!» [5, с. 50], – ось цей перший «дзвіночок», який вказує на те, що Лукаш перестає дивитися в один бік з Мавкою. Далі Мавка не тільки стає свідком невдачі Лукаша, але й рятує його від смерті (він хотів набрати світляків на болоті для Мавки, а сам ледь не загинув при цьому). Оцінити цю допомогу та відчутти вдячність може тільки зріла особистість, якою не є Лукаш. При знайомстві з дядьком Левом Мавка обох запрошує прийти до лісу, що теж, можливо, зарано.

Наступний удар по цілісності Мавки, а відтак, і Лукаша – це глузування матері Лукаша з Мавчиного одягу та вигляду: «І що се за манаття на тобі?», таким чином мати просто відбирає від Мавки її єдину зброю, яка ще діє. Новий її імідж потворний, що одразу перекидає Мавку в розряд «підневільних»: «сорочка латана на плечах, вузька спідничина і полинялий фартух». Як діє «анти-імідж», відомо: зниження самооцінки, а відтак сприйняття оточення, отже, свідомо самозрада.

Глузування Лукаша продовжуються: «Мавка: У мене мов зародилось друге серце, як я його пізнала. В ту хвилину огнисте диво сталося... Ти смієшся? / Лукаш: Та справді, яось наче смішно стало... Убрана по-буденному, а править таке, немов на свято орацію!» [5, с. 71]. Так підсміюється над Мавчиними зізнаннями Лукаш. Отже, відбувається знецінювання, а потім висміювання. Насмішка, сарказм – перша ознака некохання, а допускання цих ознак Мавкою стосовно себе – ознака самозради. Коли Мавка просить заграти їй на сопілці, Лукаш каже: «Ей, не пора мені тепера грасти!». Коли Мавка просить пригорнути», щоб забула осю розмову» [5, с. 72], Лукаш відмовляється, адже йому не треба, аби забула; він нагадуватиме знову і знову вчинками: «Цить! Почують мати! Вони вже й так тебе все називають накидачем» [5, с. 72]. Так конфлікт починається з байдужості Лукаша, коли автоматично Мавка має ініціативу проявляти, щоб зберегти стосунки, які вже стали деструктивними, адже самозрада Мавки відбулася.

Детально тут ми не аналізуватимемо образ Килини (це тема окремої статті), але зазначимо, що її образ є доповнюючим, а не антитечним до образу Мавки, але помітно одразу: її буяючої тілесності не вистачає Мавці, як

і Килині не вистачає духовності. Сприйняття Килини Лукашем істотно відрізняється від романтично-захопленого першого знайомства з Мавкою: «Лукаш кидається до неї, вона переймає його руки; Килина трохи подалась назад, ... граючи очима; Лукаш, розпалившись, широко розхилив її руки і хоче поцілувати» [5, с. 77].

Отже, рівноваги не досягає жоден з жіночих персонажів, хоча була б щасливою кожна героїня, якби намагалася розвивати себе, додаючи тих якостей, яких кожній по-різному бракує для щастя. Лісовик першим побачив всю суть аб'юзивних стосунків Мавки та Лукаша: «Лісовик: Доню, доню, як тяжко ти караєшся за зраду! / Мавка: Кого я зрадила? / Лісовик: Саму себе... До кого ти подібна? До служебки, зарібниці, що працює гіркою окрайчик щастя хотіла заробити... Ніяка туга краси перемагати не повинна» [5, с. 78].

Дослідник творчості Лесі Українки Роман Задеснянський протиставляє спокій та енергію в поведінці Мавки у різні періоди життя: «Як бачимо, «спокій» це головне прикмета смерті, спокій як антитеза руху, що є символом вічного життя! Таке розуміння життя і смерті є дуже характеристичне для Лесі Українки» [3, с. 128]. Публіцист наголошує на тому, що навіть гурток молодих митців, який існував у періоді між двома світовими війнами – «обрав собі фатальну назву «Спокій» [3, с. 128]. Задеснянський протиставляє цей спокій руху, устремлінню, енергії. А саме це є істотною ознакою життя. Саме тому автор статті переконаний: «Той, що в скалі сидить» уступається на бік і тоді тільки забирає Мавку, коли та зламана духово втратила надію, віру в себе і в перемогу, коли сказала «Я хочу забуття!» [5, с. 129]. Але і тут Мавка виходить з дна пекла, і причиною цього відходу від забуття/самогубства, на думку О. Забужко, є те що вона «зберігала непохитну, істинно релігійну вірність єдиному відблиску Епіноїї Світла, доступному на землі, – божистій любові» [5, с. 244]. Отже, помирати їй рано.

Психологиня Пінкола Клариса Естес, яка досліджує архетипи казок, зазначає: «Коли хтось чи щось завдає рани нашій дикій сутності, ми відмовляємося лягти й померти. Ми відмовляємося вважати цю рану нормою. Ми призиваємо всі свої інстинкти і робимо те, що потрібно» [4, с. 258]. Тому пекло, забуття для Мавки, як і для кожної жінки у цій ситуації – це обов'язкова умова відновлення: «Для душі добре, коли є серединна точка, проміжна станція, спеціальне місце для відпочинку і відновлення», «Здичавіла жінка – та, що шукає дорогу додому. Вона вчиться прокидатися, прислухатися. Вона бере життя у свої руки»

[4, с. 258]. Мавка – жінка, яка пробудилася не завдяки грі Лукаша на сопілці, а завдяки його зраді, як би не дивно це звучало, тому що лише тоді вона стає жінкою: розуміючою життя і світобудову.

Висновки та перспективи. Леся Українка усвідомлювала, що сучасна їй література повинна запропонувати читачеві новий спосіб опису дійсності: літературу, зосереджену на внутрішньому світі людини і світі його свідомості, звільнену від старих умовностей, хронологічної послідовності і спрощеного детермінізму. Творчість Лесі

Українки цікава завдяки тематиці. Це теми модерної літератури, тема жінки та її стосунків з собою перш за все, а відтак – з чоловіками. В період, коли вироблялося нове розуміння «жіночості», вибір нової тематики не було випадковістю, невідповідно і ми звернули увагу на цей важливий аспект інтерпретації драми-феєрії «Лісова пісня». Цей твір вчать десятикласники, і в перспективі, при повному переході на освіту НУШ (Нова українська школа), варто більш ґрунтовно заглиблюватися у твір, саме на уроці проводячи паралель з життям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авраменко О.М., Пахаренко В.І. Українська література : підручник для 10-го класу (рівень стандарту). Київ : *Грамота*, 2018. 255 с.
2. Забужко О. Notre Dame D'Ukraine : Українка в конфлікті міфологій. Видання друге, перероблене і доповнене. Київ : Комора, 2014. 646 с.
3. Задеснянський Р. «Лісова пісня» Лесі Українки та «Затоплений дзвін» Гавптмана. *Критичні нариси*. Том 4. Творчість Лесі Українки. «Logos» GmbH, Buchdruckerei und Verlag, München 19, Bothmerstr, 14, 1965. 174 с.
4. Клариса Пінкола Естес. Жінки, що біжать з вовками. Архетип дикої жінки у міфах та легендах / Переклад з англійської Наталії Валевської. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 528 с.
5. Леся Українка. Лісова пісня. Київ : *Видавництво Основи*. 153 с.
6. Павличко С. Теорія літератури. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 679 с.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 26
Том 1

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 35,57. Замов. № 0223/116. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.